

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőbizottság elnöke
GRÓF BETHLEN ISTVÁN

Szerkesztőbizottság

GOMBOCZ ZOLTÁN, GRATZ GUSZTÁV, GYALÓKAY JENŐ,
HEGEDŰS KÁLMÁN, HERCZEG FERENC, HÓMAN BÁLINT,
KENÉZ BÉLA, BÁRÓ KORNFELD MÓRIC, KORNIS GYULA,
LEPOLD ANTAL, PETROVICS ELEK, RAKOVSZKY IVÁN,
RAVASZ LÁSZLÓ, SZÁSZ ZSOMBOR

SZERKESZTI SZEKFŰ GYULA

XIV. KÖTET

1932 JANUÁR—ÁPRILIS

BUDAPEST

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG KIADÁSA

Kiadótulajdonos:
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

HÓMAN BÁLINT
elnök

BALOGH JÓZSEF
főtitkár

GRATZ GUSZTÁV
alelnök

Minden jogot fenntartunk

A „STATUTE OF WESTMINSTER“

A MAGYAR újságolvasó közönség napilapjaink válsághírek és rabló-történetek közé rejtett szűkszavú tudósításaiból alig szerezhette tudomást arról, hogy december elsejével a brit birodalom területén olyan új törvény lépett hatályba, amely a „Brit Államszövetség“** (British Commonwealth of Nations) tagjai egymásközi jogállásának tételes szabályozásával nemcsak fordulópontot jelent a birodalom közjogi életében, de önálló államisággal rendelkező művelt nemzetek szoros együttélése terén nemrégén még csak nem is sejtett távlatokat nyit meg az emberiség ama kevésbé szerencsés része előtt, amelyet maga a törvény közvetlenül nem érint. Ez a törvény az ú. n. Statute of Westminster, amelyet előbb a brit korona fennhatósága alatt egyesült hat dominium törvényhozásai fogadtak el, majd az ezután joggal hetedik dominiumnak nevezhető anyaország parlamentjének két háza szavazott meg, — az alsóház 300 szótöbbséggel, a lordoké egyhangúan — hogy végül a királyi szentesítés tiszteletreméltó anakronizmusnak látszó ténye a maga autokratikus formulájával — „le Roy le veult“ — megnyissa a hatálybalépés útját a világ legdemokratikusabb törvényhozó testületé által alkotott jogszabálynak.

A westminsteri alkotmánytörvény megszületése kétségtelenül világtörténeti fontosságú esemény, tévedés lenne azonban azt hinni, hogy e jelentősége rendelkezéseinek újszerűségében, a múlt jogállapottal szemben álló valamelyes gyökeres forradalmi újításban rejlik. A jelen és minden bizonnyal a jövő leghaladottabb közjogi létformáit kitermelő brit államalkotó és szervező bölcsesség lényegével ellenkezőnek minden olyan törekvés, amely az alkotmányos élet szerves fejlődésének eddigelé ki nem próbált új jogszabályok megalkotásával igyekeznék irányt szabni. Az új törvény parlamenti szöszólói nem győzték eléggé hangsúlyozni, hogy az a javaslat, amelynek elfogadását ajánlják, újítást úgyszólván nem is tartalmaz és így az eddigi tényleges helyzetben változást alig jelent. Ennek ellenére úgy véljük, hogy a törvény életbelépése a brit világbirodalom fejlődésének határköve. Az új törvény oly páratlan érdekességű fokozatos átalakulási folyamatnak végső kifejtését állítja elénk, amelynek során az angolszász fajban rejlő sajátos politikai képességek egészen új alkotmányjogi életformákat hoztak létre és ezáltal lehetővé tették a civilizációnk fennmaradása és fejlődése érdekében fel nem mérhető fontossággal bíró világbirodalomnak olyan újjászervezését, mely szabad nemzetek önkéntes együttműködésén alapul.

Az új törvény célja a címében foglalt tartalomjegyzék szerint

az, hogy érvényt szerezzen „az 1926. és 1930. években megtartott Birodalmi Értekezletek által elfogadott egyes határozatoknak“. A birodalom legéletbevágóbb közjogi viszonyait szabályozó törvény tárgyának illetően körülírása rendkívül sajátosnak látszik, ha meggondoljuk, hogy azok a Birodalmi Értekezletek, amelyeknek határozatait jogszabály erejével kívánják felruházni, nem valamelyes alkotmányos szervei vagy testületi a brit birodalomnak, hanem csupán a birodalom teljes önkormányzattal rendelkező tagállamainak, továbbá Indiának képviselőiből alakult úgyszólván rögtönzött összejevetelek, amelyeknek működése semilyen alkotmányos írott vagy szokásjogban nem gyökerezik. Ezeket az Értekezleteket a birodalmi kormányzat szükségletei hívták életre, amelyek akkor, amikor a birodalom tagjai úgyszólván teljes törvényhozási önállóságot élveznek, de mégis egy birodalom kötelékébe tartoznak, parancsolóan megkövetelik, hogy a tagállamok egymás közötti viszonyában szükségszerűen felmerülő vitás kérdések valamilyen módon az egyes kormányok közötti, mondhatni diplomáciai érintkezésnél hathatósabban megtárgyalhatók és eldönthetők legyenek. Felette jellemző, hogy a világ leghatalmasabb birodalmának egyáltalán nincsen olyan központi szerve, amely az egész birodalmat érintő kérdésekben döntésre vagy intézkedésre lenne hivatott — az Egyesült Királyság törvényhozásának Birodalmi Parlamentként való megjelölésének eddig sem volt közjogi alapja, ezentúl meg éppenséggel elhibázott lenne — s így e sorsdöntő kérdésekben való állásfoglalás a domíniumok vezető államférfiainak minden alakszerűség nélkül működő értekezleteire hárul. E látszólag hiányos berendezkedés a gyakorlatban jól bevált: eddigi eredményei lényegesen hozzájárultak a birodalom belső közjogi viszonyainak tisztázásához s remélni lehet, hogy e tisztult jogviszonyok kereteiben a domíniumok együttműködése terén a közeljövőben kézzelfogható eredményekkel fogunk találkozni.

A westminsteri alkotmánytörvényt röviden úgy jellemezhetjük, hogy az a brit domíniumok jogállásának tisztázása érdekében a Birodalmi Értekezletek által végzett tevékenységnek eddigelé végső leszűrdése, amely hivatva lenne a birodalom közjogi szerkezete körül folyó jogvitákat nyugvópontra juttatni. Az uralkodó eszme, amely e törvényalkotást sugallta és áthatotta, a domínium fogalmának az 1926. évi Birodalmi Értekezlet által elfogadott — néhai Balfour lord által szövegezett — meghatározása, amely szerint a domíniumok „egyenlő jogállású, önkormányzattal rendelkező közületek a brit birodalmon belül, egymásnak azonban bel- és külügyeikre nézve semmi vonatkozásban alá nem rendelték, bár egyesíti őket a Korona iránti hűség közös kötelezettsége, és a Brit Államszövetség tagjaiként önkéntes egyesülésben élnek“. E nem csupán magyar fordításában nehézkes formula elemzése során szembeszökik a tagadásoknak valóságos sorozata, amely a domíniumok egyenrangúságát kívánja minél hathatósabban kifejezésre juttatni. A történeti előzmények ismerete nélkül szinte azt hihetnők, hogy e formula alapján egymással eleddig semilyen kapcsolatban nem lévő államok egyesültek valamilyen perszonális únió-jellegű államalakulatban, gondosan

örködve azon, hogy az egyesülés folytán önálló nemzeti létükből folyó jogaik csorbát ne szenvedjenek. Az önállóságból és önkormányzatból folyó jogok előtérbe állítása, ami mellett az együvértartozás és közös birodalmi lét kifejezése elhalványul, jelentőségében túl nem becsülendő tünete a fiatal államalakulatok közjogi érzékenységének és korántsem jelenti azt, hogy a birodalomban bomlási folyamatok és a domíniumokban elszakadási törekvések kaptak volna erőre. A domíniumok egyenrangúságának kiemelése a kapcsolatokból folyó kötelezettségek rovására s ennek tetézése a formula olyatén szövegezésével, hogy abból az anyaországnak, mint esetleg különös jogokkal rendelkezhető félnek, még megemlítése is kimaradt, nemcsak a domíniumok alkotmányjogi féltékenységéből és abból a tárgyalási helyzetből eredt, amelyben a domíniumok követelményekkel álltak elő, az anyaország pedig látszólag védekező hadállásban e követelmények mérséklésére törekedett. Magyarázható ez abból a belátásból is, hogy a domíniumok teljes önkormányzatának kiépítése nem vezet a birodalmi kötelékek meglazulására. Az önrendelkezés tekintetében kielégített tagállamoknak a közös eredeten és nem csekély részben önérdeken nyugvó összetartása sokkalta erősebb biztosítéka a birodalom fennmaradásának, mint a központi hatalomnak fejlesztése a tengerentúli testvérállamok kívánalmaival szemben. Ez a centralizmus a gyakorlatban amúgy is alig valósítható meg, s szükségszerűen elégedetlenségre és ennek nyomán a most csak lappangó birodalomellenes törekvések megerősödésére vezetne.

A HIVATALOS fogalom meghatározás szerint a brit birodalmat tagállamainak szabad egyesülési akaratán kívül a Korona iránti hűség forrasztja össze. Ez a körülmény az uralkodó személyének eddig ismeretlen közjogi jelentőséget biztosít. A dinasztának, illetőleg a trónöröklés rendjének kérdése a westminsteri törvény bevezető részében szerepel, ahol az angol törvényszövegek rövid bevezető indokolását megelőzően, s kifejezetten mint magához a törvényhez készült „előszót“ (preamble), azt a rendelkezést találjuk, hogy „az Államszövetség valamennyi tagja egymásközötti valóságos alkotmányjogi helyzetének az felel meg, hogy a trónöröklés rendjét vagy a király címét érintő jogszabályok minden módosításához ezentúl mind az összes domíniumok parlamentjeinek, mind az Egyesült Királyság parlamentjének hozzájárulása megkívántassék“. Ez a természetesnek látszó rendelkezés szükségessé vált annak a teljes törvényhozási önállóságnak következtében, mely az egyes tagállamok számára az új törvényben biztosított. Hiszen megtörténhetnék, hogy valamelyik domínium parlamentje oly jogszabályt alkot, amelynek értelmében a Korona adott esetben más személyre szállna, mint aki az utódlásra, a birodalom többi részében irányadó öröklési rend szerint, hivatva volna. Nyilvánvaló, hogy ilyen jogszabály tarthatatlan helyzetet teremtene, miután a Korona nem szállhat egyszerre két különböző személyre, de még ha ez lehetséges is volna, megszűnnék az a közös hűségi kötelék, amely a domíniumokat a fentebb ismertetett definíció értelmében összetartja. Éppen a kérdés döntő fontosságára tekintettel,

az új törvény bírálói közül többen rámutattak arra a hiányra, hogy e nagyjelentőségű alkotmányjogi szabály nem a törvény szövegében, hanem csupán bevezető részében foglal helyet s ezért tulajdonképpen nem is törvényerejű és még itt, úgyszólván a törvény szentélyén kívül eső előcsarnokban is csak elég határozatlan szövegezésben, egy létezőnek feltételezett alkotmányjogi helyzet magyarázó szabályaként szerepel. Ennél súlyosabb hiányt vélünk azonban felfedezhetni abban, hogy az idézett rendelkezés biztosítja ugyan a most fennálló trónöröklési rendet egyik vagy másik domínium, illetőleg az anyaország általi egyoldalú módosítás ellen, de nem intézkedik arra az esetre, ha a trónöröklés valamely előre nem látható oknál fogva a mai rend alapján nem mehetne végbe és ezért új szabályozásra szorulna. Ámbár ilyen eset ezidőszerint a gyakorlati lehetőségek körén kívül esőnek látszik bekövetkezése elméletileg éppenséggel nincsen kizárva és ha csakugyan beállana, a domíniumok közül akár csak egynek ellenzése meghiúsítaná új öröklési rend létesítését és ezáltal a trón betöltését.¹

Ám a brit birodalomnak az új Westminsteri törvény által rögzített alkotmányos berendezése az uralkodó helyzetében olyan gyakorlati eltolódást is idézett elő, amely ugyan írott jogszabályban lefektetve nincsen, de adott esetben nagyjelentőségű elhatározások forrásává válhatik. Ez az eltolódás különös módon az uralkodó személyes súlyának és befolyásának növekedése irányában észlelhető. A brit alkotmány alapvető szabálya, hogy a korona első tanácsadója a miniszterelnök, — értendő az Egyesült Királyság miniszterelnöke — akit az uralkodó a jogszabály erejére emelkedettnek tekinthető alkotmányos szokás értelmében az angol alsóház többségéhez tartozó államférfiak sorából választ és aki e minőségében a kormányzat politikáját irányítja mindaddig, míg az alsóház többségének bizalmát bírja. Ha a bizalmat tőle az alsóház megvonja, javaslatot tehet az uralkodónak a parlament feloszlatására s ez esetben a király vagy feloszlatást rendel és az új választások eredményéhez képest jelöli ki a miniszterelnököt, vagy feloszlatás nélkül az alsóház bizalmát élvező másik személynek ad megbízást. Miután a miniszterelnöki s ezzel együtt az összes kormányzati teendők ellátása az alsóház bizalma nélkül el sem képzelhető, e rendszer eleve kizárja konfliktus lehetőségét egyrészt a kormány és alsóház, másrészt az alsóház és uralkodó között, még pedig oly módon, hogy végeredményben mindenkor a nemzet választópolgárainak az alsóházi többség útján kifejezésre jutó akarata érvényesül. Az uralkodó alkotmányjogi szerepe tehát erősen alárendeltnek látszik, annál is inkább, mert bár minden törvényjavaslatot, amelyet a parlament elfogadott, „a Király Legmagasabb Felsege, a parlamentben összegyűlt egyházi és világi főurak és a közrendűek tanácsára és beleegyezésével, e parlament felhatalmazásával“ iktat

¹ A trónöröklés rendje ezidőszerint az, hogy az uralkodó legfiatalabb fia után leányai következnek, majd fítestvérei, utánuk nőtestvérei, illetőleg mindezeknek utódai ugyanilyen rendben; ezek után szüleinek testvérei, illetőleg ezeknek utódai stb.; ha tehát V. György király halála időpontjában sem neki, sem VII. Edwardnak ivadékai nem volnának és Victoria királynőnek nem élnének fiágon leszármazó!, az utódlásra Victoria legidősebb leányának elsőszülött fia lenné hivatva, aki nem más, mint II. Vilmos, volt német császár!

törvénybe, az uralkodó e törvényszentesítési joga már évszázadok óta pusztán formalitás, úgyhogy a király a törvényhozás aktív tényezőjének nem tekinthető. Ugyanez az uralkodó helyzete az egyes domíniumok törvényhozó testületével, illetőleg kormányaival szemben, amelyek e tekintetben teljesen az anyaország mintájára rendezkedtek be, azzal az eltéréssel, hogy a király szerepét itt a „Korona személyes képviselőjeként“ működő Főkormányzó tölti be, akinek valóságos kormányzati tevékenységre utaló címe ma már anakronizmus, amelyet sokan a tényleges helyzetnek inkább megfelelő „Viceroy“ címmel szeretnének helyettesíteni. Ez a rendszer mindaddig, míg a domíniumok törvényhozási különállása csupán az anyaország törvényhozásának intézkedéseivel nyugvó, átruházott jogkörnek volt tekinthető, közjogi bonyodalmakra nem igen vezethetett, mert ha a domíniumok önrendelkezési joga saját ügyeikben nem is volt korlátozva, ezen túlmenően, birodalmi jelentőségű kérdésekben az Egyesült Királyság miniszterelnöke, mint a „birodalmi kormány“ feje maradt a Korona tanácsadója. Ennek a jogállapotnak a domíniumok teljes egyenjogúsításával szükségszerűen meg kellett szűnnie és az 1930. évi Birodalmi Konferencia a főkormányzói kinevezések rendezésével kapcsolatban határozatba foglalta, hogy „az öfelsége és valamelyik domínium 'kormánya közötti érintkezés mikéntje kizárólag Öfelségét és az illető kormányt érintő kérdés“; ugyané határozat szerint az Egyesült Királyság kormányának ebben az érintkezésben csak az egyes domíniumi kormányok kívánsága alapján lehet szerepe. Ily módon megtörténhetik, hogy valamelyik domínium kormánya a birodalom többi tagállamát is érintő kérdésben oly „tanácsot“ kíván adni az uralkodónak, mely a többi domíniumnak vagy az anyaországnak kormányaival által képviselt felfogással nem egyezik. Az ennek folytán előálló helyzet, amelyben az alkotmányjogi elmélet szerint az uralkodó oly ellentétes előterjesztésekkel áll szemben, amelyeknek egyikét sem hagyhatja figyelmen kívül, nyilvánvalóan csak úgy oldható meg, ha az egymással összeütköző nézeteket az uralkodói bölcsesség és tekintély valamilyen módon Összeegyeztetheti. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy ilyen természetű feladat megoldásánál minő fontosságú az államfő személyes súlya és rátermettsége; maga a pusztán lehetősége annak, hogy az uralkodóra ilyen feladat hárulhat, egészen új megvilágításban állítja eléink a brit birodalom fejének közjogi szerepét, amelyet megszoktunk az „uralkodik, de nem kormányoz“ jelszóval jellemzett tiszta reprezentációként tekinteni.

Az önálló állami létnek kétségtelenül első és legfőbb ismérve a jogszabályalkotás terén való teljes önrendelkezési jog, amelynek gyakorlása által az államok jogviszonyaikat saját törvényhozásuk alkotmányos úton létrejött intézkedéseivel útján szabályozhatják. Ennek az elvnek megfelelően a domíniumok teljes egyenrangúsításából folyó jogállapot rögzítésére hivatott új Westminster alkotmánytörvény gerincét a birodalom tagállamainak törvényhozási szabadságára vonatkozó rendelkezések alkotják. E törvényalkotási jogkört az új törvény életbelépése előtt az 1865. évi Colonial Laws Validity Act nevű angol törvény szabályozta, amelynek értelmében minden „gyarmati törvény“,—

ami alatt az akkor szokásos megjelölés szerint a birodalom önkormányzattal felruházott részeinek törvényhozásai által alkotott törvényeket is kell érteni, — „amely az Egyesült Királyság valamely olyan törvényével vagy törvényen alapuló rendeletével ellenkezik, amelynek hatálya az illető „gyarmatra“ kiterjed, a vonatkozó angol törvény vagy rendelet korlátain belül értelmezendő és amennyiben ezekkel össze nem egyeztethető, hatálytalannak tekintendő“. Ez a szabályozás is tulajdonképpen az önkormányzatú gyarmatoknak tett engedményt jelentett, mert elismeri az ilyen gyarmatok törvényhozási intézkedéseinek hatályát még azokban az esetekben is, ha ezek az angol tételes írott joggal ellenkeznek, hacsak az angol törvény hatálya az Egyesült Királyság törvényhozásának kifejezett akaratánál fogva az illető gyarmatra is ki nem terjed. Ama bölcs önmérsékletnél fogva, amelyet a birodalmi parlament a domíniumokra is kiterjedő törvényhozási jogának gyakorlása során tanúsított, az 1865. évi törvénnyel létesített jogállapot minden érdekelt félre nézve a gyakorlatban kielégítőnek bizonyult és szórványosan és csak alárendelt kérdésekben merültek fel összeütközések az önkormányzati és birodalmi jogszabályok között, úgyhogy az új westminsteri törvénynek az anyaország törvényhozási szupremáciáját teljesen megszüntető rendelkezései valójában már létező jogállapotot szentesítettek és a birodalom alkotmányos életében hirtelen változást vagy éppenséggel zökkenést nem jelentenek.

Törvényünk 2. cikke a törvény életbelépése után valamely domínium törvényhozása által alkotandó törvényekre nézve hatályon kívül helyezi az 1865. évi törvényt és kimondja, hogy ezentúl nem lehet többé hatálytalannak tekinteni domíniumi törvényt annál az oknál fogva, hogy az az angol joggal vagy az Egyesült Királyság parlamentjének ezidőszerint létező vagy a jövőben alkotandó törvényével, illetőleg az olyan törvényen alapuló rendelettel ellenkezik. Ennek az alapvető tételnek szükségszerű folyamánként megállapítja a törvény azt is, hogy a domíniumok parlamentjeinek jogukban áll az anyaországnak törvényeit és az ezeken alapuló rendeleteket — amennyiben az illető domínium jogrendszerének részeivé váltak — hatályon kívül helyezni. Ugyancsak az alaptételből folynak a törvény 3. és 4. cikkének rendelkezései, amelyeknek értelmében a domíniumok teljes jogkörrel bírnak úgynevezett „területenkívüli hatályú“ jogszabályok létesítésére és az Egyesült Királyság törvényei többé nem terjednek ki az egyes domíniumokra, mint az illető domíniumok jogrendszerének részei, kivéve ha magában a törvényben annak kifejezett megállapítása foglaltatik, hogy a törvény becikkelyezését az érdekelt domínium maga kívánta és ahhoz hozzájárult. Ezt az utóbbi intézkedést már magának a westminsteri törvénynek meghozatalánál is alkalmazták, amelyet az angol parlament elé terjesztését megelőzően valamennyi domínium törvényhozása elfogadott, annak a kívánságnak kifejezése mellett, hogy a törvényt az Egyesült Királyság parlamentje is tegye magáévá: erre a körülményre a törvény bevezetésében is utalás történik.

A most ismertetett rendelkezések életbelépésével formailag is megszűnt az anyaországnak az a joga, hogy a domíniumokra is kiterjedő jogszabályokat alkosson és tételes törvényben is kifejezésre jutott

az az elv, hogy a birodalmat egyedül tagállamainak a brit Korona alatti önkéntes egyesülése tartja össze. Az anyaország törvényhozóiban oly erős volt a meggyőződés, hogy ez az összetartókapocs, a tagállamoknak a birodalom iránti hűsége, nemcsak elegendő, de egyetlen hatékony biztosítéka a birodalom egységének, hogy az új törvény bírálata a birodalmi kötelek megglazítása szempontjából a parlamenti tárgyaláson el sem hangzott. E tekintetben egyetlen kivétel az ír kérdés, amelyre nézve az új törvénnyel kapcsolatban annyira komoly aggodalmak merültek fel, hogy a törvény javaslatának parlamenti vitája csaknem kizárólag a törvény hatálybaléptének az Írország és a birodalom közötti viszonyra várható hatása körül forgott.

Az ír Szabad Állam a domíniumok legifjabbika, amelyet az 1921. évi angol-ír megállapodás és az ezt becikkelyező angol és ír törvények hívtak életre. Ismeretes, hogy e szerződés az évszázados angol-ír párharcot volt hivatva befejezni, amely a háború alatt és különösen befejezése után véres polgárháborúvá fajult és a „zöld szigeten” a közrend teljes felborulására és minden állami tevékenység megbénulására vezetett. A szerződés értelmében, amely törvénybe iktatása folytán ma mind az anyaország, mind az új Szabad Állam jogrendszerének része, a brit birodalmon belül új tagállam alakult az ír sziget túlnyomóan katolikus lakosságú déli nagyobbik feléből; a szerződés az új domíniumnak a birodalomhoz való viszonyát illetően általános zsinórmértékül megállapítja, hogy Kanada jogállása tekintendő irányadónak. Bármennyire is teljes győzelmét jelentette az 1921. évi Treaty az ír szabadságmozgalomnak és biztosította az új állam számára mindazokat a jogokat, amelyekért a Sinn Fein-párt hívei szinte példátlan kitartással és Önfeláldozással küzdöttek, a párt jelentős része, nem tudván feledni az elmúlt harcok során mindkét küzdő fél részéről elkövetett hajmeresztő kegyetlenkedéseket, megmaradt kérlelhetetlen gyűlöletében minden még oly látszólagos brit fennhatósággal szemben, nem ismerte el az angol kormánnyal kötött szerződést és árulónak bélyegzett mindenkit, aki Írország teljes függetlenségének feláldozásával az Egyesült Királysággal bármilyen kapcsolatot fönntartani hajlandó.

Azok az eleinte alaposoknak látszó remények, hogy az Angliával való teljes szakítás híveinek tábora a közelmúlt sérelmeinek elhalványulásával hamarosan jelentéktelen kisebbséggé fog összezsugorodni, nem váltak valóra és a Szabad Állam parlamentjében De Valera-nak a radikális függetlenségek vezérének pártjával szemben az 1921. évi szerződés alapján álló kormánypártnak ma is csak alig néhány főnyi többsége van. Mi fog történni, kérdezték a westminsteri törvény bírálói, ha valamely elkövetkezendő választás kimenetele folytán e csekély kisebbség is eltűnik és az angolgyűlölő De Valera hívei jutnak uralomra a Szabad Államban? Az angol-ír szerződés a Szabad Állam alkotmánytörvényének része és ha az ír törvényhozás megváltoztatja az alkotmánytörvényt és hatályon kívül helyezi a szerződést, Anglia ezt a westminsteri törvény alapján kénytelen lesz eltűrni, már pedig mi lesz ily esetben a sorsa Írország és a Birodalom kapcsolatának és különösen annak a Szabad Államban élő protestáns és angolbarát kisebbségnek, amelynek jogait a szerződés biztosítja és amelynek boldogulását minden

angol ember becsületbeli ügyének érzi? Az angol-ír szerződés a Szabad Állam jogállását a birodalmon belül a legfontosabb domíniuméval, Kanadáéval hozta kapcsolatba: nem intő jel-e a jövőre nézve, hogy míg Kanadát illetően a westminsteri törvény 7. cikke kimondja, hogy a törvény non alkalmazható azoknak a jogszabályoknak eltörlésére vagy módosítására, amelyek Kanadának az anyaországhoz és a birodalomhoz való viszonyát szabályozzák, az ír Szabad Államra vonatkozólag a törvényben ily rendelkezést nem találni? Mindezekre a súlyos aggodalmakra, amelyek a törvényjavaslat parlamenti tárgyalása során a konzervatív párt egy töredéke által benyújtott és pártolt módosító indítványban jutottak kifejezésre, az angol kormány válasza lényegében csak az lehetett, hogyha valóban bekövetkeznék Írországban az elszakadás híveinek többségjutása, a többségi akarat érvényesülésének az sem állná útját, ha céljainak elérése végett jogszabályt kellene sértenie; egyébként az angol-ír államszerződés mindkét részről jogokat és köteleseégeket magábanfoglaló kétoldalú megállapodás és e jellegén mit sem változtat, hogy egyúttal az ír alkotmánytörvény részeként is be van cikkelyezve: egyoldalú megváltoztatása tehát mindenképpen jogtalan eljárás lenne. Joggal hivatkozhatott a brit-kormány arra, hogy a szerződés alapján álló ír kormány amúgy is nehéz helyzetét végzetesen veszélyeztethetné, ha a domíniumok egyenjogosítását tárgyzó törvénybe az Egyesült Királyság parlamentje a Szabad Állam kormányának kívánsága nélkül Írország jogait hacsak látszólag is korlátozó intézkedést iktatna be és ezáltal újabb fegyvert szolgáltatna azoknak, akik eléggé elvakultak, hogy hazájuk mai jogállását úgy állítsák a hiszékeny ír nép elé, mintha egyértelmű volna a brit fennhatóság alatt való sýnylődéssel. A kormány érvei eléggé hatásosak voltak, hogy az alsóház két rossz közül a kisebbiket válassza és a módosító indítványt több mint háromszáz szótöbbséggel elvesse, de bizonyára sokan voltak, akik Írország jövőjét illetően nehéz szívvel vonultak a westminsteri országház üléstermének a nemmel szavazók részére kijelölt folyosójára.

A hányatott sorsú ír-kérdés mellett még egy meggondolás nehezítette meg az új westminsteri törvény javaslatának elfogadását azok számára, akik a birodalom jövőjét nem mernék teljesen a tagállamok összetartására és egyéb eszmei értékekre felépíteni. A javaslat parlamenti tárgyalásával egyidejűleg folyt Londonban az indiai alkotmányreform ügyét előbbrevinni hivatott ú. n. Kerekasztal-konferencia. Ennek legfőbb tárgya az volt, miként lehetne India számára megvalósítani a domíniumi jogállás kedvezményét, amelyet a háború óta minden angol kormány a nagy reform végső céljaként jelölt meg. A legutóbbi évek során Indiában lefolyt események és nem utolsó sorban magának a második Kerekasztal-konferenciának a törvény alsóházi vitájakor már mutatkozó nehézségei joggal ébresztettek kételeyeket aziránt, hogy ha sikerülne is India önkormányzatát — melynek a most lezajlott konferencia tanulságai szerint alapvető kérdései is vitások az érdekelt pártok, fajok, felekezetek és fél-szuverén államok között — magára Indiára nézve valamennyire kielégítő módon tető alá hozni, miként fog alakulni ennek az új Indiának viszonya a birodalom többi részéhez.

Ha az Indiának adandó önrendelkezési jog, úgy amint azt különböző angol kormányok ígéretei úgyszólván a brit nemzet becsületbeli kötelességévé tették, valóban azt hozná magával, hogy az előindiai félszigeten megszületendő új államalakulatnak mindazon jogai meglesznek, amelyek a domíniumokat a Westminsteri törvény értelmében most már írott jogszabály alapján is megilletik, lehet-e remélni a közelmúlt eseményei után, hogy az új állam vezetőiben kellő hévvel fog lángolni a birodalom és Korona iránti hűség és elegendő lesz-e államférfiúi bölcseségük ahhoz, hogy tárgyilagosan átérezzék Indiának és a birodalomnak egymásra utaltságát? A mai India legerősebb politikai tényezője a Congress-párt, amely mögött tervszerű angolelleses propagandával fanatizált szervezett tömegek állnak és nem lehet kétséges, hogy az önrendelkező India legjelentősebb tartományaiban ez a párt lesz hangadó, sőt a tervbevett szövetségi intézményekben is jelentős, ha nem döntő szerepet fog vinni. A régi értelemben vett „imperialista“ irányzat legharcosabb, mert ezidőszerint felelős állásban nem lévő képviselője, Winston Churchill, sokszoros volt konzervatív miniszter, éppen az indiai veszedelemmel szemben nyíltan hirdeti, hogy az angol kormánynak joga és kötelessége India dominiumi jogállására nézve tett Ígéreteit módosítani, mert a dominiumi önkormányzat ma s különösen a westminsteri törvény életbelépése után, lényegesen eltérő jelentőséggel bír, mint 1917-ben, amikor Anglia részéről első ízben hangzott el ily ígéret Indiával szemben.

Szerencsére azonban India sorsának felelős intézői nem így gondolkoznak: a „fair play“ elvét mindenek fölé helyező igazi brit szellemtől áthatott birodalmi politika álláspontját Lord Irwin, Indiának az utóbbi évtizedekben legeredményesebben működött alkirálya fejezte ki, amikor a Times-hez intézett nyílt levelében élesen szembefordult Churchill álláspontjának azzal a szerinte szükségszerű folyományával, hogy az a dominiumi jogállás, amelynek fokozatos megvalósítását India számára az angol kormány megígérte, más, alacsonyabbrendű önrendelkezési jogot jelentene, mint amelyet a dominiumok részére a westminsteri törvénnyel „jogi szövegezésbe foglalt“ szabadságjogok biztosítanak. Az indiai kérdés leghivatottabb szakértője szerint ehhez hasonló felfogás végzetes irányba kényszerítené India politikai gondolkodását, vagyis biztosan bekövetkeznék az, ami a teljes dominiumi önkormányzat esetén csak mint legkedvezőtlenebb eshetőség jöhet számításba: a birodalomtól való elszakadás irányzatának felülkerekedése.

HA a brit birodalom jövőjét érintő súlyos aggodalmakba csak ily felszínes módon is bepillantást nyertünk, nem csodálkozhatunk rajta, hogy még azoknak az angol államférfiaknak a részéről is, akik leghatározottabban az új törvény mellett foglaltak állást, aggodalmas kijelentések voltak hallhatók. Ezek szerint a törvény éppenséggel nem valami örvendetes reform, hanem szükséges rossz, amelynek a jövőre nézve várható hátrányos következményeire tekintettel egyébként indokolható elutasítása csak azért nem tanácsos, mert ez a dominiumok érzékenységét sértené és ártalmára lehetne annak az összhangnak, amelyre a birodalomnak ma nagyobb szüksége van, mint valaha.

A parlamenti vita során a javaslat mellett felszólaló egyik tagja az angol kormánynak bizonyára honfitársai őszinte érzelmeit fejezte ki, amikor leplezetlenül megmondotta, hogy aligha lehet angol ember, aki az új törvényért lelkesednék; jól tudjuk azonban, hogy a brit politika nagysága nem csekély részben a nem mindig kedvező adott helyzetekhez való alkalmazkodási képességekben rejlik. Annak világos felismerése, hogy a gyakorlati lehetőségeket minél jobban gyümölcsöztető okos megalkuvás inkább előmozdítja a nemzetek javát, mint a szerzett jogokhoz való ragaszkodásnak talán sokak előtt tetszetősebb vagyis népszerűbb és ezért kényelmesebb álláspontja, sok nehézségen segítette át a birodalom hajóját.

A brit birodalom tagjai között a zavartalan harmónia fenntartásának, akár alkotmányjogi engedmények árán is, az anyaország szempontjából ma nem csupán az általános világválságra való tekintettel van elsőrendű fontossága. Aligha esünk túlzásba a történelmi materializmus irányában, ha azt véljük, hogy a westminsteri alkotmánytörvénynek a brit törvényhozás nagy többsége által úgyszólván jobb meggyőződése ellenére való elfogadása szorosan kapcsolatos azokkal a törekvésekkel, amelyek a domíniumok és az anyaország közötti gazdasági érintkezés fejlesztésére irányulnak. Ugyanaz a birodalmi értekezlet, amely az új törvény szövegezését megállapította, tevékenysége javarészt e gazdasági törekvések megvalósításának szentelte. A konferencia eredményei e téren kiábrándítóak voltak, ami nem utolsó sorban az akkor Angliában uralmon volt labour-kormány szigorú szabadkereskedelmi elveinek tudható be. A gazdasági egységesítés ügyében a döntés, kátyúba jutott értekezletek szokása szerint, elhalasztódott és annak az újabb összejövetelnek feladatává lett, amely jövő év nyarán a kanadai Ottawában fog tanácskozni a birodalom mind égetőbb gazdasági problémáiról és ezek között is elsősorban a domíniumok és az anyaország között tervezett kölcsönös vámpolitikai engedményekről.

Ottawában nem csupán az egész világ számára mérhetetlenül fontos gazdasági kérdések fognak dűlőre jutni, hanem tűzpróbáját fogja kiállani az az alkotmányjogi rendszer is, amelynek részleges kodifikációját az itt ismertetett 1931. évi westminsteri törvény végezte el.¹

DOMONY PÉTER

¹ Cikkünkben csupán az új westminsteri alkotmánytörvény életbelépésével kapcsolatban előtérbelépő némely általános jelentőségű kérdést kívántuk érinteni és azért tudatosan mellőztük ama rendelkezéseinek ismertetését, amelyek ily kérdésekkel közelebbi kapcsolatban nincsenek és jórészt a kodifikációs technika követelményei voltak vagy a domíniumok belső közjogi szerkezete folytán váltak szükségessékké. Az igen elterjedt helytelen szóhasználatra való tekintettel figyelmet érdemel a törvény 11. ríkke, amely kimondja, hogy ha ezentúl valamely törvényben a „Colony“ szó fordul elő, az nem foglalja magában a domíniumokat, illetőleg ezeknek valamely államát vagy tartományát.

DEVALORIZÁCIÓ¹

MNDENEKELŐTT a fogalmakat szeretném tisztázni.

A devalorizáció nem infláció.

Normális körülmények között, rövidebb időszakot véve tekintetbe s figyelmen kívül hagyva az egyes speciális áringadozásokat, az áruk értékét (egymáshoz való arányát) az aranyban, vagy a törvényes fizetési eszközben (pénz) kifejezett ár határozza meg.

A közgazdaság tanítása szerint ezért értékmérő az arany, illetve más, belső értékkel bíró pénz, sőt a tisztára kényszerárfolyammal bíró, aranyra át nem váltható papírpénz is.

Bizonyos körülmények között az állam, pénzkibocsátási felségjoga alapján, a belső értékkel egyáltalán nem bíró, vagy névértékénél alacsonyabb belső értékű anyagból készült pénzmenyiséget tetemesen növeli: ez az infláció. Az inflációnak logikai következése — mint azt minden újságolvasó ember tudja — a névértékben kifejezett tartozásoknak és követeléseknek, valamint a készpénztartaléknak az aranyhoz, a külföldi fizetési eszközökhöz és árukhoz arányított elértéktelenedése, azaz a disagio (a devalváció) stb. néven ismert pénzügyi jelenségek. Ezek csak pusztítást, tőkerombolást s a hitelélet teljes megromlását eredményezhetik.

Az infláció következtében támadt igazságtalanságok kiegyenlítésére van hivatva a valorizáció (átértékelés), mely nem egyéb, mint a követeléseknek és tartozásoknak — a megromlott pénz névértékének figyelmen kívül hagyása mellett — azok való, az aranyhoz, vagy más, joggal, vagy jog nélkül értékállónak tekintett áruhoz (pl. búzához) való arányosítása, azaz a fennálló, pénzben kifejezett kötelmi viszonyoknak aranyban, vagy más értékmérőben való megállapítása és jogi erejű meghatározása.

A gazdasági élet szövevényes eseményei következtében azonban megtörténhetik az is, hogy az aranyban, mint nemzetközi értékmérőnek, illetőleg fizetési eszköznek, továbbá az egyes államok pénzének aránya olyképpen változik meg a fogyasztási cikkekkel (árúk) szemben, hogy — egy közepes indexszámot véve alapul — ugyanazon mennyiségű fizetési eszközért (arany, egyéb fém, vagy papírpénz) immár több árut kell szolgáltatni, illetve nagyobb mennyiségű fogyasztási cikk szerezhető be, mint annakelőtte.

¹ Fenti cikk aktuális közérdekű kérdést tanulságosan taglal s így szívesen közöljük anélkül, hogy minden nézetéhez csatlakozhatnánk, — közelebbi számunkban folyóiratunk közgazdasági munkatársai vissza fognak térni e témára. *A szerk.*

A pénzürtékben kifejezett követeléseknek, illetve tartozásoknak megfelelő összeg vásárló ereje tehát nagyobb lesz, mint az említett kötelmi viszonyok keletkezése idején.

A követeléseknek és tartozásoknak a pénz vásárlóerejéhez való arányosítását, azaz a pénzben kifejezett kötelmi jogosítványok és kötelezettségnek a megváltozott viszonyoknak megfelelő leszállítását nevezem én devalorizációnak.

Ez megtörténhetik — nagy gazdasági rázkódtatások mellett — a pénz elértéktelenedése útján is (mint például ily folyamat jelensége az angol font áresése is), de a devalorizációs jelenségek, illetve folyamatok nem esnek szükségképpen egybe az inflációval, ez utóbbi legfeljebb — egyik legrombolóbb és legkevésbé célravezető — tudatosan vagy öntudatlanul alkalmazott eszköze lehet az előbbinek.

A FOGALMAK e tisztázása után áttérek a köztudomású gazdasági világválságra. Az összefüggést később fogjuk látni.

Ismeretes, hogy a katasztrofális világválság okát sokan abban látják, hogy az egész földön túltermelés van, még pedig a géperővel végzett munka elterjedése következtében.

Ez azonban egymagában még nem lenne baj. A logika szabályai szerint — kisebb-nagyobb megrázkódtatások után — annak kellene bekövetkeznie, hogy a túltermelés (helyesebben bőségesebb termelés) következtében vagy a fogyasztás lesz nagyobb, vagy pedig az egyes emberre rótt munkateljesítmény lesz kisebb. Egyesek kenyerüket veszthetik, bizonyos tőkék megsemmisülhetnek, de a világnyomor semmiképpen nem lehet indokolt a célirányosabb termelés következtében.

E logikai ellentmondás kiküszöböléseképpen született meg a jövedelemeloszlási válság teóriája. Nézetem szerint azonban ez sem magyarázza meg a kóros jelenségeket.

Nem állapítható meg ugyanis, hogy a bőségesebb termelés előnyeit egyes osztályok — csekély számú egyéni kivételektől eltekintve — aratnák le. Köztudomású, hogy a gazdasági válság alatt a kapitalista s az ú. n. közgazdaságilag improduktív osztályok éppen úgy szenvednek, mint a tisztán munkájuk után élő dolgozó osztályok. Ha tehát kizsákmányolás esete forogna fenn, valakinek mégis élveznie kellene a világválság — nem létező — „előnyeit“.

Egyébként is a kizsákmányolás csupán egyesekre, vagy esetleg bizonyos osztályokra nézve szülhet igazságtalanságot, vagy nyomort, de általános, az egész művelt világra kiterjedő testi és kulturális Ínség okozója nem lehet. A „kizsákmányoló“ ugyanis a logika vastörvényei szerint vagy fogyasztás, vagy pedig dolgozó tőke alakjában visszadja a tágabb értelemben vett köznek az általa elvont javakat. A pénzszekrényben, vagy „harisnyában“ tartott pénz mennyisége rendes körülmények között elenyészően csekély.

A gazdasági válság másik okául sokan azt hozzák fel, hogy különböző okokból hatalmas fogyasztási területek kiestek a civilizált világ — Amerika és Európa — gazdasági hatóköréből, valamint az ínséges területek is kevesbítik a fogyasztást.

Mi következhetek azonban ezekből a jelenségekből? Az, hogy a megzavart árucseré következtében hiány lesz mindazokban a fogyasztási cikkekben, melyek a magukat függetlenített, vagy fogyasztásra képtelen területről származnak, viszont pedig bőség lesz azokban az árukban, melyek az egyébként exportálásra berendezett országokból erednek. Az exotikus áruk tehát megdrágulnak, a belső termelés által előállított cikkek pedig — a kínálat megnövekedése következtében — olcsóbbak lesznek. Vagyoneltolódások és részleges munkanélküliség lehetnek tehát — mint minden gazdasági átalakulásnak — kísérőjelenségei ennek a folyamatnak, de általános tömegnyomor mindaddig nem, amíg az egymással kapcsolatban maradt fogyasztási területek a saját ellátásukra képesek.

HOL VAN TEHÁT A BAJ ALAPOKA?

Nézetem szerint a válság — természetesen nem egyetlen, de fő s annak világszerte való elmélyülését előidéző — oka az, hogy a gazdasági élet mereven ragaszkodik az értékben emelkedett pénzben meghatározott jogviszonyokhoz.

A nyersanyagok áresése köztudomású. Bár jóval lassabban, de mégis követik ezt az aranyhoz viszonyított értékben való csökkenést az ipari termékekben érvényes irányadó árak.

Miért nem általános bőség, de tömegnyomor az eredmény?

Sem az agrár-, sem az ipari termelő osztály nem veszítene, ha a célirányosabb előállítás következtében bőségesebb mértékben produkált árukat olcsóbban adná, de viszont ő is kevesebb aranyért, vagy pénzért szerezhetné be a saját szükségletét.

Ámde nem teheti.

Nem teheti pedig azért, mert neki nemcsak a saját termelésének abszolút rentabilitásáról kell gondoskodnia, de ezenfelül még eleget kell tennie a múltból Visszamaradt, névértékben fennálló tartozásainak is. A magas kapitalisztikus gazdasági rendszer a hitelre van berendezve, ennél fogva az adósságnélküli üzem elenyésző s a szabályt megerősítő kivétel.

Mármint, a gazda termelt annakelőtte x mennyiségű mezőgazdasági árut. A fokozottabb termelés következtében gazdasági munkájának eredménye $x+y$ mennyiségű áru lesz. Adóssága Z , ennek kamatai kitesznek P , aranyban kifejezett összeget, amely megfelelt q mennyiségű gabonának a múltban. A nagyobb kínálat következtében az $x+y$ mennyiségű mezőgazdasági termék pénzben kifejezett egyenértéke nem többet, vagy éppen kevesebbet tesz ki, mint az x mennyiségű terménynek a múltban szokásos, pénzben kifejezett egyenértéke. Ez nem lenne baj, mert a gazda a többi cikk olcsóbbodása következtében vagy igényei leszállítása ált;ál mégis megtalálná számítását. A katasztrófális azonban az, hogy a P -nek, az aranyértékben fizetendő kamatösszegnek egyenértékét már nem fizetheti meg q mennyiségű gabonával, hanem ezenfelül még tartozásainak törlesztésére egy másik, mondjuk w mennyiségű terméket is kell, jobban mondva, ha bírná, kellene fordítania.

Ha e gondolatmenetbe a gazda helyett iparost vagy kereskedőt,

a mezőgazdasági termény helyett pedig ipari terméket, vagy kereskedelmi árucikket teszünk, az eredmény ugyanaz.

Ha azután a w mennyiségű áru — mely tulajdonképpen a követelés névértékének változása következtében előállott indokolatlan nyereségét képezi a hitelezőnek — akkora, hogy a termelőnek saját fenntartására fordítandó hasznát is meghaladja, sőt a befektetett termelési tőkét is megtámadja, előáll a termelés relatív improduktivitása, amely szerintem a mai gazdasági válság főoka.

Viszont, ha a t_0 nem lenne, úgy — eltekintve zavaró jelenségektől, pl. a mezőgazdasági termékek csökkent vásárlóereje és a mezőgazdaság ipari szükségletének magasabb árszínvonalá közti különbségtől, azaz az ú. n. „agrarollótól“ — a kereslet és kínálat törvényei folytán a termékek árának egymásközti aránya — nagyobb időt véve számításba — helyreállna s a termelés produktív maradna, mert mindenki elő tudná állítani megfelelő szorgalmas és körültekintő ügyvitel mellett a saját szükségletére elégséges árucikkeket. (Egyéni körülményektől és csapásoktól eltekintve.)

A vállalkozás egyéni hasznának elmaradása, mint csak szórványos kivételek esetén elő nem álló tömegjelenség, részben azért is következik be, mert a termelőnek nemcsak a termelési költségeket s az áruban kifejezett tőketartozás kamatait kell megfizetnie, hanem még bizonyos, csupán a pénzgazdaság formalizmusán alakuló hitelezői hasznokat is, melyek ugyan jók arra, hogy a termelést hátráltassák, de amelyet a hitelezők egyeteme végeredményében — mint azt később kimutatom — megkapni nem fog.

Ennek a bizonyos w -nek a következménye azután az is, hogy a termékek árai nem csökkennek a produktivitás arányában. Az aranyban fizetni köteles termelő ugyanis kénytelen maga is aranyban kalkulálni, hogy kötelezettségeinek eleget tehessen. Ebből egy kétségbeesett struggle for life származik: amennyiben módjában van, tartani akarja az árakat, mert tisztán áll előtte, hogy minden árleszállítás — a változatlanul aranyban történendő adósság vagy kamatfizetés mellett — a saját gazdasági létének feláldozásával járna s arra csak akkor szánja el magát, ha a gazdasági öngyilkosság különböző módjai között kell választani.

Hogy az ilyen élet-halálharc a fogyasztás lecsökkenése s ezzel kapcsolatban a munka- és keresetnélküliség növekedése szempontjából mit jelent? — azt felesleges részletezmem.

Megjegyzem, hogy ennek a w -nek hatása beláthatatlan circulus vitiosusban hatványozottan érezteti hatását a gazdasági élet egyetemének minden ágában.

A fix fizetéssel alkalmazottakat is nyomja a nagyobb vásárlóértékű aranyban fizetendő régi adósságok súlya. Amellett a termékek árának megfelelő leszállítását akadályozó körülmények megélhetősüket aránylag drágává teszik. Az államok dologi és személyi szükségletei nagyobb abszolút értékű (az áruknak a gátló körülmények nélkül való kialakulható árához viszonyított) összegeket emésztnek fel, mint amennyi a gátlások nélkül létrejövő árak mellett szükséges lenne. Végre pedig nyomja az egész nemzeti termelést az a sokszoro-

san számított w , amit államadósság néven ismerünk. Ezeknek a körülményeknek további következménye a tényleges jövedelemhez képest ijesztően súlyos adóztatás, mely ismét a termelést nyomja a régi névértékben kirótt, esetleg a múltá mértékét meghaladó hatalmas összegekkel.

A VILÁGVÁLSÁGNAK—ismétlem, nem egyedüli, de egyik főoka, melynek tulajdonítható annak egyetemes, a föld minden táját és a termelés minden ágát átfogó jellege — az a hatás, melyet a produkcióra nehezedő, névértékben kifejezett, de korántsem realizálható, saz adósok egyetemét a hitelezők egyetemével szembeállítva, ma már csak eszmeileg fennálló adósságtömeg fejt ki.

A gyógyulás útja — csupán e kórokozót véve tekintetbe s figyelmen kívül hagyva az egyéb betegségeket — a devalorizáció.

Hogy ez miként fog megtörténni? — az ma még beláthatatlan.

Eszmeileg a legegyszerűbb megoldás lenne, ha az emberiség vezető hatalmai egyszerűen megállapítanák valamely gondos mérlegelés mellett meghatározott indexszám segítségével azt a hányadot, mely a fennálló tartozásoknak valóságos, a termelés mai állása mellett igazságos árak figyelembevételével mellett fennálló értéke s a követelések csak eddig a határig lennének érvényesíthetők, tekintet nélkül az aranyban, vagy pénzben kifejezett névértékre.

Az egyes részletkérdések, így pl. a túl magas fixfizetések leszállítása, a lakberek megállapítása, sőt, esetleg egyes tömegcikkék árának a termelési költségekhez való arányosítása stb. kisebb-nagyobb nehézségek és zökkenések árán szintén szabályozhatók lennének.

Hogy azonban a különböző nemzetek között a mai világban ilyen egyetértő szabályozás létrejöhessen, az még álomnak is merész.

Az is teljesen megvalósíthatatlan, hogy az egyes országok a maguk portáján csináljanak e tekintetben rendet, kivéve természetesen a nagy hitelező birodalmakat.

A külföldi tartozások egyoldalú törvényes intézkedéssel való devalorizációja ugyanis tönkretenné az illető ország hitelét, nyílt bevállása lenne az államcsődnek, — melyben egyébként burkolt formában minden ország többé-kevésbé benne van, — ennél fogva medicina peior morbo lenne. Viszont olyan országokban, melyek el vannak erősebb mértékben adósodva, a belföldi kötelmi jogosítványok, illetve kötelezettségek devalorizációja nem jelentene egyebet, mint a külfölddel szemben kötelezettséget vállalt gazdasági alanyok teljes tönkretételét a csupán belföldön tartozó egyedek javára. Ez pedig nem építést, de rombolást jelentene.

Ha azonban nyílt szemmel tekintünk a világba, lehetetlen észre nem vennünk, hogy devalorizációs törekvések már elszigetelten jelentkeznek s ilyen folyamat is megindult már.

A jóvátételi és egyéb háborús tartozások mérséklésére, vagy törlésére irányuló törekvés — mely mindezekig, sajnos, nem jutott túl a jámbor óhajtások állapotán — végeredményében nem egyéb, mint részleges devalorizációs törekvés.

A devalorizáció pedig — habár igazságtalan s hatalmas meg-
rázkódtatásokat okozó formában, — de tényleg folyamatban van.

Gondoljunk csak az egész világon szakadatlan sorozatban szünetlenül folyó tengernyi fizetésképtelenségre.

Az egyes hitelező ugyan ötletszerűen s a vele szemben álló adós vagyoni teljesítőképességének arányában vesztí el tartozásának egyrészét, de ha az ezernyi vagy milliónyi fizetésképtelenséget mint egyseges folyamatot tekintjük, az eredmény mégis az, hogy a civilizált világ követelése névértékben csökken s a tartozások összege is eléri azt a szintet, mely a termelés aktuális viszonyainak megfelel.

Az azután más kérdés, hogy ez a folyamat — mely idealiter közös megegyezéssel talán általános megalégedésre is meg lenne oldható — mennyi könnybe és vérbe kerül?

Hasonlóképpen esetenként legnagyobb egyéni igazságtalanságra vezető és nagy gazdasági zökkenéseket okozó, de határozottan devalorizációs folyamat a munkabérek szükségszerű csökkentése is. (A kifizetendő munkabér is végeredményben latens tartozás.)

Azt a gazdasági szükségességet, melyet az emberiség bölcsesége nem képes aránylag kevés szenvedés árán megvalósítani, a logikai és matematikai ellentmondást nem tűrő élet maga hozza létre, természetesen leírhatatlan nélkülözés és számos jobb sorsra érdemes gazdasági egyed elpusztítása árán.

Adja a Gondviselés, hogy az emberiség nagy elméi megtalálják a módját annak, hogy a világgazdasági kór elmúlásának nélkülözhetetlen előfeltétele, a devalorizáció ne ötletszerűen, ne erőszakosan, de az energiák és az emberi sorsok lehető kímélésével jöjjön létre!

HA A VILÁGGAZDASÁG mai állapotát vesszük tekintetbe, nem zárkozhatunk el annak megállapítása előtt, hogy a devalorizáció de facto megvan s csak a likvidáció késedelmessége hátráltatja e folyamatot.

Vegyük ugyanis a civilizált világon fennálló összes követeléseke egy tömegnek, egy összegnek.

Fennállanak-e ezek a követelések másutt, mint papíron, teljes névértékükben?

Minden követelésnek valóságos értéke pedig csak annyi, amennyi érték erejéig az realizálható, azaz amely részében behajtható.

Azt pedig, hogy a ma fennálló, elkönyvelt követelések 100%-ig behajthatók lennének, csak a közgazdaságilag vak ember állíthatja.

A követelések névértékben való fenntartása tehát csak arra való, hogy azok jogi szankciók erejével nyomják az adóst, azon keresztül a termelést, megakadályozzák a tisztánlátást, de tulajdonképpen nem egyeb káros fikciónál.

Egyéni követelés van számos, ami behajtható, de a világ követelési komplexuma már régen devalorizálódott.

A devalorizáció likvidációjának hiánya pedig azt okozza, hogy a hitelező még egyre bizonytalanságban van, hogy mennyi részét fogja tőkéjének behajtani, s hogy különböző fizetésképtelenségi események következtében amúgy is megkevesbedett tőkéje nincsen-e ismét veszélyben?

A folytonos bizonytalanság azután kifejezést nyer a magasabb kamatban, ez pedig ismét a közgazdasági életet nyomja s oka a folytonos újabb eladósodásnak.

Az emberiség legnagyobb jótevői közé tartoznék az a nagy férfi, aki meg tudná találni annak a módját, hogy a ténylegesen fennálló devalorizáció törvényes eszközökkel és rövid időn belül a lehetőséghez képest igazságosan likvidáltassék s a normális gazdasági rend visszatérhessen.

A KIFEJTETTEK után minden figyelmes olvasónak tisztán kell látnia a különbséget az infláció és a devalorizáció között.

Az infláció (helyesebben a devalváció) a pénz értékének hanyatlása tisztán annak a körülménynek következtében, hogy a kibocsátott pénz mennyisége szaporodik.

Ezzel ellentétben a devalorizáció a pénz mennyiségének változatlanul hagyása mellett a követelések és tartozások névértékének helyesbítése, in integrum restitutio az arany, illetve egyéb pénz és az áruk árának eltolódása tekintetében. (Természetesen ez in integrum restitutiót nem egyénileg, de nagy általánosságban értve.)

Az infláció mesterséges, külső belenyúlás a gazdasági élet folyamataiba, a devalorizáció pedig a tényleges helyzet likvidálása, mondhatnám, jogi jóváhagyása.

Az infláció bizonytalanságot teremt, a devalorizáció pedig — ha bármi úton végrehajtatott — végeredményében biztonságot s a hitelezési válságnak is megoldását.

Az infláció fiktív tőkét látszik teremteni, a devalorizáció pedig semlegesíti a káros fiktív vagyoni igényeket.

Végre pedig az infláció a gazdasági válságot kimélyíti, míg annak megszűnése csak a devalorizációtól várható. Hogy ez mikor és mennyi zökkenéssel történik meg, hogy általános, vagy csak részleges lesz, hogy egyáltalában megtörténik-e, mielőtt a gazdasági élet és modern kultúra teljesen tönkremegy? — az a világ sorsát intéző hatalmasok belátásától függ.

VÉGRE félreértések elkerülése végett kifejezetten hangsúlyozom, hogy badarság volna azt állítani, miszerint a devalorizáció befejezése a világválság megszűntét s a gondtalan aranykor bekövetkeztét vagy akárcsak a boldog békeévek visszajövetelét jelentené.

A szerencsétlen békediktátumok, a fokozott fegyverkezés, az összefüggő gazdasági területek szerteszakítása, a diplomás emberek túlzott mértékben való elszaporodása, a szociális ellentétek és tenger egyéb probléma mind olyan súlyos sebek a világ gazdasági életén, melyek orvoslásra várnak, s melyek nélkül teljes gyógyulás nem remélhető.

Csupán arra kívántam rámutatni, hogy bizonyos fokú devalorizáció nélkül lehetetlen a kilábolás a gazdasági anomáliákból.

RAKOVSKY MENYHÉRT

A MAI NÉMET REGÉNY

A NÉMET regény az utolsó évtized nagy világnézeti és művészi átértékelései után is megmaradt lényeges vonásaiban olyannak, amint a múlt század folyamán kialakult: reprezentatív alkotásai-ban kultúr filozófiai, fajbiológiai, erkölcsi, egyéni és társadalmi lélektani problémák szócsove. E nagy problémák önmagáért valósága olyan súllyal nehezedik rá a mű egész struktúrájára, hogy lassanként kivetkőzted szépirodalmiságából s egészen sajtyszerű, a többi nagy irodalom regényeitől merőben eltérő műfajjá formálja. A német regénynek ebben a gondolati és tárgyi túlterheltségében van valami a XVIII. századi enciklopédikus tudományos regény örökségéből, de lényegében a német lélek időtlen univerzalizmusra való törekvéséből és örökké kereső, vajúdo formátlanságából adódik. S éppen a formátlanság az, ami a laikus nem-német olvasónak e regényekben leelőször ötlük szemébe, ami idegenkedést támaszt velük szemben és fárasztóvá teszi élvezetüket. Vegyük csak a Thomas Mann „Zauberberg“-jétől Jakob Wassermann „Etsel Ander gast“-jáig haladó regénysort. Formátlanok ezek a regények annyiban, hogy elmosódik bennük a regényszerű érdekkeltés legnaívabb kel-léke, a mesének könnyen, fáradtság nélkül követhető összefüggő fonala; a cselekvény ágas-bogas szövevényeiben és mellékhajtásaiban minduntalan tudományos exaktsággal részletezett leírásokba vagy kápráztatón bonyolult diszkussziókba süppedünk, amelyek a legfogéko-nyabb olvasó felvevőképességét is alaposan próbára teszik. S ha ráadá-sul ezek az „eseménytelen“ szakaszok nem kellő adagolással oszlanak meg a regényben és ijesztő terjedelművé duzzasztják a könyvet, — ami bizony gyakran megesik — gyorsan kész a megtévesztően általá-nosító ítélet: a németeknek nincs tehetségük a regényírásra vagy leg-alább is nincs olyan regényirodalmuk, amely a többi nagy nemzeteké, az angoloké, franciáké, oroszoké mellett egyenrangúan megállná helyét.

Helytálló-e ez a nálunk is igen széles körben elterjedt ítélet? Próbáljunk elfogulatlanul szembenézni vele. A formátlanság és gon-dolati túlterheltség fölületes vádján kezdve, könnyű lenne megállapí-tani, hogy mondjuk Thomas Mann, Kolbenheyer, Werfel és Wasser-mann prózaepikája semmivel sem túldimenzionáltabb vagy „anorga-nikus“ elemekkel zsúfoltabb, mint Dosztojevszkij, Tolsztoj, Galsworthy vagy akár Proust regényei. De nem itt van a dolog lényege. Az a kér-dés, megvan-e a német regényben a kollektív életábrázolásnak az az átfogó lendülete, mint a franciában, angolban és oroszban. És itt mindjárt zavarba jövünk. Mert a német regényirodalomban, áttekint-hetetlen gazdagsága mellett, alig akad könyv, amely a németiség életét —

hacsak csekély részletében is — úgy tárná fel, hogy rajta keresztül az elfogulatlan idegen igazán bepillantson a német nép küzdelmeibe, hogy megértse életigényeit és sajátos vágyait. Balzac és Flaubert, Zola és Maupassant, Daudet és Murger, Claude Villier és Stendhal nemcsak a francia léleknek, hanem a francia polgári és kispolgári valóságnak is életteljes képeit adják. Igaz, hogy az irodalom mindig csak szerény metszeteket ad egy-egy nemzet életéből, de a francia regényekben legalább ezeket a metszeteket találjuk meg, az olvasó megsejti a bennük ábrázolt emberek egész lényét és magatartását az élet hullámzásával szemben. Ugyanez áll az angol regényekre is. Fieldingtől és Goldsmithtól Georg Mooreig vagy Galsworthyig az angol életnek, a polgári és nemesi körök nagy és kis világának egész sor ábrázolója tűnik fel s az oroszoknak is van elbeszélő irodalmuk, amelyből az idegen legalább nagy vonásokban láthatja saját külön világukat. A németeknél ez a kollektív valóságábrázolás legtöbbször csak egyes zárt társadalmi osztályokra vagy regionális egységekre korlátozódik. A német nép erős tagoltsága törzsek és tájak szerint, a törzsek és tájak külön élete erősen kihatott a regényírók valóság szemléletére is. Igaz, hogy akadnak köztük olyanok, akik egy-egy ilyen faji vagy táji egység egész életritmusát megrögzítik: Sudermann a keletporosz földbirtokos nemesiségét („Es war“), Ludwig Thoma a bajor, Anzengruber az osztrák, Rosegger a stájer parasztságét, Keyserling gróf a balti nemes osztályét, de az egész német polgárság, parasztság és munkásság regényét, azokat a könyveket, amelyekben ezeknek lénye a maga egészében jut kifejezésre, eddig még nem írták meg. A mai Németország, a mai német nép gigantikus valóságát a regényíró még a német költészetnek háború utáni, szüntelenül új valóságok felé törő éveiben sem fedezte fel igazán. S amint a német életnek nem akadt igazi regényírója, úgy a német nép mai sorsa is csupán egyetlen egy könyvben tárul fel előttünk művészi megrögzítéssel: Hans Grimm nagy regényében, Volk ohne Raum. Miként hat vissza a németiség tragikus bezártsága, térnélkülisége egyesek és az egész közösség további fejlődésére — ez a regény legfőbb mondanivalója. Természetes, hogy az író elsősorban a külföldi németiségre irányítja figyelmét (a regény legnagyobb része Délnyugat-Afrikában játszódik le), de témájának igazi magva a német ember sorsa, akit a végzet arra ítelt, hogy egy térnélküli nép tagjaként éljen, hogy sehol a világon ne találja meg azt a tért, amely létehez igazán szükséges. Eltekintve művészi és emberi értékeitől, elsősorban a legsúlyosabb német valóságnak, a politikai valóságnak ebben az újszerű megragadásában rejlik a könyv jelentősége; belőle a közömbös idegen is megérzi a német nép sajátos tragikumát.

De Hans Grimm látása magányos és elszigetelt. A német regényíró az új költői valóság keresésében nem látta meg a közösség hétköznapijának nagy valóságát; az új valóság az egyéni lélek rejtekeiben, túldifferenciált érzelmeiben, problémáiban vagy — ami a legrosszabb — irodalmi reminiscenciákban adódik számára. S így, ha a költői valóság szemlélet extenzitása és átfogó ereje szempontjából vizsgáljuk a mai német regényt, ha ebből a szempontból állítjuk a franciáké, az angoloké, oroszoké mellé, el kell ismernünk, hogy a német regényíró világa kisebb,

látása egyirányúbb, problematikája egyénhez kötöttebb, mint francia, angol vagy orosz társaié. A német individualizmus, a regionális és törzsekre való tagoltság természetes határt szabott a regényíró valóság-szemléletének is.

De tekintsünk el az összehasonlítástól és a költői valóság extenzitásától s vizsgáljuk azt, hogy megtalálható-e a mai német regényben a valóságábrázolásnak az az intenzív elmélyülése, amely a drámában és lírában kétségtelenül megvan?

Thomas Mannai megvan látszólag a valóság-szemlélet extenzitása is. De csak látszólag; mert az élet- és kultúrformák ellentétének nagy epikusát mégis csak elsősorban a formák hordozója, az egyén érdeklő s csak az egyéni sorsok összetevődéséből és szembeállításából adódik szinte észrevétlenül egy szélesebb, átfogóbb valóság képe. Ezt a valóságot illúziómentesen nézi. A milieu, az alakok, a taglejtések, ruházat, interieur leírásában („Buddenbrooks“), az orvosi leletek, betegségi tünetek, az agónia jelenségeinek regisztrálásában („Der Zauberberg“), a tudatalatti folyamatok feltárásában („Mario und der Zauberer“) szinte tudományos akribiával részletez, nem törődve az elbeszélés meg-megakadó folyamával és előkelően lemondva az eseményhalmozás feszültségeiből adódó olcsó hatásról. Semmi sincs szerinte, ami nagyobb respektust érdemelne a valóságnál. De ez a valóság olyan mértékben zúdul ránk elbeszéléseiből, hogy transzparenssé és szimbolikussá válik. Elolvasva egy-egy könyvét, meglepődve veszi észre az ember, hogy a megszámlálhatatlan részjelenségek és impressziók egységes, szimbolikus tartalmat fognak körül s hogy alapjában már minden egyes, banálisnak és hétköznapi látszó gesztusban volt valami magasabb szimbolikus érték. S éppen ezen a ponton válik el Thomas Mann elbeszélőművészete a naturalizmus valóság-szemléletétől; nála legfeljebb stílnaturalizmusról beszélhetünk, valójában telivér romantikus íróval állunk szemközt, aki túlzottan tárgyilagos valóságábrázolásába burkolózva, majdnem mindig önmagát adja és biztos, fölényes iróniával játszik az olvasóval kénye-kedve szerint. S amint mindig saját élményeiből indul ki: ő éli át Tonio Kröger belső vergődését, Buddenbrook szenátor fényes karrierjét és a kis Hanno titkos halálvágját, Hans Castorp örökjelentéző önszemléletét, sőt Mario fatális lelki levetkőztetését is saját úti-élményeivel fogja körül, — akként törekszik tudatosan arra, hogy élményei köré egyre szélesebb keretet rajzoljon, amely — egyéni sorsok egymásbahajlásán keresztül — az élet- és kultúrformák összeütközésének egész szerteágazó gyökerzetét és legtitkosabb rügőit is felfedi.

Rendkívül érdekes megfigyelni, hogy belső valóságábrázolásának technikája miként bontakozik ki fokozatosan, szerves összefüggésben az ábrázolt valóság szimbolikus tartalmával. A „Buddenbrooks“-ban generációk állnak egymás mellett és egymással szemben; az egymást követő nemzedékek reprezentánsaiban a művészi fogékonyság és lelki differenciáltság növekedésével egyenes arányban áll a polgári rátermettség, a derékség, az egyirányú céltudatos aktivitás csökkenése. De a különböző lelki összetételű generációk fiain kívül feltűnik az egy nemzedékben is kétféle lelkiségű, kétféle kultúrájú, kétféle életformájú német ember típusa: a hűvös arisztokrata, művészi velleitásaiban is

józan északnémet Buddenbrook és a könnyen barátkozó, közvetlen, indulatainak és hangulatainak hatása alatt álló, a dolce far niente-re hajló Permaneder. Mindezek az egyénfölötti vonatkozások azonban alig észrevehetően, diszkrétan lopóznak be Thomas Mann kínos exaktsággal megrögzített valóságképébe. A szimbolikus, belsőbb valóság csak az egyéni vonások hosszú sorából, az egész mű utóhatásaként, önkénytelenül alakul ki az olvasó lelkében. A „Zauberberg“ szerzője már őszintébben feltárja előttünk valóságábrázolása lényegét, amint az egyénfölötti vonatkozásokat is nemcsak sejteti már. Itt nem az egyéni vonások és gesztusok, az apró hétköznapi események összegeződéséből adódik egy magasabb, belső valóság, itt a tények önmagukban válnak szimbolikus jelentőségűvé, mihelyt élénk lépnek. És micsoda vakmerő ábrázoló eszközökhöz folyamodik Thomas Mann, hogy e minden vonatkozásában szimbolikus erejű valóság megrögzítésében is megmaradjon látszólag a tények objektív regisztrátorának. Mindenekelőtt egy mesterséges társadalmat teremt a szanatórium világában, amely merőben más, mint az egészséges emberek társadalma, amelyet titkos erők mozgatnak s amelynek asszimiláló hatása alól csak kevesen képesek magukat kivonni. Csakis ebből a mesterséges társadalomból nőhetnek ki olyan életrekeltekt absztraktnak, mint Settembrini vagy Naphta, az ellentétes élet- és kultúrformák reprezentánsai, akiknek kusza, nehezen haladó, gyakran eredménytelenségbe fulladó diszkussziói is megfelelnek e beteg világ életritmusának. Ebben a világban természetesen tartjuk azt, hogy az érzékiség orvosi műszavakba bújik, sőt azt is, hogy az író hőisével egy lázas farsangi éjszakán franciául mondatja el vallomását. És ebben a túlérzékeny, transzponált valóságban fölfigyelünk az író titkos tendenciájára is: hogy miként fosztja meg a görög-latin humanizmust egyetemes jellegétől, miként állítja melléje egyenrangúan a többi kultúrformákat, amelyek egyforma eséllyel, egyforma jogosultsággal küzdenek terjesztésükért.

A „Mario und der Zauberer“ azután betetőzi ezt a leszámolást az antik-klasszikus kultúra nagy ülüziójával. Talán nincs egészen igazuk azoknak, akik ebben a novellában fasisztaellenes megnyilatkozást látnak és Cipollában, a varázslóban a faszizmus vezérét vélik felismerni, akinek szuggesztív hatalmával szemben az egyéni akarat tehetetlen, míg a pőrere vetkőztetett és öntudatra ébredt Mario revolverlövése le nem teríti. Nem, itt nemcsak a hűvös északnémet demokrata adja tudunkra ellenszenvét és lenézését a mindent béklyójába hajtó diktatórikus akarattal szemben, ennek az ellenszenvnek sokkal mélyebb gyökerei vannak: Nietzsche apollói és dionyzosi antitézise, amely hol halkabban, hol hangsúlyozottabban Thomas Mannak csaknem minden regényében megszólal. Ennek az antitézisnek adja meg itt a politikum a végső illúziófosztó lökést: a germán ember áll előttünk, aki hátat fordítva a görög-latin humanizmusnak, saját utakon saját klasszicizmusát keresi. Számára nincs már muzsikáló olasz nyelv, csak bosszantó hangzagyvalék, nincs poézise az olasz éneknek sem, csak a töretlen fény butító egyhangúságát érzi. Ez a szimbolikus tartalom bontakozik ki Mario és a varázsló tragikus históriájából, ilyen távlatokat nyit meg aránylag kisszerű, hétköznapi valóságuk. S e szimbolikus jelentéssel Thomas Mann itt is

ugyanazon eszközök útján ruházza fel valóságát, mint első nagy regényéből: kínos gonddal, szinte kicsinyes részletezéssel sorakoztat egymásmellé apró, lényegtelen vonásokat s csak ezeknek összességéből, észrevétlenül adódik az, ami átlépi a naturalizmus valóságképének kereteit. Fejlődés ennek a valóságábrázolásnak technikájában csak annyiban van, hogy a regényíró most talán még tudatosabban és takarékosabban jár el a végső szintézis szempontjából „produktív“ részjelenségek meg rögzítésében, s már néhány lap elolvasása meggyőző arról, hogy nem csupán a fürdőidény egyik izgalmas afférját akarja nekünk elbeszélni.

MINŐ MÁS VALÓSÁG tárul elénk Franz Werfel regényeiben. A milieu-rajz aprólékos kelléktárát néha túlzottan igénybe veszi, néha meg szinte légüres térben állnak alakjai; olykor meglepően éles szemre valló történelmi mozgóképeket állít elénk, máskor meg egy-egy odavetett kép (többnyire a zene köréből) jelzi a háttér, amely előtt emberek mozognak. Ebben a világban nincs szilárdság, nincs nyugalom és megállás, szüntelenül a legellentétebb képek kergetik egymást, amelyek — még akkor is, mikor a legvalószerűbbek — folyvást lázas látomásokra emlékeztetik az olvasót, aminthogy Werfel hőseit is gyakran kínozzák hallucinációk, gyötrő képek és jelenségek. Mert ez a káprázatos, hol éles körvonalakban előttünk álló, hol hangulatfelhőkbe oszló valóság csak hű vetülete Werfel regényalakjainak és a lényegében mindig önmagát adó lírikusnak. Micsoda démonoktól hajtott, csupa lélek emberek ezek, a jóság fanatikusai, akik a legnagyobb természetességgel vetik el maguktól a józan polgári életforma minden nyűgét, hogy annál intenzívebben művelhessék ki lelküket egy ideális megálmodott kollektivitás számára. Az ő hallatlanul intenzív lelkiéletük rajzában valóban új, merőben szubjektív valóságokat tár fel Werfel: ezek az emberek ismeretlen örömekre ujjonganak, ismeretlen fájdalomokra jajdulnak és reagálásukat az emberi lét ezernyi nagy és apró problémáira, a legprimitívebb ösztönökre, az idegrendszer legcsekélyebb elváltozásaira visszanyúló indokolásban kapjuk.

Távol áll tőlem, hogy akár hasonlóság, akár poláris ellentét alapján valami belső kapcsolatot akarjak felfedezni Thomas Mann és Werfel regényírása között. A lübecki patriciusfiú nyugodt, egyenletes ritmusú elbeszélő, aki éppen epikus ökonómiájával, fegyelmezettségével tud számtalan, alig figyelmet érdemlő részjelenséget új valósággá sűríteni, a prágai ghetto fia pedig nyugtalan, rapszódikus lírikus, aki folyton hullámzó érzelmi intenzitást sző bele az események egymásutánjába és gyakran oly kevéssé ura érzelmeinek, hogy epikus vonalait szinte dadogó ditirambusokba foszlanak. De mindketten az élet- és kultúrformák értékelésével küzködnek. Werfel is ebben az irányban szélesíti ki a mai német irodalomra rendkívül jellemzően választott tárgyait: az apa és fiú nagy leszámolását („Nicht der Mörder, der Ermordete ist schuldig“), a vajúdo gyermek- és diákévek gyötrő reminiscenciáit („Der Abituriententag“, „Barbara oder die Frömmigkeit“). Igaz, hogy mindinkább eltávolodik a tárgyszerű valóságtól, misztikummal dekorált anarchista eszményeinek útvesztőjébe téved és túltenyészett lelki életű alakjainak szavaiban egyre gyakrabban és bántóbban tola-

kodik fel a vezércikkíró hangja. De itt van Werfel legnagyobbszabású, legegyszerűsebben megírt regénye: „Verdi“. A latin-germán antitézis áll középpontjában — Thomas Mann egyik visszatérő motívuma. És itt — csodálatosképpen — a latinság kerül ki győztesen a szembeállításból. A szláv és zsidó misztikummal telített, kusza politikai és társadalmi utópiákat hajszólo prágai költő a latin génusz teremtette forma örökkévaló szépsége mellett tesz rajongó vallomást! Ez az állásfoglalás azonban csak első pillantásra meglepő. Ha mélyére nézünk, a formaimádat jóformán semmivé foszlik. Mert a forma, amelyért Werfel itt lelkesedik, zenei forma, amely sokértelműségével, teljesen szubjektív érzelmekeltésével szinte semmiféle korlátot nem szab az expresszionista lírikus végtelenbe törő fantáziájának. És Verdi sem mint a forma művésze ragadja meg regényírói képzetét. Igaz, hogy az alkotás kínzó gyönyörei közepett, a terméketlenség szörnyű rémétől gyötörve állítja elénk életének legkritikusabb szakaszában, 1882—83-ban. De a magányos bolyongások, önmarcangoló elmélkedések óráiban — s a regény legnagyobb részét ezek töltik meg—lehámlik róla az alkotó művész minden dekoruma s előttünk áll Werfel lírájának ábrándképe, a társtalan „jó ember“, aki kórházat alapít és tart fenn, aki simogató kezével és biztató szavával ott áll egy szegény rögeszmés német muzsikus halálos ágyánál és aki szörnyű lelki tusa után legnagyobb ellenfelében, Wagnerben is lelki testvérét ismeri fel. Ez a Verdi sem más, mint az erőltetetten epikába transzponált expresszionista lírikus, aki mindazt, amit lírája verzzakokba tömörített, most kényszeredett tárgyilagosságú fejtegetésekbe, fárasztó okoskodásokba és hosszadalmas elmélkedésekbe szélesíti. A külső valóság, az elmélkedések reális magva csak puszta eszköz itt, amely arra való, hogy a lírikus szavának jobb akusztikát, más hangszínt, a lendületes újrakezdésnek lehetőséget adjon. Thomas Mann szimbolikus erejű stílusnaturalizmusával szemben Werfel az expresszionizmus szimbolikus valóságát tárja elénk regényeiben, amely megmagyarázhatatlan hullámzásaival, rejtett összefüggéseivel és ellenmondásaival mindig csak a költő mindent magába ölelő, legegényibb érzelmi világának vetülete.

WERFEL egy új szellemiség felé törő világ hirdetője, aki a számára egyedül érvényes szellemi valóságba állítja alakjait. Az új szellemiség szolgálatába állítja regényhőseit küzdve és harcolva, apostoli, sőt messiási szerepben Jakob Wassermann is. „Kaspar Hauser“, „Christian Wahnschaffe“ és „Etsel Andergast“ mind egy új emberi közösségért szállnak síkra, szinte beteges megrögzöttséggel, kíméletlenül, sem jobbra, sem balra nem nézve; egy új közösségért, amelyben a természet hamisítatlan hangja, a legendaszerű jóság és tisztaság már nem bolyong magányosan, tragikus bukásra éretten, fásult, lomha szivek között. Regényeinek gondolati háttere az emberi szolidaritás eszménye, mindenki felelőssége a más boldogtalanságáért és bukásáért. Ugyanazok az eszmények, ugyanazok az idealizált embertípusok, akár csak Werfel lírai világában. De Wassermann nem siklik politikai és társadalmi utópiák ingoványaiba, nem is absztrahálja alakjai lelki életét az őket körülvevő külvilágtól, mint Werfel. Tele van respektussal a

valóság iránt, éppen úgy, mint Thomas Mann, de ez a valóság csak akkor figyelemreméltó számára, mikor problematikussá válik: akár házasságot („Landin und die Seinen“)» akár kriminalisztikai kérdést („Der Fall Mauritius“) vagy belső életfejlődést („Das Gänsemännchen“, „Kolumbus“) állít könyvei középpontjába, mindig azt ragadja meg bennük, ami különös, irracionális, soha vissza nem térő, ami az emberileg lehetséges szélső határán áll, S így, bár regényeit a „szívbeli fásultság és közöny“ ellen való küzdelem erős etosza fogja össze, a különös iránt való hajlama a felépítésben, jelenetek és élményvonások mozaikszerű egymásmellé rakásában gyakran nem tud ellenállni az impresszionisztikus boncolgatást lehetőségek csábításainak. Legújabb regénye, „Etsel Andergast“ is két egyénien sajátos sors egymásbajajlása. Két kivételes tehetségű, magas szellemi színvonalon álló férfi áll egymással szemben; szembenállnak egymással és elemi erővel egymásba ütköznek. Az idősebbik közülök, Thomas Kerkhoven, a zseniális orvos a háború előtti világ embere; a fiatalabbik, Etsel a „Fali Mauritiusból ismerős gyermekifjú-hős, aki most, nagy útnakindulása küszöbén, lelkében a világháború kiáltó igazságtalanságától megmérgezetten, céltalanul bolyong zilált idegrendszerű és megtört lelkű kortársai között. Ez a fiatalember a maga gyötrő útkeresésével, emésztő vágyaival jóság, támasz és vezetés után, kínzó erotikus fellobbanásaival igazi romantikus típus, romantikus a szó E. T. A. Hoffmann-i értelmében. Romantikus bukásában is: hasztalanul csügg rajongással mesztérén, hasztalanul igyekszik megszabadulni hajótörött kortársai hatása alól (a háború utáni, céltalanul lézengő ifjúság fölött talán sehol sem hangzott el szigorúbb ítélet, mint ebben a könyvben), a múlt öröksége, társadalmi megkötöttsége, legfőképpen pedig saját lelki „morbidezása“ feltartóztatathatatlanul sodorják a züllésbe, Wassermann egész költői valóságképe stílszerűen simul romantikus típusaihoz és sorsrajzaihoz; gyakran realiztikus, sőt naturalisztikus eszközöket használ a valóságkép megrögzítésében, de a történelmi erők iránt való tisztelete, szimbolizáló tehetsége, megértő elmélyedése a polgári közösség organizmusában szorososan a romantikához s a németiséghez kapcsolják, amelyhez a zsidó Wassermann hőseire emlékeztető fanatizmussal kereste az utat („Mein Weg als Deutscher und Jude“).

A PESTI születésű Ervin Guido Kolbenheyer talán nem tartozik abban a mértékben a mai német irodalom nagy nevei közé, mint Thomas Mann, Werfel és Wassermann. Regényei nem legújabb eseményei az irodalmi életnek, nem kolportálja őket a nemzetközi sajtó s igazi olvasóközönségük, zárt táboruk inkább csak az egyseges német nyelvterület határain belül van. Pedig Kolbenheyer regényírói művészete számos új és lényeges vonással járult hozzá a modern német költészet valóságképéhez. Josef Nadler, a német törzsek és tájak irodalomtörténetírója Kolbenheyert családi kapcsolatai alapján a szépeességi német irodalom csúcspontjára állítja s benne látja a kárpáti medence e határterületén előszeretettel művelt historizálás legmélyebb pillantású és legfilozófikusabb képviselőjét. Nem követjük Nádiért ennek a tételnek helyenként misztikus indokolásában, de

annyi bizonyos, hogy Kolbenheyer igazi ereje történet szemlélete (modern tárgyú regényei meglehetősen súlytalanok), az egymás mellett és egymás ellen ható erők és bonyolult összefüggések csodálatos együttlátása egy-egy rendkívüli történelmi alak sorsával. Ezeket az alakokat ujjáteremtő képzeletének sugaraival kelti új életre s örök emberi eszmék, jogok és küzdelmek szimbólumaivá emeli őket. Nem a letűnt századok külső realitását testesíti meg, hanem lényegük megörögzítésére törekszik. Feladatát abban látja, hogy azt, ami a történelmi jelenségek tovatűnő egymásutánjában igazán maradandónak, legyőzhetetlen gondolatnak bizonyult, mintegy kristályban összegyűjtse és a jelenségek látszólagos korlátlanágából a művészet magateremtette formájába öntse, amelyben hagyomány és alakító erő egyformán érvényre jut. Ez a történet szemlélet, tudatosan átvéve a német idealizmus örökségét, végső célját abban látja, hogy újra felfedje azt a közvetlen lelki életfolyamatot, amelyből minden történelmi átalakulás sarjad; az embert keresi, mint az emberi és kozmikus közösség tagját, így válnak Kolbenheyer művei a mai német idealizmus jelentős hordozóivá és — más úton ugyan, mint Werfel és Wassermann regényei* de ugyanolyan mértékben — az individualizmuson felülemelkedő új világnézet útmutatóivá. Főalakjait először mindig a maguk tiszta emberi mivoltában, mint a közösség tagjait, vezéreit vagy szolgálait, prófétáit vagy mártírjait állítja elénk, akár Spinoza életküzdelmét rajzolja („Amor Dei“), akár a XVII. századi sziléziai misztikus Jakob Böhme gondolatrendszerének kialakulására világít rá („Meister Joachim Pausewang“), akár a hanyatló középkor Faustra emlékeztető orvosbölcselejtének, Paracelsusnak mozgalmas élettörténetét beszéli el. Már ezeknek az alakoknak a kiválasztása is világosan mutatja Kolbenheyer mély élményekben gyökerező, meg nem alkuvó történelmi idealizmusát. Δ főalak lelki habitusa azután szinte észrevétlenül vezet rá az olvasót a kor és tér leglényegesebb sajátosságaira. Körülötte, mintegy egymás ellen ható hullámgyűrűkben, csoportosulnak a regény többi alakjai, mindannyian egy-egy mozaikkockát adva ahhoz a nagyszabású világképhez, amely egymásrahatásukból, összeütközésükkel, más-más elhelyezkedésükkel kialakul. Különösen meseteri a történelmi valóságnak ez az életrekeltése a hatalmas Paracelsustrilógiában, ahol egyes alakok nyomában a XV. és XVI. század fordulójának százfelé ágazó szellemi forradalma tárul elénk.

Thomas Mann stílnaturalizmusa, Werfel forrongó expresszionizmusa, Wassermann újromantikája és Kolbenheyer történelmi impresszionizmusa csak néhány jellemző példa a mai német költészet új valóságkereséséből. De talán e néhány példa is — figyelemreméltó, hogy tárgyilagos kivétel nélkül egy új eszményi kollektivitás valóságképe rajzolódik bennük — bizonyít annyit, hogy a mai német lírában mutatkozó valóságterjeszkedést, ha más-más módosulással is, de ugyanolyan mértékben a regényben is megtaláljuk.

PUKÁNSZKY BÉLA

ANDREA MANTEGNA

PÁDUA az elmúlt évben egy nagy szentnek, Szent Antalnak és egy nagy művésznek, Andrea Mantegnának centenáriumát ülte. Ez a kettős jubileum ünnepe volt az egész emberiségnek. 1931-ben múlt 700 éve, hogy Szent Antal Páduában meghalt és 500 esztendeje, hogy Mantegna, a páduai iskola legkiválóbb képviselője, született.

Mind a kettő adoptív fia volt csak az ősi városnak, mely erős bélyegét rányomta szellemi alkatukra és egész működésükre. Egymástól nagyon távoleső vidékekről jöttek, Szent Antal Lisszabonból, Mantegna meg egy Vicenza melletti kis faluból. Más-más faj és kultúra adta őket, Pádua szellemi légkörében mégis rokonokká lettek. Erkölcsi mélység és komolyság, hajthatatlan meggyőződés, szilárd, zárt szellemi és lelki egység jellemezte kemény acélból edzett egyéniségüket. Egyikük sem volt újító, hanem inkább szervező s csak alkalmazta, egyénivé gyúrta, más talajba ültette az átvett újat. Szent Antal az assisi „poverello“ eszméit, vallási demokráciáját hirdette, karitatív gondolatát propagálta rendkívüli hatással, azonban Szent Ferenc gyöngéd poézise nélkül, ő a nagy szervező, s úgy viszonylik Szent Ferenchez, mint tarsusi Pál Szent Péterhez. Mantegna a firenzei Quattrocento technikai vívmányait ültette át Északolaszországba, a perspektíva és anatómia moderm ábrázolási eszközeit, a plasztikai alakítást és a térbeli képszemléletet; mindent átvett és kitűnően megtanult, amit Toscana ekkor már tudott, csak a mosolyt hagyta ott, amint Szent Antal átvette a nagy rendalapító reguláit anélkül, hogy a Fioretti illatát érezte volna. Pádua nem a mosoly és a tavaszi virág-illat városa, mint Assisi, Siena, Firenze vagy Fiesole, hanem a józan és kemény munka műhelye. Az ókori Róma reális szelleme közelebb állott hozzá, mint a keresztény miszticizmus álomszövése; falai között a Carrarák már a középkorban oly antikizáló kultúrárt honosítottak meg, mely II. Frigyes délolasz protoreneszánszával vetekedett. A helyi kultúra ösztöne hajtotta Mantegna mesterét, Francesco Squarcionet, midőn lázasan gyűjtötte az antik szobrokat és gipszeket, hogy azokat nagyszámú tanítványainak oktatásánál felhasználja és példáid állítsa. Mantegna mesterétől, aki egyúttal gyámja is volt s aki nagy tanító, de igen gyenge festő volt, más művészi örökséget alig kapott, mint az ókori Róma tiszteletét és az antik szobrok gyűjtésének költséges szenvedélyét, amire egész keresete ráment, úgy hogy sok munkája és puritán életmódja ellenére koldusszegényen halt meg. Kérges tenyerű falusi asztalos gyermeke volt, nem előkelő környezetben nőtt fel s bár

később udvari festő lett, mindvégig egyszerű ember maradt. Életrajza eseményekben szegény, nem sokkal több annál, minthogy élt és dolgozott. Életéről kevés hiteles feljegyzés maradt, mert csak a munkának élt. Igazi biográfiája a művei, melyek azonban mindent elárulnak, amit egy halhatatlan halandóról tudni érdemes. Művei maradék nélkül, világosan mutatják be egyéniségét s többet mondanak róla, mint amennyit okmányok, mémoiresok, terjengős életrajzok közölhetnének.

Műveiből egy zárkózott és zord, erkölcsi mértékében nagyigényű, gránitból faragott egyéniség, kemény, sokszor darabos, de mindig őszinte szava szól hozzánk. Éles és józan szemmel nézi a világot s kérelhetetlen, nem ritkán nyers művészi igazmondással tolmácsolja a látott valóságot. Arcképein sem hízeleg, még kenyéradó gazdáinak, a Gonzagáknak sem, kiknek több mint négy évtizedig volt udvari festője, de nem bókoló udvaronca. Szentképei, Madonnái is távol állanak a konvencionális reneszánsz szépségideáltól. Fennkölt morális szépség különbözteti meg őket. Magasabbrendű lények, nem testi, hanem lelki szépségük, emelkedettségük, nagyságuk által. Madonnái magukbamerülten komolyak, tiszta homlokukra a bánat fátyla borul, mintha előre éreznék isteni gyermekük tragédiáját, féltve szorítják remegő anyai keblükre s nem folytatnak velük idilli játékot, mint a firenzei Quattrocento gondtalan, bájos Madonnái. Kis Jézusai és angyalai túlfejlett, koraérett, hallgatag gyermekek, nem játékos, mosolygó puttók. Szentjei nem könnyed mennyei testőrök, hanem gyötrődéseken, szenvedéseken, vértanúságokon keresztül megtisztult és felmagasztosult lények, holtuk után is hitükért harcoló katonák. Madonnáit nem ülteti virágos pázsitra, hanem sziklás barlangba. Képeinek háttere különbözik a firenzei festők illatos, ciprusos, liliomos, rózsapergolás kertjeitől. Tájképe a dolomitok kietlen, zord vidéke, alig van rajta növényzet, hanem néha egy-egy lombtalan száraz fa, vagy a sziklatalajon egy-két magányos fűszál. Golgotája kopár, félelmetes, omladozó sziklarengeteg, melyből a Megváltó halálával minden élet kiszikkadt — döbbenetes hangulati kísérője a nagy tragédiának.

Mantegna a vallásos festészetnek nem trubadúrja, hanem nagy-szabású epikusa. A csendes, andalító, lírai áhítatnál közelebb állott hozzá a megváltás drámája, amit megrázó erővel tudott kifejezni.

A Krisztus sírbatételét ábrázoló kompozícióján, melynek rézmet-szésű kivitelét tévesen vitatják el tőle, Mária kétségbeesetten jajveszékkel, nem merül fájdalmával csöndesen magába, mint Fra Angelico Kálváriáján; Magdolna szinte önmagából kikelve tárja szét karjait s nem kibontott, dús hajának aláomló fűrtjeivel gyönyörködtet, mint Perugino képein; János, a kedvelt tanítvány pedig, akárcsak a S. Zeno számára festett nagy oltárkép predeUáján, kezeit tördelve kiáltoz s nem szép ifjúsága negédével mereng, mint a firenzei S. Maria Maddalena dei Pazzi freskóján, melynek költői himnuszát lány lírai tenorjával Perugino dalolta el. Mantegna a szenvedést mégsem torzította el a karikatúráig, mint legtöbb német kortársa, hanem megőrzi a Krisztus-dráma isteni fönségét, kifejezési és formai méltóságát. Mint tudjuk, ágya fölött nem Madonna-kép mosolygott, hanem az

anyjától szívettépő fájdalommal siratott holt Krisztus tetemének, bravúros, merész rövidülésben páratlan verizmussal festett képe (Milano, Brera), mely előtt a térdet nem könnyen hajtó Michelangelo leborult, s amelyet fiai, atyjuk halála után csakhamar kénytelenek voltak eladni, hogy adósságait törleszthessék.

Ha fő művészi elve a reális valóságábrázolás volt is, s nem riadt vissza olykor a brutálisan nyers valóságtól sem, realizmusa mégsem volt mikroszkopikus, mint flamand vagy német kortársaié, a valóságot képein mégis újraalkotta. Nem imitativ, hanem kreatív művész volt. Alakjai, ha a részletekben meggyőzően, szinte tapinthatóan valószerűek, ha egyes formáikat objektív látással adta is vissza, egészükben az ő kreációi, ideális átköltései, egyéni alkotásai. Akár szentek, akár földiek, rendkívüli lények. Erősek, bátrak, testben és lélekben edzettek, acélos hősök. Mintha mindegyikük tudatában lenne morális missziójának. Az ő képzelt, heroikus emberisége ez.

Formákban és nem színekben látott. Alakjai kemények, plasztikusak, mintha bronzból volnának öntve, vagy márványba faragva. Elárulják, hogy festő létére legtöbbet a szobrász Donatellótól tanult. Rajza tiszta, határozott, éles. Adva volt, hogy a firenzei Antonio Pollaiuolo mellett az olasz rézmetszet egyik megalapítója és legnagyobb mestere legyen. Korábbi művein színei fakók, a színhatás freskóin éppúgy, mint táblaképein gobelinszerű. Színezése csak később, sógorának Giovanni Bellimnek hatása alatt tüzesedik ki, de tónusa mindig mély, komor marad, élénk színekre sohasem derül. Nem tartozik a reneszánsz festő-poétái közé. Igazi hangszere a forma.

Mesterétől, a gyenge tehetségű Squarcionetól nem sokat tanulhatott. Korán függetlenítette magát tőle, s többet időzhetett a nagy firenzei mesterek, Giotto, Fra Filippo Lippi, Uccello, Castagno, Donatello páduai művei előtt, mint Squarcione lábainál. Fiatalkori Madonnái zárt formaképzésükben, komor hangulatukban, közvetlenül Donatello művészetének leszármazottai. A közeli Ferrarában a Quattrocento legpozitívabb művészegyéniességének, Piero della Francescának műveit volt alkalma megcsodálnia. Pozitív tudását gyarapította Uccello és Castagno művészetének tanulmányozása is. S ha a másfélszázaddal korábban élt Giotto a valóság szemlélet és a technikai eszközök tekintetében nagyon is távol állott a reneszánsz felfogásától, a drámai ábrázolásban és az etikai kifejezés mélységében a Scrovegni-kápolna freskói példakép állhatták a fiatal Mantegna előtt, aki mint alig serdült ifjú, a párszáz lépésnyire fekvő Eremitani-templomban alkotta első nagyszabású művét. Ezekről a nagy idegen mesterektől többet tanult, mint Squarcionetól, aki a gyermekkorban hozzákerült Mantegnának inkább gondozója, gyámja, mint igazi tanítója, művészi nevelője, mestere volt, hiszen maga harminc éves koráig a szabó és hímző mesterséget gyakorolta. A modern kritika kellő értékére szállítja le Vasari előadását Squarcione szerepéről, s biztonsággal mutat rá Mantegna igazi művészi eredetére. Bármily pontos genetikai elemzéssel mutathatjuk is ki azonban azokat a nyomokat, azokat a hatásokat, amelyek stílusának kialakulásához vezettek, a legfontosabb tényező mégis a saját zsenije, lelki és szellemi adottsága volt.

Rendkívüli tehetségére és határozott egyéniségére jellemző, hogy már 18 éves korában, midőn a Cappella Ovetari nagyszerű freskóihoz fog, kész festő, s teljes technikai vértetben, mint lelkileg és művészileg teljesen kialakult művészi egyéniség jelenik meg. Bár mondani valója, témaköre később kiszélesedik, művészete lényegileg egész hosszú pályáján nem változik. Csak mint érett művészt ismerjük, pedig korán nyúlt az ecsethez. Művészi fejlődésének csak egy, egyetlen, egységes, zárt fejezete van. Hetvenöt évet élt, de alkotóereje sohasem lankadt, s nem érte az a szomorú művészsors, mint nem egy kiváló pályatársat, Peruginót, Pinturicchiót, Franciát, hogy önmagát túlélte s önmagát másolta volna. Nem lett a sajátmaga epigónja és modoros utánzója.

Tiszta, jellegzetes Quattrocento-művész volt, működése mégis nagy távlatokat nyitott az olasz festészet jövőjének. Michelangelóval rokon egyéniség, s nem csoda, hogy ez nagyrabecsülte és hatását érezte. Meglepőbb, hogy Mantegna művészetébe kapcsolódik Correggio, akinek nemcsak rajongó lírai egyénisége, hanem lány festői előadása is szöges ellentétben állott vele. A két pármái kupolának közvetlen, példaadó előzménye Mantegnának a Camera degli Sposi mennyezetére festett freskója, azzal a nagy különbséggel, hogy Mantegnát a fal optikai áttörésénél nem vezette metafizikai cél, mint a barokk-festészet nagy kezdeményezőjét, hanem tipikus Quattrocento gondolkodással a perspektíva merész és újszerű alkalmazása.

Zordon egyénisége nem ismerte az dlágyulást. Józan, hideg fő volt. Lelkének csak egy lírai pontja volt: a klasszikus ókor tisztelete. Csak egy álma volt: Róma, melynek szent romjait jóval ötven éves korán túl látta meg először.

Az örök város áhítatát már Squarcione házában megtanulta. Alig van képe, első ismert műveitől kezdve, melyen, joidéig csak gipszektől, töredékektől, metszetektől, rajzoktól közvetített antik tanulmányainak nyoma ne lenne. Rómát dicsóíti utolsó nagyszabású művén, Caesar diadalmenetén is, melynek harsonás alakjai mintha Beethoven Erocájának méltóságteljes ütemeire lépkednének.

Művészete mégsem egyszerű függvénye az antiknak, hanem kora művészi eredményeinek nagyszerű szintézise. Jeleneteit gyakran antik környezetbe, római épületek, romok közé helyezte, s képeit egyébként is telehintette antikizáló díszítményekkel. Hőseit ókori ruhákba öltöztette, s nem egy ábrázolási motívumot vett át ókori szobrokból és domborművekből. S ha képeire az antik romok mellé antik szobrokat is festett, mindez csak külsőség, színpadi kellék volt, s a művészi ábrázolás lényegét nem érintette. Képzelete előtt Róma nagysága lebegett. Az ókori Róma örökösének képzelte magát, mint a reneszánsz minden művésze. Rómának ez a tudata az olasz művészet valamennyi korszakában élt. Mantegna régészeti, múzeumi eszközökkel rekonstruálta magának Rómát, de ez távol állott az igazi Rómától, művészi ábránd volt csak. Amint művészete is távolállott az antik római művészettől, kivált a festészettől. A színpadi díszletezéstől eltekintve, lényegileg csak annyi közössége volt a római művészi érzéssel, hogy alakjai rendkívül plasztikusak, statikusak, amit azonban

nem ő fedezett fel az olasz festészet számára, hanem már a Trecento-ban Cavallini és Giotto, ami az egész reneszánsznak közös törekvése volt, s ami elsősorban a Páduában és Ferrarában dolgozott nagy firenzei és umbriai úttörők közvetítésével került az ő művészetébe. Művészetének alapvető elemeit — perspektiva, anatómia, rövidülések, térábrázolás — alig, vagy egyáltalán nem ismerte az antik művészet, legkevésbé az antik festészet, azok a Quattrocento moderm, gyökeresen új törekvései. Alakjai, bármennyire is tógát, vagy antik vértzetet viselnek, kortársai, kora bátor, kemény emberei, a reneszánsz polgárai, Macchiavelli, Savonarola, a Mediciék és Gonzagák, Gattamelata és Colleoni vértestvérei. Szentjei nem csak a keresztény ikonográfia jelvényeivel megkülönböztetett alakok, hanem a vallási képzelet hiteles megtestesítői. Heroizmusuk nem Róma nagyságától, hanem a szenvedélyesen átélt keresztény érzés mélyéből táplálkozik. Nyers, megtermett, dacos alakjai annak az északolasz falusi rögnek a gyermekei, amely az ő szülőföldje is volt. Művészeté nem a kifinomult udvari kultúra talajából, nem is egy nagy művészi centrum hagyományaiból, hanem az olasz parlag ősi humuszából nőtt ki. Férfiás, hideg, kemény egyénisége nem — mint régen hitték — a római álomkép romantikus vetülete, és nem — mint mások vélték — Lombardia őslongobárd előzményeinek kései kirobbanása (hiszen Mantegnát tulajdonkép nem is nevezhetjük lombardnak), — hanem annak a mindenre hivatott, egészséges, kihasználatlan erőnek kifejezője, mely annyi rendkívüli tehetséggel ajándékozta meg Olaszországot, s annak szellemi rétegeződését oly színessé és változatossá tette. Mantegna a val'padanai kis faluból — mely alig áll egy templomtoronynál és néhány háznál többitől — annyi őserőt hozott magával, hogy egymaga meg tudta alapozni szűkebb vidékének és az egész Észak-Olaszországnak reneszánsz művészetét, melyen más vidékeken, magában Toscanában is művészek egész sora és több generációja dolgozott. Ebben rejlik igazi jelentősége az olasz reneszánsz történetében, ő az északolaszországi festészet legnagyobb tehetsége, s ha egymaga volna, akkor is gazdagon, méltón, tökéletesen képviselné azt.

Egyénisége az egész olasz reneszánsz festészetből magasan emelkedik ki s képének heroikusabb, keményebb, drámaibb arcélét mutatja, azokkal a lágyabb, simább, mosolygó vonásokkal szemben, melyeket lírai festői, Fra Angelico, Botticelli vagy Peruginó rajzoltak rá gyöngéd kézzel. Mint Signorelli, Piero de'Ua Francesca, Donatello, úgy Mantegna is csak az egyik oldalát fejezi ki az olasz lélek azon sajátos kettősségének, melyben lírai ellágyulás drámai kirobbanással, költői ábránd a nyers valósággal, égbe vágyó vallási rajongás a való élet kemény megmarkolásával váltakozik. Ez a kettősség — amely nélkül se az olasz középkort, de még kevésbé a reneszánszt nem lehet megérteni — jut kifejezésre Dante és Petrarca, Szent Ferenc és Cola di Rienzo, Macchiavelli és a Magnifico párhuzamában, s mind a két, egyformán erős áramlat végigkíséri az olasz művészet fejlődését, Cimabuétól és Ducciótól, Giottótól és Simone Martinitól kezdve, a reneszánszban Donatellón és Ghibertin, Signorellón és Botticellin, Mantegnán és Peruginón, Michelangelón és Rafaelen keresztül,

Caravaggio és a Carracciak, Feti és Tiepolo egyéniségében a bárókig, a settecento végéig.

Nem a véletlenek, hanem a rokon nagy szellemek titokzatos egymásratalálásának műve, hogy az alakjait héroszokká növelő, az antik kultúráért rajongó Mantegna, aki a reneszánsznak egyik leg-hivatottabb portréfestője, megfestette a magyar reneszánsz legnagyobb hősének, Mátyás királynak és legnagyobb humanistájának, Janus Pannoniusnak képmását. Mind a kettő sajnós elveszett. Mátyásról készített arcképéről későbbi metszetek és festmények nyújtanak némi fogalmat, Janus Pannoniuséről azonban nincs elfogadható nyom. Mátyásról heroizált lovasportrét is festett egy római ház homlokzatára, mely a római Magyar Akadémia székházának, a Palazzo Falconierinek közelében emelkedett, s melyet szintén csak gyöngé vázlatból ismerünk.

Mantegna magyar vonatkozású képei fatálisán osztoztak a régi magyar művészetnek abban a szomorú sorsában, hogy legszebb emlékei történelmünk tragikus pusztulásainak estek áldozatul.

GEREVICH TIBOR

SZÍNHÁZI ESTÉK

*Az orvos és a halál – Kerek Ferkó – Édes ellenség – Porcellán – Pusztai szél
Külföldi muzsika – Evelyn – A torockói menyasszony*

Az ORVOS dilemmáját már megírták, a kritikusét még nem. Pedig őt színházaink nap-nap után dilemma elé állítják. Választania kell: vagy elvi magaslatról, mellékszempontoktól függetlenül, őszinte meggyőződéssel nyilvánít véleményt — és ebben az esetben csak a dráma elsekélyesedéséről s színházi kultúránk szomorú hanyatlásáról számolhat be, vagy pedig — stílszerűen a mai súlyos viszonyokhoz — minden elképzelhető enyhítő körülmény latbavetésével, a művészi követelmények rovására ötvenszázalékos kényszeregyességet köt.

Színház és kritika nem most került először szembe egymással, de talán még sohasem volt köztük ily éles szakadék. Amaz üzleti megkötöttségével, az általános gazdasági depresszióval, a közönség átlagos vagy átlagalatti ízlésével mentegetőzik, emez a maga örök ideálja: a jó és értékes darab mellett kardoskodik. Abban mégis mindketten egyetértenek, hogy merev állásfoglalással a krízis kivezető útját megtalálni nem lehet. Éppen azért a kritika, mint amelyet földi gondok kevésbé kötnek, minduntalan el kell, hogy térjen tiszta igazától és sokszor alapvető kifogások mellőzése árán is kénytelen a színház védelmére kelni. Nem csoda, hogy színházi kritikánk, melynek ily nagy koncessziókat kell tennie, oly szívesen menekül a silány daraboktól a kitűnő előadásokhoz. A mai drámatermés nagyrésze ú. n. testhez szabott darab, nem önmagában is megálló, de kizárólag egy bizonyos színész alakítására, mint erő- és életforrásra alapított iparcikk. Amikor tehát a színházak nem a szerzőkre, a szerzők pedig nem önmagukra, hanem elsősorban a színészek játékára építenek, a kritikusknak sem marad más üdítő feladat, mint ezekben a színészi teljesítésekben keresni és hál' Istennek legtöbbször meg is találni a darabból hiányzó értékeket ... A kritikusk küzd, habozik s tengernyi zűrzavarban ritka gyöngy helyett kevés gyöngytörmeléssel is beéri, mert úgy érzi, e válságos időkben a szellemi élet egyik jelentős bástyáját adná fel, ha a színház nagy üzleti riválisával, a mozival szemben a hirtelen fölvetett kérdést — színház? mozi? — egy rossz pillanatban fanyar kiábrándultsággal ő maga is az utóbbi javára döntené el. Bennünk még él a tradíció, a régi szép idők emléke, amikor a színház a lelki nemesezés egyik iskolája volt s a gyakori színházlátogatás az intellektuális életforma kellemes és kötelező tartozéka... Ma? Passons!

Jogosan vetődik fel a kérdés, hogy ugyanakkor a másik oldalról, a színház oldaláról miféle törekvések egyensúlyozzák a viszonyokkal számoló kritika engedményeit? A felelet lesújtó. Színházaink követ-

kezetesen a régi receptet hajtogatják: a színház társadalmi intézmény lévén, „csak egyik szemével tekint az irodalom felé — a másik állandóan a divatra és aktualitásra van szögezve“. A legilletékesebb színházi körök szerint tehát színházpolitikánk vezető szempontja az aktualitás karöltve a divattal és csak „tout le reste est littérature“. Sajnos azonban, színházainknak ez az „egyik“ szeme se mindig tekint, csak néha pislant az irodalom felé, ha ugyan nincs állandóan behúnyva...

A helyett, hogy közelebből feszegetnők a túlzott privilégiumokhoz kissé önkényesen jutott divatnak és aktualitásnak színházhoz való viszonyát (mert hiszen a színháznak, mint mellesleg művészeti intézménynek, a divatot és aktualitást nem annyira szolgálilag követni, mint inkább szuverén-módra teremteni kellene), nézzük csak, hogyan fest e két lényeges princípium a gyakorlatban? Kitéjük, hogy a színházi kapunyitás óta mindkettő ismételtelen a vizet prédikáló borivó tanításának bizonyult. A Nemzeti Színház egyik rövidéletű, spanyolból fordított darabja, A pásztorok, például szociális vonatkozásában, a fiatalság érvényesülése elől visszavonulásra kényszerülő, kiszolgált öregek melletti felfogásával mai szerencsétlen fiatal nemzedékünk állástalanságának és számyaszegettségének idején nemhogy aktuálisnak nem volt nevezhető, de időszerűtlensége egyenesen anakronizmusként hatott. Hasonlóan gyökértelenül álló próbálkozás volt a Pusztai szél előadása, melyre alább még visszatérünk. A betyáromantika lehetett s volt irodalmi téma a múlt század derekán, amikor kíméletlen alkonya időszerűvé tette; de ma halott múlt, színevesztett ponyva. Mert azt már mégsem akarjuk föltételezni, hogy talán a harmadik felvonás statáriális bíróságának színpadra vitelében van az aktualitás ... Tehát a színház szava sem mindig orákulum.

Hogyha már most újabb színi irodalmunk legszembevetőbb hibáit közös nevezőre kívánnék hozni, úgy ezt a művészi alkotás legfőbb fogyatkozásában, az anyagszerűtlenségben, drámaiatlanságban jelölhetjük meg. A tiszta stílus legelemibb követelménye az anyagszerűség. Az új művészet szobrászatban, piktúrában, építészetben, a film terén stb., mindenütt az illető művészet anyagának legmegfelelőbb formatörvényeket keresi. Egyedül a költészet s annak éppen legzártabb, egy alaptörvényhez kényszerített műfaja, a dráma körében találkozunk vajmi ritkán és eredménytelenül e törekvéssel... Líra, epika, dráma ugyanazon ősforrás szétfutó vizei. Köztük éles határvonalat húzni csak iskoláskönyveknek szabad. Mégis mindenik oly sajátos formai törvényekkel rendelkezik, hogy azokat fölcserélni vagy egymásba oltani nem lehet a nélkül, hogy a mű természete a torz Alraunén meg ne bosszúlja magát... Elég lesz ezúttal a dramatizált regények agyoncsépelet példáira hivatkozni. A mai dráma általában képekre tördelt és dialogizált regény vagy novella, ha nem anekdota, riport vagy ballada. Neveket és címeket fölösleges emlegetnünk; aki az utóbbi évek színpadi termését nagyjából ismeri, bizonyára megtalálja e néma szülők túlhangos gyermekeit... A másodkézből kikerülő átdolgozások (pl. a dramatizált Jókai és Mikszáth-regények) átlag olybá tekintendők, mint kiváló alkotások szemelvényes, olcsó kiadásai, melyek

egyfelől az író népszerűségét öregbítik, másfelől az átdolgozó és kiadó erszényét gyarapítják. Gyakorlatilag ugyanez a helyzet, de esztétikailag nem ilyen egyszerű a dolog, amikor az író saját regényét gyúrja át drámává, mert legott felmerül a kérdés, hogy vajjon a művészi élmény csupán egyetlen, ez élményt teljesen kifejező alkotásba testesülhet-e? vagy ennek az élménynek tetszésszerű, különböző formákban való fel-, illetőleg átdolgozása is elképzelhető? Véleményünk szerint egy bizonyos ihlet csak egyetlen alkotást hozhat létre, vagy pontosabban: egy bizonyos alkotás — ha tökéletes — egy bizonyos élményt és ihletet teljesen ki is merít. Minden átdolgozás már csak műhelyprobléma s legtöbb esetben nyílt bevallása a mű tökéletlenségének... Azzal a kényelmes és divatos magyarázattal szemben pedig, hogy a dráma csupán a régi, rozszant kereteket feszegeti és formátlansága éppen újszerű törekvéseiből ered, könnyű rámutatni arra, hogy új darabjaink még az expresszionista dráma ígéreteit sem folytatják. Nem kevesebbről van itt szó, mint a drámai koncepció elsekélyesedéséről, a drámai szerkezet teljes bomlásáról. Zörög, döcög a kitaposott nyomokon haladó, de gerincétől fosztott dráma szekere; vesztett csavarjait, düledező kerekeit már csak ideig-óráig pótolja, tartja a cifra keret s felpántlikázott löcs ... Végeredményben tehát nem a drámai műfaj zárt formatörvénye szélesedett ki, egyszerűen csak a dráma-ellenes kísérletezések vallottak kudarcot. Egyébként a belső egységében széttzillesztett dráma stílusbeli fejtelenségét a színrekerülő darabok nagyrésze elárulja. Más az, amit a szerző akar, mint amit kifejeznie sikerül. A szerző drámát hirdet, amikor a színpadon csak rémhistoria folyik, vígjátékot, amikor hősét csak deus ex machina menti meg attól, hogy nyakát ne törje, stb.

A SZEZÓN első szemeszterében színházainkban feltűnő volt a vígjátékok domináló szerepe. Szerzőink még sötétebb alaptónusú műveikre is rá-rávetették a derű csillogó reflektorát. Igazuk volt. Aki ma színházba megy, a napi gondok után pihenést keres, s pénzéért, teljes joggal, kellemesen szórakozni akar. Szívesen ismerjük el, hogy a közelebből elmúlt évekhez képest vígjátékaink szelleme némileg emelkedett is.

A Nemzeti, Kamara, Víg és Belvárosi Színház alább ismertett darabjai is túlnyomórészt vígjátékok, vagy ha nem azok, úgy vígjátéki elemekkel átszótt, ú. n. „középfajú drámák“ — kivéve az elsőt, Heltai Jenő drámai költeményét.

Heltai „Az orvos és a halál“ c. egyfelvonásosának magja egy groteszk ötlet: A kitűnő sebészprofesszort, akinek kése páciensei húsát és pénztárcáját egyforma szakértelemmel vágja fel, asszisztensével együtt titokzatos szolgák az elaggott halál betegágyához vezetik. Operációra van szükség. Az orvos dilemmája, minden habozás nélkül, a halál megölésével dől el. Ezen a ponton az ötlet szimbolikus parabolába csap át: az orvos csak a kimerült beteget ölte meg, de nem a halált, aki fiában tovább él, míg ő, a gyarló ember, hiába tört halhatatlanságra ... Az ötlet sokkal jobb, mint a parabola. Lebilincselő, izgalmas kalandba viszi a nézőt s a költő szelíd ironiája, bölcs humora

kedélyes kirándulássá mérsékeli ez éjféli komédiát. Kár, hogy a groteszk játék, amely tele van poézissel, éppen abban a pillanatban törik zörögve össze, válik triviálissá, midőn költői magasságba készül lendülni... Van egy rövid dialógusa, a halál előszobájában: élet-halál hajszálvonalát, lét és nemlét kifürkészhetetlen misztériumát, az életből kiköltözés és a halálraébredés sejtelmes titkát az orvosnál egyszerűbb és költőibb eszközökkel aligha lehetne kifejezni. „Halálosan“ komoly és könnyelműen könnyed szavak játéka ez a kis dramolett, a hatvanéves író legérettebb alkotása, mely azonban minden komolysága mellett is szépen megférne fiatalkori első verseskönyve pajzán chansonjai élén ...

Móricz Zsigmond legújabb darabja, Kerek Ferkó, a színpadon sem tagadja meg epikus eredetét. Felvonásokra tagoltsága, különösen a lényegileg fölösleges harmadik felvonással, mechanikus. Meséje sem kiválóan alkalmas drámai konfliktus fejlesztésére. A tízezerholdas fertálmagnás külföldetjárt fia ujjat húz apjával s csupa dacból a vendéglő sörözőjében megkéri a paraszti származású polgármester medikálányát. A furcsa leánykérés már-már botrányba fül, s ennek a botránynak szerencsés levezetődése, vagyis Kerek Ferkó hármasszámú afférjának (apjával, a lánnyal és annak családjával) kedvező elintézése a darab összes bonyodalma. Móricz Zsigmond vígjátéka nem szabályos darab, de ragyogó, színes életkép-sorozat. Régebbi paraszतालकज्जल helyébe újabban a kisvárosi polgárság vonult, ám a jelen esetben ez a polgárság is a faluban gyökerezik. A férfi és nő összebékülésének — ennek a tipikusan móriczsigmondos motívumnak — hátterét éppen a kis- és nagybirtok ellentéteiből folyó állandó súrlódások töltik ki s nem egyhelyütt a drámai feszültség áramával sűrítik. A vihar-előtti elektromos feszültség, mely az Úri muriban egy nagyszerű dáridó kitörésében, a Légy jó mindhaláligban a gyermeki lélek keserű életbölcseiségében vezetődik le, itt a szilaj fenegyerek megbabolázásában találja meg hatásos csattanóját. A magyar pusztasívár termékenysége Móricz Zsigmond darabjában közhelyből döbbenetes valósággá válik. Csupa egy-valóság-alakjai a kisvárosi milliók, az egyénien családi körnek, melyet sémák és öröklött formák határoznak, egyszóval a horizontnélküli kis-életnek minden keserűségét, de egyszersmind minden humorát, derűjét és melegét is megérezkeltetik a vígjáték délibábos fátyla mögött... Móricz Zsigmond mestere a félig kimondott szavak muzsikájának. A szavak e titkos, néma többlete színműveit s köztük a Kerek Ferkót jó színész számára mindig hálás szerepnek őrzi meg.

Bónyi Adorján vígjátéka, az Édes ellenség, aktuális tárgyat visz színre: a férfi és nő kenyérharcának konfliktusát. Az „édes ellenség“ a kenyérkereső nő, aki a férfi elől — fegyvereik egyenlőtlensége következtében — az állások egyre szélesebb területét hódítja el. A darab állása-vesztett fiatal mérnökének kifakadásából, mint szerző szócsövéből, legalább is ez a szociális veszedelem tűnik ki. A mese folyamán azonban egészen más fordulatot vesz a cselekmény, mint amilyent expozíciója sejtet. Bónyi komoly problémát állít maga elé, azt világosan meg is fogalmazza és aztán egy merőben ellentétes példa illusz-

trálásával hátat fordít kitűzött feladatának. A mérnök szavai szerint ugyanis az állásért kilincselő férfiak lába a párnázott ajtókat elálló szoknyákban botlik meg. Ezt a visszás helyzetet száz meg száz példával lehetett volna ábrázolni s ily módon a panaszosokat — teszem, egy satirikus vígjátékban — legalább eszmei kártérítésben részesíteni. De mit tesz a szerző? Az édes ellenséget egy mintatisztviselőnővel képviselteti, aki anyagi pontossággal végzi teendőit, tehetséges, szorgalmas, szerény, igénytelen s ráadásul még teljesen árva; egy számító rokonán kívül égen-földön senkije. Nos, ha ez a Judit a női tisztviselők prototípusa, akkor sürgősen feminizálni kell az összes gyárat, üzemeket és hivatalokat! És mégis pont ennek a szegény árvalánynak pozíciójába kerül a kevésbé rátermett fiatal mérnök állástalansága! A vígjátékot ezen a ponton már csak hajszál választja el attól, hogy ne csatlakozzék bizonyos tendenciákhoz, melyek szerint egy-egy létszámapasztás során a szorgalmas és lelkiismeretes kis szürke verebek százait könyörtelenül szélnék eresztik, míg páváik és kócsagjaik kényesen sütkéreznek tovább a napon ... A lány, hogy az állástalan fiatalembereken segítsen, a saját állását engedi át neki. Az, hogy ezt titkos szerelme diktálja, a darab szociális vonatkozásában nem játszik szerepet. E titkolt szerelem fátylaiból bomlik ki először, egyetlen pillanatra, a leány halk, érzékeny, finom nőisége. Aztán csalódottan, talán örökre, vissza is húzódik. Erre nézve a darab nem ad feleletet. Az a megoldás, amit szerző nyújt, csak a közönség számára kielégítő, a lány számára nem. Kiderül ugyanis, hogy a jó állásba csöppent mérnök észre se veszi az „édes ellenség“ értékeit s egy üreslelkű flappert választ feleségül; Juditot ugyan sorsa egykori főnökével kárpótolja, de a lány olyan mélabúsan szánja rá magát erre a lépésre, hogy a vígjáték a kedvező befejezés ellenére is elégikus akkorddal zárul... Amily bizonytalan tehát a darab vonalvezetése, éppoly bágyadt a fináléja is. Ez aktuális célzattal készült darabnak még egy feltűnő hibája, szerző naív tendenciája. Életkörülményeink nagyot változtak azóta, semhogy a nők a régi recipe szerint csupán női hivatásuknak szentelhetnék életüket. Ez a felfogás épp olyan ósdi, mint amilyen ártatlan leleménnyel készül a pápaszemes, nyakig gombolt hivatalnokleány cifra toalettakkal s rúzzsal az ajkán férfit hódítani.

A Porcellán, amely körül Andai Ernő vígjátéka bonyolódik, évszázados, rendkívüli becsű váza. Egy állítólagos herceg viszi becsülésre a belvárosi műkereskedőhöz, vagy inkább leányához, kivel előző nap regényes körülmények között megismerkedett. A régi lomok fojtott levegőjében nevelkedett lány már-már mellőzi gyámoltalan tanár-barátját, a hercegi korona ígézetében, a kétszázkilométeres autósebesség mámorában már-már kiveti magát eddigi csöndes életstandardjából, amikor egyszerre váratlan fordulat következik be: kiderül, hogy a porcellán nem valódi, csak jólsikerült utánzat és nem valódi a herceg sem, csupán annak fiatal titkára játszott a lánnyal, egy csábító májusi kaland szellőjétől hajtva. Persze, a kiábrándító fordulatnak mégsem lesz komolyabb következménye; a lány az utolsó pillanatban visszatér megszokott környezetébe s egy elszánt lépéssel életét a félszeg tudóséhoz köti. A darab friss derűjének csak árnyalatai van-

nak, árnyéka nincs. Nem hibátlan, nem szabad kemény kézzel megszorítani vagy kalapáccsal megkopogtatni, nehogy repedést kapjon, mint Sully-Prudhomme vázája. Nem szobrászmunka, csak iparművészeti tárgy. Éppen csak érintsük hát gyöngye pontjait: túlságosan áttetsző meséjét és az utolsó pillanatban a lánynak az ál-hercegtől való gyanús, mert óvatos visszahúzódását. A szobatudósnak, a maga szakmájában járatos, de a szív dolgaiban elképesztően tájékozatlan tanárnak figurájában is könnyen lehetne túlzást konstatálni; mégse tesszük ezt, mert szobatudósok között — ki tudja? — hátha ilyenek is vannak ...

A Vígyszínház deszkáin, e számára különben is kedvezőtlen talajon, hamar átvonult s hamar elcsendesedett Hunyady Sándor drámája, a Pusztai szél. Hunyady Sándor előtt harmadszor nyílt meg a Vígyszínház kapuja. A Feketeszárú cseresznye tavaly sikert hozott az írónak is, a színháznak is. Valószínűleg erre a tőkére építette mindkettő az idej újdonságát. A számítás nem vált be. Nem jelenti ez azt, mintha szerző színműírói készsége és tehetsége csődöt mondott volna, egyszerűen egy balsikerű kísérlettel állunk szemben, A dráma alapjában véve ugyanabból az összeütközésből indul ki, mint Hunyady első darabja, a Júliusi éjszaka. Ott vígjátéki vágányokra futott és szerencsés megoldást nyert a szobacica miatt birokakelt túltemperamentumos fiatal gróf és komornyik konfliktusa, itt a kocsmárosné szép szeméért összeverekedett hadnagy és őrmester esete egy semmi jót nem ígérő, vigasztalan bírói ítélet végcélja felé halad. Jellemzésének fogyatkozása 'is ugyanaz, mint a vígjátékban. Ott a felső tízezer, itt a pusztai szegénylegények ábrázolása stilizált, modoros. Drámai beállítottágú jelenetei túllőnek a célon: rémdráma benyomását keltik. Visszás a befejezés is és annak indokolása. A pandúrt csak a hadnagy hamis esküje menti meg az életnek és a happy endnek. Szerző a költői igazságszolgáltatást a bírói igazságszolgáltatással azonosította, de nem vette észre, hogy a hamis esküvel még ez utóbbit is nagyon kétes értékűvé degradálta.

Nádas Sándor színdarabja, a Kültelki muzsika, él a formájában bomlott dráma szabadságával és meséjét hat képre tagolja. Ezen a képsorozaton belül folyik a lánvirág és a lélekmentő úriember érzelmes története, melynek végén az erény oly épületesen diadalmaskodik a bűn fölött... A téma éppoly költői értékeket, mint ponyvai veszedelmeket rejt magában. Abban a percben, amikor a jó útra igyekvő lány — a népligetben találkozón — korábbi élete örvénye fölé sodródik, olyan helyzet áll elő, mely méltó kezekben drámai koncepcióvá válnék. Nádas Sándor a kínáló alkalmat nem veszi észre s az érzelmes mesét stílszerű befejezésre juttatja... Darabjának figyelemreméltó vonásai nem a mesében és annak főszereplőiben, hanem az egyes epizódokban és mellékfigurákban vannak. Az első jelenetek: a papucshős mészáros megszarolása, a „Grand Café“-beli olcsó duhajkodás, az ügyeletes rendőri őrszoba, a bírósági tárgyalás reális étellel és őszinte humorral teljeseek. Csak ketten nem élnek: a lánvirág és a finom úriember. Mindkettő füzetes regényből van kivágva; ez súlytalanul lebegő statiszták, amaz minél inkább magyarázza tisztaság utáni vágyát, őszintesége felől annál alaposabb kételyeink támadnak. Mondani se kell, hogy a darab erős Molnár Ferenc-reminiszcendákat ébreszt. De Mól-

nár csak tárgyat vett a külvárostól, Nadas Sándor alakokat is. A nagyvárosok csatorna-népét az utóbbi években meglehetősen gyakran láttuk színpadjainkon. Nadas ezek után is tudott újat hozni s amit mint riportert kitűnően ismer: a külváros életét, szokásait, erkölceit és nyelvét szerencsésen transzponálta a színpadi deszkákra. Kár, hogy végül is riporteri éles tekintetét az álköltőiség cukros, rózsaszínű fátyla teljesen elhomályosította...

Lengyel Menyhért Evelyn je a modem nőnek azt a típusát viszi színre, mely kenyérkeresetre nem szorulván, ráér egyéb téren küzdeni az egyenjogúságért. Egy boldog családi életet élő londoni asszony időnként Párizsba rándul s ott egy bridge-szalónnak nevezett találkahelyen a férfiak szabadosságával szeretkezik. Ez és sok más hasonló történet a francia vicclapoknak régóta kedvenc csemegéje. De mi szükség volt drámai érdeklődés középpontjába helyezni? Lengyel Menyhért problémát lát a dologban s mint ilyent viszi szőnyegre. Konfliktust könnyen talál: az asszony egy ízben ugyanazt a férfit ismeri meg férje legjobb barátjaként, akinek előző nap a bridge-szalónban alkalmi partnere volt. A globetrotter szerelmes lesz az asszonyba (jellemző, hogy Nadas Sándor úriembere is éppen ilyen kéteshírű környezetben találja fel Dulcineáját!) — s mivel ötévi világ-vándorlás alatt elszokott a modem női lélek komplikációitól, a viszontlátáskor a nő felháborodott tiltakozása felette kétségbeejti. Bonyolódik a helyzet a harmadik felvonásban, amikor a férj, az asszony és a dupla jó barát a nevezetes szalonban összetalálkozik. Most jut dűlőre, hogy mi a darab: propaganda-e vagy szatirikus vígjáték? Lengyel Menyhért semlegességet választ; a kérdést elviszi a legvégső határig s ott a választást a közönség tetszésére bízza; ő maga egyik fél mellett se tör lándzsát. Kényelmes megoldás, de nem szerencsés. Hogy önmagát fedezze, az általa oly fontosnak vélt problémát nyitva hagyja. Így tehát színműve mindvégig a tragikomédia hullámain hanyódik. A darab mértani ábrája a jó kopott szerelmi háromszög, azzal az újítással, hogy míg eddig a bohócsapkát egyedül a felszarvazott férj hordta, ez alkalommal annak komikumában a házibarát is osztozik; az asszony pedig, mint korunk hőse, diadalmasan távozik a színről. Evelyn tehát a huszadik század ú. n. felszabadult, öntudatos amazonja. Kár, hogy éppen a szabadsággal járó felelősség hiányzik belőle. Bilincseit — jelen esetben házasságát — a szabadság és egyenlőség nevében tördeli, eljárása következményeit azonban nem vállalja. Míg kisdud játékait kényelmesen űzi, fennen deklamál, de mihelyt azokért felelnie kell, a csalárd ámtás, hazugság és ravasz képmutatás álarca mögé menekül. Lengyel Menyhért azonban végzetesen tévedett, amikor a közönség számára hősnője lelki kettősségét ugyanolyan biztos fedezéknek hitte, mint aminőnek a férj és barát számára a tisztességes és tisztességtelen nő (hypermodern ideológiában egyébként ismeretlen) kontradiktórius fogalma állítólag bizonyult. Mert elhinni ezt sem lehet. A túlzott szuppozíciókra épített darabból világosan csak az tűnik ki, hogy nem egyéb, mint férjek új iskolája. S ha szerző célja ez volt, úgy célját el is érte. E sorok írója egy akaratlanul ellesett párbeszéd alapján szívesen tanúsítja, hogy az iskola színhelyén, a nézőtéren egy pesti Southerland

Charles engedelmesen megfogadta felszabadított Evelynjének, miszerint a zárójelenet épületes tanulságát a jövőben mindenkor követni fogja...

Indig Ottó Torockói menyasszonya igazi „tévedések vígjátéka“. Az adminisztráció egy különös baklövése indítja s oldja meg a darabot, miután sorra kiderül, hogy tévedett a kolozsvári hatóság, mely az oltár elé készülő árvalány születési és felekezeti adatait kitöltötte, tévedett a zsidó kocsmáros, aki a falu szégyenévé vált árvát oltalmába vette, a gazdag özvegy, aki örökbe szándékozott fogadni, a szilaj parasztlegény, aki hirtelen felindulásában elhagyta gyűrűs menyasszonyát s tévedett végül a lány, amikor azt hitte, hogy el tudja felejteni kedvesét. Csak a szerző s a színház nem tévedett, amikor a darab sikerét kiszámította. Fiatal szerző könnyen elcsúszhatnék a kényes témán, Indig Ottó azonban a rutinier ügyességével oldja meg feladatát. Ahol nem bír tárgyával, ügyesen megkerüli, de meg nem akad. Valakinek persze eszébe ne jusson a napégette falusi lányban keresni az alaptévedés cáfolatát, mert akkor nincs színdarab és nincsen szórakozás ... Torockó festői képe is csak külső keret. A vígjáték színhelye minden akadály nélkül bármilyen más tájakra, Erdélyen kívül is áthelyezhető, a katonaszökevényei epizód törlése még segítene is a darab kerektségének; viszont az is igaz, hogy a román jegyző karakterisztikus figuráját elejteni a darab félsikerének kockáztatásával volna egyértelmű.

Színházakról, színdarabokról színészeink megemlítése nélkül beszámolni nem lehet. A kritikus legfőbb elismerése nálunk ma őket illeti. Nemcsak azért, mert kitűnő művészek, de azért is, mert kötelességteljesítésükben sokszor szánandó hősök.

BISZTRAY GYULA

HOVA?!

WEIS ISTVÁN ÚJ KÖNYVE

KÖRÜLBELÜL két éve annak, hogy e folyóirat hasábjain behatóan foglalkoztam Weis Istvánnak akkoriban megjelent pompás munkájával: „A mai magyar társadalom“ volt a címe. Lelkiismeretesen vettem sorra megfigyeléseit, megállapításait. S ha meg is kellett tennem, hogy némely kisiklását helyreigazítsam, — a mérleg, melyet a könyvről elkészítettem, nagyon kedvező volt. Valóban: nagy olvasottsága, az észlelésre kitűnő tehetsége, eleven, szellemes, bár néha rapszódikus tárgyalási módja, gördülékeny stílusa élvezetes olvasmánnyá avatta e művet, — a háború után fejlődött magyar publicisztika egyik legjelesebb termékét.

Aki nem sajnálta az időt arra, hogy Weis István tükreben vizsgálja meg a ma-éljük küzdelmes idők magyar társadalmának a képét: színes, mozgalmas vonalakat látott meg benne. A vonalak sokszor szinte összekúszálódtak: az erők egymásra rontó hatása okozta a galibát. De a tanulság, melyet leszűrt lelkében, — ha nyomon követte az író fejtegetéseit, nem volt vigasztalan. Derűs színek is elővillantak a festő ecsetje alól, — nem csupa komor tónusú hangulat. Valahogy a bizalom érzése melegítette át az olvasó szíve tájékát. Sokat vesztettünk el; nagyon elmaradtunk; irgalmatlan erőfeszítésekkel kell dolgoznunk, — de megvan a remény arra, hogy ismét felemelkedhessünk.

Ezt a megnyugvást azonban Weis Istvánnak nemrégiben jelent új munkája, melyről az alábbi sorok szólnak, alig tudja kiváltani. Az egész könyvnek szinte minden során ideges nyugtalanság vibrál végig. Önmagával s az egész magyar közélettel meghasonlott lélek vívódásának hangjait vélnéd kicsendülni a könyv lapjairól. Hiába veszi Weis István immár nagyranőtt olvasóközönsége bízó hittel kezébe a magyar jövő útjait kutató művét a jeles szerzőnek. Hiába indul ki írónk maga is abból, hogy nincs programmunk azokra a nagy állami és társadalmi, művelődési és gazdasági kérdésekre, amelyek tekintetében egységes közvéleménynek kellene áthatniok minden pártot és minden osztályt. Hiába tüzi ki Weis István célul maga elé azt, hogy az ország nagy problémái körül megállapodást létesítsen s hozzon egymás mellé túlzót és óvatost. Hiába hangoztatja azt, hogy a napi politikát s a nemzeti életnek mindazokat a mozzanatait, melyek a politikai pártok működésének tartalmát alkotják, kiküszö-

¹ Hova? Magyar jövő útja. Írta és kiadta: Weis István Budapest, (Athenaeum) 1931. 238 lap.

böli. Aki nyugodt kritikával megy végig az ő gondolatfűzésén, rendre azt veszi észre, hogy neki nem sikerült, mint ahogy nem is sikerülhetett az a lehetetlen vállalkozás, hogy ennek a zűrzavaros korszaknak, mely a jelen nemzedék sorsa (s talán a következő generációké is), a közepén vagy talán éppenséggel a kora kezdetén meglássa azokat az utakat, amelyek a jobb jövő felé vezetik el a szerencsétlen magyar nemzetet. A vállalkozásnak e részben való eredménytelensége tehát még nem volna baj és semmivel sem kisebbítené a szerző érdemeit. Baj, nagyobb baj, szinte hibaszámba megy azonban az a tény, hogy bár Weis István könyvének bevezetésében helyesen és tisztán látja a kötelességet, hogy a nemzetpolitikai program megalkotásánál az összeolvadásra kell törekedni s mellőzni minden irányban a szélsőségeket, témájának feldolgozásában gyakran hűtlen marad magához. Szinte a széthúzást szolgálja azzal, hogy számos alapvető kérdésben szokatlan élességgel a legszélsőségesebb állásfoglalás hívéül szegődik.

E sorok íróját hosszú évek meleg baráti érintkezése fűzi Weis Istvánhoz. De éppen ez a baráti kapcsolat utasít engem arra, hogy rideg őszinteséggel tárjam fel azokat a néha szinte végzetes botlásokat, amelyeknek ebben a könyvében Weis István áldozatul esett. Ezek bántó visszhangja akadályozza meg azt, hogy ez a munkája osztatlan elismerést aratva öregbítse azt az írói érdemet, melyre eddigi munkásságával ő ugyancsak rászolgált. Meg merem kockáztatni azt a véleményt: kár, hogy a könyv írója csupán az év nyarától Őszéig pihentette íróasztala fiókjában kéziratát, s hogy nem volt elég lelkiereje arra, hogy a szöveget mégegyszer gondos revízió alá vonja, mielőtt közrebocsátja. Ha így cselekszik, maga is megtalálta volna benne s fájdalom nélkül kigyomláhatta volna belőle azokat a részeket, amelyekkel a társadalmi evolúció meggyőződéses pártolói a legjobb szándékkal sem azonosíthatják magukat. Ha nem sajnálta volna Weis István, könnyen húzhatott volna ki munkájából olyan részleteket, — talán elegendő lett volna, ha mondatokat juttat erre a sorsra, melyek kiesésével nehéz ballaszt terhétől szabadul meg az. így ismét oda tudott volna férközni a magyar olvasóközönség egyetemes rétegeihez, végig olyan hangokat üthetett volna meg, amelyek valamennyiünk belsejében ott szunnyadnak.

Az olvasó valahogy úgy érzi, mikor szelleme végigszánt Weis István könyvén, hogy forrongó, egyensúlyt nem lelő lélek megnyilvánulásait tárják elibe a könyv betűi. Nem „a sokat tépelődő, az élet barázdáin kifáradt, de az élet kicsinyességem éppen tapasztalatai és szenvedései révén felülemelkedett ember magános sétáinak és álmatlan hajnalainak gyümölcse ez a könyv“, amint azt Weis István mondja, hanem bizony inkább a magyar társadalom problémáinak kétségtelen való megoldatlansága miatt izgatott, idegrázóan égő, türelmetlen emberé. Aki éppen ezért sokszor a külszín után ítél. Máskor igen csekély tapasztalati anyag alapján súlyos jelentőségű, általános ítéletet alkot. Es minden bizonnyal sokkal sötétebbnek festi meg a magyar társadalom átnézetét (s ilyenformán nehezebbnek jelzi a kibontakozás útjait), mintsem aminő (aminők) a valóságban.

S talán nem járok rossz nyomon akkor sem, ha azt írom, hogy Weis Istvánnak némileg megártott az a nagy elismerés, melyet jogosan aratott lé jelen munkájának elődjével. Különben alig ragadtathatta volna magát olyan túlzásokra, melyekkel a maga dolgait értékeli. A sok közül egyelőre, íme, egy. Szerző szerint: új munkájában nyújtott külpolitikai szemlét megelőzőleg a magyar múltban már volt egyszer ilyen szemle: Kossuth 1848. évi július 11-iki beszéde t. i., mely bámulatraméltó tudással és államférfíúi belátással tárgyalta Európának akkori helyzetét és arra a következtetésre jutott, hogy csak önmagunkban bízhatunk! Ki hinné el azt, aki ismeri a magyar politikai élet XIX. századvégi és a XX. század történetét, hogy 1848 és 1931 között, — három generáció folyamán! — mikor nemcsak egész világ ékelődik be a múlt és a jelen közé, nem lett volna a nyolc évtizednek számos olyan eseménye is, amikor hivatott, felelős tényezők Magyarországot érdeklőleg is meghányták-vetették a külpolitikai horizont kérdéseit is. S ha csak annak a korszaknak az eseményeire gondolunk, mely Weis István korosztályához időrendileg a legközelebb áll, megfeledezhetünk-e azokról a beszédekről, melyek a nagy magyar államférfíú, Tisza István gróf ajkairól hangzottak el a világháborús évek országgyűlésein! Vagy azokról a sok forrásból jól ismert külpolitikai orientációkról, melyek eredményeképpen szűrhetette le Weis István a maga programjának tételeit. Ismétlem e tételeit: Óvakodnunk kell a szlávoktól. Meg kell találnunk a megértés útját a németekkel szemben. Evégből kerülnünk kell minden olyan lépést, mélylyel őket izgathatnék. Óvatosság kötelességünk a franciákkal szemben. S végül: lehetőleg bele kell kapcsolódnunk az angol-olasz érdekkörbe.

Nagyjában ezt a programot, mely pontosan ugyanaz, mint a magyar külpolitika, gróf Bethlen István programja a legutolsó 10 évben, magáévá is tette a magyar közvélemény. Hiszen hozzászokhattunk és ezt a hivatkozást azért gondolom szükségesnek, mert egyébként Weis István munkájának ez az első szakasza, melyből fentebb néhány részt kiszakítottam, egyike a legsikerültebbeknek. Nem csekély részben talán azért, mat elég szerencsésen olvastotta egybe könnyen áttekinthető egészszé azokat a külpolitikai elgondolásokat, amelyek a magyar közvéleményt úgy a múltra vonatkozólag, mint a jövőt illetőleg a legutóbbi pár évben sokat-sokat foglalkoztatták. A szakasz ezt a címet viseli: „Külpolitikai választúton.“ És ha nem is újság az olvasó számára ennek az elmefuttatásnak szinte egyetlen egy feladata sem, amellyel a honfoglalás korszakától máig elkíséri Magyarország külpolitikai tájékozódását írónk, mégis örülni kell, hogy könyvének ez a része síma, egyenletes, — nagyobb zökkenéstől mentes. Igaza van abban, hogy a nemzetközi politika többé nem európai, hanem inter-kontinentális. Jól látja meg, noha talán egyelőre túlbecsüli azt a tényt, hogy az európai államok háborús csoportosulása megszűnt, vagy ha meg sem szűnt még: a régiek helyébe lépő új csoportosulás még nem alakult ki végleg, vagy nem szilárdult meg. Valószínűleg nem téved abban sem, hogy a Britbirodalom feltétlenül el kívánja kerülni a zavart és az ellentétek erőszá-

kos háborús megoldását. Legalább addig, míg újabb államrendje ki nem alakul, — ebből a megfontolásból nem billentheti ki Itália érdeke sem, mely a gyors leszámolást követelné. Mindezek a tények jól ismert dolgok és azok a tervezetések sem buknak egészen a homályba, amelyek a dunai konföderáció megszervezésétől, vagy esetleg a magyar-osztrák Habsburg-restaurációtól várják annak a nagy összevisszaságnak rendeződését, melynek a Duna-völgye a háború óta áldozatul esett. Mégis jó szolgálatot végzett Weis István akkor, amikor plasztikus formában róttá egybe itt mondanivalóit. Annyiban is szerencsésen, hogy tollára itt jobban vigyázott, mint munkájának egyik-másik későbbi fejezetében. De az olyan szövegezés, mint pl. az, hogy a koronának a pápától való kérése, a királyság intézményének a pápától való megerősítése, feltétlen nagyszabású ötlet volt, mégsem alkalmas arra, hogy a tradíciók nagy erejében bízó emberek hitét megerősítse.

A könyv második fejezete „A beteg állam“ nevet viseli. Fenntartás nélkül aláírom én is, és aláírhatja bármely jó magyarérezsű ember azt a tételt, hogy roppant helytelen (Weis István gyáva és defetista módnak mondja) az a szembekötödsi játék, ha bennünk rejlő hibákért s a világháborút követő összeomlás által legfeljebb súlyosbított visszasságokért csupán Trianont tesszük felelőssé. Hiszen kétségtelen, hogy bármilyen mélyre zuhantunk, mégis élünk. Élünk — és nagyobb erő kifejtésünk árán nagy nemzeti elgondolások, célkitűzések fénye sem pislákolna olyan ködbehúnyó távolságokban, mint ahogy manapság érezzük és látjuk. De alighanem téved és mélységesen téved Weis István akkor, amikor arról szól, hogy a mai nemzedéket, szórványos kivételt nem számítva és eltérően a tíz év előtti fiatalemberektől, nemcsak a legitizmus és a szabad királyi választás ellentéte hagyja már hidegen, hanem pl. az államforma kérdése is. Az államforma kérdése tényleg nem olyan probléma, amelyet okvetlenül minden diáköszejövetelen, bajtársi értekezleten, vagy egyéb alkalmakkor behatóan kellene tárgyalni. Helyesebb, ha a nemzeti jövőnek ez a létproblémája kikerül azoknak a csoportoknak érdeklődési köréből, amelyek úgy sem hivatottak egykor a döntő szó kimondására. De azért az államforma kérdése mégsem áll oly messze a népesség széles rétegeinek szellemi világától, mintsem Weis István írja. Magam is osztom azt a véleményt, hogy elképzelhetetlen az államforma kérdésében népszavazás megtartása. De ha ilyen mégis megtartatnék és lehetővé tennők a fehér lappal való szavazást, éppenséggel nem tartom valószínűnek, sőt valószínűtlennek, — hogy a többség azzal szavazna. S nem vagyok meggyőződve arról sem, hogy a tudatos kisebbség feltétlenül köztársaságra szavazna és csupán elenyésző töredék királyságra.

Mindezeket annak a Weis Istvánéval ellentétes véleményemnek megerősítésére hoztam fel, mintha népünk közjogi szempontból közömbössé vált volna. Az a nagyon is vitatható érzés pedig, mely állítólag agy velünk valamely rejtett zugában él őseinktől ránkmaradt hagyatékképpen s mellyel azok a zsandár elöl a társadalmi rendet is veszélyeztető betyárt elbújtatták és virtusnak tekintették az adó meg-

tagadását, éppen annyira nem lehetne akadálya egymagában esetleges Habsburg-restaurációnak sem, amint a nép nagy tömegeiben és különösen a protestáns lakosságban a dinasztiaival szemben feltételezett ellenőrzés sem. Felesleges volt ezt a kérdést oly élesen exponálni, Az ország existenciális és gazdasági érdekei annyira a jövőnek gazdasági téren való biztosítását tolják előtérbe, hogy bölcsnek és okosnak kell tartanunk azt a szélsendetet, mely e kérdés körül már jóideje érezhető. Nincs szükség ilyenformán arra a frazeológiára, hogy a monarchikus államforma egyik főhátránya, hogy az uralkodó kiválasztását a születés ostoba véletlenje korlátozza. Talán mégsem olyan feltétlenül rossz valami a monarchia, mint ahogy az hihetné, aki csupán Weis István fejtegetéseiből tájékozódnék a monarchikus és köztársasági államforma előnyei és hátrányai felől. Ki hinné, hogy a sors problémáit is ridegen mérlegelő Anglia annyira hűséges vallója volna a monarchikus államformának akkor, amikor oly sok államban, de nem mindenütt belső erők hatására ez az államforma a köztársasági-nak adott helyet. S ha másfelől a legmodernebb alkotmányok egyikét magának mondó Olaszország élén is király áll, bizonyára feleslegesnek látszik az elhatárolás, hogy nálunk az örökös főurak, a nagybirtokosok nagy része, a főpapok csaknem kivétel nélkül egyéni vagy osztály-érdekből, avagy a közjónak általuk így értett követelményeiből ezidő-szerint legitimisták s különösen az utóbbi csoportnak a lelkeskedő papság révén bizonyos (ha nem is túlbecsülhető) hatása van a dunán-túli egykor labanc-vármegyék népességére is. Ebbe az együttesbe illeszkednek be régebben Weis István szerint a zsidók, újabban azonban a megszilárduló hatalommal összebékülő nagy- és kistőke legitimista iránya is csökken. Még jó, hogy mindezek végén Weis István azt a tanulságot vonja le, hogy csak abban az esetben lesz indokolt az uralkodóház-probléma feltevése, ha előre nem látott külpolitikai események bukkannak fel, melyek során azonnal a probléma megoldásával elérhető nagy nemzetközi eredményeket érhetnénk el.

A könyv e szakaszának további részével szemben kevesebb észre-vétel merül fel. Mindenki egyetért abban, hogy az államfő helyzeté-nek megerősítésére szükség van. Megértő szeretettel látjuk és érezzük azt az irgalmatlanul nehéz munkát, mellyel az elszakított részek magyarsága menti meg a jövőt. Igazat kell adnunk a könyvnek abban, hogy külsőségeknél sokkal fontosabb a nemzeti érzés belső erősítése és fejlesztése. E részben osztatlan helyeslés kísérheti azt az állás-pontját, hogy semmiféle áldozat sem elég nagy arra, hogy a cserkészek és leventék számára gondtalan működést biztosítsunk. De már szeren-csétlen, bántó elírásnak tartjuk azt a felfogást, mely szerint nem fontos az, hogy a gyermek a katekizmus kérdéseire felelni tudjon, de elkerül-hetetlen, hogy az államról szemléletet nyerjen. Ha Weis István valláserkölcsi nevelés háttérbe szorítására gondol a magyar iskola-ügyben, ez alighanem szembetalálkoznék a nemzet túlnyomó többségé-nek véleményével. Valószínű, hogy nem erről van szó. Hiszen a könyv sok más részletében maga is lándzsát tör a vallásos élet kimélyítésének szüksége mellett. Ha még úgy is volna, mint ahogy szerencsére nincs így, hogy a vallásosság nálunk nagyon sok helyen s társadalmunk

legtöbb rétegére nézve inkább megszokás és külsőség, — Weis Istvánhoz hasonló pompás tollal rendelkező íróknak a maguk részéről mindent el kellene követni arra, hogy az az egyre inkább intenzívvé váló egyházi munka, amelynek oly sok jelét látjuk a római egyház és a protestáns egyházak részéről, nemes gyümölcsöket teremhessen.

Nem ismeretlen jelszavaknak hódol Weis István munkájának harmadik nagy fejezetében, mikor „a mindenható állam“ helyzetképét festi meg.

A magyar állam — úgymond — úgy a szocialista, mint az individualista állameszméből csak a kedvezőtlen tüneteket, hátrányokat vette át. A felsőbb és alsóbb osztályok egyformán függnek az államtól s a mai magyar állami életben lépten-nyomon ott van a trianoni kényszer, mely még a politikai véleménynyilvánításra is kiterjed. Az állam mindenhatóságának számos oka volna a szerző szerint. A kormánynak erős befolyása van az államfőre. Megnőtt a hatóereje a törvényhozással szemben. Szinte tőle függ az országgyűlés párt- és személyi összetétele. Úgy a képviselőházi, mint a felsőházi választásnál a választás külszíne alatt tulajdonképpen a kinevezési rendszer győzedelmeskedik. Mindez végeredményben azt eredményezi, hogy a parlamentáris rendszer magyar viszonylatban sem abszolút orvosa minden bajnak. Weis István felveti a kérdést: van-e kiút. Két megoldás lehetőségéről szól. Lehetséges a parlamentarizmussal való teljes szakítás. Ha azonban a garast a parlamentáris rendszer mellett tesszük le, annak tiszta formáit kell keresni, a választás tisztaságával, a képviselők összeférhetetlenségével, a pártok közti békés együttműködéssel és a váltógazdaság lehetőségével együtt. Mind e célok érdekében és főképp a nemzeti akarat kialakítása érdekében híve szerzőnk a titkos választásnak. Itt mutat rá az igazságos választókerületi beosztás szükségességére s arra, hogy a képviselők számát csökkenteni kell, de egyúttal mentesíteni őket ama méltánytalan helyzet hátrányai alól, amelybe a kerületi választóközönséggel szemben kerülnek. Ha mindezek a reformok megtörténnek, talán szakértőknek is több hely jutna — úgymond — a magyar képviselőházban. Látnivaló, hogy Weis István könyvének ezek a fejtegetései olyan dolgokat érintenek, amelyekbe foglalt kérdésekre vonatkozólag nagyjában azonos válaszok is formálódtak ki a magyar közönség egészének lelkében. Elvileg igaza van abban is, hogy a felsőházat pártérdektől függetlenül nemzeti eszme szolgálatába kell állítani. Viszont nem eléggé méltányolja azt a rendkívüli nagy fejlődést, amely az 1926. évi XXII. t.-c. szerint a második kamarának összetételében a múlttal szemben mégis csak mutatkozott. A mai magyar felsőház összetételét szinte ég és föld választja el a régi magyar főrendiháztól s talán méltánytalan: bántó anakronizmusra hivatkozni akkor, mikor a felsőházban választás révén főnemesi cím birtokosainak is biztosított bizonyos részvételi jog, töredéke az egykorinak. Egyháznagyok felsőházi tagságát is túlzott aggályoskodás veszedelmesnek mondani s ha a törvényhatóság részéről első ízben kiküldött felsőházi tagok választása körül esetleg történtek is taktikázások, ez még nem jelenti azt, hogy a rendszer maga rossz, mint ahogy a törvényhatóságok felsőházi képviseletében megnyilatkozó közvetett választási rendszer tényleg nagyon becses novum közjogi berendezésünkben. Ha a felsőház mai törvényes jogkörében nem volna tulajdonképpen csonka a képviselőházzal szemben, az új rend előnyei a második kamara munkájában jobban érezhetők volnának.

Weis István szerint a kormány jóformán feltétlenül és korlátlanul rendelkezik a közigazgatással. Tudja, hogy a tisztviselők száma jóval nagyobb, mint amennyire a közszolgálat ellátására szüksége lenne. Így azután visszaél a munkaadói helyzettel, a munkaképes tisztviselők munkarejét kizsákmányolja és szabad mozgásuk biztosítására nem engedélyez szolgálati pragmatikát és független fegyelmi bíróságot. A tisztviselők túlnyomó többségének részben ezért nem ideálja a szakszerűség érvényesítése és a közigazgatás jobb- és olcsóbbátétele. A tisztviselők féltik megszokott kényelmüket, vagy legalább megszokottságukat, állásukat és ügyviteli reformokkal szemben amerikáznak. Lehetséges, hogy ezeknek a megállapításoknak bizonyos felét megtapsolná a tisztviselői gyűlések hallgatósága, másik felét pedig népgyűlések közönsége. Pedig

súlyos igazságtalanságok vannak bennük. Aki nem a minisztériumok egyik-másik, talán kényelmesebb, de akkor is nagyon felelősségteljes hivatali szobájából tekinti át a magyar közigazgatás munkáját, csak felelősség nélkül állíthatja azt, hogy a magyar köztisztviselői karnak ma annyi létszámcsökkenés után! — nagy része felesleges. A mai magyar közigazgatás tenger sok olyan teendőt lát el, amelynek hírért-hamvát sem látta a régi időké. Ezeknek a munkáknak zuhataga semmi néven nevezendő ügyviteli reformmal nem tűnik el. Ha meg tudjuk találni, mint tényleg meg kell találni az útját a magyar közigazgatás racionalizálásának, ennek hatása főképp abban fog mutatkozni, hogy a munkák feneketlen örvényéből kiszabaduló tisztviselői kar több körültekintéssel, a konkrét esetelmek jobb kivizsgálásával tudja a munkáját elvégezni.

Vita nélkül igaz, hogy szükség van a magyar önkormányzati életnek új erővel való felfrissítésére. Erőteljesen keresztül kell vinni az ügyek decentralizációját. Korlátozni kell a kormány felügyeleti jogát. A tisztviselőkérdést is rendezni kell. De míg a közigazgatásnak imént jelzett nagy átépítése nem történik meg s nem történhetik meg márhólnapra (hiszen pl. Németországban már tíz év óta foglalkoznak a racionalizálás tudományos kérdéseivel), addig az álmok világába tartozik az ideál: a közigazgatásnak kevés, de jól képzett és jól fizetett tisztviselőkkel való vitele. Mert ha esetleg valaki azt olvasná ki Weis István könyvéből, hogy a közigazgatási reform megoldásáig is radikálisan csökkenthetjük a tisztviselői kart, a panaceának szerencsétlen vége lehetne: a munkaadónak és munkásnak egyaránt halála. Még valamit. Azt a bizonyos 4—5 órás hivatalos elfoglaltságot, amiről Weis István ír, a legtöbb közhivatalban hírmondásból sem ismerik. Az állami igazgatásnak legtöbb ágában nem szabadul a tisztviselő napi 8—10 órás munkaidőn alul. Gyakran késő éjjel — otthon a lakásán is — hivatalos teendőit végzi. Csoda-e, ha avatlatlanok részéről támadják a tisztviselőket, mikor e tesztet kitűnő képviselője is ad fegyvert meggondolatlanul kezükbe?

A könyv negyedik fejezete „a hazug társadalom“ miniatűr rajza. Valóban: Csonka-Magyarországon hiányzik az igazi vagyonos osztály. Feltűnik különben, hogy szerző e helyen iparkodik a nagybirtokos osztállyal szemben is bizonyos elnézést tanúsítani. Nem irigyléreméltó — úgymond — az uradalmak tulajdonosainak helyzete sem. Igaz, hogy máshol annál kurtábban intézi el ezek sorsát. Ismétlem, helyes az a tétel, hogy vannak gazdag embereink, de gazdag osztályunk nincs, ez egyik legfőbb oka annak a súlyos helyzetnek, melyben Magyarország él. Csonka-Magyarország szegénységével függ össze a nagy munkanélküliség is, melynek csúcspontja a mezőgazdasági munkanélküliségben éleződik ki. A szűkös viszonyok teszik kötelezővé Weis István szerint a kormányzat számára a gazdasági szervezkedést. Különösen a kartell kinövéseit kell ellensúlyozni s a tőke szerepét erős ellenőrzés alá vonni. A vagyon- és jövedelemelosztás igazságtalanságai csökkentendők. Az utóbbi cél érdekében javasolja a progresszív és bizonyos terjedelmen felüli ingatlanoknál természetben lerovandó örökösödési illeték behozatalát. A másikat kettős vonalon véli megközelíthetni. A vállalkozások terén a tervgazdaságok felé törjön az állam utat. Az ingatlan jó felhasználását pedig kényszerítse ki. Azt az irányzatot tehát, melynek elhatalmasodásáról könyvének egész szakaszán keresztül szerzőnk sokat és jogosan panaszkodott, az állam mindenhatóságát, — ime utóbb fontosnak vallja.

Az állam beavatkozásának olyan keserves rendszerét építené ő így ki, amely szinte felforgatna minden jogot és szokást, amelyet a múltból átörököltünk. Az ingatlan kihasználása tekintetében azonban könyvünk itt mérsékeltebb álláspontot foglal el. Nagyjában az Aereboeféle üzemgazdasági agrárpolitika elveit követi akkor, midőn a nagy-

birtokot kímélné, ha az tudja a legjobb terméseredményeket elérni és emellett a legtöbb embert foglalkoztatja. Ha viszont a kisbirtokrendszer kecséget nagyobb eredményekkel, elvenné a nagybirtokostól földjét és minimális kártalanítás mellett (esetleg ingyen) kisemberek kezébe adná. A rosszul gazdálkodó nagybirtok-testeket — valószínűleg átmenetileg — az állam kezelné. Nem gondol arra, hogy így esetleg a kormányzattól függene az, mi a jó, vagy a rossz kezelés, s hogy hamarosan a földbirtoknak olyan tömege nehezednék az államra, mellyel az állam nem tudna mit kezdeni. Végso eszközképpen említi Weis István a birtok elvételét. Olyan helyeken, ahol a nagy uradalmak tulajdonosai, vagy haszonélvezői nem ismerték fel a közérdekeket a közelmúltban, vagy emberfeleslegeink érdekében telepítésre van szükség. Szerzőnk elsősorban az alföldi nagy uradalmak tulajdonosait ítéli arra, hogy szerény összegű járadékkal ériék be, egykori uraságuk helyett.

Mindezek torz megokolások és veszedelmesek. Nem búcsúzhatom el azonban a könyv e fejezetének megbeszélésétől anélkül, hogy ne helyeselném írónknak azt a felfogását, hogy a szegény ország társadalmának a végletekig szerénynek kell lennie. Ha keresztülvisszük — mint ahogy keresztül kell vinnünk — állami és társadalmi életünkben ezt a gondolatot, a szegénység helyett a gyorsan elkövetkező krónikás ismét viszonylagos jómódról tehet híradást.

A „szellemi &et válságát“ tárgyaló szakaszban sajnos, ismét sok az olyan mondatfűzés, melyeket aligha vett igazán fontolóra az, aki papírra vetette azokat. Talán igaza van Weis Istvánnak abban, hogy Magyarországon nincs termékeny kritika. De hiszen ennek jórészt az az oka, hogy tudományos műhelyeink száma a múltban felette kevés volt. Alig volt mód olyan fiatal tudós generáció kialakulására, mint amilyen kifejlődhetik Csonkamagyarországon a Weis István által annyira ostromozott magyar egyetemi rendszer révén.

Jó magam a világ minden kincséért nem mernék vállalkozni arra, hogy a magyar egyetemi tanárok munkásságáról a tárgyilagosság látzatával is bíró véleményt nyilvánítsak. Pedig lassan-lassan az öregebb tanámemzedék sorai közé tartozom és a lehetőséghez képest iparkodom figyelemmel kísérni az egyetemek körül lezajló tudományos mozgalmakat. De éppen, mert tudom, hogy mennyire nem lehet illetékes csupán egy tudományszak művelője is akár arra, hogy bírálatot mondjon akár rokonszakok tudományos termeléséről, — hát még az egész magyar tudományosság eredményeiről — csodálkozom el Weis István merész osztályozásán, aki az egyetemi tanárokat és magántanárokat igazán egyszerű nézőpontok szerint csoportosítja. Termékenyek és meddők. Írótanárok illetőleg kommentálok és szerkesztők. Végeredményben: tudományos munkásságot kifejtők és arra vállalkozók. Ez lehet bon-mot írónk részéről, de semmiesetre sem komoly kritika. Nem szánhatta maga sem annak, hiszen tisztában kell lennie, hogy a magyar tudományosság épülete is olyan végtelen távlatokban terül el, melyeket bejárni és abban ítéletet és főképpen ilyen kategorikus ítéletet mondani ebben az országban — egy személyben — senki sem jogosult. Csak az egyetemi belső munkától távol eső, annak igazi részleteit nem ismerő bíráló feledkezhet meg pl. a szorosan vett publi-

kációkon kívül arról a kísérleti, laboratóriumi stb. munkáról, amely az egyetemi életnek éppen olyan becses része, mint a közlésekben megnyilvánuló eredmények. Nagy kár, hogy Weis István egyébként is kissé felszínes szemszögből látja az egyetemi tanulmányi idő kérdéseit. Azok a bizonyos négyhónapos vakációk, amelyekről könnyűszerrel említést tesz, a valóságban az álmok világába tartoznak, — úgy a professzorok, mint a komolyan tanuló egyetemi ifjúság részéről. A quaesturák által előidézett mesterséges torlódások és a sok más dolog pedig, melyeket emleget, vagy meg nem lévő bajok, vagy könnyűszerrel orvosolhatók és nem adnak jogot arra, még oly kiváló tollú írónak sem, mint Weis István, hogy az egyetemi életet diszkreditálja.

Könyvünk hatodik fejezete „Erkölc és vallás“ cím alatt indul meg. Az utolsó mondatok egyikét meggyőződésből helyeslem. Magyarország felemelkedését csak spártai erkölcsök segíthetik elő. A magyar társadalom életének, csupán a statisztika egyszerű eszközeinek segítségével ugyan, magam is gondos figyelője vagyok. Ezért vallom, hogy Weis István itt is elvetette a sulykot. Nem tagadjuk, ritkaságszámba megy az Önzetlen ember. De mégis csak vannak ilyenek. Sokan valóban gyors sikerre, érvényesülésre törekednek a munkának igazi szeretete nélkül. Amde vannak ma is, szerencsére sokan, olyanok, kiket a régi erények hevítenek.

Súlyosan elítéli írónk a közéleti tisztesség kóros süllyedését. Aligha van valaki, ki ebben a felfogásban szilárdan nem állna mellette. De bár ezen a téren talán a háború előtti idők patriarchális tisztessége kicsit tényleg megkopott is, korántsem áll az, mintha lépten-nyomon indíttatnának eljárások előkelő állású tisztviselők ellen meg nem engedett üzelmek miatt. Nálunk sincsenek rosszabb viszonyok, mint pl. a nyugati államokban. A divatos jelszavaknak ad helyet akkor Weis István munkájában, mikor a kijárásokat, a protekció rendszerét és az ügynevezett álláshalmazt ostorozza. Jobbára igazat kell neki adni. Mint ahogy abban a meglátásban is, hogy a legfiatalabb korosztályokban az államot alkotó erényeknek csodálatos újjáéledését veszi észre. A sok szomorú szimptóma mellett mégis vannak kedvező jelek.

Weis István, aki a római kath. egyháznak közismerten buzgó híve, elhatározó rohamot indít az egyház gazdagsága ellen. Tollát jellemző szarkazmussal írja, hogy nem szükséges a főpapoknak palotában lakni, négyes fogatban járni s az sem a hitből való követelmény, hogy a plébánosnak legyen a faluban a legjobb konyhája. Arról azonban szót sem ejt, hogy a római kath. egyházi vagyon mégsem kizárólag a jelzett célokat szolgálja s hogy a falusi lelkészeknek is vannak egyéb kötelességeik is — nemcsak a konyhájuk jó berendezése, a párbér és a stóla bevételezése. S ki hiszi azt el, mintha igazán a hivatásuknak élő lelkészek száma a többiekkel szemben elenyésző kisebbség volna? Igazán nem ránk tartozik az a kérdés, eltörlendő-e a coelibatus, a római katolikus egyház e nagy értéke. De nem helyeselhetem és komolytalannak tartom azt az általánosítást, hogy ennek a kikristályosodott vallási mérlegelésen alapuló rendszernek eltörlésére azért volna szükség, mert a falun annyi botrányt okoz. Ennek a fejezetnek átvizsgálása is öregbíti azt a meggyőződésünket, hogy Weis István könyvének konklúziói sok esetben helyesek és megszívvelésre méltók lehetnek, de az indokolás, mellyel azokat kíséri, sokszor épp annyira szerencsétlen, jogos ellenkezést keltő.

Kár, hogy szerzőnk ebben a könyvben mutatott egyéniségét a mezőgazdaságra vonatkozó gondolatmenetében sem tagadja meg (Mít mond a barázda?). Tudom, hogy Weis István igaz barátja a kisbirtok-rendszerek. Mégis, az agrárválság megoldásának eszközeit keresve félig-meddig a georgeizmus barátjává csap fel. Bár maga is átlátja, hogy a rendszernek, mely a földet annak adja át, aki azt legjobban használja ki, esetleg nagyon szomorú szociális következményei

lennének. Az agrárválság egyik döntő okát jól látja abban, hogy népünk fogyasztásában a termelésnek jóval nagyobb részére volna szükség, mintsem amennyi eddig tényleg fogyasztott. Ha a lakosság vásárlóképeségét emelni tudnók, a valóban borzalmasan alacsony hús, tej és cukor fogyasztási fej-kvótát: egy csapásra eltűnnék mezőgazdaságunk nyomasztó válsága. Persze a kérdés egész tárgyalásában szerzőnk csupán annak termeléspolitikai oldalát látja. Akár akkor, mikor a búzától való radikális visszavonulást hangoztatja. Vagy amikor az állattenyésztésnek és főképpen az aprómarha tenyésztésnek, gyümölcs- és konyhakertészkedésnek és a tejgazdálkodásnak erős felkarolását kívánja. Erre az átkanyarodásra persze a nagybirtokot nem tartja alkalmasnak. Elméletileg persze nincs feltétlenül igazsága. A konklúzió: a nagybirtokot termeléspolitikai ellenőrzés alá kell vonni és ha nem tudja a termelését átalakítani, fokozni: kíméletlenül kell velük szemben eljárni. Hogyan? Meglehetősen egzotikus és ugyancsak hatalmas adminisztrációt igénylő vizsgálat után.

A gazdasági élet külön terei közül az ipar, kereskedelem és hitel állapota sem kerüli el természetesen Weis István figyelmét („A gyárkémény és a főkönyv“). Az ipart illetőleg szerzőnk bizonyos dilemmában van, mikor a kézműiparosság érdekeit vizsgálja és másrészt a nagyipar szerepét körvonalozza. Elismeréssel szól a kisiparosságról, bár a jövőjét pesszimiztikusan ítéli meg azzal, hogy még a szövetkezeti hitellátás mellett sem tud lényegesen olcsóbban termelni. Azzal, — úgy mond — hogy társadalmi és politikai tekintetből a kézműipar érdekében áldozatokat hozunk, fogyasztásunkat drágítjuk meg s az egész magyar ipar versenyképességét is befolyásoljuk. A kisipari akciókat tehát Weis István csak úgy értené meg, ha egyébként nincs mód a feleslegessé vált kisiparos rétegünket gyári üzemekben elhelyezni. Kétséges, hogy a kisipari helyzetnek megítélésében igazsága van-e. Hiszen a kézműipar fejlett gyáripar mellett is mint kiegészítő ipar kiválóan prosperálhat. Mielőtt tehát a kisipart kivetésre ítéljük, még nagyon sok vizsgálódást kell majd végeztünk. Így is bizonytalan, hogy az ítélet nem felmentő lesz-e. Röviden intézte el írónk a gyáripar kérdését. De igaza van. Adott viszonyaink mellett a gyáripart még áldozatokkal is fejlesztem kell. Hiszen ez a legbiztosabb útja annak, hogy a mezőgazdasági munkanélküliség direkte és indirekte visszafejlesztessék.

Szép szavakkal fejtette ki Weis István a szövetkezeteknek a magyar közgazdasági életben nagy jelentőségét. Bár azok szerinte is még messze vannak attól a határtól, ahova egykor majd fejlődhetnek. Nem baj tehát — szerinte — a szövetkezetek állami támogatása. Inkább az a kár, hogy szövetkezeink szervezete túlságosan bonyolult, igazgatásuk túlméretezett; hogy fogyasztási szövetkezeink vajmi keveset tesznek a termelés és fogyasztás közvetlen kapcsolatának a megteremtésére, hogy a hitelszövetkezeti közvetítés drága. A szakember józan ítélete nyilatkozik meg akkor, midőn a könyv arról szól, hogy a termelési szövetkezetek milyen szép szerepet tölthetnének be földnélküli népünk földhözjuttatásában.

A kereskedelemnél is jól esett olvasnunk az objektív kiindulást: a kereskedelem nem szükséges rossz, hanem jótétemény, pótolhatatlan tényező és gyönyörű hivatás. A túlságos tagozottság, a túlméretezés az, ami forrása sok átmeneti bajnak, melyet a fogyasztóközönség és a piac általában érez a kereskedelmi munkával szemben. Az árdragítás, mely a kereskedők lelkiismeretét terhelné, azonban talán nem intéződik el olyan egyszerűen, hogy a kereskedők pl. csak kötelezvény alapján 3—4-szer adják tovább ugyanazt az árut és közben mindenki megtalálja a maga hasznát. A láncereskedelemnek ilyen eltévelyedései az árubőség idején inkább csak letűnt kor rossz emlékei. Szívesebben olvastam volna azt, ha Weis István árelemző vizsgálatokat sürget a forgalomban nagyobb szerepet játszó árukra vonatkozólag. Ilyen vizsgálatokra a külföldön sok példa van és nálunk sem esett volna egészen megmunkálatlan talajba a gondolat.

Tülméretezettnek tartja szerzőnk a magyar hiteléletnek szerkezetét is. Sok a pénzügy és ezeknek adminisztrációja feleslegesen sok tőkét von el tulajdonképpeni hivatásától. Ezért sürget törvényhozási intézkedést a hitelintézetek és a hitelügy rendezésére is. Nem fél attól, hogy a hitelintézetek megrendszabályozása a tőkére riasztóig hatna. Sőt úgy véli, hogy a megmaradó intézetek meglehetősen fokoznák a tőke bizalmát.

Weis István könyvének a zárszót megelőző utolsó fejezete az Alfölddel foglalkozik. Az Alföld — úgy mond — divatba jött. De kell is, hogy valamennyiünknek szívügyévé váljék; hogy agysejtjeinket áthassa; akaratunkat megacélozza és általános nemzeti érdekek kielégítése mellett a jövő évek közéletének tengelyévé váljék. Ezekhez a szép szavakhoz még a könyv szövegéből hozzáfűzöm a következő mondatot: Az Alföld ma az ország szégyene és kell, hogy az ország reménységévé váljék. Nincs magyar ember, aki ne volna e tekintetben egy véleményen a könyv írójával. A módoszatok közül is sokat magáévá tehet, melyeket szépen csoportosít könyvének ez a fejezete. Ha elevenbe is vág, mégis igaz az, hogy a Hortobágy a maga kurgiz jellegű pásztorromantikájával, melyre ma még büszkék vagyunk, valóban elretentő példa. Igaz az is, hogy megfelelő telepítési rendszer s arravaló vezetés mellett az Alföld emberanyaga sokfelé tudott volna virágzó mezőgazdasági kultúrát teremteni. Valóban szükség van az Alföldön bizonyos területi rendezésekre, a közigazgatás átszervezésére és mindezen kívül nagy telepítési akciókra is. De valahogy úgy érzem, hogy nagy célok felé nem visz bennünket az az igazságtalan elgondolás, melyet Weis István azzal próbál indokolni, hogy elemi csapásoknál és történelmi eseményeknél mindig van egyenlőtlenség. Nem lehet helyeselni olyan törvényhozási intézkedést, mely—úgy látszik—csupán az Alföld területére vonatkozólag kívánja birtokmaximum megállapítását, a hitbizományok azonnali eltörlését és a törvényes öröklés szabályozását, s 1867-ig visszamenőleg ennek érvényesítését. A birtokmaximumon felül eső birtoktesteket az állam — úgymond — azonnal vegye át és azokért a jelenlegi tulajdonosoknak csekély — legfeljebb két holdanként egypengős évi járadékot fizetvén — nagyszabású erdősítést és telepítést végezzen.

Weis István maga is érzi, hogy bizonytalan talajra csúszott el. Javaslati szerinte is gyökeres szakítást jelentenek a római jogon felnőtt jogászai gondolkozással és számos erős, beavatottak előtt jogosnak látszó érdeket sértenek. Nem vitatkozom azon könyvünk szerzőjével, hogy az alföldi nagybirtokok nagy részét jelenlegi tulajdonosaik ősei miképpen szereztek meg, és mit adott hozzá az utódok serege a magából, de hiszem, hogy Weis István azóta, hogy könyve megjelent, maga is megbánta azt a felemás elgondolást, mely a dunántúli nagybirtokok ügyét látszólag egészen más élvek szerint vonja elbírálás alá, mint a Duna—Tisza közötti és a tiszántúli nagybirtokokat. E sorok írójának is megdönthetetlen meggyőződése az, hogy Magyarország jövője boldogulásának egyik fontos láncszeme a telepítési gondolat rendszeres ápolása és a gyakorlatban való érvényesítése. De azzal, hogy az Alföldön máról-holnapra eltörlődnék a hitbizományt, birtokmaximumot állapítanának meg stb. és az állam kezébe máról-holnapra olyan tömeg földbirtok-komplexumok zuhannának, melyekkel az állam maga mit sem

tudna kezdeni, nemcsak a jogos magántulajdon elvét sértené meg durván, hanem kitűzött célunk: a nagy telepítési akció is elodázódnék. Elodázódnék szinte beláthatatlan időre, ha megfelelő előkészítés nélkül, könnyelműen foglalná le az állam ezeket a Weis István által megszüntetni kívánt nagybirtokokat. Talán rendszer nélkül megszállnák azokat a ma földnélküli emberek. De ezek nyomorúsága aligha volna kisebb, mint aminőnek sokfelé manapság a rabjai. Sőt valószínű nyomorúságuk még fokozódnék. Mindenki vesztene így. Miért csinálnánk így telepítést?

Könyvének utolsó fontos szakaszában is megállapíthatja az olvasó azt, hogy Weis István jót akar. Hazafias lelke a magyarság jövőjéért remeg, az ország sorsának radikális és minél gyorsabb megváltozásán munkálkodik. De félő, ha a magyar jövő útja tényleg oda mutatna, ahova gyakran a részletekben intenek Weis István prozódíói, — a jövő nem hozná meg nekünk az annyira óhajtott és várt megkönnyebbülést.

LAKY DEZSŐ

CLAUSEWITZ

1780—1831

ATILSITI BÉKE Poroszországa előbbi területének mintegy felére zsugorodott. Elvesztette az Elbától nyugatra fekvő birtokait és lengyel szerzeményeit. Csak 42.000 főnyi katonaságot tarthatott és 600 millió frank hadisarc fizetésére kötelezték. Ez utóbbi kötelezettségének teljesítéséig vállalnia kellett három francia hadtest élelmezését s francia őrseg befogadását több várába.

Poroszország csak oly módon remélhette felemelkedését, ha erőforrásait célszerű intézkedésekkel kellőképpen ki tudja használni, ha nemzeti erőit erős politikával egyesíti.

Erre az adott helyzetben két lehetőség volt. A fennálló fejedelmi abszolútizmus céltudatos felhasználása e célra, vagy pedig a francia forradalom mutatta úton járva: a néptömegek egyetemes, egyenlő jogon és kötelezettségen alapuló megszervezése, a közigazgatás és gazdasági élet átszervezése.

Az előbbi úton talán sikerrel járt volna egy Nagy Frigyeshez hasonló erős akaratú és tehetséges monarcha, aki alig riadt volna vissza a szükséges „forradalmi ízű“ változtatásoktól.

III. Frigyes Vilmos azonban nem volt Nagy Frigyes. Merev formákhoz ragaszkodó magatartása folytán a francia forradalmi lendület nyomán életre kelt nemzeti és reformtörekvések szószólói Poroszországban is, mint csaknem egész Európában, kegyvesztettek lettek \$ csak nehezen és ritkán váltak újra udvarképessé. Az abszolútmonarchák hol Napoleon kényszerű és kedvetlen szövetségesei voltak, hol annak őszinte ellenségei; népeikben pedig részint az uralkodók helytelen konzervatizmusa, részint a nagy hódító erőszakos rendszabályai következtében, mindinkább erősödött a nemzeti öncélúság érzete, a vágy az idejét múlt társadalmi berendezkedések átalakítására. Ez az erős áramlat terelte végre Poroszországot fejedelmével együtt a megújulás útjára: a nagy tömegek megszervezésével, a nemzet minden erejének egyesítésével.

III. Frigyes Vilmos nem állhatott ellen sokáig népe kívánságának s a kegyvesztett báró Steinnak, a reformok nagy emberének visszahívása után, egymást követték a közigazgatási, pénzügyi és gazdasági reformok. Önkormányzati testületek (városok) megerősítése, új adók, a céhek kiváltságának megszüntetése, a szabad ipar, a jobbágyok örök váltsága. Az államélet átalakulása a természetes kölcsönhatás folytán csak erősítette a társadalom szervezkedését. Erős nemzeti sajtó szolgálta a mindinkább szaporodó nemzeti társulatok és tomaegyesületek, a Tugend-Bund ügyét. Költők, bölcselek, mint Arndt, Körner, Fichte stb. erő-

sítették a nemzeti öntudatot, amelynek hatása alól még a Steinnak Napoleon kívánságára történt távozása után kormányzó reakcionárius miniszterek sem vonhatták ki magukat. Sőt szóhoz jutott e kormányban oly kiváló egyéniség is, mint Scharnhorst hadügyminiszter, aki a francia Camot példás katonai rendszabályaihoz hasonló módon szervezte újjá a porosz hadsereget. Az általános védkötelezettség bevezetése lehetővé tette az 1813-i hadjárat első hónapjában 95.000 újonc, 12.000 önkéntes és 120.000 főnyi Landwehr kiállítását. A háború folyamán összesen 271.000 porosz fogott fegyvert Poroszország mintegy 5 millió lakosából. (A lakosság arányához képest több, mint nálunk 1848-ban!)

A német szellem alkotó erejének egyik maradandó emléke ebből az időből a berlini egyetem, amelyet 1809-ben alapítottak. Egykorú képek mint nemzetört ábrázolják a békés nyárspolgár megjelenésű Fichtét s katonaruhában Körnert, aki ott esett el a „harc mezején”. Mindezek a jelenségek beszédes bizonyosságai annak, hogy a szellemi élet vezető egyéniségei tettekkel is bizonyították szóval hirdetett eszméikben való hitüket.

A Stein megkezdte reformokat Hardenberg fejezte be a robot és jobbágyság teljes eltörlésével és a zsidók emancipációjával.

Mi sem igazolja jobban azokat a nehézségeket, amelyekkel e bátor újtóknak saját hazájuk magas állású ellenzéke miatt minduntalan meg kellett küzdeniük, mint az orosz(!) hadvezérek alábbi felhívásai a francia-orosz háború kezdetén, az akkor még kényszerűségből francia szövetségben álló porosz néphez:

... „Csak Németország feltámadása teremthet új, nemes nemzetségeket“ ...

... „A német ügyben hűtlen fejedelmeket a közvélemény ereje és az igaz ügy fegyvere semmisíti majd meg.“

E mozgalmas idők nagy elméi közül kevés van, akinek életműve oly nemes vezető értéként maradt volna reánk, mint Clausewitz Karoly porosz tábornok munkája „A háborúról“.

Steinnak kortársa és bámulója, Schamhorstnak bizalmas munkatársa volt. Élete végén pedig vezérkari főnöke annak a Gneisenau tábornagnak, aki nélkül Blücher alig szerepelt volna mint sorsdöntő tényező Napoleon bukásában. A ligny-i vereség után való sikeres hadművelet Blücher vezérkari főnökének, Gneisenaué érdeme.

Poroszország akkori helyzetének és Clausewitz személyes kapcsolatainak felelevenítése azért szükséges most, hogy újból emlékeztünkbe idézzük, milyen milieu-ben élt és kikre hivatkozik Clausewitz, — amikor halála után megjelent művéről saját maga szerényen így ír: „...,azon főbb vonalakat, melyek ebben a munkában uralkodnak, a háború problémáját illetőleg helyeseknek tartom, ők sokoldalú elmélyedésnek és a gyakorlati élet felé fordult állandó irányynak termékei azon folytonos emlékezés hatása alatt, melyre engemet a tapasztalat és kitűnő katonákkal való folytonos érintkezés tanított.“

Talán különös, hogy a magyar olvasót egy német katonafilozófus centenáriuma emlékeztetjük, de a róla való emlékezést megokolná teszi nemcsak a hatás, amelyet szakemberekre és laikusokra egyaránt

gyakorolt, hanem a hétköznapiságtól teljesen elvonatkoztatott feltétlen értéke is.

Kristálytisza logikájú meghatározásai a háború lényegéről, indító okairól és mozgató erőiről már csaknem közhellyé váltak. Katonák és civilek, szakértők és dilettánsok lépten-nyomon idézik s alig van szaktanulmány, vagy háborús kérdéseket taglaló vezércikk, amelynek öntudatlanul is nem az ő gondolatmenete volna a vezető fonala.

Clausewitz életsorsának vizsgálata, különösen francia hadifogságból írt (1806—1807) leveleinek tanulmányozása kontemplatív életszemléletű, mély érzésű, de mégis tetterőtől duzzadó, nemes becsvágyó képzett katonát ismertet meg velünk. Nem tud megbékülni hazája megalázásának még a gondolatával sem. A lesújtó békét rosszabbnak tartja a háborúnál. A békebeli katonáskodás nem elégíti ki. (Akárcsak a mi Görgeynket hallanánk!)

1818—1830-ig írt műve azonban meggyőz bennünket arról, hogy fenti szubjektív megnyilatkozásában sem tekinti a háborút öncélnak. De nem remél semmi jót hazája javára az olyan békétől, minő a tiltsiti volt, amely lealázó s amelynek betű szerint való megtartása örök szolgaságra ítélné nemzetét az attól való szabadulás legkisebb reménye nélkül. Ebben az időben az is aggasztja, hogy azok a katonák, Schamhorst, Gneisenau, akik a már Stein bevezette általános védkötelezettség alapján megszervezhetnék az eredményes politika leghatásosabb eszközt, a hadsereget, a hierarchia ranglétráján való lassú emelkedésre vannak kárhóztatva.

A fogságból hazatért Clausewitz együtt dolgozott Schamhorsttal s viszontagságos egyéni sors után (a porosz külpolitika határozatlansága miatt kilépett a hadseregből s orosz szolgálatba állott, majd ismét porosz tiszt lett) megérte hazája kedvező sorsváltozását.

A későbbi nyugalmasabb idők békéjében tevékeny szelleme feldolgozta a napóleoni hadjáratok s az ezek vizsgálata közben folytatott hadtörténelmi tanulmányainak tanulságait s örökségképpen hagyta azokat nemzetére. Tanítása hazája határán túl is elterjedt és ma is hódít.

Ez természetesen nem a hadviselés módjára vonatkozik, hisz' a külső formák változhatnak. A háború belső tartalmát azonban oly elévülhetetlen, a hadviselés változó megnyilvánulásaitól független filozófiával tárgyalja ez a 21 éves koráig úgyszólván csak autodidakta katona, mint előtte és utána senki más. Felfogása vetekedik az ókori nagy állambölcselek mélységes klasszicitásával és ma is eleven hatóerejével.

Azért, mert ő is az emberi lélek változatlan, örökös alaptermészetében látja a nagy közösségek szinte törvényszerűen vissza-viszatérő életjelenségeinek okát:

„Az emberek közt való küzdelmet tulajdonképpen két tényező mozgatja: az ellenséges érzület és az ellenséges szándék.“

Szerinte filantróp lelkek azt hihetnék, hogy az ellenfelet mesterkéltséggel leszerelhetik, vagy ártalmatlanná tehetik s e szándék véghezvitelekor nem kell sebeket ejteniük: ez szerintük a hadművészet tulajdonképpeni törekvése.

Bármilyen tetszetős tétel is ez, téves és szerinte ezt a tévedést el kell oszlatni. Kényes és veszélyes kérdésekben, mint amilyen a háború, oly tévedések, melyeknek a szülője a naiv jóhiszeműség, a legveszedelmesebbek. A fizikai erőszak alkalmazása, sajnos, nemcsak a primitív népek privilégiuma, hanem elképzelhető az erőszak korlátlan alkalmazása intelligens népek küzdelmeiben is. Ehhez képest az, aki az erőszakot kíméletlenül használja, nem sajnálva önmaga áldozatát sem, legyűri azt az ellenfelet, aki nem így jár el.

De éppen e brutális ismertető jele miatt nem lehet a háború öncél, valami önmagában elszigetelt jelenség, hanem csak egy része a politika megnyilvánulásának, annak csak eszköze.

Ezt az eszközt tehát a politikának kell mozgatnia. Ha ez a hatóerő megszűnik, vagy nem él helyesen a háború hatalmas eszközével, félmunkát végez és valóságos szélmalomharc szintjére süllyed.

Találóan állítja szembe a francia forradalmi erők mozgató hatását az első európai koalíciók tehetetlenségével. Az európai kormányok politikájában később a nemzeti visszahatás következtében beállott változást a francia forradalom révén életre kelt erőknek tulajdonítja. Ez a politika más eszközöket, más erőket állított porondra és e révén a hadviselés oly erő kifejtését tette lehetővé, amelyre különben még csak gondolni sem lehetett volna.

A háború erkölcsi erőinek főtenyezői szerinte: a hadvezér tehetősége, a sereg harcierényei és nemzeti érzülete, azaz a nemzet erkölcsi ereje. Erők, amelyeket nem lehet számokban kifejezni, amelyeket nem szabad a szorgalmas és pedáns professzor szemével nézni, mert ily módszerrel az ember könnyen a köznapi bölcselkedés és együgyűség útvesztőjébe téved.

Másrészt azonban a tényezők megfelelő értékelése a hadviselésben elengedhetetlen, mert lélek nélkül való filozófia az, amely következtetéseiben nem törekszik erkölcsi nagyságra és beéri üres, száraz szabályokkal és alapelvekkel, rideg matematikai formákkal.

Ebből következik az is, hogy a háborút mozgató erőket —különösen egy intelligens népek közt meginduló és élet-halál küzdelmet jelentő háborúban — csak az olyan politika (nemzet) keltheti életre és táplálhatja, amely az átlagnál többet ér és amelynek tekintete nem a hétköznapiság szürkeségére irányul, hanem magasabb célokat lát.

A felületes szemlélő, aki nem szereti, de többnyire nem is tudja a dolgok valódi tartalmát érzékelni, ezt nem látja. Idézi a közhelyé vált igazságokat, de helytelenül alkalmazza őket, rosszul következtet belőlük. Akár a félművelt ember a klasszikus idegen nyelvű közmondásokat, vagy közgazdasági kuruzslók a közkeletű gazdasági szövegeket, anélkül, hogy a nemzetgazdasági kérdések bonyolult összefüggéseivel tisztában volnának.

A felületes szemlélő alig értheti meg, hogy a háború, „az erőszak megnyilvánulása“ az ellenfél védtelenné tételét tartja főcéljának. Ezt nem látja, mert az ellenfél védtelenné tétele a valóságban ritkán lehetséges s ezért ismer a világtörténelem sok oly békekötést, amelyek a szemben álló felek védtelenné válása vagy erők egyensúlyának számottevő megváltozása nélkül jöttek létre.

Ez azonban nem jelenti a háború céljának szükségszerű megváltoztatását, a cél mindig az ellenfél legyőzése, azaz megsemmisítése, védtelenné tétele marad, mert minden esetben, amikor valaki ellenfelét védtelenné tenni nem tudja, az a veszély fenyegeti, hogy őt éri ez a sors.

Ennek az elvnek a helyes felismeréséből fakad Clausewitz ily éleshangú figyelmeztetése: „Nem akarunk tudni oly hadvezérekről, akik véráldozat nélkül győznek.”¹ „Ha a véres küzdelmek rémséges színjátékként hatnak ránk, akkor ez arra ösztönözzön, hogy a háborúk komor jelentőségét kellőképpen méltányoljuk, de ne engedjük túlzott emberségből a háború eszközét, a kardok élet eltompítani, mert könnyen akadhat valaki, aki éles pengéjével megcsonkítja védtelen tesztünket!”

Nem lehet feladatomban, hogy ez emlékezés során egy 800 oldalra terjedő és hivatott szakemberektől ismételtelen méltatott munkát újból részletesen ismertessek. Csak a könyv ma is élő és időszerű igazságait akartam idézni.

Clausewitz azt remélte, hogy oly művet ír, amelyet nem felejtnek el két-három éven belül, amely forradalmat kelthet a háborús elméletek terén. Reménye valóra vált. Könyve, megjelenése óta a világháborúig 12 kiadást ért meg. Elméletei csaknem változatlanul kerültek bele hazája katonai szakkönyveibe és utasításaiba. Schlieffen tábornagy szerint neves katonai vezetők egész nemzedéke nőtt nagyra tanainak követésében.

A hadianyaggyárakban gyártott autókon száz kilométerrel egyik helyről a másikra robogó pacifista agitátor és utópista bizonyára fölényes kézlegyintéssel hallgatja s mosolyogva olvassa e száz év előtti megállapításokat, pedig fenntartás nélkül fogadhatná el az azokban rejlő igazságokat, amelyeknek élő voltát önön testén, keserves tapasztalatokat gyűjtve ismerte meg! Az emberiség vágya: az örök béke, sorsa: az örökös háború!

HARDY KÁLMÁN

¹ Itt bizonyára azokra a porosz generálisokra gondol, akik a század elején a franciák előtt sorra kapituláltak!

AZ ERDÉLYI ROMÁN REGIONÁLISTA MOZGALMAK HULLAMAI

A ROMÁN SAJTÓNAK ÉS PÁRTOKNAK az erdélyi románság regionálista mozgalmainak nyomában kelt összeveszése, egymás lehazaárulózása minket kevésbé érdekelné, ha a haragadta őszinte szavak nem tárnák elénk a maga meztelenségében az erdélyi románság sorsát a magaválasztotta helyzetben úgy, amint az Trianon óta alakult.

Mikor 1927 őszén e sorok írójának „The Minorities in Roumanian Transylvania“ című munkája megjelent s azt Professor Arnold Toynbee az „Observer“ hasábjain kedvező bírálatban részesítette, Th. Beza, román úr, a londoni egyetemen a román nyelv és irodalom lektora, szemrehányást tett neki, hogy felült Szász Zsombornak, mert a könyv a román állapotokat az ellenzéken lévő pártok nyilatkozatai és kritikája nyomán ismerteti, pedig szenvedély nem lehet igazság forrása, hanem torzít, mint azok a konvex és konkáv tükrök, melyek vásári bódékban mulattatják a falusi népet: a kép, melyet a könyv a román források nyomán nyújt, éppen olyan ferde, mint a tükrök képe.

Most itt van előttünk az utolsó félév román sajtója, a román pártok utolsó félévének kampánya. ír a Patria, az Adevérul, a Viitorul, az Universul, a Drumul Nou; beszél Maniu, Vajda, Goldis, Mihalache, szónokol Jorga, Dúca, Brătianu, Lupu és a többi: kételkedhetünk-e abban, hogy ezek nem az igazságot mondják, van-e jogunk kételkedni, hogy amit ezek a vezető sajtóorgánumok írnak, a kép, amit e vezető államférfiak rajzolnak Románia közéletéről és Erdélynek a Regáthoz való viszonyáról, nem a valóságnak felel meg? Mire támaszkodják az, aki meg akarja ismerni a mai Romániát, ha nem a sajtó és közélet hívatott reprezentánsainak nyilatkozataira?

Elfogultság és részrehajlás nélkül írjuk a következő sorokat, úgy, amint a román közélet rothadó avarjában járva találtuk s ha londoni román professzornak és bukaresti honfiúnak nem esnek jól e szavak, vessenek azokra, akik írták vagy mondották őket. Mi csak krónikásai vagyunk.

Az ERDÉLYIEK LAPPANGÓ REGIONÁLIZMUSA amit a regát-nak és Bukarestnek annyi bűne szított, — mint előző cikkemben említettem — Maniu kormányzatának napfényre került eredménytelensége és az újonnan alakult Jorga-kormány kíméletlensége folytán tört ki nyíltan, amellyel az erdélyi nemzeti pártot a választásokon tönkre tette.

Augusztus végén a „The Christian Science Monitor“ Maniu visszavonulását tárgyalva, azt írta, hogy Romániában úgy, mint Jugo-

szláviában, az ókirályság arra törekszik, hogy minden hatalmat magához ragadjon s feltétlenül domináljon az új területek felett. Maniu, mint Pribicevics, e centralizáló törekvés ellen harcol és a politikai élettől való visszavonulása tiltakozás és figyelmeztetés, hogy Erdély fel is lázadhat a Regát ellen. Man, görögkatholikus pap és teológiai tanár, a Maniu parlament egyik volt alelnöke, egy magyar újságnak panaszolta el, hogy az erdélyi románok nagyobb elnyomást szenvednek» mint a kisebbségek és azokkal együtt „minden erdélyi számára fel van állítva az akasztófa.“ Jorga ugyan azt állította a kamarában, hogy őt csak azok gyűlölik Erdélyben, akik „a magyar iskolából kerültek volt ki s még mindig távol állanak a román génusztól“, de a „Patria“, az erdélyi román nemzeti-párt hivatalosa, másként látta a dolgot. Szerinte azoknak a botrányoknak a levegője, amelyeket nap-nap után a regátiak rendeznek a parlamentben, ma már nem csak Bukarest külterkeit és Erdélyt, hanem Európa levegőjét is megmételjezi. De Erdély, a szenvedések országa mindig megtalálta és meg fogja találni a magabizallság és részrehajlatlan izoláltság pillanatát; Erdély a demokrácia nimbuszát őrzi, legegészségesebb része a megkínzott román államnak s az erdélyi románság tudni fogja, hogy hogyan határozzon illúzióitól megfosztott országának sorsa felől.

Nap-nap után jelentek meg nyíltan, vagy burkoltabban a cikkek és nyilatkozatok, melyek súlyosan bírálták a Regát tizenhárom éves kormányzatát és beszéltek a regionális politika szükségességéről. A bánági Sever Bocu lapjában, a „Vestulban“, már nem is írt egyébről. „Még vannak a nemzeti pártban, akik korainak tartják a nyílt állásfoglalást, de a nagy többség azon az állásponton van, hogy nem tűrhetjük tovább az Erdély ellen intézett érdemeden és gyalázatos hadjáratot.“ „Jön már a reakció ideje“, írta tovább, „és eljön a mindent tisztító és elsöprő szélvész. Én állandóan harcban voltam a magyar hatalommal és az ókirályságba menekültem volt előle. De ma be kell, hogy ismerjem, hogy a magyar államhatalom kérélhateden volt ugyan, de lojális. Kemény volt a törvény, de törvény volt. Mert a magyar államhatalom kísérletet sem tett, hogy megtámadja emberi méltóságunkat és ha összehasonlítjuk az akkori időket a mai helyzettel, tisztelettel kell, hogy adózzunk a letúnt uralomnak. Itt minden fenekestül fel van fordulva, ember ember ellen, tartomány tartomány ellen küzd. Vájjon egy nemzet vagyunk-e még“, kérdi Bocu, „vagy kérélhateden ellenségei egymásnak?“

Az erdélyi nemzeti párt mind nyíltabb és nyíltabb támadása lassanként átcsapott más körökre is. A nemzeti párt, Maniu és Vajda Sándor legkérélhatedlenebb ellensége az Averescu-féle néppárt erdélyi nagysága, Goga Oktávián volt. Most ő is gondolkozóba esett. Erdély, jelentette ki, ma teljesen árvának érzi magát a bukaresti központi kormányzattal szemben. A kormánynak semmi kapcsolata sincs Erdéllyel, semmi támaszpontja s annak érdekeivel szemben teljesen idegenül és izoláltan áll. Ezért nő az elégedetlenség Erdélyben napról-napra és ölt aggasztó formákat. A népben gyökeret vert a gondolat, hogy elveszett az államvezetéssel való kapcsolata s elhanyagolt mennyiség lett. „Én, aki tíz éven keresztül harcoltam az erdélyi regionalista törekvések

ellen“, írta Goga, „én is fel kell, hogy emeljem szavamat ez ellen a bűnös centralizáció ellen.“

S nem késett a kétségeskedés szavainak visszhangja a többi új tartományból sem. Constantin Stere, a kiváló besszarábiai államférfiú cikket írt a „Currentul“ egyik szeptember eleji számában:

„Besszarábia „megmenten“ elfelejtik azokat az anyagi és szellemi feltételeket, melyek alatt Besszarábia a cári rezsim idejében az orosz intellektuellek hatása alatt élt s azt aényt, hogy Besszarábia paraszt-tömegei felett végigvonult a világtörténelem leghatalmasabb forradalma. A forradalmaknak pedig nevelő ereje van a tömegekre; az orosz forradalom hatása minden besszarábiain megérzik. A letűnt tizenkét év kormányainak működése jobban elidegenítette a regáthoz csatlakozott Besszarábia tömegeit, mint a cári uralom egy százada. A helyzet veszedelmével mindenkinek számolnia kell.

„Van bátorságom“, fejezi be cikkét Stere, „hogy megmondjam, hogy Bukarest makacs struccpolitikája alapjaiban rendíti meg az országot és porba fogja dönteni az állam épületét és a román faj jövőjét.“

Éppen így panaszolt a „Glasul Bucovinei“, melynek Nistor, volt liberálistárpárti miniszter a főszerkesztője. „A közvélemény megítélésére bízzuk, hogy kik a regionálisták: mi, bukovinaiak, akiket rendszeresen mellőznek Bukovina ügyeinél, vagy azok, akik ezeket a helyeket nem bukovinaikkal töltik be? Ez nem regionálizmus, hanem csak a jog az élethez.“

Szeptember 9. és 10. napjain a nemzeti parasztpárt erdélyi és bánáti tagozata elnöki tanácsot tartott Kolozsvárit s határozatában hivatalosan konstataálta, amit eddig a párt tagjai csak cikkekben és interview-kben mondtak el: „Az egyesült tartományokat és elsősorban Erdélyt és a Bánátot állandóan és elképzelhetetlen mértékben alázza és üldözi Bukarest; fiaikat megakadályozzák a jogos érvényesülésben, szabotálják az aktív közéletben való részvételüket. Ez a gyűlölködő eljárás az erdélyi nép széles rétegeiben keltett regionálista érzelmeket s a lelki konszolidáció folyamatát ahelyett hogy gyorsította volna, kompromitálta. Ilyen körülmények között a közvélemény imponáló egyhangúsággal követel alkotmányosan garantált decentralizációt.“

BOILA ALKOTMÁNYTERVEZETÉNEK megjelenése után heteken át folyt a panasz és támadás a bukaresti kormányzat és a regáti államférfiak meg nem értő politikája miatt, amikor szeptember közepén egy nagy, összefoglaló tanulmány jelent meg az erdélyi kérdésről.

Sexül Pușcariu erdélyi román, a kolozsvári egyetemen a román filológia tanára, de egyike a legképzettebb erdélyi politikusoknak. Nem az erdélyi nemzeti párt tagja, sőt ellenkezőleg, Jorga híve és tizenkét cikkből álló tanulmánya az állítólag független, de valósággal a Jorgát támogató kolozsvári lapban, a „Drumul Nou“-ban jelent meg.

Kétségtelen, — írja Pușcariu — hogy „erdélyi kérdés“ van, amely nem pártkérdés, hanem az összes erdélyiek problémája, értvén Pușcariu természetesen, „erdélyiek“ alatt csak az erdélyi románokat. Ha Erdélyt érintő komoly életkérdés, „merénylet“ merül fel Erdély ellen, akkor minden erdélyi, legyen az liberális, avereseánus vagy jorghista, egy táborba tömörül. Az iskola padjáról még mint dákoromán került ki az ifjúság, de alig pár évet van künn az életben, él Szamosújvárt vagy

Balázsfalván, a legintranzigensebb regionalistává lesz. A pártra való szakadás e hiánya mutatja, hogy él az „erdélyi kérdés“ és megoldásra vár.

1918-ban, mikor létrejött az unió, Brátianunak az volt a fölfogása, hogy jobb, ha az új tartományok politikusai egyelőre nem vesznek részt az állam politikai vezetésében, hanem megpróbálják, hogy beleéljék magukat a régi királyság politikájába; később aztán beolvadhatnak a meglevő regáti pártokba s azok felfrissítőiül szolgálhatnak.

Bratianu e gondolata nem valósult meg. Az erdélyiek nem bírtak beleszokni a regát politikájába s Románia közéletét az első tíz évben az az elkeseredett küzdelem jellemzi, amit Maniu vívott a mindenható liberális vezérrel, Jonel Bratianuval: Bratianu régi regáti, Maniu nyugati módszerrel, „úgy, ahogyan Budapesten látta“, jegyzi meg Puşcariu, akarta vezetni az állam politikáját.

A liberálisak kormányzata, folytatja tovább Puşcariu, teljesen helytelen volt Erdéllyel szemben. Bármennyire szerette is Erdélyt Brátianu, az erdélyiek pszichológiájáról fogalma sem volt. Általában olyan emberekkel szerette magát körülvenni, akik felett venálitásuk, korruptságuk, vagy korlátoltságuk folytán uralkodni tudott. Az erdélyiek közül is az ilyeneket válogatta maga köré s hozzájuk néhány renegát magyart vett, míg a komoly erdélyi elemeket kizárta úgy kormányából, mint a parlamentből. Erdélybe a felszabadítottak, a „desrobitii“ nyakára a „felszabadítókat“, a korrup, tanulatlan, inkompetens regáti tisztviselőket küldte, mígnem a „regáti“ név valóssággal megbélyegzővé vált. így járult hozzá a regionalizmus megteremtéséhez és lett legjobb kortese Maniunak és a nemzeti pártnak.

Több megértést tanúsított az erdélyi kérdés iránt, folytatja Pus-9ariu, a másik nagy regáti párt vezére, Averescu tábornok, de ő viszont azzal rontotta el dolgát, hogy csatlósául az erdélyiek közül Goga Oktaviánt választotta, akít a nemzeti pártiak Erdély rossz szellemének tartanak, aki összetörte az erdélyi szolidaritást.

Az egyfelől Goga, másfelől Maniu-Vajda ellentét még a világháború előtti időből, a régi erdélyi „Tribuna“ és „Románia“ ellenségességének idejéből dotálódik. Jelentette és jelenti a Bukarest felé orientálódó, ifjú intellektuellek ellentétét a magyar iskolákban felnőtt erdélyi román intelligenciával, ügyvéddel, doktorral, pópával szemben; azt az ellentétet, mely Erdély déli része, az orthodox görögkeleti oláh és az északerdélyi, magyar katholicizmustól átítatott görögkatholikus román között uralkodik. Egyik oldalon a görögkeletiek, akik, mint Slavici írta, „Románia napját Bukarestben várták felkelni“, akik büszkék a tizenkilencedik századbeli regáti áUamférfiakra, regáti irodalomra, akik a régi királyságot a románság Piemontjának tekintették; másik oldalon a nyugathoz hajló, túlnyomóan görögkatholikus északnyugati románok, akik Romániát a „balkanizmus“ megtestesülésének tartották s Popovici Aurélnak Erdélyt is magában foglaló „Nagy osztrák egyesült államáért“ lelkesültek. Ott volt ez az ellentét Gyulafehérvárt is 1918-ban, mikor Maniuék felállították a konziliu dirigentet és nem rombolták le a határt Predeálnál Erdély és a Regát között, holott Goga feltétlen egyesülést követelt.

De jóllehet Goga politikája felelt meg az ideális román politikának, Erdélyt Maniuek hódították meg. Oka sokféle volt. Maniueknak már a háború előtt nagyobb volt népszerűségük s a háború után az Averescu—Goga társaságnak sem vezérkara, sem politikája nem volt népszerű és szimpátikus Erdélyben. Különösen a második Averescu-minisztérium kormányzata úgy a bukarestieket, mint az erdélyieket elidegenítette s Gogát, „szenvedéseink költőjét“ azzal vádolták az erdélyiek, hogy elárulta Erdélyt.

A harmadik nagy pártnak, az erdélyi román nemzeti pártnak a politikáját Puscariu — nem egészen jogosan, — egyedül Maniu személyében kritizálja.

Kétségtelen, — írja — hogy Maniut lázas vágy ragadta a román egyesülés felé: ő volt az, aki 1918 őszén Aradon belevitte az erdélyi románságot az unióba. De nem tagadható, hogy él benne, a görög-katolikusban, a lenézés a románság retrográd orthodox keletisége és a királyság balkánisége iránt s inkább vezeti őt a Budapesten megszokott germán, mint a bukaresti franciás civilizáció (?). Maniu előtt az erdélyi oláh a tisztavérű román s nem a mindenféle görög, tatár, albán vérrrel keveredett regáti s az erdélyiben bízik egyedül. Puscariu szerint ez tévedése és ez okozza nehézségeit. Az unió idejében kevés volt az erdélyi közélet férfiai között, aki az új állam alakulásával járó nagy feladatok végzésére alkalmas lett volna s ezért keletkezett Erdélyben az úgynevezett „kurzisták“ kasztja, akik pár hónapos tanfolyam elvégzése után előzőnlötték a közhivatalokat s éppen olyan alkalmatlanoknak bizonyultak a tisztességes kormányzat vitelére, mint a később beözönlött korrupt regáti tisztviselők. „Ahelyett“, vonja le következtetését Puscariu, „hogy pártja zömével belépett volna valamelyik történeti román pártba s annak új irányokat és új koncepciókat adott volna, Maniunak inkább tetszett a harc a Regát és elsősorban Bratianu ellen, aki mellett nem bírta magát rávenni, hogy alárendelt szerepet játsszék. Az eredmény pedig az lett, hogy az egyesülés első tíz évét a liberális és a nemzeti párt engesztelhetetlen küzdelme vette igénybe, emésztette fel az ország energiáját és vitt veszendőbe annyi drága időt, olyan lukszust képezve, amilyent a konszolidáció első éveiben igazán nem lett volna szabad, hogy a nemzet megengedjen.“

Végre, mikor 1926 őszén a párt egy töredéke Goldissal élén otthagya Maniut és belépett a néppártba, Maniu is rászánta magát, hogy közeledjék egy másik román párthoz és egyesült Mihalache nagyjából besszarábiaiakból állott parasztpártjával. Az egyesülés nem volt szerencsés: az erdélyi nemzeti pártnak régi nemzetiségi politikájából folyó politikai tapasztalatlansága egyesült a parasztpárt osztályharcot hirdető ideológiájával s az eredmény Maniu minisztériumának kétévi szerencsétlen kormányzata lett: pártnak és kormányának nem volt homogenitása, Maniu toleránsán vagy tehetetlenül elnézte a régi rendszerekből fennmaradt korrupciót s másfél évi kormányzata után szétfoszlott az illúzió, hogy az erdélyiek értékes elemeket bírnának nyújtani az országnak és morális újjászületést lehetne tőlük várni. Ma gúnyosan mondják a regátiak: „Ismerjük az erdélyieket!“ Ilyen volt Románia nagy politikai pártjainak és Erdélynek viszonya az unió első tíz évében.

Ez év tavaszán megalakult a Jorga-kormány, de pártszínezet és határozott, komoly politikai irányelvek nélkül.

A KÉRDÉS AZ, hogy mi okozza Erdély és a Regát ellentétét és a regátbeli államférfiak és pártok meg nem értését Erdéllyel szemben?

Pușcariu a kérdés magyarázatát a két országrész elűtő kultúrájában és a regátban az erdélyiekben való csalódásában találja.

A sorozat egyik cikkében, melynek címe „Kétféle kultúra — kétféle gondolkozásmód“, idézi a múlt század harmincas éveiből a moldvai Ion Maiorescu levelét az erdélyi Baripuhhoz, amelyben az már akkor vázolja, hogy mily nagy különbség van a párizsi befolyás alatt álló fejedelemségbeli román és a magyar hangulatú erdélyi oláh, az „ungurean“ között, aki már nem is román s romlott nyelven beszél és ír: „Ungureanul nu e Román, el vorbeste și serié intr’o limba stricata și sfaturile lui nu se ascultă.“ Ez a kulturális különbség csak nőtt egy századon át: a királyságbeli román francia, a magyarországi oláh magyar-német kultúrán nőtt fel. De ez a két kultúra nem volna szabad hogy kizárja, hanem ki kellene hogy egészítse egymást; a két nemzet nem civilizálatlannak kell hogy tekintse és lenézzé egymást, amint tényleg teszi. E tekintetben az erdélyiek is tévednek és összezavarják a kultúrát a civilizációval. S az erdélyi Pușcariu a következő megjegyzést teszi a román „civilizációról“:

„Egy nyugateurópai előtt, aki kényelemhez és tisztasághoz van szokva, visszataszítónak tűnhetik fel a mi vonataink toaletthelyeinek piszkossága. Azok, akik 'nyugaton' élnek, — s ezt nálunk sokan Budapesttel tévesztik össze, — joggal háborodnak fel, ha látják, hogy vendéglőben egy jól öltözött úr felpofozza a pincért, vagy egy katonatiszt megveri védtelen tisztiszolgáját. Piszok és önuralom hiánya nyilvánvalóan tanúsítja, hogy még nem volt időnk, hogy a nyugateurópai szellem a társasélet minden rétegébe behatoljon.

De hogy a nivelláló civilizáció, mely elért már Afrikába a hottentótták közé is, hozzánk is be fog hatóim, ez csak idő kérdése.“

Éppen így, amit már nem a nyugattól kell megtanulni, — vigasztalja magát Pușcariu — a lelkek harmóniája is szintén előbb-utóbb létre fog jönni s akkor Románia délkeleti Európa legfontosabb kulturális tényezője lesz.

Nagyobb akadályt képez a két országrész összeforradásában az a csalódás, ami a regátiakat az erdélyiekkel szemben érte.

A világháború előtt a Kárpátokon inneni és túli románság a távolból látta s valamilyen romantikus érzelemmel szerette egymást. A Regátban istenítették az erdélyi mártírokat s csodálták a magyar elnyomással szemben tanúsított ellenállásukat.

Mikor a vesztt háború után jött a Moldovába való tragikus visszavonulás és a nagy csalódás az összes régi romániai pártokban, az egész Regát mint messiásokot várta az erdélyieket, akiktől a királyság anyagi és erkölcsi felemelését várták. „Erdély“ nemcsak földrajzi fogalom volt, hanem a férfiasság, a megalkuvástalanság, az idealizmus és erkölcsi erő jelképe.

A csalódás el kellett, hogy következék.

A magyar idők alatti hosszan tartott passzivitás csak negatív eredményeket termelt az erdélyi románokban s mikor aktivitásba léptek, politizálásuk végtelen elméleti vitákban merült ki a budapesti Vadászkiirt kávéházban.

Ha a regátiak jobban ismerték volna az erdélyi viszonyokat, tudhatták volna, hogy egy pár bátor és becsületes harcos mellett ott voltak

azok, akik a „mártírságból“ éltek; a rendíthetetlen fanatikuskok mellett ott voltak azok, akik folyton ingadoztak; azok mellett, akik igazán szerették a népet és tanáccsal látták el, ott voltak azok a fiskálisok, akik mindig készen voltak, hogy kiszípolozzák a szülőfalutok népét.

Közelről nézve más volt az erdélyi, mint ahogyan távolról képzeltek. A háború utáni zavaros idők halommal dobták felszínre a dubiózus elemeket. Azok, akik a magyar időkben a leghangosabban énekelték a „Szózatot“, lettek a legdühösebb román hazafiak és nacionalisták és a kisebbségek legengesztelhetlenebb elnyomói; akik az erdélyi románság küzdelmeiben semmi szerepet nem játsztak, voltak legegytelibb. A konziliu diligens idejében a tisztességes dolgozók mellett feltűntek a kalandorok, az idealisták mellett azok, akiknek elvük volt: „frichissez-vous!“

Azután jött 1919-ben a Vajda és 1928-ban a Maniu kormánya, mindkettő rettenetes csalódást okozva s az erdélyi politikusok tehetlensége és inkompetenciája árnyékot vetett egész Erdélyre s gyűlölné tette egész Romániában.

Még egy-egy cikkben foglalkozik Pușcariu az erdélyi románság mellőzésével a tisztviselői karban, amit egyszerűen letagad, majd azzal a sértő terminológiával, mely az erdélyieket „felszabadítottaknak“, a regátiakat „felszabadítóknak“ nevezi s aztán egy tizenkettedik cikkben levonja következtetéseit.

Országrészek, — mondja — melyek hosszú időn át különböző idegen uralom alatt voltak, nehezen asszimilálódnak. Azt a sok lapangó ellentétet, mely a magyar uralom alatt évszázadokon át élt erdélyi románságot elválasztotta a regátiaktól, az unió egyszerre éles napfényre hozta, amihez hozzájárult egy halom illúzió megsemmisülése, megmérgezve a két népcsoport viszonyát.

„A regáti románok, hogy minél gyorsabban asszimilálhassák a csatolt tartományokat, gyors egységesítést követeltek, túni értékes intézmények és régi szokások feláldozásával járt. Bejárták a falvakat, idegen elemeket és tisztviselőket hoztak a városokba, akik nem tudtak a nép nyelvén beszélni s megvádolták az erdélyi románság vezetőinek hazafias érzését. Új románok, akiknek neve -ade vagy -ov szótaggal végződik, leckét akartak adni a hazafiságból azoknak, akik a magyar gyűlölet elé tartották volt mellüket.

Másfelől az erdélyiek, túlozva néhány jelenségét a civilizálatlanságnak s folyton összehasonlítva a régi jól szervezett kormányzatot, amelyhez a múltban voltak hozták a városokba, a jelenlegivel, elfelejtették azt a boldogságot, amit a nemzeti egység létrehozása jelent és szenvedélyüktől elvakítva képesek felháborító módon kijelenteni, hogy „jobb volt magyar Uralom alatt!“

De a regionalizmus nem természetes jelenség. A román nép Kárpátokon innen és túl egyforma, ugyanazt a csendes, egyszerű életet éli, ugyanabban a hitben, ugyanazokkal a szokásokkal, ugyanabban a szegénységben. Romániában nincs józan gondolkozású ember, aki ne óhajtana a románság egységét, ne volna unionista: regionális politika azoknak a kenyere, akiknek kenyérkeresete a politika. Erdély komoly politikusai ma vagy visszavonultak a politikától, vagy a nagy román pártokban helyezkedtek el.

Így akarja látni Sextu Pușcariu a regionális politikát, és nincs igaza.

BOIL A FÜZETE és a szeptember 9-i nemzeti párti határozat megindította a támadások és invektívák özönét.

Az „Universul“ összeesküvésről írt, melynek célja Románia fel-

darabolása s nem is Moszkvából vagy Budapestről van irányítva, hanem Kolozsvárét kelt.

A liberális lapok támadták Boilát, akit jó regáti szokás szerint azonnal korrupcióval, adóeltitkolással, bűnös úton való meggazdagodással vádoltak és támadták Sever Bocut, aki ellen tényleg négy-milliós vámcsempészet miatt van vizsgálat folyamatban. „Nem egy hatalmas és erős Nagyromániát akarnak ezek, Boila és társai“, írta az „Universul“, „hanem egy államocskákra összetört Kisromániát, egységes vezetés, geopolitikai (?) összefüggés nélkül. Kétségtelen, hogy ilyen eltévelyedés csak egyensúlyavesztett agyban támadhat. Mindenesetre jellemző, hogy a nemzeti-parasztpárt néhány vezetője“ — az erdélyieket érti — „kész az államforma ellen folytatott e bűnös akciót támogatni.“ A „Napunea“ azzal vádolta Sever Bocut, hogy csak azért akar autonómiát Erdélynek, hogy legyen terület, ahol nem kell, hogy a bíróság üldözésétől féljen. Autonómia csak a tömlöcbevalóknak kell s az autonómia-örületet csak úgy lehet meggyógyítani, ha szószólóit fegyházba küldik. Ki kell sorsolni minden tizedik nemzeti pártit, falhoz kell állítani és agyonlőni. Ha Soo ezer román katona elveszhetett a román állam egységének létrehozása végett, ekkora vérdíjazat eredményének föláldozok joggal el lehet pusztítani.

A „Viitorul“, a liberálisok orgánuma és a „Neamul Románesc“, a Jorga lapja, mindkettő felhívást intézett Mamiihoz és Mihalachehoz, a nemzeti-parasztpárt két vezéréhez, hogy nyilatkozzanak, vállalják-e a párt néhány tagja által folytatott regionalista politikát és Boila autonómián alapuló alkotmányát?

A miniszterelnök Marosvásárhelyre jött s e tiszta székely városban fogadkozott, hogy a román nép nem autonomists s elítéli a nemzeti pártot. A liberálisok Kolozsváira gyűltek s ott tiltakoztak a regionalista politika ellen. „Itt, Erdély szívében állítjuk“, —mondta Vasile Sassu, „hogy a román egység sírját nem engedjük megásni.“ „Nekünk nem boilizmus, hanem románizmus kell“, szónokolta Mo\$oiu tábornok, a magyarországi invázió egyik nagy hőse, „Erdélyt meg fogjuk tartani a románság nyugati bástyájának. Ezelőtt tizenkét évvel azért jöttünk Erdélybe, hogy a románokat felszabadítsuk a magyarok elnyomása alól; most azért kellett, hogy idejőjjünk, hogy megvédjük az eltévelyedettek elszakító terveivel szemben.“ S szónoklása után interviewt adva a „Keleti Újságnak“, midőn a laptudósító közbevetette, hogy a modem államfejlődés iránya az autonómiák felé vezet, öklével az asztalra csapva jelentette ki, hogy „Magyarországot az autonómia döntötte sírba és Csehszlovákia napjai is meg vannak számlálva, mert az állam gépezete az autonómia gondolatán épült fel.“

Az „Universul“ szeptember 23-i számába nagy cikket írt az erdélyiek regionalista politikájáról Constantin Bacalba\$a, a román hírlapírás egyik legelőkelőbb tagja:

Eljött az óra, — írja — hogy vége legyen az örökös kétértelműségnek. Az alternatíva ez: vagy határozottan lojális Erdély a román államhoz, vagy elszakad. De a nemzeti pártiaknak nincs bátorságuk, hogy nyíltan megmondják, hogy mit akarnak.

Némelyek szemrehányást tesznek, hogy nem jól cselekszünk, mikor azokat támadjuk, kik a múltban a magyarok ellen harcoltak.

Erről a legjobb, ha hallgatunk. Ha valaki azt hiszi, hogy a múlt érényei a jövő bűneinek mentségéül szolgálhatnak, azok vagy tévednek, vagy minket akarnak megteveszteni. A múlt csak azoknak szolgálhat pidesztálul, akik nem árulják el a múltat.

Ma alacsony motívumokból zászlót bontottak az erdélyiek, akik kis ambícióikat és nagy zsebüket akarják szolgálni. Ismét Erdély szent jogait akarják megvédelmezni.

De Erdély jogait mi védelmezzük, akik a világháború előtt, még mint Ausztria-Magyarország szövetségesei odatartottuk mellünket a Kárpátokon túli vitéz harcosok fedezetére.

Erdély jogait mi védelmeztük, mikor megtagadva a német szövetséget, csaknem végpusztulásba mentünk.

Mi védelmeztük Erdély jogait, mikor szembeszálltunk Kun Béla seregeivel és bevonultunk Budapestre.

Mi vérünket ontottuk s nem elnöki határozatokat hoztunk, nem szónokoltunk s nem csináltunk Boila-féle alkotmányokat.

Mit csináltak az erdélyi nemzeti pártiak a román faj egységéért? lettek légyen kormányon vagy ellenzéken?

Semmit! Ez az egész ország egyhangú felelete.

Megtörtént Erdélyben, hogy amikor a zenekar a királyi himnuszt: „Trăiască Regele!“ játszta, a román nemzeti pártiak az idegen kisebbségekkel együtt tüntettek ellene s a Jorga-kormány eltiltotta a himnusz játszását.

Ma Erdélyben nem játsszák a királyi himnuszt s az erdélyi románok autonómiát követelnek országuk számára.

Erdély mégis Romániáé marad!

A regionálisra politika súlyos válságba hozta magát a pártot is. Erdélyi nemzeti párti és besszarábiai parasztpárti része nincs meg-egyezve e politika fölött; Maniu badacsonyi remeteségébe vonult s ma nincs vezére a pártnak.

Szeptember közepén már fel is állította a diagnózist az „Indreptarea

„A nemzeti parasztpárt, miután nincs egysége, nincs vezére, nincs erkölcsi tekintélye, vezetői becestelen tranzakciókba vannak keverve sa csatolt tartományokkal szemben veszélyes regionalista törekvéseket mutat és autonómista politikát folytat, a mai naptól kezdve halottnak tekinthető. Forradalmi akciója folytán egy ilyen szervezet lehet zavart csináló frakció, de nem lehet többé kormányképes politikai párt.“

Hogy a nemzeti-parasztpárt súlyos krízisben van, az kétségtelen; de a regionális gondolat nem halott s erről lesz még szó e folyóirat hasábjain.

SZÁSZ ZSOMBOR

MILETICS ÉS POLIT

A MAI szerb élet általában, a délmagyarországi szerbek élete pedig különösen, sokat köszön Újvidéknek, a „szerb Athénnek.“ Csak a XIX. század legvégén vette át a szerb műveltség vezető szerepét Belgrád. Ma, Trianon óta, Újvidék szerepe csupán regionális szerep már, de azért Újvidék ma sem akar lemondani legalább azokról a múltbeli történelmi tradícióiról, amelyek valaha a szerb politika, a szerb egyházpolitika, a szerb irodalom és a szerb nemzeti mozgalmak élére állították. Habár tehát Újvidék ma már nem is jelenti egymagában a szerb egyetemes életet, kultúrát és politikát, mégis élni akar az új délszláv-nagyszerb államban is. De valaha mintha csupán előre nézett volna, a szerb jövőbe, ma viszont ezt a szerb jövőt formáló szerepét elvesztve, mintha csak egyedül romantikus múltjába tekintene, hogy annak „nagyságával“ igazolja: „Ez voltam én“. Ezért alakította meg Újvidék az újvidéki Történelmi Társulatot, hogy az felkutassa, megírja és megörökítse az egyetemes szerbség számára a délmagyarországi szerbek egész történelmét, főleg történelmi szerepét a szerb nacionalizmus diadalra juttatásában. E célból a társaság folyóiratot is ad ki Híradó címen, amely feldolgozza minden oldalról ezt az Újvidék vezette szerb múltat.

Két tanulmány¹ — különnyomat — fekszik előttünk, amelyeket a szerző, Nikola Milutinovic, maga küldött meg e sorok írójának a Magyar Szemle útján, mint a közel jövőben kiadandó könyvének egy-egy fejezetét. Nem írja, hogy miért küldi, de talán egyik cikkének ez a kitétele jelezheti célzatát: „A magyarok a trianoni szerződés revíziójára törekszenek s azért be akarják bizonyítani, hogy a szerbek, románok, szlovákok elszakadásának és felszabadításának a gondolata a magyar járom alól, nem származott a szerbektől, románoktól és szlovákoktól, az akkor magyar állampolgároktól, hanem hogy azt kívülről kényszerítették rá ezekre a nemzetekre. A magyarok meg akarják hamisítani a nem-német és a nem-magyar nemzetek a kettős Monarchia, Ausztria-Magyarország ellen vívott harcának egész történelmét csak azért, hogy kiküzdjék a trianoni szerződés revízióját.“² Ő tehát Újvidékről megírja nekünk is a való történelmet, hogy ne hamisítsunk.

¹ „Miletics és Polit harca a volt magyarországi szerbek nemzeti megmaradása érdekében.“: Dr. Nikola Milutinovic, 1930 és 1931. Szerémségi Karlóca, a szerb monostor nyomdája.

² U. o. II-ik füzet, 7. old.

A limine: A mai magyar történetírás nem romantikus történetírás, sőt annyira csak a tiszta igazság után kutat, hogy sokszor fájdalmas sebeket üt a nemzet eddigi, dédelgetett történeti hitén. Falsifikációval illetni, komolytalanság és a vádló erkölcsi és tudományos reputációjának a terhe. Máskülönben igaz viszont, hogy a mai szerb történetírás még mindig nem vetette le a nacionalista történetírás romantikus tollazatát. Milutinovics publicistának vallja magát, azért indokolatlan vádja a magyar történetírás ellen csak a könnyebbvéru publicizmus könnyedébb lelkiismeretéből születhetett meg.

Mégis szolgálatot tett a történelemnek eddigi két fejezetével, mert világosan rámutat arra a szerb nemzetiségi politikára, amely különösen a múlt század hatvanas éveitől kezdve, egészen az újvidéki forradalmi Narodna Uprava¹ megalakulásáig, a magyar ezeréves állam létét alapjaiban tervszerűen bontogatta. De igazolja Milutinovics azt az ideges, magyar politikai régi felfogást is, amely a szerb nemzetiségi politikát, a szerbek akkori minden parlamenti tagadásával szemben, már akkor és nem egyszer, az államellenesség vádjával illette.

Milutinovics a magyarországi szerbek nemzetiségi politikáját két szerb politikus személyében megtestesítve illusztrálja. A romantikus-rajongó Miletics Szvetozárban és a realisabb, műveltebb Polit Mihályban. Tökéletesen igaz van: ők ketten jelentették, Újvidék központtal, a délmagyarországi szerbek egész politikáját. Mindkettő Belgrádba járó politikus volt, sőt Polit Oroszországot is megjárta és mindkettő mindig azért, hogy a Száván túl is, a Neva partján is, politikai inspirációt keressen és kapjon az otthoni harcra. A karlócai „crkveni saborban“ viszont Miletics és Polit mögött, ott ültek rendszerint vendégekként a belgrádi pravoszláv szerbek is, de nem a pravoszláv egyház szerelmétől üzelve, hanem hogy a saboron kívül erőt öntsenek a „nemzeti ellenállás és megmaradás“ itteni szerb politikájába. Miletics és Polit tehát valóban így hozták „kivülről“ az elszakadás és felszabadulás gondolatát és így felülről és kívülről plántálgatták ezt az idegen csemetét a volt határörvidékben, az ősi Raskából, a török elől idemenekült „királyi vendég“ grancsárok ivadékai közé, akikről azonban nem felejtette el a történelem azt sem: hogyha majd felszabadul a régi, elhagyott házi tűzhelyük, akkor haza kell majd térniük, de akik itt, Dél-Magyarországon megtelepedve, később Ipek tájára visszavándorolni nem voltak hajlandók, mert itt jól érezték magukat, mert itt „kultúrviszonyok“ közé kerültek. Hogy kívülről dolgoztak és dolgoztattak a minden szerbek jövődő egyesülésén, azzal most utólag Sándor régens is büszkélkedett nemrégén, ilyen „uralkodói“ vallomást téve a zágrábi nemzeti tanács belgrádi deputációja előtt: „Végre valósággá váltom azt, amit vérünk legjobb fiai, mindhárom vallásból s amit mindhárom Nevünk a Duna, Száva és a Drina mindkét partjairól, még I. Sándor fejedelmi nagyapám és Mihajló fejedelem kormányzása alatt megvalósítani megkezdettek.“

¹ „Nemzeti Igazgató“: ez vette át 1918 őszén az impériumot a „Vajdaságban“.

Nem falsifikációja, még Trianon revíziója érdekében sem, a magyar történetírásnak az a tétele tehát, hogy a magyar állam megbontására irányuló szerb nemzetiségi politika kívülről jött és mesterségesen szított aspiráció, vagy amint Polit szerette mondani, pretenzió volt, amelynek valóban Újvidékről, Miletics és Polit voltak a magyarországi szerbek között tudatos és inspirált szövívői.

Hogy a horvátok sem voltak a szerbekkel való egyesülés hívei és rajongói, Strossmayer tág álmai dacára sem, elég, ha utalunk arra a közismert tényre, hogy Rádics ez ellen az egyesülés ellen a kezdet kezdetén, tehát már 1918 októberében—novemberében is, már akkor is feje kockáztatásával, az egész horvát nemzet egyhangú tiltakozása mellett, ellenkezett a leghevesebben. De nincsen ez másként ma sem a horvátokkal, hiszen viszont az is köztudomású tény ország-világ előtt, hogy ezért hullott le Rádics feje s ezért van ma Nagy-Szerbiában drasztikus katonai diktatúra. Vagy talán említsük a macedóniai borzalmas gyilkosságokat, amelyek vad erdőkbe zargatták az egyesülni nem kívánó macedónok ezreit? Említsük a podgoricai szerb géppuskákat, amelyek a montenegrói egyesülési vágyak örök történelmi argumentumai? Vagy említsük a boszniai emberirtást 1918 és 1919-ből? Vagy tán végül hivatkozzunk a szlovének szordinós ellenállására, akik föderatív délszláv államról álmodoztak?

A történelmi hűség kedvéért be kell vallani, hogy voltak a Monarchiának fantasztikus „jugoszláv“ politikusai, Strossmayertől Jeglics érsekig, de ezeknek az eszméi is kívülről jött szép szláv eszmék voltak, amelyeket egyáltalán nem a nép termelt ki, amelyekről csak hallott, amelyeket csak megcsodált és legtöbbszörre fel sem fogott, vagy csak végzetesen félreértett. Soha még a történelem folyamán egyetlen népet intelligenciájának és politikusainak egy kis része mesterséges álmódosításokkal, történelemellenes szép stílussal akkora csalódásos tragédiába nem sodort, mint az ú. n. déli szlávokat a nagyszerbekkel való kényszerű egyesüléssel a kevés „jugoszlávok“.

Ám ez a digresszióink csupán válasz akar lenni a „magyarok történelmi falsifikációjára“. Majd hamarosan ítélni fog a romantika-mentes történelem. Hogy hogyan fog ítélni? Felhős előjelek Jugoszlávia rengő talaja felett és még inkább morajló rengés a talaja alatt, ezt az ítéletet eleve sejtetik.

Tehát a magyarországi szerbek nemzetiségi politikája részletesebben:

Miletics nagy előszeretettel nevezgette Ausztria-Magyarországot „beteg embernek“, a Balkán „beteg emberének“, Törökországnak az analógiájára. Már 1860-ban hirdette, hogy „a szerbek Béccsel lezárták számadásaikat“. 1876-ban pedig már arról beszél, hogy „Pesttel szemben is lezártak a szerbek aktái“. Politikájának célja nem volt ezentúl, hogy keresse a szerbek boldogulását, jogait, nemzeti existenciáját a bevándorlás vendégföldjén a háziurakkal, ő már ezentúl kizárólag Belgrad felé beszélt és agitált lapjában is, az újvidéki Zásztavában és a pesti parlamentben is. Politikájának eszmemenete ezentúl ez: 1. erősíteni és fokozni a magyarországi szerbség nemzeti öntudatát és ellenállását minden ellen, ami Budapestről vagy Bécs-

bői jön. 2. Diszkvalifikálni a magyar és a monarchiális politikát mindenkor és minden eszközzel „Európa közvéleménye előtt“, hogyha majd elkövetkezik az „európai konflagráció“, amelyről tudta, hogy Belgrádban az elkövetkeztén dolgoznak a „közel Kelet“ és a „Balkán keresztyén népei miatt“, hogy akkor Európa könnyű szívvel törjön pálcát Magyarország és Ausztria felett s valósággá váljanak a minden szerbek aspirációi és 3. keresni és fenntartani a szövetséget Magyarország és Ausztria minden nem-magyar és nem-német nemzetiségeivel: a közös harc és közös célok érdekében. Miletics szerb nemzeti pártprogramot írásban adni soha nem akart, mert szerinte minden pártprogramul a nemzeti közös erők megbontását jelenti. Szerinte csak a szerb nemzet egyetemének iratlan, de élő céljai jelentik az egyetlen lehető és szükséges programot. Csak szerb nemzeti pártot ismert el, azért az ő pártja mindenkor az egyetemes szerbség nemzeti pártja volt. Miletics tehát gyökerében és tökéletesen nem nemzetiségi politikus, hanem „nagyszerb nemzeti politikus“. Ha nagyszerb, romantikus nagyszerb: tiszta logika, vas konzekvencia a haláláig, világos egy céltudat, harsogó és álmodozó bátorság.

1878-ban Belgrádba hajókázik s itt a „Szerb Király“ kafanában¹ összeül szerbiai testvéreivel s ígér nekik 30.000 szerb dobrovolcot Dél-Magyarországról, ígér nekik puskákat és pénzt, hogy a török ellen vonulhasson a szerb ármádia. És ígérte, ha majd ezek a dobrovolcok koszorús fejjel visszatérnek Magyarországra, akkor majd fel fogják szabadítani a Bácskát, a Bánátot és a Szerémséget. Itthon pedig buzdítja és buzdíttatja a vendég-granicsárok utódjait, hogy vonuljanak át Belgrádba s aki közülök nem mehet, vásároljon egy, két, sőt tíz puskát, vagy áldozzon pénzt,² hogy a Közel Kelet lángba boruljon és ez áron egyesülhessen a szerb náció. Ezért a rajongó nagyszerb politikáért dolgozott Miletics több mint 30 éven át Újvidékről. Ha néha-néha el is lankadt a munkájában, ám ez velejárója minden romantikának. Annyi bizonyos, hogy nála nélkül nem lobogott volna fel soha annyi mesterséges szerb tűz a déli magyar végeken, főleg a sajakások vidékén, mint amennyi fellobogott az ő nagyszerb és forró romantikájának a szélfúvására.

Az azonban analfabétája a szerb nemzetiségi politika történetének, aki, mint sok magyar, azzal vádolja atyáink politikáját, hogy semmit sem látott abból, amit a szerbség a magyar nemzet birtokállománya ellen készítgetett, hol nyíltan, hol titokban. 1878-ban a magyar királyi ügyész világosan vádolja Mileticset. „Amióta a magyar állameszme fennáll, Miletics és Zásztavája az ellen dolgozik.“³ Még Ferenc József is azt mondta róla Nikafor Grujicsnak⁴: „Miletics titokban különböző terveket sző az állam ellen.“ Arról azonban mindenestre beszélhetünk: ha a magyar politika látta, hogy Miletics szerb nemzeti politikája hová tendált, akkor miért nem állott keményen a sarkára? Erre feleletünk: hogy akkor éppen a „diszkvali-

¹ U. o. I. füzet, 6. old.

² U. o. II. füzet, 7. old.

³ U. o. I. füzet, 6. old.

⁴ U. o. I. füzet, 6. old.

fikációs politika miatt“ az egész világ figyelt a „körmeinkre“ s akkor liberális politikai korszakunk liberális politikai eszközökkel akart győzni, még a meglátott szubverzív erők ellen is. Az mindenestre lehetséges, hogy ab initio kevesebb liberalizmus nagyobb védelmet nyújthatott volna.

Aki egyébként Miletics Szvetozár ezüsthajú, mindig mosolygós alakját látta Újvidék utcáin, azt hihette volna, hogy valami elégedett lojalitás mosolyog rajta, pedig mindig és egyedül Belgrad felé szállt a mosolya.

Mileticsnél sokkal markánsabb szerb nemzeti politikus volt Polit. Még a mai idősebb magyar politikusok közül is sokan emlékeznek gáláns alakjára, kifejezett szónoki talentumára. Magyarul is jól tudott. Miletics romantikus nemzeti eszméi mind az ő eszméi is voltak, de reálisabb és korszerűbb kiadásban és mindenekfelett liberális frazeológiával. Miletics hármascélú szerb nemzeti politikája Polit politikája is volt: csakhogy ő volt Miletics egyetemes szerb politikájának a rhétora a dunamenti magyar parlamentben, a horvát sáborban és a Zásztavában is. Új, liberális csengésű szavakat ő szabott rá és ő foglalta dörgő vezércikkébe. Polit már 1870-ben önérettel kérde Szubotics „Narod“-jában: „Vájjon elhivatása-e a szerbnek, hogy a világ történetében valami szerepet játsszon az emberiség javára?“ S maga adja meg a magabízó feleletet: „igen, ha mi szerbek nem vagyunk gyávák; igen, kell, hogy jövőnk legyen. És hogy mindez bekövetkezhesék, — írja — szabadság kell, és újra szabadság, szerb szabadság kell, ami annyit jelent: felszabadulás az idegentől; a szerb nemzet egyesülése; kell, hogy a víz újra arra folyjon, amerre folyt; kell, hogy a szerb újra úr legyen a szerb földeken.“¹ Természetes, hogy ez a zengő szó tűzzé vált a szerbek házi oltárain, de főleg a szerb pópák és szerb ucsiteljek szvecsárjain. Miletics politikája ez, a nemzeti öntudatosítás és ellenállás politikája, csak politi köntösben. A Zásztava és később a Bránik legdörgőbb cikkeit is rendszerint Polit írta: hasonló szellemben és hasonló retorikával.

De Politnak Miletics gondolatai közül különösen — hogy úgy mondjuk — a külpolitikai vonatkozású volt a vesszőparipája. Ezen nyargalt alkalmas és alkalmatlan időben, évtizedeken keresztül. Polit politikája megvalósulását „az európai konstellációtól“, az „európai konfliktustól“, az „idők teljességétől“, az „események fejlődésétől“ várta. De ezt a Balkán felől, a közel Kelet felől reméli. „A nap, mely Kelet felől emelkedik, felragyog a mi szabadságunk hajnalával...“ Polit magyar parlamentben beszélt, tehát magyar vonatkozással szólt a Monarchia ellen, de csak azért így, hogy mindkettőnek egyszerre ártson. 1875-ben így szónokol: „Veszedelmes, nagyon veszedelmes az idő Magyarországra. Ott a Keleten már fekete felhők gomolyognak, nagy vihar előjelei. A magyar sors függése Ausztriától és Törökországtól katasztrófába sodor. A keleti kérdés nagyon kényes kérdés, azért úgy vélem, hogy van valamelyes fontossága a Szerbiával való barátságos viszonyoknak. A keleti kérdés annyira bonyolult kér-

¹ U. o. I. füzet, 9. old.

dés, hogy ilyen sohasem volt a történelem folyamán és nem is lesz. Ne játsszunk a tűzzel. Nálunk erősebb tényezők játszanak szerepet a keleti kérdésben. Hagyjuk a törökországi népeket, hogy harcukat egymás közt vívják meg, hagyjuk, hogy Szerbia a maga útján menjen.¹ Polit ellenzi Bosznia-Hercegovina okkupálását is a Monarchia által, mert, „ha ott kultúrát is teremt majd, egyszer ezért Szerbia és Montenegró lesz hálás.“

Mit akart azonban Polit azzal, hogy mindenképpen vissza akarja tartani Magyarországot a Balkántól, Ausztria politikájától, Törökországtól, sőt nem egyszer Németországtól is? Talán vendégfogadó hazáját félti a katasztrófától? Dehogy. Attól tart, ha Ausztria-Magyarország beleszól a Balkán-kérdésbe: akkor elszállhat tán hosszú időre, vagy örökre is, a szerbek pretenziója éppen a szomszédos területekre. De Polit ellensége Ausztria föderatív, trialisztikus gondolatának is, „mert ez konszolidációt jelentene“, ő pedig „konjunktúrára vár“, amely „praktikus eszközökkel szokott dolgozni: ágyúkkal és puskákkal“. Polit tehát egyaránt ellensége úgy a dualizmusnak, mint a trializmusnak is, mert neki bomlás kell, a Monarchia bomlása, hogy a putredóból Nagy-Szerbia keljen ki.

Úgy Polit, mint Miletics is, nagy súlyt helyez Európa közvéleményére. Azért jelszavuk és munkájuk: diszkvalifikálni a Monarchia és Magyarország minden politikai lépését a külföld előtt. Polit erre a legalkalmasabb fórumnak a magyar parlamentet tartja. Azért használ fel Polit minden alkalmat arra, hogy mint képviselő, a magyar parlamentben az elnyomott népek jogairól szóljon Európa számára, hogy hirdesse megint csak Európa számára, hogy a Monarchiában a két uralkodó nemzet, a magyar és a német csupán kisebbség a többi itt élő nemzettel szemben s hogy mégis azokra fekszik rá. Hogy ez a tudatosan diszkvalifikáló politika mennyire sikeres is volt, ki tagadná Trianon óta?

A szerb nemzeti politikának harmadik sarkpontja: szövetségre lépni minden nem-magyar nációval Magyarországon a közös elszakadási cél érdekében. Ebből a célból alakul meg a magyar parlamentben a magyarországi nemzetiségek közös klubja: a tótok, szászok, szerbek, románok klubja. Ezért beszélnek a Házban közös terv szerint és váltakozva és mindig Európának. „A közös harc figyelmet kelt a külföldön és előkészíti a szimpátiát a magyarországi nem-magyar népek számára. A külföldnek ezek a szimpátiái adott alkalommal használni fognak“, — írja Polit. „Mi szerbek dicsekedhetünk a leginkább, mert a mi hangunkat hallani a legtöbbször“. „A nem-magyar képviselők mandátumai nem „számoltatnak“, hanem „megméretnek“²

Amikor 1895-ben a nemzetiségeknek nincsen parlamenti képviselője, Politék összehívják a magyarországi nemzetiségek külön parlamentjét: Budapestre. Idegen újságírókat invitálnak meg és a civilizált Európa elé tárják, hogy mily szomorú helyzetben sínylődnék. Sőt egy speciális bizottságot is alakítanak, amely a külföldi sajtó elé

¹ U. o. I. füzet, 9. old.

² U. o. I. füzet, 9. old.

vigye a panaszait. Ennek a nemzetiségi parlamentnek is Polit volt az ünnepelt szónoka és elnöke.

Ez volt íme, a szerb nemzetiségi politika Magyarországon: Miletics és Polit személyén keresztül. Tehát elszánt, céltudatos, világos és egyszerű és sajnos, épp ezért eredményes is: Trianonig.

Ma hát áll Nagy-Szerbia—Jugoszlávia. Valóban a mesterségesen szított balkáni kérdés szülte, mint ahogy Miletics és Polit megálmodták és Belgráddal együtt csinálták. Magyarország fizetett rá a legfájóbban, legalább egyelőre. De ma boldogtalan az új Jugoszlávia is, mert Nagy- Szerbiává fajult, ahol az ötmilliónyi szerb drasztikus hegemoniával és balkanizmussal nehezedik rá a hétmilliónyi nem-szerb lakosságra. Amerikáig hallik ma már a diktatúra alatt nyögők szerteszálló panasza.

Polit mondotta a magyaroknak 1898-ban: „Minden olyan állam, amelynek a lakosság többsége részéről nincsen meg a bizalma, az olyan elismeri, hogy jövőjében nincsen hite“¹ és 1883-ban ugyanó írta Magyarországról: „Akinak meggyőződése, hogy természetellenes viszonyok nem állhatnak meg sokáig és hogy végül is, más nemzeteknek is el kell jutniok az igazsághoz és igazságosságához, az nem kételkedhetik abban, hogy a jelenlegi állapot Magyarországon nem tarthat sokáig.“²

Valóban, mennyire igaz mindez ma annyi államra, s köztük — Nagy-Szerbiára nézve is ...

BERKES JÓZSEF

¹ U. o. I. füzet, 10. old.

² U. o. I. füzet, 10. old.

FIGYELŐ

BÁLINT NAGY ISTVÁN †

SÚLYOS a veszteség, mely a hazai orvostörténelem ügyét érte, — kegyetlen a sors, mely apró kis véletlent használt fel, hogy idő előtt terítsen le egy testileg-lelkileg erős és értékes embert, kire még sokáig nagy szükségünk lett volna. Mert apró kis véletlen volt, ami miatt el kellett veszítenünk Bálint-Nagy István dr.-t, az orvostan történelmének csak nemrégiben habilitált szegedi magántanárát, 38 éves korában. Mint a makói közkórház rendelő-főorvosa műtétet végzett s e közben érte egy jelentéktelennek látszó kis sérülés, melyből azonban rövidesen orbánc, sárgaság, tályogképződés, bélzavarok, szívbelhártyalob stb., szóval a szervezet súlyos általános szepsisének kórképe bontakozott ki és három heti gyötrelmes szenvedés után december 2-án minden szépért-jóért nemesen dobogó szíve végleg megállt.

Nagy remények váltak kártyavárákká Bálint-Nagy István tragikus végével. Mintaképe volt ő az egyenes jellemű, nyíltszívű, magához és másokhoz hű embernek; mint orvostörténészt széles látkör, részletekbe mélyedő és részleteket átfogó szellem, igazságkereső lelkiismeretesség és felelősségtudatos gondosság jellemezték. Munkáinak tárgyait a hazai orvostan múltjából szokta volt meríteni, de azokat mindenkor az általános európai vonatkozások szem előtt tartásával dolgozta fel. összes munkáiban, elsősorban a csanádmegyei 1931. évi kolerajárványt tárgyzó, klasszikusnak nevezhető nagy monográfiájában, kiérződött valami abból a nagyszerű befolyásból, melyet mint a bécsi Collegium Hungaricum növendékére Károlyi Árpád és általában a modern történettudomány módszere gyakorolt reá. Miként minden élőszavában, úgy mindabban, amit Bálint-Nagy István írt, meg lehetett bízni s így aki ismerte az ő nagy igazságszeretetét és ismerte izzó magyar lelkét is, könnyen elgondolhatja, mit érzett ő olyankor, amikor egyes elcsatolt területekbéli idegen utódok ki-kisajátították s a magukénak állították oda a kivert magyarságnak hol egy kulturális alkotását, hol valamely feles férfianak a nevét és hovatartozását. Bálint-Nagy István ilyenkor körmezsakadtáig védte a jogainkat s minden szellemi kisajátítási törekvést a felkészültség teljes apparátusával visszaverni — kötelességének ismerte. Azt hiszem, nagy örömnapot szerzett túlsó területek egyes berkeiben a hír, hogy Bálint-Nagy István kezéből most már kihullott a toll, mellyel, mint éles karddal, védte igazunkat s melynek pengéjére láthatatlan betűkkel ezeket a szavakat írta: Ne bánts d a magyart!

Bálint-Nagy István halálát mindenki meggyászolta, aki őt közelről ismerte, de senki sem érezheti az elvesztét fájóbban, mint én, aki két év óta vele együtt dolgoztam a budapesti orvosi fakultás történetének a megírásán. Nem itt, hanem a majdan elkészült munkában lesz a helye annak, hogy rámutassak mindazokra az érdemekre, melyeket ő annak a létrejötté kihűl szerzett magának. Hiszen ez volt, az orvostörténelem, az a terület, mely őt a legjobban érdekelte és vonzotta. Érezte, hogy itt mennyi még az elintézetlen teendő és bár külföldi stúdiumokkal is tökéletesbített jeles felkészültségű specialista-orvos volt, minden anyagiasságtól ment lelkülete csak

egy célt látott maga előtt: lehetőleg teljesen az orvostörténelemnek szentelhetni idejét-életét. És én magam is bensőmben azt reméltem, hogy majd csak eljő, mert hisz el kell jönnie annak az időnek, amikor egy boldogabb Magyarország megszervezi neki azt a katedrát, melyről Bálint-Nagy István az általános és a magyar orvostörténelmet hirdetheti majd hallgatóinak, egyben időt is nyerve mélyreható kutatásainak eredményes folytatására.

A sors mindent másként rendezett el és én az elhagyatottság egy nemének érzése között mondok szeretetteljes, hálás köszönetét immár a földben porladó hűséges munkatársam elszállt lelkének, aminthogy ez a folyóirat is, tudom, mindenkor szeretettel fogja őrizni fiatal, lelkes munkatársának emlékét.

GYÖRY TIBOR

NAPOLEON SZÁZ ÉV TÁVLATÁBÓL

NAPOLEON alakja, mely óriásra nőtt a történelem horizontján, mint minden romantikus alak két elemből tevődött össze: fényből és árnyból. A fény a legenda, az árny a történelem. A legenda lassanként elnyomja, teljesen meghamisítja a történelmet, pedig a történelem ugyancsak készségesen sietett elősegíteni a legenda kialakulását. Így azonban az egyensúly megbomlott: a legenda egyre fényesebb és a történelem egyre homályosabb. A legenda, ez az élősdű dísznövény, lassanként mind elszívja az élő nedveket a napóleoni lét történelmi talajából, úgyhogy igazán jönni kellett már a kertésznek, aki újra feljavítja a talajt, különben a dísznövény is elhervadt volna.

Erre a talajjavító munkára vállalkozott Jacques Bainville. Megtisztítani a történelmet a legenda sok dudvájától, világos utat teremteni az egyre sűrűsödő és egyre áthatolhatatlanabb zűrzavarban, megmutatni a töretlen és egyenes utat a dicsőség szempontjától az elkerülhetetlen, tragikus vas-következetességgel lesújtó bukás mélypontjáig, erre a feladatra vállalkozott Bainville, aki nem rég a liberális és szólamos történetírás kiírthatatlannak látszó tradíciói közt, konzervatív szempontokból írta meg Franciaország történetét. És ez a vállalkozása sikerült is. A császár egyetlen nagystíliú történetírója, se Thiers, se Masson, se Houssay, — nem is szólva a romantikusokról, mint Chateaubriand — nem találja meg és nem bogozza ki olyan biztosan, mint Bainville a vezérfonalat a csatazajnak, a füstnek, a lángnak, a dicsőség káprázatának, a rajongás és gyűlölet túlzásainak abban a hősi gomolygásában, amely még egyre nyugtalanul viharzik Napoleon alakja körül és még folyton tévútra tereli a tekintetet. A napóleoni kor még mindig igen közel van hozzánk. Azt a rázkódtatást, amelyet a francia forradalom megindított, még a világháború óriási lökése sem tudta a nyugalom állapotába visszazökkenteni. Ez a korszak még ma sincs lezárva. A nemzetiségi eszmék politikája, amelyet ez a kor dobott bele az európai egyensúly mérlegének serpenyőjébe, soha nem forrt olyan zavaros erjedéssel, mint most. Újra kísért a nemzetek szövetségének, az európai egyesült államok utópiájának gondolata, amely Napóleon fejében fogamzott meg először. A napóleoni sas talán lehanyatlott, de a napóleoni álmok a levegőben vannak! És mindezek a ma is elevenre tapintó benyomások nem lehetnek hatástalanul a történetíróra, aki száz év távlatából, de egy sereg meghamisító emlékirat transparensein át tekint vissza arra a korra, amely a ma erjesítő csírának egy részét kitenyészttette.

Bainvillenek mégis sikerült meglepő tárgyilagossággal szemlélni ezt a kort és benne Napoleon irányító szellemét és szinte genialis ítélettel kihá-

mozni azt a vezérszólamot, amelyhez az egész nagy Orchester minden hangszíne igazodik. Egészen egyszerű és éppen azért világos ez a vezérszólam, de olyan erőteljes, hogy kényszerű hatalmával ellenmondást nem tűrően határozza meg Napoleon egész politikai és katonai karrierjének minden mozzanatát. Bainville nem regényes életrajzot ír. Érdeklí az ember is, a hős lélektana, de ez a lélektan mindenben alá van rendelve a politikának, ez a politika kormányozza a hadvezért, aki sohasem a hadviselés mesterségének *Fart pour Part* művésze, hanem mindig csak diplomáciáját igyekszik alátámasztani hadműveleteivel és diplomáciája is csak következetes politikájának ravasz, de mindig engedelmes szolgája. A múltba visszatekintve, a hibákat is meg tudja állapítani a történetíró, ma már nagyon jól látja, mit nem tett helyesen Napóleon, hol csúszott el, mit kellett volna tennie. De egyben kénytelen megállapítani azt is, hogy nem lehetett másképp, mert amit tett, azt ellenmondást nem tűrő kényszerrel parancsolta rá az a politika, amelynek jegyében Napoleon hatalma született s amely a kitűnő dramaturg vas-következetességével építette fel az egész sastragédiát. Bainville munkája kezünkbe adja a kulcsát annak a tragédiának, amely eddig talán csak részleteiben volt pontos és világos, egészében homályosnak és talányosnak tetszett.

Napóleonban a győzedelmes, de állandó veszedelmektől környezett köztársaság a kitűnő katonát, a diadalmas hadvezért tette diktátorrá. Erre a diktatúrára azért volt szükség, mert a francia nép már belefáradt az örökös belső nyugtalanságba és a szakadatlan külháborúba. Egész Franciaország békét sóvárgott. De ennek a békének a köztársaság területi hódításai, elsősorban Belgium annexiója voltak a biztosítékai. Napoleon mint diktátor átvette a Conventnek ezt az örökséget és vállalta, hogy azt sértetlenül meg is őrzi. Ezzel azonban egy szörnyű dilemma egymásba maró fogaskerekei közé került. Tőle azt várta a francia nép, hogy belső nyugalmat és külső békét biztosít neki és Napoleon vállalkozott is erre. De vállalta Belgium birtokának s a rajnai határvonalnak megtartását is. Hiszen ezt tekintették a béke és biztosság garanciájának, de viszont ez volt a béke egyetlen akadálya s az örökös háború kútforrása is. Anglia úgy tekintette Anverst, mint a francia köztársaságnak a szigetországra szegezett ágyúcsövét és egyetlen célja volt megfosztani Franciaországot természetes védelmi vonalaitól és a régi határok közé szorítani vissza.

Napóleonnak tehát Angliát kellett volna legyőznie, hogy a békét megteremtse. Ez azonban csaknem lehetetlenségnek látszott, mert Anglia óriási tengeri hatalmával szemben Franciaország úgyszólván semmit nem állíthatott. Az a kalandos terv, hogy invázióval szárazföldön saját országában kényszerítsék térdre a brit világbirodalmat, hamarosan chimérának bizonyult és ekkor vállalkozott Napóleon a lehetetlenre: hogy a kontinensen keresztül győz Angliával szemben, amelyet fegyveres győzelmei révén gazdaságilag akart megfojtani. Napoleon a lehetetlenre vállalkozott, de kényszerült erre s ennek a kényszerű és lehetetlen vállalkozásnak kérlelhetetlen logikája hajszolta bele minden lehetetlen cselekedetbe. Bainville hasonlata szerint, Napóleon megvadult, képtelen nekirugaszkodásai rendkívül hasonlítanak a csapdába szorult patkánynak szédült és mégis logikus ide-oda ugrándozásához.

A történelem Napóleonnak számos hadjáratáról beszél, pedig Napóleon tulajdonképpen egyetlen háborút viselt, illetve első háborúját folytatta bukásáig. Nincs hadvezér, akire annyira ráillenék a *si vis pacem para bellum* közmondása. Ezt bizonyítja a diadalmas olasz hadjárat után kötött dicsőséges és mégis mérsékelt béke. De ez a béke nem szilárd. Anglia fúrja, rongálja az alapjait és koalíciók erejével próbálja letörni a fegyverek győzelmeinek eredményét. Napoleon koalíciókkal felel a koalíciókra. De neki minden új

szövetséget újabb diadalokkal kell kierőszakolnia. Így jut el Tilsitig és az orosz szövetségig. Azt hiszi, Sándor cárral kötött szövetsége olyan erőt jelent, amellyel végre kikényszerítheti a békét, ami annyit jelent, hogy megtörheti Angliát. Az orosz szövetségre támaszkodva csinálja meg a kontinentális zárt Anglia ellen s a kontinentális zár kedvéért avatkozik be az Ibériai félsziget politikájába. Ez az első narancshéj, amelyen elcsúszik. De a kontinentális zár egyébként is felőrli erejét. Ez kényszeríti azokra a tényekre, amelyek szinte egy zsarnok hatalmi tébolyából fakadhatnak. Jóidéig egész katonai és diplomáciai tevékenysége abban merül ki, hogy ahol ezen a jól kiépített rendszeren rés mutatkozik, azt tüstént betömje'. De ezek a rések egyre sűrűbben mutatkoznak. Európa nem lelkesedik a kontinentális zárért, amely Anglia titkos érzelmi szövetségeseivé teszi Európa országait. Ezért sikerül Angliának, mielőtt Napoleon nyomása kissé enyhülni kezd, nyomban újabb meg újabb koalíciót létrehozni ellene. Napoleon az orosz szövetségben bíz. De már az erfurti találkozó megmutatja, hogy a tilsiti mű nem szilárd. Újra győzelmekkel akarja kicsikarni a szövetséget. Ez a forrása legfantasztikusabb vállalkozásának, az 1812-iki orosz hadjáratnak. De az orosz szövetség fut előle s ő úgy kergeti, mint valami csalóka álmod. Illúziót hajszol, mely végül is szertefoszlik. De az ébredés hajnalán a felgyújtott Moszkva vérvilága pirkad.

Az ébredés egyben a hatalom összeroppanását is jelenti. A nemzetiségi érzés, amelyet ő ébresztett fel Európa alvó népeiben, ellene fordul. Nem használ a császári rokonság, az új legitimitás, amelyet mind a béke és a nyugodt uralom érdekében erőszakolt ki. A bukás elkerülhetetlen és Napoleon már csak arra szorítkozhatik, hogy politikai nagyságának katasztrófális összeomlásában emberi nagyságát sértetlenül megőrizze. Ez sikerül is neki. A saját lucidus intellektusán kívül segítségére vannak ebben a történelmi véletlenek, amelyek különben hatalmának kialakulását is segítették.

Szent Ilona szigetén a leghatásosabb, legmeggrázóbb felvonásvéggel lezárult egy nagy tragédia, amelyet a sors és maga a főhős kitűnő érzéssel rendezett. Napoleon meghalt, de abban a pillanatban megkezdődött a Nagy Napoleon feltámadása, aki némely francia történetíró szerint pontosan halála pillanatában született. Bainville könyve rámutat azokra az erőkre és folyamatokra is, amelyek a legendát szükségképpen kialakították, bár éppen a legtalányosabb és legmeglepőbb az a nagy ellentét, amely a legenda Napóleonját a történelem Napóleonjától elválasztja. Életében senki sem szerette, az árnyát valósággal körülrajongták. A tömegek bálványává lett, aki maga gyűlölte a tömeget, félt tőle és sohasem tudta lángra gyújtani. Katonái, tábornokai annyira nem ragaszkodtak hozzá, hogy bukása alkalmával egycsapásra pártoltak át a Bourbonok táborába. Bainville világosan, markáns vonásokkal rajzolja meg Napoleon lelki struktúráját is. Csodálatos lángelme, de első pillantásra semmi sincs benne, ami alkalmas volna felrázni a világot. Hűvös, szinte metsző élességű intellektuel, aki könyveken nevelkedett és magának is irodalmi hajlandóságai vannak: egy széplelkű mérnökkari tiszt. Örökké gondolkodó, hidegen számító, fölényes, érzelmi ellágyulásokat nem ismerő filozófus, aki rideg következetességgel alkalmazkodik a körülményekhez és nincs benne szikra se abból, ami a szívekhez szólhat. Mindig csak a pillanatnyi presztízs erejével hat. Míg diadal kíséri fegyvereit, a hadak istenének tekintik, de az első balsiker pozdorjává fosztja ezt a varázst.

Hogy ez a varázs halála után még igézetesebben születik újjá, abban része van magának is. A száműzetés magányában elkezd az utókor számára dolgozni s ami megmenti és halhatatlanná teszi, az az irodalom. Caesar emléke talán nem volna olyan élő, ha a tragikus sorsú hadvezér és állam-

férfi nem lett volna egyben író is, Napóleont nem a pretoriánusok kegye emelte császárrá, mint kelet sok katonadespotáját, hanem a saját elméje és akarata, amely megértette és ki tudta elégíteni a francia lélek legégőbb aspirációit, ilyen tudatosan tette nagyvá emléket az utókor számára is. Gondosan kijavította és egy kitűnő dramaturg hatásvadászó érzékével formálta át hadi jelentéseinek és proklamációinak így klasszikussá lett irodalmát. Megadta a hangot és az irányt száműzetése társainak, akik az ő szellemében és titkos utasításai szerint készítették el emlékirataikat A többit elvégezte a véletlen, amelynek mint minden nagy ember életében, Napóleonéban is bőven jutott szerep.

Bainville csodálatos éleslátással tudta elkülöníteni egymástól ezeket a ható erőket. Az értelem legtisztább és leghidegebb fényével világít be emberi lelkek leghomályosabb rejtekébe s a kor legáthatolhatatlanabb káoszába. Nincs egyetlen ilyen világos és ennyire mérsékelt könyv a császárról. Bainville minden eszközzel arra törekedett, hogy világosan megértesse, természetes folyamatok rendjébe állítson egy mindenekfölött kivételessé, szinte törvényen kívülivé magasztalt embert, valósággyá tegyen egy fantomot. Nem csak ez sikerült neki, hanem az is, hogy megérezzük a mában, a ma kibogozhatatlan káoszában is egy kor rezgését, amelynek fejezetei nem zárultak le azzal, hogy egy nagy színésze letűnt a történelem színpadáról.

KÁLLAY MIKLÓS

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A mandzsuriai konfliktus a Népszövetség előtt; a japán pénzügyi helyzet – Krízisek: Szovjetországban, Észak-Amerikában; az amerikai költségvetés deficitje – A leserelési konferencia előkészítése – Európa gazdasági káosza, benne a német kérdés. Brüning diktatúrája

AJAPÁN kormány lemondott, szinte abban a pillanatban, amikor majdnem teljes győzelmet aratott a népszövetségi Tanács előtt Párizsban, helyét a konzervatív — seijukai — kormány váltotta fel. A párizsi határozat felett elégedetlen egyetemi hallgatók zajos demonstrációja következtében a kínai köztársaság — a Kuo-Min-Tang — elnöke, Csian-Kai-Sek tábornagy szintén beadta lemondását. Miben áll vajjon ez a párizsi határozat, amelyet oly nehezen szült meg a nagyon szerencsétlen körülmények között dolgozó Tanács, hogy ilyen hirtelen változásokhoz vezetett a két viszálykodó államban, és milyen helyzetet teremtett Mandzsúriában?

A népszövetségi Tanács Kína bejelentése alapján először szeptemberben foglalkozott a konfliktussal és amennyiben ilyen rövid idő múltán meg lehet ítélni, az alapvető hibát az események s a kérdés megítélésében akkor követte el. Nem lehet elzárkóznunk az elől a benyomás elől, hogy a Tanács úgy látszik befolyásolni engedte magát a genfi nemzetközi bürokrácia ama felfogása által, hogy az ügyet ugyanúgy kell kezelni, ahogyan a görög-bolgár konfliktussal járlok el 1925-ben — tehát az aktákban lefektetett precedens útmutatása szerint. Eközben figyelmen kívül hagyták, — eltekintve magának a viszálynak alapvető különbségeitől — hogy itt egy más kontinensről, egy más civilizációról és egy történelmileg más századról van szó. Görögország és Bulgária a nagyhatalmak keze alatt volt, — mellesleg megjegyezve, a nagyhatalmak is hatalmasabbak voltak akkor, mint ma — és mindkét állam ugyanahhoz a civilizációhoz tartozott, melynek gondolkodása kitermelte a Népszövetséget. Viszont alig képzelhető el áthatolhatatlanabb szakadék, mint amely a Távol-Keletet a mi keresztény-római civilizációtól elválasztja: bármily erőfeszítést tesz is a legműveltebb kínai vagy japán, hogy megértse és magáévá tegye a művelt fehér ember által hirdetett elveket, idegen, kényelmetlen ruhát visel, amikor

ezekbe öltözik. Akár abból a szempontból nézzük, hogy Kína és Japán kultúrája évezredekkel régibb a miénknél, akár abból, hogy a mi modern civilizációnk útján még nem érkeztek el hozzánk, mindkét számítás szerint más kort élünk mi és más kort élnek ők. Ha ezekhez a fundamentális különbségekhez hozzáadjuk még azt a csekélységet, hogy a Tanács itt egy nagyhatalommal állott szemközt és hogy a többi, a Tanácsban képviselt nagyhatalmaknak — éppúgy mint a Tanácson kívül álló, de a tárgyalásokat nyomon követő Egyesült Államoknak — érdekei igen sok tekintetben azonosak Japán érdekeivel, akkor a probléma komplexitásának és megoldhatatlanságának legalább is egyes szempontjaira rámutattunk. Hiszen Japán Kína által elfogadott és aláírt szerződések szentségéért volt kénytelen síkra szállni, olyan szerződésekért, amelyekhez hasonlókat Kína már a többi hatalmakkal szemben is megszegett, melyek betartásának kikényszerítése tehát Angliának éppúgy érdekében áll, mint az Egyesült Államoknak. Nem szabad azt sem figyelmen kívül hagynunk, hogy a kínai kormány szuverénitása sem jogilag, sem tényleg nem teljes a felett a terület felett, amelyen Japán katonai mozdulatai lejátszódnak (egyáltalában nagyon kevés terület felett teljes ez a szuverénitás); adminisztrációja pedig annyira kétséges értékű, hogy valóban majdnem közhasznú tevékenységnek nevezhetjük, ha egy oly rendezett közigazgatású és katonai erejű állam, mint Japán, vállalkozik a banditák és egyéb szabadcsapatok kiirtására, melyek az életet bizonytalanná teszik Mukdentől Hongkongig. A Tanács tehetetlenségének indokai között pedig fel kell sorolnunk Anglia mai gazdasági helyzetét, Franciaország és Olaszország csekélyebb érdekelttségét (amennyiben ez érdekelttség megvolt, az inkább Japánhoz vonzotta őket, csak az elv miatt tartottak ki a Népszövetség mellett), továbbá azt, hogy Amerika — amelynek részvétele nélkül a Népszövetség koercitív akciója teljesen lehetetlen lenne — maga sem látszott sem képesnek, sem hajlandónak erélyesebb fellépésre a mai gazdasági krízis kellő közepén, a pacifista hangulatban kissé tunyává vált közvéleményével.

Mindezeket összevetve talán bölcsebb lett volna, ha a Tanács szeptemberben és aztán októberben nemcsak a tisztán jogi és alkotmányjogi oldalát tekinti a problémának, amint az a népszövetségi Egyességokmány és a Kellogg-paktum szempontjából eléje került, hanem a realitásokat is tekintetbe veszi és azt a nyomást, amit képes volt gyakorolni, inkább egyenletesen elosztja a bűnös Japán és az egyáltalában nem ártatlan Kína között. Talán hamarabb jutott volna akkor — valószínűleg hasonló megoldáshoz, mint a mostani, bizonyára kevesebb presztízvesztéssel, mint amivel a december 10-i párizsi határozat számára járt.

Nem sikerült a Tanácsnak elérnie egy neutrális zóna megállapítását, melyből mindkét fél visszavonta volna csapatait; nem sikerült Japánt rábírnia annak kijelentésére, hogy záros határidőn belül kivonul Mandzsúriából; és végül nem sikerült a kiküldendő tanácsi bizottságnak olyan tekintélyt, illetve hatáskört adni, amellyel megakadályozhatta volna legalább is azt, hogy a japán csapatok további foglalást végezzenek. Amit elért, az röviden összefoglalva a következő: Japán ünnepélyes kijelentése, hogy Mandzsúriát el fogja hagyni és foglalását nem tekinti állandónak: határidő nélkül ez persze gyenge kötelezettség, de viszont az egész Tanáccsal, az összes nagyhatalmakkal szemben kötelezi. Ez utóbbiak pedig valószínűleg úgy képzelik, hogy ha majd erőre kapnak, ki fogják szorítani Japánt a ma elfoglalt területről. Az tény, hogy sikerült a formális hadüzenetet megakadályozni s így elérték azt, hogy a Tanács két tagja hadat visel ugyan egymás ellen, sőt egyik meg is veri a másikat, anélkül hogy háborúban lennének. Végül remény van arra, hogy a tanácsi bizottság, ha egyszer a

helyszínen lesz, tud magának annyi tekintélyt szerezni, hogy jelenlétében a japán csapatok újabb provokációkra nem fognak vetemedni.

Tény, hogy a gazdasági helyzet Japánban a kínai bojkott s a hadviselés pénzügyi terhei következtében az utolsó hetek alatt rendkívül megromlott. A Wakacuki-kormány bukásának egyik főoka éppen a gazdasági s pénzügyi helyzet megromlásában keresendő. Ez a kormány igyekezett, dacára a ránehezedő nyomásnak, fenntartani a yen árfolyamát és ez erőfeszítés következtében közel 500 millió yen aranyat veszített, amelynek legnagyobb része Amerikába ment. (Talán nincs kizárva, hogy itt céltudatos amerikai akció is közrejátszott, amely esetleg lassan, de annál biztosabban érvényesül?) Az új kormány gyors elhatározással elhagyta az aranystandardet, megtiltván az arany kivitelét, aminek a következménye a yen i8%-os azonnali esése volt. Kétségtelen, hogy a konzervatív kormány, amelynek külügyminisztere a csökönyös Yosizawa párizsi nagykövet lett Japán képviselője a népszövetségi Tanácsban, aki három hónap alatt egy tapodtat sem engedett és hazája ügyét megátalkodott némasággal, vagy rövid, de érthetetlen nyilatkozatokkal képviselte, — még erélyesebben fogja folytatni a mandzsuriai akciót. Az azonban kérdéses, hogy a legközelebb érdekelt hatalmaknak, így elsősorban az Egyesült Államoknak gazdasági és pénzügyi akciója nem fogja-e végül is hadi sikerei és megátalkodottsága gyümölcseitől megfosztani a Felkelő Nap birodalmát éppúgy, mint ahogy ezt a hatalmak már megtették 1894-ben, 1905-ben — Japán győzelmes hadjáratai után — vagy 1915-ben, amikor a híres 21 pontot rákényszerítette Kínára? A mandzsuriai helyzet mindenestre épp annyira telve van bonyodalmak veszélyeivel, mint három hónappal ezelőtt, — a nevéen nevezett háború formális kitörésének hamaros lehetőségétől egészen a közvetlenül érdekelt államok beavatkozásának valószínűségéig.

SZOVJETOROSZORSZÁG az az állam, amelyet, Amerika mellett, Japán terjeszkedése Mandzsúriában a legközvetlenebbül érint. Moszkva súlyos gazdasági és szociális helyzetét semmi sem mutatja jobban, mint az az elkényszeredetten hallgató és sérelmeket lenyelő szerep, amelyet Kelet-Ázsiában kénytelen-kelletlen játszik. Hiszen a japán előnyomulás Mukden felé, Mukden elfoglalása a legközvetlenebbül fenyegeti Oroszország kelet-ázsiai érdekeit. Moszkva másképp nem tudott felelni, mint hogy kifelé jó arcot vágva, hadiszerelemmel látta el Kínát és ennek a népszövetségi Tanáccsal s Európával való elégedetlenségét arra használta fel, hogy kommunista agitációját lehetőleg megerősítse és valamilyen proletárdiktatúra kikiáltását szorgalmazza. Hogy Csian-Kai-Sek megbukott, az a civilizált fehér politikai befolyás hanyatlását jelzi Nankingban.

Hiába ígéri azonban Stalin, hogy az eddigi sikerre építve, a január 30.-ára összehívott pártkongresszusnak az új ötéves tervet fogja előterjeszteni, — kétségtelen, hogy a bolsevista államkapitalizmus nagyszabású iparosítási tervével együtt egyáltalában nincsen jobb helyzetben, mint az individualista tőkés államok, sőt éppen ezek válsága következtében helyzete lényegesen kritikusabb.

A bolsevizmusnak és a gigantikusba áthelyezett fordizmusnak ez a terméke, az államkapitalista szovjet éppoly kegyetlenül érzi a gazdasági és pénzügyi világhátrány súlyát, mint a tőkés államok. Sőt talán Szovjet-Oroszországot ez a válság még erősebben sújtja: egyrészt, mert, mint a világ legnagyobb kapitalista üzeme, nemcsak a munkásai kizsákmányolásából, hanem más államokban felhalmozott és neki bizonyos biztosítékok mellett rendelkezésre bocsátott tőkéiből élt; a kapitalizmus válsága kiszárítja az ő tőkeforrásait, abban a percben, amikor — másrészt — a nagyszabásúnak fel-

épített ötéves terv éppen kritikus ponthoz érkezik, amikor mindennél inkább szüksége van azokra az importált gépekre, amelyek nélkül az egész gigantikus mechanizációs terv álom marad. Híre jár, hogy a szovjet nem tud eleget tenni fizetési kötelezettségeinek lejáraikor, amiben nyilván nem különbözik nagyszámú más államtól sem. De mivel egyidejűleg a rossz termés következtében gabonaexportja kiapadt, — különben önellátását sem tudná biztosítani — egyéb kivitele pedig összezsugorodott nemcsak mennyiségére, hanem még inkább az érte kapott ellenérték összegére nézve: nyilvánvaló, hogy a szovjet-állam éppen az általa fenyegetett kapitalizmus válsága következtében veszélyes időknél megy elébe. Ha az emberanyag fonáksága miatt ipari termelésének értéke máris bizonytalanra vált, a gépimport hirtelen lecsökkenése összeomlással fenyegetheti az ötéves tervet. Persze nem kell illúziókkal áztatnunk magunkat: bár a szovjet vezéreinek a kapitalizmus megingása tényleg nem időszerű, sőt magában veszélyt hordó esemény, jól ismerjük azt a képességüket, hogy politikájukon hirtelen változtassanak és a gondolkozásukat nehezen követő tömegek előtt az újabb válságért az ódiomot a polgári társadalomra hárítsák — egyidejűleg annak közeli összeomlását ígérve.

Az Egyesült Államok a másik legközvetlenebbül, életérdekeiben érintett állam, amelynek a mandzsuriai konfliktus komolyabb gondokat kell, hogy okozzon, mint ahogyan az észrevehető. Az amerikai nép a világháború befejezése óta rendkívül erős mértékben pacifista szólások és propaganda hatása alá került és pedig úgy, hogy a politikailag iskolázatlan és naiv közvélemény komolyan el is hitte a „háború törvényenkívül helyezésének“ lehetőségét, vagy azt, hogy ha az Egyesült Államok egész súlyát békésen, tisztán diplomáciai eszközökkel latba veti, elkerülhető valamely háború. Most nehéz azután ezt a közvéleményt ismét felajzani és bebizonyítani, hogy a Távols-Keleten folyó harc létében érintheti. Pedig most a Csendes Óceán uralmáról van szó, épp annyira, mint arról, hogy Kínában a következő évszázad alatt kinek a befolyása domináljon és kinek az áru részesejének előnyben. Ha japán bennmarad Mandzsúriában, akkor hatalma a Távols-Keleten belátható időre meg van alapozva, akkor ott minden más állam másodrendű szerepet fog játszani és a nagyszerű teljesítőképességű japáni nép óriási fejlődési periódushoz érkezik el. Akkor pedig a következő lépés lesz a Filippin-szigeteket elvenni az Egyesült Államoktól és harcot provokálni az amerikai flottával.

Lehet, hogy a washingtoni States Departmentban már felismerték ezt a helyzetet, de választások előtt lévén, a mostani adminisztráció megfelelő előkészítés nélkül nem mer szembeállni a közhangulattal, amelyet megbénít a gazdasági válság fojtogató markja. Az elnöknek az éppen összeült kongresszushoz intézett üzenete beszédes képet tár fel ennek a krízisnek nagyságáról. A költségvetési deficit, mely az elmúlt költségvetési évre valamivel több mint 900 millió dollár, az 1931—32. budget-évben 2122 millió dollárra emelkedik és még 1933-ban is 1417 millió dollár hiánnyal számolnak. Csillagászati számok, amelyeknél a kereset és jövedelem esése játsza a főszerepet és amelyeknél ma még nem tudják, milyen módon fogják a költségvetési egyensúlyt helyreállítani. Az elnök az adózás emelését ajánlja, de hogy erre a kongresszus hajlandó lesz-e, az más kérdés. így nem marad más hátra, minthogy a Kincstár rövidlejárátú kölcsönökkel segítsen magán, minek következtében már most három és egynegyed milliárdra becsülik a nemzeti adósság valószínű emelkedését 1931-től 1933-ig.

Nem csoda tehát, ha a kongresszus hangulata mogorva és hogy a júniusi moratórium-javaslat tárgyalása is már nehézségekbe ütközött. Emellett nem szabad elfelejtenünk, hogy a nyár óta a demokrata-párt abszolút több-

ségre jutott a képviselők házában és hogy az elnök a Szenátusra sem számíthat feltétlen biztonsággal. Arra tehát, hogy valamely a szövetségközi adósságok revíziójára vonatkozó javaslat könnyű elfogadásra találjon, nagyon kevés kilátás van. A Szenátus már elvetette az elnök amaz ideáját, hogy egy külön bizottságot küldjön ki ennek a kérdésnek figyelemmel kísérésére és javaslatlételre. Borah szenátor pedig kijelentette, hogy Európának előbb le kell szerelnie és csak aztán fordulhat adósságai elengedéséért Amerikához. Ha már a nemzet törvényhozói ily nehezen tudják megérteni az összefüggést az adósságok elengedése, az adós vásárlóereje és termelőképessége, tehát Amerika valószínű proszperitása között, hogyan lehessen kívánni, hogy az amerikai közvélemény felfogja ennek szükségességét és ne feleljen moratóriumot javasló vagy adósságtörlesztést kívánó indítványra ezzel az egyszerű válasszal: „A franciának és németnek el akarsz engedni ennyi és ennyi milliárdot, a megszorult földművelőnek, vagy a munkanélkülinek pedig tizedrész annyi segílyt sem akarnál adni!“ A gazdasági interdependencia nehezen követhető és felfogható gondolata még az európai gazdasági szakértők, elsősorban érdekelt körök és államférfiak agyában sem tudott eddig gyökeret verni: mit várhatunk akkor a Middle-West küzködő farmerjének gondolatvilágától és elhatározásától?

Viszont az Egyesült Államok kormánya úgy látszik erősen fegyverkezik — a Leszerelési Konferenciára. A szövetések közötti adósságok kérdése mellett a leszerelés problémája volt a főtárgya Grandi olasz külügyminiszter nagyszerű washingtoni megbeszéléseinek. A két nagyhatalom teljesen azonos alapra helyezkedik a leszerelés kérdésében: Olaszország a maga egészében megáévvá tette az Egyesült Államok állásfoglalását, míg Amerika már hónapok óta igyekszik, ha még nem is hivatalosan, közvetíteni az olasz és francia álláspont között a paritás kérdésében. A nagytehetségű fiatal olasz külügyminiszter Washingtonban, mint az előrelátható volt, igen mélyreható benyomást tett és így valószínűnek látszik, hogy az Egyesült Államok és Olaszország igen precízen megbeszélték a február 2-án összeülő Leszerelési Konferencián követendő politikájukat.

Aziránt ugyanis hivatalos körökben nincsen kétség, hogy a Konferenciát nem lehet elhalasztani. Dacára annak, hogy a népszövetségi Tanács két tagja között tényleg, ha formailag nem is, háború dúl — és lehet, hogy holnapután már formailag is kitör — dacára annak, hogy a reparációs kérdés aligha lesz február elején megoldásra kész és hogy a válság nyomása egészen más problémákat ad fel államférfiaknak és kormányközegeknek egyaránt, az elhalasztás javasolásának ódiümát senki sem meri vállalni. Németország azért nem, mert akkor többet nem sürgethetné a leszerelést: mindig azt felelnék neki: „meglett volna az alkalmad, Te kérted az elhalasztást.“ Franciaország azért nem, mert egyrészt számára előnyös pillanatban jön, másrészt, mert azt mondanék neki, hogy „persze, elhalasztód, mert nem akarsz leszerelni“ (pedig ő nyíltan megmondja, hogy úgy sem akar leszerelni és a konferencia után sem fog leszerelni). így úgy látszik, meglesz a konferencia, rossz légkörben, majdnem reménytelenül, hacsak éppen a gazdasági válság el nem fogadtat vele egy olyan javaslatot, amely szerint nem a fegyverkezést, hanem a hadiköltségvetéseket fogják redukálni.

EKÖZBEN Európa mindinkább elfordul a világ többi részétől és terheinek súlya alatt meggömyedve, kétségbeesve keresi problémáinak megoldását, amelyek meghaladni látszanak az emberi erőket. Hogy csak a főbb problémákat érintsük: a német jóvátétel és a német rövidlejáratú magánadósságok kérdése; Ausztria, Magyarország sőt Csehszlovákia, valamint Jugoszlávia, Románia és néhány balti állam háztartásának és pénzügyeinek helyzete;

Szovjet-Oroszország pénzügyi és gazdasági válsága; a font zuhanása s annak közvetlen hatása azokra az államokra, amelyek szintén elhagyták az aranystandardet, mint a skandináv államok, nem különben közvetett hatásai azokra az államokra, amelyek ragaszkodnak az aranyhoz. Mindez olyan áttekinthetetlen káoszt hoz létre, hogy az emberekben azt a félelmet ébreszti, mintha saját erőik már nem lennének elégségesek arra, hogy ebből kivessék őket, hacsak valamely előre nem látható fordulat, vagy a természet titkos erői, vagy a sors, vagy ahogyan ezt az ismeretlent éppen nevezni akarjuk, nem jön segítségünkre.

Ennek a káosznak a középpontjában áll a német probléma; megoldásától, illetve kifejtésétől függ a felsorolt kérdések megoldása is. A Bázelen a Young-terv értelmében most ülésező bizottság alapos és elismeréreméltó munkát végez Németország fizetési képességének megállapítására. A számadatok, amelyeket német részről elébük terjesztettek, első pillantásra valóban ijesztőek. A Layton—Wiggins-bizottság az elmúlt nyáron a birodalom rövidlejárátú adósságát 8 milliárd márkára becsülte; azóta egy milliárd márkát visszafizettek és ma ez az adósság a beterjesztett statisztikák szerint ii milliárd márkára rúg! A nyáron ugyanis nem teljes adatok állottak a bizottság rendelkezésére, hanem tulajdonképpen csak a bankok közlésein alakult becslések, míg most hozzávették a magánosok és a magánvállalatok tartozásait. Ebből a megdöbbenően nagy összegből 4 milliárd márka áruforgalommal fedezett, tehát önmagát megújító vagy lejáratkor önmagát likvidáló adósság; a többi azonban tisztán pénzügyi természetű, amit forgótőkére vagy investícióra használtak. Ennek a 7 milliárd márkának a visszafizetéséről kell Németországnak gondoskodnia a jóvátételek mellett vagy után, minthogy a francia kormány megingathatlanul ragaszkodik ahhoz az elvéhez és jogi tételéhez, hogy Németország reparációs adóssága minden egyebet, de különösen magántermészetű adósságait megelőzi. Ezzel szemben áll az a tény, hogy a Német Birodalom jövedelmei, amint ezt a bizottság előtt a német delegátus kifejtette, rendkívül gyorsan csökkennek. Míg a múlt évben közel 10 milliárdot tettek ki és még erre az évre is kilencegynyolcad milliárdra irányozták elő, addig alig lehet remélni, hogy a jövő, 1932-es évben hétegyegyed milliárdnál többet lehessen beszélni. A kiadásokat pedig már alig lehet lejjebb szállítani, hiszen az államhivatalnokok fizetését már harmadszor csökkentették! Igaz, hogy Németországnak az utóbbi hónapok alatt sikerült exportját szédületes mértékben emelni, importját csökkenteni s ezzel elérni, hogy az év végéig több mint 2 milliárd márka exportfeleslege lesz. De ezt a kereskedelmi mérleg ilymértű aktivitását elsősorban a font és a vele összekötött valuták esése, nem kevésbé a világkereskedelem volumenüének összezsugorodása következtében nyilván nem lehet fenntartani egyrészt, mert ezeknek az országoknak a vásárlóereje csökkent, másrészt, mert áruikkal kiszorítják a német árukat a piacról. Ezek a nyers tények, ahogy a németek a bázeli bizottság elé terjesztették. A bizottság feladata az adatok valóságát ellenőrizni, a véglegesen helyes adatokat megállapítani és azután Németország teljesítőképességéről jelentést tenni a hitelező országok kormányainak. A kormánykonferencia, amelynek az adott helyzetből a megfelelő következtetéseket kell levonnia, január közepe körül fog összeülni és ismét egyike lesz az úgynevezett „sorsdöntő“ konferenciáknak, amelyek az eddigi tapasztalatok szerint a sorsot sohasem döntötték el, hanem csak ideig-óráig érvényes megállapodásokat létesítettek.

Azonban a külső adósságok problémája, a birodalom fizetőképességének mértéke szorosan össze van kötve a belpolitika fejlődésével. A múlt ősztól sokszor úgy látszott, mintha a megegyezés a centrum és a nemzeti szocialisták között nem lenne lehetetlen. Az utóbbi hetek megmozdulása, Hitler

Adolf szenzációs intervjúi, nagyköveteinek feltűnő utazásai és mindezeknek a tényeknek a hatása a külföldi pénzügyi piacokra azonban végül is alarmirozták a kancellárt, akinek nyugalma másrészt az is megrendítette, hogy a szociáldemokraták is elvesztették türelmüket és elhatározták magukat az ellenállásra, bejelentvén, hogy a jobboldali megmozdulásokkal, ha ezt az államhatalom nem tenné, szükség esetén maguk fognak fegyveresen szembe szállni. Lehet, hogy Brüning eddigi nyugalma csak taktikából önmagára erőszakolt álarc volt, hiszen a német kancellár rövid kormányzása alatt nemcsak nagy észbeli és jellembeli képességű, de elhatározóképes, acéloskezü államférfiúnak is bizonyult. Talán csak azt akarta ezzel a visszavonulásával elérni, hogy a hitlerizmus baklövéseket kövessen el, bent és kint ellenmozgalmat provokáljon, amit ő aztán felhasználhasson. Míg a külföldön mindinkább az volt a benyomás, hogy a német kormány már nem is létezik, csak még maga sem tudja ezt és hogy már csak Hitler úr akaratától függ, vájjon a számára legelőnyösebbnek látszó pillanatban kormányra kerül-e vagy sem, addig ime hirtelen ismét megjelent Brüning száraz, aszkéta profilja és megmutatta, hogy emögött az arc mögött ész, erő és a hazát szolgálni akaró szent akarat lakozik. Legutóbbi szükségrendelete gazdasági és politikai diktatúrát állít fel és az individualista magángazdaságba oly mélyen vág bele, amilyen mélyre eddig csak abolszvizmus mert szekercéjével, a fasizmus pedig bárdjávaü sújtani. Pénzügyi és gazdasági diktatúrájával gyakorlatilag megszüntette a szabad forgalom törvényeit a birodalmon belül, politikai diktatúrája pedig szembeszáll mindenkivel, aki törvény- vagy alkotmányellenes cselekedettel veszélyeztetné az állam rendjét, ezért kilátásba helyezte a kivételes állapotot a rend minden megzavarásával szemben. Rendeleteit a szociáldemokraták elfogadták, dacára annak, hogy nemcsak a hivatalnokok fizetését, hanem a munkások bérét is 10%-kal leszállította, mert ezzel szemben az árak árát is elvben 10%-kal szállította le és hozzá mert nyúlni a kamatokhoz is! Az árak leszállítását árdiktátor ellenőrzi, szépszerével — ha kell erőszakkal. Így a szociáldemokraták kénytelenek lenyelni a munkabér leszállítás keserű piluláját és megvédeni a republikánus és demokratikus Brüning-féle diktatúrát, hogy megmeneküljenek és talán megmentsek a birodalmat is a Hitler-féle diktatúrától, amely egyenes vonalban polgárháborúhoz vezetne. Pedig nemcsak Németországnak, hanem egész Európának érdekében kívánnunk kell, hogy a sors kímélje meg a polgárháború rettenetes katasztrófájától a sokat szenvedett német népet.

OTTLIK GYÖRGY

GAZDASÁGI SZEMLE

*A német szükségrendelet; a transzfer kérdés és a devizagazdálkodás; a mezőgazdaság
tőkehiánya és az agrárrollói tennivalók.*

NOVEMBER óta, amikor utolsó Szemlém napvilágot látott, újból nagyot fordult a világ kereke és a nemzetközi politikai helyzet talán még bonyolultabb lett Laval és Grandi washingtoni látogatása után, mint azelőtt volt. A gazdasági élet területein ezek a látogatások nem hozták meg ugyan azt a döntő fordulatot, amit egyes optimisták tőlük vártak volna, de mégis némi előhaladást jelentenek a fogalmak és álláspontok tisztázódása irányában. Lavalnak a német delegátusokkal folytatott párizsi megbeszélései után a német kérdés súlypontja egyelőre ismét Svájcba helyeződött át, ahol szakértők vizsgálják felül Németország fizetőképességét. A legutóbb pedig Hitlerék kíséreltek meg ismét egy erélyes előretörést, amely egyelőre vissza-

felé sült el, mert Brüning kancellár egyrészt meglepő elhatározottsággal fordult ellenük, de ugyanakkor az egyidejűleg kibocsátott legújabb német szükségrendeletekkel meglehetősen kihúzta a talajt lábuk alól. Bár ezen utóbbi események tulajdonképpen a német belpolitika területein játszódtak le, itt a Gazdasági Szemlében is említést érdemelnek, mert Hitlerék uralomra jutása az egész német termelési rend új alapokra fektetését jelentené. Sokan vannak, akik az Európában és Észak-Amerikában uralmon levő Spätkapitalismus-nak nevezett mai gazdasági rendszer és a Szovjet egyre jobban akadozó termelési rendje között a jövő gazdasági és társadalmi rendszerének kialakítását Hitlertől, vagy legalább is a mai Németországtól várják. És ha Németország ezekben a vészterhes időkben a tehetséges és vezetésre alkalmas férfiak egész sorát tudta is a polgári társadalomból kitermelni, a legújabb szükségrendeletek is bizonyítják, hogy Németország hivatalos gazdasági politikája nem mentesíthette magát teljesen Hitlerék hatásaitól. Nagy szerencse volna és rengeteg kulturális és gazdasági érték átmentését jelentené, ha ebben az evolúcióban Hitleréknek csak az élesztő szerepe jutna anélkül, hogy hatalomra jutva radikális elgondolásaikat a maguk nyersségében valósítsák meg. A pillanatnyi gazdasági problémák tengelyében álló jóvátételt fizetések kérdése körül azonban egyelőre tovább folyik az álszenteskedő játék és a francia álláspont, amely még mindig a fizetőképességet kutatja, sem nem látszik meghátrálni a Borah által elég nyersen kifejezésre juttatott amerikai türelmetlenség elől, sem nem honorálja engedékenységgel Brüning erélyes kiállását, amely egyelőre elhárította Hitlerék kalandos politikájának érvényesülését, a fizetéseknek minden diplomáciai játék és kertelés nélkül való egyszerű beszüntetését.

A német kormány által kibocsátott újabb szükségrendeletek azonban, amelyek az eddigiek nem várt arányú továbbfejlesztését és úgyszólván az etatizmus betetőzését jelentik, megérdemelnek némi figyelmet különösen a mi részünkről, mert a nálunk eddig végrehajtott költségvetéscsökkentő fináncteknikai intézkedések után itt is végre el kell következni egy valamilyen irányú gazdaságpolitikai elgondolás érvényesülésének. Minthogy pedig az ezerféle különbség dacára, amit a magyar és német helyzet összehasonlítása elibénk tár, sok hasonlóság és azonos vonás is mutatkozik a kettő között, a német intézkedések hatásai tanulságos például szolgálhatnak nekünk is.

A szükségrendeletek kettős hatást céloznak. Elsősorban az árak és megélhetési költségek erőszakos leszállítása által a termelést kívánják olcsóbbá tenni. Nyilvánvaló, hogy a kisebb költséggel előállított áru versenyképesebb a külföldön, tehát remélhető, hogy ezúton a német kivitel fokozható, vagy legalább is az Angliából most kiszorult német áru másutt elhelyezhető lesz. Az aranyban és devizákban szegény Németország részére az export fokozása az egyetlen lehetőség arra, hogy gazdasági vérvesztését pótolva talpra állhasson, tehát minden érdeke a termelés olcsóbbbátételére serkenti. Minthogy az árak és megélhetési költségek leszállítása egyúttal az áruk tömegével szemben álló pénzmennyiség vásárlóerejének ugyanolyan arányú automatikus emelkedését is jelenti, a változatlan népesség változatlan életstandardját feltételezve, a korábban elégséges pénzmennyiség egyrésze feleslegessé válik és illetve a korábbi pénzszüke változatlan pénzmennyiség mellett ugyanilyen arányban enyhül. Másik fontos hatása tehát a rendeleteknek a deflációnak elviselhető formában való fejlesztése, vagy legalább is az infláció elleni hatásos védekezés. Az eszközök, amelyekkel a német birodalom egy kettős gazdasági cél elérésére törekszik, erélyes, sőt erőszakos intézkedéseikkel és a magángazdaságba való eddig példátlan mérvű beavatkozásukkal újszerűen hatnak és nehéz volna megjósolni, hogy

milyen mértékig lesznek tényleg érvényesíthetők. Hogy azonban igen jelentős gazdasági hatásokat fognak még akkor is elérni, ha nem lennének betűszerint az egész vonalon végrehajthatók, az, kétségtelen. Emellett a háborús német kötött gazdálkodás idejéből még élénken emlékszünk arra, hogy az egyes rendelkezések végrehajtása milyen melléktekintetet nem ismerő szigorral eszközöltetett, úgy hogy a tényleg mutatkozó nehézségek dacára nincs okunk kételkedni a komoly elhatározások komoly megvalósításában.

Az árak és költségek lefaragása kiterjed a gazdasági életnek majdnem egész területére. Minden kialakult ár 10%-kal csökken, ugyanannyival csökkentendő az iparcikkek ára az 1931. évi június hó 30-i árszinthez képest. 25%-kal leszállítatik az összes fixkamatozású értékpapírok és azok alapján nyújtott kölcsönök kamatozása, csökkentendő a kölcsönök kamatlába ezenkívül is, és az árleszállítási ügyek és bankügyek birodalmi kormánybiztosai széleskörű, mondhatni korlátlan intézkedési jogot nyertek ezen intézkedések végrehajtásának biztosítása érdekében.

A Birodalmi Bank váltóleszámitolási kamatlábat 8%-ról 7%-ra, a lombardkamatlábat pedig 10%-ról 8%-ra szállította le, az állam lemond egyes jövedelmeiről, mint az adókésedelmi póttilletékről, a lakbéradóról, bár utóbbiról csak fokozatos csökkentés útján, és leszállítják a jelzálogkölcsönök kamataival együtt a lakbéréket is. Az összes magánalkalmazottak bére és fizetése az 1927. évi július hó 10.-i mértékre, a köz- és közüzemi alkalmazottak jövedelme pedig átlag 10%-kal csökkentendő. A vasúti tarifát leszállítják oly mérvben, hogy a hiány a tavalyi alapon számítva 300 millió márkára fog rúgni, ugyanígy leszállíthatja a birodalmi árszabályozási főbiztos az egyéb közüzemek tarifáját is. Ezzel szemben 2%-kal emelik a forgalmiadót, nyilván a fenti rendelkezések által okozandó államháztartásbeli hiány fedezésére és a németországi vagyron 25%-át kitevő „adó“-val sújtják a f. é. március 31-től számított két év alatt 200.000 márkát meghaladó összegben külföldre kimentett vagyonok tulajdonosait.

Ez volna rövid foglalata az új német gazdasági tartalmú szükségrendeleteknek, amelyek Németországra a legkötöttebb gazdálkodás folytatását kényszerítik rá és amelyek sok részletkérdésben óriási igazságtalanságokra fognak vezetni, sőt talán itt-ott egzisztenciák pusztulását is eredményezhetik, de a főcél, az általános árszint és a termelési költségek erélyes leszállítását kétségtelen sikerrel fogják szolgálni. Érdekes, hogy az egyik legnagyobb drágító faktort, az ott oly magas vámokat nem vonták tele ebbe az akcióba — nyilván erről a jövedelemről nem tudott az állam most még részben sem lemondani — dacára annak, hogy a megélhetés olcsóbbátétele ezúton a többinél nagyobb mértékben lett volna elérhető.

A fentebb már felsorolt kettős gazdasági hatáson túlmenőleg még egy lényeges hatást várhatunk ez intézkedésektől, még pedig a forgalom élénkülését, mert az árak és költségek, így különösen a vasúti fuvardíjak és a kamatok csökkentésének hatása a fogyasztóval szemben az árucikk árában fokozottan fog érvényesülni. Még a köz- és magánalkalmazottaknál és munkásoknál is meg fogja haladni ez az olcsóbbodás a jövedelemcsökkenés mértékét, tehát a vásárló- és fogyasztóképeség, valamint ennek következtében a termelés emelkedése az egész vonalon várható. Ha e bátor kezdeményezések, mert a bátorság nem vitatható el ezen a téren Brüningtől, eredményeseknek fognak bizonyulni, nyilván fel fog merülni a kérdés, hogy tudnánk-e vajjon mi is ezen az úton magunkon segíteni.

MIND A HÁROM gazdasági cél, amely Brüning szemei előtt lebegett e rendeletek végrehajtásakor, kétségkívül beleillik a magyar válság

bármily irányú kibontakozási tervébe, mert azonos adottságokkal állunk szemben itthon is. Állandó devizaszegénységünk és külföldi eladósodásunk következtében nekünk is csak egy járható utunk van, a kivitel minden áron való fokozása. Egy másik nagyon komoly gondunk, főleg a mezőgazdaság forgótőkeszegénysége folytán, az országban forgó pénzmennyiség elégtelen volta, amely minden jobb meggyőződésünk ellenére az infláció veszélyével fenyeget állandóan. Végül kell-e külön rámutatni arra a fogyasztási válságra, amely már évek óta fokozottan bénítja meg a magyar termelést az egész vonalon!

A célkitűzések tehát megfelelnek a mi helyzetünknek, kérdés, hogy az eszközök is megfelelnek-e majd? E tekintetben sok kérdésre és aggodalomra választ fognak adni a németországi események és nekünk módunkban lesz azokból majd a tanulságokat levonni. A múltak tapasztalatai alapján a legkétségesebbnek látszik az eredmény az áraknak a kiskereskedelmi forgalomban való letörése terén, mert a kereskedelmi árucikkek a maximált árakkal szemben a múltban (1. a háborús éveket) igen ellenállóknak bizonyultak és gyakran a rendes forgalomból eltűnve, csak titokban és magasabb áron jutottak el a fogyasztóhoz. Kérdés, hogy a fascizmus fegyvertárából átvett kemény megkorlátozás (üzletbezárások) nem fogják-e az árúnak ezt a rossz szokását megváltoztatni.

Ha a német rendeletet a magyar viszonyokra vetítjük, azt találjuk, hogy amíg a munkabérek leszállítása nálunk eddig még nem következett be és így a termelés olcsóbbá tétele ez úton itt is lehetséges, a magánalkalmazottak illetménycsökkentését már elvégezte az állam a kereseti adó bevezetése és felemelése útján, de anélkül, hogy az a gazdasági életre akár a legcsekélyebb előnnyel is járt volna. Ugyanígy megtörtént a közalkalmazottak illetményének ismételt leszállítása is, de mindkettő a fogyasztóképeség csökkenésével járt, mert ugyanakkor nem gondoskodott az állam az árak csökkentése révén ennek kiegyenlítéséről, sőt számos adó és illeték emelése révén még inkább az árak emelkedésének veszélyét idézte fel. Az adóskamatok csökkentése terén is sokat lehetne tenni az új uzsoratórvény és a hitelügyi tanács megalkotásán kívül, sőt a Nemzeti Bank kamatlába is még erélyesen csökkenthető volna, mert a kötött devizagazdálkodás mellett a hivatalos bankkamatlábnak a külföldi tőkék áramlását szabályozó hatása illuzóriussá vált és tisztán csak a belföldi hitelígénylések bizonyos fokú szabályozását várhatnék tőle. A váltótárca túlzott felduzzadása ellen azonban a Jegybank a hitelkeretek szigorú betartásával talán még biztosabban védekezhetik egy alacsonyabb hivatalos kamatláb mellett is és ezzel a termelés olcsóbbátétele folytán igen számottevő gazdasági előnyök járnának. Ugyanakkor azonban a betétkamatok jelentős leszállítását is lehetővé kellene tenni, de csak úgy, hogy a bankok a mai válságos időkben ne legyenek nagyobb betételvonásnak kitéve és ezért meggondolandó volna a magánosok közvetlen pénzkölcsönzési tevékenységének egyidejű korlátozása. A házbérek csökkenő irányzatot mutatnak nálunk részben az utóbbi évek lakástultermelése, részben a lakók elszegényedése folytán, de az a körülmény, hogy a házak túlnyomórésze jelentős bankkölcsönökkel van megterhelve és a háztulajdonosok nagyobb bérengedmény esetén nem tudnák a kamatokat és törlesztési részleteket előteremteni, ezt a folyamatot nagyban akadályozza. A törlesztéses kölcsönök és záloglevelek kamatainak leszállítása itt is nagyot lendítene, de figyelemmel a sok külföldi záloglevéltulajdonosra, a kibocsátó bankok külföldi hitelének szempontjából nagyon megfontolandó lépés volna. Ezen idevetett megjegyzések sem a német rendeletek értékének, sem azoknak az itthoni viszonyokra való esetleges alkalmazásának kimerítő kritikáját természetesen nem adhatják, — ahhoz sokkal alaposabb tanulmányok kellenének — csu-

pán felhívni kívántam a közfigyelmet ezekre a kérdésekre, amelyek esetleg nemsokára az általános érdeklődés homlokterébe kerülhetnek.

A LEFOLYT két hónapra esik a népszövetség pénzügyi bizottságának nálunk megejtett vizsgálata, amelynek eredményei az időközben széles körben közismertté vált Jelentésben foglaltattak össze. Sok újat a jelentés nem tartalmaz. Mint már oly sokan előtte, megállapítja, hogy a túlméretezett állami igazgatás költségei csökkentendők, hogy az állam külföldi eladósodása nem túlságos, hogy állandóan passzív fizetési mérlegünk hiányait jórészt a magángazdaság és a közületek által felvett külföldi kölcsönökkel fedeztük, amelyek kamatszolgálata ismét csak a fizetési mérleg egyenlegét rontotta és hogy végül a külföldi kölcsönök elapadása az országot nehéz helyzetbe hozta. Mindezek után pedig a Jelentés a külföldi kölcsönök kamatainak és a hosszúlejáratú kölcsönök törlesztési részleteinek devizában való átutalását — közkeletű új kifejezéssel élve, a transzfert — változatlanul fenntartandónak véli. Teszi pedig ezt fizetési mérlegünk részletes ismertetése után, amelyből kiderül, hogy az ország devizahiánya folytán az ipar nyersanyagellátása is nehezen biztosítható, anélkül azonban, hogy a szükséges devizák honnan való beszerzése tekintetében gyakorlati útmutatással tudna szolgálni. Szenteljünk tehát néhány percet ennek az égetően fontos kérdésnek, amely egyébként remélem, mire e Gazdasági Szemle az olvasóhoz kerül, megnyugtató megoldást fog találni.

Devizakészletünk az 1930 december 31-i 230 millióval szemben az elmúlt szeptember 30-ig, dacára az időközben igénybevett hiteleknek, 112 millióra csökkent, holott a folyó év első felének külkereskedelmi mérlegében a passzív egyenleg mindössze 48.5 millióra rúgott, amely összeg azóta nyilván még csökkent is. Igaz, hogy a devizakészlet csökkenésében nyilván külföldi adósságok visszafizetése és a nyáron tapasztalt tőkemenekülés is szerephez jutott, valamint valószínű az is, hogy a fizetési mérleg „tőkevisszafizetés“ és „idegenforgalom“ rovatának tavaly igen jelentékenyen passzív tétele a folyó év második felétől kezdve lényeges javulást fog felmutatni, mégis nagy óvatosságra int a készlet alacsony szintje, amelyre a mai rendkívül alacsony bankjegyforgalom mellett is mint fedezetre van szükség, sőt kétségtelen, hogy az állandó készlet inkább növelendő, mint csökkentendő volna.

Az áruforgalom tavalyi 61.5 milliós aktív egyenlegét a folyó évben már alig fogjuk elérhetni, hiszen a folyó év első felében az elmúlt év ugyanezen időszakával szemben ennél a rovatnál egy 91 milliós visszaesés mutatkozik. Elég optimista számítás tehát, ha csak abból indulunk ki, hogy az év végével a külkereskedelmi mérleg kiegyenlítődik és nem terheli meg fizetési mérlegünket. Ez esetben tehát, még ha fel is tételezzük, hogy a fizetési mérleg egyéb passzív tételeit, ú. m. az arany- és ezüstofforgalom 8 milliós, az idegenforgalom 30 milliós és az „egyéb“ rovat 26 milliós passzív egyenlegeit is az év végéig sikerül 0-ra redukálni, az 1930-as alapon számítva, a tőkeforgalom figyelmen kívül hagyásával, a fizetési mérleg többi aktív tételeinek 46 6 milliós összege áll szemben az 1930-ban 234 milliót kitett, a népszövetségi bizottság által a folyó évre 300 millió körüli összegre becsült transferszükséglettel szemben. Külföldi kölcsönre számítani nem lehetvén, kétségtelen, hogy ez a helyzet hamarosan a devizaellátás teljes fennakadásához és a kamatszolgálat automatikus megszűntéhez vezet, mert nyilvánvaló, hogy a magánosok devizakészletének igénybevétele nem fog oly gyarapodást jelenteni, ami ezt megakadályozni képes volna. Szerencsére a folyó év vége felé jár és a következő esztendő devizaforgalmát átgondolt tervszerű intézkedésekkel sikerülhet már némileg megjavítani. A külkereskedelmi

mérleg behozatali oldalán természetesen törlendő mindaz, ami — ha mindjárt bizonyos lemondás árán is — nélkülözhető, külföldi gyártmányú iparcikkek, déli gyümölcsfa vasgyártás, gáz szükségletén felüli külföldi szén, a friss gyümölcs, autók, kerékpárok stb. behozatala teljesen törölhető és sok minden más nagyban korlátozható. Ne maradjon más behozatalunk, mint az ipar nyersanyagszükséglete, de az okvetlenül maradjon meg és első-sorban legyen devizával ellátva, aminek ellenében kötelezni lehet az ipart — észszerű keretek között — gyártmányai exportálására. Így lehet a magyar munkát devizára átváltani, a gazdasági forgalomba bizonyos mozgást, életet belevinni és ezúton még az államháztartást is olyan bevételhez juttatni, ami az elmaradt vámbevétel — legalább részben — pótolja. Ezen az úton rá lehet kényszeríteni az ipart a devizaszükséglet terén bizonyos fokú önellátásra, ami által a mezőgazdasági termelés exportjának devizabevételét nagyobb mértékben lehetne a bankjegyfedezet feljavítására és esetleg kamatfizetésre felhasználni. Ha viszont első-sorban a kamatfizetés fenntartását akarjuk biztosítani és csak az esetleges felesleget az ipar rendelkezésére bocsátani, az annyit jelent, hogy addig is, amíg ez fenntartható, Magyarországból egy kiárusítást rendezünk és lemondunk arról a devizabevételről, ami a behozott nyersanyag és kivitt iparcikk ellenértéke közötti különbséget alakjában a magyar munka devizaellenértékét képviseli.

Vitán felül áll, hogy a normális körülmények között egy transzfermoratórium elhatározása az illető állam hitelképességét rendkívüli mértékben hátrányosan befolyásolná. Az is kétségtelen, hogy viszont különösen a fennforgó nehéz világgazdasági helyzetben, egy ilyen elhatározás lényegesen enyhébb elbírálás alá esnék, ellenben lényegesen emelné az ország hitelét, ha még a mai világválság közepeit is fenntarthatná adósságainak törlesztési és kamatszolgáltatását. Nem becsülöm alá tehát a probléma jelentőségét, sőt elismerem egy esetleges transzfermoratórium kétségtelen és nem jelentéktelen hátrányát is, dacára annak, hogy köztudomású és ezt a pénzügyi bizottság jelentése is elismeri, hogy a nemzetközi pénzpiac mai helyzetében külföldi kölcsön felvételére a közelebbi jövőben úgysem számíthatunk. Ha ilyenformán az elkövetkező hónapokban nem is mutatkozhatnak meg a gyakorlatban a kamat és törlesztési szolgálat felfüggesztésének kedvezőtlen hatásai, a legközelebbi kölcsönszerzési lehetőségnél bizonyára szemünkre vetnék azt. Ha tehát—még áldozatok árán is — biztosíthatónak látnánk a transzfer zavartalan fenntartását, talán más következtetéseket vonnék le a követendő eljárás tekintetében — de természetesen csak akkor, ha a moratóriumot semmilyen irányban és vonatkozásban sem kellene igénybe vennünk. De nyilvánvalóan látszik egyrészt, hogy az ipari termelés szükségleteinek teljes figyelmen kívül hagyása és az üzleti forgalom tökéletes összevonása mellett sem volna ezen átalakulások eszközlése néhány hónapnál hosszabb időre biztosítható, hiszen objektív szemlélet mellett fizetési mérlegünk aktív oldalán a szükséges 300 milliós tétel fedezetét sehol sem fedezhetjük fel. Ugyanakkor másrészt az itt figyelembevett kölcsönszolgálat teljesítése mellett is kénytelenek lennénk továbbra is a rövidlejáratú hitelek folytonos prolongálását, az ú. n. „Stillhalte“ megállapodásokat szorgalmazni, ami a moratóriumtól csupán elnevezésében különbözik, sőt eddig is se szeri, se száma azon áru-, sőt finansz-hiteleknek is, amelyeket a magyar adós külföldi hitelezőjének lejáratkor azért nem teljesített, mert a szükséges devizamennyiség beszerezhető nem volt, sőt a Nemzeti Bank a tartozás pengőellenértékének a külföldi hitelező javára a belföldön való lefizetését sem engedélyezte. Ilyen körülmények között nincs sok értelme a transzfer fenntartásának, mert az csak azt jelentené, hogy az ország által igénybevett moratórium nem terjed ki a kamatok és állandósított hitelek törlesztési részleteinek fizetésére, ami a hite-

lünkön már eddig is esett csorbát korántsem köszörülne ki. És még egyet! Amíg a bizalmi krízis uralkodik a világon, nem fogunk hitelt kapni, akár fenntartjuk a transfert, akár nem. Hogy amikor a francia kistőkés értékpapírját és betétjét egyformán aranyra váltja — és ezért Párizsban ma nem lehet safe-t kapni — nekünk nem juthat kölcsön, az természetes. Ha viszont ez a hitelválság egyszer felengedett és a tőke újból kamatozó elhelyezkedést fog keresni, ha akkor a szükséges biztonságot nyújtani tudjuk, el fog jutni hozzánk is; ezt megtanulhattuk a közelmúlt évek során, amikor dacára a békében Magyarországon elhelyezkedett idegen tőke elértéktelenedésének, néhány évre rá bőven halmoztak el bennünket kölcsönajánlatokkal.

Igénytelen nézetem szerint a kölcsönszolgálat beszüntetése csak annyit jelent, hogy mi is szakítunk a prestige-politikával és a még ma meglévő és apránként befolyó devizakészletünket részben pénzrendszerünk stabilitásának alátámasztására, részben a nyersanyagszükséglet biztosítása útján termelésünk fenntartására használjuk fel, ahelyett hogy ennek feláldozásával még egy ideig áltassuk magunkat és hitelezőinket. Elvégre is nem fogjuk hitelezőink pénzét és annak kamatait tőlük eltulajdonítani azáltal, ha annak megfizetését 3—4 év múlva kezdődő több részletben teljesítjük kamatos kamataival együtt és nem is állanánk ezzel egyedül a világon, hogy csak Braziliát említsem, amely ugyanezen lépésre szánta el magát. Ne felejtsük el, hogy a népszövetség pénzügyi bizottsága, amely a transzfer fenntartását ajánlotta, anélkül, hogy meg tudta volna jelölni annak fedezetét, — hitelezőinket, mégpedig szintén többé-kevésbé bajban levő hitelezőinket képviselte és ha nincs is semmi okunk objektivitásra való törekvésükben kételkedni, túlzás volna úgy tekinteni állásfoglalásukat, mint amely kizárólag a mi érdekeinket kívánta volna szolgálni. Egy másik — talán bizonyos mértékig tetszetősebb és anyagilag előnyösebb — megoldása a transzfer-kérdésnek volna a túlnyomórészt 7—8%-os kamatok leszállítása. Indokolása igen egyszerű: Magyarország, amikor ezen kölcsönök túlnyomórésztét felvette, búzáját 30 pengős áron értékesítette, ma viszont kap érte 8—9 pengőt. Megvan tehát az erkölcsi alap arra, hogy az ország a kamatok százalékos tételét a depresszió tartamára leszállítsa, ha nem is ebben az arányban, de mégis lényegesen, annál is inkább, mert amint a *The Economist* október 31-i számában olvashatjuk, a külföldi hitelezők szerencsésekknek fogják magukat érezni, ha Magyarország külföldi adósságait 4%-kal kamatoztatja.

Végül megoldás volna az is, ha a kamatok és törlesztési részletek összegét a magyar adós a külföldi hitelező javára a Magyar Nemzeti Banknál lefizetné, amely utóbbi azután ezeket az összegeket egy bizonyos idő múlva a rendelkezésére álló devizamennyiség arányában részletekben átváltaná és a hitelezőnek átutalná. Ez esetben azonban biztosítani kellene, hogy a hitelezőnek az átutalásra való igénye csak az ipari nyersanyagszükséglet és a Jegybank aranyfedezetének devizasükségletét követőleg nyíljék meg, valamint azt is, hogy a befizetett pengőbankjegyek a rendes forgalomtól el ne vonassanak. Ellenkező esetben egy év alatt 300 millió pengőnyi bankjegy — összes bankjegyforgalmunk több mint háromnegyede — vétetnék e célra igénybe, ami az országot menthetetlenül az infláció karjaiba kergetné.

Ha már most a közeljövő teendőit, a magyar kormány és országgyűlés legsürgősebb feladatait akarnók kijelölni, úgy a feladatok egyrésze az eddigiekből önként következik. A transzfer-kérdésnek és általában a devizagazdálkodásnak a gazdasági élet követelményei figyelembevételével való rendezése mellett az infláció rémével szemben a leghatározottabb és legerélyesebb védekezés kétségkívül az alfája a követendő gazdasági politikának. Ebben a tekintetben a kormány eddig is nagy körültekintéssel kereste

a. járható utakat, ugyanúgy folytatni kell az államháztartás egyensúlyának fenntartására irányuló fáradozásokat, mert részben ez az alapja az infláció elleni védekezésnek is. Ez azonban mind csak a helyzet további romlása elleni védekezés és nem jelent pozitív lépést előre.

AZ ÖSSZES termelőágak általános válságából kétségtelenül kiemelkedik a mezőgazdaság nyomasztó helyzete. Egyrészt a már annyit hangoztatott és egyre kibírhatatlanabbá váló forgótőkehiány, amelyet a hitelforrások teljes elapadása még jobban élére állított, okoz komoly gondot. A nehézségekkel küzdő agráriusok nagy tömege az inflációban látja a helyzet javulásának nyitját és nem ismervén fel ennek a lépésnek végzetes hatásait, ebben az irányban fogja politikai befolyását érvényesíteni. A másik figyelmet és sürgős intézkedést igénylő jelenség az agrártermékek vásárló-, vagy helyesebben csereértékének egyre mélyülő hanyatlása a mezőgazdaság iparcikk-szükségletével szemben. Ez az ún. agrárrolló, amely egyes számítások szerint már olyan aránytalanságokat mutat, hogy az agrártermékek csereértéke alig 7_3 -át éri el a békebeli színvonalnak, a mezőgazdasági termelés hallatlan dekonjunktúrájának legkirívóbb tünete. Nézetem szerint ennek a kettős bajnak orvoslása volna a legsürgősebb teendő és ebben az irányban a német szükségrendeletnek látszanak bizonyos mértékig irányt mutatni, mert ha az árak leszorítása megoldható, úgy az az agrárrolló aránytalan kilengését is enyhítheti, de ugyanakkor a forgalom lebonyolításához szükséges pénzmennyiség csökkenvén, a nyomasztó pénzhiány tekintetében is kedvező hatással volna. Ez természetesen még nem jelenti azt, hogy a szükséges hitelek a mezőgazdaság rendelkezésére fognak állni, de mindenesetre egy egészséges lépést jelentene ebben az irányban is. Nagyon fontos érdek volna a teaurált bankjegymennyiség előcsalogatása is, de ez, valamint a betétek kiszivárgásának szintúgy nagyon fontos megakadályozása is csak a bizalom helyreállítása útján oldható meg. Ha azután a szükséges pénzmennyiség megvan, úgy meg kell találni a módot arra, hogy különleges fedezetek ellenében a mezőgazdaságnak rendelkezésére álljon.

De talán ugyanilyen fontos volna egy negatívum is! Félretenni minden olyan kérdést, ami a bizalom és a nyugalom helyreállítását veszélyezteti és ami energiát és időt von el ezeknek a mindennél fontosabb ügyeknek a megoldásától. Lemondani tudni a tömeg előtt talán népszerű, de a mai helyzetben igazán nem aktuális kérdések feszegetésének olcsó babérai-ról, az ellenzéki sérelmek hangoztatásáról, népszerűsíthető, de nem aktuális reformokról, mert ezek csak nyugtalanságot szítanak és ezeknél ma ezerszerre sürgősebb és fontosabb kérdésekre kell fordítani minden energiáját a kormánynak és parlamentnek egyaránt.

IFJ. SIMONTSITS ELEMÉR

A KELETI FRONT

WINSTON S. CHURCHILL háborús történeti művének, a „Világválság“-nak a „Keleti Frontiról írt kiegészítő, bár talán még mindig nem legutolsó kötete,¹ mint történeti munka, pontosan ugyanazokat a kiváló tulajdonságokat és fogyatkozásokat mutatja, mint mutatta a megelőző öt kötet. Újat, ami egészen természetes, nem tud mondani, de végtelenül érdekes, bizonyosan a többi köteteknél is érdekesebb olvasmány ez a kötet abból a szempontból, hogy miként látta és ítélte meg a keleti front gigászi küzdelmét a Nyugat legélesebb szemű politikusa, katonája és publicistája, mert hiszen Churchillben erre mind háromra megvan a teljes képesítés. A panoramikus ábrázolás már majdnem felülmúlhatatlan művészete, amely már a megelőző köteteket is a háborús irodalom egyik kimagasló értékévé tette, ebben a kötetben még csak fokozódik. Valóban, ha a „világhíradók“ izgalmas és az eseményeket megelevenítő módszerének, amelyet itt a formaérzék tökéletes művészete emel a legmagasabb színvonalra, lehet helye a történetírásban, Churchül ezt olyan módon valószínűsítette meg, amelyet egészen bátran lehet utolérhetetlennek nevezni, ennek a szónak minden elkoptatott konvencionális nélkül. Tannenbergi izgalmas percei, a lemergi csatának a pánikkal versenytfutó, véres zűrzavara, Mackensen dunai átkelésének az óramű pontosságával bekövetkező haditénye, egytől-egyig mind élnek és mint a világtörténelem nagy drámájának végtelen filmje, úgy peregnek le az olvasó előtt.

Ha egy időre kitöröljük emlékezetünkben a franciaországi és flandriai harcokat, —kezdi Churchill elbeszélését — a küzdelem a keleti fronton Összehasonlíthatatlanul a legnagyobb volt, nemcsak a világháborúban, de az egész világtörténelemben. Méreteivel, a véráldozattal, amelyet megkövetelt, a harcoló felek végkimerülésig menő viaskodásával, katonai jellegének kaleidoszkóp-szerű tarkaságával: nagyságban és erő kifejtésben a háború a keleti fronton felette áll minden hasonló eseménynek az emberiség egész történetében.

De nemcsak a legnagyobb, a legszomorúbb is volt ez a küzdelem minden küzdelem között, amelyet a történelem ismer. Mindhárom birodalom, amely résztvett a harcban, összeomlott, győzőké és legyőzötteké egyformán. Mindhárom birodalom uralkodója vagy trónját veszítette, vagy éppen éppen gyilkos kezek áldozata lett, családjának tagjaival együtt. A Komanovok, a Hohenzollemek és Habsburgok, akik évszázadokon át fenntartották és továbbvitték Európa életét, trónjukatvesztett vagy kiirtott dinasztiákká lettek. Az a három hatalmas államszervezet pedig, amelyeket nemzedékek türelme épített fel és amelyek az európai népek

¹ The World Crisis: The Eastern Front. — London, 1931. Thornton Butterworth. 359 l. A Magyar Szemle az előző köteteket ismertette: IV. k. 1. sz. 42—50 l. és VII. k. 2. sz. 186—189. 21.

családjának tisztas hagyományokra büszke csoportját képviselték, úgy kivetköztek eredeti formájukból, hogy alig lehet rájuk ismerni. Győzelmek és vereségek végtelen sora pergett le egymásután. Sokmillió ember fáradt, szenvedett, pusztult el. Verejtékcseppjeik, könnyeik, véruk végnélküli földeket áztatott. Sokmillió otthon várta haza a táborbaszállt harcosokat. Száz meg száz város készült, hogy örömmel fogadja a győzelemmel hazatérőket. De mindenki csak veszített: a sok áldozat mind hiába volt. A szörnyű sebek, amelyeket osztogattak vagy ők kaptak a küzdelemben, a nélkülözések, amelyeket el kellett szenvedniük, az önzetlen odaadás hazájukért és uralkodóikért, mind hiába volt. Nem nyert senki semmit. Minden belefűlt az őszi esők sártengerébe, elpusztult a tél hófúvásaiban, mindent megölt a fagy és az éhínség. Azokra pedig, akik túléltek mindezt a szörnyűséget, a harcos esztendő veteránjaira, hazaérve az otthon újabb katasztrófái vártak.

Ez a front újra meg újra Napoleon hadjárataira emlékeztet. Kezény és zord háború; a tél háborúja; kopár, sívár vidékek; hosszú menetelések előre, majd hátra, súlyos terhek alatt gömyedezve; elhullott lovak tetemei a vonuló csapatok mögött; sebesültek, kik önvérükben fagytak meg; halottak megszámlálhatatlanul, eltemetetlenül; az élők pedig megadással marsolnak tovább a halál-malom őrlő kerekai között. Eylau; Aspern; Wagram; Borodino; Berezina: ezeknek a neveknek baljóslatú emlékei mind felelevenednek, csak mind szörnyű méretekre nőttek. Így szaggatta szét magát darabokra Közép-Európa, így múlt ki vészes agóniában, hogy feltámadjon újra, megváltozva a felismerhetetlenségig.

Az az első száz-százhusz oldal, amely a keleti front fellángolásához vezető diplomáciai eseményeket foglalja egységes képbe, mindenütt elárulja Churchill ábrázoló és az eseményeket szemléletesen csoportosítani tudó művészetének legjobb tulajdonságait. De ez a sajátos „contemporaine“ történetírás legtökéletesebbé a mozgósítás, Hötzendorfi Conrad gyötrő dilemmájának leírásában és azoknak a nyugati fronthoz képest gigantikusán nagy terepeken lejátszódó ütközeteknek leírásában válik, amelyeket Churchill hamisítatlan angol sport-kifejezéssel az első két „fordulódnak nevez.

A méretek, különösen a háború első szakaszán, igen nagy szerepet játszottak a keleti front harcaiban. Míg nyugaton a hadseregek túlságosan nagyok voltak a terephez, keleten fordítva állott a helyzet és a terep volt túlságosan nagy a hadseregekhez. Mérhetetlen embertömegek csaptak újból és újból egymásra, de nagyságuk eltörpült az irtózatosságot távolságok mellett. Tizenhat-tizenhét hadtest, egyenként közel kétszáz-ezer emberrel, volt állandó mozgásban az ellenséggel szemben. Ezeket a hadseregeket néha kettőnként-hármanként csoportosították, máskor nagyobb csoportosítások részeként mozogtak, de közöttük mindig nagy darab területek maradtak, amelyeket nem védett senkisémmel. A szárnyak, sőt sokszor a hátvéd is, ki volt téve az ellenség váratlan manővereinek. Nagyobb haderő egyik fronton sem mozdulhatott ki helyéről anélkül, hogy attól ne kellett volna tartania, hogy valamely gyorsan és egészen váratlan helyről előrenyomuló ellenséges erő útját nem állja vagy ami még rosszabb volt, elvágja a mögöttes országrészekkel való, életet vagy halált jelentő összeköttetéseit. Az ilyen hadtestek egyen-egyen voltak akkorák, mint népes városok lakossága és ezeknek a tömegeknek folytonos utánpótlásra volt szükségük, emberben, élelmiszerekben; szükségük volt költséges és a legnagyobb precizitással készített gyártmányokra és mindenre a rendesnél nagyobb arányokban. Egyik sem lett volna képes egy hétnél tovább élni és fennmaradni, ha a kiegészítés bő forrásai elapadtak volna.

A keleti fronton a háború a határtalan házárdjáték háborúja volt. Itt nem voltak végtelen sorokban húzódozó lövészárkok, egymás mögött kiépített védelmi vonalak, amelyek az ütegek bonyolult hálózataira támaszkodhattak. Itt semmi nem állta útját a hadvezér szabad elgondolásainak és technikai akadályok nem állták útját a győzelem kivívásának. Helyette egymást érték a drámai helyzetek és a véletlen kiszámít-

hatatlan esélyei, akárcsak azokban a hadjáratokban, amelyeket Washington katonái és hadvezérei vívtak a Shenandoah-völgy vadonjaiban. Ugyanaz a kemény, primitív harci játék folyt itt is, csak éppen ötvenszeresen nagyobb arányokban, egész hadtestekkel és nehézkesmozgású hadseregekkel, fúrge brigádok helyett. Itt nem voltak hosszan, hónapok lassú munkájával előkészített és gondosan kikalkulált olfenzívák, mint a nyugati fronton: itt szabadstílusú birkózás folyt, mint Marlborough, Nagy Frigyes vagy Napoleon háborúiban. Csak éppen a hadmozdulatok értékét megsokszorozta a stratégiai vasúthálózatok teljesítő-képességének félelmetes hatása. Így azután ezen a határtalanul nagy hadszíntéren Ausztria az elvérzésig elgyengült, Oroszország vergődött, szenvedett és végül összeomlott; míg a német titán, a tudományos hadi felkészültség ijesztő eszközeivel hol egyik, hol másik fronton tűnt fel kegyetlen, villámló kardjával.

ENNEK A MOZGÓ HÁBORÚNAK nagy ütközetei és csatái, Tannenberg, Lemberg, Lodz és a keletporoszországi határon vívott téli csata, azok a harcok, amelyekről teljes és kimerítő képet nyújt Churchill könyve. Egész apokaliptikus nagyságában tudja érzékeltetni a millióknak azt a szörnyű tusakodását, amelyet ezek a nagy csaták jelentettek. Közöttük mindenekelőtt Tannenberget, a világháború Cannae-ját írja le Churchill a stílusművészet olyan megelevenítő erejével amelyet nyugodtan lehet Tolsztoj csataleírásai vagy Zola Débacle-jának sedáni csatajelenetei mellé állítani. Nem jelenti ez semmiesetre sem azt, mintha Churchill művében a tudományos megbízhatóság szempontjai valami belletrisztikus cél érdekében háttérbe szorultak volna. De az bizonyos, hogy míg a harcokban résztvett hadvezérek vagy katonái szakírók könyvei a részletek túlságos bősége és a szaktudománynak kívül álló ember számára természetes nehézségei miatt csaknem elzárt területet jelentenek, addig Churchill könyve teljes tájékozást ad mindenkinek; amit elmond, az megbízható és ahogyan elmondja, az mint olvasmány is a legnagyobb irodalmi értéket nyújtja. Nem nehéz észrevenni különben, hogy Churchillnek, egyénisége sokféle rétegezettsége mellett is, első szerelme mégis csak a haditudomány volt, hiszen változatos pályafutását úgy kezdte meg, mint katoná, a szudáni gyarmati háborúban és mint a Morning Post haditudósítója, a búr háborúban. Katonai leírásaiban valóban nincs is semmi felületesség vagy elnagyoltság és már maga a szövegben közölt sok, hadműveleti rajzokkal nagyszerűen illusztrált térkép is igazolja, hogy Churchill elbeszélése mindenütt megbízható adatokra támaszkodik és a legszigorúbb tudományos értékelés mellett is megállja a maga helyét. Annál nagyobb kár, hogy a keletporoszországi téli csata leírása után érezhető törés áll be a könyv szerkezetének felépítésében. Már az oldalszámok is kifejezik ezt a szerkezeti aránytalanságot. A téli csata leírása a 281. oldalon ér véget és az 1915 tavaszától történt események leírására mindössze 50 oldal marad. Ezen az ötven oldalon bizony már nem egyszer jelentkezik az újságíró felszínessége, pedig ha ezt a kötetét végig az első fejezetek színvonalán tartotta volna Churchill, a „keleti front“ nemcsak hogy elérte volna az előző és most is a háború történetéről írt könyvek között klasszikus műnek számító kötetek színvonalát, de annak fölé is emelkedett volna azért, hogy ilyen nagy és széteső anyagról egységes képet tud nyújtani. De már a tamov-gorlicei áttörés, hasonlóképpen a két szerbiai had-

járát, a valjevói kudarc és 1915 őszén a szerbek katonai megsemmisítésének leírásánál határozottan érzik a leírásnak és a szerkesztésnek az első fejezetek teljességével szemben feltűnő hiányossága. Később pedig a Bruszilov-offenzíva és az orosz front összeomlásának története, bármilyen eleven és színes még ilyen rövid formájában is, alig megy túl egy újságcikk-sorozat vagy egy folyóiratbeli cikk keretein. Romániáról azért esik csak mellékesen említés, mert a román front eseményei egyik előző kötetben kaptak helyet; azt azonban ismét a könyv hiányosságának kell tekinteni, hogy Churchill Ferenc József halálával és a cár lemondásával legördíti a függőnyt a keleti front véres színpadára. Ha már az orosz frontnak a bresztlitovszki békekötésig történt eseményei nem is érdekelték annyira, hogy ezek elmondásának helyet juttatott volna könyvében, a szövetségesek szalonikii expedíciós hadseregének szerepe és a bolgár front összeomlása, amely a központi hatalmak általános katonai összeomlásának megindítója volt, bizonyosan hozzátartozott volna a keleti front teljes történetéhez.

Amint a könyv egyik függeléke mutatja, Churchill nem használt valami nagy irodalmat könyve megírásához, bár az összeválogatott források kivétel nélkül mind szükséges és megbízható és nagy többségükben értékes művek. Súlyuk és értékük szerint a német, kisebb részben az osztrák forrásmunkák mégis lényegesen túlsúlyban vannak a másik oldalról származó művekkel szemben. Ennek oka nem lehetett csupán nyelvbéli akadály, hiszen az orosz katonai szakirodalom jelentősebb műveit vagy eredetileg is németül adták ki vagy le vannak fordítva német nyelvre és Churchill német nyelvű könyveket nagy számmal sorol fel a felhasznált művek között. A „Keleti Front“ forrásainak ezt a hiányosságát — egyoldalúságnak bajos volna nevezni — kifogásolja is a könyv egy orosz bírálója, A. M. Nikolajeff, a New York Times irodalmi mellékletében (november 29-i szám). Az orosz front és a háborús Oroszország eseményeinek ismereténél Churchill katonai művet valóban alig használ mást, mint Knox angol katonai attasénak „With the Russian Army, 1914—1917“ című könyvét. Rajta kívül az oroszok közül a függelék csupán Bruszilov angol, Suchomlinov, Danilov és Dobrovolski német fordításban megjelent műveit sorolja fel.

De a forrásművektől eltekintve is, Churchill bizonyosan mert a tények önmagukért beszéltek, ami a keleti front harcait illeti, a németek katonai teljesítményeiről igen kedvező véleményt alkotott magának. Az osztrák hadseregről már annál kedvezőtlenebb az ítélete és pedig nemcsak a hadvezetésről, hanem a csapatok harci értékéről is. Egy az egyhez arányban, az orosz csapatokat általában jobbnak tartja, mint az osztrákokat, de a német csapatok értékét legalább kétszeresére becsüli az osztrákokénak, amint az számtalan esetben kézzelfogható módon szerinte ki is tűnt.

A HADVEZÉREK KÖZÜL négyről esik gyakran szó. Hindenburgot és Ludendorffot, mint két, egymástól elválaszthatatlan munkatársat sajátos rövidítéssel, egy a H és L betűkből készített monogrammal

jelzi Churchill az elbeszélés folyamán. Rajtuk kívül nagy szerep jut természetesen Falkenhaynnak és talán legtöbbet foglalkozik' a könyv Conraddal, aki diplomáciai ambíciói révén fontos szerepet játszott már a háború előtti esztendőkből is.

Hindenburg iránt igen nagy tisztelettel viseltetik Churchill, bár nagyságának titkát inkább valami ösztönszerű óserőben, mint nagy áttekintésre képes képzelőerőben látja. Sőt úgy hiszi, hogy sikereinek titka legtöbbször az a fantázia nélküli józansága volt, amellyel a dolgokat leegyszerűsítetten tudta látni és így képes volt a helyes utat gyorsan és biztosan megtalálni.

Ludendorff hadvezéri képességeit elismeri, de a tannenbergi babérokat alaposan megtépázza. Amit erre vonatkozólag összefoglalás-képpen elmond, érdemes bővebben idézni:

A tannenbergi győzelemért járó dicsőséget a háború alatt és néhány évig azután is, sikeresen sajátította ki magának Ludendorff. Ez volt az az ugródeszka, amelyen keresztül eljutott Németország háborújának teljhatalmú irányításáig. Hindenburgnak nem voltak személyes igényei. Megelégedett azzal, hogy Ludendorff állításait senki ne vonja kétségbe. Ez a megállapítás a következőképpen hangzott: Hindenburg tábornagy mindig elfogadta az általam ajánlott terveket és vállalta a felelősséget azok elfogadásáért. De olyan tények, amelyek további bizonyításra már nem szorulnak, igazolják először: hogy a nyolcadik hadseregnek Szamszonov elleni összpontosító mozdulatait Hofmann ezredes kezdeményezésére Prittwitz vezérkara már elrendelte és ezek a mozdulatok már befejezésükhöz közeledtek abban a pillanatban, amikor Ludendorff megérkezett a hadsereg-főparancsnokságra. Másodszor: hogy Ludendorff, mielőtt megérkezett volna, kisebb megerősítésekre vonatkozó rendelkezésektől eltekintve, útközben olyan parancsokat küldött, nevezetesen, hogy a nyolcadik hadsereg parancsnoksága vonuljon vissza egészen Marienburgig és hogy az egyes hadtestek járjanak el egymástól függetlenül a saját belátásuk szerint az ő megerősítéséig, amelyek csak bajt okoztak és értékes idő elvesztegetését eredményezték. Miközben a csata már állott, Ludendorff augusztus 25-én Francoist egy időelőtti támadásra akarta szorítani, ami ha megghiúsult volna, Szamszonov hadserege megmenekült volna a katasztrófától. Francis egyszerűen megtagadta az engedelmességet és pedig nagyszerű eredménnyel. Ludendorff 28-án már beletörődött abba, hogy az orosz sereg közepe megmenekül. Egy ideges pillanatában megakadályozta, hogy a XVII. és az I. tartalék-hadtest elzárja a kelet felé eső szabad nyílást; ugyanezen a napon Francoisnak olyan parancsot adott, amely feltétlenül azt eredményezte volna, hogy a gyűrűbe került oroszok nagyobb tömege megszőktessék délkelet felé. Tény az, hogy ezen az éjszakán Hindenburg, bizonyosan Ludendorff tanácsára, a következő táviratot küldte a német főhadiszállásra: A csatát megnyertük; az üldözést folytatjuk. Lehetséges, hogy a két orosz hadtest bekerítése nem fog sikerülni.

De Francois tábornok ismét nem engedelmeskedett a kiadott parancsnak és igen nagy kockázattal, da helyesen ítélve meg az ellenség lelkiállapotát, őrcsapatokból kordont vonatott a Neidenburg—Willenberg közötti útra és így csapdába fogta az egész orosz centrumot. A győzelem érdeme elsősorban Hoffmann tábornoké, de a dicsőségben neki osztoznia kell Francois tábornokkal, aki, bár egyetlen hadtest állt csupán rendelkezésére, a belátásnak és a merészségnek azt a ritka összhangját egyesítette magában, amely a legjellemzőbb tulajdonsága az igazi hadvezéri lángelmének. Francois, bizva a maga jól megalapozott feltevéseiben, szembeszállt Ludendorffal és tündöklő győzelmet nyert számára, a saját parancsai ellenére. Ezt a felfogást, bármennyire bántó is ez Ludendorffra, általánosan elfogadták német katonai körökben. Egyik bizonyítéka ennek az a fénykép, amely a tannenbergi csata tizedik évfordulóján tartott ünnepségen készült. A fényképen Hindenburg jobbán Francois tábornok ül, akit a köztársasági elnök kitüntetőleg ültetett maga mellé erre a díszes helyre.

Sokkal izgatóbb téma azonban Churchill számára Falkenhayn szereplése. A dardanellai kaland hőse semmiképpen sem tudja megérteni, hogy a német vezérkar főnöke, éppenúgy, mint Jofire a másik oldalon, miért tartott ki makacsul amellett a szerinte téves meggyőződés mellett, hogy a háború sorsa csak a nyugati harctereken dőlhet el és a keleti hadszíntér bármelyik pontja csak mellékesen jöhet számításba? Falkenhayn egyéni karrierjének bukását Verdimmél a nyugati hadszíntér okozta. A keleti hadszíntéren Gorlicénél szerzett nagy győzelméért kijáró elismerést vonakodva és alig akarta elfogadni. Igazi „vainqueur malgré lui” volt, állapítja meg róla félig tréfásan Churchill. Falkenhayn vak volt a keleti front lehetőségeivel szemben és fanatikus kitartással fordult nyugat, a győzelem egyetlen lehetősége felé.

Pedig milyen lehetőségek, de veszedelmek is rejtőztek észrevenvetten Keleten! Az első és legkéznlékevőbb lehetőség Németország számára Románia megnyerése lett volna. A szövetségesek kudarca a Dardanelláknál, Bulgária átpártolása a központi hatalmakhoz, Szerbia tragikus sorsa, de mindenekfelett Oroszország gyengesége és Galíciából való kivonulása, Romániát majdnem tőrhetetlen elszigeteltségben hagyta. Csak nagyon kis nyomásra lett volna szükség, hogy megtegye azt a döntő lépést, amelyre tulajdonképpen szerződés kötelezte. Románia megnyerése, az egyetlen Görögországtól eltekintve, a Balkán feletti teljes rendelkezést jelentette volna a központi hatalmaknak. Lényegesen megnövelte volna hadseregüket, de, ami ennél sokkal fontosabb, Románia gabonát és petróleumot tudott volna adni szövetségeseinek. Román területen át a német és osztrák csapatok benyomulhattak volna Ukrániába és Odesszába. Így végtelen nagyságú élelmezési terület nyílt volna meg Közép-Európának a blokád által kiéhezett lakossága számára. A Fekete-tenger alig lett volna más, mint egy nagy német tó és jelentéktelen német segítség is elég lett volna ahhoz, hogy a törökök eljussanak a Káspi-tengerig és Németország legyen az úr az ottani nagy olajmezők felett. Németország, előtt így új életlehetőségek nyíltak volna meg; hiába lett volna az angol flotta blokádja az óceán felé. Sőt további alkalmak nyíltak volna a német terjeszkedés előtt Perzsiában, Afganisztánban, Indiában. Mindehhez nem kellettek volna nagy hadseregek. Egy tucat német hadosztály, sokkal kevesebb, mint amennyi egyetlen nyugati ofenzívához szükséges volt, elegendő lett volna ahhoz, hogy vezessék és animálják az osztrák, török és román seregek útját kelet felé...

CONRADOT jobb sorsra érdemes és a balvégzet által üldözött embernek tartja Churchill, akiben a katonai képességek megvoltak, de nem tudott elég nagy ember lenni olyan helyzetekben, amikor az események döntő, nagy fordulatok elé állították. Életének tragikus nagy eseményei a háborút közvetlenül megelőző és a háború pár első hetében játszódtak le. A jóvátehetetlen hibát azzal követte el, hogy a háború kitöréséhez vezető, gyorsan lepergő diplomáciai események között nem tudott tisztán tájékozódni. Ha akár a „B”-vel jelzett Szerbia ellen, akár az „R”-rel jelzett Oroszország ellen kidolgozott haditervet választotta volna, az eredmény egészen más lehetett volna. A bal-

kezes, de az udvarnál érthetetlenül nagy kegyben álló Potiorek tehetlensége mindenesetre nagy tehertétel volt önmagában is. De azért ha a „B” terv keresztülvitelét nem keresztezi a második hadtestnek a galíciai frontra való átrendelése, mielőtt a déli front harcaiba egyáltalán bele is avatkozhattak volna, az első, véres kudarcok nem következtek volna be Szerbiában és a valjevói visszavonulás szomorú tragédiájára bizonyosan sohasem került volna sor. Ha az osztrák-magyar hadsereg teljes erejével vetette volna rá magát Szerbiára, bizonyosan el tudta volna érni azt az eredményt, amelyet egy évvel később Mackensen csapatai vívtak ki. Ilyen döntő győzelem diplomáciai sikerei a Balkánon felbecsülhetetlenek lettek volna; a galíciai front feladása és a Kárpátok vonalán, mint védelmi vonalon való felállás pedig nem követelt volna nagyobb áldozatot, mint amilyen területi veszteségeket a lembergi csata okozott; az emberanyagban való veszteség pedig az északi fronton, védekező háború mellett, sokkal kisebb lehetett volna.

De ha ez az eljárás kockázatos is lett volna, mennyivel ésszerűbben járt volna el Conrad akkor, ha a déli fronton csak a védelemre szorítkozik és Potioreket egyszerűen elhallgattatja támadási terveivel. A második hadtestet el sem lett volna szabad indítani dél felé, hanem teljes erővel kellett volna indulni Oroszország ellen. Sajnos, úgy látszik, a monarchia sorsa az orosz fronton meg volt pecsételve. Conrad tervei ugyanis abból a megfontolásból indultak ki, hogy az ő galíciai előnyomulása északi és a németek keletporoszországi offenzívája déli irányban haladva, elszakítja Varsóval együtt a lengyel kiugrást és így a háború legelején döntő sikert lehet kierőszakolni az orosz harctéren. Dankl és Auffenberg csapatai szép kezdeti sikereket értek el Ivangoród környékén, de a keletporoszországi együttműködés, ahol akkor még a gyámoltalan Prittwitz volt a parancsnok, elmaradt. Conrad hiába küldte a sürgető táviratokat a német nagyvezérkarhoz, nekik akkor minden gondjuk a nyugati front sikereinek kihasználása volt. A monarchia évtizedek lassú szervező munkájával megteremtett hadseregét így kettős végzet is hajtotta a lembergi csata hekatombái felé. Conrad nagy vétke, Churchill szerint, az volt, hogy még ekkor sem hajolt meg a változhatatlan előtt, hanem vakon, a maga egyéni ambíciói meghiúsulása feletti elkeseredésből hajszolta bele seregeit a biztos pusztulásba. Az a kritika, amelyet Churchill a lembergi tragédia elbeszélésének végén mond Conrad hadvezetéséről, teljes borzalmasságában mutatja meg, hogy milyen jóvátehetetlen, valóban a monarchia sírját megásó pusztulás ment végbe a háború első hónapjában, a pár hétig tartó galíciai harcok alatt.

A Szán vonalára való visszavonulás után az orosz üldözés tempója, amint az természetes is, meglassult és Conradnak szeptember 26-ára sikerült felállítani új arcvonalát a Dunajec mentén. Abból a 900.000 emberből, akik a galíciai harcokban résztvettek, hat hét alatt kétharmadánál lényegesen kevesebb lépte csak át a Szán vonalát. Hivatalos osztrák adatok szerint az oroszok nem túloztak, amikor hadijelentéseikben arról számoltak be, hogy az ellenség vesztesége halottakban és sebesültekben 250.000 és foglyokban 100.000 ember volt.

...Különösen nagy volt a hadsereg tisztikarának vesztesége, aránylag sokkal nagyobb, mint a legénységi állományban történt veszteség. Több mint felük elpusztult és ezeket nem lehetett pótolni. Soha

többé nem vált lehetségessé, hogy azt a katonai szempontból kiváló emberanyagot, amelyet a kettős monarchia még ezután is sorokba tudott állítani, német vagy legalább is német érzésű elemek vezessék. Az a tény, hogy a tisztikar felújításánál nagy számban kellett elfogadni csehert, románokat és horvátokat, azt jelentette, hogy nagyobb befolyáshoz jutottak azok, akik gyűlölték a monarchia németjeit (Churchill állandóan teutonokat emleget és bár kifejezetten nem mondja, de félő, hogy a „Teutonic element“ sorába odaszámítja a magyarokat is) és a Habsburg-házzal semmit nem törődtek. Így az osztrák-magyar hadsereg megcsonkítása a népeknek abban a nagy csatájában, amelyet a történelem a lembergi csata néven fog említeni, jelentőségében felér a marnei-csatával, mint a háborúnak 1914-ben történt egyik fontos és megváltozhatatlan következményekkel járó eseménye. Ez a csata végzetes ítéletmondás Conrad látókörén kívüli katonai felfogásáról, bármennyi őszinteség és magát nem kímélő bátorság volt is benne. A háború valamennyi akciói között az osztrák-magyar hadsereg galíciai harcai kívánták volna meg legjobban az időt és megfontolást. Minden hadsereg között, amely Hannibálnak olaszországi harcai óta szerepelt a világtörténelemben, az osztrák-magyar hadsereg kívánta volna meg a legóvatosabb bánásmódot. Conrad széttrötte ezt a hadsereget és elkoptatta őket három hét alatt.

Az OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA foglalkoztatja Churchillt a leghosszasabban. Oroszországról és az orosz viszonyokról, a legszükségesebb katonai adatok közlésén kívül, nem nyújt világos képet és a cár alakja is ködbeveszően homályos, de a kettős monarchia és a Habsburgok tragédiája annál inkább érdekli. Németország háborús szereplésének legkülönbözőbb szempontjait az előző kötetek már részletesen megtárgyalták és így csak természetes, hogy ennek a kötetnek lapjain a Habsburg-ház tragédiájának és Ausztria összeomlásának részletei elevenednek fel, amely felett különben is éppen az angol közvélemény tért napirendre a legnehezebben. Churchill ezt az összeomlást végzetszerűnek tartja és ha különös kiválasztással a személyes felelősséget az események felidézéséért három emberre, Principre, a gyilkosra, Berchthold külügyminiszterre és Tschirskyre, Németország bécsi nagykövetére hárítja is, azért végeredményben úgy tekintik őket, mint akik csupán vak eszközök voltak a sors kezében.

Sajátosképpen a magyar problémát a Habsburg-monarchia keretein belül Churchill vagy nem veszi észre vagy, ami valószínűbb, fejtegetéseinek és következtetéseinek körén ezúttal kívül esik a monarchia általános sorsának ez a részkérdése. Érdekes azonban részletesebben idézni azt, amit Ausztria belső viszonyairól és a Habsburg-monarchia kereteinek már a háborút megelőző időkben megindult bomlásáról mond:

A szétrobbantó erők fokozatosan mindinkább aktív szerepet játszottak a birodalom belső életében, már a múlt század utolsó negyedétől kezdve. A nyugati eszmék térhódítása, a demokratikus eszmék elterjedése, az egyetemes műveltség parancsoló szükségszerűsége, a széleskörű szavazati jogra támaszkodó felelős parlamentarizmus elfogadása, a kötelező katonai szolgálat bevezetésével járó követelmények: ez mind növelte a nehézségeket. A szétbomló monarchiában nem volt olyan összetartó erő, mint az Egyesült Államok megszámlálhatatlan nemzeti iskoláiban, amelyek mindenkit összefognak a közös nyelv és az egyetemes nemzeti öntudat kötelékével. A kettős monarchiában minden népfajtszeparatista célok hajtottak és régi, sokszor már elfelejtett nemzedékek nyelvük és irodalmuk újraélesztésével az egymás ellen forduló elleneskedés tüzeit szították.

Hiábavaló kísérletezés volt ezeket az egymással meg nem békélt

elemeket közös parlamentbe gyűjteni össze. Hiábavaló lett volna itt az angol parlamentárizmus eszközeit alkalmazni és eszményeit propagálni. Parlamentek csak akkor munkaképesek, ha a pártok többsége legalább az alapvető kérdésekben meg tud egymással egyezni. A Habsburgok parlamentjeiben izgatott képviselők csoportjai ültek, akik órákon át üvöltöttek egymásra a maguk külön nyelvén és közben ágyúörgéssé fokozódó robajjal verdesték öklükkel a padokat. Mindnyájan szabadjára eresztették egymás iránt érzett gyűlöletüket és mindnyájan vérrel és könnyel fizettek ezért a kedvtelésükért.

Miközben ezek a széthúzó faji erők bomlasztották a monarchia kereteit, a kultúrált, kiváltságos és földbirtokos arisztokrácia, a tisztviselő- és katonai osztályok bonyolult hierarchiája, akiken nyugodott a magántulajdon védelme és a monarchia fenntartása, fokozódó aggodalommal látták, hogy az ipari proletariátus és a szocializmus évről-évre erősödik és hangosabbá válik. Három-négy Írország, amely egyszerre volt Sinn Fein is és szocialista is, marta itt egymást és lett volna kész bármelyik pillanatban ledönteni a birodalom tartóoszlopait. Így virradt rá a huszadik század erre a hatvanmillió emberre, akik felett a fáradt, összetört életű, tragikus sorsú, nyolcvanas éveikhez közeledő agg császár és király uralkodott, mint elmúlt korok és átkos gyűlölködések sorsvert örököse.

Az az arckép, amelyet Ferenc Józsefről ad Churchill, egyéni, más nyelvre alig lefordítható stílusában, cinizmus nélkül és minden bántó él nélküli szánakozással rajzolja meg az utolsó nagy Habsburg-uralkodó sorsüldözött alakját. A mesteri kézzel elkészített jellemrajz Tschupplik, Margutti és Marchenko, a bécsi orosz katonai attasé jól ismert műveire támaszkodik és, sajnos, sokkal részletesebb és terjedelmesebb, mint hogy egy cikk keretében idézni lehetne.

A sarajevói gyilkosságról írt fejezet a legérdekesebbek közé tartozik. Az egész esemény elkerülhetetlen végzetszerűsége az, ami Churchillt itt is leginkább foglalkoztatja: a bécsi udvari intrika, amely valószínűleg belehajtotta a gyilkosok karjaiba a szerencsétlen sorsú főherceget és feleségét; — idézi Churchill Ferenc Ferdinánd állítólagos mondatát, amikor a gyilkosságot megelőző bombarobbanás tettesét elfogták: „Akasszátok fel nyomban, mert Bécsből még kitüntetést küldenek neki!” — Potiorek vezetésű mulasztása, aki a legszükségesebb óvintézkedéseket sem tette meg a főhercegi pár életének megvédésére; a szerb kormány állítólag jószándékú, de félszeg diplomáciával közölt figyelmeztetése a trónörökösöt fenyegető veszedelemről, amelyet a bécsi kabinetiroda méltóságán alulinak tartott arra, hogy tudomásul vegye. Így történt azután, hogy Ferenc Ferdinánd, „bár tisztában volt a reá váró veszedelmekkel és feleségét igyekezett is lebeszélteni arról, hogy útjára elkísérje, mint herceg és mint katona, becsületbeli kötelességének érezte, hogy látogatásának megállapított rendjéhez ragaszkodjék“.

A szerbek elvakult nacionalizmusát, amellyel mégis csak közvetlen és kétségtelenül felelős előidézői voltak ennek az elvetemült gyilkosságnak, Churchill, mint igazi angol ember, keményen és mentegetés nélkül elítéli és mint „infámiá“-t bélyegezi meg a szerbeknek azt a cselekedetét, hogy a gyilkos emlékének a gáztett színhelyén emléket emeltek. Churchill egyébként egészen természetesnek tartja, hogy ez a gyilkosság a monarchia népeiben olyan hatást váltott ki, amelynek a Szerbia elleni háborús megtorlás volt a legtermészetesebb következménye.

Hogy helyesen ítéleshessük meg a gyilkosság nyomán támadt érzést a monarchiában, — írja — képzeljük el magunkat hasonló helyzetben. Tegyük fel, hogy Írország önálló köztársaság volna, amely irányunkban mind ellenségesebben viselkednék és hogy nem lenne külön sziget, hanem csak szárazföldi határok választanának el tőle bennünket, mint Walestől vagy Skóciától; hogy szenvedélyes pán-kelta izgatás folynék, amelynek célja az volna, Írországot, Waleset és Skóciát egyetlen államban egyesítse Anglia ellen; hogy a walesi herceg hivatalos úton Carnarvonba ment volna és hogy gyilkosok szervezett bandája meggyilkolta volna és a gyilkosok Írországból jöttek volna és fegyvereiket a dublini arzenálból kapták volna! Ez a párhuzam pontosan megfelel annak, ami Ausztria-Magyarországgal történt. Néhány napon át Ausztria népének haragja szenvedélyes tüntetésekben nyilvánult meg Szerbia ellen. A budapesti brit főkonzul azt jelentette, hogy ennek a gyűlöletnek megnyilvánulása a magyar fővárosban még szenvedélyesebb volt: „Vad gyűlölet hulláma csap át az egész országon Szerbia ellen és minden ellen, ami szerb“.

Churchill kötetének bennünket legközelebről érdeklő lapjai mégis csak azok, amelyek Tisza István szerepét úgy állítják be, mint aki nemcsak a monarchiában és Németországban, de a világháborúért felelős valamennyi vezető állásban levő államférfiú között, még Edward Greynél is inkább, az egyedüli volt, aki hátsógondolat nélküli férfias-sággal helyezkedett szembe a végzet feltartóztatlan akaratával és amíg a vérengzés kopói láncaikról el nem szabadultak, minden erejével, szinte a kétségbeesésig, küzdött a békés kibontakozás érdekében. Churchill hosszasan idézi az osztrák külügyminisztérium által kiadott hivatalos okmánygyűjteményből Tiszának július 4-én az uralkodóhoz intézett levelét, majd azt a memorandumot, amelyet a július 7.-i közös minisztertanács után szintén Ferenc Józsefnek adott át. „Amíg tehát mindkét uralkodó és mindkét külügyminisztérium Conraddal tartva azon az állásponton volt, hogy a háborús megtorlás Szerbia ellen elengedhetetlen, — írja Churchill Tisza szerepéről — egyesegyedül ő volt az, aki ezzel a véleménnyel szembehelyezkedett.“

MATHÉ ELEK

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: minden hó 10-én délben. — Írógépben irt cikkeket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímezett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korrigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte. — Szerzőink különnyomataikat, megállapított tarifa szerinti az Athenaeum nyomda igazgatóságánál szíveskedjenek közvetlenül megrendelni, legkésőbbben a szám megjelenésétől számított két héten belül.

A MANDZSÚRIAI KÉRDÉS

VALAMI két évvel ezelőtt a mandzsúriai kínai hatóságok egyik napról a másikra puccsszerűen kezükbe kerítették a Kínai Keleti Vasutat, amely annak idején cári orosz koncesszióképpen épült s vezetése felerészben orosz, felerészben kínai kézben volt. A charbini orosz direktort elfogták s a többi orosz tisztviselővel együtt börtönbe zárták. A charbini és a mukdeni orosz konzulátust is hasonló sors érte. Kínai oldalról ezt az eljárást azzal indokolták, hogy a letartóztatott orosz konzuli kar s a vasút tisztviselői, természetesen egytől-egyig szovjet alattvalók, kommunista propagandát fejtettek ki. Szovjetország erre erélyes ultimátum-jellegű jegyzékkel fordult a kínai kormányhoz, a kívánt elégtételt azonban nem kapta meg. Hónapok múltak el anélkül, hogy bármi is történt volna. Azaz hogy Kína minden valamire való városában egymás után tartották az oroszellenes népgyűléseket. Nem sokkal rá, 1929—30 telén váratlanul szovjet haderő jelent meg Észak-Mandzsúriában. A hatás katasztrofális lett. A kínai hadsereg, anélkül hogy a legcsekélyebb ellenállást is megkísérelte volna, rabolva, gyűjtogatva menekült az oroszok elől. A kínai hadvezetőség azonnal fegyverszünetet kért, biztosítva a status quo teljes egészében való rögtöni visszaállítását. Erről szól a chabarovszki jegyzőkönyv. A továbbiak tárgyalására kínai delegátusok mentek Moszkvába.

Mo Tehui, a kínai delegáció vezetője még be sem fejezte a misszióját, máris újabb bonyodalom keletkezett Mandzsúriában; központjában ezúttal a japánok állottak. A japán-kínai viszony már régebb óta feszült volt s nem sok kellett a konfliktus kirobbanásához. Sérelmekben pedig nem volt hiány. Íme csak egynehány a múlt nyáron törtétek közül. A kínai kormány egyoldalúan eltörölte Japán konzuli bíraskodási jogát, melyet előzőleg szerződésben biztosított. S bebizonyítandó, hogy nem maradnak csupán elvi jelentőségű megállapításoknál, azonnal letartóztatta Valami csekély vétség miatt egy koreait (a koreaiak tudvalevőleg szintén japán alattvalók) s figyelembe sem véve a mukdeni japán főkonzul tiltakozását, majd erélyes követelőzést, el is ítélték a kínai törvények szerint. Röviddel rá, szintén Mandzsúriában, viszálykodás tört ki koreai és kínai parasztok közt földjeik öntözése körül, amibe fegyveresen beleavatkozott a helyi kínai csendőrség és katonaság is, s természetesen a kínaiaknak fogta pártját. A koreaiak segítségül hívták a japán koncessziót képező Dél-Mandzsúriai Vasút japán helyőrségét s valóságos harc keletkezett a japánok és kínaiak közt, sebesültekkel és halottakkal. A törtétekért a felelős-

séget mindegyik fel a másakra igyekezett háritani. A meglehetősen szenvedélyes hangú tárgyalások alatt meggyilkoltak Mandzsúriában egy japán vezérkari tisztet. Az energikus hangú japán jegyzéket azonnal katonai támadás követte azzal a megokolással, hogy a kínaiak nem hajlandók a gyilkost kiadni, sem pedig garanciát nyújtani arra, hogy a jövőben hasonló esetek ne ismétlődhessenek meg. A japán csapatok csakhamar elfoglalták Mandzsúria fővárosát Mukdent, majd nagyobb küzdelem után a már orosz érdekszférába tartozó Czikárt is. Nyugat felé megszállták Taonant s nemrégiben Csincsut. £ pár hónapos hadviselés eredménye röviden az, hogy ez év januárja elején már nem maradt egyetlen kínai katona sem Mandzsúria földjén: a nagyobb, déli részben japán katonaság a helyzet korlátlan ura, sőt Észak-Mandzsúriában is csak vasúti koncessziót őrző orosz katonaság tartózkodik.

Amint a helyzet kedvezőtlenre fordult, Kína a Népszövetségtől, majd az Egyesült Államoktól kért igazságot és védelmet. Az orosz konfliktusban egyszer már sikerrel szerepelt, mint a civilizáció védője a kommunista áradattal szemben; most újra a mártírt játssza s bizonyítgatja, hogy saját földjén, betolakodott bitorlóktól szenved méltatlanságot.

Kétségtelen, hogy a mandzsúriai orosz és japán bonyodalom mostani elindítója a fiatal kínai nacionalizmus, mely meggondolatlan türelmetlenséggel egymás után provokálja azokat a hatalmakat, melyeknek szerződésben biztosított bizonyos kiváltságokat. Ezek a kiváltságok Kína szuverén jogait ugyan nem egyszer sértik, de az inkább nemzetieskedő, mint nemzeti kormány kellő megfontolás és előkészület nélküli akcióival csak újabb megaláztatásokat hoz országára. Kína agresszív, de erőtlen nacionalizmusán kívül egészen speciális körülményekkel is kell számolnunk. Kína, Japán és Oroszország küzdelme Mandzsúriáért, melynek területe hozzávetőlegesen háromszor akkora, mint a békebeli Magyarországé, nem mai keletű.

MANDZSÚRIA nem tartozott mindig Kínához, sőt volt idő, hogy Kína tartozott Mandzsúriához. A mandzsu lovas nomád nép volt, nyelvüeg, fajilag teljesen idegen a kínaitól, vele csak úgy került kapcsolatba, mint azok a többi északi „barbárok“, akik hol zsákmányoló kedvvel riogatták a kínai Nagy Fal őrségét (sőt sokszor azon belül a letelepedett kínai lakosságot is), hol meg megjuhászodva ajándékokkal, adókkal az Ég fia vazallusának ismerték el magukat. De ez az állapot nem tartott soha huzamosabb ideig, mert a gyengébb nomádokat csakhamar elsodorták az erősebbek s a harc a hatalomért megint megújult. Nem egyszer megtörtént, hogy az Észak nomádjai meghódították Kínát vagy legalább annak egy tekintélyes részét s fejedelmi családjuk a kínai császár trónját foglalta el. Igen sajátságos, hogy mondhatni minden ilyen esetben a hódító barbárok teljesen beleolvadtak a számosabb, kulturáltabb kínai rétegbe s dltűntek úgy, hogy még csak nyomot sem hagytak maguk után. Pontosan ez történt a mandzsukkal is.

Egyik törzsük, a dzsürcsi már a XII. században megindulva Mandzsúriából elfoglalta egész Észak-Kínát, s annak korlátlan ura

maradt több mint száz évig. Helyét egy nála erősebb nomád népnek, a mongolnak kellett átengednie. Miután valami háromszáz évet áthalászott-vadászott a történelmi ismeretlenség homályában, újra megjelent, erősebben mint valaha. A vezetést ekkor már egy másik, tekintélyesebb törzs vitte, a neve mandzsu volt. A törzs feje, Nurhacsu, népét 300 főből álló „nyilakra“ osztotta, győzelmes hadakozásai során saját és szövetséges törzseinek a száma 17-ről 70-re emelkedett. Főhadiszállását és székhelyét, mely eddig a Szungari felső folyásánál, Kirintől délre feküdt, Mukdenbe tette át. Megtagadva a hűbéri viszonyt, mely eddig Kínához fűzte, 1616-ban császárrá kiáltotta ki magát. Csakhamar az egész Liaotung félsziget birtokába került. A mandzsu hódításnak a sikerét nagyban elősegítette, hogy Kína legkülönbözőbb helyein: Szecsuanban, Sangtungban és Kuicsouban, egymásután törtek ki a lázadások. 1629-ben a mandzsuk új hadjáratra indultak, katonaságukat, mely eddig nyilakra volt beosztva, nagyobb egységek szerint, nyolc zászlóaljba tömörítették. A mandzsu csapatok már ekkor Sanhaikuan és Peking alatt állottak. Pár évre rá, 1636-ban a mandzsu császár győzelmein felbuzdulva, kínai császárnak kiáltotta ki magát, családjának kínai dinasztikus nevet adott (Ta Cing).

Míg így az északi barbárok valósággal diadalmában úsztak, Kína belsejében az anarchia mindinkább terjedt. Az eddigi kis rablók és zsoldfizetés híján portyázó katonaság helyét komoly felkelések foglalták el. Szecsuanban az egyik felkelővezérek, Lí Dzezsengnek nem kevesebb, mint három hadosztálya volt s még ez a haderő is félelmesen szaporodott napról-napra. Egymásután foglalta el a kínai császári csapatoktól a nagy városokat s miután már Kína tekintélyes része kezén volt, császárrá kiáltotta ki magát s megindult haderejével Peking ellen. Ázsiai méretű mézszárlás árán Lí Dzezseng megszerezte Tekinget is. A szerencsétlen elhagyatott császár palotájában önmaga vetett véget életének. S már úgy látszott, hogy a lázadó fog ülni a császári trónra, mikor a sanhaikuanai kínai helyőrség parancsnoka, Ú Szankui, akinek az volt a feladata, hogy az északi határt a mandzsuktól védje, Lí Dzezseng elleni gyűlöletében az ellenséghez fordult segítségért. A mandzsukat pedig nem kellett nagyon hívogatni. Nyolc nap alatt egész hadseregükkel Sanhaikuan alatt termettek s Ú Szankui vezetésével megindultak Peking ellen. Útközben döntő győzelmet aratva Lí Dzezsengen, Ú Szankui és a mandzsuk szinte akadály nélkül bevonultak a fővárosba. Lí Dzezseng felgyújtva palotáit s a város kapuit, elmenekült, magával hurcolva a császári kincsekből amennyit csak bírt. Menekülése közben kínai parasztok agyonverték.

A mandzsukat ezalatt Pekingben szabadítókként nagy ünnepek között fogadták. Az ünnepeknek is végük volt, de a mandzsuk csak maradtak. A kínaiak szerették volna visszaállítani az előbbi rendet s a császári trónon a szerencsétlenül kimúlt császár utódait látni. A mandzsuk minderről hallani sem akartak. Egyszerűen berendezkedtek Kínában. A kínai császári trónt a mandzsu császár töltötte be. Kína kormányzását a mandzsuk vették kezükbe. Mindez non ment egészen simán, de komolyabb felkelések csak délen fordultak elő, ezeket is könnyűszerrel elnyomták.

Mindamelletts eléggé bölcsen az állam meglevő szervezetéhez nem nyúltak, minden maradt a régiben. Csak minden magasabbrangú kínai mandarin mellé egy mandzsut is tettek, hogy ily módon minden téren megfelelő ellenőrzést gyakorolhassanak. A hadsereg vezetése volt az egyetlen kivétel; kínaiak kizárásával ezt a mandzsuk tartották kezükben. Lassan bevezették a mandzsú nyelv és írás kötelező ismeretét mindazokra, akik bármilyen hivatalra pályáztak. A hódoltság külső jeleképpen a kínaiaknak is kellett ezentúl borotválniok fejüket (afféle tonzúra módjára), mint ezt a mandzsú szokás megkövetelte.

A mandzsuknak hivatalok elnyerésére bizonyos előjogaik voltak. Akik nem hivatalnokoskodtak, azok katonák voltak. A császári csapatok kizárólag mandzsukból toborzódtak. De voltak tiszta mandzsú gamizonok a nagy kínai birodalom legtávolabb részeiben is. Minden mandzsú család apanage-ban részesült, ha arra rászorult. Mandzsúria földjét maguk közt felosztották, ezeket a birtokokat nem lehetett sem eladni, sem elzálogosítani. Földet venni itt kínainak nem volt szabad. Sőt a tömeges bevándorlást is szigorúan tiltotta a mandzsú kormány, de bár ez a rendelet egészen 1905-ig érvényben maradt, a kínaiak rendszeresen kijátszották, úgyhogy a rendelet visszavonása előtt is már mindenütt kínai falvak terültek el Mandzsúriában.

A mandzsú dinasztia, Kína utolsó császári családja, 1912-ig maradt uralmon. Ez a hosszú, kétszázötven és egynéhány évi uralom a mandzsú dinasztíának teljes elkinaiasodásával járt.

Az északi nomádok fiaiból lett császárok a kínai hagyományok legbuzgóbb öreivé lettek; a kínai nyelvnek és irodalomnak nemcsak kitűnő ismerői, hanem ápolói és művelői is voltak. A művészetnek náluk különb pártolói alig akadtak. Melyik műgyűjtő ne ismerné Khangszi és Csienlung porcellánjait? A hazai nyelvet, a mandzsut, az ősi hagyományokat bizony hasztalan gyámolították, a végén maguk a császárok is könyvből tanulták őseik anyanyelvét, azt is inkább csak illendőségből. Az udvarban élő mandzsú hercegek és hercegnők még ennyire sem vitték, ők már csak azt az egyetlen szót tudták, amellyel az udvari etikett szerint az audienciákon a császárt kellett üdvözölniök.

A mandzsú nép ugyanerre a sorsra jutott. Szigorú törvények tiltották a mandzsuknak a kínaiakkal való összeházasodást. Nem mondhatni, hogy nagy rendszerességgel szegték volna meg ezt a rendelkezést, mellyel fajuk tisztaságát és uralmát próbálták védeni és biztosítani a mandzsú császárok. Mégis: ez a lovas, katonai szervezeten nyugvó nomád társadalom nem tudta megóvni függetlenségét a minden vihart megálló kínai civilizációval és az azzal járó életformákkal szemben. A beolvadás folyamatát meggyorsította az is, hogy a kiváltságait őrizni akaró clan nem kollektív formában, de egyedenként került szembe az erősebb fajjal és a magasabb civilizációs formával. Az eredmény oly teljes és tökéletes lett, hogy ma már csak filológus utazók tudnak nagy nehezen lelni egy 200—300 főből álló mandzsú népfoltot az Amúr mentén, ahol még beszélnek ezt a nyelvet s ahol még élnek a régi szokások emlékei.

Amikor kitört a kínai forradalom, a gyermek császárt, Phújít, lemondatták, a mandzsú mandarinokat a helyükről eltávolították, de

mindennek már csak politikai jelentősége volt, vele szemben mandzsu ellenhatásról még csak álmodni sem lehetett: a mandzsu nép és nyelv ekkor már régóta halott volt.

Így jutottak a kínaiak Mandzsúriához.

Az OROSZOK első szibériai terjeszkedésükkor kerültek érintkezésbe Mandzsúriával. Ebben az időben már mandzsu császárok ültek Kína trónján, így történt meg az, hogy a mandzsúriai ügyekkel a kínai császár foglalkozhatott s hogy az itt lakó mandzsuk és tunguzok, az itt hadakozó mandzsu és mongol seregek kínaiaknak szerepelnek. Politikai indokok valamennyire tehát motiválják mandzsuknak, mongoloknak kínaiakként való felvonultatását, a politikai történetírás pedig kizárólag így beszél róluk. Ezen a néven Vagyunk kénytelenek megemlékezni róluk mi is a következő sorokban, de csak annak hangsúlyozásával, hogy ez a kínai elnevezés (legalább is az oroszok mandzsúriai kapcsolatainak az elején) sem nyelvileg, sem anthropologiailag nem szabatos.

Az első figyelemreméltó esemény az oroszoknak Mandzsúria felé való terjeszkedésében Chabarov nevéhez fűződik. Ez a hetman a jakutszki vajda engedélyével 150 ember élén nagyobb felderítő útra indult az Amúr mellé. Ennek során több kisebb erődítményt emelt, köztük Albazint az Amúr balpartján. E kis hely jelentősége rohamosan növekedett: 1672-ben már kormányzót állít az élére a nercsinszki vajda, kb. tíz év múlva pedig önálló vajdasággá alakul. Lakói portyázásokkal nyugtalanították a túlsó part kínaijait. Ezek ostrommal feleltek több ízben, egyszer el is foglalták Albazint, felperzselték, de az oroszok újra visszatelepedtek, újra megerősítették s megint csak folytatták az ellenségeskedést. És Albazin nem volt izolált eset az orosz-mandzsúriai határon.

Miután ebben az időben számtalan orosz kereskedelmi, politikai, sőt néhány vallási követség is megfordult Kínában, csakhamar felmerült az a gondolat, hogy az orosz-kínai határt szerződésben fogják meghatározni. Ezt a szerződést csakugyan meg is kötötték Nercsinszkben 1689-ben. A szerződést mandzsu, orosz és latin nyelven szövegezték meg (kínaiul nem!). Ennek alapján az oroszok visszahúzódtak az Amúrtól nyugatra, lemondtak arról a területről, amely ma a Zabajkál-szkája egy részét s az egész Primorszkáját képezi, kötelezték magukat Albazin átadására. Ezt a kínaiak mindjárt felgyújtották, az orosz lakosság pedig Nercsinszkbe telepedett át. De ezzel szemben a kínaiak elismerték orosz birtoknak a szerződésben megjelölt határon túl elterülő földet, megengedték az orosz alattvalóknak, hogy szabályosan kiállított útlevellel szabadon közlekedhessenek és kereskedhessenek Kínában.

Nincs a kínai-európai nemzetközi kapcsolatoknak egyetlen vizsgálója sem, aki nem hívná fel nyomatékosan a figyelmet a nercsinszki szerződés egy másik nagy, politikai jelentőségére: ez az első szerződés, melyet Kína európai hatalommal kötött.

Az orosz követségeknek ezután sincs se szeri, se száma, de csak eredménytelenségben vetekedhetik egyik a másikkal. Csak Száva Vladiszlavicsnak sikerült új szerződést kötnie Kjahtában 1727-ben,

számos kérdés rendezése mellett éppen a Mandzsúriával kapcsolatos kérdéseket hagyva nyitva — pontosabb földrajzi adatok hiányában. Ezeknek megoldására vagy legalább előbbre vitelére vállalkozott Muravjev tulai kormányzó. Ő volt az, aki felismerte annak a víziútnak a fontosságát, melyet az Amúr képez s minden igyekezetével azon volt, hogy legalább e folyó partjához hozzájuthasson Oroszország. Fáradozásainak nem várt eredménye lett, Jisan meghatalmazott kínai kormányzóval Aigunban megkötött szerződése szerint (1858) kelet felé az Usszúri folyó lett a határ egészen a tengerig. Jisan ugyan kegyvesztett lett, elmozdították állásából, de a szerződést a kínai császár mégis ratifikálta.

A múlt század végén indultak el azok az események, melyek a mandzsúriai kérdést a mai formájában eredményezték. Az első ezek sorában a kínai-japán háború, róla még majd beszélünk. De már most megemlítjük, hogy e háború végét jelentő simonoszeki béke (1895) nyomán Kína kénytelen volt Japán javára lemondani bizonyos területekről, de az angolok, franciák és az oroszok együttes jegyzékben „barátságos javaslatként“ azt ajánlották a japán kormánynak, hogy enyhítsék a simonoszeki béke pontjait. E „barátságos javaslatnak“ nem annyira a három nagyhatalomnak Kína iránt táplált szimpátiája volt az oka, mint inkább Japán hatalmi növekedésének mérsékelésére való törekedés. Ez a javaslat tartalmazta többek között azt a pontot is, hogy Japán visszaadja Kínának a Liaotung félszigetet, melyet a simonoszeki békeszerződés értelmében Kínától elvett. Ezzel szemben Kína kötelezi magát 30 millió tael jóvátétel megfizetésére. A jóvátételi összeg folyósításától számított három hónapon belül a japán csapatok tartoznak elhagyni Liaotung félszigetét. Az örökké zilált pénzügyi viszonyok közt élő Kínának természetesen ilyen nagy összeg nem állott rendelkezésére. Francia beleegyezéssel Oroszország kölcsön formájában megszerezte ezt az összeget. A nyújtott segítség fejében Oroszország bizonyos előnyökre számított.

Elsősorban az orosz kormány támogatásával — legnagyobb részt orosz tőkével — alapítottak egy Orosz-Ázsiai Bankot Szentpétervárott, ez lévén Távolkeleten Oroszországnak gazdasági s nem egyszer politikai téren is egyik legfontosabb szerve, természetes ha kimagasló szerepet játszott alapításától fogva a mandzsúriai orosz érdekek történetében.

De Oroszország a nyújtott segítségért többet kívánt. Szentpétervárott a cár koronázása alkalmával ott tartózkodó Li Hungcsang alkirályal, a legújabb kínai politikai történet egyik legkimagaslóbb alakjával folytattak tárgyalásokat. A létrejött szerződés szövegét nem hozták nyilvánosságra, de az kiderült, hogy Oroszország bizonyos koncessziót kapott. Engedményt nyert arra, hogy Csitától az Amúr felett kanyargó, Vladivosztokba vezető vasúti távolság megrövidítésére Mandzsúrián keresztül vasutat építsen. így keletkezett a Kínai Keleti Vasút. A megépítéséhez szükséges tőkét az Orosz-Ázsiai Bank szolgáltatta. Egy másik szerződés értelmében Oroszország 25 évre bérbe vette a Santung félszigeten fekvő kikötőt, Kiaocsout. Mielőtt az oroszok itt megjelenhettek volna, a németek megszállták Kiaocsout;

kárpótlásképpen a Liaotung félszigeten fekvő Port Arthurt és Dalnijt orosz hadihajók elfoglalták, a következő évben pedig (1898) szerződést kötöttek a kínaiakkal. Eszerint Liaotung félszigete 25 évre bérletképpen Oroszország kezébe ment át. Ugyanekkor kapott egyéb engedmények alapján Gharbinból kiinduló, tehát a Kínai Keleti Vasúthoz csatlakozó vonalat építettek Port Arthurba és Dalnijba.

De ekkor már angolok, franciák, németek megnövekedett étvágyal szintén újabb koncessziókat követeltek. Mi vehetett nekik gátat? A kínai-japán háborúban nyilvánvaló lett Kína minden mértékét meghaladó inferioritása. Hasztalan kísérletezett az utolsó mandzsú császár reformokkal. Mielőtt kivitelre kerülhetett volna a sor, az anyacsászárnőnek, Cöhszinek sikerült magához ragadnia a hatalmat s a legkíméletlenebb kézzel elnyomni minden reformmozgalmat.

Ilyen körülmények közt született meg az ú. n. boxer-lázadás a Santung félszigeten. Rövidesen szétágazott Kína minden zugába. Ezt az eleinte titkos mozgalmat később az udvar is elnézte, ha nem is támogatta. A mozgalom kimondottan az idegenek ellen irányult: őket tartották minden baj kútféjének. 1900 júniusában az összeesküvők meggyilkolták Pekingben báró Ketteler német követet a nyílt utcán. Megtámadták a templomokat és a követségeket és halálra kerestek minden idegent. Német vezetéssel nemzetközi hadsereg érkezett Kínába, mely helyreállította a régi rendet, jól ügyelve arra, hogy minden egyes hatalom meglévő kiváltságait minél előnyösebben növelje.

Oroszországnak sohasem nyílhatott volna jobb alkalmá, hogy Mandzsúriához való ragaszkodását bebizonyítsa. A megállapodás szerint ugyanis orosz csapatok feladata lett a rend helyreállítása Mandzsúriában. Sebtiben elfoglalták Charbint és a Dalnij meg Port Arthur mellett egyetlen számbajöhető kikötőt: Niucsuangot. És mindenütt helyreállították a rendet.

De közben befejeződött a hoxerlázadás. Kínára (nem volt egészen ártatlan benne) 450 millió taelnyi hadisarcot vetettek egyéb súlyos és megalázó feltételekkel tetézve. De az orosz csapatok nem mozdultak Mandzsúriából. Japán, Anglia és az Egyesült-Államok felhívásaira is csak ígérekkel feleltek. Egyedül az angol-japán szövetség megalakulása (1902) tudta elérni, hogy Oroszország Kínával kiürítési megállapodást kössön. A végső határidőül megjelölt 18 hónap is eltelt, az orosz megszálló csapatok mégsem vonultak ki Mandzsúriából, ellenkezőleg arról kezdtek tárgyalásokat folytatni a pekingi kormánnyal, hogy még több gazdasági engedménnyel még jobban gyökeret verhessenek ott. A tárgyalások hírére az említett három nagyhatalom erélyesen tiltakozott, viszont Oroszországon volt a protestálás sora, mikor röviddel rá Kína megnyitotta Japán és az Egyesült-Államok számára Mukdent, Ngantungot és Tatungkout (a két utóbbi kikötő).

A legélesebben Japán és Oroszország érdekei kerültek összeütközésbe egymással. Nem kisebbszerű gazdasági ellentétéről volt szó, hanem arról, hogy kié legyen egész Mandzsúria és Korea. Semmiféle tárgyalás nem vezetett célhoz. Megszakadt az orosz-japán diplomáciai viszony és kitört a háború (1904). A nem várt kimenetel kissé megdöbbenetette a távolabbról érdekelteket is: Japán teljes győzelmet aratott

az oroszok felett, a bevehetetlennek tartott Port Arthur is elesett; a későn érkező orosz balti flottát Togo admirális teljesen megsemmisítette.

Az Egyesült-Államok jónak látták békét közvetíteni. így jött létre a portsmouthi békeszerződés (1905). Eszerint Oroszország lemondott Dél-Mandzsúriában élvezett összes privilégiumairól a vasúttal együtt egészen Kuangcsengzeig, sőt ezenfelül még Szachalin déli részét is át kellett adnia Japánnak. A meglévő helyzet szentesítésére 1910-ben újabb szerződést kötöttek, világosan megjelölván most már az orosz és japán érdekszféra határát.

Nagy vonásokban ez maradt a helyzet a legújabb időkig. Lényeges változást az orosz forradalom sem jelentett: Szovjetoroszország éppoly makacsul ragaszkodott mandzsúriai koncesszióihoz, mint a régi cári rezsim. A Kínai Keleti Vasút átvétele mégsem ment egészen simán. Az orosz forradalom nyomán a vasút tőkéjének a tulajdonosa, a cári kormány eltűnt, de a koncessziós jogok letéteményese, az Orosz Ázsiai Bank megmaradt. Ez utóbbi jogait biztosította Kína az 1920-as szerződésben.

A washingtoni konferencia után, mely Kína első igazi nagy diplomáciai sikerét jelentette, szerződés jött létre Szovjetoroszország és a kínai kormány között (1924). Szovjetoroszország ennek során az engedékenység legvégső határáig elment: lemondott a régi rendszer alatt élvezett összes privilégiumairól, elismerte Külsőmongoliát kínai területnek, csakhogy a többi nagyhatalom érdekeire halálos csapást mérhessen. Szovjetoroszország és Kína szövetségre léptek egymással s csak hajszálon múlt, hogy nem sikerült egész Kínát bolsevizálni, legalább is pillanatnyilag. Ebben az 1924-es szerződésben szó volt a Kínai Keleti Vasútról is. A felek megegyeztek abban, hogy a vasút kizárólag kereskedelmi vállalat, minden egyéb felmerülő, nem gazdasági természetű kérdés elintézése Kína hatáskörébe tartozik. A szovjet elvben hozzájárult ahhoz is, hogy a vasutat Kína megvásárolhassa.

Mindebben a pekingi központi kormánnyal állapodtak meg, de hogy e megállapodások gyakorlatba átvihetők legyenek, tárgyalni kellett Mandzsúria valóságos urával, Csang Colinnal is. Karachán, a szovjet nagykövet, itt már kevésbé volt engedékeny. Reorganizálták a vasút igazgatóságát és a nem-szovjet Orosz-Ázsiai Bank kezéből a szovjetkormány kivette a Kínai Keleti Vasutat. Hasztalan volt minden tiltakozás. Az Orosz-Ázsiai Bank megbukott. A vasút orosz tisztviselőit a szovjet választotta meg. De ugyanakkor az igazgatóságban helyet biztosítottak bizonyos számú kínai delegátusnak is.

Ezután következett be az orosz-kínai konfliktus, amelyről már előljáróban megemlékeztünk.

A JAPÁN TERJESZKEDÉS Mandzsúriában újabb keletű jelenség, vele szervesen összefügg, részben megelőzi Korea megszerzésére irányuló törekvése. Teljes nagyságában és jelentőségében ez a japán politika csak az ú. n. restauráció után (1868) köszöntött be, akkor, mikor Japán az államhatalomnak újra egy kézben való központosítása után hihetetlen mértékben s nem is sejtett eredménnyel modernizálódott. A japán-kínai háború 1894-ben Korea miatt tört ki. Korea ebben

az időben Japán vazallusa volt, de különben teljes autonómiával rendelkezett. Alighogy kitört ez a háború, a japánok nyomása alatt Korea Japán uralma alá helyezte magát. A dolgok sorát Kína számára a háború további menete sem változtatta meg valami előnyösen. A kínai hadsereg szétszóródott, flottájukat hasonló sors érte a Jalu torkolatánál. Japán csapatok egymásután foglalták el Port Arthurt, Weihaiweit és Niucsuangot, sőt röviddel rá Formóza szigetét is. A háborút befejező s oly súlyos következményekkel járó simonoszeki békéről már szoltunk.

A háborút Japán nyerte meg, de gyümölcseit mások élvezték. A japán-kínai háborútól az orosz-japán háborúig terjedő idő Mandzsúriában az orosz hegemonia kora s hogy nem végződött Mandzsúria teljes meghódításával, majd annektálásával, az kizárólag a többi érdekelt nagyhatalom féltékenységének tulajdonítható. De végül is sikerült Japánnak az orosz-japán háborút nemcsak megnyerni, de eredményeit meg is tartani. Ez pedig nem volt csekélység. Egész Dél-Mandzsúria Japán érdekkörébe tartozott, valamennyi stratégiaiilag fontos pontját megszállta, megerősítette s gazdasági kiaknázását a kínai kormánytól kicsikart számos koncesszióval biztosította magának, minden más hatalom kizárásával. A körül meg már vita sem merült fel, hogy Koreát elfoglalta, majd nem sokkal rá a Japán birodalomba bekebelezte. Úgy látszott, hogy ez a japán hegemonia kezdete.

Amint kitört a világháború, Japán elfoglalta a Santung félszigetén az összes német koncessziókat. Sőt látva, hogy a nyugati hatalmak másnemű érdekeik miatt kezdik elhanyagolni a távolkeleti kérdést, másfelől hogy a fiatal kínai köztársaság a növekvő anarchia súlya alatt roskadozik, 1915-ben május 7-én ultimátumot intézett Kínához s annak elfogadását negyvennyolc órai határidőhöz kötötte. Ez az ultimátum 21 pontot tartalmazott, annak végrehajtása Kínát Japán gyarmatává süllyesztette volna. Mandzsúriában a japánok letelepedhetnek, ingatlanokat vásárolhatnak, kereskedhetnek. Port Arthur, Dairen birtokát (az orosz-japán háború óta így hívták Dalnijt), és a délmandzsúriai vasúti koncessziókat, illetőleg azok bérletét meghosszabbítják 99 évre. Hasonló privilégiumot kapnak a japánok Kelet-Mongóliában, mely szintén Kína uralma alatt áll, azonfölül minden bányászati jog az övék. Nem részletezzük a követelések többi részét, csak annyit, hogy hasonló intézkedéseket tartalmaztak azok Santung félszigetére, Fukienre, a Jangce völgyére is.

Kína nem tehetett egyebet, elfogadta Japán követeléseit. Az Egyesült-Államok „Kína érdekében“ protestáltak s követelték a 21 közül 16 pontnak a visszavonását. Japán a nagy rivális közbeléptére engedett. De Kína a 21 követelést nem felejtette el, a japánok elleni gyűlölet jobban lábra kapott, mint valaha. Május 7-ét, az emlékezetes ultimátum átnyújtásának napját a „nemzeti megaláztatás“ gyásznapijává avatták. Bojkottálták a japán kereskedelmet. Az elkezdett úton a kínai nem tud megállni. Sok helyen megrohanták a japán kereskedők raktárait, kirabolták, felgyújtották, japán alattvalókat bántalmaztak. A szenvedélyekre csak az tudott valamelyest csillapítótag hatni, ha itt-ott megjelent a partok mentén egy-egy japán cirkáló vagy torpedózúzó.

Japán mandzsúriai politikájában kétségtelen, hogy nem volt önzetlenebb, mint riválisai, de alkotott valamit, a puszta mezőkre életet varázsolt, az elhagyatott steppéket benépesítette, rendet teremtett és tartott akkor, mikor Kínában sehol nem volt (és máig sincs) élet- és vagyónbiztonság. Kína most mindent visszakövetel. Nemcsak a puszta néptelen földet, amit Japán kapott, vagy erőszakkal vett magának, hanem mindazzal egyetemben, amit rajta ez teremtett, épített. Talán érdemes ezen a megszerzendő, új vagynon röviden áttekin-tenünk.

A gerince a Délmandzsúriai Vasút, hossza 701*6 km. Központja Mukden, attól északra Csangcsunig húzódik, ahol az oroszok Kínai Keleti Vasútjához, így közvetve a transzszibériai vonalhoz kapcsolódik. Délen a végállomás Dairen, Kína egyik legnagyobb kereskedelmi kikötője. Ebből a fővonalból kisebb elágazódások vezetnek Port Arthurba (hadikikötő), Jingkouba (kereskedelmi kikötő), Jentaiba (kőszénbánya), Fusunba (kőszénbánya). Ezek hosszúsága együtt 150.2 km. A Mukdenből Ngantungba vivő fontos vonal hosszúsága 258.7 km. A japán vasútvonalak együttes hosszúsága ezerszáztizenegy és fél km.

A Délmandzsúriai Vasút egy része, mely Csangcsuntól Port Arthurig vezet, még az orosz időből való. A japánok 1905-ben birtokukba véve, teljesen átalakították és kiépítették. Kezeléséről a Délmandzsúriai Vasúti Társaság gondoskodik, mely 1906-ban alakult császári dekrétumra, 200 millió jen (kb. 20 millió font sterling) alaptőkével. Az összeg felerészéig a japán kormány vállalt érdekeltséget. 1920-ban a Társaság alaptőkéjét 440 millió jenre (kb. 44 millió font sterling) emelte. A kuangtung (Port Arthur és vidéke) japán főkormányzó gyakorolja felette a felügyeletet.

Íme néhány statisztikai adat a Társaság 1927-es működéséről: ebben az évben volt 8.689 tisztviselője, 26.479 alkalmazottja, 229 alkalmi munkareje. Az együttes 35.397 alkalmazottból 14.596 kínai volt. Az ezenfelül alkalmazott 11.740 napszamos legnagyobb része szintén kínai volt.

A Dairen—Csangcsun vonalon (701.6 km) a forgalom 12 óra 10 perc alatt bonyolódik le. A forgalom fejlődését mutatja ez a néhány szám. 1907-ben ennek a vonalnak a forgalma 1,512.231 utas, 1,486.434 tonna teheráru; bevétel 9,768.887 jen, kiadás 6,101.615 jen. Húsz év múlva, 1927-ben a forgalom következőképpen alakult: 8,290.085 utas, 16,535.194 tonna teheráru, 107,923.059 jen bevétel, 40,311.765 jen kiadás. A világháború az utóbbi években ezeket a számokat is persze lenyomta.

A Délmandzsúriai Vasút felszerelése áll 432 mozdonyból, 440 személyszállító vagonból és 6.811 teherszállító kocsiból. A felszerelés gyarapítása és javítása céljából két japán műhelyt tart üzemben.

Mandzsúriának egyéb vasútvonalaiiban is van japán tőke érdekelve. A Liaotung félsziget déli részében a Csincsou—Pidzeuó 100 km-es vonal egy japán magánvállalkozásé. A Kirin—Tunhua 208 km-es vonalat japán vállalkozók építették a kínaiaknak. A Szingkai-Pajantala, továbbá a Csengcsiatun—Taonan—Cicikár vonalat a Délmandzsúriai Vasút építette a kínaiak számára. A kínaiak ezeket a vona-

lakat aztán továbbfejleszteni igyekeztek, hogy a japán vasutakkal párhuzamos tevékenységet fejthessenek ki s azok jelentőségét, rentabilitását tönkretegyék.

Mandzsúria gazdasági felvirágoztatásának a földjében rejlő energiákon kívül egy másik kapitális fontosságú oka is van. Ez a bevándorlás. Szokás hivatkozni Japán túlnépesedésére. Nos, a bevándorlóknak csak egytizede japán alattvaló, azok sem tiszta japánok, hanem legnagyobbbrészt koreaiak. Az új honfoglalók kilencztedé kínai. Japán nemhogy gátolná ezt a folyamatot, de elősegíti. A kínai munkaerő a legolcsóbb a világon. Az utóbbi években a bevándorlók évi átlagát a japán statisztika 3—400.000-re teszi. Ennek a rohamos arányú bevándorlásnak a következménye, hogy Mandzsúria lakossága az utolsó húsz év alatt 12 millióról csaknem a kétszeresére emelkedett.

Mandzsúria megművelhető földjének még így is csak alig a fele került megművelés alá (12,200.000 hektár).¹ Természeti kincseinek (kőszén, olaj stb.) szakszerű kiaknázását a japánok indították meg; iparnak, kereskedelemnek eddig itt nem látott lendületet ők adtak.

Ez A MOSTANI japán-kínai konfliktus tehát távolról sem az elvek harca. És ha végigtekintünk Mandzsúria történetén, melyet főbb vonásokban megpróbáltunk vázolni, látnunk kell, hogy benne nemcsak Kína és Japán vannak érdekelve. De titkon növekvő izgalommal figyeli az események fejlődését Szovjetország is. A látzólag érdektelen három nagyhatalomnak pedig nem is annyira a békét közvetítő Népszövetség tekintélyének a megóvása a főgondja, hanem az, hogy a bonyodalomból Japán akkora fölényrel talál kikerülni, hogy az valamennyiük mandzsúriai, esetleg távolkeleti érdekeit fenyegetheti. A veszély kínai siker esetén sem volna kisebb: a temperamentumos kínai nacionalizmus anélkül is mind brutálisabban ostromolja vérrel, pénzzel és erőszakkal szerzett koncesszióikat.

LIGETI LAJOS

¹ Japán statisztikai adatainkat H. W. Kinney, *La Mandchourie moderne et la Compagnie du Chemin de fér Sud-Mandchourien* (Paris 1928) c. művéből merítettük.

GONDOLATOK A NÉMET DIKTATÚRÁRÓL

ANÉMET BIRODALMAT közel másfél esztendeje a weimári alkotmány 48-ik szakasza alapján kormányozzák. Ha az ország rendje és nyugalma követeli, mondja az alkotmány, akkor a birodalmi elnök a törvényt átmenetileg rendeletekkel helyettesítheti. Mindenkor azonban csak a rend és a nyugalom fenntartására. Viszont a birodalmi gyűlésnek (a Reichstagnak) jogában áll a szükségrendeletet, amelyeket mindenkor rögtön tudatni kell vele, egyszerű szótöbbséggel érvényen kívül helyezni. Amikor Weimárban a nemzetgyűlés a republikánus alkotmányt megalkotta, természetesen gondolt arra a lehetőségre is, hogy belső vagy külső bonyodalmak, háborús zavarok, vagy zavargások gyors cselekvésre kötelezhetik a kormányt. Minden ilyen esetben nehéz bevárni, amíg a törvényhozás megadja a kormánynak a felhatalmazást a kivételes intézkedések elrendelésére. Ez a magyarázata az alkotmány 48-ik szakaszának. Arra a lehetőségre azonban, hogy valaha e szakasz alapján hónapokig, talán esztendőig szükséges lesz majd a birodalom sorsát igazgatni, nem gondolt senki. Az új alkotmányból sohasem virulhat ki a diktatúra, mondták Weimárban és mégis úgy történt.

Az út a diktatúráig kivételesen majdnem egyenes volt. Szinte úgy tetszett, hogy nem is történhetett másként. A pártokra szakadt birodalmi gyűlésen a Brüning-kormány megalakulásakor csak egy többségi lehetőség volt: a nagy koalíció, vagyis a bal- és a középpártok egyesülése a kormány támogatására. Ez a nagy koalíció azonban, amelynek utolsó kancellárja a szocialista Müller Hermann volt, épp akkor bukott meg belső egyenetlenkedése miatt. Feltámasztására tehát nem lehetett gondolni és az új Brüning-kormány, amely tisztán a polgári középpártokra támaszkodott, nyilván ellene is irányult, bár csak akkor számíthatott hosszabb nyugalomra, ha balról a szocialisták és jobbról a német nemzeti párt támogatják, vagy legalább is megtűrik. Ez a számítás nem bizonyult helyesnek, a többség leszavazta a kormányt, amire Hindenburg és Brüning 1930 nyarán feloszlatták a parlamentet és új választást rendeltek el. Az új választások 1930 szeptemberében azután felduzzasztották a Hitler-pártot és a Reichstag pártviszonyai még jobban megromlottak. A jobboldal jelentősen megszaporodott, a középpártok, a centrumot kivéve, majd minden befolyásukat elveszítették, a birodalmi gyűlés teljesen munkaképtelenné vált és a kormány két malomkő közé került, balról a szocialisták, jobbról pedig az úgynevezett nemzeti ellenzék (Hitler és Hugenberg pártjai) fenyegették a létét. Parlamentáris szempontból helyzete tarthatatlan volt, még

sem mondhatott le, mert nem akadt volna politikai okokból elfogadható utóda. Egy szocialista, vagy egy Hitler párti kancellár csak polgárháborúba és anyagi helyzetének teljes romlásába vezették volna a nemzetet. De az események sem engedték Brüning kancellárt távozni. Az anyagi bajok fokozódása, a pénzügyi viszonyok rosszabbodása, a külföld megvont bizalmából fakadó bonyodalmak, a reparációs kérdések egész terjedelmében való felvetése és a belpolitikai harcok arra kényszerítették, hogy gyors egymásutánban a szükségrendeletek egész sorát bocsássa ki, amelyek a birodalom belső életének egészen új képet adtak. Hogy e rendeletek nem voltak alkotmányellenesek, Hindenburg aláírása beszédesen bizonyította. Az a feltevés, hogy az Utolsó választások Hitlerek részleges győzelme következtében Brüning ellen ütöttek ki, bizonyos tekintetben téves volt, mert éppen a nemzeti szocialisták megnövekedéséből következett, hogy Brüning maradt és hogy uralmát kénytelen volt az alkotmány 48-ik szakaszára berendezni. Mert az új választások óta, hogy Hitler uralomra jutását megakadályozzák, a szocialisták taktikából nyíltan támogatják a Brüning-kormányt, nincs kifogásuk a Reichstag szapora szünetelése ellen, nem engedik a kormányt megbuktatni és belenyugodtak a szükség szülte diktatúrába is. A Reichstag 1930 szeptembere óta csak elméletben él, jelentős munkát non végzett, bár a honatyák fizetésüket tovább is felveszik.

Így született meg a törvényes diktatúra, hisz a weimári alkotmány teljes érvényében fennáll és alkotmányosértés egy irányban sem történt. Az alkotmány összes tényezői működnek, bár összmunkásságuk eredménye mégis csak a kivételes 48-ik szakasz alkalmazása tehát a nem is leplezett diktatúra. A Brüning vezette kormány hatalma korlátlan, még a birodalmi gyűlés újabb ülészaka sem fogja tudni — ha ugyan akarni fogja — az eddigi szükségrendeleteket érvényen kívül helyezni, mert azok lényegesebb része már belevésődött a nemzet életébe...

A német azonban nem beszél diktatúráról. Nem tagadja, de nem is állítja, hogy benne él. Mert ha a birodalmat szükségrendeletekkel kormányozzák is, már a szövetezett államok saját parlamentjei (a Landtagok) legalább részben* tovább dolgoznak, törvényeket hoznak, kormányokat is buktatnak és belső életüket, úgy ahogy, maguk szabályozzák. Poroszországban, Bajorországban, Württembergben, Szászországban, Braunschweigban, Hamburgban és Brémában és még egy sereg apró államban az országos parlamentek életében alig állott be változás. A birodalom tehát egészen más képet nyújt, mint egyes részei, az egyik oldalon a kivételes hatalom, a másikon látszólag a teljes alkotmányosság uralkodik. A valójában azonban egészen más a helyzet. A még mutatkozó alkotmányos játékot ugyanis teljesen háttérbe szorították a diktatúrából folyó szükségrendeletek. A birodalmi, általánosan kötelező szükségrendeletek természetesen megszünték a szövetezett államok külön szükségrendeletek. Mégpedig ugyancsak a weimári alkotmány 48-ik szakasza alapján. Miután a birodalmi kormány nem volt abban a helyzetben, hogy a közigazgatás és a pénzügyi szervezkedés minden ágát a berlini központból szabályozza, felhatalmazta a szövetezett kormányokat, hogy azok ismét újabb szükség-

rendeletekkel rendezzék a saját háztartásukat. Kivételes adók, fizetés-csökkenések, új takarékosági intézkedések kerültek ilyformán a Landtagok elkerülésével végrehajtásra. A gyors egymásutánban kihirdetett rendeletek azután mélyen belevágtak a nemzet életébe és áttörték az alkotmány korlátait is. Íme két példa, egy komoly és egy — mulatságos a sok száz közül. A porosz kormány megváltoztatta a választási törvényt, csökkentette képviselői számát, a thüringiai kormány pedig, hogy pénzügyi bajain segítsen, elrendelte, hogy végrehajtani ellene nem lehet. Ha nem fizet, perelni ugyan szabad, de az ítélet végrehajtására nem kerülhet a sor. A szövetkezett államok külön parlamentjeinek a birodalmi kormány engedélyével kibocsátott szükségrendeletekhez mi közülük sincs, azoknak ellenőrző hatalma a Reichstag volna.

Az utolsó két esztendőben különben a Landtagok hatalma és politikai befolyása más tekintetben is erősen megcsappant. Az időközi választások útján egyes Landtagokban megszorodtak a Hitlerpártiak és bár két esetet kivéve nem oly mértékben, hogy uralomra juthattak volna, de már pusztán létük megzavarta a népképviselők normális munkáját. Nemzeti szocialisták és a velük egy irányban haladó német nemzeti pártiak több államban megbuktatták az uralkodó kormányt, de mert az egyenetlenkedő parlament képtelen volt új minisztereket választani, megmaradt a régi, mint ügyvezető kormány, ami azt jelenti, hogy most már úgyszólván a parlamenttől függetlenül dolgozhat, mert hiszen nem a maga hibájából vagy akaratából marad meg a helyén. Így dolgoznak akaratlanul együtt baloldali kormányok a jobboldaltól uralt parlamenttel és megfordítva, minden kilátás nélkül a helyzet változására. Az apró Landtagok alkonyát rendkívül könnyű szemlélni megmagyarázni. A jobb- és baloldali csoportok és koalíciók között és fölött lebegnek a kommunisták. Kormányt bukítani segedelmiükkel lehet, de kormányalakításra velük nem kerülhet a sor. Kivétel Braunschweig, ott a jobb- és baloldali pártoknak egyenlő számú szavazatuk van, a döntés mindenkor az egyetlenegy demokrata képviselő kezében nyugszik. Jaj a parlamentnek, ha a demokrata tanügyi tanácsos beteg vagy haragszik, vagy ha tetteivel tényező kíván lenni! A birodalmi kormánynak azonban nincs joga beleavatkozni a szövetkezett államok saját külön életébe. Ha itt-ott ebben a keretben ellentétek merülnek fel, természetesen nagyrészt politikai okokból, rendszerint könnyen sikerül a nehézségeket elhárítani. Mert a központi kormánynak természetesen nagyobb a hatalma és ami a lényeges, ő őrzi és osztja szét a birodalom bevételeit. A háború előtt, nem egyszer Bismarck nagy fájdalmára, a birodalom a szövetkezett államok kosztosa volt, az adókat az egyes államok szedték be és csak a köteles részt juttatták Berlinbe, a háború óta azonban minden pénz a birodalom pénztáraiba foly be, a szövetkezett államokból egyszerű kosztosok lettek. A pénz pedig engedelmességre tanít.

A diktatúra külső képe szóval nem egy ellentmondást mutat. Mindent egybevetve azonban nem működik rosszabbul, mintha a Reichstag megpróbálna valóban nemzetfenntartó munkát végezni. Sőt kérdéses, vajjon e zavaros időkben a miniszteri tanács, amely a

központi parlamentet úgyszólván helyettesíti, nem végez-e üdvösebb munkát, mint a pártokra szakadt Reichstag, amely már nem tudja a nemzet egyetemét képviselni? Nagyobb bajnak látszik, hogy éppen e kivételes időkben, amikor a németiség élethalálharcát vívja, tisztán taktikai okokból nincs életképes népképviselése. A nép szenved, ezer anyagi gondokkal küzd, minden tizenkettedik német munkanélküli, a világ telve van politikai és gazdasági problémákkal, amelyek nagyrészt a németiség bőrére mennek és a Reichstag rendszerint pihen és szünetel. A birodalmi gyűlés sohasem volt népszerű, hatalma és befolyása a republikában egyre csak csökkent, és most már kezdenek komoly voltában kételkedni. Már régóta kizárólag a párttaktika uralkodik életében, de a pártérdekeknek előtérbe való nyomulása sohasem volt oly bántó, mint az utolsó esztendőben. A jövő események talán egy vagy más tekintetben enyhíthetik e pesszimista felfogást. A német nép láthatóan megelégedte népképviselésének pártos harcaival. Lassan a középpártok szétmorzsolódnak és egy-két új választás után a parlamentben előreláthatóan csak négy párt fog maradni: a nemzeti szocialista Hitler-párt függelékével, a német nemzeti Hugenberg-párttal, a szocialisták, a centrum és a kommunisták. Brüning pártjának, a centrumnak még akkor is kivételesen nagy lesz a hatalma, mert sem a Hitler-párt, sem a szocialisták nem kormányozhatnak ellene. A centrum-párt pedig már megmutatta, hogy a változott viszonyoknak megfelelően tud jobbra is és balra is kormányozni. Marx kancellár utolsó két kabinetjének egyike jobboldali, a másika pedig baloldali volt.

A német közvélemény csak úgy fest, mint a népképviselő. December közepétől január elejéig egy szükségrendelet útját vágta ugyan minden pártmegnyilatkozásnak, de most újból megindult a végtelen szóáradat, ezerszeres megismétlése a pártprogramoknak, és ha a kommunisták meg a nemzeti szocialisták mindennapos véres verekedése nem zavarná a köznyugalmat, a németiség is napirendre térne könnyen e közmegnyilatkozások felett. Annyival is inkább, mert a sajtó, felette csekély kivétellel, szintén csak a pártokat szolgálja és az ellenfelek életnyilvánulásairól alig vesz tudomást, úgy hogy a jámbor olvasó tiszta képet alkotni a belpolitika mozgalmairól alig tud. A diktatúra ugyan nem változtatott e tényeken, mégis a maga képére formálta a közvélemény küzdelmeit. A nyilvános népgyűléseket, fokép a felvonulásokat betiltotta, a zárt helyiségekben tartott pártgyűléseket pedig a legnagyobb szigorral ellenőrizteti. A rendőrség a bejelentéssel kapcsolatosan a napirendet felülbírálja és minden eltérést attól lehetlenné tesz. Ha a rendőrség joggal és okkal, vagy akár a nélkül attól tart, hogy a pártgyűlés előre bejelentett szónoka, talán felhasználva a jó alkalmat, messze elkalandozhatna a tárgytól, akkor megengedi ugyan a gyűlést, de non engedi, hogy a kiválasztott szónok beszéljen. Ezt a tilalmat megpróbálták több módon, például gramofonlemezek felhasználásával is megkerülni, de nem sikerült. Tehát a szónokok beszélnek és a nagy munkanélküliség következtében egyre nő a gyülekezetek hallgatósága, terjednek a radikális áramlatok, táboraik szaporodnak, szükségrendelet, amely nem ad egyúttal kenyeret és munkát,

nem segít e bajon. Az izgató szó, ha mérsékeltbben hangzik is, a mai gazdasági viszonyok között nem marad hatástalan.

A kormány figyelme tehát kétszeresen a sajtó felé fordult és az egyre szaporodó szükségrendeletek tagadhatatlanul erős korlátokba szorították a sajtószabadságot. A kormány ma már a saját hatalmából elnyomhat minden sajtómegnyilatkozást, amely neki nem tetszik. A sajtószabadság védőbástyáit rendkívül könnyű is volt sorra lebontani, mert a radikális sajtó jobbról és balról visszaélt nem egyszer a törvény garantálta jogokkal. Németországban azonban valami új is történt e téren. Nem az a meglepő, hogy minden újságot, amely valótlan, izgató, vagy alkotmányellenes cikkeket közöl, rövidebb-hosszabb időre be lehet tiltani. De új az, hogy a hírlapoknak kötelességük minden hivatalos megnyilatkozást, cáfolatot vagy kritikát, tekintet nélkül azok terjedelmére, közzétenni. £ rendelet értelmében például a porosz kormány az utolsó népszavazás előtt kötelezte az ország minden újságját, hogy az első oldalon vezércikk helyett kinyomassa — a kormány agitációs felhívását. Egy szép reggelen kormánypárti lett minden újság, az olvasója megdörzsölte a szemét, íme az újságja egyszerre dicsóít mindent, amit még tegnap és mindenkor hevesen korholt. A közel hatszáz hírlap között csak kettő akadt, amely az első pillanatban már védekezni tudott, egy berlini, amely rögtön harcot hirdetett a saját rákényszerített vezércikke ellen és egy bochumi, amely a vezércikk fölé ezt nyomatta: felsőbb rendeletre... Bár akkor Hindenburg közbeléptére a rendeletet legalább annyira megváltoztatták, hogy hasonló eset többé be nem következhet, a rendelet többi része változatlanul fennmaradt. Sőt a helyzet a sajtószabadságot illetően csak rosszabbodott. Ma a köznyugalom fenntartásának címe alatt minden újságot be lehet tiltani. Mit használ, ha a birodalmi törvényszék Lipcsében később, legtöbbször a betiltás határidejének lejárta után kimondja, hogy a lapot törvényellenesen szüneteltették? A kártérítési per talán jöváteheti az anyagi kár egy töredékét, de nem pótolhatja az erkölcsi veszteséget. És mit használ, ha az egyetlen nemzeti szocialista belügyi miniszter Braunschweigban a szükségrendeletet a kormányttámogató sajtó ellen fordítja és betilt újságokat, amelyek minden izgató szót kerülnek? Tény marad, hogy minden nagyobb politikai fordulónál a szükségrendeletek áldozatai lehetnek az újságok, amelyek az ellenzék érdekeit keményebb szavakkal próbálják képviselni. Miután zavarják a csendet és rendet, betiltják őket. A komoly német sajtó érzi és tudja, hogy a sajtószabadságot a reszpublika másként kívánta megalapításakor kezelni. De mert mindén szava védelméül szolgálna a radikális sajtónak, inkább hallgat. Csak konstatálja időről-időre, hogy a közvélemény vezetésére egészen más eszközök szükségesek, mint a nem tetsző újságok betiltása. E tiltakozások azonban felette csendesek és visszhangjuk alig akad.

Mi maradt még meg a közvéleményből...? Plakátok, de azoknak sem szabad holmi izgató jelszavakat tartalmazni. Azután broszúrák, amennyiben hangjuk és tartalmuk megfelel a mérsékelt, minden szenvedélytől mentes kritikának. És végül itt volna a színház, amely már csak azért is a közvélemény rovatába tartozik, mert már esztendőik

óta fáradoznak Németországban a politikai színház megteremtésével. A kommunista kísérletek sorra buktak, mert sok pénzbe kerültek, tényleges eredmény nélkül. Egy fiatal német, Piscator, hatalmas kapitalisták (!) pénzével keltette fel leginkább a közérdeklődést, de be kellett szüntetnie színházát, mert a bolsevista jelszavaknak egyszerű belehamisítása különben hatásos drámai darabokba, unalmassá lett. Piscator azonban még a szükségrendeletek uralma előtt bukott meg és ami utána következett, rossz utánzat volt. A nemzeti szocialisták próbálkozásai sem végződtek jobb eredménnyel. A vörös színház csak úgy megbukott, mint az övék. Most a szükségrendeletek módot adtak a rendőrségnek, hogy bizonyos cenzúrát gyakoroljon az alkotmányban lefektetett teljes színpadi szabadság megkerülésével. Mert a színháznak sem szabad a köznyugalmat zavarnia, a színpad sem hirdethet még burkolt formában sem jelszavakat, amelyek alkalmasak volnának a politikai szenvedelmeket fűteni. A rendőrség megjelenik a főpróbán, meghallgatja az előadásokat és az igazgatónak, ha nem akarja színházát bezárni, más útja alig van, mint a rendőrség követelte változtatásokat a szövegben teljesíteni. Mindennek természetesen a művészethez kevés a köze és a színházaknak, amelyek megmaradtak régi útjaikon, nincs is okuk a panaszra. A közszemérem védelme nem játszik szerepet, hiszen színházi cenzúra nincs. De a Németországban teljesen fejletlen politikai szatíra sem mer megnyilatkozni, mert csak kevesen vannak, akik örömeiket lelik a rendőrséggel való konfliktusokban. Nagyobb baj eddig a színházaknál nem is történt. A filmnél más a helyzet. A filmcenzúra már eleve is megakadályozhat minden kísérletet, mélynek célja az, hogy az eddig semleges ipart a politika szolgálatába tolja. De a szocialistáknak és a kommunistáknak vannak hangos filmjeik, melyeket a szorosabb pártgyűléseken szoktak megszólaltatni. Amennyiben e gyűléseket csak a tagsági könyvvel szabad látogatni, a cenzúrának nem volna helye, de manapság a rendőrség csak oly filmek bemutatását engedi meg zárt társaságban is, amelyeket a cenzúra legalább is látott. Tehát betiltották a vörös filmek mutogatását is és a csendes harc azzal végződött, hogy a pártfilmek izgató jeleneteit és kiszólásait törölték. A kormány valóban elérte, nem is került jelentősebb küzdelembe, hogy a teljes nyilvánosság cenzúrája alatt áll. Ez a cenzúra kétség kívül nem bántó, amíg a kritika nem túloz. Viszont erősen sújtja azokat, akik a régi időket összetévesztik a mai viszonyokkal. A radikális sajtó a szélső jobbról, vagy a szélső balról idejét, erejét és pénzét arra pazarolja, hogy egyre újabb módokat és utakat keressen meg nem engedett agitációjára. De minden küzdelem hiábavaló, a kivételes hatalom az erősebb...

Amit a diktatúra a pénzügyek szanálására, az állami háztartás egyensúlyának helyreállítására tett, részben ismert külföldi példák után indult, részben pedig újításaival most a külföldnek például szolgál. Hogy elvett a hivatalnokoktól mindent, amit a jobb időkben két kézzel adott, érthető, mert a fix fizetések leszállítása a legismertebb takarékossági jelszavak közé tartozik. Az adók kiépítése, a közvetett adók emelése sem újítás, de ma már minden jelentőség nélküli próbálkozás, mert sem a régi adók emelésével, sem új adókkal nem lehet többé

a bevételeket szaporítani. Maradtak azonban bizonyos pontok Brüning szükségrendeleteiben, melyek azért nevezetesek, mert kíméletlenül félretolták a törvényekben gyökerező magánjogokat, amelyeket eddig szentségnek tartottak, a háborút kivéve, mindenkor és mindenhol. A szerződésekben lekötött rendkívül magas kamatlábokon átgázolt Brüning, leszállította azokat a mai viszonyoknak megfelelő normális magasságba és a terhek általános csökkentése fejében rendelté emelte a nem jogosulatlan követelést, hogy az életet olcsóbbá kell tenni» Programja e részének keresztülvitelére külön kormánybiztost nevezett ki, akinek nagyon is messzemenő felhatalmazása van mindazok ellen könyörtelenül fellépni, akik még non értették meg, hogy az államnak nemcsak az a feladata, hogy adókat szedjen, nemcsak az a kötelessége, hogy a törvényeket megtartassa úgy a kapitalista-, mint a proletárvilággal, hanem az is, hogy a tömeg megélhetéséről gondoskodják. A házbérek leszállítása már megtörtént, a városi közüzemeket máris kötelezték, hogy áraikból engedjenek, az ipari kartellek lassan szétesnek, a szabadverseny, amely az olcsóság egyik előfeltétele, kezdi éreztetni hatását, milliók sejtik immár, hogy a szükségrendeletekből új élet fakad, nem oly bőséges, mint valaha volt, de — tűrhető. Persze a munkanélküliek segítése még egyre növekedő kiadásokat okoz, a közeli hetekben kétségkívül már hat millió lesz a számuk és mert minden pénzt e célra kiadni nem lehet, bizonyos megszorítások szükségesek voltak e téren is. De azért még senkinek sem kell a német birodalomban éhenhalnia. Még sohasem volt az államnak oly nagy jelentősége és oly nagy hatalma, mint ezekben az időkben. A különleges gazdasági viszonyok arra kényszerítették a kormányt, hogy két nagy bankot (Danat és Dresdner Bank) mentse meg a bukástól, a birodalom most úgyszólván tulajdonosa két nagy német banknak és a kezében nyugszik a pénzpiac vezetése. A Nordwolle részvénytársaság bukása, ami kerek 200 millió márkájába került a nemzetközi pénzpiacnak, viszont a kormányt arra kötelezte, hogy mélyen belenyúljon a kapitalista világba és letörje annak kinövéseit, lényegesen újra szabályozva a vezető igazgatósági és a felügyelőbizottsági tagok kötelességét. De a munkások is érzik az új hatalom kezét, hisz megkérdésük nélkül szállították le bérüket és nyirbálták meg, a szükségtől kényszerítve, messzemenő munkásvédő jogaikat.

Bármerre tekintünk is a közéletben, a szükségrendeletek átalakító, reformáló és egyben nyugtalanító jelenségeivel találkozunk. Ha minden érdeket nem is lehet kielégíteni, ha most mindenkinek közösen kell is szenvednie a rossz idők miatt, mégis az állam fenntartásának az érdeke nyomult a homloktérbe. Kétszeresen érzi az új helyzetet, aki nem érti meg, hogy most az államok önfenntartási harcáról van a szó s e küzdelemben az állam és nemzet között különbséget tenni nem lehet. Ez a harc, ha nem is az utolsó, de végeredményében mégis csak a nemzeti és állami lét újabb megalapozásával végződhet. Ez okból nem is fontos, hogy meddig tart. De ameddig tart, minden honfinak helye a gáton van. A külső politikát a szükségrendeletek csak megtámasztják. Mutatják, hogy otthon a németiség léte fenntartásáért kétségbeesett küzdelmet folytat és bizo-

nyitják az állam felfogását, hogy reparációkra nincs többé pénz. A belső és külső politika összefonódik, egybefolyik a nagy pénzügyi problémákban, amelyek fölött a nemzetközi konferenciák fognak dönteni. Brüning diktatúrákísérlete csak akkor sikerülhet, ha a bel- és a külföldi politikában egyformán megállja a helyét. Lehetetlen, hogy minden problémát megoldjon, de az is lehetetlen, hogy az egyik téren bukják, a másikon pedig győzzön. Reparádók és nemzeti szanálás, lefegyverzés és a német parlamentarizmus helyreállítása semmiképpen sem választhatók el egymástól. És ha Brüning távoznék bármely okból is, utódjának folytatnia kellene harcát...

Hogyan fest ez a kancellár, aki egyszerre, majd minden átmenet nélkül került a német állam élére és nagy államférfiúnak bizonyult? Ebert és Stresemann után, Hindenburgot nem említve, Brüning következik. A katolikus néppárt, a centrum hozta őt a parlamentbe, nem azért, mert könyökével iparkodott a mandátumot kiérdemelni, hanem mert képzettsége, közéleti tevékenysége a párt vezetőiben fölkelte a reményt, hogy a népképviselőben is meg fogja állani a helyét. Mint a katolikus munkásmozgalmak egyik kiváló ismerője és mint pénzügyi szakember kétségkívül gyorsan a miniszteri székbe került volna. Egészen más történt. A nagy koalíció utolsó bukása után erőteljes kezű államférfiút keresett Hindenburg a kancellári székbe, oly politikust, aki nem ijed meg nemzete érdekében a kivételes rendszabályoktól sem. Minden szem Brüning felé fordult és a birodalmi elnök minden habozás nélkül őt bízta meg az új kormány alakításával. Brüning végigküzdötte a háborút, a frontokon harcolt, nem kereste, de nem is félt a haláltól, és az első volt a kötelelességteljesítés terén. Talán úgy gondolta, hogy most újból háború van, ha más fegyverekkel is, a marsall hívta, tehát ment és két nap alatt megalakítva kormányát, bevonult Bismarck palotájába. Ott dolgozik azóta, el lehet róla mondani, az éjszakát is nappallá téve. Ha non is ő csinál mindent, ami lehetetlenség volna, de kezén megy keresztül minden fontosabb ügyirat, ő beszél és állapítja meg szükségrendeletei szövegét, ő vele dolgozzák át a referensek a reformok anyagát, ő tanácskozik a nap minden órájában, sokszor a hajnali órákban is mindazokkal, akik tőle várnak valamit, tanácsot, segédelmet, irányítást, vagy jó ég tudja mit. Mert Brüning ma minden; vannak ugyan felelős miniszterei, de a felelősséget ő maga viseli mindenért és elsősorban összes szükségrendeleteiért. Nem azért diktátor, mert kereste a hatalom ez összpontosítását, hanem mert az események kényszerítették a hatalmat szinte egyedül vezetni. Nem népszerű, hogy is lehetne, hisz terheket rak kötelelességből nemzete vállaira, de úgy tetszik, nem is keresi a népszerűséget, amelynek Bismarck is csak ritkán volt részese. De azért, és ez éppen nagy tehetségének egyik következménye, mindenfelé közös az érzés, hogy ezekben a napokban a német nép soraiban hasztalan keresnének egy második Brüninget.

Jó szónok és talán még jobb diplomata. Londonban, Párizsban és Rómában alkalma volt nemzete nevében Európa vezető államférfiaival tanácskozni és ha e tárgyalások praktikus eredményei talán csak most fognak mutatkozni, bizonyos, hogy a messze külföldön is

azt a hitet keltette, hogy nagy éleslátással, nem mindennapos tudással és meleg nemzeti érzéssel szolgálja hazáját. Amikor Párizsban a pénzügyi segítséggel kapcsolatos politikai követeléseket visszautasította, a helyzet magaslatán állott, mint Hindenburg bizalmi embere nem is cselekedhetett másként, bár más taktikával többet érhetett volna el. Hibái is ismeretesek. Elsősorban, hogy túlságosan ragaszkodik munkatársaihoz, hisz Curtiust, aki a politikailag nem éppen szerencsés osztrák-német vámúnió tervét képviselte, csak akkor bocsátotta el, amikor nyilvánvaló volt, hogy az éppen összeülő Reichstag bizalmatlanságot fog szavazni Stresemann utódjának. Azután lassan érleli meg elhatározásait, ami talán érthető, hiszen rendeletei rendkívül messzemenőek, de talán néha káros is az időtölő fontolgatás, amikor a kapukat már döngeti a gyenge kéz politikájának minden következése. És végül jön a legnagyobb vád: hogy szinte elzárkózik a közvélemény elől, dolgozószobája és a nagy német világ között nincs mi összefüggés sem, a tömeg alig ismeri, jobb volna, ha mindenfelé látnák, hallanák és ismernék. Kétségtől van igazság eme vádban, mégis meg kell gondolni, hogy a rettenetesen sok munka, amely Brüning vállain nyugszik, szinte lehetetlenné teszi, hogy a közéletben többet forgolódjék. (5 nem ismer ellenfelet, minden német a barátja, eljárhatna mindenféle pártgyűlésbe, beszélhetne mindenfelé, mert nem képvisel egyoldalú pártpolitikát. Persze most védi a rendszerét, védi szükségrendeleteit, védi a németséget, amennyiben a múlt hibáit elismeri és azok mellőzésével próbál egy új Németországot teremteni. Lehet őt szeretni, lehet gyűlölni, de meggyőződésének tisztaságában ki sem kételkedhetik. Bizonyára ő is látja a hazáját környező nagy veszedelmeket, látja a radikális mozgalmak térfoglalását és jól tudja, hogy mi következik, ha kísérlete kudarcot vallana. De úgy tetszik, hogy a saját erején és tudásán kívül rendületlenül bízik az isteni gondviselésben is, amely a németséget voltaképpen még sohasem hagyta el.

Brüning diktatúrája a világ politikáját most uraló nagy problémák megoldásával szinte automatikusan fog végetérni. A történelem bizonyára meg fogja örökíteni róla, hogy bölcs mérséklettel iparkodott az eszközöket megválogatni, a melyek alkalmasnak látszottak legalább is a gazdasági és a pénzügyi bajokon segíteni. Hogy a külső politikában sikerül-e neki a francia-német ellentétek áthidalásával a világ pénzpiacának bizalmát visszaszerezni és Németország ipara és kereskedelme számára új utakat tömi, a közeli jövő kérdése. Egészen bizonyos azonban, hogy a belső politikában a legnagyobb problémát, a marxizmus elleni harcot, eldöntetlenül fogja hagyni. A nemzeti szocialisták választási győzelmeinek egész sora mutatja, hogy a nép többsége — a szocializmus további térfoglalása ellen van. Több mint tíz esztendőn keresztül a szocialisták, mint a Reichstag legnagyobb pártja, vezető szerepet játszottak a respublikában. Valódi államférfid csak kettő találkozott soraikban. Ebert, az első birodalmi elnök és Braun, Poroszország miniszterelnöke, akiről legalább is el kell mondanani, hogy ritka eréllyel képviseli nem a marxista, hanem a tisztán szocialista hatalmi törekvéseket. E két férfiú mellett és körül dühöng a középszerűség, ami nem volna még a legnagyobb baj, de már nem-

zed szerencsétlenség, hogy egész sereg élősködő értette a módját, mint lehet az elvtársi polcot arra használni, hogy a semmittevésből jómódot, sőt gazdagságot faragjanak a maguk számára. Aki Berlin közigazgatásának panamaperét, a Sklarek-pert olvassa, nap-nap után bizonyítva látja, hogy számos szocialista a párt hátán és bőréen érdemtelenül jelentős kapitalistává lett. A németiség nagy többsége nem kívánja az ily esetek megismétlődését és bizonyos tekintetben már rég készen áll a front a marxizmus ellen, bár kétségtelen, hogy a szocialista párt, ha taktikából is, de igen sokszor, nem félve a népszerűtlenségtől sem, magasabb szempontokból állapította meg magatartását. Brüning bizonyára nem balpárti, talán jobban vonzza szíve és múltja a jobboldalhoz, de ezt az utat elzárták előle maguk a jobboldali pártok politikai követeléseikkel, de ő maga is széttörte az összekötő hidakat, a mennyiben ismételtelen élesen állástfoglalt a nemzeti szocialisták ellen.

Érthető Brüning eme magatartása, hiszen a Hitler-pártnak még nincs kormányprogramja és a kancellár kénytelen a baloldal támogatását igénybe venni, ha jobbról támadják. De van valami hiba is eme taktikában, mert a kancellár, amint Hindenburg újjáválasztásának kérdése is bizonyítja, minden életbevágó kérdésben mégis kénytelen Hitlerhez fordulni, másrészt pedig nem szabad feledni, hogy sokan a polgári pártokból éppen Brüningtől várták és talán várják most is, hogy a nemzeti szocialisták útját a kormányba egyengetni fogja. Hogy Hitlernek útja a kormányra vezet, nem tagadják sehol és jelentős egész Európa szempontjából, vajjon Hitlernek a birodalmi kormányt egyedül, vagy más polgári pártokkal szövetkezve veszik-e át...? Az utóbbi esetben talán sikerülni fog nagyobb rázkódtatások nélkül a marxizmus ellenes frontot tényleg létrehozni, az első esetben azonban újabb diktatúra vár a német népre, talán sokkal erőszakosabb rendszabályokkal, mint amelyeket Brüning alkalmazott. Annival is szükségesebb volna a Brüning vezette átmenet az új nemzeti irányba, mert különben a polgárháború veszedelmét felette nehéz lesz még Hindenburg vezetése alatt is elkerülni. Teljesen lehetetlen, hogy a kancellár ne lássa e veszedelmeket, de mert ő egyre csak a holnap szükségleteiért harcol és kénytelen a közeli napok gondjainak enyhítésén fáradozva, a messzebb jövőt tekinteten kívül hagyni, érteni kell, hogy a marxizmus problémájával nem foglalkozik.

A diktatúrának természetes vége csak az lehet, amit Brüning is kilátásba helyezett, a birodalmi gyűlést munkaképesé tenni, vagy legalább is megkísérteni, hogy vele együtt vezesse a kormányügyeket. Ez az elmélet mindenképpen helyes, gyakorlatilag azonban úgy fest a helyzet, hogy a mai Reichstag állandó működése csak oda vezetne, hogy a kormány kénytelen volna a nemzetre appellálni és a munkaképtelen népképviselő helyett új, munkaképes Reichstagot követelni. A kérdésnek ily módon való felvetése azonban ismét csak azt jelentené, hogy az élethalálharc a marxisták és a nemzeti szocialisták között teljes erővel kitörne. Ha ma még csak a kommunizmus meg a Hitler-párt között dúl a kíméletlen, késhegyig menő harc, az új fordulatban már erről a kivételről nem lehetne a szó, mert Hitler és

Hindenburg programjának első pontja, a szocializmus minden formájának letörése. Arra pedig, hogy a nemzeti szocialisták további gyarapodását megakasszák, vagy háttérbe szorítását elérjék, nincs még kilátás sem, mert egy tizenöt milliós párt csak lassan sorvadhat el és alig játszhatja el a szerepét, amíg alkalmat nem talált tudását a kormánypadokon kipróbálni. Brüning történeti hivatása még élesebb formában csillogna, ha hajlandó volna a legnagyobb belpolitikai problémával is megbirkózni. De milliárdos adósságokkal terhelt, a reparációs gondoktól még fel nem szabadítva, hat millió munkanélkülről való gondoskodás köteleességével, a páratlan gazdasági világválság közepett még szerencseszámba megy, ha sikerül neki, egyelőre legalább is a külső politikában a jobb jövő felé vezető utat megtalálni. Ha feladatát ebben a keretben megoldja, alig fog hang emelkedni átmeneti diktatúrája ellen. Mert abban az esetben könnyebb lesz később utakat és módokat találni a németység belső egyenetlenkedésének elsimítására. Ami már csak azért is szükséges és kívánatos, mert különben a háttérben fenyeget egy másik, ha úgy tetszik, harmadik diktatúra, a mely már Moszkva számlájára menne és a bolsevizmus diadalát jelentené nemcsak Németország, hanem Európa nagyobbik fele fölött . . .

VÉRTESI DEZSŐ

A NÉMET KALEIDOSZKÓP

HA az ember a régi előítéletekkel eltelve megy ma a németek közé, ha azt a háború előtti tételt tanulta meg, mely szerint: a világnak egyik legpregnansabban kidomborodó nemzeti karaktere a „germán“, melynek legfőbb jellemvonásai a militarizmus, az expanzív imperialista beállítottság, a gögös magabizás, a törhetetlen akarat, mely egyedeinek megbízhatóságán, munkaszere-tetén, alaposságán megvetve lábát, csak egy célt ismer: a világ-hatalmat, — ha valaki ezt az egységes, megdöbbentően éles kontúrú Németországot keresi, azt óriási csalódás fogja érni. A mai Németországban, a mai német társadalomban mindent fog találni, csak lelki egységet nem. Óriási test, melynek minden porcikáját ideges lázak rázzák, nagy gőzkatlan, melyben jövő évszázadok sorsa forr, hatalmas kaleidoszkóp, mely percenként új, meghökkentő, idegen vagy anakronisztikusán ható képeket döbbszent kaotikus egymásután-ban a meglepett néző szemébe: ez a ma Németországa. Paradox ország, melyben letűnt, soha vissza nem térő életformák jóformán átmenet nélkül keverednek össze távoli világrészek importált és talán jövő századok előlegezett, vajúdó elemeivel. Amerika, Oroszország, India és a tegnapi Németország gazdasági, társadalmi, vallási, poli-tikai eszméi kavarnak itt szédületes összevisszaságban.

Az új Németország arcán a legszembetűnőbb jellemvonás az amerikai tempójú munka. Üzletek, irodák, hivatalok, intézmények, gyárak, magánosok, lázas ritmusban és óriási stílusban dolgoznak. Amerika hatása — mert itt kétségtelenül ez jelentkezik a maga eredményre, sikerre, érvényesülésre törekvő gondolatvilágával — Németországban talált a maga legkongruensebb európai talajára.¹ Tipikusan német jellemvonások adták meg ehhez az alapot: a pontosság, a lelki-ismeretesség, kötelességtudás, drilleg menő fegyelem, mely az embert gépalkatrészé tudja átalakítani: mind olyan kellékek voltak, melyek-ből az amerikai szellem befolyására egy varázsütéssel, szinte átmenet nélkül előállt egy mechanizált, racionalizált Grossbetrieb-Németország. Nem túlzunk ezzel az elnevezéssel; a mai Németország leg-sűrűbben használt, legjellemzőbb kifejezése ez a szó: Betrieb. A szervezett, minden feleslegest elhajító, céltudatos, prosperitásra törő, versenyképes munka, mely tökéletes megtestesülését a nagyüzemben találja meg — ez jellemző az új Németországra. S ne gondoljuk, hogy ez az üzemesítés megáll az iparnál; nem: a legmodernebb kórházak,

¹ V. ö. az amerikai hatásra Czákó István cikkét, Magyar Szemle 1931, XI. kötet, 140. 1.

könyvtárak stb., már szinten valami meghatározhatatlan üzemszerűség benyomását keltik az emberben.

Ez a célszerűség és racionalizálás a művészet (építészet, iparművészet) segítségével a „Neue Sachlichkeit“ jelszava alatt — természetesen a maga minden túlzásával — a német ember lakóházába és mindennapi családi életébe is benyomul. Az észszerűség, minden felesleges dísznek, cicomának kerülése, ez az a jelszó, amelynek lobogója alatt rohamosan szorítja ki a lakásból az acélvázon nyugvó bőrdarab a fauteuil-öket, pár sima üveglap a hatalmas csillárokat, s más modern „praktikus“ bútordarab a régi, megszokott „kényelmes“ környezetet. A vendégségbe menő idegen sohase tudhatja, hogy egy ajtón átlépve hipermodern szobában találja-e magát, vagy a múlt századból átmentett ódon bútorok közt, ahol a falon még mindig a kakukos óra tartja számon az idők múlását.

Az új szellem, a lázas, végsőkig feszített munka, a megszakítás nélküli hajsza természetesen visszahat az idegekre és az érzelmi világra is. A ma német embere nagy átlagban fáradt, ideges, egyensúlytalan. Szórakozásaiban is sietnie kell; elmélyednie valami szellemi foglalatosságban, amit a mestersége nem hoz magával, nincs elég ideje. Ha tehát könyv: legyen rövid, vagy izgalmas, érdekes, amit nem lehet letenni; ha színház: legyen látványos, mozgalmas; ha mozi: szenzációs vagy érzelmes; ha sport: idegekremenő; de legjobb mégis a rádió, azt az ember akkor hagyhatja abba, akkor veheti fel, amikor jól esik. Nívós, tartalmas* „nehéz“ szórakozásokhoz csak egy vékony értelmiségi rétegnek kedvéből és idejéből futja. A munkában kifáradt ember változatosságra, felüdülésre éhes: ezért tömi tele esténként és vasárnaponként elsősorban a mozit, kabarét, orfeumot, operettszínházat, kávéházat és vendéglőt, amelyek egyébként szintén tisztában vannak a maguk feladatával. A helyes cél felismerése tükröződik reklámjaikon és hirdetéseiken, melyek reménykeltően villantják a napi munkájában megcsömörlött német szemébe a sokatígérő varázsszót: „Stimmungsbetrieb“. Ami annyit jelent, hogy a gazda feladata magaslatán áll: neki hangulatot kell csinálnia, s ezt üzeme becsületes üzleti alapon hajlandó is szállítani. De minden szórakozási ág népszerűsége eltörpül a weekend-é mellett. Óriási tömegek kerekednek fel már szombaton délután, de legkésőbb vasárnap reggel, hogy egész napjukat a szabadban töltsék. A fiataloknak még csak több alkalmuk van, hogy a szabad természetbe meneküljenek, de az irodák, gyárak, áruházak katakombáiba préselt embernek hat kemény munkanap után ez az egyetlen lehetősége arra, hogy fellélekezzék. Persze ezek a kirándulások mindig társasak, mert a német még ezt is csak megszervezve tudja elképzelni.

Hogy az erkölcs szempontjából ezek a hétvégi üdülések nem mindig kifogástalanok? Igen, ezt már sokan megállapították — és természetesen rosszalólag állapították meg, de a német közvélemény egy része az erkölcs fogalmát is egészen a „Sachlichkeit“ szemszögéből kezdi megítélni. A pajtásházasság például, egyes vidékeket kivéve, hallgatólag szinte szankcionált dolog: a házasság a gazdasági nehézségek miatt mindig ritkább — mondják —, a leányoktól tehát

nem lehet kívánni, hogy lemondjanak az élethez való jogukról. S ezzel az erkölcsi probléma gazdasági és hygienikus síkra tolódik el.

De mit szól mindehhez a vallás? Ha az ember a tömegeket nézi, azt hihetné, mintha a vallásosság nem volna nagyon jellemző vonása a ma németjének. Sokan vannak, akik vallásosnak tartják magukat, de kevesen olyanok, akikben a vallás a formalizmuson túlmenőleg belső tartalmat, életirányító erőt jelentene. Különösen áll ez az új életformák behozójára és terjesztőjére: a városi emberre. Ezeknek száma az ország göliátlépésekben előrehaladó industrializálódása folytán ijesztő mértékben nő és katasztrofálisan duzzasztja a deraszínáltak, tradíciótlanok, elvallástalanítottak tömegeit. Pedig a német természetben van nagy sóvárgás a metafizika után és kétségtelenül sok jele konstatálható az elveszett vallás pótlására induló keresésnek — elsősorban természetesen az intellektuálisok között. Innen az a sok szekta, misztikus vallás-erecske, amely a kereszténységet akarja tökéletesebbre alakítani, innen az idegen, legtöbbnyire ázsiai eredetű vallások és filozófiák keletje. A munkába fásult, nihilizmusfenyegette lélek kétségbeesetten keres valamit, amibe megfogódzhatson, amiből életcél, hivatást meríthessen magának. Ez vezetett bizonyos vallásos reneszánszhoz is, mely különösen a katolikus Rajna vidéken konstatálható.

De kétségtelen, hogy a vallásnak s egyáltalán minden eszmének félelmetes riválisa támadt a gépben. Németország mechanizálódása gyors tempóban halad s a technika egyre nagyobb rétegeket von be a maga bűvkörébe. Nem véletlen, hogy a ma Németországának nem Kant vagy Goethe, de nem is Vilmos császár, hanem Zeppelin a nemzeti hőse. Ha az embernek mindig kell egy bálvány, a mai németnek bálványa csak egy gépember lehet. Az sem véletlen, hogy a gépvallás: a kommunizmus Oroszország után ma Németországban a legerősebb. A mechanizálódás folyamata egy óriási méretű proletariátust termelt ki aránylag magas kulturális nívón, megfelelő életigényekkel, de meglehetősen szerény (— csak a mi viszonyainkhoz képest magas—) anyagi színvonalra visszanyomva. Az a doktrína tehát, mely az ipari proletariátust hívja el új világrend megalkotására, gazdasági szempontból is csábítóan kínálkozik. Lelki gátlás, amit le kellene gyúrni? A vallás már kihullott a proletár leikéből, a nemzeti érzést megette a gép (a gépnek nincs hazája), az egyetlen a szociáldemokrata szakszervezeti fegyelem. Ezt nehéz levetni — a drill évszázados iskolája nagyon beevődött a német vérbe —, de azért a kommunista propaganda, amely hihetetlen méreteken tombol, lassan-lassan mégis csak elvonja az elvtársakat a marxista tábortól, amely mindjobban érzi avultságát, de nem bírja dogmatikáját modernizálni. A legsúlyosabb baj, hogy a német munkásság egy részében alig van ösztönös averzió a bolsevizmus falansztervilágával szemben. Előtte a probléma a következő alakra egyszerűsödik: a falansztervilág a robottal, tömegmunkával amúgyis megvan, csakhogy ő most ezért nem kap megfelelő élelnívót, a bolsevizmusban pedig ugyanilyen körülmények között ő lenne a legnagyobb úr.

Ez az ideáltalanság, materialista életszemlélet a kommunista

tömegek mellett jellemző egy bizonyos intellektuális rétegre is, mely írásaiban terjeszti a nihilizmust, az eszmék lekicsinylését, rombolását.

Ezekkel az áramlatokkal szemben friss, ígéretes lendülettel tör előre egy megújított német nacionalizmus. Nem Hitlerékre gondolunk itt, mert a „Nazionalsozialismus” a nacionalista mozgalomnak csak egy hajtása, politikai téren mindenestre legszélsőségesebb és legaggresszívabb képviselője. Az új német nacionalizmus a „Volkstum-Gedanke”-ban és az annak kisugárzásaként minden irányban terjedő új nemzeti gondolkörben, ha szabad e kifejezést használunk, a nemzeti realizmusban jelentkezik leghódítóbban: abban a gondolatban, hogy a nacionalizmusnak nem szavakban és frázisokban kell magát kiélnie, hanem gyökereit realitásokba kell eresztenie. Ilyen realitás elsősorban a szülőföld (ennek ápolását, megismerését, tanulmányozását szolgálja a „Heimatskult”), másfelől a fajta („Volk”) mely a történeti jellegű „nemzet”- és a közjogi „állami-fogalommal szemben élő valóság s amelynek fejlesztése, megszervezése, erősítése egy egészséges nacionalizmus legfőbb feladata. A „saját fajtához” tartozik mindenki, országhatárra való tekintet nélkül, aki a német kultúrközösség tagja: ennek kritériuma pedig a német nyelv. Ez a fogalmazás, mely a békeszerződésekben világérvényességre emelt „nyelv-nemzet”-fogalmat teszi a magáévá, alkalmas arra, hogy a német imperializmust a régi formájában tökéletesen eltüntesse, mert most már nyelvi alapokon — a wilsoni gondolkörben teljes joggal — követelheti, hogy Ausztria és Csehország, valamint Lengyelország németlakta területei békés úton, nemzetközi szankcionálással kerüljenek majd egykor a Birodalomhoz. A katonai imperializmusra való hajlandóság tényleg mintha eltűnt volna a német közvéleményből; a világháború gyászos katasztrófája kiábrándított mindenkit a fegyveres döntés módszeréből s Németország teljes őszinteséggel írja alá egymásután a döntőbírói szerződéseket. Könnyű szívvel teszi, mert tudja, hogy az idő neki dolgozik s amit fegyverrel nem bírt elérni, a világhelyzet fejlődésével — esetleg gazdasági nyomás alatt — békés úton érik majd az ölébe. A militarizmus tehát, mint irányzat, mint célkitűzés teljesen eltűnt a német életből — formái azonban tovább élnek. Nem is csodálható egy katona-néptől, ha egykönnyen nem tud megválni zászlótól, csákótól, rohamsisaktól, medáliától. A jobboldalnak éppúgy megvannak a maguk „frontharcos” szervezetei (Stahlhelm), mint a baloldalnak (Reichsbanner), a „Názi”-k (Hitler hívei) éppúgy egyenruhában, négyes sorokban, zászlókkal és bandaszóval vonulnak fel gyűléseikre, mint a kommunisták. Hogy aztán ez az atavisztikus katonavér egyszer még nem tör-e ki a németégből, ha például a versaillesi határokon túl élő, elszakított németéget békés úton nem tudják magukhoz vonni, az más kérdés.

Mert ezekről lemondani már sohasem fog a német nemzet. Ha a világháború előtt a közvéleménynek csak elszigetelt töredéke volt az, amelyik a „Reich” határain túl élő németégeknek az anyaországgal való egyesítését követelte, tehát a „grossdeutsch-ideológiában” élt, ma már szinte szemlátomást terjed az új nacionalizmus legfőbb tana: hogy minden németajkú ember, bárhol is éljen a világon, a német

nemzet tagja, s hogy ezek közül a ‚Grenzdeutschtum‘-nak, akik a mai Németországgal határos területeken élnek, előbb-utóbb a Birodalomhoz kell csatoltni, az ‚Auslanddeutsch‘-oknak pedig, akik egyenként, vagy szigetenként a messze külföldön élnek, a Birodalom köteles teljes határozottsággal abszolút kulturális szabadságot és önrendelkezést kiverekedni. Ez ma már a német közvéleménynek pártkülönbség nélkül vallott nemzetpolitikai alfája, amely immár hivatalos külpolitikai célkitűzés lett. ‚Völkische Einheit* — ez a jelszó, amely előbb-utóbb a németiségre ma még oly jellemző partikularizmust is meg fogja szüntetni.

Ebből kitűnik — amint már fentebb is említettem —, hogy az új német nacionalizmust nem lehet azonosítanunk Hitlerék mozgalomával, a nemzeti szocializmussal. Ez utóbbi mozgalom kétségtelenül ‚völkisch‘ talajon áll, de azon túlmenően nemzeti irányban akarja megoldani a szociális kérdést is, a fasizmushoz hasonló elképzeléssel és diktatórikus úton. Egyik igen kihangsúlyozott és erős népszerűségét biztosító vonása az antiszemitizmus. A tavalyi képviselőválasztások óta produkált hatalmas előretörését nem utolsó sorban a békeszerződések rendelkezései ellen indított éles kampányának, valamint annak köszönheti, hogy a német polgárság politikailag még iskolázatlan és a polgári pártokban csalódva, munkáspártokra nem akarván szavazni, a nemzeti szocialistákkal kísérletezik. A nemzeti szocializmusban jelenleg mindenestre túltengenek a negatívumok. Harc a tőke, munka és vallás internacionalizmusa, az antant-hatalmak zsarnoksága és az ottani bürokrácia túlhatalma, a német nép széttagoaltsága ellen — kétségtelenül olyan jelszavak, melyek tömegvonzásra alkalmasak. De az a sokaság, melyet a régi világból való kiábrándulás hozott össze, talán csak azért gyűlhet átmenetileg egy táborba, mert az újnak, a jövőnek elképzelése annyira körvonalozatlan, hogy mindenki azt képzelheti bele, ami előtte a legtetszetősebb. A cél annyira-mennyire világos: erkölcsi, társadalmi, szellemi, nemzeti megújulás, de a „heroikus tettek“ Németországához vezető utak és módok bizony meglehetősen ködbe vesznek. Lehetetlen elismerés nélkül nézni azt az etikai magasatörést és tettvágyat, mely már szinte vallási színezetű hatalommal vonja büvkörébe különösen a fiatalság lelkét, de lehetetlen az is, hogy fel ne merüljön a kérdés: vajjon képes lesz-e a hitlerizmus kitermelni magából a maga Mussoliniját vagy Kemálját, aki a keze alá simuló nyers energia-anyagot tettekké tudja átalakítani?

Itt van a hitlerizmus jövőjének sarkpontja. Ha az igazi vezér rövidesen fel nem tűnik, a mozgalom újabb és újabb sikereket arathat ugyan koalíció segítségével, legjobb esetben egyeduralgoként esetleg hatalomra is kerülhet, talán még a baloldali front elkeseredett, polgárháborúra is kész ellenállását is legyűrheti, sőt tán a külföld (elsősorban Franciaország) fenyegető beavatkozását is elkerülhetné valami úton-módon, de a legkedvezőbb lehetőségek egész sorának megvalósulása esetén sem igen tarthatná magát sokáig mai vezérgarnitúrájával és mai programjával. Sem a körülmények, sem a vezetők nem olyanok, hogy a hitlerizmus hatalomrakerülése egy új világ azonnali megszületését jelenthetné.

Belpolitikai és gazdasági téren bármilyen irányú radikális lépés azonnal felfedné a nemzeti szocialista tábor ma még nem nyilvánvaló heterogén jellegét s rövidesen oda juttatná a rendszert, hogy a hatalmat terrorisztikus eszközökkel kellene tartania. S a belpolitikában még aránylag sokkal nagyobb a lehetőség új experimentumok végzésére, szervezeti reformok bevezetésére, új utak keresésére, mint a külpolitikában! Vájjon lenne-e türelme a hitlerista választónak, hogy kivárja egy új nemzetközi konstelláció kialakulását, mely elengedhetetlen feltétele annak, hogy Németország gazdasági élete ismét stabilitásba tudjon zökkenni? Ne feledjük el, hogy a tömegek elsősorban a gazdasági bajok, a nyomorúság megszüntetését várják Hitlerék uralomrajutásától. Már pedig a német gazdasági válságot tisztán belső intézkedésekkel — legyenek azok bármilyen újak és zseniálisak — megszüntetni nem lehet. Még akkor is, ha a mai világválság átmeneti jellegű lenne s a gazdasági egyensúly valami csoda folytán egyszeribe helyreállana, Németország kikerülhetetlenül újabb és újabb gazdasági összeomlások felé haladna. A jóvátételt szisztéma olyan megterhelést jelent az országra, mely egymagában véve megakadályozza egy normális élet kifejlődését.

Haladjon tehát bármerre is a német belpolitika útja, alakuljon bármiképp is a társadalom fejlődése, a gazdasági nehézségek miatt és azon keresztül még jóidéig a külpolitikai események fogják a Birodalom sorsát döntő módon befolyásolni. Minden kormány a jóvátételek eltörlésére irányuló külpolitikai akciókban fogja látni legsúlyosabb és legégetőbb feladatát.

A békeszerződések irtózatossá terhekkel raktak ennek a szerencsétlen bűnbak-népnek vállaira, amelyek többszörös revízió után is még mindig olyan megterhelést jelentenek, hogy ha azokat a németek az előírt méretekben bírnák fizetni az utolsó tervbe vett évig, 1988-ig, nemzeti vagyonuk kétharmada menne át idegen kezekre. Természetes, hogy az egész nemzet el van keseredve azon, hogy az ő emberfeletti munkájuk, sőt még unokáik fáradságának eredménye is csak egy részét fedezi a rájuk hárított kötelezettségeknek. A Young-terv revíziója, a jóvátételek törlése tehát kétségtelenül oly kérdés, amelyet a német külpolitika — általános belső nyomás alatt — állandóan kénytelen lesz felszínen tartani. Még egyszer hangsúlyoznunk kell, hogy úgy a Young-terv, mint a békeszerződés egyéb igazságtalannak tartott rendelkezései (Anschluss-tilalom, danzigi korridor stb.), melyeket a német külpolitika sorjában revideáltatni akar, a német közvélemény szerint feltétlenül barátságos úton kell, hogy rendeződjenek. A németiség a „Machtpolitik⁴”-től óvatosan tartózkodik; jog és megegyezés: ezek azok az új szavak, amelyekre a veszített háború megtanította őt. A német lélek e szempontból tényleg nagy változáson ment keresztül.

Nem ilyen nagy a változás egy más téren, amelyre néha büszke utalásokat hallunk: a demokrácia kérdésében. Az letagadhatatlan, hogy a politikai demokrácia egészen a legutóbbi időkig a legmesszebbmenő mértékig biztosítva volt. (Általános titkos választójog, népképviselés, közszabadságok stb.) De a társadalmi demokrácia körül nincs minden rendben. A kasztrendszer a maga teljes merevségében „átmentő-

dött“ az új világba; a különböző foglalkozásoknak s ezen belül a különböző fokozatoknak valóságos hierarchiájuk van, amely még a mi szintén eléggé „felsőtízres“ és „társaságos“ világunknál is szigorúbbnak és merevebbnek látszik. Egy hivatalban pl. a doktor és nem-doktor tisztviselők között láthatatlan kínai fal emelkedik, amely csak a hivatalos érintkezést engedi meg. Igaz, hogy ezzel szemben a szervilizmusnak és bizantinizmusnak nyoma sincs. A címkörség teljesen ismeretlen, de a rangoknak megadják a kellő tiszteletet.

Az érintkezési formák most vannak átalakulóban. Minden ellentétes vélemény ellenére: a német nem udvariatlan és goromba. Sőt idegennel szemben előzékeny és udvarias. Ha eredendő természete szerint nem síma és könnyed mozgású, ezt a hibáját már ismeri és igyekszik rajta segíteni, ha ez nem is mindig sikerül neki. De merevségén is keresztülcsillan jóindulatú készsége, bár nem mindig találja meg a megfelelő formát. Általában az embernek az a benyomása, hogy a háború mintha egy nagy elbizakodottságból rázta volna fel az egész népet s ez most maga körül néz és egymásután ismeri fel más nemzetek olyan jó tulajdonságait, amelyek benne hiányoznak, de viszont meglátja a maga hibáit és igyekszik is róluk leszokni. El kell ismernünk, hogy a németiség nagy önfegyellemmel és impozáns akarattal tör a tökéletesedés felé. Talán egy nemzet sem ismeri el mások erényeit olyan fenntartás nélkül, mint a mai német. Viszont saját tökéletlenségeinek levétkőzésében főleg kettő szembe-tűnő: a már említett törekvés a könnyed mozgás, érintkezési símaság megszerzésére, másodsorban pedig az ízlésre való önnevelés. Érdekes megfigyelni pl., hogy milyen művészi fokra emelték a könyvek külső kiállítását, mennyi ízlésről tanúskodnak az iparművészeti termékek, mennyi impozáns szépséget hozott az új német építőművészet, hogyan szorítják ki a rémes giccseket a lakásokból a művészi képek, hogyan foglalja el a „korrekt öltözet“ felsőfokú kifejezést az „elegáns ruha“ új adekvátja s a női viselet makacs konzervatizmusa is hogy kénytelen engedni lassanként a nyugati sikknek.

Persze semmi sem megy egy csapásra. Minden akció reakciót szül, s minél rajtaütésszerűbben következik be valami újnak a rohama, a sarokba szorított régi annál elkeseredettebben kísérli meg utolsó mentevárának védelmezését. Már pedig Németországra szünet nélkül zuhog az új benyomások, új irányok áradata: nem csoda, ha a régi világ egyes szigeteken, egyes vonatkozásokban annál makacsabbul és annál szívósabban védekezik. Némelyik vidék életformákban, felfogásban, viseletben, erkölcsökben szinte évszázadokra van — és tudatosan marad is — Berlin, az új világ szimbóluma mögött. Ez a kiáltó egyensúlyozatlanság, frappáns végletesség adja meg a mai Németország alapvető színét. Ilyen végletek mellett aztán nem csoda, ha az egész társadalomban minden forr, minden erjed. Az európai fejlődés szempontjából nem közömbös, hogy ez a nagy forrongás végül is mit fog magából kiérlelni.

MORAVEK ENDRE

KATOLIKUS IFJÚSÁGUNK SZOCIÁLIS SZELLEME

SENKI SEM lepődhetik meg azon, hogy felekezetek szerint való megkülönböztetéssel élünk s külön szólunk az ifjúság katolikus részéről, amikor azt a kérdést boncolgatjuk, hogy szociális tekintetben milyen magatartást tanúsít s milyen felfogást képvisel a fiatal magyar értelmiség. Mindama tényezők között ugyanis, amelyek a társadalmat irányítják» vagyis lélektani hatásukkal célokat tűznek az emberiség elé, a vallás a legmélyebb és'legállandóbb hatalom. Nem mérkőzhetik vele a többi tényező, sem a közvélemény, sem az állam, sem a nagy egyéniség. Ha pedig mindenkor igaz volt a szociológiának ez a tétele, akkor különösképpen igaz napjainkban, midőn nem márol-holnapra elmúló jelentőségű részletkérdések körül, hanem egymással ellentétes világnézetek között folyik a harc. Egyetemes, a kultúra minden vonatkozására kiterjedő társadalomszemléletek viaskodnak ezekben az évtizedekben, amelyeket alkalmasint korszakok választó-vonalának fog minősíteni a későbbi történelem.

A nagy kiégés után, amely a múlt század individualizmusa és pozitívizmusa nyomán, a tengernyi baj és válság közepeit szükség-szerűen bekövetkezett, újból tartalmat keres az emberi lélek: metafizikával és szociális érzéssel töltekezik. Sokban ez magyarázza a marxizmus óriási hódítását is, mert mint Le Bon már régebben rámutatott, a „független szellemek a szocializmusban új vallást látnak, amely terhelve van veszedelmes illúziókkal“. A mai magyar ifjúságot erős és őszinte szociális gondolkozás hatja át. Padányi Gulyás Jenő „Sereg-szemle“ című röpiratában (Budapest, 1930) éppen ezt nevezi annak az uralkodó jellemvonásnak, amely a magyar ifjúsági mozgalomnak minden csoportját és irányát egyformán újszerűvé teszi. Szociálisan érezni azonban még nem elegendő, mert az érzést éppen a külső kifejeződés, a konkrét formában való megnyilatkozás lehetősége tartja fenn és táplálja. Itt merül fel azután a probléma, hogy vajjon lehetséges-e az individualizmus és a szocializmus között olyan megoldást találni, amely mindkettőnek igazságait magában foglalja a tévedések és igazságtalanságok nélkül. Mindazok ugyanis, akik kárhoztatják az individualizmus társadalmi és gazdasági visszasságait, másrészt azonban a bolsevizmus láttára a szocializmusért sem lelkesednek, kénytelenek egy harmadik utat keresni. Ez a kiútkeresés a forrása egyszerre több különböző iránynak is: a fasizmusnak, a nemzeti szocializmusnak és a szociális katolicizmusnak.

Épp úgy, mint a többi társadalmi irányzat, a szociális katolicizmus is magának igényeli a fölényt mind az elmélet, mind a gyakorlat terén.

A katolikusok meg vannak győződve arról, hogy a pápai körlevelek — „Rerum Novarum“ és „Quadragesimo Anno“ — tökéletes eligazítást nyújtanak nekik és hogy a katolikus társadalombölcselet állandó érvényességű igazságokat tartalmaz, akárcsak a keresztény középkor „örökkévalónak*“ mondott filozófiája. Mindezt természetesen nem azért írtuk le, mintha polemizálni óhajtánánk, sőt itt nem is akként hangoztatjuk» mint a magunk saját nézetét, hanem mindössze meg akarjuk rögzíteni a katolikus felfogást, amelynek fenti értelemben való igazolására a tudósok, főpapok és államférfiak egész sorát tudnók idézni. A szociális fölénynek ez a tudata megtalálható azután a magyar katolikus ifjúságban is, amin nem lehet csodálkoznunk, mert hiszen a katolicizmus a maga hívői előtt tökéletesen tisztázza a társadalmi élet elvi kérdéseit. Ennek a tanításnak alapelve, hogy az emberek viszonyát az igazságosságnak és a szeretetnek kell rendeznie és pedig tekintettel az emberi lény kettősségére és ennek megfelelően kettős igényére. Az emberben először is van „emberség“, vagyis azoknak a tulajdonságoknak összesége, amelyek az embert emberré teszik s így minden emberben közösek. Van azután „egyéniesség“, azoknak a sajátos vonásoknak összesége, amelyek az embert különálló, egyedülvaló személyiséggé emelik. A rendelkezésre álló szellemi, erkölcsi és anyagi javakból mindenekelőtt az „emberséget“ kell kielégíteni, vagyis lehetővé kell tenni, hogy a javak felhasználásával minden egyes ember megkapja az emberhez méltó élet minimális feltételeit, és csak ha ez megtörtént, akkor érvényesülhetnek — egyéni érdemeik szerint — az egyéniességek sajátos külön igényei. A két szemben álló nagy áramlat közül az individualizmus csak az egyéniességet, a szocializmus csak a „humanum“-ot veszi figyelembe, tehát mind a kettő egyoldalú. A kettő között a katolicizmus kiegyenlít és áthidal, nem kompromisszum formájában, hanem a maga önálló elvei segítségével. A katolicizmus védi a természetes rend jogát. A kapitalizmussal szemben hangoztatja, hogy a gazdálkodás nem öncél, hanem minden gazdálkodásnak az embert és a társadalmat kell szolgálnia. A kollektívizmussal szemben annak szószólója, hogy az emberi természetből fakad a magántulajdon vágya és annak joga, melynél fogva az ember a hasznothajtó javakat is egyéni birtoklásba veheti. De nemcsak a tulajdonjogot illetően, hanem a társadalom összes alapintézményeire vonatkozóan kijelöli a katolicizmus a helyes középvonalat.

Ezek s az ezekhez hasonló tételek magyarázzák azt a biztosságot és önbizalmat, amely napjainkban a katolikus lelkületet jellemzi. Ifjúsági mozgalmainkban is ez festi erőteljessé a megnyilatkozásokat.

„A katolicizmus politikai arcának — olvassuk a „Vox Academic“ 1929. évi júliusi számában — nem kell föltétlenül az óliberalizmus fakósenyvedt redőit hordania, de még a konzervativizmus képét sem magára öltenie, inerte a nemzet életében a legigazabb, legbecsületesebb jövőt, legszélesebb horizontot jelenti.“ Hasonlóképpen a prágai Prohászka Kör „Katolikus kultúra“ című kiadványában: „Az új eszméktől és elindulásoktól terhes jelenben, mikor világnézetek és gazdasági rendszerek egymásután csődöt mondanak, számunkra a kétezere éves katolicizmus programot jelent, mert időszerű, mert produktív tud lenni. Mi a földhöz ragadt és pesszimista filozófiák vásári zajában magasra tartjuk a halálon is győzedelmeskedő keresztény filozófiát: a diadalmas világnézetet!“

Megtaláljuk tehát a magabizás hangját a mi fiatalságunknál is, jóllehet a magyar ifjúság nem támaszkodhatik olyan előkészítésre, mint más országoknak felnövekvő új értelmisége. Magyarországon a háború előtt nem dolgoztak olyan számban a nagy szellemek, mint nyugaton, sőt azoknak a mozgalmaknak sem támadt erősebb visszhangjuk, amelyek a külföldön a katolicizmust modernizálni igyekeztek. S itt nem is a szociális katolicizmus nagy apostolaira gondolunk, aminő Decurtins, de Mun gróf, Toniolo, Vogelsang báró, Löwenstein herceg volt, hanem kimondottan az ifjúság mozgatóira, például a francia Ozanamra, az olasz Murrira és a német Sonnenscheinre. Tekintve, hogy Sonnenschein igazi diákszociális munkája csak a világháború alatt és után bontakozott ki, különösen Murri lett volna hivatott arra, hogy nálunk előbb is hatást gyakoroljon. Hozzánk azonban szórványosan jutottak el a moderm gondolatok. Ami történt, az jóformán Prohászka Ottokár és Giesswein Sándor szociális fáradozásának érdeme. Ezek ketten végezték az úttörés nehéz és fölöttébb hálátlan feladatát.

Az általános katolikus megújulás vallási téren egyre nagyobb tömegeket tudott megmozgatni, szociális téren azonban a világháborút megelőző időből igen kevés eredményt jegyezhetünk fel. Különbséget kell tennünk mindenesetre az ifjúság szociális érdeklődése és az ifjúság javát szolgáló szociális munka között. Utóbbi ugyanis biztató kilátások között indult meg s éppen a diákság javát leginkább szolgáló intézmények, — Egyetemek Kórház Egylete, menzák stb. — katolikus alapítások és katolikus vezetéssel is működtek. Ami azonban a szorosán vett szociális ifjúsági mozgalmat illeti, itt kevés a pozitívum. Megtehetnők ugyan, hogy diáklapokból és egyesületi beszámolókból kikeressük azokat a címszókat és szövegeket, amelyek szociális akarásokat tükröznek vissza, de ezek csak sallangot és divatot jelentenek, minden mélyebb tartalom és érték nélkül. Nyugodtan kimondhatjuk, hogy miként az egész keresztény magyar társadalomnak, úgy a keresztény s benne a katolikus diákságnak sem volt cselekvésre buzdító érzéke a szociális problémák iránt, mert hiszen még azok a célok is, amelyekért egyesek agitáltak, inkább a karitás körébe tartoztak. Az „Élet“ című katolikus hetilap 1912 március 3-iki számának vezércikkéből valók ezek a jellemző sorok: „Ügy tetszik, hogy a magyar élet és keresztény társadalom vezetői még nem érzik idegeikben a megváltozott atmoszféra roppant feszültségeit... Mi lesz, ha ennek a forradalomnak eljövend amaz áhított és ama rettegett férfija, akinek lelkében felnyílik a „misera plebs contribuens“ szenvedése és fájdalma?“ Sajnos, pozitív tudás és munka csak a radikális, jobbára zsidó ifjaktól álló diákegyesületekben volt. Keresztény ifjúságunk túlnyomó többsége előtt ismeretlen területként sötétlett a nemzetiségi kérdés éppúgy, mint a szociális.

Csak a világháború hozott észrevehetőbb változást, amikor a fiatalság önmagán kezdte érezni a szociális kérdés nyomasztó súlyát. A háború után pedig az elhelyezkedés gondjai közt jött rá, hogy a jótékonyság sokat ér, de gyökeres megoldást nem nyújthat, A kommunizmust követő elkerülhetetlen reakció leküzdése után az ifjúság figyelme saját ügyeiről mindinkább ráterelődött az általános szociális problémákra. Ekkoriban merült fel először a gondolat, hogy kap-

csolatot kell keresni a diákság és a munkásság között. Mindebben nagyrésze volt az 1921-ben megalakult Országos Magyar Katolikus Főiskolai Diákszövetségnek, melyben Herman János egyetemi tanársegéd, az újpesti szociális telep lelkes orvosa, szociális szakosztályt szervezett. Ennek a szakosztálynak mintájára a többi katolikus diák-egyesület is felállította a maga szociális csoportját. Fokozta a vezetők munkakedvét a „Pax Romana“ nemzetközi katolikus diákszövetségbe való bekapcsolódás, mert ebben a szervezetben a nyugati országok haladottabb diáksága állandóan napirenden tartotta és tartja a társadalmi kérdéseket.

Sok buzgalommal és tiszta szándékkal vetette rá magát a katolikus diákság a munkás és egyéb népjóléti ügyek tanulmányozására. Ez a buzgalom, szerencsére, azóta sem lankadt. A diákok részére rendezett különböző szociális tanfolyamoknak — Katolikus Diákszövetség, Emericana stb. — mindenkor szép hallgatóságuk van. A diáklapok állandóan foglalkoznak szociális ügyekkel. Az „Emericana“ című folyóirat 1931 decemberi számában például az aránylag kis terjedelem mellett a következő cikkeket találjuk: „A magántulajdon kettős jellege“, „Tettek katolicizmusa“, „A demokrácia nem ismeri a népet“, „Szegény segít a még szegényebben“, „Álláshalmozás ellen az ifjúságért“. Az egri jogakadémia „Vita Academica“ című évnegyedes új folyóiratának 1931 decemberi számában olvassuk, hogy a jogakadémiai kör eddigi vitadélutánjain a kapitalizmus válságával, a közgazdasági aktualitásokkal és a magyar búza sorsával foglalkozott. A kör által kitűzött két pályatétel egyike: „A tulajdonjog elmélete a pápai enciklikák alapján“.

Nagyobbzabású gyakorlati munkára azonban mindeddig nem kerülhetett sor. Csak az elszakított területek magyar katolikus fiatal-sága vállalkozott erre, amelyet gyors és keserű ébredés riasztott rá az előző nemzedékek mulasztásaira.

„Ez a fiatalság — olvassuk az „Erdélyi Fialok“ 1930. évi januári számában — nem tanulhat senkitől, csak saját magától. Esményei, álmai, amelyekkel a középiskolából kikerült, egyszerre szertefoszlottak.“ „Nem ijedünk meg semmitől, —hangzik a Felvidékről — nem ijedünk meg attól sem, hogy az igazságot a tömegek közé vetítsük. Igen! Mi tudatosítani akarjuk az egész társadalomban, elsősorban a kisebbségi magyarságban a szociális reformok szükségességét.“ „Katolikus kultúra“, Prohászka Kör kiadványa.)

Olyan akció, mint Franciaországban az „Equipe sodale“, vagyis az egyetemi hallgatókból és fiatal diplomásokból alakult szociális csapatok rendszere, amelyek Párizs területén a patronázmunkát végzik, nálunk nem fejlődhetett ki, sőt még ma sem gondolhatni rá, amikor pedig határozott erőgyarapodás észlelhető. A meginduláshoz ugyanis anyagi eszközök kellene, nálunk pedig a katolikus diákságnak polgári része szegény, viszont azoktól a köröktől, amelyekhez különben fordulhatna, nem igen remél támogatást. Azért mégis említhetünk biztató mozzanatokot. Így a katolikus egyetemi hallgatók odaadó részvételét a tanoncok és ifjún munkások vasárnapi, valamint esti foglalkoztatásában. Ezek egyesületeit is jórészt a fiatal értelmiségiek szervezték meg. Legújabb időkben a katolikus diákleányok a fővárosi karitásakcióval

kapcsolatban környezettanulmányozást végeznek, sőt saját gyűjtésükből mindjárt segélyeket is osztanak. Az egyetemi hallgatók, valamint a fiatal katolikus értelmiség tagjai a legilletékesebb tényezőtől elismert buzgósággal dolgoznak a karitászközpontok irodáiban. Dicséretesen beállt ebbe a munkába a Foederatio Emericana is, amelynek folyóirata méltán figyelmeztetett: „Ma, amikor a tömegek már nem elégednek meg beszédekkel és programúttal, amikor a nélkülözők nagy száma sürgősen mentő tetteket vár, ma már nincs időnk a végnélküli megbeszélésekre és vitákra. A tettek katolicizmusát kell érlelnünk tagjainkban. Az emericánus szervezetek lendületét és kitartását kell átvinnünk a katolikus karitás munkájába“. (Musitz Géza cikke, 1931 december.)

Ha most végigtekintünk a háború alatt és után felserdült évjáratok szociális magatartásán, a lendületet és elhatározottságot, talán céltudatosságot is ama réteg számára kell igényelnünk, amely 1930-ig már bevégezte tanulmányait és kikerült az életbe. Ez az a nemzedék, amelyet közvetlenül értek a megpróbáltatások és az elhelyezkedés nehézségei. Más szóval ez a harmincévesek nemzedéke. Ennek a kezében van ma a kezdeményezés és az irányítás s ami a katolikus fiatalság részéről szociális tekintetben történik, ide vezethető vissza. Ezek a katolikus harmincasok több egyesületben igyekeztek tömörülni. Tagjait megtaláljuk a Magyar Holnap, az azóta feloszlott Wesselényi Reformklub, továbbá a Nemzetpolitikai Társaság kebelében, legpregnansabb egyesületük pedig a Prohászka Ottokár Társaság lett. Utóbbi még nem végzett a nyilvánosság előtt feltűnőbb munkát, de magában foglalja az „ifjú katolicizmus“ reprezentáns egyéniségeit. Ennek a nemzedéknek volt valamikor lapja a „Vox Academica“, s ha most nem is az övé, de az ő szelleméből táplálkozik a „Korunk Szava“ félhavi folyóirat. Ennek a nemzedéknek tagjai adják a fiatal írógárdát a katolikus sajtónak: a „Magyar Kultúrádnak, a „Katholikus Szemlének és a „Képes Krónikádnak.

EZEKBEM PRÓBÁLTUK megrajzolni katolikus ifjúságunk szociális munkásságának kereteit és jellemző vonásait. Nem szélesek ezek a keretek, nem világgraszolóak, mégcsak nem is képviselnek olyan tekintélyt, hogy közéleti tényezők nagyobb kellemetlenség nélkül látatlanba ne vehessék őket, ám annyi lappangó erő, tiszta akarat, önzetlenség és odaadás van ebben az ifjúságban, hogy meggyőződésünk szerint előbb-utóbb mégis csak ezé lesz az irányítás a magyar katolicizmusban s ennek révén alkalmasint az országos szociálpolitikában is övé lesz a vezetés. Így természetesen annál fontosabb a kérdés, hogy vajjon milyen nézeteknek hódol ez a fiatal értelmiség. Nehéz kérdés, de igyekszünk rá megfelelni a legnagyobb tárgyilagossággal és őszinteséggel. A problémát három főrésze tagolva, először azt fogjuk vizsgálni, hogy miként ítéli meg különállóságát ez a fiatal katolikus nemzedék s milyennek látja viszonyát a többi korosztályhoz, másodsor, hogy szociális téren milyen célokat tűz ki maga elé, végül hogy milyen akadályok leküzdését tartja szükségesnek. Úgy hisszük, hogy ezeknek az alapkérdéseknek tisztázásával mindazt felöleltük, ami a katolikus fiatalság szociális szellemének feltárásához elengedhetetlen.

Ez a katolikus ifjúság mindenekelőtt új életstílus kialakítására törekszik, mert tátongó űrt érez a maga lelkülete és élete, másrészt a vezető társadalom felfogása között. Harcolni akar a francia forradalom jelszavai, a múlt századból ittmaradt szellemi atmoszféra, az erkölcsi felfogás hazugsága, — a különböző morálok — sőt az „egyházi passzivitás“ ellen is. Zichy Nándor grófban például éppen az tetszik ennek a fiatalságnak, hogy vallásossága nem volt „atavisztikus megszokás, sem franciás szentimentalizmus, sem a népnek mindenáron példát mutatni akaró pedagógia“. (Lotz Antal: A katolikus ifjúság problémái; Magyar Kultúra, 1930. február 20.) A társadalmi, gazdasági, szociális és nemzetközi igazságtalanságok láttára úgy érzi ez az ifjúság, hogy a kultúra és igazság között hatalmas szakadék keletkezett, melynek áthidalására az idősebb nemzedék képtelen. Az új katolikus nemzedék továbbá, mint számos megnyilatkozását idézhetnők, sokkal őszintébbnek hiszi magát az étellel szemben, mint amilyenek a régi nemzedéket véli. Éppen ezért nem is akar olyan lenni, mint az előző nemzedék. Más ideálokat keres. Ha itthon nem talál, külföldre megy értük. így kerül előtérbe Fahsel káplán, Pierre Lhande, Chesterton, Sigrid Undset, Claudel, Muckermann, a hazaiak közül főként Prohászka Ottokár és P. Horváth Sándor. Utóbbi bevallotta azért, mert „ostorozza a kapitalizmust és a feudalizmust“. Az őszinteségen kívül meggyőződéses voltára is büszke ez a nemzedék. Következésképpen a meggyőződést másokban is tiszteli, még olyan oldalon is, ahol az idősebb generáció nem várná tőle. Jellemző erre Kühnelt Leddihn Erik cikkéből („A katolikus ifjúság harca az ittmaradt XIX. század ellen“) a következő részlet:

„Ha mi a bolsevisták ellen égő fanatizmussal is indulunk harcba, mégis bizonyos tiszteletet érzünk irántuk; ők nyílt sisakkal harcolnak s a velük szemben való harcunk Istentisztelet. Megvetjük *azonban* az átmenetek fosszilis maradványait, azokat, akik még mindig azt hiszik, hogy „arany középutakon“ ballaghatnak, a kényeskedőket és a mindenáron kritizálókat. A mi harcunk az élet harca a halál ellen. Mindaz, ami nem krisztusi, a halált jelenti. A kommunizmus a szürkeség s a mindennapiság, a materializmus a legnyárspolgáribb túlvilágtagadás, a liberalizmus a látszólagos fesztelenség sznobizmusa.“ (Magyarság, 1930. december 25.)

Magának az életkornak nem tulajdonít ez a katolikus fiatalság olyan jelentőséget, mint a külföldi. Nem ismeri tehát azokat az elvi vitákat sem, amelyek erről a kérdéstről folyton megújulnak a német diáklapokban. A magyar fiatalság az idősebbeket is magához tartozónak érzi, ha „valóban komolyan törekesznek az osztályellentétek áthidalására“. Mert ez a legfőbb szempont a katolikus ifjúság előtt, ő ugyanis új kultúrközösségi formákat és célokat keres. A legutóbbi pápai enciklika nyomán is, amelyhez a magyar püspöki kar 1931. évi karácsonyi szociális körlevele is alkalmazkodott, az új társadalmi és gazdasági rend eszményének a keresztény rendi államot tekinti. Visszatérve azonban ennek a nemzedéknek elkülönülési törekvéseire, meg kell jegyeznünk, hogy a katolikus ifjúság önmagán kívül csak kétféle ifjúságot lát: az indifferenst és a szocialistát. Ebbéli álláspontjának helyességét a Bartha Miklós Társaság kettészakadásának

és elmúlásának története látszik igazolni. A társaság balszárnya, miután nem talált sehol elvi bizonyosságra s mégis szilárd dogmák után vágyott, csatlakozott a szociáldemokrata párthoz. Külföldön ilyen folyamatra igen sok a példa; a svájciak külön elnevezést szerkesztettek ezekre az új szocialistákra: „faute de mieux Sozialisten“, vagyis „jobb híján-szocialisták“.

Minél inkább megrendültek a régebbi kor maradandónak hitt értékei, annál jobban érzi a katolikus fiatalság az önképzés és a versenyképes tudás szükségességét. Bármilyen nagyszerűnek is érzi a katolikus szociális etikát, tisztában van azzal, hogy az etikai elveknek gyakorlatba való átültetése pozitív ismereteket, körültekintést és alkalmazkodást tételez fel. Reá is vonatkozik az a tapasztalat, amelyet a Wesselényi Reformklub krónikása jegyez fel az 1929. évi „ifjúsági parlament“ előkészítő üléseiről. Ezek az ülések egy kávéház külön helyiségében folytak s a sok zavaros felszólalás után mindig felállt a szocialista párt egy-egy fiatal küldöttje. Ilyenkor a többiek megdöbbenve látták, hogy mennyire úrrá lett a tanácskozás fölött a legkisebb szociáldemokrata agitátor is a maga határozott, zárt tanaival és gyakorlott kifejező készségével. („Magyarország“, 1930. december 25.)

A katolikus ifjúság azonban nem vallja azt, hogy a viszonyok javulását csak gazdasági oldalról kell várni. Meggyőződése szerint értékes egyéniségek kialakítása, lelki megújulás, benső reform nélkül nem támadhat olyan társadalmi és gazdasági berendezkedés, amely valóban visszatükröztetné a Krisztusban való közösséget. Bizonyos misztikummal ennek a fiatalságnak vezetői harmóniába akarják hozni a társadalmi valóságot és a kegyelmi lehetőséget. Ennek hatása alatt egyre erőteljesebb lesz az ifjúságban az a nézet, hogy nincs szükség „atheista katolicizmusra“, olyan szociális katolikusokra, akik a hit benső átélése nélkül csak a katolicizmus szociális programját tartják szem előtt. Ezeknek szól, szinte hadüzenet gyanánt a „Korunk Szava“ 1931. évi karácsonyi számában:

„A jövőben pedig egyáltalán nem fogjuk eltérni azt, hogy olyasvalaki tolja fel magát a szociális katolicizmus küzdői közé, aki a szükséges, élesen bátor szociális mentalitás mellett ugyanakkor nem egy teljes, vakon, alázatosan és belsőleg átértett vallásosságnak képviselője. Az ilyen személyek küzdenek másutt céljaikért, hiszen másutt is lehetnek „szociális“ gondolkozású egyének, de a „szociális katolicizmus“ fogalomnak két ága van; ha az egyikben száz százalékot követelünk, a másik, a „katolicizmus“ legalább olyan fontos. Aki a dogmák abszolút elfogadását, a szentek állandó és nagy tiszteletét, az egyház szeretetét, vagy a pápa iránt való feltétlen teljes hódolást világérzéséből kihagyja, nem való közénk és lesz erőnk rá, hogy eltűnjék sorainkból.“

Amíg az eddig ismertetett pontokban körülbelül egységes a fiatal katolikus nemzedék felfogása, addig a demokrácia kérdésében már megoszlanak a vélemények. Vannak, akik nem lelkesednek az „áldemokratikus“ jogokért s bizonyos értelemben „reakciót“ hirdetnek. Ezek úgy vélik, hogy az egyenlőség és a szabadság, valamint a nép befolyása az államügyekbe nem realitás többé. Mások viszont a fejlődésre hivatkozva előbb tökéletes demokráciát óhajtanak Magyarországon, mert csak így lehet előkészülni arra a keresztény, esetleg

rendi államberendezkedésre, ahol, a rendszer híveinek meggyőződése szerint, feltétlenül vezető pozícióba jutnak a becsületesek és a tehetségesek. Akár demokratikus, akár rendi úton visz azonban keresztül a jövő, a fiatalság követeli addig is az összeférhetlenség szigorú szabályozását gazdasági, büntetőjogi, hivatali és politikai téren egyaránt.

A nemzetiségi kérdésben sokkal megértőbb a fiatal nemzedék, mint elődjei. Igyekszik összeegyeztetni a nacionalizmust és az internacionalizmust, aminek érdekében természetesen új értelmezést ad a „nacionalizmus“ kifejezésnek. Azt a nacionalizmust, amely nem tudja pártolni az egyetemes érdekeket, amely a hadviselési technika mai fejlettsége mellett is háborúra ösztökél, nem tekinti összeférőnek a keresztény állameszmével. „Egyenesen gonoszai és ferdítői a hivatalos egyház szellemének mindazok, — írja Bállá Borisz — akik a kardcsörtetést, a háborús uszítást kegyes frázisokkal merik fedezni... Ma már egyszerűen úgy kell kezelni a háborút, mint tömegmészárlást és szomorú merényletet a szenvedő Megváltó ellen.“ (Korunk Szava, 1931. december 15.) Kühnelt Leddihn is hangoztatja: „Olyan emberekre van szükségünk, akik készek mindent feláldozni és mindenről lemondani: magántulajdon, függetlenség, faji nacionalizmus, individualitás, — ha arról lesz szó, hogy az ugrásra kész Antikrisztus rohamát, amely moszkvai formában jelentkezik, megtörjük.“ (Magyar-ság, 1930. december 25.) A fiatal katolikus nemzedék tudatosan univerzális akar lenni gondolkodásmódjában, akár tetszik ez a racionalista nacionalizmus híveinek, akár nem. Hogy pedig egyháza is univerzális lehessen, szót emel a katolikus autonómiáért, mert az államhatalomtól való függetlenítést látja a katolikus önállóság és egyetemesség legfontosabb feltételének.

Ki kell emelnünk, hogy a katolikus fiatalság vezetői nem ismernek felekezeti türelmetlenséget, amint ez ma már a hasonló korosztályú protestantizmusban is felismerhető. Amint annakidején a „Vox Academica“ egyetlen polemikus, vagy bántó sort sem közölt, — a Bethlen Gábor Kör átiratban ismerte ezt el — úgy most sem hallatszanak az ifjú katolicizmus részéről olyan hangok, amelyeket bármely felekezet kifogásolhatna. „Erős akaratunk továbbépíteni azt a hidat, — mondta a Prohászka Ottokár Társaság programtervezete — amelyről Pannonhalma és Debrecen között Prohászka Ottokár álmódott és amelynek alappilléreit levette. Hisszük, hogy a szociális magyar katolikus egyház sokkal nagyobb hódító erővel fog bírni, s hogy a szociális szeretet varázsa által a feszültség magyar katolikus és magyar protestáns között — a dogmatikai különbség ellenére — mindjobban csökkenni fog.“

Hasonlóképpen ellene fordul a katolikus fiatalság a társadalmi osztályok önzésének. Lapjai állandóan sürgetik a munkásokkal való összefogást, ezek helyzetének megjavítása érdekében. Érzi, hogy szóba kell állania a nemkeresztény világnézetű munkásokkal is, mert csak az objektív szociális szeretet, a munkásság gazdasági, kulturális és szociális bajainak orvoslása változtathatja meg a munkásság nagy tömegeinek a szociáldemokrácia egyedüli hasznosságába vetett hitét.

(Saád Béla: A munkásság érdekeinek felkarolása. Vox Academics, 1929. január.) Ez magyarázza, hogy a szakszervezetek tekintetében is egészen más — tárgyilagos és igenlő — az új nemzedék álláspontja, mint a régié. Az ipari munkásság mellett a falusi szegénység sorsának megjavítását is célul tűzi ki a katolikus ifjúság. „A magyar katolikus egyház legégetőbb és fenyegetőbb problémáját, a falusi nép mind reménytelenebb szociális helyzetét és ennek nyomában járó vallásos és nemzeti hitvesztését megoldani ez a szociális katolicizmus hivatott”. (Katona Jenő.)

Éppen a föld népével való együttérzés választja két csoportra a katolikus fiatalságot. Egy radikális szárnyra, amely a mai mezőgazdasági és pénzügyi nehézségek között is új földreformot sürget s ennek kapcsán az egyházi birtokok ügyét is rendezni óhajtja, s egy másik, mérsékeltbb szárnyra, amely azt az álláspontot vallja, hogy az egyházi birtokot, mint a legszociálisabb birtokkategóriát, mindaddig meg kell őrizni, amíg csak nagybirtokok vannak s amíg az egyházi vagyont megvédeni egyáltalán lehetséges. Természetesen ez a mérsékeltbb csoport is kívánja a mezőgazdasági politikának minél szociálisabb vezetését s ennek érdekében mélyreható reformokat sürget, úgy amint azokat a Prohászka Ottokár Társaság elnöke és a „Korunk Szava” főszerkesztője, Széchenyi György gróf a sajtóban és a közéleti porondokon oly bátran kifejezésre juttatja. A radikális szárny „feudális katolicizmust” emleget s ezt óhajtja „szóááli\$“-sá alakítani. Az igazsághoz híven meg kell azonban jegyeznünk, hogy a radikális irány sem kívánja az egyházi birtokok kisajátítását. Csak azt akarják ezek a katolikus fiatalok, amit annakidején, mint a Wesselényi Reformklub tagjai, a hercegprímáshoz intézett feliratban kértek, hogy t. i. a püspöki kar ne feledkezzék meg az egyházi birtokok bérbeadásánál a kiscgazdákról és a mezőgazdasági proletárok elkeseredett tömegéről. Ha a püspökök nem látnak elég garanciát a szervezetlen kisbérelőben, akkor alakíttassanak velük bérlőszövetkezetet. Csak így maradhat ugyanis — mondják — a szociális alapra helyezett egyházi birtok független az idegen nagytőkétől és csak így szabadulhat fel a kapitalizmussal való kénytelen kapcsolatától. A felíratra a hercegprímás nem válaszolt s így ez a reformmozgalom, legalább is a nyilvánosság előtt, lekerült a szőnyegről. Ez a radikális irány egyébként sem megy annyira, hogy kétségbe vonja a papság beavatkozási jogát a világi ügyekbe, így a szociális kérdésbe is. Nálunk el sem lehet képzelni olyan magatartást, mint például Németországban a „Jungborn” katolikus egyesületét, amely egyszerűen kijelentette, hogy politikai tekintetben nem főr tanácsot a püspököktől és nem is engedelmeskedik nekik.

Szétfolyó, mozaikszerű adatokból és egyéni tapasztalatok nyomán próbáltuk megfesteni az „ifjú katolikus” mozgalom portréját, vázolva előbb a külső kereteket, majd ismertetve a kereteket kitöltő szellemet. Mindazok a mozzanatok, amelyeket az új katolikus nemzedék szociális szellemére vonatkozóan felhoztunk, nem határozott program gyanánt lépnek előtérbe, mert hiszen a hazai katolikus mozgalomnak éppúgy, mint a többi ifjúsági mozgalomnak, a tapogatódzás és a tervszerűtlen-

ség a gyöngéje. Az ifjúság húzódozik általában egy olyan komoly program kidolgozásától, amely a szociáletikai tételek hangoztatásán felül hosszas tanulmányokat, konkrét lehetőségekkel és eshetőségekkel való számolást követelne. Ennek ellenére az elfogulatlan és tárgyilagos szemlélő is csak arra az eredményre juthat, hogy a fiatal katolikus értelmiség valóban értéket és új szint jelent a magyar földön. Bizonyos radikalizmus természetszerű együttjárója minden ifjúsági megmozdulásnak, hozzá az itt mutatkozó radikalizmus nem is rosszindulatú s így nem is veszedelmes. Az élet úgylis komoly tanítómester s kemény leckét ad annak, aki olyan tanításokat igyekszik megvalósítani, amelyek tisztán doktriner elgondolásban gyökereznek, ami azonban nem azt jelenti, hogy a fiatalos idealizmusról is le kellene tennie. Ez az erős vallási háttérrel bíró idealizmus a mai katolikus ifjúságnak nagy, értékes tulajdona.

MIHELICS VID

A MAGYAR PROTESTÁNS IFJÚSÁG ÉS A SZOCIÁLIS ÉRDEKLŐDÉS

JOGOSNAK látszana felvetni a kérdést, szükséges-e és célszerű-e az ifjúság szociális érdeklődésének vizsgálatakor a vizsgálatot nem az egészre nézve, hanem csak egy részre és felekezeti alapon végezni el. Hogy eleje vétessék minden ilyirányú kérdés felvethetőségének, rá kell mindenekelőtt mutatnunk arra, hogy ez a kiválasztás korántsem felekezeti szempontokból ered, hanem a szociális érdeklődés iránt a történelmi fejlődés alapján a társadalom egyik osztálya, a protestánsok által megnyilvánuló speciális készség felismerésén alapszik. A protestáns ember a maga protestáns etikája alapján különösen diszponálva van arra, hogy érdeklődése szociális irányban fogékony legyen. Ez az alap arra, hogy a magyar ifjúság szociális érdeklődését vizsgálva, a vizsgálandókat két nagy csoportra: nem protestánsokra és protestánsokra osztjuk s őket külön-külön vizsgáljuk.

Max Weber „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme“ című igen szellemes és mélyenjáró tanulmányában hosszasan fejtegeti a protestantizmusnak az ember aktivitására történt fejlesztő hatását. Luther fellépése előtt már vannak vallási mozgalmak, amelyek erősen szociális tartalmúak. Luther fellépése a társadalom gazdasági berendezkedésében igen jelentős változásokat eredményez, bár maga Luther korántsem volt teljesen tisztában kora szociális törekvéseinek lényegével. De Luther megteremtett egy olyan új fogalmat, amely a keresztyéni emberideált az addigi ideáltól lényegesen eltérővé formálta s amely alkalmas volt arra, hogy az időszerű szociális és gazdasági kérdések mélyére nyúljon. Ez az új embertípust teremtő fogalom, amely mint szójelentés s mint gondolat is teljesen a reformáció terméke, a „h i v a t á s“ gondolata. Ez a gondolat azt jelenti, hogy az ezt központi dogmának elfogadó minden protestáns felekezet az Istennek tetsző élet egyedüli eszközeként kizáróan az e világi kötelességek teljesítését ismeri, ahogyan ezek a kötelességek az egyes embernek az életben elfoglalt állásából folynak. A világi életnek ez az erkölcsi minősítése: hogy a világi kötelességek teljesítése minden körülmények között az egyedüli út Isten tetszésének elnyeréséhez, s hogy Isten előtt minden megengedett foglalkozás teljesen egyenlőértékű, egyike Max Weber szerint a reformáció legfontosabb következményekkel járó hatásainak. Az egész létnek Isten akaratához igazodó racionális formálása, a „protestáns aszkézis“, már nem a kötelességeket meghaladó jócselekedetet jelenti, hanem olyan ténykedést, melyet mindenkiről feltételezhetünk, aki üdvösségéről bizonyos akar lenni. Az aszkézis protestáns formája a kolostorból kilépett az élet piacára, hogy a min-

dennapi világi életet itassa át módszerével, hogy azt ebben a világban s mégis nem ebből a világból s nem ennek a világnak a számára való racionális életté formálja. A világban maradó protestáns aszkézis megszabadította a tradicionális etika gátjától a javak szerzését s ezzel megvetette a kapitalizmus etikai alapját. De a gyűjtött javakkal szemben a puritán protestantizmus azzal az igénnyel lép fel, hogy az gyakorlatilag hasznos dolgokra fordíttassék. Ez a gondolat a vagyonnak az egyes és az összesség életcéljaira való, Istentől parancsolt racionális és utilitárius felhasználását jelenti. A „hivatás” fogalomból kinőtt protestáns etika tehát nemcsak a kapitalizmushoz nyitotta meg az utat, hanem egyben a szociális gondolkozáshoz és gondoskodáshoz is. Az öntudatos protestáns nemcsak aktív a közéletben, hanem egyben szociális érzéssel is telítettnek kell lennie. Ez az alap ahhoz, hogy külön vizsgáljuk a magyar ifjúság protestáns részének szociális érdeklődését, mint amely része ifjúságunknak vallási etikája alapján arra be kell állítva legyen.

Hogy a protestáns s főleg kálvinista embert elsősorban világi aktivitása jellemzi, nemcsak Weber állítja, hanem azt nálunk is többen hirdetik. Csak két ilyen véleményre hivatkozom. Victor János a kálvini és lutheri embertípust vizsgálván, úgy látja, hogy „a legtipikusabb kálvinista életjelenségekkel ott találkozunk, ahol az egyén élete nagy tömegek mozgalmas életébe kapcsolódik bele. Az igazi lutheránus a magánélet körében, a családi tűzhely körüli tűnik ki. Az igazi kálvinista a közélet fórumán bontja ki lelkét.”¹ A laikus Szabó Dezső így fogalmazza ezt meg: „A kálvinizmus nem is ebben vagy abban a hittételben van. Ha nem félnék a félreértéstől, azt mondanám: a kálvinizmus nem is a tegnapi vagy ma hitti tételeinek összességében van. A kálvinizmus lényege: az ember örök haladása a lélek és kultúra folyton-folyvást előteremtő eszközeivel a minden életértékét ember-társai fejlődésében értékesítő legjobb, leghasznosabb, legtökéletesebb ember felé. (Élek többé nem én, hanem él bennem a Krisztus.) Az egyéni és szociális princípium egyesítése az örök emberi haladásban: ez a kálvinizmus.”²

A hazai protestantizmus legelején, az itteni kálvinizmus első lépéseinél is már ott látjuk a protestantizmus kapitalista és szociális tendenciáit. Az új hit legnagyobb laikus terjesztői az árus emberek, a kereskedők. Méliusz Juhász Péter egyik könyvét 1567-ben nekik is ajánlja: „A magyar országi ianbor es kereszten Áros népnece, ackic Debreczemen, Szombadban, Kassin es Varadon laknac... ayanlom es dedicalom ez kis koenyuet, hogy tanullyatoc es toua járuán tuggyatoc az éretnekec szálát be dugni”. És ugyan ez a Méliusz a biblia fordításai széljegyzeteiben valóságos politikai hitvallást hirdet, amely telítve van szociális igényekkel és eszmékkel.

Ha már a kezdet-kezdetén fellelhető nálunk a protestantizmus kapitalista és szociális beállítottsága, viszont ma is egyházi és világi részről egyaránt hirdetik a protestánsok közéleti aktivitását, fel kell tételoznünk, hogy a protestantizmus külföldi fejlődésével párhuzamo-

¹ Diákvilág. 1916/17. évi. 100. 1.

² Szabó: A magyar protestantizmus problémái. 39—40. 1.

san nálunk is bekapcsolódott a protestáns tömeg a szociális kérdések napirenden tartóinak táborába.

Bármily nehéz is, mégis igyekezzünk, nem elégedve meg a mai állapot megismerésével s előbbi elméleti megalapozottságú feltevésünk igazolásával vagy megcáfolásával, a kezdettől figyelemmel kísérve kibogozni, hogyan fejlődött ki protestáns ifjúságunk szociális érzelme, ahol ma áll. A pont, amelynél előbb nem tudunk visszamenni, 1907. Közel negyedszázadi útját figyelhetjük tehát meg egy eszmekor lassú hódításának, ami nemcsak a mi kérdésünk megvilágításához fontos, hanem önmagában is érdekes, mert igen ritkán figyelhetjük ennyire lépésről-lépésre nyomon egy eszme útját az Értől az Óceánig.

A magyar egyetemi ifjúság régóta foglalkozott országos diákszövetség alakításával. Első nyoma az ilyen állandó ifjúsági parlamentnek már a 67-es kiegyezés után felbukkan, amikor is működik az egyetemi ifjúságnak egy intézménye, mely az országgyűlés pártjaival a parlamenti törvényjavaslatokat parlamentáris formák között vitatta. A legagilisabb tagok a feljegyzések szerint Wekerle Sándor, Hegedűs Sándor és Ugrón Gábor voltak. Ez az intézmény azért múlt ki, mert felmerült gondolatai számára nem tudott megfelelő megnyilatkozási formát találni. Utóbb a 90-es években merült fel a diákszövetségi eszme, amikor a budapesti Egyetemi Kör akkori elnökének, Rényi Józsefnek a felhívására 1892 június 7-én összeült Budapesten az első magyar országos diákértekezlet. A mozgalom egész 1897 augusztusáig napirenden volt, mikor is az akkori kultuszminister feloszlatta a diákszövetséget s megtagadta az alapszabályok megerősítését azzal a megokolással, hogy a diákszövetség a fennálló szabályokba ütközik, arra semmi szükség sincs s megalkotására az ifjúság non hivatott!

Ebben az időben még önálló protestáns diákmozgalomról hazánkban nincs szó, bár a külföldi protestáns diákmozgalmak már szép fejlődésnek indultak. 1877-ben jöttek először össze az északamerikai Luisvilleben harmincán, huszonkét egyetem és főiskola képviselőiben s ebből a kongresszusból fakadt ki a Keresztyén Diákmozgalom eszméje. Az eszme évről-évre terjedt s 1895 augusztusában a svédországi vadstenai konferencián megalakult a „Keresztyén Diákok Világszövetsége“. E szövetségnek és tagegyesületeinek célja kimondottan protestáns, bár felekezeti különbségeket nem ismer, csak a protestáns felekezetekre szorítkozik. Célja az ifjúság evangéliumi szellemben való nevelése. Oly egyének nevelése, akikben Krisztus él s akikben Krisztus tevékenykedik. Elsősorban erkölsalakító célja van tehát s erre eszközül a bibliával való intenzív foglalkozást, bibliakörök szervezését, imnapok tartását s egy egységes keresztyéni — evangéliumi szellemben keresztyéni — társadalom kialakítását tartja. Úgy az első tagegyesületek, mint a Világszövetség létrejötte a pietizmustól, protestáns aszkézistól leginkább átítatott vallási területeken történt meg s így az egész mozgalom a leghívebb tükre a tipikusan protestáns ifjúság megmozdulásának, arculatának. Fries Károly, a Világszövetség elnöke 1909-ben a szövetség céljai közt többek közt

kijelöli ezt is: „diákok toborozása Krisztus országának az egész világon való terjesztésére“. Kétségtelen tehát, hogy akik ehhez a mozgalomhoz csatlakoznak, a protestáns ifjúság képviselőinek tekinthetők.

A mozgalom hazánkban 1907-ben kezd testet öltetni a visegrádi konferencián, jelentősen vitte előre az ügyet az 1909. június 28-a és július 4-e közötti sárospataki diákgyűlés, amely elhatározza, hogy megindítja a „Diákvilág“-ot, mint a Magyar Keresztyén Diákmozgalom közlönyét. Ettől az időponttól számítva, pár hónap alatt megtörténik a magyar protestáns diákmozgalom teljes alapszervezkedése s egyben a magyarországi protestáns ifjúsági egyesületek kétirányú csoportosulása is.

Abban az időben, amikor a mozgalom nálunk testet kezd öltetni, a Világszövetségben már élénk az érdeklődés a szociális kérdések iránt is. Az 1909. júliusi oxfordi diákgyűlés idevágó tárgyalásairól Victor János itthon így számolt be:

„Megtárgyalta a gyűlés, hogy mily feladatai vannak a Kér. Diákmozgalomnak, mint ilyenek korunk szociális mozgalmaival szemben. A felelet hármassal volt. Diákságunkkal meg kell ismertetnünk a társadalmi nyomort, igazságtalanságot s meg kell tanítanunk e problémák keresztyén szempontból való tekintésére. Továbbá bele kell állítanunk az embereinket aktív társadalmi munkákba, amelyek a fennálló bajok orvoslására igyekeznek — persze a diákélet adott korlátait szem előtt tartva. S végűi — ami a legfontosabb — olyan jellemeket kell nevelnünk, kikben van 'szociális lelkiismeret', mert utóvégre is „a szociális probléma erkölcsi probléma.“

A szociális kérdés iránt ekkor már van bizonyos fogékonyság a magyar protestáns ifjúságnál is s elsősorban a Bethlen Gábor Kör tagjainál. Révész Imre írja 1909-ben, hogy „az a magyar név, amelyet a Bethlen körök zászlóikra felírtak, a magyar ember előtt örök szimbóluma a protestáns keresztyénség élethatalmának, agresszív szociális jellemének“. A kolozsvári Bethlen Gábor Kör hirdet is rögtön az egész egyetemi ifjúság számára egy felolvasássorozatot, amelyen ez a tárgy így szerepelt: „A keresztyénségnek milyen jelentősége volt a múltban és lesz a jövőben a különböző szociális kérdések megoldásában?“ És ezen a ponton kerülnek szembe egymással a Bethlen körök és a Keresztyén Diákmozgalom. Az utóbbi nálunk még elzárkózni látszik a világi vonatkozásoktól s a biblián kívül nem akar tudni másról. Élénk vita indul meg a kétféle célkitűzés körül, amelyben a Bethlen Gábor Kör megállapítja, hogy világiasabb célkitűzései közül mik ütnék el a Keresztyén Diákmozgalom céljaitól. Itt felsorolja többek közt mint másirányú általa hirdetett célt: „társadalmi feladatokra való nevelés és társadalmi munkák végzésébe való beállítás, elsősorban élénk kölcsönhatást keresve a nemzeti eszmékkal, a nemzeti törekvésekkel.“

Ami a Világszövetség fejlettebb fokú életében szépen megfért együtt, az nálunk még szétválasztó ok volt. Az evangéliumhoz való élénk visszatérésnek — ami a Diákmozgalom első célja volt kint is — nem lévén nálunk komolyabb előzménye, a Keresztyén Diákmozgalom az első cél alapvetésénél továbbiakat felvenni és vállalni még nem mert. A kolozsvári irányzatú Bethlen Gábor Körnél pedig már megvolt az egyesületi múlt, a kezdettől fogva erősen világias jelleg,

honnan már természetes fejlődés volt eljutni a szociális kérdés felismeréséig. Mindenek mögött pedig ott volt az az erdélyi és budapesti ellentét, amely már a 90-es évek diákszövetkezési mozgalmainál megfigyelhető volt. Már ott két tervet képviselt a két egyetem ifjúsága s a haladóbb, merészebben újító koncepció mellett a kolozsvári ifjúság harcolt. Ez az ellentét tört ki 1909-ben a magyar protestáns diákszervezkedésben is: a nemzetiségi vidéken, a reáliák gyilkos világosságában élő erdélyiek gyakorlatisága ütközött össze a világvárossá szédült, centralizált s a perifériák realitásaitól teljesen mentes Budapest elméleti hajlandóságával.

Az 1910-es februári budapesti konferencián végleg elvált egymástól a Keresztyén Diákmozgalom és a Bethlen Gábor Kör kolozsvári iránya. Amint az egykori krónikás feljegyzi: „A két mozgalom, mindegyik öntudatosan és megfontolás után választván meg eszközeit, céljait és módszerét, ezentúl önállóan kíván működni, Istenre bízván a döntést; majd az eredmények meg fogják mutatni, hogy melyik jár a helyesebb úton.^{cc} A Diákszövetség megmarad a Bibliánál.

Nincs terünk figyelemmel kíséreni ezután a mozgalom mindkét ágát. A Bethlen Gábor Kör hű maradt eszméihez. Nézzük inkább azt, hogy miként fogadta be a szociális eszmét a magyar protestáns diákmozgalom kevésbé gyakorlati irányúnak indult ága.

Még 1910-ben tanú jelét adja a Keresztyén Diákmozgalom, hogy bár nem jár egy úton a kolozsváriakkal, a szociális kérdés meglátása elöl nem zárkózik el. Nem kisebb tekintély tör mellette lándzsát, mint Ravasz Árpád gimnáziumi igazgató, a mozgalom egyik lelkes támogatója. „A biblia-körök figyelme“ írja Ravasz a Diákvilágban „már most is kiterjeszkedik mindenféle szociális bajra, ugyancsak számot vet a gyakorlati étellel, mert nemcsak a túlvilágon, hanem főképpen legelsősorban ezen a földön akarnók boldoggá tenni az embereket, Jézust állítván oda megváltójokul, az élő Jézust, akihez az út a történeti Jézusban, a bibliában vezet el.“

Ugyanez év nyarán Berlinben „a szabad keresztyénség és vallási haladás“ konferenciáján a sok gyakorlati kérdés között is domináns szerep jutott a szociális kérdés kimerítő tárgyalásának. Bár a konferencia iránya itthon inkább elítéléssel, mint helyesléssel találkozott, kétségtelen hatással volt az itthoni mozgalomra, mert az 1911. évi februári budapesti konferencián már két előadás foglalkozott a szociális kérdéssel. Az első volt: „a keresztyénség — a társadalmi kérdések feltárója“, a második: „a keresztyénség — a társadalmi kérdések megoldója“. Az elsőről Réz Mihály, a másodikról Pröhle Károly, két elismert tekintély beszélt. Réz hangsúlyozta a Keresztyén Diákmozgalom nagy szociális jelentőségét. Pröhle pedig protestáns életprogramot adott. Megállapította, hogy a szocializmus ereje s bizonyos fokú jogosultsága a jelenlegi társadalmi helyzet visszásságában rejlik. A szocializmus tévedését abban látta, hogy pesszimista a mai társadalommal, optimista az elképzelt új renddel szemben s végül kozmopolita a keresztyénséggel szemben. Szerinte egyedül a hívő keresztyén az igazi szocialista. A hitben mindenki szabad er-

kölcsi személyiséggé válik s Így Isten országának nemcsak szolgája, de munkása is lesz.

A mozgalom tehát már elég korán komoly tényezőket szólaltatott meg a kérdés mellett, de maga az if júság nem adta még jelét a komolyabb érdeklődésnek. Még teljesen lefoglalta egyrészt a mozgalom terjesztése, másrészt a Bibliával való ismerkedés nagy élménye. Pedig külföldön már élénk figyelem tárgya volt a szociális kérdés s az 1912-es nyári liverpooli világkonferencián is szóba került s megállapított, hogy a kérdés erkölcsi természetű.

Az első jelentős demonstrációt maga az ifjúság itthon csak az 1914-es februári konferencián tette meg, amikor napirendre tűzte a szociális teendők megbeszélését is; ez élénk diskurzus tárgya is volt. Nem érdektelen néhány mondatot idézni az egykori beszámolóból:

„Jogunk és kötelességünk, mint az evangélium képviselőinek, a szociális felelősségünk felébresztése és ápolása. Nekünk döbb-utóbb igényt szabad, sőt kell formálnunk arra, hogy a nagy szociális problémáknak gyakorlati megállapodását munkáljuk és adjuk. Úgy az egyén, mint a nagy társadalom számára ... Előbb-utóbb meg kell nőnünk arra, hogy kiterjesszük jogigényünket nagy társadalmi mozgalmak irányítására, vezetésére, sőt megindítására. Mi tudjuk, hogy intézkedésekkel, törvényekkel relatív jelentőségű munkát végezhetünk a szociális bajok orvoslása területein. De értjük, hogy mennyi bűn alkalmának veszik elejét a berendezkedések, intézmények és törvények. Síkra kell előbb-utóbb szállnunk a pornográfia és egyéb erkölcstelen üzelmek ellen, az alkoholizmus szabad rombolása ellen. Feli kell emelni a szavunkat minden igazságtalanság, társadalmi egyenlőtlenség, tudatlanság és visszaélés ellen. Magyar keresztyén diákság, értsd át, mi vár rád! Micsoda előjogok és kötelességek.“

Egyidejűleg a közben megalakult Evangéliumi Leánydiákszövetségben is felmerült a nőket érintő szociális kérdések megvitatásának szükségérzete s a január 30—31-iki konferencián Beck Irén a tanult nő társadalmi hivatásáról, Sebestyén Jenő a feminizmus és keresztyénig viszonyáról adott elő.

1910-ben szétszakadt a bibliás és világiás irányú protestáns mozgalom s mégis, az idősebb generáció már 1910—n-ben eljegyzti a bibliás irányzatot is a szociális kérdés figyelőjeül s 1914-ben a kérdést vitatni kezdi úgy a fiú-, mint a leánybiblia-körök diáktársadalma. Alig öt évnek kellett tehát elmúlnia, hogy a keresztyén diákmozgalom nálunk is elérje a Világszövetség eszmei fejlődési nivóját. Igen nagy jelentőségű volt a további fejlődés menetére a háború, amely kegyetlen és keresztyéntelen valóságával erősen közelebb hozta a mozgalmat a reáliákhoz.

Már 1914 november végén nagy előadást tartott a Keresztyén Diákszövetségben (a Diákmozgalom idővel Diákszövetség lett) dr. Sidó Zoltán „Háború, diákság, — társadalmi kérdések“ címmel. Felhívta a figyelmet a háborús népgondozás, rokkant stb. kérdésre s megállapította, hogy általában a háborús népgondozás kérdései elsősorban intelligenciánknak tudományos pályán lévő tagjai munkálkodását kívánnák meg, akik tudományos szellemtől és tisztultabb felfogástól eltelve nyúlhatnak e problémák vizsgálatához és oldozgatásához. Ez az előadás sem volt hatástalan, mert a Diákszövetség 1915 évi nyári konferenciáján — a háború miatt decentralizálták a különben egységes

konferenciát — mindenhol megvitatták „a háború revelációit társadalmi életünkkel kapcsolatban.“

A Diákszövetség gyakorlatiasodását a háború elsősorban a nemzeti gondolat és nemzeti nevelés kérdésének szőnyegre hozásával indította meg. A második háborús évfolyamába lépő Diákvilág már ily programot ad: „A magyar nemzet teherbírását fokozza az, aki erkölcsi erőit gyarapítja. Ez utóbbit mindenesetre elmondhatjuk magunkról... A művelt magyar közönségnek az evangélium világosságában akarjuk feltárni értelmi és erkölcsi, nemzeti és társadalmi életünk összes kérdéseit.“

Valóban már 1916 kora tavaszán nagy tanulmányban keresi Victor János „nemzetünk jövődő hivatását“. A hazai Evangéliumi protestáns diákság még egy nagy lépést tesz előre — ha megkésve is — felismeri a nemzetiségi kérdés veszedelmét, „mely hovatovább oly probléma elé állítja a magyar nemzetet, amelyhez hasonló próbát alig állott még ki nehézségekben és válságokban gazdag múltja folyamán“. A program is súlyos, amit a felismerés után vállalni akar az ifjúság: „csak egy út van hátra, leszámolás azzal, hogy nemzettestünkben megvannak ezek a heterogén elemek s a nemzetnek reá kell vetnie magát arra a nehéz feladatra, hogy ezeknek külön fejlődési törekvéseit a maga vezetése alatt megbonthatatlanul egységes összhangba foglalja.“

Nem volt véletlen, hogy a diákság figyelme a szociális, a társadalmi kérdések legnagyobbika, a nemzeti eszme felé fordult. A háború erkölcsi alapjául a nemzeti eszmén kívül más nem fogadható el s a keresztyén ifjúság etikus alapkeresés közben jut el a nemzeti eszmének mint társadalmi vezérlőgondoltnak önmagában való megvitatásához. Ezt igazolja az is, hogy Victor János 1916 őszén egyazon előadássorozaton belül vitatta meg a diákság nemzetnevelő hivatásának és a keresztyénség s a társadalmi fejlődésnek kérdéseit. Ugyanazon az etikai elgondolás alapján fogta meg az ifjúság a nemzeti kérdést is, mint bármely más társadalmi, szociális problémát. A nemzeti eszmével szemben is evangéliumi alapon áll ez az ifjúság. A „Diákvilág“ 1916-ban írja, hogy „ha kezdedbe veszed az ország ifjúságát, kezdedben van a jövődőknek nemzeti jellemet formáló ereje. Vagyis a mai diákság jellemén fordul meg a holnapi és holnaputáni nemzeti történelem.“ Az evangélizált ifjúság eljövendő evangélizált nemzet!

De ne gondoljuk azt, hogy a háború a protestáns ifjúság szociális figyelmét csak a nemzeti eszmére koncentrálna volna. Szóhoz jut emellett most már a gyermekhalandóság, a nemi betegségek szociális problémája is s megindul egy új s jelentőségében alig felbecsülhető mozgalom: a középiskolás protestáns fiatalság megismertetése a társadalmi kérdésekkel. Már 1917-ben kifejti Deme László — e mozgalom lelke — a „Diákvilágában erre irányuló nézeteit „A protestantizmus és a társadalmi kérdés“ című cikkében, melyből elég ennyit idéznünk:

„Az összefüggés a prot. egyházakban inkarnálódott reformáció és a társadalmi kérdés, valamint annak megoldása között nem esetleges és felületes, hanem folytatólagosan történelmi és principiális. Teljesen

jogosult ezért minden várakozás, amely a társadalmi kérdéssel kapcsolatban a ma egyházától feleletet és segítséget remél...

Egy nagy, egyetemes szociál-etikai nevelésről van tehát szó, amely a kérdéssel foglalkozó szétágazó szerveken keresztül irányítani tudja az egész társadalom lelkiismeretét...

A történelem utolsó hat százada közül mindegyik kimutathatóan valami speciális feladatot kapott a Gondviseléstől. A XX. század egy lehetőségektől terhes, de kaotikus világot örökölt elődjétől. És nekünk, akiknek ebben a korban adatott kiváltságul élni, egy új világot kell megteremtünk magunkból és magunk körül... Mi vagyunk a történelem legfelelősebb nemzedéke."

Alig hatolt le az evangéliumi diákmozgalom a középiskolások közé, Deme László közékük viszi a szociális kérdést. 1918 január ii—18 között konferenciára jöttek össze a középiskolások s Deme egy előadásban megismertette velük a „Modem társadalmi mozgalmakat“ s két előadásban „ A szocializmus történetét“. Innen számíthatjuk a protestáns ifjúság teljes és végleges eljegyesedését a társadalmi problémákkal. Az 1909-ben még a világtól elforduló bibliakörök 1918-ra a szociális kérdések iránti érdeklődést beviszik a gimnáziumokba.

A forradalom teljesen megbénította a diákmozgalmakat s amikor az ifjúság ismét magához tért, a szociális kérdések legszomorúbbja, a nyomor ráült az ifjúság torkára. Egy új, eleven, hűsbavágó probléma született: a diáknyomor. A Keresztyén Diákszövetség nem habozik. 1920-2 i-ben ötezer kérdőívet bocsát ki az ifjúság nyomorára vonatkozólag, amelyre több mint 4000 feleletet is kap. Ezt feldolgozza és az eredményt kiviszi a Világszövetség 1921 nyarán St. Beatenbergben tartott konferenciájára s az az évi glasgowi világgyűlésre. Az eredmény a Világszövetség emlékezetes diáksegítő akciója lett.

Az ifjúság a maga nehéz szociális helyzetében ráirányítja a figyelmét a többi nehéz helyzetben lévő társadalmi osztályra is. Az 1921-es nyári gyűlésen Benkő István egy eddig figyelemre nem méltott társadalmi osztálynak, a munkásságnak a lelkiszükségleteiről beszél:

„Teljes tisztelet a munkásság szervezkedésének, a tőke ellen vívott védekező harcának; nem csak joguk van rá, hanem a természet által elébük diktált észszerű kötelességet teljesítenek vele. Ebben a tekintetből a magyar diákság szimpátiája és segítő keze kíséri őket. Ahol a magyar diákságnak disztigválni kell, ahol minden erejét latba kell vetni, ahol — ha kell — a munkásmozgalmak tendenciájával is szembe kell szállnia, ez az, mikor a munkásság a maga szervezetével nemcsak a tőke ellen védekezik, hanem Jézus ellen is védekezni akar.“

A következő, az 1922-es nyári gyűlésen már a mai horizontra szélesedik ki a szociális érdeklődés. A munkás után bevonul az érdeklődés terébe a falu is. A „Feladataink“ című előadásciklus négy feladatkört vizsgált meg: Feladatok a középiskolás ifjúság nevelése (Karácsony Sándor), a falu nevelése (Tildy Zoltán), a munkásság nevelése (Benkő István) és az intelligencia nevelése terén (Tankó Béla).

Az evangéliumi szellemű magyar ifjúság eddig elméletileg érdeklődött a társadalmi kérdések iránt. Az 1922-es év meghozta a kérdés iránti gyakorlati érdeklődést is. Már január folyamán felhívta egy előadás keretében az ifjúság figyelmét ifj. Szabadi Béla a külföldön működő szociális telepekre. Az év végén pedig többször felhívja az

újpesti Főiskolai Szociális telep egyik lelkes munkása (dr. H. R.¹) a figyelmet a „Diákvilágában arra, hogy a magyar ifjúság a szociális munka terén mily feladatokat oldhat meg a settlementekben, amelyeknek az a jelentősége, hogy bennük az ifjúság valójában aktív szociálpolitikus generációvá nevelődhetik.

„Mi lehet tehát a magyar diák feladata ezen a területen“ írja H. R. egy újabb cikkében „Elsősorban az, hogy komolyan lásson *hózzá* a gazdasági s ezzel egyidejűleg a szociális problémák tanulmányozásához. Mert megdöbbentő az a tájékozatlanság, amely a nemzet életére, fejlődésére elsősorban döntő jelentőséggel bíró kérdések tekintetében a magyar diákság körében uralkodik. A magyar diákságra vár a feladat, hogy pozícióját az életben elfoglalván, a csak célszerűségi szempontból kiinduló szociálpolitikai törvényeknek azok végrehajtásánál, keresztülvitelénél az etikai tartalmat megadja és a mutatkozó hézagokat is ilyen tartalommal kitöltse. Ezt a feladatot csak akkor fogja megoldhatni, ha kellő közgazdasági és szociálpolitikai felkészültséggel foghat a munkához s e felkészültség csak alapos előtanulmányok alapján szerezhető meg.“

Esek a felhívások nem hangzottak el hiában. Helyeslő reflexiókat váltottak ki az ifjúság sorából — az első megnyilatkozó Fábrián Dániel volt — és aktív munkásokat nyertek meg az ügynek. A szociális érdeklődés teljesen hatalmába kerítette 1923-ra az egész magyar protestáns ifjúságot.

VÉGIGKÍSÉRTÜK a gondolat kivirágzását a csirától a lombba szökkenésig az ifjúságnak épp annál a részénél, amely kevésbé volt fogékony a mag elvetésekor. Felesleges volna tovább haladni ezen a vonalon, hogy mikben nyilvánult meg 1923-tól napjainkig ez a szociális érdeklődés. Fontosabb lesz tárgyunk teljes kimerítése szempontjából azt vizsgálni, milyen fokú napjainkban a szociális érdeklődés a magyar protestáns diákság világiabb színezetű szervezeteiben.

A Bethlen Gábor Körrel, annak szegedi működésével kell foglalkoznunk. A szegedi Bethlen Gábor Kör egyenes folytatása a kolozsvárinak s így a szociális kérdések iránti fokozott érdeklődését onnan hozta át, őrizte meg. A legnagyobb érdeme az, hogy felismerte azokat a helyzeti adottságokat, amelyeket számára az Alföld nyújt s érdeklődését a falu, illetve a tanya felé fordította. A békebeli Széchenyi-Szövetség falumunkájának nemes mintája s a kolozsvári múlt kötelező tradíciója szabta meg a jórészt erdélyiekből álló szegedi Bethlen Gábor Kör munkásságát. Folyóiratunkban többször volt már szó erről a munkáról² s így csak a legfőbb vonásokra mutatunk rá ezúttal.

A szegedi Bethlen Gábor Kör legelsősorban elméletileg vetette meg munkássága alapját. A nagyobb publicitás kedvéért ezeknek az elméleti alapvetéseknek nagy része nyomtatásban is megjelent részben mint a körnek, részben mint a szegedi egyetem sajtótudományi tanfolyamának kiadványa. Az eszme ifjúsági szervezője és lelke Buday György. Az indító gondolat annak a felismerése, hogy a ma-

¹ Hilscher Rezső.

² L. Joó Tibor három cikkét: „Az ifjúság és a falu népe.“ Magyar Szemle VI. köt. 287—289. II. „A tanyai agrár-settlement Szegeden.“ VII. köt. 375—378. II. és „Szegedi tanyaproblémák“. X. köt. 398—402. I.

gyár faj sorsa szorosan egybeesik, sőt azonos a magyar falu és tanya parasztságának sorsával. A mai egyetemi és főiskolai ifjúság, a jövő intelligencia legsürgősebb és legfontosabb teendőjének azt tekinti a Kör, hogy igyekezzenek kiegyenlíteni azt a nagy szellemi és fizikai távolságot, idegenkedést, sőt ellentétet, mely a közelmúltban, de még ma is ott tátong a városi és falusi-tanyai ember között és amely minden irányú magyar fejlődési és haladási kísérlet gátló nehezéke. A Kör a nemzetnevelés érdekében folytatott szociálpolitikai tevékenység intézményszerűségét látta tehát szükségesnek, amelynek jellege inkább személyes, mint hivatalos mechanizmusszerű lenne. Így jutott el a tanyai agrárseltlementnek gondolatához. A tanyai settlement feladata volna oly szociálpolitikát csinálni, hogy a civilizálódás útjára most lépett alföldi magyar paraszt útja ne a proletáriátus felé vezessen, — tényekben és léleekben — hanem igazi kultúra felé.

A szegediek nem álltak meg a gondolatsor logikus végigvitelénél, hanem amennyire szükös anyagi eszközeik s egyéb tőlük független külső, nemegyszer gátló körülmények engedték, meg is kezdték a tanyai settlement gyakorlati munkáját is. Ennek részletezése alól felment, hogy arról Joó Tibor e hasábkon már többször szolt s nekem most nem a szociális munkaeredmények regisztrálása a feladatom» hanem csupán a szociális kérdés iránti érdeklődés kimutatása.

A közelmúltban szerencsés voltam folyóiratunkban beszámolni az erdélyi magyar ifjúság munkásságáról,¹ amely alkalommal rámutattam, hogy a két protestáns egyesületben, a reformátusok Ifjúsági Keresztyén Egyesületében és az unitáriusok Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Körében milyen társadalom-összefogó, szociális munka folyik, amely egyaránt kiterjed a városi tanoncoktatásra és az intenzív faluművelésre. A változott körülmények következtében Kolozsvárról Szegedre kényszerült Bethlen Gábor Kör hagyatékát hiány nélkül viszi tovább az erdélyi magyar protestáns fiatalság. Nem érdektelen megjegyezni azt sem, hogy a felekezeti egyesületeken kívüli erdélyi falumunka szervezői és propagálói is nagyrészen az ifjóság protestáns részéből kerülnek ki.

A hazai legnagyobb hatású szociális érdeklődésű ifjúsági megmozdulás kétségtelenül a Bartha Miklós Társaság 1928 és 1930 közötti munkálkodása volt. Bár most a Társaság a maga munkáját inkább decentralizálva végzi, egyik része bevonult a Magyar Nemzetpolitikai Társaságba, másik része az újraszervezéssel foglalkozik (most adta ki Szabó Dezső egy új regényét), hatása mégis letagadhatatlanul a legnagyobb ma is. Az egyetlen magyarországi ifjúsági megmozdulás volt ez, melynek hatása, serkentő és példaadó hatása volt az elszakított részek ifjúságára is. A Bartha Miklós Társaságnak sohasem volt sem regionális, sem felekezeti jellege, de a teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy alapítóinak négyötöde erdélyi volt s hogy vezetői majdnem kivétel nélkül — Fábíán Dániel, Szász Béla, Könyves Tóth Kálmán, Ajtay Miklós, Makay János, e sorok írója, stb. stb. — protestánsok voltak, akiket protestáns neve-

¹ A holnapi Erdély. XIII. köt. 253—262. 11.

lésük és világfelfogásuk állított a szociális kérdés ifjúsági propagálói közé s akikre épp protestáns látásukon át tudott Szabó Dezső serkentőleg hatni.

Rövid vonásokban megkíséreltük bemutatni, hogy a magyar protestáns ifjúság különböző kollektív megnyilvánulási formáiban mikor és mily irányban jelenik meg a szociális kérdések iránti figyelem s élve az alkalommal, a legkevésbé világi vonatkozású csoportnál bemutattuk azt az utat is, amelyen haladva, a kérdés döntően előtérbe nyomult. Az adott kép kétségtelenül mozaikszerű és vázlatos. De talán alkalmas arra, hogy meglássuk belőle azt, mennyire fordította a kérdés felé figyelmét a protestáns magyar diákság egész egyeteme.

Kétségtelen, hogy az ifjúság szociális munkája és érdeklődése nem áll egyenes arányban egymással. Ez azonban nem az ifjúság hibája, mulasztása, hanem annak a körülménynek a következménye, hogy az ifjúságnak nem lehet módja oly méretű gyakorlati munkakifejtésre, mint ahogy az elméleti kidolgozásra van. Az ifjúságnál nem is a szociális munka a fontos, hanem a szociális önképzés. Az ifjú szociális önképzése egy szociális érzésű és képzettségű tevékeny férfi vagy nő ígéretét jelenti a nemzet holnapja számára. Ha a dolgot így nézzük, akkor kétségtelennek látszik, hogy protestáns részről a holnapi magyar társadalom a mainál sokkal fokozottabban szociális beállítottságú lesz. Lehetne arról is eszmét cserélni, hogy a protestáns ifjúság szociális érdeklődése megfelelően intenzív-e a mai formájában, nincsenek-e egyoldalú túlzásai vagy hiányai. De ez nem feladatunk. Az ítékezés nagyon relatív volna az érdeklődésnek az evangéliumon alapuló etikus alapjához viszonyítva. Hisz ítékezni csakis emberi szempontból tudnánk s a protestáns ifjúság szociális érdeklődése túlemelkedik az emberileg mérhető indítékokon. Minden az Istenért és az Isten országáért tétetik itt a földön s amit teszünk, azzal nem szabad ítékezéssel, mérlegeléssel hivalkodnunk, hisz hivatásunk az. Az evangéliumi protestáns szociális lény és küzd a szociális igazságokért — ha nem, akkor még csak papiroskeresztényen. Mi elvégeztük a seregszmlét okulásul és buzdításul mindenki számára. Az ítéletet az Istenre kell bízunk s majd az eredmények fogják megmutatni, hogy az Isten országán dolgozók mennyire jártak a helyes úton...

ASZTALOS MIKLÓS

AZ ÍRÁS ÉS AZ IRODALOM SZABADSÁGA

TIZENKILENCEDIK SZÁZAD vezető eszméje az emberi szabadság nagy gondolata volt. Már a francia racionalizmus legfőbb képviselői Rousseau, Voltaire és d’Holbach, majd később az enciklopedisták, Diderot és d’Alembert kezdték kiépíteni gondolatváraikat az ember egyéni szabadságának, gondolkodási és cselekvési szuverenitásának megvédésére.

De a francia újjászületés nemcsak megállapította, hanem ki is hirdette az ember jogait a „Declaration des Droits de PHomme“-ban. A nagy francia újtók és eszmetermelők tették tudatossá az ember jogait az univerzummal és az államhatalommal szemben s a modern civilizáció, az öncélú, szuverén kultúra csakis azokon az alapokon fejlődhetett terebélyes fává, amelyeket az enciklopédisták fektettek le számára. A végső felszabadítás döntő eredményeit azonban mégis a tizenkilencedik század szellemének az a természettudományos előretörése hozta meg, amely ha más nagy eredményt nem is ért el, de mindenesetre pacifikálta az ember számára a földet s a teremtés látható jelenségeit, s biztosította egyenjogúságát azok között.

Az emberi szabadság-ideál úgy vonult be a huszadik századba, mint egy győzhetetlen sárkány, kíséretében olyan heroldok voltak, mint Anatole France, G. H. Wells, Romain Rohand, Thomas Mann, Guglielmo Ferrero, Chesterton, és mindenki, aki a szellem és gondolat fegyverének katonája volt. És mégis, amikor jött a világháború, az emberi megkötöttségnek és kiszolgáltatottságnak ez a legszörnyűbbike, akkor a szabadság-ideál, mely egy évszázadon át tündöklő reménycsillaga volt az emberiségnek, kialvó fényvel bukott le a horizontról, s máig sem tudta régi pozícióját visszaszerezni.

A háború utáni idők zavaros légkörében bizonytalanná vált minden. Nem tudunk tájékozódni. Irányelveinket elvesztettük, vezető gondolataink nem tudnak születni, haszontalan, lázas keresés az egész életünk új formák és új életlehetőségek után. Soha nem volt ilyen mély és ennyire vigasztalan az emberi együttélés válsága s hiába izzanak és gyötrődnek a kibontakozás keresésében a legjobb koponyák, megoldás nincs, a lerombolt értékek helyébe új értékeket senki sem tud állítani, s míg a világ továbbforog keserű levében, a rombolás és pusztítás démonai járják haláltáncukat felettünk.

A szabadság-ideálnak nincs mélyebb és kegyetlenebb megcsúfolása a bolsevizmusnál. Wemer Sombart mondja valahol, hogy addig nem térhet vissza a földön a rend világa, amíg elégtételt nem kap az emberiség ezért a szörnyű merényletért. Mert nemcsak abban van

a bolsevizmusnak a szabadságeszmékre való végzetes hatása, hogy mint rendszer, mint életforma Európa nagyobbik felén uralkodik, hanem különösen abban, hogy a többi népek, amelyek teljes joggal védelmezik a maguk életét és Istenét e pusztító áradattal szánban, olyan rendszabályok alkalmazására kényszerülnek, amelyekről mindent lehet inkább mondani, csak azt nem, hogy kedveznek a szabadság-ideálnak.

De hát primo vivere, deinde philosophari. Nem lehet egy percig sem vitás, hogy a nemzetek és társadalmak élete fontosabb, mint az a rendszer, amely szerint életük be van rendezve. És ez az igazság feltétlen jogot biztosít a nemzeteknek arra, hogy úgy védekezzenek, még elvi áldozatok árán is, a létüket fenyegető veszedelmek ellen, amint érdekeiknek, egyéniségüknek és történelmi hagyományaiknak legjobban megfelel. Innen származik a metódusok különfélesége, amelyekkel Európa népei igyekeznek parírozni az orosz veszedelmet. A legegyszerűbben, mondhatnék a klasszikus hagyományoknak megfelelően, Olaszország intézte el a kérdést, amely leegyszerűsítette a problémát oda, hogy rendszert állított rendszerrel szembe: a fasizmust a bolsevizmussal. Németország például egészen más eljárást követett. A germán önbizalom az erők szabad játékára bízta a kérdés eldöntését, s a helyzet tényleg az, hogy dacára a szakadatlanul megisméltlődő véres konvulzióknak, a birodalomban még elég szilárdan áll a polgári alkotmány. Igaz, hogy állandóan farkasszemet néznek egymással a hitleristák és spartakusok megszervezett milliós tömegei, s közbül a polgári társadalmi rend egyik idegsokkból a másikba esik, de hát ez az „erők szabad játéka“ s aki ezt vállalta, annak viselnie kell a konzekvenciákat is. Bismarck is cselekedett valami ehhez hasonló, amikor az új német birodalom belső politikáját az általános választójog alapjaira helyezte, de a vaskancellár tudta, hogy mit cselekszik, s neki voltak garanciái. Sajnos, inkább lefelé, mint fölfelé.

A szabadságeszmék bizony nem érezhetik túlságosan jól magukat ebben a különös, felfordult korszakban. Ez nem az ő világuk többé, ez nem a forró lángolások, az eszményi lelkesülések ideje. Petőfi, Béranger, Thomas Moore és Victor Hugo, akiknek a szabadságdalok legszebb gyöngyeit köszönheti a világirodalom, ma a legnagyobb zavarba jönnének, ha lantjukat akarnák megpengetni, mert az a szabadság-ideál, amelyért ők daloltak, harcoltak, sőt meghaltak, ma nincsen többé, vagy legalább is régi romantikus tartalmát elvesztette. Aminthogy forradalmi átalakuláson ment keresztül maga az emberi lélek is, eszményeinkből, érzéseinkből a régi megszentelt tartalmat kilúgozta az idő, s helyébe visszahagyott valami ködös és zavaros eszmei bizonytalanságot, amelyről egyelőre nem tudjuk még, hogy megtartjuk-e vagy elutasítjuk.

De mindezzel szemben megmaradt az írás, sőt az irodalom szabadsága. Ez a szabadság bizonyára a szellem legnagyobb értéke s az ember magasabbrendűségének cáfolhatatlan bizonyítéka. Az írás és az irodalom szabadsága olyan közkinccse az emberiségnek, amelyet korlátozni valóban bűn volna a fejlődés és haladás szelleme ellen. Egyet jelentene azzal, hogy az ember géniusát kikapcsoljuk a tör-

vényszerű emelkedés és magasabbra törés kozmikus közösségéből. De mindennek igazsága mellett bizonyos különbségekre mégis rá kell mutatnunk, amelyek az egyéni, eltökélt írás s az ebből megszülető szubjektív, autochton írásmű és az irodalom közössége, egésze, tömege között fennállnak.

Az írás és az irodalom nem adekvát fogalmak. Az írás szuverén és abszolút, az irodalom nem szuverén és relatív. Az írás lélektana és az irodalom pszichológiája között matematikai pontossággal meghúzhatók azok a differenciálvonalak, amelyeket a nemrég elhunyt nagy francia aggastyán, Le Bon Gusztáv vont meg a tömegek és az egyén pszichológiája között. Milyen más az ember önmagában, saját cselekvési szabadságának szinte korlátlan lehetőségei között, s milyen más csoportokba verődve, a tömegindulat szuggesztíója alatt. Az analógia talán nem egészen fejezi ki egyrészt az önálló írásmű és az irodalom, másrészt a személyes ember és a tömeg viszonyát, de kétségtelen, hogy az irodalmi alkotásnak önmagának minden mástól függetlenül más egyénisége, kisugárzása, hatóereje és belső energiája van, mint együttesen azzal a számtalan írásműveivel, amit irodalomnak nevezünk. Ez az irodalmi közösség és együttélés, ha nem is közömbösíti, de mindenesetre általánosítja és felvizezi az írásmű külön egyéniségét, tendenciáját pedig — mert hiszen minden igazán mély lelki megnyilatkozásnak valamelyes határozott emberi irányzata van — talán egészen más hatások felé vezet le.

Nem abból a szempontból mutattam rá ezekre a különbségekre, mintha az a szabadság, amely az egyes írókat és műveket külön megilleti, az irodalommal szemben általában korlátozható volna. Erről szó sincs. A különbségek, amelyek fennállnak, legelsősorban is a felelősség komplexumába tartóznak. Az író felelőssége csak emberi és művészi, az irodalomé kollektív és egyetemes. Az írás konfesszionális, szent emberi jog. Az irodalomnak már felelőssége, belső missziója, sőt hierarchiája van, amiből következik, hogy a magasabb közületek, a nemzet és a társadalom életérdekeire figyelemmel kell lennie. Az irodalomnak nemcsak szabadsága van, amelyet mindannyian tiszteletben tartunk és megőrzését primér polgári kötelezettségnek ismerjük el, de van hivatása, sőt kötelessége is a nemzettel szemben, amely életre hívta.

Csodálom, hogy ezt kitűnő elmék nem akarják belátni és megérteni. Sőt ellenkezőleg, minduntalan felhangzik a vád, hogy az irodalomnak nincs szabadsága Magyarországon s olyan megkötöttségek akadályozzák a szabad és szárnyaló írói alkotást, amelyek más kultúr-államban ismeretlenek. Vájjon mik ezek a gátlások és megkötöttségek? Senki nem konkretizálta még, a vád csak általánosságban hangzott el eddig, de ez aztán megismétlődik unos-untalan.

Én a nemzet érdekében valónak tartom, hogy ez a kérdés végre pro foro externo tisztáztassék. Nyíltan meg kell kérdeznünk, hogy mit értenek az alatt, hogy Magyarországon nincs irodalmi szabadság. Csak nem azt, hogy törvényeink üldözik a pornográfiát és a nemzetietlen irányú törekvéseket. Ehhez csak joguk van azoknak, akik a nemzeti gondolkodás nagy többségét jelentik ebben az országban.

Mert ha ez a joguk a másik oldalról kétségbe vonatnék, akkor éppen azok sértenék meg a legflagrantsabban a szabadság-elvet, akik most szakadatlanul reklamálják.

Sokat gondolkodtam e kérdés fölött, amelyet igen nagy jelentőségűnek tartok, őszintén megvallom azonban, nem tudom máig sem, mire céloz ez a súlyos vád.

Vájjon szabadságellenes jelenség-e az, hogy irodalmi, tudományos és kultúrtestületeink őrizői a nemzeti szellemnek, istápolói a termékeny nagy magyar hagyományoknak? Akadályoz ez valakit abban, hogy nézeteit szabadon nyilváníthassa, véleményt formálhasson és olyan remekművet alkothasson, bármilyen irányút vagy szelleműt is, amelyet Istentől adott tehetsége megteremtenie enged? Kétségbe vonta valaki a kritika jogát ezekkel az intézményekkel szemben s nem élnek-e vele elég bőségesen?

Vájjon a l'Institut de France, vagy a londoni királyi Akadémia kevésbbé tradicionális testületek, mint a Magyar Tudományos Akadémia? Mégis kinek jut eszébe panaszkodni, hogy azokban az országokban nincs irodalmi szabadság? A bíráló szava egyébként felcsattan ott is, s jellemző, hogy olyan konzervatív orgánus, mint a Le Temps, mely a klasszikus műveltségnek és az antik szellemnek egyik legbuzgóbb propagálója a francia sajtóban, bírálati glosszákkal kíséri Renée Doumic-nak, az Akadémia örökös főtitkárának jelentését, amelyben most legutóbb, a december 18-iki ülésen szemlét és beszámolót tart az Akadémia által jutalomra és kitüntetésre érdemesített művek felett. A lap és a főtitkár úr, helyesebben az Akadémia itt bizony nincsenek egy véleményen, jóllehet a l'Institut döntése megfölelbezhetően. De miért jutna valakinek eszébe ezért azt mondani, hogy Franciaországban nincs irodalmi szabadság?

Jellemző különben a francia viszonyokra, hogy ott éppen most nap nap után arról írnak a nagy lapok, hogy a szenátus és kamara közoktatásügyi bizottságában olyan tendenciák kezdenek érvényesülni az új oktatásügyi reform tárgyalása során, amelyek veszélyeztetik úgy a középfokú, mint a felsőbb oktatásban a latin és görög irodalom s általában a humanisztikus szellem vezető szerepét. A francia közvélemény tekintélyes része ebben a törekvésben csakugyan veszélyeztetve látja nemcsak az irodalom, hanem a tudomány szabadságát is, mert illetéktelen, a szellemi kategóriáktól teljesen távol álló tényezők befolyását sejtí ennek az irányzatnak az elhatalmasodásában.

De újra visszatérek az elhagyott gondolatformákhoz. Mégis mi lehet a forrása, a táplálója ennek a vádnak? Élnek és uralkodnak Magyarországon privilegizált és külön védelemben részesülő társadalmi osztályok és kategóriák, amelyek az írói és művészi hozzányúlás nebánsvirágai? Útjában áll-e itt valami a politikai, társadalmi vagy irodalmi kritikának? Nemcsak a kritika, hanem a persiflage is szabadon virágzik itt, elég talán a sajtóban immár túltengően jelentkező arisztokrata-vicekre utalnunk, amelyek már azok számára kezdenek kellemetlenné válni, akik nem tartoznak ehhez a társadalmi osztályhoz.

Nem szabad az olyan felelőtlen általánosságokat kimondani, hogy Magyarországon nincs irodalmi szabadság. Ez politikai vádemelés is.

Politikai azért, mert olyan nemzettel szemben hangzik el, amelynek ügyis veszett hírért keltik a külföldön, s amely nemzeti energiáinak nagy részét kénytelen arra pazarolni, hogy egy megszervezett ellenséges propaganda ellen védekezzenek.

Mért nem fordítják a panaszkodók tekintetüket inkább a megszállott területek felé? A magyar irodalmi szabadság szenvedő Krisztus-arca néz onnan rájuk. Ennek az arcnak a mártírvonásai illetlenülül hagyják őket?

A békeszerződésben is elismert joga a magyarságnak, hogy a régi területen élő fiait nemzeti kultúrmunkájába kapcsolhassa. A szellemi összeköttetésnek elengedhetetlen feltétele azonban meg van semmisítve azzal, hogy Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia a magyarországi sajtótermékeket általában, tehát nemcsak a politikai napi sajtót, hanem a tisztán tudományos és szépirodalmi termékeket, könyveket is kitiltja, s bevitelük elé akadályokat gördít. Vagy visszaküldik a magyar kiadványokat, vagy eltüntetik a cenzúra és vámkezelés sülyesztőjében. Kivételek természetesen mindhárom utódállamban vannak, persze nagyrészt olyanok, amelyek nem rontják az ottani atmoszférát. A tisztán nemzeti szellemű irodalom számára azonban nincs kegyelem.

Romániából nemcsak kitiltották a magyar könyveket, hanem 1923 áprilisában hatóságilag lefoglalták és Bukarestbe szállították az erdélyi területen lévő könyvkereskedésekből az 1918 után megjelent egész magyar könyvkészletet. Jugoszláviában formailag nem volna akadálya a magyar könyv bevitelének, itt viszont rendkívül magas vámtételekkel, a terjesztés lehetetlen formalitásával és más zaklatásokkal állják útját annak, hogy a magyar könyv a magyar olvasóhoz eljuthasson.

Íme ez a magyar irodalom szabadsága odaát. Pedig az a nagy szellemi újjászületés, amelyre a háború után mindig oly fenn hivatkoznak s amely szerintük az életnek nemcsak új tartalmat, de más hivatást is adott, bizonyos dolgokat úgy látszik mégis elfeledett kitermelni magából. Így elsősorban az embernek első alapvető jogát, hogy:

1. azon a nyelven beszéljen, amelyen tud és akar,
2. olyan nyelvű könyvet vagy újságot olvasson, amely ízlésének és kultúrájának legjobban megfelel.

1918 óta nem természetes és nem magától értetődő, hogy szabadon írni, olvasni és beszélni megtámadhatatlan emberi jog. A fájdalomnak mélységes és keserű forrása az, hogy primér emberi megnyilvánulások hatásai, vagy társadalmi terrorba ütköznek, hogy megtiltják valakinek, csak azért, mert magyar, hogy annak a szellemi kultúrközösségnek maradjon tagja, amelybe beleszületett. Ez történik még mindig a „béke“ tizenharmadik esztendejében Európa egyes területein és ennek a fájdalomnak a szava és nyilallása csodálatosképpen nem tud elérni a magyar irodalmi szabadságot hiányolók leikéhez.

A magyar könyvnek, a magyar újságnak nincs szabad útja három és félmillió magyar leikéhez. Itt emlékezetbe kell idéznem a Pen Clubok bécsi kongresszusának azt a határozatát, amelyben Európa lelkiismeretéhez appellált, amikor kimondotta, hogy:

„a lehető legrövidebb idő alatt el kell törölni minden tilalmat, vagy rendszeres cenzúrai intézkedést, amely valamely országban irodalmi termékek bevitelére, kiadására vagy elárúsítására vonatkozik, e termékek bármilyen nyelvűek legyenek és főleg ha valamely nemzeti kisebbség nyelvén írtak.“

A Pen Club bizonyára nem a világ legfelsőbb szellemi ítélőszéke, de kétségkívül olyan előkelő irodalmi testület, amely éppen nemzetközi összetételénél fogva alkalmas az ilyen kérdések tárgyalására. Azok az intellektuettek, költők, írók és művészek, mint Gerhart Hauptmann, Galsworthy és Cremieux, akik ebben a határozathozatalban résztvettek, megfelelő erővel és tekintéllyel rendelkeznek ahhoz, hogy szavukat meghallják és komolyan vegyék mindenütt a világon. És akkor, amikor ilyen szellemek szólalnak fel a valóban veszélyeztetett, sőt elorzott és megcsúfolt magyar irodalmi szabadság mellett, akkor a mi gravaministáink hazuról segítenek „javítani“ az ország prestígiét. Meg kell ezt végre ilyen nyersen mondani, mert nem babra megy a játék. A magyarság történeti életének egyik legnagyobb küzdelmét vívja most, s nem szabad, hogy ennek a harcnak akár csak lelki dezertőrjei is legyenek.

Mindenesetre jellemző, hogy odaát a megszállt területeken éppen annak a helyi irodalomnak van a legbőségesebb szabadsága, amely ott is azt hangoztatja, hogy itthon a csonkaországban nincs se politikai, se szellemi szabadság. Magától értetődő és természetes jelenség ez. Ostoba és bárgyú volna az az ellenséges politika, amely nem karolná fel és nem istápolná mindazt, ami alkalmas arra, hogy az ottmaradt magyar tömegekre a régi hazával szemben elkedvetlenül és elidegenítőleg hasson. Különösen akkor, amikor ehhez a hadjáratához magukról megfélemlített magyarok szállítják a szellemi muníciót. Főként Csehszlovákiában. A csehek felvidéki politikája támogat és dédelget minden olyan szellemi és kultúr irányzatot, amelynek semmi közössége nincs a magyarság lelki és érzelmi életével. A Masaryk-féle egymillió kultúralapítvány s az annak kezelésével megbízott „magyar“ közművelődési egyesület¹ kiáltó bizonyosság arra, hogy kik a magyar irodalmi és kultúr szabadság- hivatalos zászlóvivői a csehszlovák államban.

Az írás szent művészetének voltak és lesznek mártírjai, akár azért, mert eszméikért és gondolataikért testi vagy szellemi vértanúságot kellett szenvedniük, akár azért, mert csak lelkük vére hullásával tudták irodalmilag kifejezni magukat. Talán igaz az is, hogy az első írott betű nagyobb kín és fájdalom között született meg, mint ahogy születik a gyermek. Ez minden tiszteletet és megbecsülést biztosít az írás szabadságának, de az irodalom ma már nem gyermek, aki toporzékolva zúzhatja darabokra Istennek drága kristálykelyheit: a nemzetet és az országot, s mindezekkel együtt a történelmi elhivatást, amiket kezébe adott a végzet. Az irodalom felnőtt férfi, akinek nemcsak jogai, de kötelességei is vannak, különösen akkor, ha magyar irodalomnak született.

¹ Jelen számunkban bővebb ismertetést közlünk róla.

A nemzet fogalmának tartalma és jelentősége nálunk nem ugyanaz, mint másutt. A mi szenvedésteli életünk olyan momentumokat épített bele ebbe a fogalomba, amelyeket éppen az irodalomnak kötelessége zengően kihangsúlyozni és mindenki számára megközelíthetővé tenni. Ha az irodalom a nemzeti lélek önéletrajza, aminthogy bizonyára az, akkor ma fokozottabb kötelessége, mint bármikor, ezt a lelket a magasztos szenvedések minden skálájában megszólaltatni és a világ ítélőszíne elé állítani. S ehhez hiányoznék az írás vagy az irodalom szabadsága? Senki ezt komolyan nem állíthatja. Ha ez igaz volna, akkor valóban méltatlanok lennénk a népek rokonszenvére, pedig ez ma, a jelen nehéz óráiban, tisztán és bőségesen áramlik felénk s mi ezt a szimpátiát mindennél többre becsüljük, mert a részvétellel emberi szó tündöklő nagy része az univerzumnak.

Nem akartam ezekkel az elmélkedésekkel a felvetett nagy probléma minden vonatkozására rámutatni, mert hiszen ehhez kötetekre menő tanulmány sem volna elegendő. Céлом elsősorban az volt, hogy végre nyílt színvallásra bírjam azokat, akik eddig csak általánosságban hangoztatták vádjaikat. Ha ezenfelül sikerülne a kérdés iránti érdeklődést más oldalról is felkeltenem, s termékeny eszmecserét ébreszteni, akkor ez határozott nyereség volna, mert utána sokkal tisztultabb kép és megnyugvás alakulhatna ki e nagyjelentőségű és sokat hánytorgatott kérdés körül.

SZUDY ELEMÉR

VAN-E MÉG TÖRTÉNETI ÉRZÉKÜNK?

I. Ami azt bizonyítja, hogy van

SZÁZ ÉV ELŐTT a magyar közönség igen sokat foglalkozott a börtönügy javításának kérdéseivel, közöttük a botbüntetés megszüntetésével. Az akkori érzékeny, romantikus hangulatnak megfelelően nagy szónoklatokat tartottak, izgató hírlapcikkeket írtak az emberi méltóságot lealacsonyító deres és bot ellen s mind e nyilatkozatok a botbüntetést magyar specialitásnak tartották, mely ázsiai népünknel kezdettől fogva szokásos, s melyet le kell vetköznünk, hogy a nyugati kultúrát végkép magunkévá tehesük. Így írta Kossuth Lajos: „mí szerint ezer év óta börtönnel büntetünk anélkül, hogy sikerét tapasztalnék“, az egyik lelkes vidéki nemes úr pedig örömmel jelentette Békés megye közgyűléséről: „Ezúttal, nyolcszáz év óta először, botok nem osztogatáltak“, ami annyit jelent, hogy meggyőződése szerint a vármegyei közgyűléseken, kapcsolatban a vármegye büntető igazságszolgáltatásával, legalább is Szent István korszaka óta verik a parasztokat.

Keresve sem találhatnánk tipikusabb példáját a történeti érzék hiányának, mint e kifogástalan nagy patrióták nyilatkozatait. A reformkorszak liberális emberei egyedül saját ideáljaikra függesztve szemüket, a magyar múltat még csak futólagos megtekintésre sem tartották érdemesnek és ami rosszat saját korukban tapasztaltak, azzal minden skrupulus nélkül a múltat, a „sötét középkort“ terhelték meg. Így állott elő történeti előzményektől mentesült fantáziájukban a parasztot börtönöző nemes úrnak és vármegyének ezeresztendő képe, holott a történeti valóság szerint a börtönözés éppen nem magyar specialitás, sőt annak középkori büntetőjogunkban, sem pedig Verbőczy Hármaskönyvében nyoma sincs. A nemes birtokos és jobbágy közti magános büntetőjogi viszonylatokban a börtönözés csak a 18. században kezd nagyobb szerephez jutni, s kétségtelen, hogy ezt a megszegényítő büntetésmódot mi magyarok egyrészt a hazai német városoktól vettük át, melyekben vesszőzés, lapátolás a középkor óta szokásban volt, másrészt pedig a másfélszázévesztendő török uralom joggyakorlata, a török kádítól folyvást elrendelt talpra való börtönözés hatott elterjedésére. A liberális reformerek tehát, ezeresztendő barbár börtönözással vádolva a magyar nemességet, példáját nyújtották annak, hogyan terhelhetjük meg saját történeti múltunkat akkor, ha lemondunk annak megismeréséről és ha történeti érzék nélkül beszélünk a nemzet tegnapjairól.

Ez a történeti érzék, mely a 40-es évek nemzedékéből annyira hiányzott — elég itt Petőfi történeti felfogására utalnunk — a század második felében, a békés fejlődés nyugodtabb éveiben, a történeti kútfők felkutatásával és szélesebb körökben ismertté válásával kezdett

ugyan megerősödni, de annyira mégsem jutott nálunk, mint nagy nyugati népeknél, melyek nemcsak szóban szeretik, de valóságban is ismerik saját nemzeti múltjukat. A múlt ismerete ma már nemcsak annyit jelent, hogy iskolai tankönyvből vagy valamiféle, hosszabb vagy rövidebb feldolgozásból vannak többé-kevésbé homályos, de mindenképpen negyed-ötöd kézből szerzett képeink a múltat illetőleg: a nyugati népek átlagolvasói már maguk veszik kezükbe nemzeti történetük kútfőit, vagy pedig, ha azok számukra érthetetlen nyelven vannak írva, fordításokban vagy modern átdolgozásokban lapozzák őket. De nemcsak a leíró kútfők forognak angol, francia, német földön széles körökben: a régi századok életmódját, úri, iparos, paraszt életét feltűntető miniatűröket, képeket, emlékeket is kiadják a nagyközönség számára rövid magyarázatokkal. Itt csak a lipcsei Insel-Verlag kiadásában megjelent „Deutsche Vergangenheit“ köteteire mutatunk rá, melyek a középkori német élet és társadalom minden oldalát: fejedelmi, lovagi életet, kolostorokat, városi iparos- és kereskedőosztályokat, a parasztságot, a lovagkor udvari szerelmi világát és tudományát egyaránt külön kötetekben rajzolják olyképpen, hogy az egykorú kútfőket változatlan szövegben, éppen csak a szükséges magyarázatokkal, de egyúttal egykorú illusztrációkkal adják a nagy német intelligencia kezébe. Azok az ezrek és ezrek, kik ily módon ismerik meg népük múltját, nemzetükkel sokkal tudatosabb, közelebb és melegebb kapcsolatba jutnak, semmint azok, kik csak újságokból vagy hazafias szavalmányokból ismerik történetüket.

Nálunk, sajnos, ez utóbbi eset az általános. Az utolsó emberöltő alatt nem hiányoztak ugyan kísérletek, hogy a magyar közönséghez is közelebb hozzák a nemzeti múltat, azonban ezek inkább csak pedagógiai természetűek voltak, s mint ilyenek sem értek el nagyobb sikert. Századunk első évtizedében készültek Mika Sándornak kitűnő történelmi olvasókönyvei, melyek a középiskolai oktatásba akarták bevinni a legérdekesebb magyar történelmi kútfők olvasását, — a középkor nagy nyugati íróinak fordításait Gombos Albin vezetése alatt a világháború előtt több lelkes fiatal történész készítette el, de az olvasókönyvek kiszorultak az iskolákból, s a középkori írók magyar fordításait csak vizsgára készülő bölcsészethallgatók forgatták, akiknek pedig az eredeti szövegeket kellett volna olvasniok. A magyar történet egyes, kisterjedelmű középkori elbeszélései magyar fordításban füzetes vállalatok egyes számaiként jelentek meg és tűntek el az érdeklődés köréből, így esett meg rajtunk az a valóságos nemzeti szégyen, hogy magas irodalmi színvonalon álló krónikáink gyűjteményesen a művelt közönség számára készült művészies kiadásban nem magyarul, hanem német fordításban, a németek számára jelentek meg — boldogult Gragger Róbert „Altungarische Erzählungen“ című, 1927-ben megjelent szép berlini kötetét értem; — a magyar kiadóknál és magyar közönségnél ilyesmi iránt sem érdeklődés, sem szükséglet nem nyilvánult. A hazát szeretjük, dicső történetünkről szépen tudunk beszélni és vezércikkezni, de azt megismerni, az ősök tanúságaival szemtől-szembe nézni és velük olvasás közben közvetítő nélkül érintkezni: a hazaszeretnek erre a fokára, úgylátszik, még nem értünk el.

Ebből a lemondó hangulatból emel ki bennünket Tormay Cécile Magyar Legendáriuma, melyet az Egyetemi Nyomda nagy munkához méltó formában, gyönyörű betűkkel, Molnár C. Pálnak a régi kort jellemző s mégis modem fametszeteivel adott ki. A fordítás jelentőségét a Magyar Szemle már akkor méltatta, mikor az csak füzet formájában, kis vidéki nyomdában jelent meg.¹ Történeti érzékünk mai helyzetképével kapcsolatban itt mindennekfelett arra kell rámutatnunk, mily erősen kellett a nagy írónőnek a történeti érzék szükséges voltában hinnie, amikor Szent István, Szent Imre, Szent Gellért nehézkes latinságú legendáinak magyarra átültetésére áldozta az ő idejét, melyet saját nagy regénykoncepcióinak megvalósításától vett el. Tudtommal ő az első magyar regényköltő, aki nem elégedve meg a régmúlt történetek harmad-negyedkézből való ismeretével, maga lapozta fel e régi szövegeket, melyeket nyelvükön kívül egész középkori gondolkodásuk is érthetlenné tesz a mai magyarság számára, hiszen a mai közönség széles rétegei újságokból és politikai gondolatmenetekből szőtt érdeklődésükkel alig is képesek a mai viszonyoktól lényegesen, gyökerében eltérő kultúrképhez megértéssel közeledni. Tormay Cécile magára vette a fáradságot, melyet az átlagmagyartól nem lehet megkívánni, visszatért az ősi, hamisítatlan tanúságokhoz, melyekben maga a szent király és papjai, e nép első tanítói és jóravezetői szólalnak meg. És nem hiába fordult hozzájuk a szövegmagyarázat és történeti kritika fáradtságos útján: megmutatkoztak neki az Atyák.

„Kilencszázéves napok és éjszakák szent titkaiból jönnek felénk, nagy szűzi erdők lehajtó, uszályos lombjai alatt.

Jön a király és jön az ő fia, és mögöttük jön a barát.

És mentői erősebben gondol rájuk népüknek a szíve, annál világosabban látszanak. Elfoszlik sok megfélemezések vaksötétje és szent Márton szent hegyén megjelenik az ősmonostor a pannon erdők között, s az esztergomi parton méltóságosan felemelkedik az ősi egyház, mint tündöklő Krisztusmutató a leboruló ország felett.

A legendafordítások bevezetése mutatja, hogy a találkozás a múlttal mély benyomást tett az írónőre, aki most ébredt rá, az ezeréves múlt valóságos kézzeltapintása után, azokra a misztikus szálakra, melyek népünket és sorsunkat európai keresztény történetünk e nagy elindítóival felbonthatatlanul összekapcsolják. Tormay Cécile nemzeti érzése, mely jelenkorunk súlyos élményei alatt acélozódott meg, s melynek annyi kristálytisztá kifejezését kaptuk műveiben, most, a szent királlyal és szent Gellérttel beszélgetése során mélyül el az évezredes múltba, lesz komplex, meleg, mindent átkaroló. Szent Gellértet, az első magyar mártírt megismerve, úgy rémlik neki:

„Hiszen még ma is találkozni lehet vele végeden, poros, forró szegény magyar utakon, csak nem jut mindjárt az ember eszébe, hogy ő volt, aki mellettünk gomolygó porfelhőben zörgő szekérként elhaladt.“

Múlt és jelen ily együttérzése, a nemzeti múlt e szintetikus öntudatosítása kétségtelenül a legmagasabb fokát jelenti a nemzeti érzésnek, melyre az ember erkölcsi lényként felemelkedhetik, s ezen az úton, a magasba haladva, nem kell egyebet tennünk, mint követni az

¹ L. a Magyar Szemle Könyvmellékletét, XI. kötet, 1. szám, VI. lap.

írónt: vezetésével személyesen találkozni az elődökkel és átengedni magunkat azon misztikum hatásának, mely kell, hogy egy és azon nemzet tagjait évszázadok távolán és homályán át is egygé tegye.

A történeti érzék nem egyéb, mint minden előttünkjárónak: nagyoknak és kicsinyeknek, királyi udvarnak és Csanád ispán fatomyos városkájának, kopjás lovasnak, kézimalmot forgató, éneklő leányzónak és zörgő szekéren meg gyalogjáró szegénynek testvérként megértése.

AZON MŰVEKET keresve, melyek a történeti érzéknek köszönik létüket és hatásuk éppen az ő szülőjüknek, a történeti érzéknek gyarapodását szolgálja, a legifjabb műtörténész nemzedék egy tagjának, Genthon Istvánnak új könyvéről: „A régi magyar festőművészetről“ kell még megemlékeznünk. Művészeti múltunk is súlyosan szenvedett azon történeti érzékhiány miatt, mely a világháborút megelőző korszakunkat sok tekintetben jellemezte. A kiegyezési korszak műtörténeti szakemberei meg voltak győződve, hogy középkori művészetünk nem volt, s ami kevés emlék mégis megmaradt, azt német vándorművészek készítették. „Magyar művészetről, mi nem volt, ne legyen említés.“ Boldogult Díváid Kornél ugyan már a világháború előtt nagy tömegben közölte a középkori emlékeket, köztük a szárnyasoké-
rak képeit, de mindez nem változtatta meg a közfelfogást; eredményeit azzal ütötték el, hogy azok szepesiek, felvidékiek, tehát úgyis német emberek alkotásai. A magyar tudomány e passzivitását felhasználták a külföldi szakemberek és múzeumok, beosztva a magyar eredetű képeket különböző német, sváb, osztrák, dunai, sőt cseh festőiskolák és irányok produktumai közé.

Ezzel szemben a legújabb kutatás megállapította, hogy a középkorban is volt magyar festőművészet, minnek hiánya annál érthetlenebb volna, minél hatalmasabban terebélyesedik ki több mint fél-század óta a modern magyar képzőművészet. Ma már Európa népei közt mint eminenter művészi tehetségű nép állunk, s lehetetlen, hogy ez a tehetség fajtánkban századokkal előbb is meg ne lett volna. Középkori festészetünk emlékei falképek, azaz freskók, melyek szakszerűleg még ma sincsenek számbavéve, kódexminiatűrök, melyeknek színes világát már megkezdte műtörténetünk, elsősorban Hoffmann Edith művei által, összeírni és felbecsülni, s végül képtáblák, azaz figurális ábrázolásokkal díszített falapok, melyek az ú. n. szárnyasoltárokhoz szárnyait, kinyitható és becsukható fődélapjait képezték. Genthon könyve ez utóbbiakat írja le, rendszerezi és illusztrálja összesen 102 fényképpel.

Könyve megdöbbentő világot vet a kiegyezési korszak tág lelkiismeretére, mely nemzeti frázisokkal soha be nem telt, de múltunkat művésziellenek bélyegezte annak dacára, hogy ma is nem kevesebb, mint 1981 magyar származású középkori képtábláról, fára festett képről van tudomásunk. Pedig tudjuk, hogy még a háborút megelőző években is pusztultak, megsemmisültek ily képtáblák. Mindez persze távolról sem ad fogalmat azon művészeti gazdagságról, mely a középkorban határainkon belül virult; ehhez tekintetbe kell vennünk, hogy a fennmaradt képanyag túlnyomó része a Felvidéken és Erdélyben

van: Felső-Magyarországon 1388, Erdélyben 324, ezzel szemben az egész Alföldről csak 20, a Dunántúlról 15 és Horvát-Szlavonországból mindösszesen két kép maradt ránk! A Felső-Magyarországon megmaradt képek lelőhelyeinek déli határa pontosan összeesik a török hódoltsági terület északi vonalával, azaz a felvidéki és erdélyi megmaradt képek tömege nem a benntlakó nem-magyar népek: szepesi és bányavárosi németek, erdélyi szászok fokozottabb tevékenységével magyarázandó, hanem egyszerűen azzal, hogy ezeken a területeken nem lakott másfélszáz esztendőn át a török és így képanyaguk nem pusztult el oly végletesen, mint a Dunántúl és az Alföld. Helyesen emeli ki Genthon, hogy a török lehetett vallásilag közömbös és megtűrhetette, meg is tűrte a keresztények templomait, de az iszlám nem engedte meg és kérlelhetetlenül elpusztította a vallásnak figurális emlékeit. Azaz a magyar kultúra sírásóit keresve, ismét megérkezünk, amint annyi más téren is, a török kor pusztításához.

De a töröktől megkímélt anyag is hatalmas, művészi és jellegzetes. A legelső magyar táblaképek a XIV. század második feléből maradtak ránk, s ettől kezdve megszakítatlan sorban következnek a XVI. század első feléig. Az egész anyag a gótika körébe tartozik, a kezdet kezdetén, a XIV. században még olasz, főként sienai hatás érvényesül, később a középkor végéig német, azon különbséggel, hogy a XVI. századbeli német renaissance már hatás nélkül marad reánk: a magyar művészet ekkor is, a török hódítástól meg hozott végleges bukásáig megmarad a gótikus alapokon. Ebben a fejlődésben Zsigmond kora és a Jagellóké képezi a fénypontot: a Zsigmond alatti fellendülést könnyen megmagyarázza a császári udvar, mely annyi ideig tartózkodott Magyarországon, s melynek lényeges alkatrészévé vált a magyarság. Viszont Hunyadi Mátyás pártfogásának semmi nyomát nem látjuk, holott a miniatürfestészet éppen az ő udvarában, az ő törekvései nyomán lendült fel. Számyasoltárok építése és képekkel feldíszítése tulajdonképpen a vallásos polgári vagy falusi társadalom feladata volt, amint-hogy a szakkutatás gyakran eldugott kis falvak templomaiban talált értékes darabokra, — ez a vidéki vallásos élet nem került kapcsolatba Mátyásnak humanista törekvéseivel, s innen van, hogy ezek hatás nélkül múltak el a magyar oltárfestészet felett. A legszebb lombokat azonban éppen II. Ulászló és II. Lajos korában hajtotta a magyar festészet: első pillanatra érthetetlen jelenség, de nem az, ha tekintetbe vesszük, amit Horváth János állapított meg a Magyar Szemle könyvei egyikében: a középkori magyar irodalomnak is ekkor, a Mohácsot megelőző három zivataros évtizedben van igazi fénykora, virágzása. Az irodalmi fellendülést Horváth János a hazai szerzetesrendek e korbeli bensőségesebb életével, megnövekedett vallásos szükségleteivel magyarázza meg: a latinul nem tudó szerzetesek és főképp apácák vallási oktatására és kiművelésére kellett most sokkal több magyar nyelvű munka, s ez adta meg az alkalmat kódexirodalmunk eddig hallatlan fellendülésének. Vegyük ehhez most, hogy ugyancsak a Mohácsba süllyedő dekadencia korszaka hozza létre a középkori festészetnek addig soha nem látott fénykorát, nagy tömeg drága oltárral, oltárképpel és nagy művészi alkotó tehetségekkel: akkor a kolostori

irodalom fénykorából és a vidéki városokban és falvakban felnövő származásúaképp festészetből megállapíthatjuk, hogy ami romlott, beteg, ellenállásra képtelen volt Magyarországon, ez nem az egész társadalom, hanem csak a iorángúak és a birtokos nemesség volt, akik el is veszítették az országot Mohácsnál, azzal is, hogy ott megjelentek és hadvezérnek nem engedelmességek, azzal is, hogy a király hívó szavára meg sem jelentek. Az ország nem volt beteg, csak vezető osztálya: irodalom és festészet, amennyiben nem e vezető politikai rétegtől függtek, viruló állapotban voltak, nagy tehetségeket termeltek ki, azaz a magyar faj egészséges volt, csak politikai és hadi berendezése volt rossz, meg nem felelő. Sajnos, a török barbársággal pedig nem az irodalomnak és festészetnek, hanem a beteg politikai rendnek kellett megmérkőznie...

Még egy szempontból tanulságos és öröndetes jelenség Genthon új könyve. A háború előtti nemzedékek fentemlített passzivitásával szemben a nemzeti tudomány nagy fellendülését mutatja: az újabb és legújabb tudós generációk komoly és sikeres munkásságára támaszkodik akkor, mikor nemzeti múltunknak ezt a fénypontját megvilágítja. A kutatások, melyekre támaszkodik, legnagyobb része a mai negyvenéves és annál fiatalabb generáció munkái, melyek közt legelső helyet Gerevich Tibor megállapításai foglalnak el. Az esztergomi képtárnak tőle végrehajtott rendezése nélkül középkori festészetünkről ma alig volna alkotható áttekinthető kép; legnagyobb középkori festőnk, azú. n. M. S. mester felfedezése és oeuvejének megállapítása is az ő érdeme, — eredményeit sikerrel folytatja és egészíti ki tanítványa, Genthon. A magyar múlt kedvelői bizonyára sietni fognak ez új kutatások eredményeiről tudomást venni: egészen új festészeti emlékekkel és nagytehetségű magyar festőkkel kell megismerkedniök, kiket a háború előtt névleg sem ismertek: Kolozsvári Tamás és a kassai főoltár Szt. Erzsébet mestere mellé odakerül most a Jánosréti mester, a Bécsújhelyen élt és működött Mikó János és a legnagyobb: a titokzatos M. S. mester, a Selmecbányái Szent Katalin-templom főoltára festője, a Szépművészeti Múzeumban lévő Mária és Erzsébet találkozása alkotója, akinek Kálváriája az Esztergomi Múzeumban Grünwald isenheimi Krisztusa előtt négy évvel készült, s a fájdalom realiztikus ábrázolásában, vad kíméletlenségében eléri a nagy német mestert, anélkül, hogy éktelen túlzásokba tévedne... M. S. mester európai magaslaton mutatja művészetünket a kialvás, a százados török álm előtt, miként középkori irodalmunknak is megvan a Horváth Jánostól felfedezett Karthauzi Névtelenben az ő utolsó, legnagyobb mértékjelzője.

A könyv kiállításáért dicséret a bátor vidéki nyomdának, szégyen a nagy budapesti cégeknek, hogy nem ők adták ki, — talán akkor a képmelléletek jobban sikerültek volna.

2. Ami azt mutatja, hogy nincs

A világháború óta lefolyt évtizedünknek kétségtelenül egyik legnagyobb alkotása a levante-intézmény volt. Történeti perspektívába állítva, azt valósítja meg, aminek hiánya gróf Széchenyi Istvántól

kezdve annyi magyarnak esett rosszul, okozott álmatlan éjszakákat. Széchenyi volt az első, aki észrevette azt a mély űrt, mely a nemzet művelt osztályait a jobbágyoktól elválasztja, ő látta először, hogy amíg a parasztság birtoklásban és műveltségben közelebb nem emelgetik a vezető rétegekhez, addig valóságos nemzetről szó sem lehet. Az ő nyomán vált politikai jelszóvá a parasztság felemelése, hogy így nemzeti öntudatra tegyen szert és lélekben is, szívesen részt vegyen a nemzeti feladatok megvalósításában. A jobbágyság felszabadítása csak anyagi téren váltotta be Széchenyi és követői reményeit: a hatvanhetes korszak ahelyett hogy a lelkiekben, a parasztművelés eszközeivel betemette volna az intelligencia és parasztság közti hasadékokat, azt még inkább elmélyítette. A falusi nép kiműveléséről, miként az az északi államokban végbement, nálunk szó sem volt, legfőleg a politikai választásoknál érintkeztek vele urak, hogy megvalósulhatatlan ígéretekkel szavazatát megnyerjék. A nemzetiség öntudatosításával évtizedeken át nem foglalkoztak, a paraszt maradt fehér lap, melyre nem írták rá lángoló betűkkel a magyarságot; a magyar nép falusi része így volt továbbra is öntudatlan magyar, minek következtében a forradalmak éveiben csak nehezen és csak vezetésre tudta megtalálni az ő természetes helyét a magyar nemzetiség oldalán, szemben a nemzetellenes törekvésekkel. A helyzet tehát, eltekintve az anyagi felszabadulástól, mely tudjuk, nem egyszer gyámolnélküli szegénységet jelent, Széchenyi óta alig változott, s a leventeintézménynek százezstendős nacionalizmus hiányát kell kiküszöbölnie, amikor a falusi nép testi és lelki felemelésén dolgozik. Mert nemzeti műveltség szempontjából nincs szebb feladat, mint az, melyre ő, s vele együtt bizonyos értelemben a Vitézi szék vállalkozott: ha lesz valamikor öntudatos művelt falusi népünk, mely nemzeti célokat saját megfontolásból képes kiválasztani és követni, mely földjét okszerűen műveli, modern munka és egyesülés eszközeivel jólétre és függetlenségre tesz szert, testileg és lelkileg egészséges életmódot folytat, a nemzeti kultúrának híve és pártfogója: ha ezek az álmok mind megvalósulnak, akkor bizonyára el lehet mondani, hogy ez intézmények elvégezték a legnehezebb és legszebb munkát, mely magyar embernek adatott.

Ma még ettől, az idők súlya alatt messze vagyunk, s kétségtelen, hogy a végső célt csak nemzedékek egyenes irányú munkája éri el. Annál inkább kötelessége a művelt osztálynak minél jobban megkönnyítenie a levente-intézmény munkáját és útjából elgördíteni a nehézségeket. Ez a megfontolás indít bennünket arra, hogy az intézmény hivatalos lapjának karácsonyi külön számát, a „turáni számot“ szóvá tegyük. Ez a füzet így kezdődik:

„Ugyan mit akarhat a Levente, hogy karácsonyra turáni számot ad ki, kérdezi az olvasó... All)! Hatszázmilliónyi fajtestvérednek hétezerestendős múltja és a szebb jövőbe vetett reménye kíván hozzád szólni e folyóirat hasábjairól. Olvasd csak!“

Igaz, hogy pár sorral arrább már a 600 millió embernek csak hatezer esztendejéről — később pedig tízezerről — van szó, de az „oroszoszági török-tatár, illetve türök“ népek ismertetése ellen magában véve semmit sem lehetne szólni, ha egyszer ezekkel is meg akar-

ják ismertetni a leventéket. A cél azonban nem az ismertetés, hanem egyszerűen az, hogy a leventék forduljanak el a nyugattól, mely Trianont ránk róta és „kanyarodjanak rá a Napkelet felé vezető útra.“ A levente-intézmény tizedik évében kéri a szerkesztőség olvasóit, vessék szívükbe e szám tanulságait, mert ez vezet a magyar nemzet és faj szebb jövőjéhez.

Az ünnepi szám e célbói külön cikkekben leírja az oly egyszerűen turániaknak nevezett keleti népek történetét és mai viszonyait egész a hindukig, japánokig és kínaiakig. Egyes cikkek a turáni célokot nem túlságosan szolgálják, inkább lehangolólag hatnak arra, aki e öoó milliótól várja a magyarság szabadítását. Így mondja el őszintén a neves India-utazó Baktay Ervin, hogy India ú. n. turáni népeinél a turáni faji szempont helyett kizárólag a vallási érvényesül, s azonkívül is a turáni rádzspukok már tökéletesen beleolvadtak a hindukba, sőt magukat tartják a régi hindu ideál igazi megtestesítőinek, a kaszt-házasságok következtéből „a turáni vér már régóta elvegyült más fajú hinduk vérével“ (492.1.). Hasonlóképp rezervált Pröhle Vilmos, a japáni és kínai nyelv egyetemi tanára, aki szerint „komolyan vehető turánizmus szempontjából csak a nyelvkérdés játszhatja a döntő szerepet“ (513. 1.) de elismeri, hogy a nyelvrokonság szempontjából számbajöhető „Törökországban a turánizmusnak ma már alig-alig hogy van valamelyes visszhangja“, — Kemál pasa egyszerűen magában bízik és elűzte a turáni álmokat, finn és észti testvéreink is szabadok és nem igen hajlamosak, nálunk is ellanyhult a turáni működés, de ha bízunk magunkban, még lehet „valamikor más hangzása is a turánizmusnak.“ A hún-török népek foglalkozásáról írt cikk Szendrey Zsigmondtól a tudomány adatait minden turánizmus nélkül közli. Egy helyütt a szerkesztő is óv attól, hogy a turánizmust a „Trianon elleni küzdelem közvetlen szolgálatába“ állítsuk. (513. 1.) Egyébként azonban a tudománytól el nem fogadott találmányok tömegeit találjuk, melyekre jellemző egy táblázat a „turáni népek szétágazásáról“, benne elhelyezve az „ösi turáni szittyia központ“ körül a szumirok, déli-ugorok és tibetiek, tamilok és dravidák, koreo-japániak, az ural-altájaiaknak és finn-ugoroknak nevezett népek, a tábla szélén mint külön, de rokon népek a magyarok, székelyek, jászok, göcsejiek, baszkok, etruszkok, pelaszkok. A tamilok mellett ily rokontörzseket tanulhatnak meg itt a leventék: Telegu, Kanada, Malajalam, Pond, Khol, Oraon stb.

A kihalt törzseket keresztrel jelöli meg a táblázat, ami azért feltűnő, mert különben igen sokat hallunk a kereszténységtől némileg eltérő ú. n. turáni vallási képzetekről. Leventéink megtanulhatják egy Barátosi Balogh Benedek nevű cikkirótól, hogy „a világ teremtése a turános alapokat tünteti. Az első emberpár neve Adapa“, a paradicsom, a vízözön bárkája is turáni, de a zsidóság „ezeket a mondatokat és tetteket a zsidók külön nemzeti istenének, Jehovának a javára írta“ (471. 1.), — ne neked ótestamentum, melyet még szentkönyvnek tartanak a leventéket oktató katolikus és protestáns lelkészek! Ugyanazon szerző úgy képzei el a magyarság megtérését, hogy az ösi hitben volt egy Boldogasszony, aki karján tartotta a Világügyelőt, s a „térítőknak csak át kellett vinni a két pogány alak fogalomkörét

Jézus Urunkra és szűz Máriára, ami könnyű volt, hiszen sok vonásban találkoztak rendeltetésben“ (Szűz Mária „rendeltetésének“ érdekes felfogása (455.1.), — ami némileg eltér a magyarok megterése másik felfogásától, mely Koppány lázadásának jogosságát vitatja igen hosszan, külvárosi asztaltársaságokban közkézen forgó forrásokra hivatkozva, s Koppány tragédiáját ilykép megokolván, a levonték előtt kifejezi azon reményét, hogy Koppány „megérdemelné“ hogy legalább egy operában örökítsék meg az emlékét“. (510.1.)

Egyéb javaslatokról is hallhatnak a levonték: „Központi Turáni Szövetségi Tanácsház“ építendő, benne „egy szálló vendéglővel, a turáni vendégek számára“. De nincs terünk a különböző jó tanácsok ismertetésére, minők: a turáni eszme a nemzeté, abba politikát nem szabad keverni, a szovjet alatt élő turáni testvérek ügyeibe ne avatkozunk, csak arra vigyázzunk, hogy e szerencsétlen népeknek a „féhér-érmű oroszok“, azaz az orosz emigránsok is „készítik az új csapdát arra az esetre, ha a szovjet megbukik, hogy még csak lélezgethessen se jussanak. Boszporust meg az Adriát sem kellene rájuk erőszakolni“ (! 511.1.). A szerkesztő külön felhívja a figyelmet egy baskír ezredes, ma magyar állampolgár cikkére azok ellenében, akik a „turáni vérkeveredésben bőségesen részesült oroszország részvételével gondolják megvalósítani a turáni eszmét“ (492.1.), ami mindenképp érdekes, nemcsak a levonték, de a mi számunkra is, kik nem is tudtuk, hogy már ilyen turanisták is vannak. A Boldogasszony-Szűz Mária párhuzam mindenfelé felmerül, sőt Mühlbeck Károly kitűnő rajzoló (ő is turáni lett?) le is rajzolja „Menyébéli Turapót és hűgát* Boldogasszonyt“, nagyszakállú öregként és mosolygó ifjasszonyként. A „Túrapó“ név tudunkkal Kozma Andor kitűnő költőnk invenciója, és sem Turapónak, sem ennek a Boldogasszonynak nincs múltja, sem a magyarságnál, sem Turánban. Más helyütt ez áll: „Hittek az egy igaz Istenben, Hadúrban. A történeti hűség kedvéért meg kell jegyezmem, hogy a Hadúr név Arany János tollának köszönheti létezését“ (461.1.), sajnos, a történeti hűség itt sem kvadrál, de talán ezt a hibát a levonték nem veszik észre: a szerző Arany Jánost Aranyosrákosi Székely Sándorral téveszti össze, ami nem akadályozza, hogy utóbb megint arra tanítsa a levontéket, hogy „csak egy istenség volt: Hadúr“.

Mindezzel persze keveset imponálunk a turanizmus e híveinek, kik őszintén írják:

„Vitatkozhatnak a történettudósok erről a rokonságról pro és kontra örök időnkig, mi szívünk szava után keressük a véreinket. A szógyöke-
rek kutatói, a leszármazástan tudósai lehet hogy aggodalmasan csó-
válják a fejüket és egy enyhe „szeles“ jelzővel akarják lekicsinyíteni
ezt a hitet, mely nekünk szent, de mi a tetteinkről akarjuk megismerni
apáinkat.“ (462. 1.)

Ez kinek-kinek jogában van, ha egyébként nem ismerné apáit; — mi csak a vallás- és közoktatásügyi miniszter urat kérjük, akinek főfelügyelete alatt áll a szóbanforgó folyóirat, s aki azt minden rendű középiskolának ajánlja, vájjon szükségesnek és helyesnek látja-e a fentidézett részeknek a levontékkal és diákokkal való közlését és vájjon helyesli-e a következő részeket:

„A hikszoszok a Nílus torkolatvidékén megépítik A v a r várát, melyben 240.000 embert helyeznek el örségül. Negyedmillió ember csak avaros gyűrűrendszerben fér el. Uralmuk megtörik lassan. Érdekes királyi családjuk neve: A p a f i.“ (472. 1.)

Egy másik cikk közli dr. Oláh Lilian november 25-i rádióelőadásából, hogy az illető hölgynek egyszer egy kínai tanár azt mondta, hogy a magyarok Dzsingiszkántól kapták műveltségüket, mire a hölgy kezéből majdnem kiesett a teáscsésze. „Pedig hát, és itt jól fogja meg minden művelt ember a teáscsészéjét, annak a kínai tanárnak, ha nem is szó szerint, de lényegében mégis igaza van. Dzsingiszkán és utódainak uralkodása alatt a középzásiai műveltség sokkal magasabb fokon állott, mint az európai.“ (510. 1.)

Vájjon helyesli-e a magyar közoktatási miniszter, hogy 1932-ben arra tanítsák a leventéket és középiskolai diákokat, hogy műveltségünket Dzsingiszkántól kaptuk (41a nem is szószerint, de lényegében¹), hogy a Nílus deltájánál a hikszoszok korában rokonaink, avarok és Apafiak jártak, hogy a ó-testamentum turáni eredetű, hogy Koppány a magyar mártír és nem Szent Gellért és hogy mindezt a károszt államköltségen szükséges ezrekbe és ezrekbe belepréselni? A levante-oktatókról nem beszélek, akik felnőtt, művelt emberek és legfőlegb csodálkozó mosollyal nézhetik ezt az ünnepi számot. Hasonlókép csodálkozás lehetett első benyomása az Országos Testnevelési Tanács európai műveltségű új elnökének, amint hivatalba léptekor asztalán találta a neki alárendelt szakbizottságtól kiadott e karácsonyi ajándékot.

Minket pedig itt, a turánizmus elvi és tudományos alapjaitól eltekintve, melyeket a Magyar Szemlében már arrahivatott szakemberek világitottak meg¹, főként a történeti érzéknek szomorú hiánya érdekel, mely mind e tévedésben megnyilatkozik. A turánizmus harcosainak nem kell a valóságos magyar történet véres és fényes ezer esztendeje, melyet ők Nyugat igájában eltöltött haszontalan, lealázó éveknél tartanak, hanem kell a hat-hétezeréves álom és kellene Kelet népeinek barátsága, amikor ezek egymást támadva és öldökölve: hindu-mohamedán, japán-kínai, japán-mandzsú harcok között, magyarán szólva, kutyába sem veszik a „turáni testvért“. Tudjuk, hogy bolgár, török, finn és észti hallani sem akar turánizmusról, melynek fogalmában magára nézve valami lealázót, deklaszifikálót lát. Ha tehát mindez csak álom és nem valóság és ha mindtöbben és többen bocsátkoznak - bele fajunkból ez ópiumos keleti álomba, vájjon miként lesz lehető nagy nemzeti kérdéseink megoldása olyan partnerekkel szemben, akik nem álmodnak még álmukban sem, s akik állig felfegyverkezve lesik minden mozdulásunkat, mely nem tetszik nekik!

Aludni, álmodni hatezeréves múlttól sefüle-sefarka meséket, valóban olyan luxus, melyet a trianoni magyarság nem engedhet meg magának. Annak, amit Tormay Cécile „megfeledezések vaksötétjének“ nevez, most éppen nincs ideje.

Mert az a nép, mely történeti érzékét, múltjának tudását elvesztette, az jövőt sem fog többé magának alkotni.

—m—

¹ V. ö. Németh Gyula: A magyar turánizmus. Magyar Szemle 1931, XI. kötet 132.1. és Gaál László: Műkedvelők a magyar őstörténeti kutatásban, 1931, XII. kötet 262.1.

AMERIKAI DETEKTÍVIRODALOM

ACÍM MEGTÉVESZTŐ. Tudniillik az irodalom fogalmával kapcsolatban. Épp annyira megtévesztő, mint a „christian science“, amely nem keresztény és nem tudomány. De Amerika a szélsőségek hazája s a jelszó tömör elhithető erejében nem az a fontos, hogy megfelel-e az igazságnak, hanem hogy könnyen megjegyezhető-e. Annyi bizonyos, hogy van egy amerikai műfaj, amelyet detektívirodalomnak neveznek. Azok az európaiak, akik még ma is inkább előítéleteik szemüvegén át nézik Amerikát, mint a tárgyilagos érdeklődés elve alapján, készek azt a kijelentést tenni, hogy Amerika csak detektívirodáimat alkotott. Ami egyéb irodalmat teremtett, az kivétel. Természetesen helytelen szempont. Oswald Spengler ugyan azt állítja, hogy az amerikai irodalom visszhangja az európainak, — azt hiszem lényegben helyes a megállapítása — de megjegyzése végeredményében magában foglalja azt az állítást, hogy az amerikai irodalom, ha utáztat is, az alkotó ösztön megnyilatkozása s nem kizárólag a felszínes olvasó sekélyes, ám izgalmat hajszoló érdeklődésére számító ügyesség.

A detektívirodalom terén nincs ország, amely verné Amerikát. Conan Doyle labirintus történetei voltaképpen Edgar Allan Poe detektívtörténeteinek technikai folytatásai vagy módosításai. De nemcsak azért vezet Amerika ezen a problematikus téren, mert egyik költői lángelméje felfedezte a detektívtörténet bonyolult romantikáját. Ez nem igazolná elsőbbségét. A tényállás az, hogy a detektívirodalom nemcsak nagyüzeme Amerikának, hanem fogyasztóit valósággal híveknak kell minősíteni, akik függetlenül társadalmi osztályuktól, műveltségüktől, fanatikusan vallják ennek az úgynevezett irodalomnak szükségességét. Ezt a detektívirodáimat gyakran „mystery“ irodalomnak is nevezik, abból az egyszerű, majdnem azt mondhatnám együgyű feltevésből kiindulva, hogy így, regény útján, a misztikum nélküli életből mégis kicsalják a titokzatosság szenzációját. Woodrow Wilson például patológiai mohósággal olvasta a detektívirodáimat, s ha Mr. James J. Brown, a telekügynök, a napi lótasfutástói kimerülve s a vacsora emészthetlenségét ellensúlyozva egy ilyen rejtélyes történet felcsigázó cselekményébe menekül, önmagát azzal vigasztalhatja, hogy Wilson, az államférfiú és történettudós, így szórakoztatta fáradt idegeit. A legtöbb esetben azonban erre az önvigaszra nincs szüksége. Eszébe sem jut azon tépelődni, hogy kíváncsiságában van-e értelem, tekintettel arra, hogy izgalmat kap a kielégülésben.

A detektívirodalom nem tévesztendő össze az európai ponyvaregényekkel. A ponyvaregény feudális csökevény irodalmi értelem-

ben; a detektívirodalom ellenben a civilizációt öntudatosan hangoztató embernek önámító betűhalmaza. A ponyvaregény pálinka; a detektívirodalom nyers, ravasz cocktail. A ponyvaregény technikája rendesen csapnivalóan rossz; a jellemzés logikája egyáltalában nem számít; naívsága inkább érzelmi együgyűség, mint öntudatos becsapás. A detektívirodalomnak ezzel szemben rendszerint kitűnő a technikája; írói súlyt helyeznek a pszichológia törvényeinek látszólagos betartására; naívsága inkább intellektuális éretlenség, mint tájékozatlanság. A ponyvaregény az értelmi analfabéták romantikus mákonya; a detektívirodalom élménykompenzációja azoknak, akik nem tudnak paraszti módra naivak lenni, de bizonyos szempontból infantilizmusuk elvitathatatlan. A ponyvaregény hazudik; a detektívirodalom csal.

Az amerikai olvasó, úgylátszik, szereti, ha megcsalják. Nem hisz a kísértetekben, de azt a sejtését érezteti, hogy hátha mégis vannak kísértetek. Elítéli a gyilkosságot, de semmi sem érdekli jobban, mint egy detektív- vagy „mystery“ történet gyilkossági bonyodalma. Megindító primitívséggel követi a történet menetét, pupillája kitágul, amikor a harmadik oldalon már megöltek valakit, s ki kell sütni, hogy pusztán anyagi érdek vagy szerelem, esetleg családi bosszú vagy Isten tudja micsoda volt a gyilkosság indítóoka. A detektívetek, rendőröket, rendőrkutyákat, riportereket lázasan követi a nyomozásban. Fellélekzik, amikor az igaztalanul vádolt férfi tisztázza magát a gyilkosság vádja alól. Ökölbe szorul a keze, amikor az igazi gyilkos visszaél egy ártatlan leány jóhiszeműségével. S amikor végül a négyszázadik oldalon, mindenféle izgalmak után, sikerül az ezerfelé ágazó keresztrejtvényt megfejteni, azaz az író felvilágosítása alapján megtudja, hogy ki gyilkolt s miért gyilkolt és hányszor gyilkolt, akkor azzal a tudattal teszi le a könyvet, hogy az érte fizetett két dollár ötven centet nem kell sajnálnia. „Good time“-ja volt. Szóval jól mulatott. Pénzéért megkapta az ellenértékét.

Eszes és tapasztalt embereket ismerek, akik az effajta történetekért élnek-halnak. Hatásuk alatt úgy viselkednek, mintha az ördög szállta volna meg őket. Irodalmi színházakban is — talán üzleti okoknál fogva, mert az irodalom és a színház és az üzlet olykor furcsa módon találkoznak — színre hoznak „mystery“ darabokat, s másnap a kritikusok, nem is bocsánatkérés kíséretében, kimerítően foglalkoznak a darabbal s a szereplőkkel. Ali lehet ennek az oka? Oktalanság volna azt állítani, hogy ezeknek a kritikusoknak nincs irodalmi ízlésük. Persze, vannak irodalmi prostituáltak, de másutt is vannak. A helyzet az, hogy jóízlésű, kitűnően felszerelt irodalmi kritikusok is meggyőződéssel elfogadják az effajta irodalmat. Olyan műfajnak tekintik, amelynek létjogosultságát nem szabad elvitatni. A szórákozás olyan forrásának nézik, amely üdítő. Hogy lehet az üdítő, ami nem tiszta és friss? Hogy lehet az irodalmi műfaj, ami, hogy úgy mondjam, komoly irodalmi szempontból fajtalan? Az az ember, aki ügyel arra, hogy miként válogatja meg barátait, miért nem eléggé óvatos olvasmányai megválogatásában? Mi a magyarázata annak, hogy ezek a könyvek milliószámra fogynak el, s mozi formájában

még züllöttebb módon kerülnek a közönség elé? Szinte felfoghatatlan, hogy kultúrámerikai otthonban William James ismert pszichológiai műve mellett ott legyen egy könyv, amelynek esetleg az a címe, hogy ki ölte meg a kaliforniai aranyásós newmexicói unokáját.

„Frontier“ hajlammak nevezik azt az amerikai tulajdonságot, amely magában foglalja a nyersséget és bátorságot, az úttörők kíméletlenségének regényességét, azt a barbár szabadságot, amely lehetővé tette, hogy a legkétségbeejtőbb körülmények közepett a vad, ki nem aknázott, mindent ígérő amerikai kontinensen megteremtődjék olyan civilizáció, amely sok tekintetben csakugyan eltér az európaítól. A körülmények úgy alakultak, hogy a harc technikája megváltozott, bizonyos megállapodottság következett be, ellenben a vérben, az idegekben még ott él ezeknek a küzdelmeknek valósága. Ennek a valóságnak szellemi genre-je a detektív- és „mystery“ irodalom, a cowboy-romantika, a miszticizmust hajszóoló érzelgősség, a szellemek keresése, a lovagias gesztus nyugatamerikai formája, a titokzatos útszéli viskók és kastélyok regényessége. Ma már az amerikaiak nem élhetnek úgy, mint elődeik, de az a hajlamuk, hogy naívnul dramatizálják az életet, hogy a hiszékenység értelmi ellenőrzése nélkül bedűljenek a leglehetőtlenebb feltevéseknek (mert valamikor ezek a feltevések mégis lehetővé bizonyultak), hogy a sors sötéttségében meglássák a különös színű lidércfényt, amiben az a logikus, hogy ki nem alakult műveltségük bizonytalan judiciumánál fogva a végtelen is elérhetőnek látszott, — mondom, ez a hajlamuk nem szűnt meg. A tudomány megöli a felszínes valóság érdekességét, főként Amerikában, az alkalmazott tudomány országában. Viszont az amerikai, a maga módján, nem tud meglenni érdekesség nélkül; s ha már izgalom-éhségét nem tudja kielégíteni a mindennapi élet tucatküzdelmében, tehát pótlékot keres a detektív- és „mystery“ irodalomban.

Amellett, azt hiszem, van egy másik magyarázata is ennek a detektívirodalom-láznak. Ezt az angolszász lélekben vélem megtalálni. Az angolszász természet rabszolgája a tényeknek. Ám nem lehet csupán a tények levegőjében élni. Az emberi léleknek is megvan a maga természetes levegőösszetétele, amely nélkül megfullad. Az értékes angol irodalomban, elsősorban költészetben, sokkal több az érzelmi elem, mint a hasonló színvonalú francia irodalomban. A francia kiéli érzelmeit az életben, az angol a gesztikulálástól való félelmében visszafojtja, de mégsem mellőzheti. Innen ered a Shelley- és Keats-szerű költők eltagadhatatlan lírai gazdagság; innen ered, hogy a Verlaine-érzelmi tüntetése kivétel a francia irodalomban. Az érzelemnek együgyű felfedezéséből a képzeletnek lesz abszurd kiaknázása. Ezt a szerepet tölti be az angol és amerikai olvasókkal való relációban a detektívirodalom. Ne feledjük el, hogy az úttörők Amerikában jórészt angolszászok voltak, s még ma is az ország ízlésének, gondolkodásának alapvető lényegét az angolszász múlt határozza meg. S amit Amerika felszívó erejének neveznek, az tulajdonképpen semmi egyéb, mint a nem angolszász bevándorló mesterkéltn felolvasása a nyersen megváltozott angolszász ízlésben, vérmérsék-

letben. Szóval az angolszász természet külsőleg megnyilatkozó érzelmi és képzeletbeli érzéketlenségének tudom be, hogy kárpótlást keres a detektív- és „mystery“ irodalom ravaszul, sőt ügyesen feltálat érzelmi és képzeletbeli összevisszaságában. Eugéne Sue-t az intelligens kontinentális európai nem olvassa; ellenben a Nick Carterek a maguk ezer és egy variációival őszintén szórakoztatják azokat az amerikaiakat is, akik egyébként tanultak, képzetek s gyakran felette állnak a tucatízlésnek és gondolkodásnak.

Alighanem harmadik magyarázata is van annak, hogy ez az irodalmi szempontból selejtes nyomtatott anyag miért hat annyira az amerikaiakra. S ez szorosan összefügg játékos természetükkel. A tipikus amerikai szólásmódok, „gambler“, „life is a game“, „you bet“ stb., annak az illusztrálására szolgálnak, hogy az amerikai szereti a kockázatosságot, sőt ennek a szenvedélyének tudatában van. Ez az ő mersz-pszichológiájuk. Merni kell, bátornak kell lenni, s miután ők sokat mertek és sokat tettek, ennél fogva ezt a pszichológiájukat még önteltségnek sem lehet nevezni, hanem énjük természetes kifejezésének kell tekinteni. Nyüvánvaló, hogy a detektívirodalomban az amerikai hangsúlyozású briganti vakmerőségnek nagy szerepe van. Ahogy egy gyilkos végrehajtja tettét s kikerüli a rendőrséget, ahogy egy drága nyakéket elrejt a tolvaj, ahogy a betörő kidolgozza tervét s keresztülviszi, ahogy a kozmetikai lelküsmerető hölgy (mert más lelkiismerete nincs, mint az arc és termet csinosítása tőkésítendő célból) együttműködik az alvilági hössel, ahogy a „^master-mind“ megszervezi a kifosztás hadjáratát s ahogy a hatóságok, hasonló mentalitással, de persze a társadalom érdekeinek megvédésével, kiszimatolják a gyilkosok, betörők, tolvajok, útonállók stratégiai pontjait s végül letartóztatják őket a megfelelő időben elsütött revolverek segítségével, mindebben benne van az életet érdekes, talán veszedelmes, de mindenképpen játéknak tekintő amerikainak lelki visszhangja. S miután a gyilkost vagy általában a törvényszegőt a detektívirodalom szabályainál fogva előbb-utóbb elfogják, az erkölcsi igazságszolgáltatás gyönyörűségét ugyancsak élvezheti az amerikai olvasó, ami egyértelmű saját lelkiismerete megnyugtatásával.

Európai kultúrájú ember sok mindent megért Amerikában, sőt sok mindent, kellő tapasztalat után s kellő tárgyilagossággal, a körülmények figyelembe vétele mellett, hajlandó helyeselni is. De képtelen, hacsak nem opportunizmusból kétszínű, behelyezkedni annak a művelt amerikainak lelki világába, aki nem teszi be az ajtót a detektívirodalom előtt. Igyekszik megérteni annak az ízléshiánynak és primitív szenzációt hajszólo kíváncsiságnak lélektanát, de képtelen azonosítani magát azzal a hajlammal, amely az effajta lelki ételt megemészteti tudja. S ezt a kérdést nem lehet elintézni a chacun á son goût elvével, mégpedig azért nem, mert kulturális szempontból a detektívirodalom értékelésében az ízlés nem érvényesül, pusztán az idegrendszernek olyan láza, amelytől az esztétikailag művelt intellektuális fegyelem feltétlenül idegenkedik.

Cleveland, Ohio.

REMÉNYI JÓZSEF

MAGYAR MASARYK-AKADÉMIA

Az ÍRÓK SORSA ma általában nem mondható szerencsésnek, de Felső-Magyarország magyar íróinak sorsát még súlyosabbá tette Nagy-Magyarország szétszakítása. A közönség, melynek írtak, összezsugorodott, a magyar könyvkiadás lehetősége az államfordulat utáni években teljesen kizártnak látszott, reménytelenség sötét éjszakája borult a mostani Szlovénia és Ruszinszko magyar kulturális életére. A magyar kultúrelvet forrásaitól való erőszakos elszakítottóság és a nagy nemzeti elnyomás sodrában, az első években Csehszlovákiában levő nemzetrészünk iránytű nélkül hanyódott az ellenséges hullámokban. Zajgott körülötte a csehszlovákizmus magyarellenes bosszúpolitikája. A magyarság kultúralkotásait egymásután foglalta le vagy elpusztította, döntötte le vagy kisajátította a csehtót nemzetegység államának kormányzati rendszere. Az új állam a rendelkezésére álló hatalmi eszközök valóságos tankdivízióit zúdította a kultúráját védő magyarságra, mely az elpusztított kultúralkotások helyébe újakat igyekszik emelni és míg az egyik kezével védekezik, a másikkal téglát téglára rak. Mihelyt e legendába ülő önfeláldozást látható siker koronázza, mihelyt a magyar kultúra életakarata odafent pregnáns kifejezést nyer, az ellenséges kormányzati rendszer koncentrikus támadással ledönti mindazt, amit szlovéniai és ruszinszko magyarok építettek és építenek. Am nem lankad a magyar tábor. Magyar írók, magyar költők, magyar művészek állnak és álltak az első sorokban, ők nemcsak a téglahordók, nemcsak az alkotók, az építők, hanem a védők is. Védekezniök kell mindenféle általános humánus, szociális, demokratikus, pacifista, paneuropaista jelszavak alatt vitorlázó csehtót kísértések ellen, melyeknek célja nem egyéb, mint a magyar kultúra művelőinek kitaró csapatját Szlovénia és Ruszinszkóban megbontani, visszavonást szítani és a csehtót gőzhengerrel mindent a csehtót masszába lapítani. A csehtót propaganda a magyar nemzeten elkövetett nagy igazságtalanságnak ma már mindinkább jelentkező külföldi visszahatását mindenképpen igyekszik gyengíteni és azt bizonyítja, hogy mihelyt Magyarországon demokratikus kormányzati rendszer lenne, megszűnnék a magyar revizionizmus is, mely szerinte nem egyéb, mint a magyar feudális-oligarcha korszak utolsó erőfeszítése. Ugyanezt a taktikát követik a Csehszlovákiában levő magyar nemzetrésznek az anyaországtól való izolálása tekintetében. A csehtót kormány pénzén kiadott cseh-, tót- és magyar nyelvű sajtótermékek rendszerint ezt a nótát fűjják és különösen a magyar nyelven kiadott csehtót kormánylapok hirdetik folyton-

folyvást azt az abszurd feltevést, hogy egy demokratikus Magyarország nem fog ismerni revizionizmust és ha nem lesz revizionizmus, akkor meglesz a csehtót-magyar testvéresülés, ezért hagyja el a Csehszlovákiában levő magyar nemzetrész is a régi magyar nemzeti nyomokat, vesse el a magyar nemzeti tradíciókat és eszméket, haladjon teljesen külön utakon, melyeknek végén nemcsak az abszolút lojalitás áll, hanem a csehtót nemzetbe való teljes beolvadás is. Nem csoda tehát, hogy a szlovenszkói magyar szellemi élet hullámai sok veszedelmes zátonyt és szirtet takarnak, melyeket csakis hidegvérű józansággal lehet elkerülni. Azok, akik a volt Felső-Magyarország magyar kultúr-törekvéseinek kormányrúdját kezelik, rendszerint a következő veszedelmekkel kénytelenek megküzdeni: — az irredentizmus állandó vádjával, a gyakran jelentkező és ellenséges részről szított pártoskodással és a dilettantizmus kicsinyeskedéseivel és nagyzolásaival.

A csehtót kormánypolitika mindazon magyar törekvéseket, melyek a magyar nemzeti jelleg és nemzeti eszme konzerválását tűzik ki céljukul, irredentizmusnak tartja és mi sem természetesebb, mint hogy rosszakarató gyanakodással figyeli az önálló és független magyar szellemi munkát, melyet mindenképpen szeretne a Prágától való anyagi függőségbe szorítani. Az ellenzéki magyar pártok politikáját, mely a csehtót centralizmusnak a magyar nemzetrész szempontjai szerinti ellenőrzését és kritikáját tartalmazza, tehát jogos állampolgári köteleességek teljesítését, a csehszlovákizmus illőjális negativizmusnak és irredentizmusnak deklarálja és ugyanezt az igazságtalan megállapítást applikálja az ottani magyar kultúréletre is, és miképpen politikai téren hirdeti és magyarnyelvű ügynökei által hirdeted, hogy a magyarságnak ú. n. aktivista politikát kell folytatnia, tehát a csehtót hegemonizmus előtt feltétel nélkül le kell raknia önvédelmi fegyvereit és Prága korrupciós mocsarába fültnia, mint az Szlovenszkó összes más pártjaival történt, éppen úgy próbálkozik folyton-folyvást irodalmi téren azzal, Hogy a szlovenszkói magyarságba szuggerálja azt, hogy csakis úgy tudhat szellemi téren valami érdemeset produkálni, csakis úgy tudja jövőjét biztosítani, ha a prágai csehszlovákizmus előtt deferál és annak szolgálatába állva, szellemi irányításának magát feltétel nélkül aláveti. Minden eszközt, minden módot igénybe vesz, hogy ezt a célját elérje. Segítségére szolgál a politikai és kultúrtényezők és reprezentánsok közötti féltékenység és antagonizmus, mely a fejlődő népek egyik életsajátsága és nemcsak odafent, hanem nálunk, Ausztriában, Németországban, Franciaországban és másutt is kimutatható. Azonkívül az a részint dilettantizmusból, részint pedig defaitizmusból fakadt felfogás, mely azt hirdeti, hogy elszakítván a magyar kultúra központi forrásaitól, egy szlovenszkói lelkű vagy ruszinszkói lelkű magyar irodalmat kell teremteni, mely az anyaországtól való elszakítottság által teremtett helyzet véglegességébe belenyugodva, nem néz sem észak, sem dél felé. A politikai és a kulturális vezetők közötti viszonylatot úgy lehetne jellemezni, hogy a politikai életben szereplők munkája az utakat, útirányokat kijelölő mérnökök tevékenysége, míg a kultúrmunkásokra a nehéz úttörés és útépités fáradalmi hárulnak. Az államfordulat utáni első évek a kényszerítő körülmények követ-

keztében inkább csak a tracement létesítésére szorítkoztak és csak azután kezdődött meg az útépítés fáradságos munkája, mely kezdetben igen lassan haladt és még 1929-ben is rendkívül sok panaszra adott alkalmat azok részéről, akik ebben a munkában résztvettek. A panaszok majdnem kevés kivétellel az úttörő munka lassúságát kifogásolják. Mikor 1929 december 8—15. napjain a szlovenszkói és ruszinszkói magyar írók magyar könyvhetet rendeztek, egy „Jel“ című irodalmi röpiratban nyilatkoztak az ottani magyar irodalom helyzetéről, így Sziklay Ferenc, a kassai Kazinczy-társaság egyik vezetője, a következőket írta:

„A mi áldatlan irodalmi viszonyainkat szeretik lekicsinylőleg Erdély mellé állítani. Felhánytorgatják a „Helikont“ és a „Szépmíves Céhet, aminek pendantja — értsd a szerves irodalmi élet alapköve — nálunk hiányzik. De azt még senki nem kérdezte meg, lehet-e nálunk Helikont és Céhet csinálni? Erdélynek az önálló szellemi élet nem újság, de évszázados külön fejlődés eredménye, melyet a nyolcvanéves „Unió“ elmosni nem tudott. Mi sohasem voltunk „corpus separatum“, csak egy villámsujtott fának letört ága. Ki ápolta, hogy gyökeret verjen? Ki segítette, óvta, hogy el ne száradjon? Hol van a mi báró Kemény Jánosunk, aki összefogta és tenyérre simogatta az ott ökölbe szorult kezeket? És hol van a mi gróf Bánffy Miklósunk, aki többé nem Kisbán Miklós, mert le tudott mondani az írói egyéniségről, hogy más íróknak nyithasson ajtót az életbe?“

„Ha itt vagyunk, legyen nyílt a kérdés: Mit tett a szlovenszkói és ruszinszkói magyar közélet hivatalos vezetősége a mi magyar irodalmunkért és művészetünkért az egész tíz év alatt? Mi történt eddig abban az irányban a magyar élet reprezentánsai részéről, hogy az írók és művészek életútja csak egy kicsivel legyen kevésbé göröngyös?“

Darkó István az új célú magyar irodalom programújában a következőket írta:

„Irodalmunknak nagy hivatása lesz, ha újra meg tudja teremteni szellemi, lelki kapcsolatainkat az összmagyarsággal. Énre tiszta lényege, a kultúrában elfoglalt helye, időden érvényessége, politikamentessége egyedül képesítik. Hasson az egész világ magyarságára, mert a szenvedés osztályrészéül jutott tisztítótűzéből kikerülve példaképpen állhat az anyatorzs s a többi oldalágak elé: a magyar szolidaritás és a szociális gondolkodásmód példaképeül.“

„Irodalmunk bátran mutathatja egyelőre azt a képet, amelyet életünk visel: a szenvedés, bajok, testvériedenség, szétzüllöttségünk képét. De mutassa meg folytatólagosan fennmaradásunkat egyedül biztosítható jobb társas életünk, berendezkedésünk útjait is. Mihelyt ezt a kettőt megcselekszi, már rá is vezette életünket a helyes vágányra.“

Győry Dezső következőket írta ebben a füzetben a szlovenszkói magyarság és irodalom rendeltetéséről:

„Én hiszem, hogy mai megpróbáltatásunk isteni akarat, mely különös célt szolgál: hiszek szenvedéseink elrendelt céljában és értelmében. Hiszem, hogy átformáló kohó, tisztítótűz és lelkét edző folyamat csak ez, hogy annál okosabb, annál jobb és annál tisztább, műveltebb, szociálisabb és istenhívőbb magyarság legyünk.“

Nemcsak bennem, de a szlovenszkói irodalomban is ébred és hangot talál már az újarú magyarság lelkiismerete s hogy ez a hang még néha tétova, néha még alig hallhatóan gyenge és ritka, annak egyik oka csak az, hogy a magyarság itt nem tért még magához az aléltásból, a fáradságból, a kábulatból s nem akarja vagy nem érzi magát elég egészségesnek ahhoz, hogy így szóljon az írókhoz: nézzünk szembe egymással, elég erősek vagyunk már arra, hogy a lelkiismeretünk szavát megszólaltassuk, magyar írók, mutassátok meg nekünk magunkat és sorsunk új csapásait.“

Tagadhatatlanul nagy visszhangra talált az itt hirdetett újarcú magyar irodalom jelszava Szlovenszkon. Hirdetőinek csoportjába azonban olyanok is tolakodtak, akik Prága politikai ügynökei és így az elnyomottságban levő magyar nemzetrészt tényleges állapotának elfedésére megelégedett magyar kisebbségről szóló reklámszélhámosságot kötelesek produkálni. Az újarcú magyarok becsületes és nemzeti érzésű része azt hirdeti, hogy elszakítatva Budapesttől, teremtsek meg saját erejükből a szlovenszko magyar irodalmat, ne várjanak iniciatívákra, hanem kezdeményezzenek maguk. Ezt a részt áthatja egyúttal az ideális meggyőződés is, hogy ők, a fiatalok, képezik majd az egymástól egyre távolodó szakadt partok között a friss, sudár új hidat, melyről Győry Dezső írja:

„minthogyha Isten ráborulna bűgön
a hulló partot bontó szakadékra,
fi-testből a híd átsuhan a zúgón
s dúlt lelkeket fog össze egy marókra:

lánc láncba, szív a szívbe, váll a vállhoz,
ívelt, friss lelkünk csak megért s nem átkoz,
vagyunk új képben az ő akarataja:

a part vizzálya mihozzánk alantas
s a híd alatt az élet diadalmas
folyamja zúg s a mi arcunk mutatja.“

Ezek a becsületesek, az őszinték, akik nemcsak a szakadt partok között, hanem Szlovenszko nemzetei között is akarnak hidat építeni és a tényekkel szembeszállva azt hiszik, hogy odaát a tót fiatalok lelke szintén egy egyesítő híd felé fog ívelni előbb vagy utóbb. A másik csoport a pseudo-újarcúakból rekrutálódik, akik szintén azt hirdetik, hogy el kell szakadni Budapesttől, de ezek mint a csehszlovákizmus magyar kucsébrei nemzetrontó áfiumot árulnak és azt a prágai törekvést szolgálják, mely a magyar nemzetnek teljes izolálását célozza. Amikor magyar írók egy eredeti és önálló szlovenszko irodalom bátor megteremtését sürgetik, lelkesen tapsolnak ezek is, mert eszközt látnak ebben a cél elérésére.

Jól tudjuk, hogy a több mint egy évtized óta tartó elszakítottság nem maradt nyomok, sőt mély nyomok nélkül odafent, azt is tudjuk, hogy az izoláltságban levő magyarság a Csonka-Magyarország és a magyar nemzet életképességét tagadó csehszlovák lekicsinyelési pergőtűzet kénytelen elszenvedni és hogy ez sokaknál a magyar kultúra központi forrásainak jelentőségét elhalványította, — ám öngyűkos az a magyar kulturális mozgolódás, mely a magyar nemzetrészt kulturális hátvédjét negligálni akarja. Szlovenszko magyar írói akkor haladnak járható utakon, ha olyan magyar szépirodalmat teremtenek, mely bár Szlovenszko szelleméből, leikéből született, mégsem egyedül az övék, hanem a miénk is és minden magyaré. A szlovenszko magyar irodalom az elmúlt nehéz időszakban meg is mutatta, hogy ezt az egyedül helyes irányt választotta és reprezentánsai az egyetemes magyar irodalomnak nemcsak egyenértékű, de jelentőségükben kiváló részei, erre elég csak Mécs Lászlónak költészetére hivatkozni. Az egyetemes magyar irodalmat, ezt az organikus életet élő és fejlődő

testet Trianonban nem tudták szétarabolni, mert az egyetemes magyar irodalom nem ismerhet és nem is fog ismerni közbenső határokat, szlovenszkói, ruszinszkói, burgenlandi, délvidéki és erdélyi határokat. Nincsen és nem is lehet sajátos délvidéki, szlovenszkói, ruszinszkói stb. magyar irodalom, hanem van és lesz magyar irodalom Szlovensz-kón, Ruszinsz-kón, a Délvidéken, Erdélyben, mert amit ott írnak igaz magyarok, az a miénk is itt a csonka országban, az az egyetemes magyar kultúra gyümölcse és gyarapodása.

A szlovenszkói magyar írók része a szemrehányás özönével szokta illetni a magyar közélet ottani vezetőit, mint ezt Sziklay nyilatkozatában is olvastuk. A refrain az, hogy minden erőt a politikára fordítanak és a szlovenszkói magyar irodalomnak egy fillért sem juttatnak, holott elsősorban kulturális és gazdasági kérdésekkel kellene törődni. Hiányzik ezek szerint az igazán magyar gesztus, a várva-várt mecénás, aki „a mából született, a jelenben él és a jövőt irányítja“ és aki legyőzze magában a politikust és mint Farkas István írta, minden magyar tehetségnek egyforma mértékű elgondolással és egyforma szeretettel mér új utat.

Nem akarom vizsgálat és kritika tárgyává tenni, vájjon ezek a szemrehányások jogosak és igazságosak voltak-e, csupán annak a megállapítására szorítokozom, hogy csakis a magyar nemzetrészt energikus politikai képviseltetésének, a magyar nemzetrészt jogai és sérelmei fenntartás nélküli hangoztatásának, a nemzeti defaitizmusnak egy eleven ellenzéki magatartással való elriasztásának lehet tulajdonítani és köszönni azt, hogy a magyar nemzetrésztben a magyar kultúra védelmére irányuló készséget ébrentartotta. Az egyetemes magyar nemzet büszke lehet szlovenszkói és ruszinszkói fiaira, akik úgy a politikai arénában, mint kulturális téren is a nagy nemzeti közösség tradícióihoz hívek maradtak és kevés kivétellel meg nem tántorodtak. Csehszlovákia magyar szellemű sajtójának újjászervezése nehéz feladat volt és csakis ennek a nehéz feladatnak megoldása lehetett a bázis, melyen a magyar kultúrértékek védelmét sikerrel tudták megoldani. Ez a sajtó nyitott először kaput a magyar tehetségeknek és általa jutott szóhoz az első esztendő harcai után a magyar irodalmi koncentráció eszméje, mely hosszadalmas disputák és hírlapi viták témája lett. A volt Felső-Magyarország magyar írói súlyos hátrányát érezték annak, hogy a magyar irodalmi és tudományos életnek csupán néhány lokális jellegű szervezete van, mint a pozsonyi Toldy-kör, a kassai Kazinczy-társaság, az eperjesi Széchenyi-kör, a lévai Reviczky-társaság, az ungvári Dugonics-egyesület, — de nincsen egy nagy, tekintélyes irodalmi és tudományos intézménye, mely a szlovenszkói és ruszinszkói magyar szellemi munkának méltó fóruma és reprezentánsa legyen. Még 1926-ban javasolta Flachbarth Ernő egy irodalmi és tudományos társaság megalakítását és annak a meggyőződésének adott kifejezést akkor az „Uj Aurora“ című és a kitűnő Jankovics Marcell szerkesztésében megjelent irodalmi almanachban, hogy ha a meglévő lokális magyar irodalmi társaságok köré

„csoportosuló elemek egyszer azzal a szilárd elhatározással ülnek össze, hogy a csehszlovákiai magyarság legfelsőbb irodalmi fórumát meg-

teremtik, úgy annak feltétlenül létre is kell jönnie, Ezzel megoldódnék az irodalmi lap régóta vajúdo problémája is. Politikai téren megteremtettük reprezentatív sajtónkat, miért ne volna ez lehetséges irodalmi téren is?“

„E sorok írója két-három évvel ezelőtt fölvetette a tudományos szervezkedés problémáját és kiindulva abból az aktuális tapasztalatból, hogy a cseh historikusok és publicisták szándékosan elferdítik Szlovénzkó és Ruszinszkó történelmét, fölvetette azt a kérdést, vajjon nem volna-e időszerű egy országos magyar történelmi társulat megalakítása, vagy a meglévő történelmi egyesületek működésének kiterjesztése egész Szlovénzkóra és Ruszinszkóra. Fölszólalása nem maradt visszhang nélkül és a megboldogult Neogrády Lajos, Szepes vármegye utolsó alispánja, az országos viszonylatban is kiváló Szepesmegyei Történelmi Társulat elnöke azt ajánlotta, hogy a história barátjai lehetőleg minden megyében alakítsanak a szepesihez hasonló történelmi egyesületeket, amelyek azután szövetségbe tömörülhetnének egymással. Úgy hiszem, hogy ezt a kérdést állandóan napirenden kellene tartani. Mivel egyetemünk nincs és szakképzett tanáraink legnagyobb részét elvesztettük, tudományos életről szó sem lehet nálunk. Eldugott kastélyokban akadnak ugyan egyesek, akik a könyvekben keresnek felejtést és vigasztalást, de igazi tudományos élet és tudományos irodalom nálunk egészen ismeretlen fogalmak. Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy az irodalmi társaság megalakításával együtt ezt a tervet is meg lehessen valósítani és kérem az erre hivatott tényezőket, hogy gondolkodjanak fölötte. Minden kultúra koronája, betetőzése az irodalom, tudomány és művészet és mindaddig, amíg mindegyikük zárt egészet nem alkot, a magyar kultúra palotája befejezetlen mű hatását fogja kelteni. Milyen szép volna ellenben, ha irodalmi társaságainkból, tudományos egyesületeinkből egy kis magyar akadémia alakulna ki! Azt hiszem, hogy ez a cél még minden fáradozást és munkát.“

Flachbarth Ernő ezen javaslata óta tagadhatatlanul érni kezdett az irodalmi koncentráció eszméje, — azonban csak rendkívül lassú tempóban és nagy veszteséget jelentett az, hogy Flachbarth Ernő a csehszlovák terror miatt Csehszlovákiából elköltözködött, mert meggyőződésem, hogy invenciója és személyes akciója révén a laza kísérletek helyett egy tetterős és tényleges irodalmi és tudományos szervezet alakult volna meg. 1930-ban végre megalakult Szentiványi Józsefnek, a magyar nemzeti párt elnökének vezetése alatt az ú. n. Szentiványi Kúria, mely ugyan a legszebb és legnemesebb célokat tűzte ki maga elé és kezdeményezései máris figyelemreméltó eredményeket értek el, — minthogy azonban inkább alkalmi csoportosulás és igen laza szerkezetű, nem igen lehet egyetemes tekintélyű és hatású. A Szentiványi Kúria 1931 május 29-én következőképpen precizírozta álláspontját:

„A Szentiványi Kúria kívánatosnak és szükségesnek tartja a minél teljesebb irodalmi koncentrációt a magyar gondolat szolgálata és a művészi színvonal emelése jegyében. E vonatkozásban az irodalom nemzeti jellegét a legszélesebb liberalizmussal kívánja értelmezni, amikor a magának vall minden irodalmi értéket, amely a magyar nyelv eszközeivel dolgozva nem tagadja meg a nemzet testével való közösséget, illetve nem fordul a nemzeti gondolat ellen. Egyben a legszigorúbb kritikával kívánja felvenni a harcot mindenfajta irodalmi dilettantizmus ellen, amely akármelyik oldalról jelentkezik.“

A Szentiványi Kúria megalakulása óta elevenebb irodalmi élet indult meg, a Kazinczy könyvkiadótársaság Prágába tette át székhelyét és máris egy sorozat értékes magyar könyvet adott ki. Azonkívül a magyar irodalom pártfogói irodalmi és tudományos művek jutal-

mázására közel 100.000 korona összegben pályadíjakat tűztek ki.¹ A pályázatok benyújtásának határideje nagyrészt a múlt év végén járt le. Ez mindenestre elismerésre méltó teljesítmény.

A MAGYAR IRODALMI és tudományos koncentráció megvalósítására törekvő mozgalom, mely a magyarság szellemi függetlenségét meg akarta óvni, nem igen volt a prágai csehtót hegemonizmus kedvére való, mert hiszen attól tartott, hogy a kijegecesedő nagy magyar kultúrszerv még inkább fogja összetartani és összekovácsolni a magyar erőket. Ezért a divide et impera módszerével egy elhárító cselekedetre szánta el magát, mellyel három irányban gondol a csehszlovákizmus részére taktikai előnyöket szerezni. Mikor 1930 őszén Masaryk beutazta Szlovenszkót, koszorút helyezett Madách sírjára, azután Losoncon beletaposott magyar panaszok miatt a magyar nemzet önérzetébe, majd pedig Pozsonyban egy magyar tudományos „akadémia“ létesítésére vonatkozólag tett ígéretet. A köztársasági elnök egymillió cseh koronányi összeget bocsátott az alakítandó magyar tudományos, irodalmi és művészeti társaság rendelkezésére.

Miért ez a hirtelen adakozás, mely ugyan csak évi 60 ezer cseh korona felhasználható költségösszeget juttat a társaságnak? Prága ezzel meg akarta hiúsítani a független magyar tudományos szerv kialakulását, ezzel az alamiznaszerű összeggel a magyar nemzetrésztől nemcsak izolált, de egyenesen elkerült, a kormány szolgálatában álló és magyarul író elemeket olyan helyzetbe akarta juttatni, hogy a szlovenszkói magyar élet tényezőivel végre kontaktusba kerülhessenek és a magyarságot megbontó munkájukat sikeresebben folytassák és végül, hogy Prága szellemi irányítása mellett egy a történelmi együvértartozás érzését destruáló olyan magyar irodalmi és tudományos tevékenység bontakozzék ki, mely a magyar nemzeti hagyományokat megtagadja.

A társaság előkészítése, megalakulása igazolja ezt a mi megállapításunkat. Pérer István csehtót közoktatásügyi miniszter, az u. n. rendtörvény apja és szerzője, a Tuka elleni hajsza egyik rendezője, kinevezte a magyar tudományos, irodalmi és művészeti társaság elnökévé Orbán Gábor pozsonyi középiskolai tanárt, aki finn-ugor nyelvész, néhány iskolakönyvet írt és ezenkívül két kész munkájának kézírata hever kiadatlanul asztala fiókjában. Dérer kinevezte egyúttal az előkészítő bizottságot is. Tagjai lettek: Antal Sándor, a Reggel című csehszlovák kormánylap szerkesztője, azelőtt Hodzsának egyik asszisztense a magyar földműves nép közötti szegényes kísérletezésénél, Surányi Géza, a Reggel című csehszlovák kormánylap másik szerkesztője, Várad Aladár, a „Csehszlovákiai Magyar Népszava“ című csehszlovák szociáldemokrata kormánylap szerkesztője, Szerényt Ferdinánd középiskolai tanár, Masaryk magyarnyelvű életrajzának szer-

¹ Így Csáky Mihály gróf, Eszterházy János gróf, Hercog Ignác, Tarján Ödön, Rákossy Lajos, Kadosa Pál, Földes Dezső, a Kazinczy-társaság, a Prágai Magyar Hírlap, a Liptószentiváni Subalpina r. t., — azonkívül a pozsonyi Bán Bertalan díj, a Tátrabarátok díjának, a Balassa Bálint, a Reviczky Gyula, a nógrádi Madách díjnak, a szépesi magyarok, a magyar falu és a pozsonyi intellektuellerk díjainak nevezetelen alapítói.

zője, Farkas Gyula középiskolai tanár, Angyal Géza festő és cégérnek Győry Dezső és Sziklay Ferenc valódi magyar írók. Tehát a kilenc-tagú kinevezett előkészítő bizottságban volt három kormánylap szerkesztő, három középiskolai tanár, két író és egy festő. Hogyan került ebbe a társaságba Sziklay és Győry?! Hiszen miképpen a Csömörök, Szappanosok, Földesek stb. vezetése alatt magyar népviseletbe öltözöttapidíjas magyarok menete kiáltotta Prága utcáin: „Éljen Hodzsa apánk!” — ugyanígy kiáltozza ez a társaság is nem annyira, hogy „Éljen Masaryk apánk!” — hanem hogy „Éljen Dérer apánk!”.

Ez a bizottság március 12-én tartotta első ülését Dérer elnökle-tével. Később az alakuló közgyűlésre a Dérer által jóváhagyott alapító tagokat meghívták, ahol persze Orbán Gábor folyton hangoztatta ugyan, hogy a bizottság és társaság is politikamentesen fog működni, de hogy ez mennyire lehet igaz, arra közlünk a tag urak eddigi írásaiból néhány szemelvényt. Az előkészítőbizottság vezető tagja Váradi Aladár, Surányi Gézával, a bizottság titkárával közös könyvében¹ a következőket írta:

„Szent István koronája birodalmának helyreállítására hangoztatott minden jogcím szétmorzsolódott a történelmi fejlődés malomkövei között, mert:

1. A honfoglalás nem jogcím. Aki kardra hivatkozik, kénytelen maga is respektálni a kard jogát és belenyugodni a faraók bölcsességébe: a kerék talpa nemcsak felemelkedik, hanem alá is fordul.

2. A hivatalosan tanított és Bethlen által is hangoztatott érv, hogy a nemzetiségek befogadott telepítések útján szívárogtak Magyarországra, ugyancsak nem állja meg a történelmi kritikát. Főleg nem áll ez meg a szlávokkal szemben, akik — hogy ezzel a magyar politikusok által előszeretettel használt kifejezéssel éljünk —: őslakosai voltak a történelmileg kialakult Magyarországnak. Különben is elég utalnunk e tekintetben arra a körülményre, hogy a telepítések a történelem folyamán mindenkor bizonyos autonóm jogok — akkor így fejezték ki: privilégium — biztosításával történtek. Mit számított akkor a földbirtoklás joga? A honalapító első magyar királyok adománylevelei is mindenkor azt emelik ki, hogy hány jobbágyszemélyt, nem pedig hogy hány hold területet adományoztak hűveiknek. Akkor csak az emberi munkaerő számított, s magában a föld ügyszólván értéktelen volt.

A magyar történetírók is elismerik, hogy a magyarság magában nem lett volna elég az ország területének benépesítésére. Amellett a folytonos belviszályok okozta egymásirtás, a tatárjárás, a török háborúk, a vallásháborúk, az egymástirtó szabadságharcok is egyre fogyasztották a magyarságot és folytonos telepítések nélkül nem is lett volna fenntartható az ország. Csoda, hogy magyarok egyáltalán még vannak!

3. Az 1000 éves integritás is csak teóriában volt meg. Elég a magyar iskolák történettanításához használt kézitérképet átnézni, látni fogjuk, hogy az 1000 éves egység valóságban 1000 éves szétdaraboltságot jelent. A történelmi egység, főleg nemzeti és nemzetiségi szempontból, legfeljebb a 67-es kiegyezéstől Trianonig volt meg.

4. A természetadta geográfiai egység értékét, helyesebben teljes értéktelenségét a valóságban éppen a fenti 1000 éves széttagoltság jellemzi legjobban. De láttuk, hogy geográfiailag sem létezett a valóságban.

5. A gazdasági egység kialakulását, helyesebben annak mesterséges kifermálását láttuk a magyar gazdasági politika felrajzolásában. Azt is láttuk, hogy az a beállítás is teljességgel alaptalannak bizonyult, mintha Magyarország a mai határai között gazdaságilag életképtelen lenne.

6. A kulturális fölény tetszetős elmélete is csak a magyar iskolaügyek miniszterének reklámszólamaiban és a magyar irredenta naiv

¹A magyar múlt és jelen. Írták: Surányi Géza és dr. Váradi Aladár. Bratislava, 1928. 257 l.

álmodozásában nyilvánul meg. A valóság bizony nagyon szomorú differenciát mutat — a magyarság kárára.

Marad két szempont: a stratégiai és etnográfiai határok kérdései.

7. Nyíltan kimondjuk: előttünk, kisebbségi magyarok előtt a stratégiai szempontok abszolúte számításba sem jönnek. Ali tudjuk, hogy Csehszlovákiának egyáltalán nincsenek imperialisztikus háborús szándékai Magyarországgal szemben. A Benes-kondpiálta Keleti Locarno is bizonyíték erre. Azt is viszont nagyon jól tudjuk, hogy a magyar népnek nincsen szüksége semmiféle háborúra! Az utódállamok határai mentén élő magyar kisebbségek egyben biztonsági mentőövívül szolgálnak számára is minden háborús szándék ellen. Katonai stratégiai határookra tehát nincsen szükség.

8. Az etnográfiai határkérdés maradna úgy jogi, mint morális szempontból az egyedül vitatható. Csakhogy: ez a kérdés nemcsak Magyarországgal szemben áll fenn. Hasonló problémája megvan — a háborús alakulatoktól eltekintve — pl. Svájcnak is Olasz-, Francia-, Németországgal szemben vagy viszont.

Nem is kérdés, hogy vajjon a svájci német, svájci olasz, svájci francia — az etnográfiai (vérségi, nyelvi, kulturális) kapcsolatok mellett is akarna-e az anyaországhoz visszacsatlakozni vagy sem?

Kertelés nélkül kimondjuk, — s ezt vegyék még egyszer komolyan tudomásul a magyarországi politikusok is! — az itteni magyar kisebbség nemcsak a magyar úriosztályból: a történelmi gentry s a magyar kereskedelmi-iparpolitika lecsúszott kreatúráiból áll, még kevésbé a föld-reform ellen ágáló nagybirtokosokból, — az itteni magyarság széles néprétegeire: a városi és falusi dolgozók tömegeire pedig a mai Magyarország nem gyakorolja azt a vonzóerőt, amely egy — etnográfiai határok tekintetében dönteni egyedül hivatott — népszavazás esetén Magyarország javára billentené a mérleg serpenyőjét!“

A Csehszlovákiai Magyar Tudományos Társaság szépirodalmi szakosztályának elnöke, Antal Sándor pedig október 28-án az ünnepi cikkben következőképpen áradozott:

„Itt inkább ember lehet és lett az ember, mint a többi utódállamban. Ez s ennél sem kevesebb, sem több az értelme és indokolása annak, hogy a gondolkozó kisebbségi magyar szívbéli ünnepének tartja a köztársaság alapítása napjának tizenharmadik évfordulóját.“

„A mi ünnepünk a meggyőződés ünnepe. Őszinte és becsületes az a meggyőződésünk, hogy a köztársaság földjét otthonának tartó sokszázezer magyarnak több oka van résztvenni ebben az ünnepben, mint a régi ország hivatalos ünnepeiben, mert az új országban éppen olyan valóságos polgárjogot kapott, mint a csehek és szlovákok. A valóságos szót azért hangsúlyozom, mert fontos, mert igaz.“

Kartársa, Surányi Géza pedig ilyenképpen üti a cseh nagydobot október 28-án:

„Az az állam és az a nép, amely felszabadulása örömmámorában alkotmánytörvényének megszabásánál nem a megtorlásra gondolt, hanem arra, hogy az egykori elnyomók és egykori ellenségek szabadságjogainak biztosításával (!) rendezze be új állami életét, amelyben már csak szabad és egyenjogú népek kultúrája versenghet egymással, — ez az állam és ez a nép garanciája a mi jövőnknek is. És ahogy időben távolodunk és egyre beljebb és beljebb haladunk az új állam történelmi fejlődésében, annál intenzívebben, annál őszintébb melegséggel és együttörvendéssel ünnepelhetjük mi magyarok is október 28. napját, mint érmék az új államnak, a csehszlovák Köztársaság születésének évfordulóját.“⁴¹

Dérer mint a csehszlovák szociáldemokrata párt szlovenszkói vezére az előkészítő bizottságot nagyrészt szociáldemokratákból és emigránsokból állította össze, minek következtében az egész magyar akadémiai alakulás csakhamar a csehtót politikai pártok hatalmi féltékenységének tárgya lett. Az agrárpárt, a nemzeti demokrata párt, a cseh néppárt Déerre támadtak, hogy saját embereit, nem pedig az ő magyar

renegátjaikat ültette az intézménybe. Választási, pártkorteszi intézménnyé degradálta ez a vita a „politikamentes“ magyar tudományos társaságot. Még a cseh nemzeti demokrata „Národní Listy“ című prágai lap is megjegyezte, hogy az

„illetékes bizottság megválasztása, illetve kinevezése ellenzésre talált a magyarok részéről, alak rámutatnak egyes személyek alkalmatlanságára, mert sem a tudományban, sem a művészetben való otthonossággal nem dicsekedhetnek/*

A tót néppárti „Slovák“ című lap ezzel a csehszlovák korteslármával kapcsolatban rámutatott arra, hogy mennyire van agyonpolitizálva az egész csehtót közélet és egészen bizonyosnak mondta azt, hogy ha az iskolaügyi miniszter székében

„egy agrárius ülne, akkor a Magyar Tudományos és Szépművészeti Társaság előkészítő bizottságát teljesen agrár formára szánták volna,— s ma a szocialista elvtársak éppen Dérer főelvtárrsal az élükön volnának azok, akik az egész köztársaságot telekürtölnék, hogy az agrárok milyen kvalifikáció nélküli emberekkel ültették tele a bizottságot.

Igazán nem irigyeljük magyar polgártársainktól ezt a nagy ajándékot, sőt nemcsak, hogy nem irigyeljük ezt az összeget, de ilyen ajándékot nem is kívánnánk magunknak.“

A társaság alakuló gyűlése 1931 november 10-én történt. A meghívott rendes tagok névsorában sok oda nem való elem szerepel, akiknek sem a magyar tudományhoz, — mint azt a Prágai Magyar Hírlap főszerkesztője, Dzurányi László megállapította — sem a magyar művészethez az egész világon semmi közük, sőt a magyar néptömegekkel sincsenek komoly Vonatkozásaik. Az alakuló ünnepi gyűlésen niegjelent Dérer miniszter a következő kétségtelenül politikai kijelentéseket is tette:

e tisztára irodalmi, tudományos és művészi törekvések érvényesítésére szolgáló társaság megalapításának kettős nagy állampolitikai jelentősége van. Először: jelenti, mint már kifejtettem, a csehszlovákiai magyarság és szellemi irányítói minden kétséget kizáró akaratomegnyilvánulását az államhűség és a csehszlovák állameszme mint történelmi fejlemény, történelmi szükséglet és történelmi célszerűség elismerése értelmében. Másodsor: a társaság megalapítása, a köztársaság Elnökétől eredő iniciativa, a megalakulást lehetővé tett milliós adomány s a közművelődési kormányzat készsége a társaság anyagi és erkölcsi támogatására tanujelét képezi annak a ténynek, hogy a csehszlovák köztársaság és felelős kormánya soha nem követett és a jövőben sem óhajt követni elnyomási politikát a csehszlovákiai magyarság kulturális törekvéseivel szemben, hanem ellenkezőleg köztársasági kormányzatunk előkelő kötelességének tekinti, hogy a magyar lakosság kulturális fejlődését lehetővé tegye, biztosítsa és előmozdítsa s hozzájáruljon a velünk és nálunk élő magyarság saját nemzeti jellegének fenntartásához.“

Dérer miniszter, aki most is magyar vidéken magyar iskolákat szüntet be és aki ezidei költségvetésében is megmutatta azt, hogy a magyar iskolaügyet mennyire mostohán kezeli és aki a magyar lakosságú területeken óriási összegekkel támogatja és szervezi a csehtót iskolákat, a legnagyobb hidegvérűséggel szónokolt azután arról is, hogy ők nem akarnak a magyar halastóban halászni, hanem mindegyik, a csehtót, a magyar nemzet is óvja meg és tartsa meg saját halait. Ha ez komolyan meggyőződése, akkor szüntesse be a Szlovák Liga lélekfogdosó működését magyarlakta vidékeken, adjon a magyarságnak arányszá-

mának megfelelő iskolát, polgári iskolákat, középiskolákat, főiskolákat, szakiskolákat, diákjóléti intézményeket, stipendiumokat, színházakat stb. Rendszerint azzal leplezik Déder és társai magyarpusztító politikájukat, hogy azt hirdetik, hogy ellenségük a múltban sem „a magyar ember“ volt, csupán egy társadalmi osztály és annak aláztos kiszolgálói, mint ezt Ország szlovenszkói országos elnök szavalta az ünnepélyes közgyűlésen. A magyar középosztály gerincének állandó szidalmazásában merült ki a csehszlovákiai tudományos társaság kormány által fizetett egyes vezető tagjainak szlovenszkói „irodalmi“ működése. A szépirodalmi szakosztály elnöke ilyenképpen ünnepelte meg a „magyar“ tudományos társaság megalakulását:

„Történelmi jelentősége van ennek a mai dátumnak, mert az idők kezdete óta először történik meg, hogy nem egy osztály, hanem az ország földjén élő és dolgozó egész magyarság hozzájut egy intézményhez, melynek segítségével ősi nyelvét, nemzeti érzését, egész kultúráját szabadon fejlesztheti. Az állam feje, a köztársaság elnöke tette jóvá azt a hibát, melyet a Karok és Rendek Magyarországnak urai elkövettek a magyar néppel szemben, mikor osztálymalmuk biztosítása érdekében elvonták a dolgozó néptől a kultúrát, hogy a tudomány nélkül való nép engedelmesen szolgáljon. Ennek az országnak a földjén megszűnt a nemesi Karok és Rendek uralma, a hatalom visszajutott a dolgozó nép kezébe, az ország élére a dolgozó nép legnagyobb, legérdemesebb fia került.“

Ezzel szemben nem kell nekünk kiemelnünk, hogy Magyarország nemessége, melyben voltak bőven tótok is, Magyarország kulturális fejlődésének legértékesebb előmozdítói és munkásai voltak. Természetesen az ilyen magatartás a legnagyobbfokú bizalmatlanságot ébresztette a magyar nemzetrészen és Szüllő Géza az ú. n. Masaryk-akadémiára vonatkozó nyilatkozatában hangsúlyozta azt, hogy éles különbséget kell tenniök, hogy mit jelent az, ha valamely intézmény magyar, vagy hogy abban csak magyarul beszélnek, mert nagy különbség az, hogy egy sajtótermék magyar sajtótermék-e vagy csak magyarul megírt sajtótermék? Reámutatott arra is, hogy nem véletlen, hogy a szlovenszkói régi magyar szervezetek vezetői nem hívtak be az akadémia tagjai közé és hogy a régi magyar tudományosság eminens emberei kimaradtak és olyan értékek is, mint Mécs László. Találóan jellemezte ezt a cinikus és hipokrita csehszlovák kisebbségvédelmi kormánypolitikát Dzurányi László a Prágai Magyar Hírlap hasábjain:

„Hogyan akarhatnak a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaságból egy abszolút tekintélyű európai kultúrintézményt növelni, amikor a tudományos pályának nekiinduló magyar iskolásfiú sokszor még a magyar helyesírást sem kapja útra-valóul, mekcennyel ír,¹ de nemcsak nyelvének köntöse, hanem lelke is eltorzul az iskola padjaiban. Meg azután a magyar nyelven történő irodalmi képzés, mégha oly hibás is, a középiskola nyolcadik osztályával megszűnik, magyar egyetem, magyar fakultás nincsen, bár a magyarságnak ehhez való igényét még a nem a mi javunkra elfogult Scotus Viator is elismeri. A magyar ifjú számára tehát nincs megadva, hogy a maga nyelvén szerezzék meg tudományos kiképzését, ha pedig magyarországi egyetemre megy, diplomáját nem nosztrifikálják.“

„Hol van egy egyetlen komoly tudományos, irodalmi vagy művészeti ösztöndíj, amit magyar ember kapott volna vagy kaphatna? Az állami díjakból az uralkodó nemzetbelieken kívül jut a németeknek, de a magyaroknak semmi. Már szimptomatikussá vált, hogy a magyarok csak jelentéktelen dugsegélyekhez juthatnak, aminek többnyire megvan

¹ Tehát cs, ny, zs, stb. helyett c, n, z-t!

a politikai mellékíze. Keserű sors, hogy a magyar főiskolások részére egyetemi ösztöndíjak sincsenek, menzasegélyhez is csak akkor juthatnak, ha szlovákra vagy csehszlovákra mázolja át magukat.“

„Továbbmenve a kulturális hézagok során, megállapíthatjuk, hogy a szlovenszkói magyarságnak nemcsak egyetemi katedrái nincsenek, nemcsak a felsőfokú tudományos képzés hiányzik, de a magyar tannyelvű gimnáziumok ötvennégy tanári katedrája is lassan elvesz a magyarság számára, mert — a kormánypolitika intenciói szerint — elfoglalják az odadirigált magyarul is tudó szlovákok.“

„De alig van adva a magyarok számára a tudományos önképzés lehetősége is. Itt a magyar könyvtárak padlásratakáritása után nagyon gyérek az eszközök, sőt a kulturális határzár következtében a Magyarországon megjelenő tudományos könyvek és folyóiratok sem kerülhetnek be. Hiányzanak a magyar főiskolás ifjúság számára a modern egyetemes központi könyvtárak.“

Mindezt azért tartottam szükségesnek ilyen részletesen és a szükséges idézetekkel illusztrálva megírni, mert az üdvözlések sorában a következőket is találtam:

„A Kisfaludy Társaság testvéri szíves üdvözlését küldi.“

„Magyar írók Egyesülete“ (Budapest), Voinovich Géza elnök. „Egyesületünk örömmel látja a csehszlovák köztársaság területén élő és dolgozó magyar tudósok, írók és művészek egyesülését, összefogását egy közös cél, a műveltség haladása, a tudás terjesztése és az emberiség számára egy jobb jövő előkészítése érdekében.“

„A szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem rektora és tanácsa szívből jövő meleg üdvözlését és szerencsekívánatait küldi.“

Magyar Nyelvőr (Budapest). Balassa József szerkesztő. „Annak a körnek az üdvözlését adom át, amely a Magyar Nyelvőr körül csoportosulva örzi Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond emlékét és dolgozik a magyar nyelvtudomány művelésén és ápolja a magyar nyelv tisztaságát. Annál több joggal tehetjük ezt, mert társaságuk abban a városban alakul meg, ahonnan folyóiratunk nagynevű alapítójának, Szarvas Gábornak munkássága kiindult és ahol első, jelentékeny, új utat törő munkája 64 évvel ezelőtt a két. gimnázium értesítőjében megjelent.“

Több mint valószínű, hogy félreértés vagy misztifikáció van a dologban, mert el nem képzelhető, hogy ezek az üdvözlők tudták volna, hogy a pozsonyi tudományos és szépirodalmi társaság megalakításának tendenciája tulajdonképpen a magyar nemzeti közösség ellen irányul.¹ Ha a társaság egyik tudományos célja annak az irányelvnek magyarnyelvű és tudományos mezben való propagálása, hogy a magyar nemzet rész elszakítása „történelmi szükséglet“, a „történelmi célszerűség“ természetes következménye, mint ezt Dérer beszédében aposztrofálta, akkor nem szabad, hogy ehhez a társasághoz a magyarságnak vonatkozása legyen. Amíg Orbán, Surányi, Váradi, Szerényi, Antal stb. a prágai hegemonizmus fullajtárai állnak ezen intézmény élén, a magyarság csakis rezervált, tartózkodó magatartást tanúsíthat az ú. n. Masaryk-Akadémiával szemben, melyről mint az előkészítés folyamán, úgy azután is kétségen kívül kiderül majd az, hogy csak az Orbánok, Surányiak stb. akadémiaja.

STEIER LAJOS

¹ Kétségtelenül helyes kitűnő cikkírónk fenti megállapítása: hazai felsorolt intézményeink nem voltak tisztában a Masaryk-Akadémia természetével, amikor üdvözlő távirataikat elküldötték, s ezért a tájékozatlanságon kívül más váddal valóban nem illethetők. A tanulság ebből az, mennyire szükséges nemcsak a kisebbségi szakemberek, hanem minden magyar ember számára az elszakadt területek viszonyainak józan, illúziómentes figyelemmel kísérése, amint az folyóiratunk kisebbségi cikkeiben, oláh, szerb, cseh vonatkozásban állandóan végbemegy. *A szerk.*

FIGYELŐ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Brüning kijelentése a reparációkról; a bázeli szakértők jelentése; az angol, francia és olasz álláspont – A francia kormányválság; az indiai események — A japán-kínai konfliktus

BRÜNING kancellárnak a közvélemény számára váratlanul érkező kijelentése, hogy Németország egyáltalában nem képes több reparációt fizetni, a maga egészében felkavarta a jóvátételek és háborús adósságok jogilag egymástól ugyan elválasztott, de tényleg a felismerhetetlenségig összebonyolult problémáit. Valószínűnek látszik, hogy Németország ezt a dramatikus erejű bejelentést a belpolitikai események nyomása alatt tette. Brüning kancellárnak választania kellett aközött, hogy vagy fokozatosan kisajátítja Hitler programját, amelyre — vagy legalább is egyes részeire — a németységnek mind tekintélyesebb része esküszik, vagy pedig a jobboldali pártok parlamenti nyomásának kell engednie. A kancellár a Brüning-diktatúra megvédését határozta el és bármily kockázatos lépésre szánta is el magát, a tárgyilagos szemlélő számára mindenesetre Németország érdekében levőnek látszik, hogy Brüning a mindenképpen nagy kockázatokat magában rejtő Hitler programúiból kivegye azt, aminek megkísérlését már nem lehet elhalasztani és inkább azzal a szellemi elittel, amit saját maga és munkatársai képviselnek, igyekezzék megvalósítani, mintsem hogy ezt Hitler és gárdája kíséreljék meg. Valószínű, hogy némi diplomáciai előkészítés megelőzte a január 9-1 bombát, mert Angliában elég barátságosan fogadták és a franciaországi visszhang sem volt olyan hirtelenül heves, szankciókkal fenyegetőző, — a Rajna-vidék újravaló megszállását követelő — mint ahogyan azt várni lehetett volna. Hacsak elvont szemléletből ítélünk, taktikailag, ügyesebbnek látszott volna ezt a bejelentést kevésbé bombaszerűen és a bázeli jelentésre s megdönthetetlen erejű adatokra támaszkodva a január 25-ére tervezett lausanne-i konferencián előterjeszteni. Ennek megtartását ugyanis a bejelentés veszélyezteti, viszont talán időnyereséget jelent, ha a bomba robbanása után a heves riposzttra hajló kedélyek kissé megnyugszanak és a különböző érdekelt államok kormányfőfiaiinak és közvéleményének megnyilatkozása már előbb tisztázza a kérdéseket, akár megtartják a konferenciát, akár anélkül jutnak bizonyos elhatározásokra.

Brüning kancellár kijelentésében a bázeli jelentés megállapításaira hivatkozik. Helyesnek látszik tehát, hogy ennek az igen jelentékeny műnek főbb vonásait és következtetéseit rekapituláljuk. A Bázelen összegyűlt szakértők egyhangúan megállapították, hogy a német nép adóterheit már nem lehet tovább emelni, a költségvetési egyensúlyt tehát csakis a kiadási tételek csökkentésével lehet helyreállítani; minthogy pedig ennek az anyagi kiadások terén abszolút akadályai vannak, nyilvánvaló az ebből levonható következtetés, hogy az állam improduktív kiadásait, azaz elsősorban a jóvátételi terheket kell leszállítani. A Németországból az 1931. évben visszavont tőkék összegét 4900 millió márkára becsülik, a külföldön

elhelyezett német tőkét pedig — amennyiben ezt egyáltalában meg lehet állapítani — 8400 millió márkára. Viszont megjegyzi a jelentés, hogy a kimenekült tőkét pedig teljesen lehetetlen felbecsülni. A Birodalmi Bank az elmúlt 12 hónap alatt másfél milliárd márka aranyat és külföldi devizát vesztett. Ezzel szemben áll ugyan a külkereskedelmi mérleg egészen csodálatra méltó aktív szaldója, amely az 1931. év első 11 hónapjára 2624 millió aranymárkát tesz ki. A szakértők is kénytelenek voltak azonban elismerni, hogy ez az eredmény nem jelent ugyanannyi aranyat vagy devizát, bár kétségtelen, hogy a július óta rövidlejáratú kölcsönökre teljesített visszafizetések nagyrészt ennek a többletnek a terhére mentek. De az exportáruért sok esetben hosszúlejáratú váltókat kapott Németország, vagy pedig olyan országok devizáit, amelyek nem bírnak aranyértékkel. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az import oly mértékű csökkentését, mint ahogyan azt Németországban keresztül vitték, szintén nem lehet a kivitel kára nélkül hosszabb ideig fenntartani; az sem kétséges továbbá, hogy az export jórésze raktáron lévő áruból történt s most, hogy a stockok kimerültek, emiatt is erős csökkenés fog bekövetkezni. A brit piac elzárkózása szintén le fogja szállítani Németország export-kvótáját, amelynek özőnve elől más államok is — így Svájc — igyekeznek védekezni.

A kereskedelmi mérleg aktivitását más irányban ellensúlyozza a német birodalmi vasutak jövedelmeinek meredek esése. Ezek 1929-ben még 5400 millió márkát tettek ki és még 1930-ban is könnyű volt ezek terhére a jövátételből a Reichsbahnra kivetett 660 millió aranymárkát kifizetni. A vasutak jövedelmei azonban 1931-ben 3860 millió márkára csökkentek, úgyhogy nemcsak a reparációhoz nem tudnak hozzájárulni, hanem már deficittel küzdenek. Azt a tételt, amire az angolok hivatkoznak, hogy a Németországnak adott kölcsönök tették lehetővé a jövátételek fizetését, legjobban alátámasztja az a statisztikai adat, mely szerint 1926-tól 1930-ig Németország a külföldről kölcsön formájában 18 milliárd aranymárkát kapott, amelynek ötkilencedrészét (10 milliárd aranymárkát) a jövátételek fizetésére fordította. A City és a Wall Street részéről tehát — mondják — nem volt könnyelműség, ha a német termelés fellendülésének időszakában kölcsönökkel támogatta Németországot, de mindenesetre a franciáknak van legkevesebb joguk ezért szemrehányást tenniök, mert hiszen ha Anglia és Amerika nem adott volna kölcsönt, akkor Németországnak már hamarabb meg kellett volna szüntetnie fizetéseit, tehát Anglia és Amerika bankárjai vállalták a rizikót azért, hogy a jövátételi hitelezők megkapják a szerződés szerű fizetéseket, amelyeken ennél fogva csak Franciaország és Amerika keresett.

A bázeli jelentés főképpen három fő szempontra hívja fel az érdekelt kormányok figyelmét, amelyekkel, úgymond, számolni kell: 1. olyan mennyiségű aranyátutalások egyik államból a másikba, amelyek a fizetési mérleget felborítással fenyegetik, csak súlyosabbá tehetik a mai válságot; 2. nem elegendő egy országot mentesíteni kötelezettségei terhérel, amelyet viselni nem bír, mert hiszen ez nem jelent egyebet, mint hogy ezt a terhet a hitelező államokra hárítják, amelyek viszont, ugyancsak mint adósok, amikor rájuk kerül a sor, szintén fizetéseképtelenné válnának; 3. az összes jövátételek és háborús adósságoknak a mai viszonyokhoz való arányosítása az egyetlen eszköz a bizalom helyreállítására, azonban ha katasztrófát el akarnak kerülni, ezt az eszközt késedelem nélkül kell alkalmazni.

Tekintve, hogy ezt a jelentést a francia delegátus, Charles Rist, a Francia Bank volt alkormányzója, aláírta, nyilvánvaló, hogy a francia kormányt nem érhetette teljesen váratlanul a talán nem egészen diplomáciai simasággal és ügyességgel bejelentett német fizetéseképtelenség.

Anglia nem barátságosan álláspontját MacDonald miniszterelnök juttatta kifejezésre, aki hangsúlyozta, hogy Németország mai helyzetében ez a bejelentés nem éri meglepetésként a világot. Azonban a brit közvélemény nem egy orgánuma mutatott arra rá, hogy bármily súlyos is Németország helyzete, a vele szemben tényleg létező rokonszenvet is veszélyezteti, ha kötelezettségeitől kissé nyers módon egyoldalúan akar megszabadulni. Ha a különböző megnyilvánult nézetekből egységes képet igyekszünk alkotni, úgy a brit álláspont következőképpen jegecesedik ki előttünk: a világ gazdasági válságának egyik permanens oká a háborús adósságok és a jótételt tartozások fenntartása, amelyek az egyik kontinens vásárlóerejét a másik kontinens felé történő tartozások teljesítésével megbénítják. Nagybritannia tehát minden kezdeményezést helyesel, amely ezektől a tartozásoktól megváltja nemcsak Nagybritanniát, hanem az emberiséget is. Ezért — a britek szerint — olyan hosszú moratóriumot kellene adni Németországnak, amely alatt előbb az európai államok egymásközött, aztán Amerikával a megfelelő modus procedendit megtalálják. A brit kormány legalább három-, sőt öt éves moratóriumra gondol, tekintetbe véve az amerikai Kongresszus várható ellenállását az adósságok teljes törlése ellen. Viszont van, aki — például Keynes — fél éves vagy legfeljebb egy éves moratóriumot elegendőnek tart, amely alatt a kérdést végleg meg kell oldani, nehogy a mai bizonytalanság még sokáig nehezdedjék a világra. De éppen angol részről hallatszott nagyon komoly figyelmeztető hang, amely óva int a reparációk teljes törlésétől, ami a kitűnően és modernül felszerelt német ipart — minimális belső, és a jótételektől való szabadulás esetén viszonylagosan már nem túl magas külső eladósodása mellett — legyőzhetetlen és minden piacot elfoglaló versenytársá tenné.

Ez az a pont, amelyen a francia álláspont érintkezhetnék az angollal, különbeni éles ellentétjük dacára. A francia közvélemény most meglepő módon nem mutatta azt az egységet, amely rendszerint jellemzi. A Dépêche de Toulouse-tól — ettől a tekintélyes radikális orgánumtól kezdve, amely „szép gesztussal“ a jótételt tartozások teljes elengedését javasolta — a mérsékletet ajánló középpárti lapokon át a pénzügyi szankciókat javasoló Écho de Paris-ig és a Rajna-vidék újból való megszállását követelő Coty-lapokig némi zűrzavar volt tapasztalható, ami annak a bizonyítéka, hogy a köztársaság politikája nem alakult ki és nem is merevedett még meg. Franciaország mindenesetre ragaszkodik a „szerződések szentségéhez“, de valószínű, hogy ha neki elengedik tartozásait, illetve elfogadják, hogy Németország nem fizetése esetén neki se kelljen fizetnie, akkor ezeknek az összegeknek az anullálásába beleegyeznek. Nem hajlandó azonban Németországot teljesen mentesíteni jótételt tartozásai alól egyrészt, hogy biztosítsa az úgynevezett elpusztított területek újjáépítésére fölvetett kölcsön törlesztését, másrészt, mert aggódik Németország fellendülésének következményei miatt. A józan marsruta, amit úgylátszik Franciaország kitűzött magának, a következő: végleg nem engedi el, csak azt, ami nem kerül neki semmibe, ha ez sikerül, — ami Amerikától függ, — a fennmaradó összegre rövid moratóriumot ad, nehogy — így szól a francia érvelés — Németország a világgazdasági krízis mélypontját felhasználja arra, hogy megszabaduljon a jótételektől és egy csapással Európa legerősebb államává váljék. Ezt az álláspontot még különösen megmerevíti az a körülmény, hogy Franciaország választások előtt áll és sem kormány, sem ellenzék nem lenne hajlandó olyan engedményeket tenni, amelyeket a választóközönség esetleg nem hagyna jóvá. Hiszen nem szabad elfelejtenünk, hogy Franciaország is költségvetési deficittel küzd, hogy kereskedelmi mérlege passzív, hogy láthatatlan exportja — idegenforgalma — a minimumra sülyedt és hogy a nála felhalmozódott

arany egy része odamenekült külföldi tőke, tehát bizonytalan vendég, aki a legelső vészhirre tovább menekül.

Az olasz álláspontot a Popolo d'Italia két cikkében állítólag maga Mussolini körvonalozta, amelyekben azt javasolta, hogy az európai államok egységfrontját alkossák meg Amerikával szemben. Jól megérettendő: nem Amerika ellen, hiszen Olaszország és az Egyesült Államok között a viszony a legjobb és nem valószínű, hogy a Duce Washington tudta nélkül tenne ilyen javaslatot. Ellenkezőleg, ez megfelel Borah szenátor kijelentésének, hogy előbb az európai államok rendezzék el ügyeiket, aztán forduljanak az Egyesült Államokhoz, amely javaslataikat komoly mérlegelés tárgyává fogja tenni.

Kétségtelen, hogy emberek és emberi közületek egységfrontját könnyebben lehet valami vagy valaki ellen, mint egy eszméért, vagy terv mellett létrehozni. Nagy érdeme lenne tehát az Egyesült Államok taktikájának, hogy ellenszegült a tartozások spontán törlésének, és Mussolini inidatívájának, ha sikerülne a legfőbb érdekelt európai államok egységes állásfoglalását létrehozni a jóvátételek és háborús adósságok kérdésében. Tekintettel azonban a francia és a porosz választásokra a közeli tavaszon, az amerikai választási kampányra, amely novemberig fog tartani, valószínűnek látszik, hogy senki sem fog végleges rendezésbe belemenni, hanem e rendezés körvonalainak megállapítása mellett áthidaló megoldást fognak keresni, hacsak ezt az esetleg elmérgesedő német belpolitikai helyzet lehetetlenné nem teszi.

A LAVAL-KORMÁNY állásfoglalását még megnehezítette belső válsága. Ezt Maginot hadügyminiszternek, a szélsőjobb oldal legerősebb képviselőjének a kabinetben, hirtelen halála provokálta, bár a francia baloldali és középpárti lapok annak a gyanújuknak is kifejezést adtak, hogy Laval Maginot halálát csak felhasználta arra, hogy a kabinet lemondásával annak rekonstrukciója kapcsán Briand-tól megszabaduljon. Hiszen Laval már a nyár óta maga tartotta kezében a külügyek vezetését és a betegeskedő Briand úgyszólván már csak a népszövetségi ügyekkel foglalkozott. Bármily fáradt volt is a hetvenedik évében lévő Briand, mégis az utóbbi hónapok benyomása szerint szívesen maradt volna külügyminiszter; a Laval-kormány számára pedig az bírt fontossággal, hogy őt a bal- és középpártok külpolitikájuk exponensének tekintették a Laval-Tardieu-Maginot-féle erőszakosan racionális politikával szemben. Laval most maga vette át a külügyi tárcát, Tardieut, aki kabinetjében kétségtelenül a legjobb koponyák egyike, hadügyminiszterré tette, a belügyi és földművelési tárcát pedig két színtelen emberre bízta. Kérdés, vajjon ezzel az összetétellel meg tudja-e kapni Laval eddigi állandó többségét a választásokig.

Míntha a Brit Birodalom az új évben jobb napokra ébredt volna. Az új tarifa kezdi éreztetni hatását és a bizalom a londoni piac iránt feléledőben van. De a legjelentékenyebb bizalmi momentum mégis az indiai események lefolyása. A Round Table konferenciáról hazatérő Gandhi, mint azt már Londonban bejelentette, ismét újra kezdte a polgári békés ellenállásra irányuló propagandáját. Számára nem is volt más út, hiszen a Pánindiai Kongresszus feletti befolyását teljesen elvesztette volna, ha nem lép legalább is a passzív ellenállás útjára. Ezenkívül azonban a legkülönbözőbb tartományokból erős aktivista megmozdulások híre jött Delhibe. Amire azonban a hindu forradalmárok úgylátszik nem számítottak, az Willingdon lord kormányának gyors és erélyes fellépése volt. Az alkirály, aki az indiai államszolgálatban nőtt fel és mielőtt kanadai főkormányzó lett volna, éveken át Bombay kormányzója volt, ismeri Indiát és tudja, hogy ezt a kevés kohéziót mutató, fizikailag kimerült, tarka sokféleségű keleti fajtát csakis eréllyel,

erő éreztetésével lehet féken tartani Néhány nap alatt összefogatta az összes nyílt lázadókat és amikor Gandhi, figyelmeztetések dacára, a törvények — bár békés — megszegésére hívta fel a lakosságot, pillanatnyi habozás nélkül elfogatta a Mahatmát, aki néhány héttel előbb még a király vendége volt. De az indiai kormány nem állt meg ennél a lépésnél: célja az volt, hogy a kongresszust tehetetlenné tegye, ezért gyors egymásutánban lefogatta a leghevesebbet közöttük, Pandit Javaharlal Nehmt, a két Patelt — az egyik a nemzetgyűlés elnöke volt—és a kongresszus elnökét, utánuk pedig a helyükbe megválasztott két pótelnököt. Ügylátszik, a lélektani számítás helyesnek bizonyult: a mozgalom fejei börtönben lévén, a kevésbé tehetséges alvezérek között viszálykodások törtek ki, ami az akciójukat észrevehetőig megbénította. Másfelől pedig meglepő volt az a szinte apatikus csend, amivel a Mahatma elfogatását fogadták, ha ugyan az angol forrásból jövő és kissé talán megcenzúrázott híreknek hitelt lehet adni. Mindenesetre az angol politika most két pilléren nyugszik Indiában: az egyik a törvények könyörtelen érvényesítése a rendbontókkal szemben, amit legjobban jelképezett a pánindiai kongresszus törvénytelenné deklarálása; a másik pillér pedig a Round Table konferencián a brit kormány által bejelentett reform-munka gyors befejezése, azaz a federális alkotmány kiépítése és az autonómiák kérdésének megoldása. Amit a józanul engedélyezhető fejlődés útján megadhatnak, azt gyorsan meg akarják valósítani a bis dat qui cito dat elve alapján. Viszont tudatában vannak annak, hogy ennek előfeltétele az, hogy megingathatatlan erőt mutassanak. Brit vélemény szerint tehát lehet ugyan, hogy gazdaságilag a bojkott következtében még szenvedni fognak, lehet, hogy a kongresszusi pártok nem lesznek hajlandók egyhamar engedni) de végeredményben mégis nemcsak a birodalmat mentik meg, hanem Indiát is megvédik önmaga ellen.

A TÁVOLKELET konfliktusában nem állott be semmiféle békét ígérő változás. Ellenkezőleg, Japán a Népszövetséggel éppoly kevésbé törődve, mint a többi nagyhatalmakkal, hadi műveleteit zavartalanul befejezte, nyilván úgy, ahogy előre tervezte őket: elfoglalta Csincsu és csapataival előre nyomult egészen a nagy kínai falig, San-Hai-Kvanig. Mindezt a banditák elleni védekezés címén (nem memők azt mondani, hogy ürtügye alatt, mert Mandzsúriában tényleg nincs közigazgatási rend, viszont rablóbandák vannak és még a rendes hadsereget is nehéz megkülönböztetni a közönséges banditáktól). Az események ilyen fordulata egy bizonyos mértékig felrázta a washingtoni kormányt, amely udvarias jegyzékben figyelmeztette elsősorban a tokiói és nankingi kormányt, de ezenkívül az 1922-ben aláírt washingtoni egyezmény többi kontraheüsét is arra, hogy a japán csapatok előrenyomulása fenyegeti az úgynevezett nyitott ajtó politikáját, amelyhez pedig az Egyesült Államok kormánya továbbra is ragaszkodni óhajt. A jegyzék éle nyilvánvalóan Tokió ellen irányul, amit ott észre is vettek és bár a Mikádó kormánya válaszában bevallotta, hogy túllépte a nankingi egyezmény által számára engedélyezett határokat, de hivatkozik a banditák provokációjára. Egyben finom iróniával — a keletiek alig észrevehető mosolyával — fejezi ki megalégedését afelett, hogy az Egyesült Államok oly élénk érdeklődést tanúsítanak a mandzsúriai helyzet iránt. Közben a Népszövetségnek, illetve az öt nagyhatalomnak — Angliának, Franciaországnak, Németországnak, Olaszországnak és az Egyesült Államoknak — sikerült megalkotni azt az ötös vizsgálóbizottságot, amelyet a helyzet tanulmányozására Mandzsúriába küldenek ki. Hogy ez a bizottság fog-e tudni eredményeket elérni és ha igen, milyeneket, azt pillanatnyilag nehéz volna megmondani, mert hiszen ez a helyi technikai nehézségeken

és az okkupáló hatalom passzív ellenállásán kívül még attól is függ, hogy milyen nyomást lesznek hajlandók az elsősorban érdekelt nagyhatalmak Japánra gyakorolni. A békés jegyzékküldéssel a washingtoni State-Department valószínűleg nem fog sikert elérni az önmagukban rendkívüli módon bízó és még háborútól sem félő japánoknál. Hogy Amerika hajlandó-e erőlyesebb fellépésre, az ma még több, mint kétségesnek látszik. Nagybritannia pedig, amelyet már régebben meggyanúsítottak azzal, hogy még a londoni konferencia idejéből titkos megállapodása van Japánnal, már a kollektív jegyzék akciójában sem vett részt úgy, ahogy azt Stimson államtitkár kérte a többi kontrahens részéről s e helyett a diplomáciai akció legenyhébb formájával elégedett meg. A nagyhatalmak tehát részben gyengék, részben pacifisták és egymásközt nem egységesek. Hacsak más eszköz nem áll rendelkezésükre, — pl. Amerikának gazdasági és pénzügyi presszió— akkor végül bele kell majd nyugodniok abba, hogy Japán, ha nem is annektálja Mandzsúriát, az elfoglalt területeket többé ki nem adja a kezéből.

OTTLIK GYÖRGY

A XX. SZÁZAD SZÍNHÁZI TÖREKVÉSEI

A XX. SZÁZAD színjátszása a kort jellemző összes jegyeket magán viseli. Mindazok a művészetvilágnézeti eszmék, melyek az utolsó^k évtizedekben Európát foglalkoztatták, a színpadon is éreztetik stílusalakító és stílusrobbantó erejüket. Rendszert teremteni a jelenségek zűrzavarában ugyanolyan nehéz, mint az irodalom vagy a képzőművészetek területén, a különbség csak az, hogy míg itt a művek fennmaradván, a múltó idő meghozza a kellő távlatot, mely magától segíti a kor egységbelátását, a színház életjelenségei az utókor számára a maguk művészi valóságukban soha nem válhatnak esztétikai élmény ideális tárgyává, csak múmiaéletet élnek a fényképeken, a kritikák elemzéseiben, leírásaiban és a rendezőkönyvekben. Az irodalom és képzőművészetek területén kikristályosodott fogalmak, jelszavak, definíciók analógiás alkalmazása sem igen, vagy csak ritkán segíthet a színház területén, mert a színház autonóm, saját belső törvényei szerint alakuló, változó kultúrjelenség. A szellemtudományi módszer alkalmazása pedig e téren ma még korai, mert nem előzheti meg a színházfilológiát, mikor a színjátszás egyszerű pragmatikus történelme is kivizsgálatlan. Egy-egy irodalmi vagy művészi stíluskorszak elnevezéséhez ezenkívül annyi kötött képzettársítás tapad, hogy inkább félrevezet, mint útbaigazít a kulisszák világában. És mégis a XX. század színházi kultúrájának összefoglaló történelmi vázlatát egy irodalmi-művészeti iránnyal kell kezdenünk, mely világosan és lakonikusan jellemzi a századforduló színházművészetének uralkodó eszméjét és ez: a naturalizmus.

A színpadi naturalizmus nem az irodalmi és képzőművészeti valóságkultusz átsugárzását jelentette a „forró deszkákra“, hanem magának a színpad stílusfejlődésének egyik logikus állomása volt, párhuzamosan, de nem pontosan egyidejűleg az előbbiekkal. Az európai színházi kultúra egész történelme nem más, mint valami titokzatos szellemi erők által hajtott rohanás az empirikus világ és a pszichológiai ember minél hívebb teatrális megérezkítése felé. A naturalizmus ebből a szempontból végállomása egy több évszázados realista hajlamú korszaknak. Szép feladat lenne ezt az utat vázolni, amíg idáig jutott a színpad, azonban nemcsak hogy messze meghaladja e tanulmány kerekeit, de jelen céljainkon is kívül áll.

Az életvalóság teatrális megragadása nem jelentkezik olyan egysegesen a színpadon, mint a festészetben vagy az irodalomban, aminek oka az, hogy a színház heterogén elemek furcsa komplexuma. Először a kosztüm és a kellékek terén jelentkezik a „valóságos“ dolgok haj-

szólása, aztán a díszlet képszerűen valóság-hű kialakításában. Például arra súlyt helyeztek, hogy a háttérre festett Fórum Romanum archeológiai-igig lehető legpontosabb rekonstrukció legyen, de az nem tűnt fel senkinek, hogy a színész karját kinyújtva eléri a hatalmas oszlopok fejét. A történelmi realizmus a színpad holt elemeinek múzeumszerű hitelességét jelentette és ebben a környezetben állt a mai szemmel és mai füllel patetikusnak ítélt színész. A játék életszerű közvetlenségét csak a fejlődés következő fokán valósították meg, egyrészt az előzmények szerves következményeképpen, másrészt a naturalista dráma inspirációjára. Az irodalomnak a színpadi játéktílusra gyakorolt hatása azonban nincs ellenhatás nélkül. A naturalista dráma köszönhet annyit Brahmnak, Aütoinenak és Sztaniszlavszkynak, mint ezek neki.

Antoine, aki egy párizsi irodai asztal mellől, legyőzhetetlen rendezői hajlamtól hajtva, küzdötte fel magát az igazgatói székhöz, 1887-ben, Brahm, mint berlini színházigazgató, a kor jeles dramatikusaik lelkes barátja, 1892-ben, Sztaniszlavszky pedig, miután laikusokból fáradhatatlan munkával kívánsága szerint való színészeket faragott, Moszkvában, 1897-ben kezdte meg reformtevékenységét a naturalizmus jegyében. Mindhárman szembefordulást jelentettek a színészi páthosszal, a játékban a lelki folyamatok minél pontosabb érzékeltetésére törekedtek, az egyéni virtuózkodást kiirtva, az egyes színészek pontos összehangolása, az együttes megteremtése volt rendezői főcéljuk. A századfordulón győzedelmeskedő, akkor merész, új irány még ma sem vesztette el teljesen életerejét. A három nagy reformátor közül kettő még él, egy pedig ma is aktív és a moszkvai Művész Színház akkori produkciói még a mai ember számára is színházi élményt jelentenek. A naturalizmust követő európai színházi jelenségek tehát szimultán rétegeződnek egymás mellé és fölé, a kronológia nem igazíthat el három évtized szűk kis időközében. Az irodalom és képzőművészet jelszavai, az „izmusok“ sem segítenek tovább a megértésben, mert a színpad művészete fejlődését tekintve a századfordulón elveszti közvetlen kapcsolatát a mai drámával, meggyengül a kölcsönös inspiratív viszony, a képzőművészet pedig színpadikig követhetetlen utakon keresi a maga korszerű stílusát.

Az utolsó három évtized a megállást nem ismerő, nyughatatlan színházi önkeresés kora. Az egyes rendezők, színészek, színpadtervezők egyéniségük, nemzetiségük, temperamentumuk szerint, öntudatosan vagy öntudatlanul keresik az új kor új emberének teatrális önkifejeződési formáját. Az a sokféle kísérlet, mely szemünkbe ötlük, több mint egyszerű reakció a színpadi naturalizmusra. Természet, az élet utánczása valami színpadon kívül fekvő princípium volt a színházalkotás szempontjából, elérése pedig illuzórius és csalódásokkal teljes. A kiábrándulásnak egyformán be kellett következnie úgy a színészi játékmódban, mint a színpadi kép kialakításában. Kiderült, hogy nagyon kevés darabot lehet naturalisztikusan játszani és meghal a dráma, ha nincs összehangolva a színész, a rendezés a darab szellemével. Schiller „Kabale und Liebe“-jében nem lehet ezeket a szavakat, melyben a nagy romantikus ifjúi tüze izzik: „Nichtswürdige! ich

verwerf dich — ein deutscher Jüngling“ — kesztyűt gombolgatva mondani, mint ahogy azt Rudolf Rittner tette. Az anyagok, a tárgyak, a természetű színpadai kép valóságosága pedig még az illúzióját sem tudja adni a valóságnak. A külső világ jelenségeinek teatralis utánzása helyett a színpad törvényeinek kutatása következett, kialakult egy belső princípium követésének szükségérzete, a teatralitás elve. A színpadnak ez a visszafordulása önmagához azonban szükségszerűen stíluszéthullást is eredményezett, mert míg a valóságutánzás valami személyfölötti kategorikus imperativus erejével egységet kényszerített a legkülönbözőbb színpadai produkciókra, addig a „teatralitás“ sokféleképpen értelmezhető, alkalmazható elve a legkülönbözőbb színjátszómódokat eredményezte.

Ez a sokféleség a nagy rendezőegyéniségek teatralis alkotásaiban hiánytalanul fejeződik ki. Míg száz évvel ezelőtt néhány kiváló színész és színésznő jellemezte korát, az összjáték kialakulásával a színész elvesztette önálló jelentőségét és az előadás tulajdonképpeni megalkotója, a rendező fémjelzi a teatralis stílustörekvéseket. Az utolsó három évtized reprezentatív rendezőművészeinek ismeretése tehát szintézisét adja a mai színházi törekvéseknek.

A rendező még nem is olyan régen, mint Mercier nevezte, „puissance intermédiaire“ volt, közvetítő az író, színész és a néző között. A fejlődéstörténeti okok egész szövedéke játszott közre abban, hogy kezébe ragadta a hegemoniát a színház hatástényezői fölött. Megmámosodva az előtte feltáruló lehetőségektől, az öncélú teatralis alkotás igényével lép fel. Leggazdagabban az orosz lélek termeli ki a korszerű rendező új típusát. Elsőnek Evreinov Nikolájt, Vszevolod Mayerholdot, majd Tairovot, Vachtangovot és Granovszkyt kell említenünk,¹ Az orosz színházművészet majdnem teljesen izoláltan fejlődött máig, saját erőiből, az ország különös teatralis fantáziájából táplálkozva, hatást Nyugat színházi kultúrája alig tett rá (talán csak a legtermékenyítőbb szellem, Gordon Craig nyomait lehet felfedezni Evreinov, Tairov programjában), ellenben Kelet, nevezetesen Kína inspirációja kétségtelen. Az új orosz színjátszás útja a századfordulótól máig: egyre energikusabb szembefordulás mindennel, ami a valóságot jelenti a színpadon. Minden egyes orosz rendező közös vonása az összjátéknak elképzelhetetlenül magas fokra fejlesztése, a színészegyen környörtelen, de zseniális beolvasztása az előadás egészébe. A színész csak olyan eszköz a kezükben, mint a fény, a díszlet vagy a szöveg, ők az önmagukat játszó rendezők, az előadás komponistái, egyben karmesterei is, akiknek erélyes vezénylőpálcája nyomán lenyűgöző, meglepő, gyengéd és megrázó szépségei bontakoznak ki a realizmuson túljutott, felszabadult², korlátlanul csapongó színpadnak, egy új teatralis polifónia minden gazdagságával. Részletesebben nem foglalkozunk itt az új orosz színházművészettel, annak fentemlített egyes alak-

¹ Evreinov már 1908-ban kezdi hirdetni új eszméit, Mayerhold eredetileg Sztanislavszky-tanítvány, Vachtangov-val együtt és csak később fordulnak el elégedetlen lélekkel mesterük stílusától, Tairov már 1914-ben megnyitja Moszkvai Kamara Színházát, azonban újításaik a cári Oroszországban erkölcsi és anyagi támogatás hiányában nem fejlődhettek ki teljesen és csak a forradalmak óta kerültek a figyelem előterébe.

jaivalj csupán utalunk a kiváló színháztudós Josef Gregor és az élvezetes tollú orosz szakértő René Fülöp-Müller közös nagy művére, *Das russische Theater* c. könyvre, mely markáns keresztmetszetét adja az egyetemes színháztörténelem ez egyik legizgalmasabb fejezetének.

Nyugat-Európa egyik legoriginálisabb szelleme, aki — mondhatni — minden előzmény nélkül, a nagy múlt és az élő tradíciók gátlásaival folytatott küzdelem ellenére alkotásaival, eszméivel az utolsó negyedszázad minden színházi erjedésének fermentuma lett: Gordon Craig. Ennek a nagy angol színházi zseninek — túl a kifejezési sablonon, — valóban korszakot jelentő tevékenysége a díszletre hangsúlyozódik. A 900-as évek elején legelsőnek mondja ki a „színház—színház!” elvét, mely az elkövetkező három évtized mindmáig leguralkodóbb hitvallása lesz. Alkotó fantáziája konvendótlanul friss, amikor egy csapásra szakít a valóságábrázoló színpaddal. Gordon Craig már harminc év előtt hirdeti, hogy a színháznak nincs köze az irodalomhoz, hanem a színész köré épített színek, vonalak, fények művészete. A színpadot nem képeznek, hanem térnek fogja fel és nem kell színházi embernek lennie az olvasónak ahhoz, elég a képzőművészetekre gondolnia, hogy megértse, micsoda forradalmat támasztott ezzel Gordon Craig a poros kulisszák világában. Bár több operát és klasszikus értékű drámát rendezett ebben az új modorban, érezte, hogy gátlás nélkül, leghiánytalanabban akkor fejthetné ki előadásalkotó erejét, ha teljesen maga komponálná meg az előadást és megalkotta zenéből, táncból, dekorációból, Tudor-korbeli ó-angol minták alapján a *Masque*-sorozatot. A szuverén rendezői alkotásnak eddig a fokáig csak egyetlen rendező tudott negyedszázad múlva eljutni: a moszkvai Alexej Granovszky.

Rokonszellem vele nemcsak törekvésben, de abban is, hogy a színházból elsősorban a színpad és díszlet érdeklí: a svájci Adolphe Appia, akinek még 1894-ben megjelent *La mise en scene du drame wagnerien* c. munkája ugyanúgy forradalom, mint Gordon Craig csodálatosan megírt könyvei. Több mint három évtized után még ma sem tart ott Európa színházi kultúrája, ameddig a fejlődés útját kijelölő Appia eljutott. Inszenáló művészetének alapeszméjét a bécsi színháztudós Wilhelm Treichlinger szavaival a következőkben foglalhatjuk össze: „Az ábrázoló színésznek három kiterjedése van, ahol mozog. A vászon síkokra festett díszlet, két kiterjedésű és tárgyakat fényt és árnyékot ábrázol. Az ábrázoló színész élő test, amelyet ezek a festett fények és árnyékok nem érintenek s ezekkel a festett dolgokkal semmi igazi kontaktusba nem léphet. Az a világítás, amelynek hivatása, hogy a festményt láthatóvá tegye, nem a színésznek van szánva, de azért őt is éri. A színésznek szánt világítás viszont a festményt éri és meghamisítja festői hatását. Ezekből a tényleges ellentmondásokból Appia annak szükséges voltára következtetett, hogy a színpadi kifejező eszközök közt észszerű rangsort állapítson meg. Természetesen a színészt helyezi az első sorba. Azután következik a (három kiterjedésű, térbeni) díszlet, végül következik a mindenható fény. Utolsó helyen áll a síkbeli festmény, melynek szerepe végérvényesen alá van rendelve a három előbbi tényezőnek. A szín nemcsak a festményhez tartozik,

szerepe van a színész, a felállítás és a fény körül is; különösen a fény körül. Ez az elrendezés egy sereg fontos, mesterségbeli adottsággal állítja szembe az inszenáló művészt, amelyek függetlenek az ő képzeletétől és szabad választásától. Különösen a díszlet terén, melynek vonalai és keménysége mindenestre szembenállnak a színészek élő testével. Mert ezeknek a formáknak ellenállása és a testeknek mozgékonyasága útján telik meg élettél a tér és így vesz részt az elérni kívánt együttes hatásban. Appia volt az első, aki a színpadi kép drámaiatlan merevségét és mozdulatlanságát azzal igyekezett feloldani, hogy a színpadot a zenei akció szerint megváltoztatta. Így pl. a Lohengrinben függönyök előtt játszatta az első felvonást; a függönyök szétnyílnak, egyre növelik a teret, míg végre Lohengrin a legragyogóbb fényben, a legszelebb térben áll.“

Minden téren, a „világot jelentő deszkákon“ is így van: vannak felfedezők, újítók, feltalálók és vannak, akik a felfedezett lehetőségeket értékesítik, újításokat népszerűsítnek, kitalálásokat egy-két módosítással a maguk szabadalmává avatják. A XX. század színházművészetének páratlan szerencsegyermeké, Max Reinhardt már ott tart, hogy több olyan dolgot tulajdonítanak neki, ami nem tőle indult ki, mint olyat, amiben valóban érdemei vannak. Az egyetemes színháztörténetnek kétségtelenül legzseniálisabb eklektikusa, valósággal legendás alakja az utolsó évtizedeknek. Mint Brahm-tanítvány kezdte, valódi fák és valódi bokrok közt pergetve le a „Szentivánéji álm“ képeit. A naturalizmust követő reakció első mozdulására visszanyúl festői hatásokért a meiningeniekhez. A Burgszínház-hagyományok is békésen megférnek színpadán Sztaniszlavszky lélektani realizmusával. Hallatlan érzékkel aknázza ki az előtte már régen alkalmazott forgószínpad dinamikai lehetőségeit. Nyughatatlan és kereső szelleme immár negyedszázad óta mindig talál impulzusokat, amelyek megmozgatták csillogó fantáziáját a „minél frappánsabb színpadi hatás“ érdekében. Arany középúton jár a múlt és jelen között, egyetlen gyakorlati elve van, szemben a nagy színpadi reformátorok színházművészi elveivel: a rendezői hatás. És ezt olyan virtuozitással éri el, hogy nemcsak a nagy tömegeket ejti vele bámulatba, de a legkényesebb esztétikai ízlést sem sérti.

A ma, a tapsoló jelen felülmúlhatatlan sikerű színházi törekvését fejezi ki Reinhardt, akinek kétségkívül nagy életmunkája érdekes megállásra nyújtana alkalmat a XX. századi közönség színházi ízléssajátságainak vizsgálata szempontjából. Vele szemben áll sokkal ismeretlenebből és népszerűtlenebből a szellemes, a könnyed, csillogó reinhardtí stílus reakciójának vezére, a berlini állami drámai színházak művészeti vezetője: Leopold Jessner. Mielőtt azonban Reinhardt nagy antagonistájának törekvéseit ismertetnők, ki kell tértünk néhány közbeeső jelenség vázlatos felemlítésére.

Miután a színpad elszakadt formailag a naturális valóságtól, tartalmilag pedig az irodalmi korlátozások nyűgétől, az individualista rendezői önkény kiszolgáltatója lett. A színház kollektív művészet és mindig valamiféle közösség játékakarata formálja, korról-korra, a maga képére és hasonlóságára. Az már nemcsak a színház XX. század-

beli tragédiája, hanem az egyetemes kultúráé, hogy hiányzik a közösség egysége. Az egységek fellazulása, pl. a nemzeté osztályokra, világnézeti csoportokra, szükségszerűen magával hozta, hogy nincs közös színházi stílus és csak egyes kis embercsoportok, rétegek találják meg esztétikai kielégülésüket ebben vagy abban a színházban. Az önmagukat játszó rendezők nagy csoportja természetesen nem tudta maga mögé tömöríteni a közönséget olyan tömegben és olyan fenntartás nélkül, amint az a színház szempontjából kívánatos lett volna. Rájöttek tehát arra, hogy a „színházias színház“ elve csak akkor lehet életképes, ha valamiféle kollektívumhoz kapcsolják. Az „irányok“ természetes belső elfogultságából folyik, hogy magukat vélik ilyen végleges megoldásoknak és programjukat az emberi megnyilatkozások összes területére rá akarják kényszeríteni. A futuristák így próbálták megteremteni a futurista színházat, de kiderült, hogy a színház anyagtvényei ellentmondanak a futurista célgondolat alkalmazásának. Ugyanígy csődöt mondott a színpadon a képzőművészeti és irodalmi ortodox expresszionizmus. Mások viszont nem valamiféle formalizmusban keresték azt a fix pontot, amelynek segítségével kilendíthetik a színházat az individualizmus kátyújából, hanem a színpad szellemiségében. A bonyolult színházművészet nemcsak esztétikumot, de gondolati tartalmakat is közvetít. Ezen a ponton próbálták néhányan egyes világnézeti csoportok szolgálatába állítani a színházat. Legnagyobb hírre e kísérletezők közül a hírheft berlini kommunista, Piscator vitte, de nem politikai programja miatt, hanem mert újszerű rendezői ötleteivel, az elgépiesített színpaddal és lendületes előadásaival faszdnálni tudta a közönséget. Ezek a kísérletek, amelyekről nem szólhatunk részletesen, nem múltak el eredmény nélkül, mert megmutatták a zsákutcákat és lehetőségeket.

Ennek a kaotikus kornak a tanulságait vontta le Leopold Jessner, amikor mintegy klasszicizálva a megtalált eredményeket, mindenből megtartja a jót és az így kibővített skálájú teatralis rendezőművészetet újra a dráma szolgálatába állítja. A század elején egy Gordon Craig, egy Appia, egy Mayerhold, Evreinov, Vachtangov felszabadítják a színházat a naturalizmus és az irodalom nyúge alól. És két évtized múlva az immár teatralizált színpadot meggazdagodott, szinte korlátlan kifejezésbeli gazdagságával Jessner visszaállítja a költő szolgálatába. Jessner mindig a darabról való rendezői vízióját vetíti ki a színpad terébe. Ha kell, naturalista, ha kell, stilizál, ha kell, absztrakt, mert azokat a különböző előadásfolyamatokat realizálja rendezés közben, amelyek a különböző darabok nyomán peregnék le képzelete síkján. A dráma lesz tehát az a biztos bázis, mely az önmagukat játszó rendezők individuális önkényeivel szemben lehetőséget nyújt valami egyetemesebb színházi kultúra kiépülésének.

Félix Emmel Das ekstatische Theater c. művében adja ezeknek az új színházi törekvéseknek elméleti megfogalmazását, mikor hangsúlyozza, hogy a rendezőnek az egész drámai mű költői látomását kell újra megpillantania és a színpad nyelvén kifejeznie. „A drámától megszállottan kell alkotnia a rendezőnek, aki nemcsak érti a drámát, hanem a vérében érzi is a ritmusát, a sorsteli ritmust, amelyet szavak-

ban, mozdulatokban, emberben és térben, színben és vonalban kivetít magából.“ (F. Emmel id. m. 27. old.) Újra kell hogy legyen eszközeinek: a színésznek ugyanúgy, mint a színpad terének, melyet nem a reális élet valósága, hanem a belső látás szerint alakít színben, formában szimbolikusan, hogy a színpadi tér is a maga nyelvén a dráma mélyebb értelmét hirdesse. Személyfölötti, korlélektani adottság, hogy ott, ahol csak lehet, menekül a realizmustól, ami már csak azért is természetes, hiszen teatrális fantáziájának retortáján keresztül szűrte át az előadást, tehát valami valóságfölötti, szürrealista, valami lelki, szellemi princípium érvényesül előadásalkotásában, olyan mértékben, amilyen mértékben a rendező egyéni lélekalkata valóságontúli mozzanatokra van beállítva.

Majdnem minden ország színházi kultúrájának területén végighullámzottak azok az irányok, amelyek főként Németországból és Oroszországból indultak ki, azonban sehol nem tudtak mozgást adni a színház életének ott, ahol a fejlődés nem volt belső szükségyszerűség. A nevek légióját sorakoztathatnák fel, azokét, akik több-kevesebb tehetséggel, eredetiséggel és — eredménnyel a XX. századi európai színpad kereső útján résztvettek. Célunk azonban nem színész, rendező, díszlettervező egyéniségek, hanem csak a legkimagaslóbb törekvések vázlatos ismertetése volt, „sine ira et studio“. Ne tévesszen meg senkit a cikk gondolatmenete, amely — ismételjük — nem kronológiai sorrendet jelent. Egyszerre él és virágzik Moszkvában Sztaniszlavszky naturalista, Tairov *Fart pour Fart* antinaturalista-teatrális és Mayerhold politikai programmszínháza. Berlinben a boulevard-színházak realizmusa, Reinhardt, Jessner és Piscator. Appia már három éve halott és az operákban még mindig az ötven év előtti stílus. Gordon Craig él, megérte a színházi értékek általa megindított átértékelésének teljes diadalát és egyben eszméinek egyes pontjain való túljutást is. Harminc év alatt több történt az avult deszkákon, mely sülyeszthető, tolható vasszerkezetekre cserélődött ki, mint a XIX. században száz év alatt. A színházi kultúra képviselői ki győzelmesen, ki lemaradva, kifulladásra, de megállást nem ismerő iramban futnak stafétát, egymás kezébe adva át e különös művészet izgató fényű fátylóját, futnak versenyt a verhetetlen idővel.

NÉMETH ANTAL

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: minden hó 10-én délben. — írógépen írt cikkeket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímezett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korrigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte. — Szerzőink különnyomataikat, megállapított tarifa szerint, az Athenaeum nyomda igazgatóságánál szíveskedjenek közvetlenül megrendelni, legkésőbbben a szám megjelenésétől számított két héten belül.

A NÉMET GAZDASÁG ES A SZÜKSÉGRENDELETEK

NEMCSAK tekintélyes szakemberek, hanem a közvélemény is mindinkább felismeri, hogy a világválság súlypontja — s ennél fogva kulcsa is — Németország. Már 1927-ben mutatkoznak Németországban a gazdasági válság előjelei, amidőn a világválság még nem mutat lefelé haladó irányt. Az 1929 tavasza és 1931 nyara között beállott események gyors tempóban segítik elő a német válság kiéleződését. 1929 tavaszán a párizsi Young-tárgyalások hosszú tartama megingatja a világ bizalmát, ami még ugyanez év őszén a világválság erős megrendüléséhez vezet. Az 1930 szeptember végén lefolyt birodalmi gyűlési választások Hitleréknek maguktól sem remélt győzelmét hozzák s látszólag a külföldnek Németországgal szemben támadt bizalmatlanságát igazolják. A külföld fokozódó bizalmatlansága Németországnak és a német gazdasági életnek nyújtott hitelek teljes és hirtelen visszavonásában nyilvánul és 1931 júliusában a nagy német letéti bankok válságát idézi elő, amely a hat nagybank közül kettőt súlyosan érint.

Ez a négy főesemény jelzi legáltalában a német gazdasági válság útját. Okai részben kül- és belpolitikaiak, de egyszersmind nemzet- és világgazdaságiak is. A világválság mai kiterjedésére jellemző felemlítenünk, hogy harminckilenc állam küzd valutáris nehézségekkel s ez a harminckilenc állam eddig a világválság több mint felét bonyolította le.

HA NÉMETORSZÁG jelenlegi gazdasági helyzetén végigtekintünk, már a gyáripari termelés nagysága világosan mutatja a gazdasági élet zsugorodását. Az 1928-as termelést alapul véve, az Institut für Konjunkturforschung megállapításai szerint, a gyáripari termelés — amennyiben az termelési indexszámokkal mérhető — 1931 végéig egyharmadával 64.7%-ra csökkent. A termelési javak előállításának kisebbedése árfektetési és javítási munkálatok csaknem teljes szünetelése folytán, ennél az átlagnál jóval tekintélyesebb, de már a fogyasztási javaknál is közel jár ahhoz a határhoz, amely a jelenlegi életszínvonal fenntartásához nélkülözhetetlen.

A mezőgazdasági termelés mennyiségileg eléri az elmúlt év eredményeit, azokat, mesterséges beavatkozás folytán részben felül is múlja, de termelvényeinek értékesítése 1.4 milliárd márkával, azaz 18%-kal alul marad a múltévénél. A német mezőgazdaság különleges baja a forgó tőke hiánya és a hosszúlejárátú eladósodás nyomozható kamatterhe.

A kiskereskedelem útján évente forgalmazott áruk értékre és minőségre nézve egyaránt süllyedést mutatnak. Míg a forgalom

1927-hez viszonyítva értékben 22% átlagos hanyatlást mutat, addig minőségben például a húsfogyasztás 8%-kal marad alatta az utolsó békeévek fogyasztásának.

A fogyasztás ilyen nagymérvű szűkülésének oka a jövedelmek erős csökkenése. Ennek oka pedig nemcsak a munkanélküliségben keresendő, hanem egyéb tényezőknek a kihatásában is, amelyek a jövedelem fogyasztásra kerülő részét állandóan kisebbitették. Németország nemzeti jövedelme, különböző becslések szerint, 1927-ben 707 milliárd márkára rúgott, míg 1931-ben legkedvezőbb esetben 60 milliárd márkát tett ki. Sokan s maga az Institut für Konjunkturforschung is az alsó határt 50 milliárd márkára becsülik. Az adók és a szociális terhek csak az utóbbi két évben a jövedelemhez viszonyítva 5%-kal huszonöt százalékról harminc százalékra növekedtek. Igaz ugyan, hogy ez a tetemes növekedés nem csökkenthette ugyanolyan arányban a fogyasztást. A felemelt adók, valamint a szociális járulékok jórészen a vásárlóerőnek másokra való átruházását jelentik, de mindenestre eltolják a fogyasztás irányát. Fogyasztás-, illetőleg munkajövedelemcsökkenést jelentenek a maguk teljes egészében az akkordmunka és a munkaidő rövidítése.

A birodalom, az országok és a községek pénzügyi helyzete úgy a bevételi mint a kiadási oldalról megingott. Az előirányzott bevételek a magángazdaságok jövedelmének, a forgalom mennyiségének és árainak csökkenése folytán sehol sem folytak be. Ez a hiány egyedül a birodalmi háztartásban közel jár a 91 milliárdnyi költségvetés 9%-ához. A kiadási oldalt a munkapiac kedvezőtlen alakulása borította fel, mert a munkanélküliek tekintélyes részéről a városokon és községeken kívül a birodalomnak kellett gondoskodnia. Kereken 21 millióra tehető a munkakeresők száma — s 1932 januárjában a munkanélküliek száma elérte a hat milliót. Vagyis már több mint minden negyedik munkaképes ember tétlenségre volt ítélve. A jövőben némi enyhülés várható, mert a háborús születések évfolyama kevesebb új munkakeresőt dob majd a munkapiacra, mint ezt most a híres háború előtti születési rekordévek teszik.

A tőke nemzetközi sajátsága ellenére a német tőkepiac a háború utáni időkben önálló alakulást mutatott. A kamatláb állandóan jóval felülmúlta a külföld átlagos kamatlábát, hiszen annak majd kétszerezésére rúgott már az 1929—30-as évek átlagjában. Nem meglepő, hogy a bankválság után, 1931 szeptemberében, a külföldi átlag két és félszeresén állott. Jelenleg praktikus értelemben véve nincsen Németországban sem tőke-, sem pénzpiac, aminek külső jele a tőzsdék zárása és az értékek összeomlása.

Amennyiben az árak a nagykereskedelmi árak indexével mérhetők, úgy megállapítható, hogy az árnívó elérte háború előtti színvonalát. A konjunktúra-érzékeny árak szintje pedig mintegy egyharmadával a háború előtti színvonalon alul marad. Nemzetközi viszonylatban az árak lefelé menő tendenciája általános, de Németországban lassabb ütemű. Ez a lassabb csökkenés különösképpen az ipari készárúknál mutatkozik erősen, míg a mezőgazdasági cikkek, valamint a nyers- és félárú már tekintélyesen a háború előtti színvonal mögött állanak.

A munkajövedelem, de különösképpen a munkabér alakulása korántsem mutatja azt a rugékonyságot, amelyik a termelés és a munkanélküliség jelenlegi helyzetének megfelelne. A német munkapiac szervezete, a tarifaszervezetek általános érvényessége nagyban akadályozza a munkabéreknek a vállalatok gazdaságosságához való igazodását. A munkaadók már nem egyszer mutattak rá arra a tényre, hogy a munkanélküliség rohamos terjeszkedése, ha nem is kizárólag, de főképpen abban leli magyarázatát, hogy a vállalatok tevékenységének eredménye és a termelési tényező: a munka, ellenértéke egymástól ellentétes irányban tér el.

A VÁZOLT s némileg arányszámokkal megtámasztott kép összeállításánál megállapíthatjuk, hogy Németország gazdasági élete az egész vonalon katasztrófális zsugorodást mutat. Termelési eszközei költséges nyugalomra vannak. Ítéelve, munkaképes lakossága ünnepelni kényszerül s annak örömeit nyomorral üli. Gazdasági tevékenysége általában az előző évek kétharmadára süllyedt. A jóvátétel rendezetlen kérdése, külföldi magántermészetű eladósodásának kamatszolgálatára és törlesztése azonban gazdasági feleslegek kitermesztésére kényszeríti. A külföldi hitelek, amelyek a bizalom megrendüléséig a külföldi adósságok kamatszolgálatát és törlesztését lehetségessé tették, elapadtak. Kibontakozásának egyetlen útja: világversenycépességének s vele kereskedelmi mérlege aktiválásának emelése.

Célja elérésére két út között választhatott. Vagy magára hagyja a gazdasági életet s tétlenül szemléli annak tisztulási folyamatára klasszikus nemzetgazdaságtani elmélet útmutatása szerint, vagy pedig belenyúl a gazdasági élet menetébe s hatalmi rendelkezésekkel kísérli meg a kibontakozás elősegítését. Mind a két lehetőségnek megvan a maga előnye és hátránya. Míg az első esetben a gazdasági élet önkorrrektúrája a tisztulási folyamat folytán, ha ütemére nézve sok kívánni valót hagy is hátra, egyensúlyi helyzetét ismét elérheti, addig a felülről jövő hatalmi intézkedések tévedésekkel mérhetetlen károkat okozhatnak. A német kormány a fentebb röviden vázolt rendkívüli szükség roppant kényszere folytán a hatalmi beavatkozás eszközehez fordult.

Ezen elvi fontosságú döntés után a kényszereszköz kiválasztása volt a megfontolandó probléma. Anglia s példája után sok nemzetgazdaság hirtelen elhatározással — mondhatnánk máról-holnapra — az inflációban, vagy szerényebben kifejezve, az egyenlőtlen aranyelosztás által előállott defláció enyhítésében vélte az alkalmas eszközt megtalálni. Sokan vannak, akik buzgó szorgalommal mások példáját követik, anélkül hogy tisztában volnának az adottságok azonosságával vagy különbségével. Követhette-e Németország Anglia példáját? Mit jelent Anglia inflációja és mit jelentett volna Németország inflációja? Három egymással versengő probléma elsőbbsége döntötte el Anglia hirtelen lépését. Mint hitelnyújtó számolnia kellett kihelyezett tőkéinek és azok hozadékainak lényeges csökkenésével, mint a világ clearing house-a és aranypiaca befolyásának hanyatlásával, mint ipari és kereskedő állam különös gazdasági ágainak (ipar, hajózás) fokozásával s ezzel összhangban: állandósult munkanélkülisége csökke-

nésével. Választása az utóbbi szempontból történt, amihez hozzájárult természetesen az a megnyugtató körülmény, hogy Anglia még mindig a világ első aranytermelő állama s így annál is inkább módjában áll az inflációt egy tetszésszerű ponton megállítania, mert lakossága annak közvetlen kihatását, különösen német mértékben, csupán leírásokból s hírből ismeri.

Németország számára az angol példa követése lehetetlen. Nem mintha Németországban nem volnának az inflációnak hívei, akik benne főként elhamarkodott belföldi eladósodásuktól való gyors szabadulásukat látnák, hanem azért, mert a tekintélyes külföldi adósságok — mind a politikaiak, mind a gazdasági természetűek — nem engedhetik addig, amíg észszerűséggel és nem érzelmekkel kormányoznak Berlinben, Németországot erre az útra. Egy német infláció azonos volna a jóvátétel, az állami és magánadósságok reális nagyobbodásával. Brüning többször és igen erélyesen kijelentette, hogy a márka értékének az aranyhoz való stabil viszonyáról minden rendelkezésére álló eszközzel, teljes erejéből gondoskodni fog. Egy új német infláció egyébként már lélektani okokból és a Birodalmi Bank csekély aranykészlete miatt nagyon rövid lejáratú volna. így értelmezhető, hogy az aranyban oly szűkös Németország Európában azon kevés állam közé tartozik, amely hivatalosan nem gondol arra, hogy pénzürtékének az aranyhoz való viszonyát megbontsa.

Ebben a helyzetben a birodalmi kormánynak nincsen és nem volt más lehetősége, mint a termelési költségek közvetlen úton való csökkentése. Kétségtelen, hogy ez az út fáradságos, küzdelmes és veszélyes, mert tudatosan mélyen belenyúl nemcsak a termelés, hanem a jövedelemelosztás eddigi menetébe is.

Erre a közvetlen és tüskés útra lépett Brüning a birodalmi alkotmány 48. szakaszának második bekezdése alapján, amely a birodalmi elnököt különleges hatalmakkal ruházza fel mindaddig, amíg a közbiztonság és a közrend veszélyeztetve látszik. A birodalmi elnöknek a „gazdasági és pénzügyi élet biztosításáról szóló első szükségrendelete” 1930 december elején jelent meg, míg a negyedik, eddig legterjedelmesebb és legfontosabb ezirányú szükségrendelete 1931 december 8-án tétetett közzé.

Mind a négy, a gazdasági és pénzügyi élet biztosításáról szóló szükségrendelet középpontjában Németország versenyképességének emelése, illetőleg költségeinek csökkentése áll. Ide tartoznak a túlméretezés, túlracionalizálás amortizálандó költségei, a termelés jelenlegi nagysága mellett igen súlyosan ható merev terhek, valamint a munkabérek tarifaszereződéses kötöttsége.

MIKÉPPEN alakultak a munkabérek Németországban az infláció leküzdése óta? A stabilizáció után a munkabérek mind névleg, mind tényleg nagyon alacsony nívón állottak. A gazdasági élet regenerációja idején az 1924—25. években, sőt még 1926 tisztulási folyamata alatt jelentős emelkedés észlelhető. Az emelkedés folytatódik az 1927-ben kezdődő német és 1929-ben hozzájáruló világkrízis ellenére is, úgyhogy 1930 elején a bérnívó 22.9%-kal magasabb, mint 1927-ben. 1930 őszétől

1931 tavaszáig mutatkozik az első hanyatlás: 5.8%. Ezt a munkabérsüllyedést egy sokkalta nagyobb mérvű megélhetési indexsüllyedés kísérte, úgyhogy a tarifális tényleges munkabér vásárlóereje, amely mint láttuk 1927 óta állandóan emelkedett, 1931 őszén még mindig 24.9%-kal (a német gépgyáripárosok egyesületének számításai szerint) felülmúlja az 1927 elején fennállott viszonyt.

A negyedik szükségrendelet meglazítja a megdermedt tarifarendet és kivételes felmondási jogot biztosít 1932 április 3-ig. Előírja, hogy a megegyezés iránya az 1927. bémívó legyen, de ne történjék 10%-nál magasabb csökkentés a munkabéreknél és 9%-nál magasabb az alkalmazottak fizetésénél. E rendelet folytán magában Berlinben és Brandenburg területben mintegy 2000 tarifaszereződést mondtak fel.

Minden ethikai megfontolástól eltekintve a munka honorálása a gazdasági élet legsajátosabb önérdeke, mivel a munkavállalók a belföld legszélesebb fogyasztórétege. A fentebbi megszabásoknál elvül szolgált az a körülmény, hogy a gazdasági élet produktivitásának, valamint az egyes vállalatok rentabilitásának szükségessége erősen gátolja a munkabérek felső határának tetszésszerű alakulását. Magas vagy emelkedő munkabérek csupán addig lehetségesek, amíg a vállalat gazdaságossága nincsen veszélyeztetve. Költségemelkedések megfelelő értékesítés hiányában munkanélküliséget eredményeznek. Elvben munkanélküliséghez vezet a munkabér optimális határának elhagyása, ahol a munkabér optimális határaképpen azt a nívót kell tekintenünk, amelynél az összes rendelkezésre álló emberi munkaerő foglalkoztatása biztosítva van.

A tarifaszereződéseknél a munkaadók egyesülése mellett egyenrangú félként közreműködő szakszervezetek a munkabéreszállító törekvés szükségességét csak abban az esetben voltak hajlandók magukévá tenni, ha kellő gondoskodás történik az ámvívó leszállításáról is. Vagyis ha a béreszállítást egy teljesen egyenrangú árleszállítás előzi meg, mégpedig olyan mértékben, hogy a reális munkabér a nominális bér megváltoztatása ellenére is azonos marad. Ezen álláspontjuknak minden alkalomkor kellő nyomatékot biztosítottak, nemcsak a Wirtschaftsbeirat tanácskozásain, hanem a kancellárral szemben is. Megemlékezésre méltó, hogy a berlini vasipar múlt év novemberi egyezkedésénél a választott bíró — Stegerwald birodalmi munkaügyi miniszter értelmében — leszögezte, hogy addig, amíg a megélhetési cikkek ára nincsen leszállítva, nem áll módjában a nominális bémívót csökkentenie.

A megélhetési költségek indexszáma állandó süllyedést mutat s 1931 decemberében 23.8 ponttal állott alatta 1929 maximumának. Igaz ugyan, hogy a süllyedés nem volt minden cikkszoportnál egyöntetű. Legnagyobb süllyedést mutat az élelmezési cikkek és a textilárak csoportja, míg a lakbér kissé emelkedett.

Az árak index szerinti összehasonlításánál szintén a mezőgazdaság terményei mutatják a legnagyobb visszaesést, míg az ipari készárak áremorzsolódása sokkal kisebb méretű. Ennek oka a kartellek és márkacikkek áralakításában rejlik. Ezeknél ugyanis nem a szabad piac mechanizmusa alkotja az árat, hanem a szervezeték hatalmi állása.

Nem véletlen tehát, ha a birodalmi kormány a szükségrendelet-

tekben különös figyelemmel fordul Németország 56.000 kötött ára felé s előírja, hogy 1932 január elsejéig mindenféle néven nevezendő kötött árnívónak az 1931 júliusi nívóval szemben 10%-kal kell csökkennie. Előbb már, 1931 januárjában az első 10%-ot kitevő kényszerárleszállítás valamennyi élelmiszere a tej kivételével s egy sor névszerint felsorolt árucsoportra keresztülvitett. Ha a szervezetek ezen előírásokat nem követnék, úgy minden megállapodásuk semmissé válik. Külön szerv, a birodalmi árcsökkentő biztos, feladata az árak csökkenését felülvizsgálni és ha kell elrendelni. Messzemenő (részben büntető) felhatalmazásával elérte, hogy a megélhetési index 1932 január végén az elmúlt év novemberének színvonalához képest 63%-kal csökkent, s 1931 decemberéhez képest 4,5%-kal. Figyelmet érdemel, hogy az 1932 januári megélhetési index 14%-kal alacsonyabb 1927 februárjánál.

Különös energiát mutatott az árleszállítási biztos a községi művekkel szemben is. 690 gázgyár közül több mint 300 mérsékelte tarifáját s a városi forgalmi művek is kénytelenek voltak diktatórikus szavát követni. Munkaköre kiterjed a kisiparra is, ahol az árjegyzék-kényszer a legfőbb fegyvere. Mivel munkásságát a negyedik szükségrendelet után, múlt év december közepén kezdte meg, eddig csak annyit állapíthatunk meg, hogy az nem volt hiába, noha nem is sikerült neki a megélhetési költségeket 45 nap leforgása alatt 10%-kal, mint a szükségrendelet megkívánja, leszállítania.

Mivel a lakbér a jövedelmek 20%-át, sőt új épületekben gyakran 33%-át is igénybe veszi, teljesen megfelel a szükségrendelet szellemének a lakberek általános csökkentése. Ez háború előtti épületeknél 10% s új épületeknél 10—15% között mozog. A lakbérleszállítási törekvéssel egyidejűleg a negyedik szükségrendelet minden bérlőnek 1932. évi január hó 5-ig felmondási jogot biztosított. Április elsején soha nem várt konjunktúra vár a bútorszállítókra, mivel egyedül Berlinben 30.000 költözködés lesz esedékes.

A negyedik szükségrendelet legkevésbé szervez előírása a kamatok hatalmi leszállítása. A megokolás kissé kényelmes. Ha, úgymond, minden jövedelmi ág színvonala süllyed, úgy a szociális érzék követelménye, hogy a süllyedésből a pénzvagyoni jövedelme is kivegye részét. A negyedik szükségrendelet előírja, hogy a külföldi adósságokat kivéve, mindennemű belföldi hosszúlejáratú hitel kamatterhe 8%-ról 6%-ra csökkentendő, de ha a kamat 12%-nál magasabb, úgy a csökkentés arányszáma 8:4-hez legyen. Az új épületek lakbérleszállításához is részben szükség volt erre az előírásra, mert ez a jelzáloghitelekre is kiterjed. Nagyon kétséges azonban, hogy egy ilyféle rendelet nem teszi-e a tőkepiac kialakulását teljesen lehetetlenné és nem tereli-e a képződő tőkét zugutcákba.

A jövedelmek és az árak rendezésén kívül a birodalmi háztartás egyensúlyba hozása a szükségrendeletek főcélja. Mint a bevezetésben már röviden vázoltuk, az 1931-es birodalmi háztartás 9.150 milliós bevételi oldala 850 millió márka hiányt mutat. A hiány eliminálására mind a kiadások csökkentése, mind a bevételek fokozása szolgál. A szükségrendeletek legjellemzőbb kiadási korlátozása a hivatal-

noki kar fizetéscsökkentése, melynek azonkívül mellékindoka a szociális egyenlőség megóvása. Egy év leforgása alatt kétszer nyúlt a szükségrendelet hozzá a hivatalnokok fizetéséhez. A múlt év júniusában érvénybe lépett második szükségrendelet progresszív alapon járt el, amennyiben az évi 3.000 márkáig terjedő fizetési osztályt 4%-kal, a 12.000 márkán felüli fizetési osztályt 7%-kal rövidítette. Ugyanez a szükségrendelet vezette be a krízisadót a 300 márkánál nagyobb fizetésekre 1% nagyságban. A negyedik szükségrendelet 9%-os általános fizetéscsökkentést állapít meg. Érdemes megállapítanunk, hogy a kétszeres fizetéscsökkentés és a krízisadó ellenére a kishivatalnokok fizetése még mindig nagyobb a háború előtti fizetéseknél, míg a magasabb hivatalnokoké a háború előtti javadalmazások alá süllyedt. A 9%-os csökkentés évi 200 millió márkával enyhíti a birodalmi háztartás hiányát.

A fennmaradó 700 milliónyi hiány kiegyenlítésére a forgalmi adó 0.85%-ról 2%-ra való felemelése van hivatva. A bíráló méltán mutatott rá, hogy éppen ez a rendelkezés szöges ellentétben áll az árcsökkentő törekvésekkel és a gazdasági élet költségeinek kisebbitésével.

Az adókon kívül az agrárvámok azok, melyek minden erőszakos csökkentés ellenére nemcsak hogy merevségüket megőrizték, hanem mint a forgalmi adó, valamint a vaj- és favám példája mutatja, a költségek emelkedését idézik elő. A bíráló itten jogos, hogy ebből a szemszögből nézve a szükségrendeletek inkább csak az árak szimptomájával, mint azok okaival foglalkoznak.

A gazdasági szubsztancia megőrzésére is különös gondot fordít a szükségrendeletek némely rendelkezése. Már több mint egy éve az Elbától keletre fekvő mezőgazdaság különös védelemben részesül. A Sicherungsverfahren a végrehajtás esedékességét elnapolja az aratás utáni időkre s alkalmat nyújt egészséges mezőgazdasági üzemeknek arra, hogy eladósodásuk egy részét konvertálják. Hasonlóképpen védi a negyedik szükségrendelet az ingatlanvagyon, amennyiben megállapítja, hogy a végrehajtás hat hónappal elnapolható és csak akkor vihető keresztül, ha a kínálat az ingatlan értékének 70%-át meghaladja. Köztudomású, hogy a birodalmi kormány a júliusi bankválság következtében két nagy letéti banknál érdekeltséget vállalt. Egy esetben (Dresdner Bank) 300 millióval sietett a bank segítségére, egy másik esetben (Darmstadter und Nationalbank) a bankkal szemben fennálló minden követelésért készfizető kezességet vállalt. A készfizető kezesség elvállalásával megőrizte a többi nagybankot az összeomlástól és a gazdasági étellel való szolidaritásának érthető jelét adta. A devizakényszergazdálkodás, a vámoknak rendeleti úton való változtatása ezen a téren a birodalmi kormánynak sok apró eszközös biztosit.

MÉLTÁN elhamarkodott volna a szükségrendeletek eme özönvizeszerű tömkelegének egyikéről vagy másikáról már ma végső ítéletet mondani. Ha ezt a pillanat benyomása alatt egész felületesen mégis merészelnék, úgy annak kellene kifejezést adnunk, hogy eddig sem a gazdasági válság foka, sem a magángazdaságok gazdaságosságának mértéke, sem a munkanélküliek száma nem mutatnak lényeges változást.

Szerintünk az egyes rendelkezéseknél sokkalta mélyrehatóbb a szükségrendeletek általános jelentősége, A rendelkezések, mint fentebb már említettük, mélyen belenyúlnak a gazdasági élet eddigi menetébe. Nem tisztelik sem a szerződészsabadságot, sem a közszolgálati hivatalnokok eddig csorbíthatatlannak vélt, alkotmányosan biztosított jogait, sem a kapitalisztikus gazdasági rendszer két elsőrangú jelenségét: az ár és a kamat szabad piaci alakulását.

Joggal kérdezhetjük, hogy mennyiben jelentenek ezek a rendelkezések rendszerváltozást s mennyiben tekinthetők egy új rendszer kezdetének.

Sokan vannak, akik ezekben a rendeletekben az eddigi individualista-kapitalista rendszer alkonyát látják. Érvelésük indokolásául felemlítik, hogy az állam már nemcsak a munkanélküliekről gondoskodik, hanem a hajótörést szenvedő vállalatokról is. Sőt az állam attól sem retten vissza, hogy ezeknél a vállalatoknál messzemenő érdekeltséget vállaljon, mint ezt a két nagybank példája mutatja.

Mások csalódtak tervgazdasági kívánságaikban. Szerintük a szükségrendelet előírásai csupán félszeg kezdetnek tekinthetők, mert sem a termelés nagyságáról, sem annak irányáról semminemű végleges intézkedés nem történt. Félintézkedésekkel, kompromisszumokkal, mondják, nem lehet a jövőt kémlelő társadalom nyugalmát helyreállítani.

Brüning, a helyzet ura, a kamatmérséklési törekvések megokolásánál egy mérsékelt autark gazdasági rendszer mellett foglalt állást. Ugyanilyen irányban készült a birodalmi statisztikai hivatal elnökének, Wagemann-nak, magánjellegű tervezete a német valuta- és bankrendszer reformálásáról.

Tény, hogy a hozott tekintélyes áldozatok ellenére a társadalom nem lát tisztán s azok, akiknek felelősségük tudatában nemcsak máról holnapra kell gondoskodniok, mondhatnánk 24 óránként változó misztikus orákulumokba burkolóznak. Németország társadalma csodálatraméltó fegyelemmel és nem kisebb figyelemmel kíséri a rendeletek hatását, de tisztában van vele, hogy a külgazdasági kérdések tisztázásáig (jóvátétel, stillhalte) az eddigi belső munka torzó marad.

A kérdés az, hogy ez a nagymérvű kísérlet Közép-Európa oly hatalmas gazdasági testén milyen végeredménnyel jár belső vonatkozásban s milyen visszahatásra talál a külföld részéről. Fokozottabb belgazdasághoz (autarkiaához) s egyszersmind fokozottabb elzárkózáshoz vezet-e Németországot Európa keretében? Ez szerintünk aligha lehetséges, mert a politikai adósságok teljes törlesztésének esetében is Németországnak tekintélyes magántermészetű adósságai törlesztéséhez kell látnia s így a világpiacot nem nélkülözheti. Ha a fokozottabb autarkia tényleg bekövetkeznék, de a kereskedelmi mérleg jelentős aktíválódása nélkül, úgy ez a német életszínvonal s különösképpen a kultúrzsükséglet nagymérvű süllyedésével járna s Németország eddigi gazdasági külviszonyainak teljes átszervezését követelné.

A tavaszi, nemsokára esedékes választások talán élesíteni tudják az eddig oly elmosódott képet.

KOLBENHEYER IMRE

MAI GAZDASÁGI HELYZETÜNK

NAGYKÖZÖNSÉGÜNK gazdasági kérdésekben különösen járatos sohasem volt, s annak dacára, hogy a háborús és háborúutáni tapasztalatokkal „gazdagabb” közönségtől ma nagyobb tájékozottságot várhatnánk gazdasági kérdésekben is, mint a háborúelőtti békés és kiegyensúlyozott idők boldogabb embereitől, mégis azt kell látnunk, hogy az utóbbi hónapok egymást követő gazdasági csapásai között nem ismeri ki magát, a napi sajtó és egyes politikusok nem mindig objektív nézőpontjait teszi magáévá és hitelt ad különböző jelszavaknak, ahelyett, hogy a tények ismerete és az összefüggések felismerése alapján alkotná meg a történetek felőli véleményét, és ítélné meg helyzetünket.

Ezért nem lesz felesleges talán jelenlegi gazdasági helyzetünk néhány jellemző vonására futó pillantást vetve s a rideg tényekkel szembenézve; számadást végezni önmagunkkal és keresni azokat az irányvonalakat, amelyek a közeljövő gazdaságpolitikailag olyan jelentősnek ígérkező eseményei között zsinórmértékül szolgálhatnak a magyar jövőért aggodó közönség számára.

Mai helyzetünk alapvető jellemzője a nemzeti jövedelem alacsony volta. A nemzeti jövedelem fogalma sokak szemében zavaros. Mindenki tisztában van azzal, hogy az egyén fogyasztásának, tehát élet-színvonalának alapját a jövedelme képezi. Minthogy azonban a mai nagyfokú munkamegosztás és a pénznek, mint általános csereszköznek közbeiktatása folytán a legtöbb egyének jövedelme készpénz-jövedelem formájában jelentkezik, s minthogy ma számos olyan pénz-jövedelmi forrás létezik, amelynek a termeléssel alig van látható kapcsolata, sokan nincsenek annak tudatában, hogy a jövedelem tárgya végeredményben nem az a pénzösszeg, amelynek képében jelentkezni szokott, hanem azok a javak és szolgáltatások, amelyek feleit a pénz-jövedelem alapján a jövedelemeloszlás alanyai rendelkezhetnek. Ez a reáljövedelem. A nemzeti jövedelem a nemzetegészt alkotó egyének egyéni reáljövedelmének összege; ez pedig szükségképpen a nemzetegész dolgozó tagjai által termelt materiális javak összegével egyenlő. A nemzeti reáljövedelem nagyságát tehát a külföldön kihelyezett tőkék kamataitól és hasonló jellegű tételektől eltekintve a nemzetegész munkájának produktivitása határozza meg, és ez képezi a nemzet tagjai szükségletkielégítésének alapját.

A szükségletkielégítés mértéke azonban még egy tényezőtől függ: a cserelhetőségek előnyösségének fokától. Ma minden gazdasági egység, a legkisebttől a legnagyobbig, rá van utalva arra, hogy

szükségletének kisebb-nagyobb részét más egységektől szerezze be. Ez végeredményben csere útján történik, de a pénzgazdálkodás folytán közbeiktatódik a piac, \$ a csere két műveleten, az eladáson és a vásárláson keresztül bonyolódik le. A csere előnyössége az eladási és bevásárlási ár nagyságától függ. Az áralakulás ennek folytán igen lényeges befolyással bír a reáljövedelem nagyságára, mivel annak nagy részét olyan javak képezik, amelyek csere útján kerülnek a jövedelem alanyának birtokába.

Minden gazdasági egység jövedelmének nagysága tehát két tényezőtől függ: saját felhasználásra szánt termelvényeinek mennyiségétől és az ezen felül mutatkozó felesleg fejében csere útján beszerezhető javak mennyiségétől.

A nemzeti jövedelem becslésénél e két összetevő egymáshoz való viszonya nehezen állapítható meg. Ezért a pénzgazdálkodás általános elterjedtségére tekintettel a nemzeti jövedelem becslésénél az ország egy évi termelésének piaci árát szokás alapul venni. Nálunk ezt néhány évvel ezelőtt számították ki és autoritativ részről öt milliárd pengő körüli értékre becsülték. Ennek a jövedelemnek alapulvételével gazdálkodtunk. Minthogy pedig a világháború kitörésétől az inflációs periódus lezártáig (1924) eltelt évtized alatt az ország teljesen lerongyolódott, egész termelési apparátusa elhasználódott, elavult, és mérhetetlen károkat szenvedett, hiszen a háborún kívül két forradalom pusztításain és a sokszázezeres kárt okozó 1919. évi oláh megszálláson esett keresztül, amihez a húszmillió ember szükségleteinek kielégítésére méretezett gazdasági szervezetének a harmadára csökkent terület kisebb igényeihez szükségessé vált alkalmazkodása okozta veszteségek is járultak, azonnal nagyszabású beruházások váltak szükségessé, amint a viszonyok megengedték. Ezeket a beruházásokat a fenti nemzeti jövedelem alapulvételével és a minden téren jelentkező szép fejlődés hatása alatt részben külföldi pénzforrásokra támaszkodva hajtották végre úgy a közületek, mint pedig a magángazdaság abban a reményben, hogy a meglévő és a beruházások nyomán fokozódó nemzeti jövedelemből képesek leszünk a kölcsönök szolgálatát ellátni.

Ezt a feltevést a tények is igazolni látszottak. A viszonyok az elmúlt évtized második felében szemmel láthatólag javultak. A háború és a háború utáni nehéz esztendőök nyomai eltűntek, a konszolidáció és a biztató fejlődés nyomai mutatkoztak minden téren. Az államháztartás egyensúlya biztosítottnak látszott, anélkül, hogy a fejenkénti netto közteher az önkormányzati és községi adóterhekkel együtt a fejenkénti átlagos jövedelem 22%-át meghaladta volna,¹ ami a civilizált országok 20% körül mozgó arányszámához hasonlítva, a viszonyoknak megfelelt, fejlődött az ipar, hasznot hajtott a mezőgazdaság, nőtt a külkereskedelmi forgalom, erős lendületet vett a belső tőkeképződés, javult a népesség életszínvonala, munkanélküliség pedig alig volt.

¹ 1928/29. évi adat. Lásd: Csizik Béla, Államháztartás és közteher. Közgazdasági Szemle 1930.

Ime néhány adat :

	1925	1929
Behozatal	865 millió P	1.064 millió P
Kivitel	848 „ „	1.040 „ „
Gyári jellegű ipartelepek száma	3160	3.400
Ipartelepek munkáslétszáma	213.786	251.122
Gyáripari termelés bruttó értéke	2.068 millió P	2.830 millió P
Ipari munkanélküliek száma	31.241	15.322
13 budapesti pénzintézet betétállománya	415 millió P	1.264 millió P
Gépjármű-állomány	7.877	29.418

Átlagos terméseredmények ha-ként :

	1921/25	1926/30
Búza	12'0	14'0
Rozs	10'6	11'8
Árpa	10'9	13'7
Burgonya	59'9	70'3
Cukorrépa	182'9	212'9

A fejlődésnek ez az üteme joggal töltötte el optimizmussal nemcsak a közönséget, hanem az intézőköröket is. Egyedül kereskedelmi és fizetési mérlegünk állandó passzivitása volt kedvezőtlen tünetnek mondható, ámbar előbbi a külföldi kölcsönök beözönlésének velejárója, utóbbi pedig a tökeszegény, de fejlődő országok jellegzetes vonása. Magának az eladósodásnak a ténye nem volt túlságosan aggasztó, mert a háborút követő események úgy a közületeket, mint a magánosokat régi terheik legnagyobb részétől megszabadították, az országújjáépítés pedig szükségessé tette az idegen tőke igénybevételeit is, az eladósodás foka viszont aggodalomra azért nem adott okot, mert Magyarország mai területét a háború előtt 5½ milliárd pengő külföldi adósság terhelte, vagyis két egész milliárddal több, mint ma. Inkább e kölcsönök magas kamatterhét lehetett volna aggasztó tünetként felfogni, viszont joggal várhattuk a kamatszínvonal általános csökkenését és azzal karöltve a kedvező konverziók korszakának eljövételét.

Ehelyett azonban 1929. végén bekövetkezett a newyorki tőzsdekrach, amely a még ma is pusztító világgazdasági válság kiinduló pontja lett. Minden krízis az árszínvonal lemorzsolódásával, a termelés, a forgalom s a jövedelmek csökkenésével jár. Az általános viláγκrízishez pedig hamarosan csatlakozott az agrárválság, amelynek oka a gabonatúltermelés és hatása alatt a mezőgazdasági termények, de különösen a gabonaneműek ára mélyen a mi termelési költségeink alá zuhant. A búza, amely 1927—28-ban 30—34 pengő, 1928—29-ben 24—29 pengő, 1929—30-ban pedig 24—25 pengő körüli árat ért el a budapesti tőzsdén, azóta feltartóztatlanul zuhant s ma 13 pengő körül áll, de közben még 10 pengő alá is esett. Hasonlóképpen hanyatlott a mezőgazdaság egyéb termékeinek az ára is, úgy hogy az agrártermékek árindeke az 1928. évi 131-ről 80-ra esett. Minthogy a magyar nemzeti jövedelem fenti becslésében a mezőgazdasági termelés hozama az összjövedelem több, mint kétötöd részeként vétetet fel, ennek az árlemerzsolódásnak a nemzeti jövedelem erős csökkenésében kellett kifejezésre jutnia. Ehhez járult az, hogy a krízis folytán a többi termelési ágak termelvényeinek úgy mennyisége, mint

ára szintén hanyatlott, úgy hogy lelkiismeretes becslés az 1931. évi nemzeti jövedelmet a néhány év előtti 5 milliárddal szemben már csak 3446 millió pengőre teszi, amely az egyes termelési ágak között következőképpen oszlik meg.¹

Mezőgazdaság	1.249 millió pengő		
Bányászat.....	104	„	„
Ipar	937	„	„
Kézműipar	720	„	„
Kereskedelem és közlekedés.....	436	„	„

A nemzeti jövedelem ilyen lecsökkenése szükségképpen bajok előidézőjévé vált. A magyar gazdasági élet 5 milliárdos jövedelemre volt beállítva. Ennek 30%-os csökkenése olyan hiányt jelent, amely nemcsak a magánháztartások egyensúlyát fenyegeti felborulással, hanem az állam költségvetési egyensúlyát is veszélyezteti s ezenfelül a külfölddel szemben vállalt kötelezettségek sima teljesítése elé is akadályokat gördít.

Fent rámutattunk már arra, hogy az infláció periódusának lezárta és az államháztartás rendezése óta folyó újjáépítési munka végrehajtásához külföldi tőke segítségére is szükségünk volt, amelynek beözlése a magyar valuta stabilizálása óta a múlt év nyaráig szakadatlanul folyt. A newyorki tőzdespekuláció fénykoráig nagyjából hosszulejratú kibocsátások, azóta viszont közép- és rövidlejratú hitelek alakjában özönlött be hozzánk a külföldi tőke.

Külföldi adósságaink összege így hirtelen megnőtt s jelenleg a Magyarország pénzügyi helyzetének megvizsgálására kiküldött népszövetségi bizottság jelentése szerint 4094 millió pengőre rúg. Ebből az összegből azonban 600 milliót levonásba kell hozni azért, mert a jelentés névértékükön veszi számításba a háborúelőtti államadósságokból Csonka-Magyarországot terhelő 874 milliónyi kötvények tételét is, amelyeknek kamatszolgálata a hitelezők és az utódállamok között e tárgyban létrejött megegyezések értelmében csupán 32, illetve 27%-os felértékelési alapon történik, és mert ugyanígy járt el a bizottság a Székesfehérváros háborúelőtti kötvénytartozásaiból származó adósságunk tőkeösszegének megállapításánál is, úgy hogy jelenlegi külföldi adósságaink tényleges tőkeösszege körülbelül 3400 millió pengőt tesz ki, ami megközelítőleg múlt esztendei nemzeti jövedelmünk összegének felel meg. A népszövetségi bizottság szerint az általa 4094 millió pengőben megállapított tőkeösszegeből 2604 millió hosszú, 1490 millió pedig közép- vagy rövidlejratú tartozás, az adós személyét tekintve pedig 1629 millió az állam, \$17 millió a közületek külföldi adóssága, a magángazdaság külföldi adósságai pedig 1948 millió pengőt tesznek ki. Az adósságszolgálat évi 387 millió pengőt igényel.

Jelenlegi kedvezőtlen pénzügyi helyzetébe az országot tulajdonképpen a rövidlejratú adósságok másfélmilliárdnyi tétele sodorta. E tétel keletkezésének oka a nemzetközi pénzügyi helyzetében keresendő. Már az elmúlt hausseperiódus vége felé, az amerikai tőzde-

¹ Lásd Vágó József számításait a Pester Lloyd 1931. évi december 25-i számában.

spekuláció virágkorában nehezen ment a hosszúlejáratú kötvények külföldi kihelyezése, azóta pedig a hosszúlejáratú hitelműveletek úgyszólván teljesen szünetelnek. Az ország hiteligényét viszont könnyen lehetett rövidlejáratú és lejáratkor mindig megújított hitelek igénybevételével kielégíteni azért, mert a külföldi pénzpiacokon nagy, hosszabb megkötöttséget elkerülni kívánó tőketömegek állottak minden hitelképes hitelkereső rendelkezésére. Még a múlt év első felében is elárasztottak bennünket aránylag olcsó rövidlejáratú hitelajánlatokkal, amelyeket úgy az állam, mint a magánkezek abban a két feltevésben vettek igénybe, hogy azok egyszerre nem mondatnak fel és hogy a pénzpiac helyzetének javulásával hosszúlejáratú kölcsönökké lesznek átváltoztathatók. Mindkét feltevés megdőlt az elmúlt év nyarán.

A német-osztrák vámuniótervezet megbuktatását célzó pénzügyi manőverek folytán és a politikai helyzet kiéleződésével karöltve lábra kapott bizalmatlanság hatása alatt bekövetkezett a rövidlejártra nálunk kihelyezett külföldi pénzüsszegek hirtelen felmondása. Mindenki, aki tisztában van a nemzetközi fizetések lebonyolításának mechanizmusával, annak tudnia kell, hogy a magyar gazdasági élet ilyen másfélmilliárdnyi összeget kitevő követelést egyszerre visszafizetni képtelen. Hiszen ha a szóbanforgó összeg pengőben elő is volna teremthető (egész bankjegyforgalmunk csak 400 millió körül mozog) teljesen lehetetlen ennek az összegnek külföldi fizetési eszközökké való hirtelen átváltoztatása, vagyis transzferálása. Ez érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy a nemzetközi fizetések legnagyobb része nem készpénzben szokott megtörténni, hanem a fizetési mérleg folyó tételeinek aktív oldalán jelentkező követelések átruházása útján s csak a fizetési mérleg egyenlege az, amely effektív (készpénz) kiegyenlítést szokott igényelni. Mivel a nemzetközi gazdasági forgalom mechanizmusa —> szabad gazdasági forgalom mellett — mindig automatikusan a fizetési mérleg két oldalának kiegyensúlyozása irányába dolgozik, az egyenleg, amely tényleges készpénzkiegyenlítést igényel, aránylag elenyészően kicsi szokott lenni. A jegybank aranytartaléka és devizakészlete szokott ez egyenleg kiegyenlítésének biztosítására szolgálni. Magyarország fizetési mérlege állandóan passzív, de az egyenleg tényleges kiegyenlítésére a múlt év kríziséig nem volt szükség azért, mert a hitelek alakjában beözönlött külföldi tőke a passzív egyenleget megfelelően kiegyensúlyozta. Vagyis egyszerűen az történt, hogy a fizetési mérleg passzív egyenlegének effektív kiegyenlítése helyett adások maradtunk annak Összegével.

A rövidlejáratú külföldi hitelek másfélmilliárdnyi tételének egyszerre és váratlanul történt felmondása és a további hitelnyújtások teljes beszüntetése a Nemzeti Bank arany- és devizakészletének tízszeresére rúgó devizaigénylést jelentett volna, ennek pedig a bank nyilvánvalóan képtelen volt eleget tenni. Ezért a Nemzeti Bank devizakészletének és aranytartalékának teljes elvonását megakadályozandó, rövid küzdelem után kénytelenek voltunk az elmúlt nyár folyamán a devizakényszergazdálkodást bevezetni, majd pedig karácsonykor a külföldi adósságok minden formájára elrendelni a transzfermoratóriumot, amelynek „tartama alatt, anélkül azonban, hogy ez a hitelező

bármely jogát a rendelet hatályának megszűntén túl érintené, tilos a hitelezők kezéhez megfizetni“ a külfölddel szemben fennálló bizonyos tartozásokat.

Ezekre vonatkozólag két főkülönbséget állít fel a rendelet. Az állam mindennemű külföldi adósságának és magánosok kötvényadósságainak kamatait és esedékessé váló részleteit lejáratkor az adós pengőből tartozik a Nemzeti Banknál letenni, az ekként befizetett pengőösszegeket pedig a bank a mellette működő külföldi tanácsadóval egyetértésben és a hitelezők által testületileg kijelölhető képviseld meghallgatásával kezelendő alapon kezeli. Minden egyéb, külföldi pénzürtéken meghatározott külföldi tartozás viszont a második kategóriába soroztatott. Ezek ellenértékét a Nemzeti Bank engedélyével pengőben lehet befizetni, a hitelező valamilyen magyar pénzürtéznél vezetett számlája javára, számlája felett a hitelező azonban csak a Nemzeti Bank engedélyével rendelkezhetik.

Kivételt képez e rendelkezések alól az állam 1924. évi ú. n. népszövetségi kölcsöne, amely a magyar államháztartás rendezésének képezte annak idején alapját, és szolgálata minden körülmények között fenn tartatik.

A fentiekben lényegükben ismertett rendelkezések nem azt jelentik, hogy akár az állam, akár pedig a magánadósok felmentetnének adósságaik pontos megfizetésének kötelezettsége alól. Ez a kötelezettség változatlanul terheli őket. Mivel azonban a Nemzeti Bank, aranyhelyzetének legyöngülése folytán, külföldi adósságok esedékes részleteinek ellenértékét a magyar valuta értékállóságának veszélyeztetése nélkül nem képes külföldi fizetési eszközökké átváltoztatni, ezért a vis maior nyomása alatt és csupán ideiglenesen, felfüggesztette a kormány ezeknek az összegeknek tényleges átutalását, vagyis transzferálását. A renDELETEH fűzött hivatalos kömmüniké hangsúlyozta, hogy a kormány a mindenkori lehetőségek határain belül igyekezni fog a transzfermoratórium által érintett hitelezők követelésének egy részét felszabadítani. A rendelet tehát csak azt jelenti, hogy az ország teljesítőképességének határán túl fizetéseket nem teljesít.

Hogy ez a lépés elkerülhetetlen volt, és hogy a magyar kormány a legvégsőkig habozott annak megtételével, az kiténik a Nemzeti Bank státságában az elmúlt esztendő folyamán beállott változások vizsgálatából. A 400 millió körül fluktuáló bankjegyforgalom mellett a pengő törvényes fedezetét képező aranytartalék és az ebbe beszámítható devizák és valuták tételének ijesztő arányú visszaesését láthatjuk, annak dacára, hogy az elmúlt nyár óta életbeléptetett kényszerdevizagazdálkodási rendelkezésekkel igyekeztünk megakadályozni a Nemzeti Bank helyzetének további romlását. Íme annak változásai:

	1928.		1930.				1931.			
	végén	dec.	jun.	szept.	dec.	márc.	jun.	szept.	dec.	
	m i l l i ó p e n g ő k b e n									
Bankjegyforgalom	513	501	449	430	469	385	385	383	423	
Fedezet	255	202	206	198	206	165	136	116	125	
Ebből :										
Arany	201	163	163	163	163	126	112	105	108	
Deviza és valuta	54	39	32	25	14	25	10	7	13	

Ez a táblázat hűen tükrözi vissza azt az erős nyomást, amelynek az ország arany- és devizakészlete az elmúlt esztendő folyamán ki volt téve és minden hozzáértő számára kétségtelenné teszi azt, hogy a transzfermoratóriumrendelet kibocsátása elkerülhetetlen szükségessé vált, mert különben a pengő fedezetének teljes eltűnése, értékállóságának megingása és egy újabb inflációs periódus bekövetkezése lett volna várható. Hogy az ország jegybanksza ilyen

helyzetbe került, annak közvetlen oka az elmúlt év nyarán beköszönött pénzügyi világválság, de tulajdonképpeni oka a háború utáni Magyarország nemzeti jövedelmének alacsony volta és annak a világgazdasági válsághoz csatlakozó agrárválság következményeként hirtelen beállott erős lecsökkenése volt.

A transzfermoratóriumi rendelet — bár kényszer útján — de megakadályozza a nálunk kihelyezett külföldi tőkék és kamataik hirtelen elvonását és időt enged a végleges megoldási mód megkeresésére.

A MÁSIK PÉNZÜGYI PROBLÉMA, amelyet a nemzeti jövedelem fent vázolt erős visszaesése idézett fel, az államháztartás egyensúlyának megingásából állott elő. Az államháztartásnak a Népszövetség égisze alatt 1924-ben keresztülvitt rendezése alkalmával a költségvetés kereteként megállapított 525 millió az ország szükségleteihez képest túlságosan szűknek bizonyult. Ezért évről-évre nőtt a rendes költségvetés végösszege, ezenkívül pedig nagyszabású beruházások is folytak. A pénzügyi fedezet előteremtése gondot nem okozott, mert a népszövetségi kölcsönből és a várakozásokat felülmúló rendes állami bevételi feleslegekből bő fedezet adódott a növekedő kiadások és a beruházások költségei számára.

Hogy ilyen viszonyok között az állami kiadások összege megnőtt, az annál kevésbé csodálatos, mert az ország földarabolása következtében existenciájukat és vagyonukat veszített emberek tízezrei látták a segítség egyetlen forrását az államban, amelytől azt szerzett jogokra hivatkozva követelhettek is, és az állam feladatkörének világszerte állandóan tapasztalt kibővülésének előfeltételei nálunk talán soha kedvezőbbek nem voltak, mint ez esztendőknben, amelyek a háború alatt fejlődésben visszamaradt intézményeinknek a korszerű követelményeknek megfelelő fejlesztését, ezenfelül pedig a szociális gondoskodás körének kiterjesztését is elkerülhetetlen szükségessé tették, így erre a periódusra és a közvéleménynek, valamint a napisajtónak az állami kiadások fokozódásával szembeni állásfoglalására nagyszerűen ráillett Bagehotnak az a megfigyelése, hogy „ha tapsvihart akarsz biztosítani magadnak a parlamentben, úgy tarts egy dicséző beszédet a takarékoságról általánosságban, ha pedig biztos vereséget akarsz szenvedni, úgy javasolj megtakarítást valamelyik tételnél“.

Az államháztartás az 1929—30. évig teljes egyensúlyban volt annak dacára, hogy a kiadások összege 1 milliárdra nőtt. Ebben a költségvetési évben, amelynek második felére esett a vilákrízis kimélyülése, a rendes költségvetésen belül 60 milliónyi deficit mutatkozott, amely rövidlejáratú hitelművelettel nyert fedezetet abban a feltevésben, hogy átmeneti hiányról van szó. Ez nem volt könnyelműség. A krízis olyan elhúzódására és elmélyülésére mint amilyennek tanúi vagyunk, akkor számítani nem lehetett annál kevésbé, mert abban az időben annak még körvonalai sem bontakoztak ki olyan élesen, mint azóta, s egy kedvezőtlen esztendő átmenetinek gondolt deficitje miatt még nem látszott indokoltnak a kialakult költségvetési keretek radikális szűkítése. A kormány a válságjelenségek szimptomatikus kezelésével próbálkozott és behozta a bolettát, amely a legérzékenyebben sújtott

gabonatermelők helyzetén volt hivatva könnyíteni s a búza árát minden ellenkező látszat dacára tényleg emelte.

A világgazdasági válság elhúzódása folytán a következő költségvetési évben tovább apadt nemzeti jövedelmünk s ez maga után vonta az állami bevételek további csökkenését. Ennek folytán az 1930—31. év végére — dacára az időközben hozott takarékosági intézkedéseknek — már 117 millió pengőnyi deficit jelentkezett, amely az önálló állami üzemek hiányával együtt 140 millió pengőt tett ki.

A világhátrányos elmélyülése nemcsak nálunk rendítette meg a közületek költségvetésének egyensúlyát. Óriási deficittel küzd Ausztria és Németország, Cseh-Szlovákia és Jugoszlávia, sőt Nagybritannia és az Egyesült Államok kormánya is. Azonban másutt e deficiteket naggyobbára hitelműveletek útján fedezik egyrészt azért, mert a közháztartások kiadásainak jelenlegi magasságukban való fenntartását a köz érdekében szükségesnek tartják s mert ezek a népesség normális teherbíróképességét nem haladják túl, vagyis alaposnak látszik az a remény, hogy a jelenlegi depresszió elmúltával a nemzeti jövedelemmel karöltve a közületi jövedelmek is ismét olyan színvonalat érnek el, amely a közületi kiadások jelenlegi színvonalának fenntartását megengedi, másrészt pedig, mert rendelkezésre állanak olyan bel- vagy külföldi hitelforrások, amelyekből ez átmeneti időszak deficitjének fedezéséhez szükséges összegek előteremthetők. Viszont úgy látszik, nálunk egyik előfeltétel sincs meg.

Vitathatatlan, hogy jelenleg sem bel-, sem külföldi olyan pénzforrások nem állanak rendelkezésünkre, amelyekből további jelenretekény deficitek fedezhetők lennének. Viszont rövidlátás lenne azt remélni, hogy azon tényezők hatása, amelyek nemzeti jövedelmünk összezsugorodását előidézték, hamarosan megszűnnek.

A Károlyi-kormány első pillanattól fogva felismerte az államháztartási egyensúly biztosításának fontosságát és belátta azt is, hogy ezt mai nemzeti jövedelmünk mellett csak a költségvetési keretek szűkítése biztosíthatja, mert Széchenyi szavaival élve: „az adó dolgában nem a szükségek tömege szolgálhat hőmérőül, hanem egyedül az országnak nagyobb vagy kisebb fejős léte“. Ezért mindent megtett a kiadások csökkentésére és a bevételek további csökkenésének megelőzésére, mivel pedig a költségvetés tételeinek a parlamenti hatóság által végzett tüzetes átvizsgálása nem hozott napfényre jelentékenyebb olyan felesleges tételeket, amelyek törlésével a költségvetés gyorsan az ország mai teherbíró képességének maximális határául tekintett 850 milliósz színvonalra lett volna szorítható, a személyi kiadások tételének megnyirbálására kellett rászánnia magát, mely tétel az ország megcsonkítása folytán nagyszámban ideszorult közalkalmazottak elhelyezésének és ellátásának szükségessége és a köztisztviselői illetményeknek 1927. évi rendezése következtében még ma is az összes állami kiadások felénél többre rúg. Ha tekintetbe vesszük, hogy 1926—27-től 1930—31-ig a személyi kiadások 334 millióról 451 millióra, tehát 116 millióval emelkedtek, ugyanakkor amikor a dologi kiadások csak 40 millióval szaporodtak¹ akkor a személyi kiadások

¹ Lásd a Pester Lloyd idézett cikkét.

eddig csökketésének indokolt voltát annak dacára el kell ismernünk, hogy ez az érdekelteket érzékenyen sújtja.

Noha ennek dacára sem sikerült a folyó költségvetési évben a népszövetségi bizottság jelentése által az ország jelenlegi teherbíró képességének maximumaként megjelölt 800 milliós budget keretébe beleilleszteni az állami szükségletek összességét, mégis sikerült elérni azt, hogy a folyó költségvetési évben további deficitre számítanunk nem kell.

AZ ÁLLAMHÁZTARTÁS egyensúlyának biztosításával és a transzfer-moratórium elrendelésével pillanatnyilag megoldottnak tekinthető az a két kérdés, amely rengeteg zavart okozhatott s a pengő értékének állandóságát is veszélyeztette volna. Az a diszparitás, amely az elmúlt év utolsó hónapjaiban a pengő belső vásárlóértéke és külföldi értékelése között a kötött devizagazdálkodás következményeként fennállott, azóta azonban már csökkent, remélhetőleg nagyobb bajok forrásává immár nem válhatik. A bizalom helyreálltával, a külföldi tartozások kérdésének végleges megoldásával ez a diszparitás is hamarosan el fog tűnni.

Jelenleg tehát tiszta az út a konstruktív gazdaságpolitika számára. Ennek célkitűzése pedig önként adódik a fentiekből: növelnünk kell nemzeti jövedelmünket, amely jelenleg túl alacsony ahhoz, hogy számunkra megfelelő életszínvonalon való megélhetést biztosítson.

A nemzeti jövedelem emelésére normális gazdasági viszonyok között a nemzeti termelés mennyiségének, tehát a nemzeti munka produktivitásának emelése útján kellene törekedni. Annak fokozott termelése lenne a cél, amit a legnagyobb komparatív előny mellett — vagyis a nemzet munkaerejének és termelési viszonyainak legmegfelelőbb kihasználásával — tudnánk előállítani.

Ez azonban a nemzetközi gazdasági forgalom és verseny szabadságát feltételeznél. A világ gazdaság háború utáni helyzetében pedig ennek éppen ellenkezőjét, a háború előtti viszonyokhoz mérten határozottan fokozott állami beavatkozást és a nemzetközi gazdasági forgalom állandó megnehezítését tapasztalhatjuk. Az állami beavatkozás már olyan méreteket öltött, hogy sokan ezt a világjelenséget tartják a mai krízis elhúzódása és intenzitása főokozójául.

Láttuk, hogy a legfőbb baj mezőgazdasági termésünk értékesítésének nehézsége és értékének alacsony volta. Ha megemlítjük azt, hogy múlt évi szemtermésünk egész bruttó értéke csak 300 millió pengőt tett ki, úgy a ma folyó gazdálkodás csődje mindenki előtt nyilvánvalóvá válik, aki a szemtermelésnek predomináns szerepét mezőgazdaságunkban ismeri. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy Magyarország kereső népességének 58.2%-a őstermelő, úgy nyilvánvalóvá válik az a tény, hogy a jelenlegi viszonyok között a produktív népesség közel kétharmad része olyan kevésbé hasznothajtó foglalkozást űz, amelynek alapján egy kultúrnemzet tagjainak minimális életigényei sem elégíthetők ki.

A mai árviszonyok mellett a legtöbb gazda kifejezetten deficitese gazdálkodást folytat. Gazdasági életképességünk biztosítása és elég-

telen nemzeti jövedelmünk fokozása érdekében ezen az állapoton kell sürgősen segítenünk, amit csak a külföldi piacok igényeihez való alkalmazkodás és azoknak agrárfeleslegeink számára való biztosítása útján érhetünk el.

A magyar mezőgazda az osztrák-magyar monarchia fennállásának idejéből hozza szokva ahhoz, hogy feleslegeit biztosan és védvámok által biztosított aránylag kedvező árakon tudja a közös vámterületen belül értékesíteni. A vámkülföldre alig szállított, a világgpiac igényeivel nem is törődött. A háborút követő első esztendő aránylag kedvező agrárkonjunktúrájának idején szintén alig eszmélt rá azokra a mélyreható változásokra, amelyek: egyrészt a volt monarchia biztos belső piacának elvesztése, másrészt pedig a világ élelmiszerellátásában bekövetkezett mélyreható módosulás és a fehérjedús táplálékok iránt fokozódó kereslet, az immár exporttermelésre kényszerült magyar gazda termelésének átorientálását parancsoló szükségességgé teszik. Csak most, a világ-agrárválság és az agrárrolló nyomásának súlya alatt eszmélt rá arra, hogy eddigi termelési metódusai fenn nem tarthatók. A Magyarországon még ma is preponderáns szerepét játszó gabonatermelés a múlt esztendőben lesújtó pénzügyi eredménnyel járt. Ennek hatása alatt remélhetőleg fokozott ütemben indul meg mezőgazdasági termelésünk átszervezése az állati eredetű élelmicikkek, a tej, vaj, sajt, tojás, toll, baromfi, méz, gyümölcs és zöldségfélék fokozott termelése irányába. Ez a gabonapiac tehermentesítéséhez és a könnyebben piacra találó, hosszabb száll-

ási költségeket is elviselni bíró termékek előállításához vezethetne, a mezőgazdasági népesség munkájának jövedelmezőségét pedig emelhetné.

Ez azonban nem megy egyik napról a másikra, és nem teszi fölöslegessé azt, hogy biztos külföldi piacok megnyitására törekedjünk agrárfeleslegeink számára, amit legegyszerűbben a dunai államok valamilyen alakban történő gazdasági együttműködése biztosíthatna. Mivel azonban vámunió, vagy ahhoz közelálló, egészen szoros gazdasági kapcsolat létesítése ma, politikai okokon kívül a kevésbé versenyképes termelési ágak oltalmazására irányuló törekvések miatt is alig képzelhető, ezért a kereskedelempolitika fegyvertárának ma is rendelkezésre álló eszközeivel kell az exportpiac biztosítására törekednünk, ami, tekintve kontinensünknek egészében véve erősen élelmiszerimportra utalt voltát, nem volna kivihetetlen 8 gyakorlatilag sem megvalósíthatatlan. Kereskedelempolitikánk ez irányban dolgozik s ha a devizakorlátozásokból eredő nehézségeket sikerül kiküszöbölni, akkor pozitív eredményeket is remélhetünk az utóbbi időben kötött kereskedelmi egyezményeinktől.

De a mezőgazdaság egymaga még átszervezése és előnyösebb exportlehetőségek biztosítása esetében sem képes az ország népességének megfelelő eltartására. Ne feledjük, hogy négyzetkilométerenként 93.2 főre rúgó népességével országunk népsűrűség tekintetében Európa államai között a fejlett iparral, élénk kereskedelemmel rendelkező nyugati országok után a nyolcadik helyen áll, sorrendben megelőzve Európa valamennyi számottevő agrárállamát. Ilyen sűrűn lakott terület népességének egyedül a mezőgazdaság megélhetést nyújtani még olyan intenzív gazdálkodás mellett sem lehet képes, mint amilyen Dániában, ebben a virágzó és kitűnő földrajzi fekvésű agrár-exportállamban folyik, ahol négyzetkilométerenként csak 79.2 lelket számlál a lakosság, s ezek közül is a keresőknek csak 34.8%-a üz östermelést szemben a magyarországi 58.2%-os arányszámmal. Vagyis míg Dánia minden négyzetkilométernyi területének műveléséből csak 27.5 léleknek kell közvetlenül megélnie, addig nálunk 47*7 lélek megélhetésének közvetlen \$lapja ugyanilyen nagyságú földterület művelése. A mezőgazdasági termények árának bekövetkezett katasztrofális esése folytán a magyar föld ilyen sűrű tömeg számára a pusztá megélhetést is alig tudja biztosítani. Ezért gazdaságpolitikánk egyik

legfontosabb céljaul a mezőgazdaságból megélni nem tudó emberfölségünk elhelyezésére alkalmas új munkalehetőségek nyújtását és biztosítását kell tekintenünk, miért a jövőben is arra kell törekednünk, hogy minden akadály dacára is szépen fejlődő iparunkat tovább erősítve és kiépítve legalább a biztos belföldi piac iparcikkellátását biztosítsuk minél teljesebb mértékben számára. Hogy az iparosodás további folytatódása milyen nagy jelentőségű népességünk eltartása szempontjából, arra nézve jellemző, hogy az ipar és a bányászat múlt évi termelésének netto értéke már erősen megközelítette a földművelés termelésének értékét, vagyis negyedmilliónyi ipari munkásságunk majdnem ugyanakkora összeggel járult hozzá nemzeti jövedelmünkhöz, mint a mezőgazdaság közel 17 millió munkástömege.

Csak az ipar fejlesztésétől remélhetünk elegendő kereseti lehetőséget e kis országban összezsúfolt népességünk számára és csak iparunknak a mezőgazdasággal karöltve történő fejlődésétől várhatjuk nemzeti jövedelmünk megnövekedését, azaz a mezőgazdaság átszervezése és az ipar fejlesztése az a két pillér, amelyre támaszkodva ebből a mai krízisből saját erőnköl kiemelkedhetünk.

KÖRMENDY-ÉKES SÁNDOR

A DÁN PARASZTSÁG FEJLŐDÉSÉNEK ÚTJA

GONDOLATOK ÉS EMLÉKEZÉSEK» című nagy művében Bismarck az 1864-ben a Schleswig-Holsteinért Dániával folytatott háborút megelőzően ezeket írta: „Emlékeztem a királyt arra, hogy elődei mind gyarapították az országot, III. Frigyes Vilmos a Rajna-tartományt hódította meg, II. Frigyes Vilmos Lengyelországot, II. Frigyes Sziléziát, I. Frigyes Vilmos Pomerániát. Arra bátorítottam tehát a királyt, hogy ugyanezt tegye.« Majd tovább: „A király a nélkül, hogy a kérdés jogi oldalát megvizsgálta volna, kitarított a mellett, nincs jogom Holsteinhez« és végül: „A hercegségeknek Poroszország részére való megszerzését gyalázatosságnak tartották mindazok, akik 1848 óta a nemzeti gondolattal játszottak.« Poroszország Ausztriával együtt 1864-ben elvette Schleswig-Holsteint, és a dánok azóta gyűlölték a németeket, Poroszországot és Ausztriát s Ausztriával együtt minket magyarokat sem szerettek.

1864 azonban Dánia történetében fordulópontot jelez: az ország újabkori politikai átalakulásának és mezőgazdasági renaissance-ának ez az első fordulópontja. Egy elvesztett háború, az anyaországtól lecsatolt területek felett érzett fájdalom, a gyengeség tudatának lesújtó volta hatotta át az országot minden rétegében. A hasonlóság Dánia és Magyarország sorsa között talán megállapítható ennél a pontnál. Folytatódik-e azonban ez az analógia a továbbiakban is és időszerű-e éppen most az a példa, melyet Dánia történetének 1864 után bekövetkezett fejlődése ad?

Nem hangos programok, nem jelszavak harsogása és nem zajos zászlóbontások következtek be Dániában az 1864. évi háború- és területvesztés után. A belső politika, elsősorban pedig a kultúrpolitika gyökeres átalakulása magával hozta a birtokviszonyok megváltozását, de a mezőgazdasági termelés átalakulását is. Ennek az időszaknak kezdetén Dánia parasztságának az országban való súlya semmiben sem különbözött más országok parasztságának szerepétől és íme a következő generációban ugyanez a dán parasztság az ország vezetőosztálya lett. Mert az 1864. évi vereségnek leckéje a dániai élet kifejlődésére óriási hatású lett és ez a hatás napjainkig is érezhető. A háború szomorú következményei régi doktrínákat és felfogásokat fűjtak el és a nemzeti erők összekalapálása a dán nép fejlődésének új alapot adott. A XIX. század első felében a dán parasztság is ellenese volt a haladásnak, tunya és gyanakvó, a kísérletektől irtózó és képtelen volt szövetkezeti együttműködésre. De mindazok, akik ma Dániában járnak, megállapítják, hogy a dán paraszt ma előrenéző, a tudomány iránt érdeklődő, tanulékony és fogékony s a szövetkezést megbecsülő.

Sir Michael Sadler oxfordi egyetemi tanár azt mondja a dániai parasztközösségről szóló munka előszavában: „Ennek az átalakulásnak titka nyílt titok. Nagyszívű patrióták csoportja mozgatta meg honfitársait tanításaival és példájával.“ A dán parasztság tehát nem valami erupció folytán alakult át a XIX. század második felében azzá, ami lett és nem valami forradalom útján vált úrrá Dániában, hanem olyan kulturális mozgalom következtében, mely kitermelte magából a dán közművelődés legerősebb pillérét, a népfőiskolát.

Grundtwigt, aki pap, költő, történetíró és reformer volt, így állította fel azt a célt, melyet a népfőiskolával el akar érní: „Mint dán polgárnak legfőbb vágyam az, hogy Dániában népfőiskola nyíljon meg, mely az egész ország fiatalsága részére elérhető legyen, mely saját értékeinek feltárására vezessen, mely irányítást adjon polgári kötelességeinek teljesítésénél, a haza valóságos szükségleteinek felismerténél. Az ifjúság hazaszeretétét az anyanyelv táplálja és a nemzet történetének megismerése s a dán dal szeretete. Ilyen iskolák népünk lelki és anyagi haladásának lesznek előmozdítói.“ Gyakorlati gazda fülének kissé elvont értékű szavak ezek, de mint az események mutatták, mégis a legnagyobb gyakorlati eredményekre vezettek. A Grundtwigt és tanítványaitól a fenti program elvei szerint alapított népfőiskolák komoly és alapos tudást adtak és ezt különösen a falusi gazdák fiai és lányai igyekeztek megszerezni, 1860 és 1880 között a dán vidék kultúrájának emelésével valóságos csodát értek el és ugyanakkor, amikor a városi lakosság a maga egészében változatlan és mozdulatlan maradt, a parasztság átalakult és felemelkedett. Az 1864-et követő húsz esztendőben az ezen iskolákból kikerült dán paraszt ifjak és paraszt nők vitték előre Dániában a demokratikus átalakulás gondolatát, a mezőgazdasági haladás követelményeivel együtt. Szó sem lehet arról, hogy a dán parasztság ezzel a mozgalommal az egész országban mindjárt kezdettől fogva közösséget vállalt volna, de az iskolákból kikerülő felvilágosodás kerületről kerületre, községről községre terjedt és végül az egész ország parasztságának felébredésére vezetett.

A múlt század 80-as éveiben a dán mezőgazdaság is sokat szenvedett a külföldi versenytől, és a gabona árának esése a dán mezőgazdaságot is súlyosan érintette, mert a gabona volt ebben az időben Dánia főterméke. A dán parasztság azonban nem védővámokhoz, hanem technikai javításokhoz nyúlt és a gabonaexportáló országból előbb állatexportáló, majd vaj- és szalonnaexportáló ország lett. Általánosan elismert tény Dániában az, hogy a mezőgazdasági lakosságnak a megváltozott viszonyok között átalakult tevékenysége a népfőiskoláknak tulajdonítható.

Népfőiskoláknak hívják Dániában azokat a felnőtteket tanító iskolákat, melyeket Grundtwigt, Kold és mások alakítottak. Az első népfőiskolát Grundtwigt 1844-ben alakította meg. Jelenleg 60 népfőiskola van évi 7000 tanulóval, akik közül 3800 férfi, 3200 nő. A népfőiskolák megalapításától kezdve mostanig összesen 240.000 hallgató került ki azokból és a népfőiskolák jelentőségének elbírálásánál ránk nézve különösen az lesz érdekes adat, hogy már 1903-ban a dán parlamentnek 35%-a a népfőiskolák végzett tanulóiból került ki. A nép-

főiskola célja az volt, hogy tanító és nevelő intézménye legyen az egész népnek, gazdagnak és szegénynek, a városnak és vidéknek, az ipari munkásnak és gazdának egyaránt. De ezekben az iskolákban a tanulók nagy többsége a faluból származik és különösen a gazdálkodó osztályból: évenként körülbelül 7000 tanuló kerül ki a népfőiskolákból egyenesen az életbe és a túlnyomó nagy többség a gazdák fiaiból és lányaiból. A dán népfőiskolák működése fokozatosan mindjobban a gazdálkodó népesség körében vert gyökeret és történetük magának a gazdálkodó osztálynak történetével szövődött össze. Sokan gondolták és mondták ezekről a főiskolákról, hogy ha majd az ifjúságot hittanra és szent legendákra, történelemre és irodalomra és zenére tanítják és ha elvonják figyelmét a gyakorlati élettől és annak következményeitől, akkor álmodozók meddő generációja lesz majd a dán ifjúságból. A dán népfőiskolák azonban ennek ellenkezőjét bizonyították és annak az igazságára vezettek, hogy a gyakorlati tudás érvényesülése a szellemi és erkölcsi élet bizonyos magaslatát kívánja meg. Hogy ez mennyire bevált Dániában, az mutatja, hogy éppen a népfőiskolák régi tanulói voltak azok, akik a dán mezőgazdaság technikai haladását olyan nagy mértékben előre vitték. William Ashley angol professzor rámutatott arra, hogy milyen óriási értékű volt ezeknek a népfőiskoláknak hatása a dán parasztságra nézve a gazdasági válságban. „A függetlenségnek és önállóságnak új szellemét vitte a dán parasztosztályba. Új reménységet adott a jövőt illetőleg, cselekvésre és előrelátásra tette azt képessé és felvilágosította azokról a lehetőségekről, melyek helyzetében vannak.“

Mi tulajdonképpen a dán népfőiskola? Olyan iskola, melyben a dán parasztság ifjai 18—25 éves korban oktatást és nevelést kapnak. A nemzetközi tejjgazdasági kongresszussal kapcsolatosan tartott kirándulásokon alkalmam volt Grundtwigt első népfőiskoláját Lyngby-ban megnézni és ennek az iskolának különösségeit és tervezetét tanulmányozni. Gyakorlati oktatás nincs a népfőiskolán, csak elmélet és ami minket meglephet, az az, hogy nincs tankönyv, nincs vizsga és nincs bizonyítvány. A tanítóktól sem kívánják a diplomát, a közoktatásügyi miniszter nem állapítja meg a tantervet, nem is ellenőrzi azt és teljesen az iskolákra bízta az oktatás és nevelés ügyét. Ezek az iskolák — hogy úgy mondjam — magánvállalkozások és előfordul, hogy az iskola tulajdonosa bérbeadja az iskolát valamely erre kizemelt pedagógusnak. Látogatásunk alkalmából az egyik német kiránduló azt jegyezte meg: „Das ist ja ganz amerikanisch“, mire az iskola igazgatója egész önérettel felelte: „Nein, das ist ganz dänisch.“ A tanulók közül a fiúk november 3-tól március i-ig, a lányok május 3-tól július 31-ig szoktak az internátussal összekötött iskolákban lenni. Tantárgyak a fiúk részére: dán nyelv; dán történelem; a kereszténység és az egyház történelme; Dánia és népének megismertetése természetrajzzal összekötve; általános földrajz; természettan, vegytan; testgyakorlás; rajzolás és festés, ének. A lányok részére: dán nyelv, hittan, történelem, földrajz, természetrajz és természettan, úgy mint a fiúknál, kézimunka és ének. A tandíj internátussal együtt a fiúk részére szolgáló téli időszak 5 hónapjára 375 K, a lányok részére szolgáló 3 hónapra 210 K.

Íme ez a dán népfőiskola szervezete, azé a dán népfőiskoláé, mely olyan csodálatos eredményeket ért el ebben a kis parasztszámban. De meg kell állapítani, hogy 1864 után mezőgazdasági iskolák is keletkeztek, hogy a parasztság fiataljait a mezőgazdasági tudományokkal megismertesse és gyakorlatilag kiképezze. Az első ilyen iskolát 1867-ben alakították, a következőt 1871-ben, a harmadikat 1879-ben. 1929-ben 22 mezőgazdasági iskola volt 2700 tanulóval és ezeknek az iskoláknak egy része egyenesen a legkisebb birtokosok, a huzmandok, talán így mondhatnánk: szellérek részére szolgál. A mezőgazdasági iskolákat a népfőiskolák régi tanulói kezdeményezték és ezért ezeknek szelleme ugyanaz, mint a népfőiskoláké. Hozzájárult az is, hogy az iskoláknak ezen két csoportja között szoros összefüggés van ma is. A mezőgazdasági iskolákban a népfőiskolákhoz hasonló oktatás is van, mely történelemre és mitológiára is kiterjed, de természetesen a főszerep itt mégis a technikai tudás fejlesztésén van. A legkisebb birtokosok, a huzmandok részére szolgáló mezőgazdasági iskolákban a kultúrelméleti tantárgyakat nagyobb mértékben tanítják, abból indulva ki, hogy ezeknek a törpebirtokosoknak gyermekei csak télen részesülhetnek felnőttek részére való oktatásban, míg a nagyobb birtokosok gyermekei a népfőiskolát és a mezőgazdasági iskolát végezhetik. Általánosnak mondott tapasztalat, hogy a népfőiskola végzése után a mezőgazdasági iskola hallgatói sokkal jobb eredményt tudnak elérni.

Az 1864 után és nem kis részben népfőiskolák útján beállt gazdasági fejlődést néhány adat mutatja:

Dánia kivitele így alakult:

	1866—70	1871—81
élő marha	52.200 darab	108.800 darab
hús	110.000 q	270.000 q
vaj	49.000 q	153.000 q
élő sertés	44.600 darab	278.100 darab
bacon	50.000 q	79.000 q

Az 1864. év utáni 20 esztendő talán a dán parasztság hőskorának nevezhetjük, annak a komák, melyben ez a passzív, haladás iránt más nemzet parasztjainál nem fogékonyabb parasztnép egy háborús vereség után, összeszorított fogakkal és erős akarattal alapozta meg Dánia mai jólétének alapját olyan önzetlen, idealista emberek vezetése alatt, akik az általános tudásban látták a jövő jólét alapját. Ha ezt a szellemi diszpozíciót a dán parasztság nem kapta volna meg ebben a két évtizedben, ha nem erősödött volna meg benne a fogékony-ság ez alatt az idő alatt a mezőgazdaságban alkalmazható technikai javítások iránt és ha nem fejlődött volna benne nem utolsó sorban a népfőiskolák szellem-erkölcsi tanításainak hatása alatt a szövetkezeti hajlam, akkor a dán parasztság nem tudta volna gazdálkodását azokra az alapokra fektetni, amikre fektetnie kellett a tengerentúli gabona-verseny rászakadása után. Hogy a tengerentúli gabona-verseny Dániában is milyen mértékű volt, azt mutatja a búza és rozs átalakulása. 1871—1875-ben egy tönde (kb. 1 q) búza 20 dán K volt, 1 q rozs 14.5 dán korona, 1881—1885-ben 14.8 K a búza, 11.3 K a rozs ára és a követ-

kező 5 éves ciklusban 1886—1890-ben a búza ára 12.6 K-ra, a rozsé 10 K-ra esett.

Az 1864 után és 1864 folytán megerősödött munkaenergiát már maga az a tény is mutatja, hogy 1864-től 1919-ig Dániában a mezőgazdaságilag művelt terület 420.000 hektárral, mintegy 12%-kal emelkedett és ez különösen a Jütland déli részén elterült Heide, pusztaság meliorációjával és kultúra alá fogásával lett lehetővé. Ha azt nézzük, hogy Dániának összesen 4.3 millió hektár területe a birtokosok egyes kategóriái között hogyan oszlik meg, akkor látni fogjuk, hogy ez a kis ország milyen nagy mértékben vált parasztszággá attól az időtől kezdve, hogy a dánok kiváló írója, Ludvig Holberg, Jeppe zsellérben a buta elmaradott dán paraszt nevetséges és szánalmas képét rajzolta meg. 120 hektárnál nagyobb birtoka 1929-ben Összesen mintegy 1000 birtokosnak volt és a területnek mindössze 7%-át foglalták el ezek a birtokok. A 10—120 hektáros birtokok a megművelt területnek 76 százalékát foglalják el és így csak 17% esik a 5—10 hektáros birtokokra.

Nem mulaszthatom azonban el, hogy az újabkori dán földreformról is ne mondjak valamit, amely reform 1929-ig a huzmandnak nevezett apró birtokok számát 18.000-re emelte. 1880-ban kezdett a dán állam a huzmandokkal, a zsellérekkel foglalkozni: esti tanfolyamokat, téli gazdasági iskolákat rendezett részükre, háziiparra és más munkára tanította őket. Az első huzmand törvényt 1899-ben hozták abból a célból, hogy a mezőgazdasági munkások földhöz juthassanak anélkül azonban, hogy az így földhöz juttatónak függetlenítenék magukat a nagyobb gazdaságokban végzendő munkától. Azok a huzmand birtokok, melyeket a törvény segítségével létesítettek, nem voltak ugyanis olyan nagyok, hogy a családot teljes mértékben foglalkoztatták és ellátták volna és így kénytelenek voltak a huzmandok más gazdaságokban is munkát keresni. Ezt a törvényt több ízben módosították és az eredeti törvény rendelkezései szerint 5 évre 10 millió dán koronát szavaztak meg kis gazdaságok, huzmandstrugok megszerzésére. Az ilyen birtok talaj-, épület- és felszerelés értékét rendszerint 4000 K-ban állapították meg, és az aki ilyen birtokot akart szerezni, ennek az összegnek egytizede fölött kellett, hogy rendelkezzen, míg kilentizedét állami hitellel kapta 3%-os kamatozással és igen kedvező törlesztéssel. 1904-ben már 15 millió K-t szavaztak meg a következő 5 évre és a birtokok értékét 5000 koronára emelték fel. 1909-ben 20 millióra emelték a következő 5 évre szóló állami hitelt, a birtokok értékét pedig 6500 K-ra. 1914-ben 5 évre évi 5,000.000 K-t szavaztak meg, a birtokhitel értékét 8000 koronára emelve és 1917-ben 2 hektár középminőségű földben állapították a huzmand birtokok legkisebb terjedelmét, hitelértékét 10.000 K-ban, 1921-ben és 1922-ben már évi 12 millió K-t szavaztak meg azzal az elvi változtatással, hogy ez az összeg nemcsak mint az állam által adott kölcsön használható fel, hanem a magas építkezési költségek következtében állami segítségként is. 1921—1922-ben a birtok hitelértékének felső határa 22.000 koronában határozott meg, melyből 60% az állam által adott kölcsön, 30% közvetlen segély volt. 1924—1925-ben 20.000 korona hitelérték mellett 80% volt a

kölcsön és 10% a közvetlen segély. 1924-től kezdve az évi 12 millió koronával a közvetlen segélynyújtás megszűnt és ehelyett építkezésekre nyújt az állam külön hitelt. 1927-től kezdve 3 évre 8,000.000 koronát vettek fel évenként és ez az összeg áll most is rendelkezésre. 1929 végéig 18.500 ilyen kisbirtok alakult 150 millió korona államkölcsönrel, kerekén 7 hektár átlag-, 130.000 hektár összterjedelemben. Nem akarok párhuzamot vonni a mi földreformunk és a dán földreform elgondolása és átgondoltsága között, csak azt az egy, de nagy különbséget akarom kiemelni, amely végeredményben a dán reform eredményét s a mi reformunknak ma már alig kétséges eredménytelenségét idézte elő, azt, hogy a dán huzmandoktól a megszerzendő birtok, épület és felszerelés értékének egytizedét kívánták meg és a kilenctizedrészből adott kölcsönrel az állam nemcsak a földről, hanem megfelelő épületekről, megfelelő élő- és holtfelszerelésről is gondoskodott, szóval arról, ami a munkáskézen kívül a gazdálkodáshoz elmaradhatadatul szükséges, holott a magyar reformból a felszerelés gondolata teljességgel elmaradt.

Térjünk vissza azonban a múlt század 80-as éveiben a gabonaárak esése folytán beállt dániai válság szemléléséhez. 1885-ben Dániában a szántóföld 91.44%-át foglalta el a gabona és 63%-át a gyök- és gumósnövények, ennek is több mint fele burgonya volt. 1930-ban a gabonaterület 69% volt már csak, ellenben a gumó- és gyök-növények 30%-ot foglaltak el és a burgonya csak $\frac{1}{3}$ -a volt ennek a területnek. Talán misem mutatja jobban a dán mezőgazdaság változásának irányát, mint ez. A gabonatermőterület csökkenését azonban a termésátlagok emelkedése bizonyos mértékben ellensúlyozta, mert 1889 és 1930 között a hektáronkénti termésátlag búzánál 15.5 q-ról 26.7 q-ra, rozsnál 17.5 q-ról 24.2 q-ra, zabnál 13.9 q-ról 20.7 q-ra, árpánál 12.3 q-ról 17 q-ra emelkedett. A gyök- és gumósnövények közül a burgonyatermés 85 q-ról 123 q-ra, a takarmányrépatermés 438 q-ról 540 q-ra emelkedett. Ez az átalakulás a 45 év alatt nem egyszerre és nem egységesen történt, hanem fokozatosan és különböző tempóban. Nem akarok hosszabban időzni ez átalakulás leírásánál, mert hiszen különösen az utóbbi időben szinte közhellyé vált nálunk annak a dán példának emlegetése, melyet olyan egyszerűen átültethetőnek képzelnek. A dán mezőgazdaság korántsem tért rá olyan gyorsan és olyan egyszerűen arra az útra, melyen most halad, arra az útra, hogy magasminőségű állati termékek produkciójával igyekszik magának jövedelmet biztosítani. A gabonaértékesítés! válság hatása alatt a dán gazdák tényleg az állattenyésztésre nagyobb mértékben tértek át, de még nem állati termékeket, hanem állatokat adtak el és vittek ki nagy mennyiségben és így 1882—1886-ban egy évben átlagosan mintegy 20 millió korona értékű szarvasmarhát, 19 millió korona értékű sertést exportáltak, a vajkivitel értéke még csak 24 millió korona, a szalonna- és sonkakivitel értéke 9 millió korona volt. Ezzel szemben már akkor is behoztak mintegy 10 millió korona értékű kenyérgabonát és 6 millió korona értékű zabot, tengerit, de körülbelül ugyanannyi értékben vittek ki árpát. Annak az átalakulásnak tehát, mely a tengerentúli verseny következtében előállt gabonaár-

devalvációknak következménye volt, Dániára nézve legjellegzetesebb elsődleges hatása abban mutatkozott, hogy a gabonatermelés, elsősorban a rozstermelés csökkentésével az állatok takarmányozásához szükséges termények nagyobb mértékű előállítására tértek át és ennek hatása a szántóföld felhasználásánál elsősorban a répatermő terület rendkívül jelentékeny megnövekedése volt, a külkereskedelmi forgalom alakulásában pedig az, hogy a gabonakivitel csökkenésével az állatkivitelre helyezték át a súlypontot. Az átalakulásnak további etapja az lett, hogy élőállatok helyett állati termékek produkcióját és pedig vajnak, baconnek és tojáshoz termelését és kivitelét szervezték meg. A répatermő terület az utolsó évszázadban egész kolosszális emelkedést mutat; 1870-ben mintegy 5000 hektár volt a répatérség, most 518.200 hektár és a világ összes országai között Dániában van viszonylag a legnagyobb takarmányrépa terület, ami az egész répatérségből 1930-ban 414.900 hektár volt. Ehhez csak a méret jellemzése céljából említem, hogy nálunk a répatérség 110.000 hektár.

A szántóföldi terület felhasználásának szemléltetésénél azonban talán nem volna helyes, hogy éppen csak a mi, a dánokétól annyira eltérő viszonyainkat tennők összehasonlítás tárgyává. Talán meggyőzőbb ennél, ha Angliával hasonlítjuk össze, azzal az Angliával, ahová tulajdonképpen Dánia állati termékeinek olyan óriási mennyisége megy. Harald Fabemak, a dán mezőgazdasági társaság közlönyében a „Tidsskrift for Landøkonomi”, 1930-ban közölt tanulmánya szerint:

A gabona területe 1889—1893-ban Dániában 1,186.000 hektár volt, 1923—27-ben 1,277.000. Ennek a területnek termése 1889—1893-ban 1.800.000 takarmányegység, 1923—1927-ben 2,507.000. Angliában a gabonaterület 1889—1893-ban 2,664.000, 1923—1927-ben 2,123.000; a termés takarmányegységekben 1889—1893-ban 4,8x4.000, 1923—1927-ben 3,930.000. A gabonaterület Dániában tehát jelentéktelenül, a termés jelentéktelenen, csaknem 40%-kal emelkedett; Angliában a terület közel 20%-os csökkenése mellett a termés közel 18%-os csökkenése mutatkozik. A gyök- és gumónövények termőterülete Dániában 1889—1893-tól 1923—1927-ig 116 ezer hektárról 480.000 hektárra, tehát 300%-kal emelkedett, amikor Angliában ez a terület 896 ezer hektárról 704 ezer hektárra, tehát kerek 20%-kal esett, a termés pedig Dániában 400.000 takarmányegységről ennek hatszorosára, 2,400.000 takarmányegységre emelkedett és ugyanebben az időben Angliában 3,400.000-ról 2,800.000-re esett. A mesterséges takarmány és természetes széna produkálására használt terület Dániában 1889—1893-tól 1923—1927-ig 942.000 hektárról 819.000 hektárra csökkent ugyan, de a termés 1.300.000 takarmányegységről 2,100.000 takarmányegységre, tehát mintegy 60%-kal emelkedett, ellenben Angliában 300.000 hektárral csökkent terület mellett a termés is 200.000 takarmányegységgel lett kevesebb. Meg kell még jegyeznünk azt is, hogy a gabona szalmája is csaknem 40%-kal emelkedett a megfigyelt időszakban.

A vetésforgó a dán gazdaságokban igen különböző, de a mezőgazdasági üzemek többségében a különbözőségek nem igen nagyok és általában a váltógazdaságokhoz igyekeznek alkalmazkodni annyira, amennyire azt a gyakorlati élet szempontjai lehetővé teszik. A 7—8-as forgórendszer az ország legnagyobb részére tipikus. A meghatározott vetésforgónak egyébként kisebb jelentőséget tulajdonítanak mostanában, mert a nagy állatállomány következtében a talaj trágyázása tekintetében szabadabban mozognak és a szabadgazdálkodást könnyebben

viszik keresztül. Az istállótrágyán kívül a műtrágyát óriási mértékben használják. Az utolsó évben nem kevesebb, mint 678.000 tonna műtrágyát hoztak be az országba 65 millió korona értékben.

Talán felesleges kiemelni, hogy mit jelent az egyes mezőgazdasági üzemek és egy egész ország mezőgazdasági üzemének átszervezése a gabonatermelésről az állati takarmány és elsősorban a répa termelésére, úgy, hogy a súlypont a gabonatermelésről az állatok takarmányozásához szükséges termelésre tolódjék át. A répatermelés fent mutatott óriási megnagyobbodását azok a gyakorlati és tudományos kísérletek vezették be, melyek a répának igen nagy takarmányértékét mutatták ki.

Ha mármost azt az átalakulást, mely a dán mezőgazdaságban újszólván szemünk láttára az utolsó évtizedekben végbement, számokban kívánjuk kifejezni, akkor csak a legfontosabb, legkiugróbb eredményeket igyekszem kiemelni.

Dánia szarvasmarhaállománya 1930-ban 3,100.000 darab, ebből tehén 1,633.029 darab, 1000 lakosra esik 876 darab szarvasmarha, 461 darab tehén, a megművelt terület 1000 hektárjára 1057 darab szarvasmarha, 557 darab tehén.

Magyarország szarvasmarhaállománya 1931-ben 1,814.000 darab, ebből tehén 904.000 darab, tehát 1000 lélekre esik 213 darab szarvasmarha, 107 darab tehén, 1000 hektárra 224 darab szarvasmarha, 112 darab tehén.

Dánia sertésállománya 1931-ben 5,232.000 darab, esik 1000 lélekre 1477 darab, 1000 hektár művelt területre 1783 darab.

Magyarország sertésállománya 2,714.000 darab, 1000 lélekre esik 350 darab, 1000 hektárra 333 darab.

Dánia baromfiállománya 22 millió darab.

Magyarország baromfiállománya 38½ millió darab.

Dánia kivitelek 1930-ban: vajban 437 millió K értékű, baconben 510 millió K értékű, tojásban 82 millió K értékű, szarvasmarhában 50 millió K értékű.

Dánia egész kivitelének értéke 1930-ban 1518 millió K volt és ebből a mezőgazdasági termények exportjának értéke 1216 millió dán K, az egész kivitelnek 80%-a. A behozatal értéke 1634 millió K volt és ebből a mezőgazdasági termények értéke 286 millió K, ami úgy oszlik meg, hogy takarmányanyagokra 190 millió K, műtrágyára 62 millió K és különféle cikkekre 34 millió K esik. A dán mezőgazdaság tehát csaknem 1 milliárdos plusz egyenleggel szerepel a dán külkereskedelem mérlegében, ami maga is mutatja óriási teljesítőképességét.

Nem lehet azonban Dánia mezőgazdaságának átalakulásáról beszélni a nélkül, hogy az ottani szövetkezeti mozgalomról és szövetkezeti hálózatról ne beszéljünk. Amikor a múlt század utolsó évtizedében a dán parasztságra rászakadt a tengerentúli gabona versenye, akkor ez a parasztság átérezte az átalakulás szükségességét, de megérezte azt is, hogy a kis parasztüzemek ezreiből kikerülő kismennyiségű különféle árukkal nem lesznek képesek a világpiacon és elsősorban az annyira igényes angol piacon boldogulni. És míg más országokban a szövetkezeti mozgalom felülről és kívülről, Angliában az iparból, Németországban a középosztályból, nálunk a központból indult ki, addig Dániában ez alulról, a faluból indult el útjára azoknak a férfiaknak segítségével, akik a népfőiskolákban magukba szívták a bajtársi érzést, az együttműködés szellemét. Dánia egyik pénzügyminisztere, Lassen, a következő szavakkal jellemezte azt a szellemi dispoziációt, melyben a dán parasztok voltak akkor, amikor a válság nyomása alatt

a szövetkezeti szervezkedésre elsősorban a tejértékesítés céljából áttértek: „Minden termelő azt hiszi, hogy az ő tehenének teje, az ő sertésének szalonnája a legjobb és nem szívesen barátkozik meg azzal a gondolattal, hogy az ő terméke összevegyíttessék a szomszédja termékével. A tejszövetkezeti tagoktól azonban mégis azt kívánták meg, hogy az, akinek jó és egészséges tehenei vannak, aki jól tartja és takarmányozza azokat, bizalommal engedje összevegyíteni tejét szomszédai tehenének tejével és ha haszon mutatkozik ebben az üzletben, megossza azt jók és rosszak között. Ilyen kölcsönös bizalom nem volt szokásos a dán parasztok között sem és ha mégis járásról járásra, faluról falura terjedt a mozgalom, annak oka az volt, hogy a parasztok széles rétegeiben az összetartás és bajtársi érzés vált úrrá.“ Nincs ország a világon, ahol a szövetkezeti mozgalom viszonylag olyan nagy lenne és többet ért volna el, mint Dániában. Ez a mozgalom, amiről egyes dán írók azt írják, hogy csak kevéssel volt kevesebb, mint egy forradalom, eredményezte, hogy a dán mezőgazdaság a múlt évszázad második évtizedében uralkodó válságot jobban kibírta, mint más országok parasztsága. Ezekben az években vert gyökeret a szövetkezeti eszme a dán falvakban, mert a helyzet súlyossága megtanította a gazdákat, hogy együtt haladjanak helyzetük javítása céljából. Az egyes mezőgazdasági üzemekből származó termékek összegyűjtése, kezelése és értékesítése egy olyan országban, ahol nagybirtok úgyszólván egyáltalában nem volt, az eredményes gazdálkodásnak jókor belátott elengedhetetlen feltétele volt. De az, hogy a szövetkezeti mozgalom a dán mezőgazdaságban olyan nagy mértékben elterjedt, bizonyos feltételektől is függött, melyek más országokban kisebb mértékben vannak csak meg. Ilyen feltétel volt a nemzeti jellem Dániában, ahol nagy különbségek nincsenek sem a természet alakulásában, sem a birtokviszonyokban, ahol a népek veleszületett egyszerűsége és lelki kiegyensúlyozottsága megvan, ahol nincs tüzes lelkesedésben való izzás, de csüggedésig való lehülés sem, s így a tervszerűen megépített munkának keresztülvitele könnyebb volt. A nemzeti karakterhez tartozott az összetartás érzése, melyen végső eredményben minden szövetkezés nyugszik. További kedvező feltételek voltak a dán szövetkezeti mozgalom keletkezésénél a községi életnek nagy önállósága, a népfőiskolák és a mezőgazdasági iskolák tevékenysége, az iskolákból kiáradó felvilágosodottság. Egyébként is Dániában a mezőgazdasági viszonyok nagyjában igen egységesek, a távolságok aránylag kicsinyek, a lakosság sűrűsége nagy, a közlekedési eszközök jók, úgy, hogy az, amit az egyik helyen mutattak, ami az egyik helyen sikerült, az gyorsan elterjedhetett az egész országban. Ilyen kedvező körülmények között válhatott a dán szövetkezeti mozgalom olyanná, hogy úgyszólván minden dán farm a szövetkezeti szervezetek hálózatába tartozik és igen jellemző, hogy általános az a felfogás, mely szerint a huzmandstrugra vonatkozó törvényhozással kreált 18 ezer kisgazdaság fejlődése szövetkezeti mozgalom nélkül lehetetlen lett volna és hogy a kisebb és nagyobb szövetkezetek segítségével vált csak lehetővé a jómódnak az a mértéke, melyet mindenki, aki Dániában járt, hazagondoló fájdalommal állapított meg.

Nem szeretnék a nálunk is annyira emlegetett és eléggé ismert dán szövetkezeti helyzetről csaknem közhelyként ható adatokat közölni. De mégsem mulaszthatom el, hogy egynéhány számot ne emeljek ki, mely számok alkalmasak a dán egyesületi és szövetkezeti hálózat és az eredmények megfigyelésére és megjegyzésére.

Mindenekelőtt disztigválni kell a kooperáció két formája, a szövetkezet és az egyesület között. Nem 100 százalékig, de nagyjában áll az, hogy a termelés előmozdítására Dániában egyesületek, az értékesítés közös lebonyolítására szövetkezetek működnek. A múlt évben a lótenyésztő egyesületek száma 180 volt 250 ménnel, 16.000 taggal és ezekhez az egyesületekhez az egész kancaállománynak mintegy 43%-a tartozott. Szarvasmarhatenyésztő egyesület 1139 volt 27.000 taggal és ezekhez a szövetkezetekhez a tehénállomány 20%-a tartozott. A tejelést ellenőrző egyesületek száma 1517 volt 630.000 tehénnel, ami az egész tehénállomány kerek 40%-át tette ki. Ezek a tehenek átlagosan 4751 kg tejet adtak, 4.22% zsírtartalommal, 200 kg tejszírhozammal. Ezeknek a számoknak megvilágítására kénytelen vagyok újabb adatokat ismertetni. Magyarországon az ellenőrzés alatt állt tehenek száma 1931-ben 22.300 darab volt, az egész tejelő tehénállomány 2.82%-a és a tehenenkénti átlagos tejhozam 3480 kg. Németországban 1,064.000 tehen állt ellenőrzés alatt, ami a tehénállomány $i\ r$ 3%-a volt és a tehenenkénti tejhozam 3795 kg volt. Nálunk túlnyomórészt uradalmi ellenőrzött tehenek és Németországban is jórészt uradalmi ellenőrzött tehenek 1200—1500 kg-mal kevesebb átlagtejhozamot adtak, mint a dán parasztoi ellenőrzött tehenei és a mi ellenőrzött teheneink fejési átlaga körülbelül annyi, mint a dán tehénállomány országos fejési átlaga, a mi országos fejési átlagunk 1000 kg-mal áll a dániai mögött. 1394 tejszövetkezet működött és egy tejszövetkezet átlagos napi tejtermelése 10.000 kg volt, egy szövetkezethez átlagosan 1075 tehen tartozott és tehenenként átlag 3200 kg tejet szolgáltatott be. Az egész vajkivitel 90%-át a tejszövetkezetek szolgáltatták. 53 sertésvágószövetkezet működött 20 magánsertésvágóvállalat mellett és a szövetkezed sertésvágókban kereken 5.000.000 darab sertést vágta, az egész levágott sertésmennyiség 83.5%-át. Ezek a sertésvágószövetkezetek a tojáskivitel szövetkezetek intézményével együtt kereken 200 millió darab tojást exportáltak, az egész tojáskiviteli mennyiség 23%-át. 244 sertéstenyésztőegyesület is van és pedig külön a yorkshirei sertések részére és ezek az egyesületek az elmúlt számadási évben 6500 kant és 5600 kocát adtak el tagjaiknak. A sertéstenyésztőegyesületeknek működéséről meg kell jegyeznünk azt, hogy a sertések teljesítőképességének vizsgálatát és ellenőrzését nagymértékben alkalmazták.

Nálunk általában inkább csak a dán tejszövetkezeteket és bacongyártó szövetkezeteket szokták emlegetni, holott a szövetkezeti szellem a dán parasztot a beszerzéseknél is nagymértékben vezeti. Így 6 szövetkezeti központ 1372 helyi szövetkezettel a múlt évben 80.000 tagot foglalt magában, akiknek $\frac{1}{2}$ millió tehen volt tulajdonában és akik 118 millió dán korona értékben szereztek be takarmányt, mely összeg az egész dán takarmányszükséglet értékének 40%-át teszi ki. 1400 szövetkezet és egy szövetkezeti központ szerezte be az egész dán szükségletnek mintegy 40%-át 24 millió korona értékben.

És most még csak néhány számot arról, hogy miként boldogul a dán gazda. A dán üzemstatisztika 200 farm üzemadatai alapján (a 200 farmból 10—50 hektár terjedelmű volt 112 ferm) megállapítja, hogy egy hektár átlagos évi tiszta jövedelme 1928—1929-ben 160 dán korona volt, ami a gazdaságban levő tőke 6.5%-os jövedelmezőségének felel meg, 1929—1930-ban 144 dán korona, a tőke 5.8 százalékos kamatozásával. Ehhez összehasonlításként csak azt az adatot veszem, melyet Juhos Lajos tanár 1929-re nézve — igaz, csak 28 magyar kisgazdaságra

nézve — kimutat és amely adat szerint az átlagos tiszta jövedelem két holdanként átlag 23.09 pengő volt, a vagyontőke 1.25 százalékos kamatozásával. Vagyis két holdra és pengőre számítva: kereken 23 pengős jövedelem 124 pengős dán jövedelemmel áll szemben!

Neoagráriusok és agrárreformátorok nemcsak követendő, hanem könnyen követhető mintaképet is látnak Dániában. Mintha a Duna és Tisza közén úgy sütné a nap, úgy esnék az eső, mint a Skagerrak és Kattegat övezte dán félszigeten. Mintha a bugaci, vagy a karcagi legelő, melyen sokszor már júliusban, csaknem mindig augusztusban „ég a napmelegtől a kopár szik sarja“, éppen olyan jó lenne a marhanevelésre és tejgazdaságra, mint a füneni vagy seelandi tanyák kaszálói, melyeken a düstógyű vörös dán tehének egész nyáron táplálékot kapnak. De más megváltoztathatatlan különbségek is vannak. Egy tonna baconnak Frederidából Londonig való szállítási költsége 285 pengő, Budapestről Londonba 1125 pengő. Egy tonna vajnak Frederidából Berlinbe való szállítási költsége 64 pengő, egy tonna vajnak Budapestről Berlinbe való szállítása 135 pengőbe kerül. Dánia ott van a nagy fogyasztópiachoz, a világpiachoz, Angliához ily közelségben és a tengeri szállítás kedvező lehetőségeinek birtokában és közvetlen határos Németországgal, másik nagy fogyasztópiacával. Anglia a világ vajfeleslegének 65%-át fogyasztja és Anglia eddig vámmentes és igényes piaca volt mindennek, ami jó. Mi pedig itt a kontinens közepén fantasztikusan rossz határokkal, tengertől távol, önellátásra törekvő szomszédok vámbástyái közé zárva, mi tudjuk megcsinálni jóindulatú fantaszták elképzelése szerint azt, amit Dánia tud? Kurt Ritter berlini egyetemi tanár ugyanezt a kérdést vizsgálva a német mezőgazdaságra nézve azt a következtetést vonja le, hogy: „Mindez azt mutatja, hogy a német mezőgazdaságnak dán minta szerint való átszervezése komolyan nem jöhet figyelembe.“ Dánia nagyszerű mezőgazdasági fejlődése a kisbirtokon épült fel; de egy olyan kisbirtokon, melynek művelői a tudás vértetében és a szövetkezés bástyái között küzdhettek.

Ámde tévedés volna azt hinni és azt mondani, hogy Dánia nem adhat nekünk megszívlelésre érdemes tanulságokat. Ezek a tanulságok azonban inkább szervezéstechnikai, mint termeléstechnikai tanulságok. A dán népfőiskolák és mezőgazdasági iskolákból kirajzott százazrek vitték előre a tudás és a szaktudás útjára a dán parasztot. Naivitás volna azt kívánni, hogy ugyanezt az oktatási és nevelési rendszert ültessük át a magyar talajba, mely egészen más, mint a dán, magyar népünk közé, melynek természete és észjárása más, mint a dán paraszté. De vannak általános igazságok, melyek mindenhol érvényesek és ilyen az, hogy a nép általános műveltsége és szaktudása boldogulásának fő előfeltétele. A dán népfőiskolák szellemét vegyük át oktatásügyi intézményeinkbe és a szaktudásnak juttassunk nagyobb teret a nép vezetőit, a papot, tanítót, jegyzőt képző intézményekben. A gazdasági iskolát végzetteket azután segítse az állam minden akciójában, melyet ki tud fejteni és hadd tudja meg a nép, hogy ami előnyt, kedvezményt az állam nyújtani tud, az odajut majd azokhoz, akik igyekeztek a gazdalmesterséget tanulni is. A mi parasztunk magányos természetű, aki

inkább zord magányban üvölti most a kivert farkasok dalát, mintsem nyájban, egyesült erővel keresse boldogulását. Már több év előtt kifejtettem és azóta is sokan kívánják már a termelőszövetkezetek létesítésének szükségességét, és ma is, a dán példa fényességében is csak azt mondhatom, hogy a szövetkezeti termelés és értékesítés megszervezésével megközelíthetjük Dániát, e nélkül szegény és elmaradott parasztországgá válunk, mint amilyen Szerbia vagy Románia. Láttuk azt, hogy Dániában a nagy paraszt és a huzmand egyaránt egy hatalmas termelő és értékesítő szövetkezeti szervezetben van. Nálunk a termelésre az egyesületi, az értékesítésre a szövetkezeti szervezet kellene. És ha például a termelő-, illetőleg tenyésztőszövetkezet, vagy egyesület kapná a nemesített vetőmagot az egyes gazda helyett, ha nem a község kapna állami segítséggel tenyészállatokat, hanem a gazdák szervezetei, ha a hússertés- vagy baromfiakció nem az egyénre, hanem a szövetkezésre támaszkodnék, ha a földbirtokpolitikát nem a földéhesek gyomorkorgásának hangossága, hanem a kooperáció szellemerkölcsi és anyagi fundamentuma determinálná, akkor térnénk rá a boldogulásnak, a fejlődésnek valóban egyedül üdvözítő útjára.

ÉBER ERNŐ

ARANY JÁNOSRA EMLÉKEZVE

ARANY JÁNOS ÍRÓI BÁTORSÁGA

MÓRICZ ZSIGMOND, a regényíró, folyóiratának karácsonyi számában cikket ír Arany írói bátorságáról. A cikk első, nagyobbik fele Az elveszett alkotmány-nyal foglalkozik, Arany írói arculatának ez „ifjúkori szeplőjével, amelyre az irodalomtörténet a vakság homályát borította“. A szerző megtette, amit tudtával senki sem tett meg: végigolvasta komolyan a „rossz verset“, kiváló* gáttá szemetjéből, ami benne arany, s levonta a következtetéseket. Úgy indul, mintha csak egy irodalmi ítéletet akarna „nyolcvanöt év távolságából a halhatatlanság előtt megfellebbezni“, de ha már egyszer benne van, nem térhet ki a kötelesség elől, hogy a vizsgálódásából levonható összes következtetéseket is le ne vonja. így jut el azután a zárótételhez, amely cikkének veleje, hogy „Arany csak két ízben volt ifjú és bátor és szabad ember: első és utolsó munkájában: Az elveszett alkotmány-ban és az Őszikék-ben; ott politikai, itt emberi bátorsága nyilatkozott meg.“ Közben, alkotásainak „nehéz nyolc kötetén keresztül“ Arany „elejtette“ a már megtalált irányt, „visszavonult, megtorpant“. „Nincs jelen többé az eseményekben, lezárt dolgok azok az ő számára, amelyekre a közérzés által ráparancsolt lelkesedéssel tekint föl.“

Ha csak egy irodalmi ítélet megfellebbezése maradna a cikk, több tekintetben egyet lehetne vele érteni. Az elvesztett alkotmány-nyal valóban mostohán bánt eddig az irodalomtörténet. Való lényegét, legmélyebb eszmetartalmát még senki sem tárta fel, holott Arany írói fejlődése szempontjából aligha hagyható figyelmen kívül pályájának ez első, jelentős állomása. Az irodalmi perújítás ez ügyben legalább olyan jogosult, mint Petőfit kivéve egész negyvennyolc előtti, reformkori irodalmunkkal szemben. Az is igaz, hogy a munkát bizonyos homály takarja, egyebek közt már csak azért is, mert Arany valamennyi nagyobb műve közül a közönség szélesebb rétegei számára a legkevésbé hozzáférhető. A felújított perben azonban Móricz Zsigmondnak sem sikerül végleges, kielégítő ítéletet hoznia. Az összes meggondolni-valókat ő sem gondolja végig, s a félig átvizsgált anyagból olyan következtetéseket von le, amelyek a mű át nem vizsgált másik felével szöges ellentétben állanak.

Az elveszett alkotmány-nak egyrészt stílrealizmusában, másrészt megdöbbenően bátor, támadó, szinte lázító hangjában Móricz az író politikai bátorságának bizonyítékát találja. Szerinte Arany mindkét tekintetben egyedül, úttörőként áll korában, holott kissé körültekintőbb vizsgálódással könnyen kideríthetni, hogy a negyvenes években a magyar író e téren már kitaposott nyomokon járhat. A stíl-

realizmusnak és a támadó hangnak ekkor már egyaránt megvannak az irodalmi előzményei. Nem hivatkozunk Az elveszett alkotmány-nyal egyugyanazon esztendőben megjelent, egyébként sokkal gyilkosabb satírájú és a humor kibékítő ízét teljesen nélkülöző regényre, A falu jegyzőjére. Az 1840-i szatmári, heves-, zala- és somogy megyei tisztújítás botrányai, már Az elveszett alkotmány előtt, hasonló tartalmú művek egész tömegét hozzák létre. Ezek az események adnak indítékot, hogy csak az ismertebbeket említsük, Nagy Ignácnak témában is azonos vígjátékához, a Tisztújításhoz, Kemény Zsigmondnak A korteskedés és ellenszereiről írt röpiratához, Gaál József híres verséhez, Az ólmosbotokhoz és novellájához, Tyukodi uram borzasztó éjszakájához, Czuczor Gergely, Császár Ferenc stb. satíráihoz. A maradiság már Széchenyi óta állandó vesszőparipája az egykorú magyar irodalomnak, s Kisfaludy Károly kövér Súlyosdi Simonja egyenes őse Petőfi Magyar nemesének. Ez a látszólagos forradalmi téma tehát a szó szoros értelmében benne van már a negyvenes évek levegőjében, s így egyáltalában nem csodálatos, hogy még a különben csöppet sem politikai hajlandóságú Aranyt is foglalkoztatja. Az elveszett alkotmány egyszerűen belekapcsolódik egy már Kisfaludy Károssal meginduló irodalmi fejlődési folyamatba. Arany számára is adva van „a megyei élet kicsapongásainak” személyes élménye, s előtte lebeg az ösztönző irodalmi példák egész sora.

Amennyire nem újdonság e korbéli irodalmunkban a támadó, sokszor forradalmian éles hang, éppúgy nem újdonság a stílus realizmusa sem. Századok óta nélkülözhetetlen velejárója ez a magyar satírának. Hagyományokra épít már Csokonai Dorottyája, Fazekas Ludas Matyija is, s e hagyományok éppen ott élnek a legerősebben tovább, ahol Arany iskoláit járja, a debreceni diákság tréfa-kedvelő világában. Új forrásai is fakadnak közben, s a realizmus hullámai mind szélesebben ömlenek el a víg novellában Kisfaludy Károly, Fáy András, Kovács Pál és Csató Pál műveivel. Az aranykor „sivítőan, deklamálóan” patetikus stílusának tőszomszédságában ott nő már ilyenformán a vaskor realizmusa is, a mindennapi élet egyszerűbb, józanabb, parlagiasabb nyelve, együtt fejlődik amazzal, sőt hovatovább szembe is fordul vele. A harmincas évek regény- és novellairodalmának éppen ez a stílusbeli kettősség egyik legszembetűnőbb jegye. Fáy A Bélteky-ház néhány lapján már valóságos antiretorikát ír. Kifejlődik az eposzparódia sajátos műfaja, s már egy évvel Az elveszett alkotmány megírása előtt, jelentős előzmények útján jelenik meg a Pesti Divatlapban Petőfi klasszikus stílparódiája, A helység kalapácsa. Amily kitaposott utakon jár tehát Arany a megyei élet visszasságainak támadásában, éppúgy előzményekre épít akkor is, mikor Az elveszett alkotmányban egyúttal az eposzi stíl hamis ünnepélyességét is parodizálja. Ő sem tesz végeredményben egyebet, mint elődei, s bár tagadhatatlan, hogy a mai olvasót is megkapó rátermettséggel forgatja fegyvereit, a kezdeményezés érdeme nem az övé. Bajos megkülönböztető politikai bátorság bizonyítékát látni abban, amit már jóval előtte mások is megtettek, s amit vele egyidejűleg még az övénél is kegyetlenebb nyíltsággal tesz meg Eötvös.

Bátornak pedig mégis csak bátor cselekedet Az elveszett alkotmány, de hogy miben igazán az, azt Móricz Zsigmond nem mondja ki. Az ő idézetei csak a mű egyes részleteire világítanak rá, de non fedik fel az egésznek koncepcióját. Igen érdekes helyeket sorakoztat fel a munkából, de nem veszi észre azt, ami Aranynak a főmondani-valója, ami a vers igazi lelke, amin annak egész lényege megfordul. Az ő beállításában nem egyéb az a magyar maradiság s részben a haladó párt irgalmatlan ostromozásánál, csupa bírálatnál, csupa negatívumnál, holott a valóságban Arany nemcsak hogy a támadásban is tovább megy — hiszen egy harmadik, neki még ellenszenvesebb pártra, az ingadozókra is alaposan ráteríti a vizes lepedőt, — hanem mind e negatívumok mellé éles vonásokkal odarajzolja a maga pozitív ideálját is. A befejező énekek megkapó látomásában Hábor és Armida, a haladásnak és maradásnak egymással marakodó védőszellemei megsemmisülnek, de poraiból gyönyörű szellempár kel új életre, s mutatja meg a boldogulás egyetlen igaz útját a pártokra tördelt, pusztajelszavakon lovagoló, kicsinyes önzésbe fulladt magyarságnak. Erély és Lelkesedés születik a mű végén a régi magyar Olimpusz levitézlett istenségeinek porából, s ragyogó fény tölti be hirtelen az ódon vármegyeházat, eltágul s templommá magasztosodik maga a terem, oltárrá válik a zöld asztal, mikor annak a szavával hányják szemére az elképedt megyegyűlésnek a negyvenes évek magyar bűneit, akire ekkor már alig valaki hallgat szerte e hazában. A kicsinyes önzéssel a nagyszerűt, érdeklél a benső, szívbéli jutalmat, szóval a tettet, visszavonással az összefogást állítja ezután szembe Arany, egy szóval: a bűnnel, a bajjal azoknak ellenszerét, az Erély alábbi, teljes programot nyújtó szavaiban:

Önzéstek nagyszerű légyen:

Ti legyetek gazdag polgárai gazdag e honnak;

Ti legyetek boldog polgárai boldog e honnak;

Légyetek értelmes polgárai művelt e hazának,

És legyetek büszkék, mint gyermeki büszke hazának;

Éz legyen önzéstek, meg ama benső jutalomra

Vágyakozás, a mely olly édes az emberi szívnek.

Tetteket a honnak! hiszen, oh, mi ez a haza? nemde

Tinmagatok, nőtök s olajvesszőre hasonló

Gyermekitek? Nosza hát tegyetek fogadást a hazának

Oltáran, miszerint ha erő keÜ, adtok erőt, ha

Pénn kell, adtok pénzt, ha kitől telik ész, az adand észnt,

S adtok vért — ha kíván a közös haza — életet adtok.

Lehetetlen fel nem ismerni e sorokban a Hitel, de különösen a Világ szerzőjének hangját, s valóban tiszteletreméltó az az erkölcsi bátorság, amellyel Arany a negyvenes évek közhangulata ellenére e hanggal azonosítani meri magát. Széchenyi egész tanításának tömör, szinte hiánytalan foglalata ez a pár szó, azé a tanítása, amely minden pártpolitikán és érdeken felülemelkedve egy magasabb, tiszta emberi s egyszersmind mélyen nemzeti életeszmenyt állít célul népe elé, s amelytől, talán éppen ezért, a negyvenes éveknek túlságosan is napi problémákba bonyolódott magyarja már pártkülönbség nélkül előfordul. Kora valamennyi pártjával szembekerül így Arany, hogy Széchenyi szavával önnön lelkéből szólhasson. Csakugyan „nem adja át magát semminek,“ ami a napi politika látókörén túl nem nő, „fölötte

marad mindenik iránynak s minden távolságnak“, de nem mert „nem volt ideálok harcosa“, hanem éppen mert nagyon is az volt, mert a politikai élet szemléletében is az eszmények híve maradt.¹

Ideálért harcol Arany mindjárt ez első munkájában, s ki is tart ez ideál mellett mindhalálig. A maga egészében tekintve a költeményt, nagyon is „fedí őt ez az írás“, s ezt az irányt ő is állandóan „fedézi“. A negyvenes éveknek Széchenyi-ellenes álláspontja csakhamar tévesnek bizonyul. A szabadságharc tragikus kimenetele kétségbeesetten rácsúfol az érzelmek politikájára. A Bach-korszak nyomasztó csöndjében legnagyobbjaink szinte egy emberként térnek vissza Széchenyi igéihez. A letiport ország a döblingi nagy tébolyodottól várja újra a feltámadását. Az ötvenes évek Aranyának oka sem volt „magát elejtenie, visszavonulnia“. Nem neki kellett az időhöz igazodnia, az idő igazodott vissza oda, ahol ő már Az elveszett alkotmány írásakor tartott. A Nagyidai cigányok kétségbeesett kacaja a puska- porát előre elpuffogtató Csöri vajdán és a Buda halálának a vezérek felelőségére kérlelhetetlen rávilágító zordonsága egyazon világnézeti forrásból fakadnak Az elveszett alkotmány-nyal. Ott a tényleges erőviszonyokkal nem számoló álmodozás és önhiúság, itt az önuralom hiánya, a minden más érzést elfojtó szenvedély sodorja pusztulásba a közösséget, úgy amint azt Széchenyi nemzetéről előre megjövendölte. Az elveszett alkotmány még bizakodó és remélő Aranya Széchenyi szavával figyelmezteti nemzetét a veszedelemre; A nagyidai cigányok és Buda halála vérző szívű énekese Széchenyi szellemében világít rá a pusztulás okaira. Egyikben is, másikban is jellegzetesen epikus módra, jellemekbe és eseményekbe transzponálva jelentkezik ez a világnézet. De leplezetlen nyíltsággal, közvetlenül is megszólal, mikor mint lírikus olvassa Döbling nagy halottját sirató nemzete fejére a Széchenyi emlékezetében:

El kelle buknunk — haj, minő tanulmány! —
Meg kelle törnöd — oh, mily áldozat f
Hogy romjaidra s romjainkra hullván
Adjunk, Igazi tenéked igazat.

Nincs törés Arany világnézeti fejlődésében, nem vált szint politikai meggyőződése. Nem sodródik, amerre a tömeget sodorja az ár; sziklaként áll meggyőződésével a forgatagban, mint ahogy áll mindig az eszmények embere, súlyosabb s ezért tehetetlenebb lévén, semhogy sarkaiból kifordulhasson.*

A mondottakból kiviláglik, mennyire nem fogható rá Arany nehéz nyolc kötetére sem az „óvatos bátorság“, sem a következtetlenség vádjá. Első munkájában bátrabbnak mutatkozik, mint Móricz véli, s amit ő a továbbiakban következtetlenségnek lát, az csak kitarás a Móricz fel nem ismerte eredeti felfogás mellett. Az elveszett alkot-

¹ Ez egyúttal magyarázata annak is, miért maradt e műve saját korában a huszonöt arany ellenére is hatástalan.

² Ezúttal csupán a tény megállapítása a fontos. Nem térhetünk ki e meggyőződés fejlődésének indító okaira. Arany élete kissé tüzetesebb ismerőjének, hiszszük, így sem okoz fejtörést megállapítani, milyen jó oka volt a fiatal hevében egyszer már zsákutcába került költőnek Széchenyi meggondolt világnézetére esküdni.

mány írójának bátorsága abban áll, hogy síkra mer szállni eszményéért, amikor az már korszerűtlennek, túlhaladottnak tetszik. Ez egyszerűségében is rendkívüli élet további folyamán azonban az írói bátorságnak egyéb, nem mindennapi bizonyítékaira is találhatunk. Elnyomatóskori egész költészetében azonosítja magát a szerencsétlenségét sínylő nemzettel; fel meri idézni az elesettek szellemét, s megkönynyezi az özvegyen és árván maradtak szomorúságát; dicsőíteni meri a Bécsben csak lázadásnak tekintett szabadságharc koldusként bujdosó hőseit; balladáiban meg meri bélyegezni a zsarnokot, s amikor az allegória szitáján már-már átlátó hatalom a maga dicsőítését kívánja tőle, a felszólításra A walesi bárdok félreérthetetlen nemével felel.

Igaz, hogy ez nem a Petőfi és nem is Az elveszett alkotmány Aranyának korholó, támadó bátorsága, hanem a hitét csak szükség esetén, de akkor még a bitó árnyékában is bátran megvalló vértanúé. A letiport nemzet énekeséhez azonban nem is az újítónak, a forradalmárnak szükségképpen fáját sem kímélő bátorsága illett, hanem a nemzetével, annak létéért, együtt remegő, azt az idegen elnyomástól féltő, s mégis, aggodalmában is tántoríthatatlan férfileléké. Fájt neki a bukás, hibáztatta is a történetekéit felelőseket, de sokkal hívebb fia volt nemzetének, semhogy elesettségében pellengérré tudta volna állítani hibáiért A nagyidai cigányokban, vagy hogy kevésbé objektív kritikát bírt volna gyakorolni a Buda halálában. Az estében halálra zúzódtott gyermek apja kacag úgy a végzetes csínyén, mely magzata vesztét okozta, mint Arany teszi, nemzete életéért reszketve, A nagyidai cigányokban. Ez a lélektani magyarázata, miért objektívalódtak e költeményben Arany modelljei túlságosan is üstfoldozó cigányokká.

Nem mindennapi bátorságnak és elvhűségnek bizonyítéka az a levél is, amelyet közvetlen a kiegyezés után intéz Eötvöshöz, mikor neszét veszi, hogy fejedelmi kütüntetésben akarják részesíteni. „Ha még lehetséges, múltjék el tőlem e pohár!” — írja ekkor. — „Én a koronás magyar királynak buzgó lojális híve és engedelmes jobbagya kívánok lenni; azt sem tudom, mi következménye lenne, ha én e fejedelmi legfensőbb kegyet magamtól elhárítanám; de úgy érzem, hogy helyzetemben e következményt kellene választanom inkább.“ Függetlenségét félti, és akarja akár a fejedelmi kegy visszautasításával is megőrizni, s nem is enged addig a negyvennyolcból, míg Eötvös cáfolhatatlan érvekkel meg nem győzi, hogy a kütüntetés nem a költő meghódolását követeli az uralkodó előtt, hanem az uralkodó hódolatát tolmácsolja a „nemzet most élő legnagyobb költőjének“. Ugyanaz az Arany szólal itt meg, aki tapodtat sem engedett eddig elveiből, s aki most sem tud fordulni a fordulókkal, mikor a kiegyezés szinte mindenki szemében rózsásabbnak mutatja az eget; az ekkor már leányát is gyászoló Arany, aki sem együtt örülni nem tudva az örvendőkkel, sem támadásra, sem biztatásra belülről nem ösztönöztetve, most csaknem egy évtizedre elhallgat. Magára maradt tépelődéseivel, nem tud ünnepontó lenni, de kétségeit sem tudja elaltatni, s az önmagával meghasonlás felhossa lelkéből az őszikék fájdalmas önvallomásait.

A támadó bátorság valóban csak ritkán kap hangot Arany lantján, de ezt teljes mértékben megmagyarázza az érzés, mely nemzetéhez köti, az ízlés, amelyet szemérmes egyénisége sugall, és megmagyarázzák a körülmények, amelyek között pályája halad. Az írói bátorság azonban nemcsak támadásban és agresszivitásban nyilvánulhat, hanem elvűségben és hitvallásban is, s a hitvallónak a forradalmárénál semmivel sem csekélyebb értékű bátorságára örök példatár Aranynak egész költészete, Az elveszett alkotmánytól kezdve föl egészen az őszikéig.

SKALA ISTVÁN ÉS UJVÁRY LAJOS

A NEGYVENÉVES ARANY

ARANY tudvalévőén korán öregedett. Harminchárom éves korában is úgy érezte, hogy „... Nem évek száma hozza — Nem mindig — a vén kort elé: Kevés esztendőök súlya szintúgy — Legörnyeszt a mély sír felé.“¹ Negyvenéves és már „a lejtőn“ érzi magát: „... minél messzebb haladok, — Annál mélyebb a setétség; — Vissza sem fordulhatok... Éltem lejtős útja ez ...“² Valóban 1854-től 1859-ig, a Toldi estéjé-től akadémiai székfoglalójáig alig jelzi nagyobb-méretű alkotás a múltó esztendőket. A költő „különös természete“ ezekben az években hatalmasodik el rajta: mindenféle munkára alkalmatlannak érzi magát, iskolai foglalatossága szörnyű teher, panasza nem szűnik meg, hogy sem írni, sem olvasni nem tud. A nemzeti s az állami lét bizonytalansága kétségkívül megtetézte az egyéni gondokat: „... nékem e földön teherből,— Bánatból rész jutott elég... Ah, vén vagyok...“ S mégis: e látszólag meddő periódusnak élén olyan költemény áll, aminő a „Gondolatok a békekongresszus felől“, s végén a „Széchenyi emlékezete!“ A körösi nagy idegenségben, ahol Arany és családja soká nem lelték helyüket, születik meg a csodálatos erejű és mélységű „Dante“, s 1854: az első ballada-esztendő. Élet és alkotás közt áthidalatlan űr van Aranynál, még hozzá egy szegény és elég szomorú élet s egy ámulatbaejtően gazdag alkotás-világ között. Ez az ellentét, Arany egyéniségének és géniusának nagy titka, még megfejteden s alighanem az is marad. A külső eseményekben különösen fukar nagykörösi tíz esztendő történetét adja nagy monográfiájának most megjelent második kötetében Voinovich Géza,³ aki — egy nemrégiben elhangzott beszédében — éppenséggel „Arany életének szomorú látványáról“⁴ beszél.

E „szomorú látványt“ négy nagy fejezetben — éppúgy tagolva, mint első kötetét — tárja elénk Voinovich, aki ezt a második kötetét nagy önmérséklettel, sőt tudatos önmegtartóztatással vezeti végig rideg tényeken, adatokon, levél-részleteken és az Aranyról szóló iroda-

¹ Évek, ti még jövendő évek (1850).

² A lejtőn (1857).

³ Arany János életrajza. 1849—1860. Irta Voinovich Géza. Budapest, M. T. Akadémia, 1931 j. 416 l. 5 kép. — A mű első kötetét a Magyar Szónie VIII. (1930) köt. 38. s. k. l.-ín ismertettük.

⁴ Budapesti Hírlap, 1932 febr. 9.

lomból merített idézeteken. Meg kellett tagadnia önmagát s magában nem egyszer a kiváló szépíró, mikor ezt a nagy művét — szívének, ha jól sejtjük, talán legkedvesebb gyermekét — nem a „biographie romancée“-nak régente csak Angliában, de most már világszerte elterjedt eszközeivel írta meg, hanem tudományos metodikával, mely az adatgyűjtésben természetes ugyan, de itt a kidolgozás puritán formáiban is érvényesül.

Voinovich rendkívüli tárgyismerettel, önfeláldozó szorgalommal és pontossággal dolgozott, művének „bűne csak egy van: az erény“¹: anyagának gazdagsága. Az az érzésünk, hogy a szerző, aki közel évtizede közrebocsátotta Arany verseinek szinte mintaszerű magyarázó kiadását, de akinek monumentális méretű nagyobb kommentárja is régtől fogva készen várja az annyira óhajtott publikálást, néhol maga is küzdött azzal a rengeteggel, melyet Arany élete-műve körül felkutatnia sikerült. Nem elégszik meg azzal, hogy egy-egy költői alkotás irodalmi mintáit, a költő által felszított hatásokat feltárja; részleteiben is méltatja a művet s messze a korabeli kritikán túl, egész napjainkig idéz esztétikai méltatásokból. De nem egyszer — így például a balladák esetében — a versek további sorsa — amit „Fortleben“-nek nevez az irodalomtörténet — is leköti. Zichy Mihály ballada-illusztrációinál megállapodik s itt még Pasteiner Gyula is szóhoz jut, aki e finom ábrázolásokat szépen méltatta. (357. s köv. 1.) Nem csoda, ha ennyi hasznos és tanulságos tudnivaló egyszer eltéríti az olvasó figyelmét Aranyról és életéről, a monográfia ilyen helyeken egész adattárrá bővül; másszor viszont követelővé tesz ez a bőség s nagy a csalódásunk, ha pl. a „Gondolatok a békekongresszus felől“ szellemi környezetrajzát hasztalan keressük.

Bizonyára a bőség volt a szerző célja is, — ez vezette munkájában. Köszönet illeti érte, mert a magyarság adós volt egyik legnagyobb és legműveltebb szellemének ezzel a művel, mely céltudatosan túlnő a biográfia keretein és Arany-filológiává szélesedik. Évtizedeken át Voinovich művére kell majd visszanyúlni mindenkinek, aki Arany életének és költészetének rejtettebb rugóit keresi s belőle fog táplálkozni az az Arany-kultusz, melyet e lapokon már egyízben sürgettünk, s amelynek el kell következnie, ha a nemzet a szellemi és nyelvi megújulás e gazdag forrásától nem akar mindenestől elszakadni. De a nemzetnevelő Arany-kultusznak arra is szüksége van, hogy Voinovich nagy életrajza után — melyben, fájdalom, nem könnyű eligazodni — hamarosan megszülessék egy rövid „standard“-életrajza Aranyak, mely irodalmunknak olyan klasszikusa legyen, aminő volt a maga idejében Gyulai „Vörösmarty“-ja. Csak Voinovich tudása, szorgalma, szeretete és írói képessége ajándékozhatja meg ezzel a magyar irodalmat.

BALOGH JÓZSEF

¹ Évek, ti még jövőendő évek.

² Magyar Szemle 1. (1927), 413. 1.

A HARMINCÉVESEK FESTÉSZETE

HA SZABAD ezt a politikai-társadalmi kifejezést használni, mely évtizedekkel jelöli összetartozó emberek egységes problémáit s az ezekből adódó mozgalmakat, a magyar művészek egyik csoportját, a harmincévesekét ki lehet emelni és ki kell emelni a többi közül. Pars pro toto, kevésről, alig tíz festőről lesz szó, a legkiemelkedőbbekről, az eszme hordozóiról. Lehet, hogy olykor egymással merőben ellentétes irányban haladnak, de egyszer már együttesen is kell írni róluk, mint azokról, kik a mai magyar művészetben az élet melegét, a fejlődés lüktetését jelentik. Az alábbiakban nem törődünk azzal, hogy ki mennyire népszerű vagy mennyire nem az, hogy az elismerés bágyadt fénye utukat bevilágítja-e vagy híjján vannak-e a legszükségesebb anyagiaknak is. Tekintet nélkül a pártok kusza rendszerére, egyéni rokonszenvekre és politikai nézetekre, azokról lesz szó, akik korszerűt és értékeset alkotnak, tehát eleget tesznek e két nagy követelménynek.

Kezdjük azzal, mintegy mentegetőzésképpen, hogy e harmincévesek között negyvenévesek is akadnak, sőt még olyan is, ki nem töltötte be az adott korhatárt. Közös születési évszámoknál erősebben fűzi össze őket a kérdés felvetésének sajátos módja, ha a felelet, amit adnak rá, különbözik is, mint ahogy egyéniségük is különböző. Mindannyian megegyeznek abban a negatívumban, hogy a művészetnek nem célja a látottak másolása; ez az elv, mely már Hsie Ho kínai festő híres hat kánonában is benne található, szolgáljon alsó határu. Naturalizmus és impresszionizmus, mely előttük járt, szilárdan állott a tárgyi képzetek alapján vagy legalább is felfogta a dolgok külszínéről érkező benyomásokat. Az új művészetnek, mely a meghasonlott, diáit és rendkívül komplikált mai élet kifejezője, új formai értékeket kellett keresnie, hogy korszerűvé váljék.

A keresés módjában megmutatkozik, hogy a magyar művészet folyamatossága már a sokadik generációnál tart. Mert mi a követelő szükségletek kielégítésének legkönnyebb módja? A művész külföldön keres bevált megoldási formákat s azt hazai keretbe foglalja, hozzá idomítja a változott kultúrformákhoz. Ma már ez csak egyik fajtája a megoldásnak s noha a külföldi hatás eleven részt kér a munkában, vele párhuzamosan oly jelenségek is feltűnedeznek, melyeket külföldi hatással nem lehet megmagyarázni. A harmincévesek nagy tette, hogy százados némaság után a nagy koncertben megszólaltatták a magyar hegedűket.

A mintaképek között ma is a francia vezet, mely a bécsi és müncheni igazodás után Csók Istvánnal s főképp Rippl-Rónai Józseffel

vonult be az országba. A világháború alatt s utána rövid ideig a német művészet vette át e szerepet, de azóta, hogy a forgószelel elült, ismét ellátni a messzi Párizs házsoraira. Az úgynevezett párizsi iskola művészei adják az impulzusokat — amennyiben külföldiek ezek az impulzusok — nem annyira Picasso túlságosan sok százból szövődő, kiismerhetetlen menetű piktúrája, mint társaié, akik a tőle tanultakat egyfélében, meghatározott irányban fejlesztve adják tovább, például Goerges Bracque, Aerain, Dufy stb.

Ez az új stílus végeredményben a kubizmuson alapszik, annak eredendő ridegségét színesíti és lágyítja érthetőbbé, közvetlenebbé-szemnek kedvesebbé. Az ortodox és spekulatív kubizmus, mely a tér, mézseti formáról és színről egyaránt lemondott, hogy az absztrakt teret ábrázolhassa, nálunk nem talált képviselőre. Kmetty János volt az egyetlen, aki e vizeken végighajózott, de az ő puritán szigora is valamivel enyhült az újabb francia mozgalom hatása alatt. Érdekes látni, hogy ő, aki talán a leghűségesebben ragaszkodik azokhoz a tanításokhoz, melyek Bracque nevéhez fűződnek» mégis mily távol áll mesterétől. Bracque-nak a könnyed, laza szerkezet csak ürügy arra, hogy szellemes ötleteit pazarul, két kézzel szórja el képein. Kmetty vásznain mintha vasláncok csikorognának. Pontosan ki van számítva minden, gyötrődő, önemésztő munka hozza létre a képet, melynek elemei hidegen és tisztán viszonylanak egymáshoz. A természet ezer színe, millió reflexe és rezdülte, végtelen formakészlete hidegen hagyja. Keveset keres ki ábrázolásra, legszívesebben egyszerű csend-életen keresztül adja elő mondanivalóját, olykor önarcképet fest. Kerüli a színeket, egységes zöldes tónusban fürdeti meg képeit. Tudatos és rendületlen logikájú festő, aki a határozottságot s a kíméletlenül számító észet helyezi mindennek elé. Nem sokat markol, mert jól ismeri képességeinek határait, de amit megfogott, el nem ereszt. Nincs még egy magyar művész, kit a tér viszonylatai ily kizárólagosan, minden másféle érdeklődést lebirva, izgatnának. Azt kell hinni, ebből a kemény koponyából, melyet oly kedvvel ábrázol, hiányzik az az értelmén-túli életnek, az érzelemnek és ellágyulásnak egyetlen rezdülte is. Bracque és Kmetty neve egyúttal a nemzeteket is jelenti, a kultúrákat, mely életet adott nekik s világosan érzik, hogy a francia gondolat magyar testetöltése, bármily tisztelet illeti is meg a következetesség ekkora fokát, monoton szürkeségével messze elmarad a párizsi megoldások mellett.

Feltűnik a kolorizmus hiánya és itt már teljessé válik a különbség az adó és elfogadó fél között. Kmettytől távol áll a raffinéria, mely a francia szinkultúrát alátámogetja. Egy másik magyar festő, Berény Róbert ezen a ponton közelebb férközött a párizsi iskolához. Berény művésze sokféle kísérletezés és zsákutca után ma delelőpontjához érkezett s a Párizshoz igazodó csoport törekvéseinek betetőzését jelenti. Kmetty piktúrájával szembeállítva, megmutatkozik az az óriási távolság, mely kettőjüket, kik tulajdonképpen párhuzamos jelenségek, elválasztja egymástól, ami végeredményben a mai élet differenciáltságára vall. Berénynek is köze van Bracque-hoz, sőt lényegbevágóan rokon vele, de Kmetty hideg értelmével ellentétes alapon.

Nem logikai, hanem festői képességet keres s ennek megfelelően nem annyira formákkal, mint színekkel komponál. Műveinek varázsát a kolorizmus adja meg, mely annyira raffinált, hogy eredőjét szinte el tudja kendőzni, némely vásznának egyszerű és mély színessége már-már elfeledteti, hogy az alkotási processzus minő ideg-tornákon, érzelem-salto mortalékon keresztül jutott el céljához. Berény is töprengő és spekulatív, de művei nem töpregenek. Néha oly frissek, oly magától értetődőek, mintha alkotójuk problémában ösztönművész volna.

Valójában nem oly egyszerűek a problémái, mint amilyenek mutatja azokat. Némelykor bepillantást enged a kulisszák mögé s ilyenkor látni, hogy a könnyedén, vidáman úszkáló sellőket miféle bonyolult, rejtett mechanizmusok mozgatják. Példa reá egyik önarcképe, melynek rózsaszínben és zöldben játszó üde színharmóniája Matisse-ra emlékeztet. De míg a francia mesternél formai könnyedség és kulturált elegancia a képet szinte együteművé teszi, Berény vásznát a tavaszias frissesség ellenére is fojtó, nehéz érzés üli meg. Rejtett pszihikai és szellemi momentumok vetnek árnyékot a kép síkjára s ez a leírhatatlan — csak átélhető, szavakba nem fogható — ellentét mindkét tendenciát megerősíti: a könnyed frissesség még optimisztikusabb hatásúvá válik, a rejtett képtendenciák még jobban szorongatják a szemlélőt. Kmetty katonás egyenessége, mely ugyanazt a problémát néhány tömondattal elintézettnek tekintette volna, ugyan miféle idegen messzeségben van a sokrétűség e bonyolult formavilágától! Berény művészete tipikusan nagyvárosi piktúra, csak az örök nyugtalanság és a hajszolt dinamika metropolisaiban virágozhatott ki. E festő gondolatvilága oly komplex, hogy aligha lesz szülőanyja hibátlan remekműveknek. Túlságosan sok eredőből táplálkozik s egyik sem tudja közülük magához ragadni a vezető szerepet. A leheUetfinom, ingerülten összezsindülő valőr, mely a látszólagos egységet adja, Berénynek csak egy gesztusát, de nem lényét jelenti. A gyér számú oeuvre mindegyik láncszeme újabb tendenciák csiráit rejti s ezen az úton önemésztő vívódások a mér földkövek. Érthető hát, hogy szívesen menekül a mágikus körből könnyebb, egyértelműbb műfajokhoz. Kedvvel rajzol plakátokat és senki sincsen ma Magyarországon, ki hozzá hasonló virtuóz ötletességgel, hibátlan ízléssel és magával ragadó lendülettel zendítené meg a plakát, e nagyvárosi fattyúhajtás hangját,

Kmettyen és Berényen kívül Medveczky Jenő tartozik ebbe a csoportba, mely előtt francia mintaképek szövétnekei világitanak. Medveczky az izmusok letűnte után kezdett munkához s így az első kísérletek nem voltak rá hatással. Benne a francia igazodás újabb periódusa ölt testet, midőn a lappangó klasszicisztikus törekvések részt kének a fejlődésben. Szerencsés lelki berendezése révén valamennyi problémáját formaivá tudja átlényegíteni. Kevés mai művész tudja maradéktalanabban kifejezni magát azzal, hogy egy meghatározott forma keretén belül megnyilatkozik. Olykor széles, epikus jellegű mondanivalót keres ki, nagyméretű, sokfigurás, aktos kompozíciót, hol meg lehet csodálni feltétlen biztosságát és stílusbeli tisztaságát.

Máskor — főleg újabb dolgaiban — igénytelenebb témát fog meg, ilyenkor talán még spontánabb finom festői kultúrája, mellyel képszerkezetei mögül a színeket kicsendíti. (Szándékosan írtam képszerkezetet, mert műveit abszolút tudatos megfontolások érlelik.) Kmettytől az artisztikum keresése választja el, Berénytől pedig az, hogy problémái formaiak, nem lelkiek. Ebben a festői triászban három legfőbb irányát adtuk meg a hazai franciás iskolázottságú festészetnek, mely mögött aránylag a legnépesebb hadsereg sorakozik.

Velük párhuzamosan, mint mondtuk, oly művészek is alkotnak, kiknek stílusát külföldi hatással nem lehet megmagyarázni. Ezek a festők nem annyira a magyar tradíciókból indulnak ki, — sajnos, ilyenről a nagyobb külföldi művészetek értelmében nem is igen lehet beszélni — mint önmagukból, viszont hivatva vannak tradíciót kialakítani. Nem áll ez egyik nagyszabású egyéniségükre, Egry Józsefre, aki régóta rója magános paraboláit az égboltozaton s végzete az, hogy nem találhat követőre. Minő megragadó ellentét a Badacsony dombjai közé menekült festő a nagyvárosi zűrzavar művészeivel szemben! Művészte a szó legnemesebb értelmében vett expresszionista művészet, a kifejeződés oly fokára emelkedik, mely mindeddig ismeretlen volt a hazai festészetben. Vidékre való húzódása sajátos kapcsolatot teremtett közötté és a természet között. A Balaton széles víztükré, a lankás dombok szőlőhegyei, a földművelő, pásztorokodó emberek élete szorosán körülfogja őt. Stílusa a természetből indul ki s abból a fényből, mely a természetet élteti. Akadt méltatója, aki a pogány napimádókhoz hasonlította s méltán, azt lehet mondani, hogy stílusát a fény determinálja.

Egry sajátos formát talált kifejeződésére. Vásznain rendszerint balatonvidéki tájak láthatók, a képsík messze a mélybe vezet, dombok szeszélyes körvonalai között vész el. Az egészen végigömlik a fény, oly erővel s oly intenzitással, hogy elmossa a természet formáit, vakító özönével lesodorja a fákról a faleveleket, belehasít a Balaton tükrébe s bizonytalanná, lebegővé teszi a formákat. Pára és délibáb üli meg a völgy arculatát, a vörös- és sárgásbarnás meleg lüktetése kigyózik át keresztül-kasul a vásznon. Kompozícióról a szó megszokott értelmében itt szó sem lehet. Az egész kép egyetlen lendülettel, artikulátlanul robban ki, mint a diadalkiáltás. Innen származik páratlan intenzitása és barbár ereje, mely Vörösmarty utolsó zengzeteihez s Bartók némely ördögi ritmusához teszi foghatóvá. Ebben a szilaj lendületű dinamikában, mely a tanultak utolsó válaszfalait is áttörte és lerombolta, az expresszív törekvésekhez odaláncolt, lírikus és férfias temperamentumú magyar művészet szinte az átszellemülés fokához érkezett el.

Ezen az úton nincs tovább, de például szolgálhat a természettel való mély kapcsolat, az a zárkózott és érzékeny líra \$ az a nagyszerű indulat, mely az alkotásokat életre hívta. „Magyarországon“ — írja az új magyar művészet egyik méltatója, Kállai Ernő—, „kivált pedig az annyira visszavonult művész életében, mint amilyen Egry, még mindig a természet a jellem és sors döntő tényezője. És a természetnek ez a mélységes lelki forrásokat tápláló, eleven ereje avatja Egry

művészetét olyan tiszta festői lírává. Ez tartja benne ébren a világtól és mindenfajta festői üzemtől, törtetéstől való félrevonultság hangulatát olyan erősen és boldogul felejtetem, ahogyan erre nálunk még csak Ady volt képes. De Ady Endre rokonhangulatú versei egy szörnyűségesen hajszolt és csúnya élet múltó lélekzetvételei voltak. Egry pikurája meg maga a balatonmenti természet, magányosan álló hegyormaival és érett szőlőillattól ittas levegőjével, víztükrös, délibábos fényeivel és szántóvető, pásztorkodó embereivel.“

Új művészetünk bő termésére jellemző, hogy Egry nem áll egyedül külföldtől való függetlenségével. Szőnyi István festészetében hasonlóan hiába keresne az ember oly szálakat, melyek az ország határain kívülre mutatnának. A tradíciókialakítás nagy munkájában Szőnyi első helyen áll. Már felléptével oly hangot ütött meg, mely továbbrezgett mások alkotásaiban. Pregnáns vezéregyéniség, ki fejlődésének során mindig új és új impulzust adott azoknak, kik köré sereglettek. A tanítványok és követők, mint ilyenkor lenni szokott, rávetették magukat a nyújtott problémákra, megoldásait tovább esztergályozták és csiszolták, de az újabb és újabb lépcsőfokokra mindig Szőnyinek kellett rálépnie.

Honnan származik e nagy népszerűség és bizalom, mely a tekintélyes csoportot háta mögé sorakoztatja? Élen haladó festőink közül Szőnyi az egyetlen, ki bekapcsolódott a hagyományokba. Közé van a nagybányai iskolához, melynek tisztult légköréből nemes mérsékletet tanult. Mint a nagybányaiaknak, szoros és állandó kapcsolata van a természettel. Éppúgy, mint ők, érzékenyen reagál a szabad természet beszédére és hangulati elemmé tudja átlényegítem a látottakat. De nemcsak a tradíciókban való gyökerezése tette őt vezérré, hiszen a tanítványok aligha tudják méltányolni a fejlődéstörténet töretlen vonalának szépségét. Igazi hatása magában a választott formában rejlik, az expresszív naturalizmusban, amelynek megszólaltatási vágya úgyszólván minden magyar festő lelkének mélyén ott szunnyad. Szőnyi nem törekszik artisztikumra, mint franciás iskolázottságú festőink. Sokszor engedi, hogy tempamentuma elragadja s ilyenkor igazi romantikus festőnek mutatkozik: tájbrázolásaiban brutális természeti indulatok törnek ki, melyeknek küzdelmét a fényárnyék nyers kontrasztja kíséri. Egry együteműségével szemben Szőnyi művei koránt sincsenek egyetlen hangra felépítve, hatalmas akkordokban oldódnak fel. Dinamikus stílusa többretű, mint Egryé, sokféle fék szorítja s épp ezért nem is hathat oly elementárisán. Az unum necessarium helyett a képsíkon többféle romantikus ütközőpont bontakozik ki, ez a stílus polifonikus, szemben Egry szóló hangszerével.

Nem kell azonban azt hinni, hogy Szőnyi, ki artisztikumnál többre becsüli az indulatok háborgását, kizárólag érzéseivel festene. Úgy tűnik fel, nincs megelekedve azzal, hogy romantikus pátosza betölti alkotásait. Szemei előtt a régi mesterek exakt kompozíciós megoldásai révlenek fel s évek óta szünet nélkül kísérletezik azon, hogy a többfigurás, monumentális kompozíciót a maga számára megoldja. Régebbi, óriási vásznai nem jutottak e problémájához oly közel, mint néhány újabb, kisebb méretű képe, melyekben az ember és ember, ember és

környezet harmóniája megkapóan szólal meg. Ezek a művei ködös, tompa színek köntösét viselik s itt kell említeni, hogy a művészet, a tömegszerűség, térbeliség és romantikus fényárnyék kérdései mindig sokkal jobban izgatták annál, semhogy franciás értelemben koloristává válhatott volna. Annyi bizonyos, hogy a tradícióképző erőknek oly eleven tartaléka rejlik benne, mint senkiben s ezek az erők nemcsak a mai generáció művészetében hivatottak megszólalni, sokkal messzebb, a jövőbe mutatnak.

Ily polifonikusan nem sikerült megzendíteni az expresszív naturalizmust azoknak, kik köré csoportosultak. Hogy minő messzi horizont látszik, ha valaki csak egyetlen eredőt keres ki ebből a nyalábból s azt szélső határáig követi, arra jó példa Aba Novák Vilmos festészete. Aba Novák Szőnyi hatása alatt kezdte pályafutását, de ma már messze elkerült tőle, nagy brutális szakításokban söpörve el, egy kivételével, mindazt, ami minták alatti kiegyensúlyozottságára emlékeztetett. Az expanzív romantika útját kereste ki, azon indult el s minden egyéb festői értékről lemondott, hogy egyetlen céljához közelebb férközhessél. Elvetette a fényárnyékot, a plasztikus mintázást s a kompozíció mérséklő erejét. Fantasztikus témákban dúskál, melyeket szinte tarkaságig menő színezéssel s a formáknak oly mozgalmasságával elevenít meg, mely már fokozhatatlan. Óriási rutinja, akadály nélküli lendülete zsiibongó és nyüzsgő étellel teljes vásznait egyetlen nagy patétikus gesztusba foglalja. Itt valóban nincs idő meggondolásra, mindent az érzés pillanatnyi, felfokozott heve diktál. Ha arra gondolunk, hogy Derkovits Gyula — ki ugyan nem Szőnyi köréből való — ugyancsak az expresszív naturalizmus hívei közé tartozik, el kell csodálkozni a regiszterek gazdagságán. Derkovits a plaszticitást és a térbeliséget az érzések mélysége fölé építette ki, szinte vallásos, biblikus hangot üt meg, anélkül, hogy a legköznapibb témáknál egyebet ábrázolna. Vásznainak gordonkahangra emlékeztető mély és érzéki tónusa van. Talán kevésbé magyar karakterű ez a festészet, mint az imént említetteké s legközelebbi rokonságban a német művészet törekvéseivel van, de kimutathatóan nem hatott rá a mai német festészet.

Derkovits igazi festői kvalitásai mellett sem számíthat arra, hogy Németország figyeljen rá. Ott ez az áhítatos stílus jól ismert, szinte tradíciószámba megy, nélkülözi az újdonság friss illatát, nem okozhat nagyobb feltűnést. Az eddigiekre, más okokból, ugyanez vonatkozik. Kmetty, Berény és Medveczky nem versenyezhet külföldön a párizsi iskola termékeivel. Ha a franciák maguk fel is ismernék a különbséget, mely kettőjük között fennáll, más kultúrmemzetek ebben a kérdésben nem oly érzékenyek. Egry Németországban feltűnést keltett, de az igazi hatás elmaradt, mert a német szellem számára túl erős a természettel való kapcsolata. Hasonló okokból Szőnyi sem találta őt megillető méltánylásra. Plaszticitása, tárgyiassága, expresszív naturalizmusa mélyen a magyar mentalitásban gyökerezik s a külföld másféle problémáival sokszor ellentétben áll.

Annál érdekesebb, hogy egyik kitűnő modem művésznünk, Bernáth Aurél, ez év telén rendezett berlini kiállításával nagy sikert aratott s egy csapásra megváltoztatta művészetünk külföldi értékelésének

mérlegét. Munkácsy külföldi méltánylása volt annakidején az övéhez hasonló, de abban sok szerepe volt divatosságnak és emberi körülményeknek, azt lehetne mondani, nem igazi értékeinek szólt. Bemáth sikere sokkal lényegbevágóbb. Immár akadnak hangok, melyek figyelmeztetnek arra, hogy a magyar festészet inváziójára fel kell készülni. Az impresszionizmus nagyhatású méltatója, Julius Meier-Graefe úgy vélekedik, hogy Bemáth ugyanoly hódítóút előtt áll, mint annakidején a norvég Edward Munch állott, kinek idegen létére szerepe volt az új német pictúra kialakulásában. Magyar művész ily sajtót ebben az önérzetes országban még nem kapott. Bemáth előzmények és összekötetések nélkül, úgyszólván egy szál karddal vette be a német fővárost, mint a mesék mitikus hősei.

Érthető tehát, hogy mindazokkal a sajátságokkal rendelkezik, melyek magyar festőt európai magaslatra emelhetnek. Az étellel szemben elfoglalt attitűdje vérbeli romantikusra vall, lírai és drámai. Ez a romantikus érzés oly festői káprázatokba lendíti, melyekben a testiség, a matériában való dúskálás jellegzetesen magyar tulajdonsága teljesen felolvad. A valóság helyére más világ költözik, hasonló formákkal, relációkkal és szinte példátlan intenzitással. Képei egészen hétköznapi témájúak, hotelszoba, kerti társaság, szerelmespár vagy sütkérező csoport jelenik meg azokon, de a látottak átlényegültek egy másik, szinte festői valóságba, melyben mint álmoképek élnek tovább. Ez a közlési mód szinte a transzcendentalizmus felé vezet, úgy érezni, mintha a legegyszerűbb tárgyakkal is mély és titkos értelme lenne. A festői vízióban, mely a lét egy másik síkjára vetíti ki az élet formáit, valamennyi hangszer megőrzi régi helyét, a kapcsolatok nem torzulnak el s mégis úgy érzi a szemlélő, hogy itt jóval többről van szó, mint amit az ürügyül szolgáló témák és tárgyak elmondhatnának. Egry festészetében a dinamika erejétől szellemültek át a tárgyak, Bemáthnál nem külső indulat, hanem a festőiség belső (képen belüli) heve emeli át a művet más világba. Egry látomásai a barnák meleg harmóniáján alapulnak, melyek más törekvések érdekében elnyomják a színességet; Bemáth született kolorista, még hozzá olyan, minő csak a nagy romantikusok között akad. Színezése oly gyengéd, oly ellenállhatatlan, oly lehellelfinom összecsendüléseken és kontrasztokon épül, hogy a nagy múltú francia festészet mai vezető egyéniségének szinkultúrájával állja a versenyt. Fejlődésének vonala — korai expresszionista kísérleteitől eltekintve —nyílegyenesen tart felfelé, egyre gazdagodik és mélyül s legutóbbi művei azt mutatják, hogy ennek az óvatos és ökonomikusán kormányozott egyéniségnek lehetőségei szinte korlátlanok.

Befejeztük a sort, noha akadnak még, akik hiányoznak az említettek közül; a harmincévesek problémái emlékezetbe idéznek másokat is, olyanokat, kiknek életsorára pontot tett a halál. Csontváry Tivadar és Nemes Lampérth József eleven ereje a zárt oeuvre mögül is gyakran átviláglik. Végül nem hagyhatjuk említés nélkül Ferenczy Noémi áhítatos művészetét, mely magaszötte gobelinekben szólal meg, de törekvései és kvalitása szerint több az iparművészetnél, állja a versenyt festészetünkkel.

GENTHON ISTVÁN

A HANGOS KÖNYV

HANGOS FILM és néma film harca eldőlt. Még fel-felcsillan a néma film mellett az emberek rokonszenve, de azért a hangos film teljesen megnyerte a csatát, sikere elvitathatatlan. E siker egyre nagyobb térfoglalása ösztönzi a hangos film mögött jelentkező „hangos“ könyvet, mely világszerte mindjobban eluralodik és már észrevehetően árt a „néma“ könyvnek. A néma könyv érhetően feljajdul erre, minden országban könyvhetekben fejeződik ki a néma könyv segítségkiáltása s az eredmény ennek ellenére is egynek mutatkozik mindenfelé: az emberek elfordulnak a néma könyvtől. Idejük egyre kevesebb és ami még marad, mindjobban a hangos könyvé.

Valójában a szem és fül örök harca folyik itt az agy és szív el-látásáért. Az első mesélő a fülé volt, vele kezdődött a költészet. Azóta egymást kergeti ez a két felfogó eszköz és a technika hol ennek, hol annak segít, olykor egyesítve a kettőt. A mesét, dalt az első színjatszás követte, ez már úgy a szemé, mint a fülé; vizuális és auditív kettőssége mindmáig egyedül jelent költészeti tökéletességet. Az írás-olvasás megbontotta a színjatszás tökéletes költészeti érzékelését, a könyv, hosszú időn át diadalmas eszköze a jobb híján „irodalom“-nak nevezett lélekterületnek, a szemén át hatott. Gutenberg talál-mánya elpápaszemesítette az embereket, minden a szemén keresztül ömlött beljünk. A tudóst ma is vizuális lénynek gondoljuk el, míg a gyakorlat emberét inkább auditívnek. Jellemző tanító kifejezésünk, a „szemléltetés“ ma sem kapta meg fülhatást jelentő tár-sát; ha, mondjuk, a magyar népdalról tartunk előadást dalok be-mutatásával, inkább ezt mondjuk: előadás szemléltetéssel, semmint: előadás hangpéldákkal. Még a közvetítő kifejezés, a „bemutatás“ is vizuális eredetű, nem auditív. A gondolatközlés technikai eszköze ilyenformán évszázadokig a könyv volt, a néma könyv.

A néma könyvet a technika adta. Ez gondoskodott a néma könyv nagy néma vetélytársáról is, a filmről. A két néma világuralkodót csak a huszadik század harmadik évtizede támadta meg. A hangos könyv előbb jött, bátortalanabban, kevesebb reklámmal, de keve-sebb sebezhető oldallal. Ma fölébe kerekedik a hangos filmnek és otthon van ott is, ahol sem a néma könyv, sem a film nem szerezte meg még a művelődésnek és nem tarthatja kezében az embereket. A hangos könyv olcsó. Levegőn át jön, elnyúlhatatlan és kiolvas-hatatlan. Örökre kölcsönbe vinni is bajosi Kívülről ezért tetszetős és kényelmes nagyon. Mi van azonban benne?

A hangos könyv tartalmának vizsgálatát így is nevezhetném, ha régimódi megjelölések híve vagyok: Rádió és irodalom.

A RÁDIÓ szívesen kacérkodik azzal az állítással, hogy új műfajokat teremt. Tüzetesebb vizsgálatnál meg fogjuk állapítani, mennyiben igaz ez; most az irodalom eddig ismert műfajait vesszük sorba a rádió szempontjából.

Hanghatás tekintetében valamennyi műfaj közül a líra mutatkoznék legmegfelelőbbnek. Az igazi vers ritmikája gyönyörűség a fülnek, olykor még a zenénél is több, hiszen a hatni óhajtó zene számtalanszor társul veszi a verset, általa akarván értelemhez jutni. Valóságos újjászületése lehetne a versnek a rádióban szavalás, a vers nagy korszakai éledhetnének fel eddig soha nem ismert arányokban. Valaha irodalmat szerető fejedelmeknek szavalhattak a költők, ma egész országnak tehetik ezt. Sokan állítják olyan országokban, hol a rádióban meglátták már a szellemi értékek egyetemes közvetítő eszközét, hogy a líra a rádió legalkalmasabb irodalmi műfaja. Ha olyan jó előadó-költőkre gondolunk, mint Mécs László, vagy olyan gondos technikájú versekre, mint néhány Áprily-alkotás, akkor hamarosan megvesztegetődik az ember és csatlakozik ehhez az állításhoz. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy a líra egyénibb korszakok kifejezője, a mai embert pedig egyre jobban kollektív szempontok kötik le. Van-e, lehet-e ma a lírának olyan egyetemes hatása, mint régebben? Azaz, van-e igazán kollektív líra? A rádió hangos könyve nem kényes, temérdek gondolatot és érzésen köszörülődött telkeknek szól, hanem eddig soha meg nem mozdíthatott tömegeknek. Kétségtelen, hogy a néma könyv arisztokratikus korszakában a kobzosok, bárdok, lantosdeákok valóban a líra egy fajával hatottak, mégpedig a kor viszonyaihoz mérten elég szépszámú néptömegekre. Ez a lírai hatás azonban messzejárt a tiszta lírától, inkább versbeszedett novellát vagy riportot jelentett. Ma elődeinktől örökölt irodalmi értékelésünk alapján sokszorosan túlozzuk a líra jelentőségét, holott vitathatatlan igazság, hogy a mai emberre nem hat már többé úgy a vers, mint azt az irodalomelmélet hirdeti. Az eltechnikásodott és elsportosodott új embert a líra nem hozhatja vissza a szellemi értékek magasabbrendűségének birodalmába, bármennyire is kedvező hanghatás szempontjából a vers.

A líra finom portéka, a rádió pedig tömegfogyasztó. Szabad-e ezért hangos könyvünket teletömni lírával? A német írók szövetségében tartott előadásán azt mondta erről a kérdésről Köppen, az egyik előadó:

— Sokszor az az érzésem, hogy bizonyos mértékig állati és művelődésellenes dolog a rádió útján, azaz nagyban házhoz számítani a lírát!

Van igazság ebben a kijelentésben; könnyen ugyan úgy járhatna a líra, mint az iskolában, ahol minden gyerek borzadzik a verstől és egy nap ezerszer is kerékbe törik a szegény költőt.

A hangos könyv könnyedebb, rugékonyabb, ötletesebb a némánál. Mindenekfelett pedig kollektívebb az anyagösszeállításban is;

mindig antológia és mindig valamely újságírói szemmel meglátott ötlet alapján. Gondoljuk el például méltó elszavalásban a hat leg-szebb magyar verset a nyárról; gondoljuk el egyazon téma meg-éneklését négy magyar évszázadon keresztül. Se szeri, se száma nin-csen itt az ötletesnél ötletesebb kombinációknak. A hangos könyv régi, helytelenül értékelt, elfelejtett költőket egyszerre kiemelhet. Ezen a téren már megindítóan szép munkát végeznek különösen az északi államok a mikrofon előtt. A hangos könyv életre keltheti a beszéd halódó művészetét, melyet a néma könyv és a néma újság oly kegyetlenül elnyomott. Ma pongyolább az emberek beszéde, mint valaha; közéleti szereplők csupa félmondatból álló, szerkezet-telen, minden szépséget nélkülöző beszédei jussanak itt eszünkbe, melyeket kin végighallgatni. A hangos könyv nem tűri meg azt, új előadástílust követel. Néma könyvben a semmitmondó frázisok sora nem fordítja el tőlünk oly határozottan az olvasót, mert ugrik egyet a szeme és megkeresi az érdekesebb részeket. A hangos könyvnél nem teheti ezt a hallgató. Mondatról mondatra végig kell figyelnie mindent, súlytalan és ügyeletlen szó nem eshetik.

Amit most közbeszöttünk a hangos könyv tulajdonságairól, mind kedvező jelenség az igazi lírai költészetnek. A vers népszerűtlensége és a költő mai elesettsége nem lehet ok arra, hogy a hangos könyv a vers muzsikáját mellőzze. Tömegszükségletté azért a lírát még a legművészbibbi előadás sem teheti, de helyes adagolással akkora ember-sereget vihet közelebb a sóvárgott széphez, aminőt szem útján nem lehetett soha. Egy-egy hangverseny szünetében, öt-tíz percig han-gozzék a vers, a helyes arány már megvan s a költő elnyerte igaz-ságát: szíve összedobbant az emberekével.

Az elbeszélő irodalom terén fontos, de ma még kevés elbeszélő író által ismert szabálya van a hangos könyvnek: az írásban jól ható alkotások nem mindenike alkalmas hangos könyvre. Az írás még nem beszéd; az igazi „elbeszélő stílus“ pedig legkevésbébbé lehet a hangos könyv stílusa. A néma elbeszélő műnek sokszor ékessége, sőt némely írónál egyenesen legnagyobb értéke a leírás; az író ezek-ben a szemnek „beszél“, minden leírása csak megláttatásra és nem meghallatásra készül. A hangos könyv más vezetést, más felépítést kíván az elbeszélőtől, inkább a drámai formákhoz készletti közelébb. E tekintetben a jó napilaptárcák újabban kifejlődött, csupa párbeszéd-, csupa esemény-fajtájával rokon. Versben az ősi, zenélőfajta, elbeszélésben az éles vonalvezetésű, rövid, eseményes alkotás a hangos könyv birodalma. Mellékes dolgokra (mint tájleírás, lélekrajz, kitérések mellékszemélyekre, adomáztatás, az író bölcselkedése stb.) itt nem-csak hogy semmi szükség nincs, hanem az ilyesmik egyenesen árta-nak a hatásnak. Ezzel a hangos könyv bizonyos ellentétbe kerül a néma könyv alapján kifejlődött epikai gondolatokkal; az elbeszélő művek aránylag nagy részét a jól egybeállított hangos könyv már eleve kirekeszti. Kétségtelen, hogy e kívánalmak fájdalmasak azokra az írókra, akik a néma könyvben éppen ellenkező utakon járnak; a néma könyvek kiadói egyenesen távregények írására szorítják az írókat és ma nem is igen méltatott elbeszélő alkotás az, amely húsz

nyomtatott íven alulmarad. Húsz ívet viszont legtöbbször csak a szigorú gondossággal keresztülvitt terjengősséggel tudnak teleírni; az újabb elbeszélő művek ezért rendszerint teljes emberi életre alapozódnak, a hős születésétől haláláig, vagy késői élete valamely jelentős eseményéig, bevonva a mű keretébe a legjelentéktelenebb személyeket is, kikkel a hős összesodródott; beleszóve azokat a semmidolgokat is, melyek minden életben előfordulnak a nélkül, hogy az ember különösebben szemügyre venné őket. A könyvvásárlónak oldalszámot, súlyt kell adni a pénzéért, ez a mai néma könyv szomorú tapasztalata. A néma könyv ez éltető elve azonban a hangos könyvnek halála lehetne.

Az elbeszélő író ilyenformán két, egymással merőben ellentétes irány szolgálatába kényszerül beleilleszkedni. Egyik oldalról a napilapok (sőt folyóiratok) és a rádió szorítják a drámai epika felé, másik oldalról a regényírás vadvízeibe kell belemennie; csak kevesen tudnak itt is, amott is jól megfelelni.

Regény szempontjából áll legrosszabbul a hangos könyv. Itt kénytelen megalkuvó megegyezést kötni a néma könyvvel, a legújabb kísérletezések legalább is ezt mutatják. Eleddig két próbálkozás volt egész Európa rádiózásában arra, hogy regényt folytatásokban hallgattassanak végig; erre természetesen külön rádioregény kell a fentebb említett drámai szerkezettel. A hangos könyv ma még általában megelégszik a néma könyv regényeinek ismertetésével, igaz, hogy ebben igen vonzó különlegességet nyújthat: Berlin például a regényírókat szólaltatja meg saját művéről. A jelentékenyebb regények szerzői ismertetik lehető bőséggel alkotásaikat egy-egy önessai alakjában, nemcsak a regény tartalmát adva, hanem szellemi és társadalomjavítási irányát is. Mindenesetre érdekes, bár kétélű fegyver jut így a regényíró kezére; rajta múlik, hogy fel tudja-e ébreszteni a közönség érdeklődését a hangos könyv útján a néma könyv megvásárlásáig, vagy a hangos könyv maga is kielégíti a hallgatóság kíváncsiságát?!

A regény és a hangos könyv viszonya megalkuvás a ma igazi irodalmi műfaja javára. Be kell vallanunk, hogy a regény a néma könyvé; a hangos könyv csupán tekintélytisztelő kísérleteket tesz feléje, meghódítania aligha sikerül. A kísérletek mögött azonban élesebb megfigyelésnél életveszélyes támadásokat érezhetünk, a regény uralma sem lesz örök, amint az époszé sem volt az; a hangos könyv az első nagy lázadó ellene és nem lehetetlen, hogy alá is gyűri. Használni nem tudja, kiirtja tehát a világból.

A Horatius-féle „nonum prematur in annum“ irodalmi elvét valósággal pergőtűzzel semmisíti meg a hangos könyv. Olyan rádiók; melyekben a kísérletezés merész szelleme az úr, ez elv helyett egyenesen szabad irodalmi rögtönzése két tartanak. Az az irodalmi gondolat vezeti a rögtönzéseknél a kísérletezőket, hogy számosan vannak úgy írók, mint mások között olyanok, kik alkotásaikat inkább elmondani, semmint leírni tudják. Az ilyen emberek teremtő- és képzelőereje elhalványodik, míg az agyból a kéz izomzatán, tollon és tintán papírra vetődik; a képek egymásra tolulnak

és nem győzik kivárni az írás mechanizmusát. A szabad irodalmi rögtönzésék menete ez: az „író“ valamely újsághír vagy egyéb alkalom alapján minden előkészület mellőzéseivel, tehát kézirat nélkül a mikrofonba beszél. Az „irodalmi siker“ természetesen igen eltérő, vannak folyamatosan, választékosán, szépen beszélő hangoskönyvírók, akár nyomtatni lehetne menten „hangiratukat“; mások viszont szeretlenek, csatangolók, nem tudnak átfogni semmit és soha nem érnek mondanivalóik végére. Az ilyesmi persze ritkán magasodik fel művészetig, bár tagadhatatlan, hogy elbámultatóan szép alkotások is születnek így.

Egy másik hangoskönyv-kísérlet arra kéri fel az írókat, hogy valamely napieseményről mondják el véleményüket, kéziratból való felolvasás útján. Ez a dolog nem valami új kitalálás, az újságokból jól ismert jegyzet vagy színes cikk szokott ilyen lenni. A művészet nem mindig nyer vele, hatása azonban van a tapasztalat szerint.

Körülbelül itt van a hangos könyv és a néma újság súrlódási felülete, mely mind erősebb vitára ad alkalmat. Valaha a néma könyv támadta a néma újságot hasonló hatáskörátlépési érvekkel; az újság akkoriban oltotta bele a köztudatba azt a védekező állítást, hogy a napilap nem árt a könyvnek, sőt segíti teljes erővel. A néma könyv sorsa, amint azt napról-napra szomorúan tapasztaljuk, nem egészen igazolja ezt az újságmegállapítást, aminthogy nem igaz az sem, hogy a beszélő újság nem árt a némának. Árt bizony. Sokhelyütt fellobog már a harc köztük. A hangos könyv maga is jórészben az alkalm-szerűség irodalma, az aktuális művészet felé törekszik. Eddig az író független volt az időtől, legnagyobb megkötöttségét csak az jelentette, hogy kora szószólója akart — ha akart — lenni. A hangos könyv a napi események felé sodorja, egy napról követel „örök értékűt“ tőle. Ez ugyan lehetetlen valami, a követelés azonban változatlanul fennáll s az író öntudatlanul is hozzásimul. Az írás művészet és az újságírás mesteremberét még jobban összeolvasztja tehát a hangos könyv meg a hangos újság, mint a néma könyv és a néma újság tette. Az író és újságíró ez összeolvadása kötelez arra, hogy tisztán hangoskönyvi, azaz irodalmi fejtegetéseink közé a hangos könyv függvényének, a beszélő újságnak ügyét is felvegyük. Irodalom szempontjából már a néma könyv és néma újság határát sem lehet megvonni, hiszen az irodalmi alkotások nagyrésze, bátran állíthatjuk, többsége, könyvalakja előtt újsághasábokon látott napvilágot. A megjelenés helye és formája még nem döntő szempont az igazi irodalmiság tekintetében. Egy kétségtelen: a néma újságok félni kezdenek a rádiótól, noha a néma könyvnél sokkal sikeresebbek és ma még mindenki hite szerint nélkülözhetetlenek.

A rádió azzal felel a néma könyvnek és néma újságnak, hogy másora több mint felerészében zenét meg színdarabot ad. Egyben eddig nem ismert tömeghatásával úgy a néma könyvnek, mint a néma újságnak új tevékenységi területet nyújt, tessék bírálni, foglalkozni vele. Azután meg a hangos könyv és a beszélő újság eluralkodását az emberiség egy ősrégi megállapítása korlátozza: a hallott szó elrepül, az írott szó megmarad. Az ember először is nem pontosan

akkor rendelkezik irodalomnak és újságnak szentelhető idővel, mikor a rádió műsora ezt adja. Másodsor: néma könyvben és újságban a hatás tetszésszerinti számban és időben megismételhető. Egy néma könyv szép részeit fellapozhatja az ember mindig, utána gondolkozhat, belemélyülhet. Hangos könyvnél ez lehetetlen: a hatás nem ismételhető meg, felülvizsgálásra nincs többé alkalom.

A szenzációkat a beszélő újság aligha fogja elvenni a néma újságtól. Bűnügyi és egyéb riportlapszenzációkkal helyszíni közvetítések alakjában ugyan sokkal hatásosabban foglalkozhatnék bármely bulvárlapnál (gondoljunk például valamely nagy törvényszéki tárgyalásra), de éppen mérhetetlen tömegmozgató ereje miatt nem tesz ilyet. A bulvárszenzáció csonkítatlanul megmarad a bulvárlapoknak és íróik lelkiismereti szűrőjének.

A hangos könyv irodalmi műfajainak megbeszélésénél nem feledhetjük el a tudományos irodalmat. Ahol kettős műsor van, ott a hangos könyv nemcsak népszerű, hanem komoly, szakszerű tudományt is adhat; példa rá Königswusterhausen, mely rendszeresen tart orvosoknak és állatorvosoknak, tehát szűkebb értelemben vett szakközönségnek tudományos értekezéseket. Másutt társadalomtudományi szakelőadások esnek meg elég gyakran, sőt előadássorozatok is elvont témákról, tudósok alaposságával. Tiszta dolog, hogy a tudományos dolgozatok igazi helye a néma könyv marad, de terjesztésüknek jelentős eszköze lehet a hangos könyv. A népszerű tudományos munkák értékét sem szabad alábecsülnünk; számos olyan értekezés, mely folyóiratban jelent meg csupán, igazi célját a hangos könyvvel éri csak el valójában. Sok egyetem rendez országai rádiójában előadásokat, mégpedig egyetemi színvonalon olyan hallgatók számára, kik valaha egyetemet jártak és továbbképzésükre nem nyílt alkalom.

Ilymódon kialakulhatnak mondhatunk már egy hangos folyóirat irodalmat is, mely nem azonos a régebben, csekélyszámú közönség előtt megtartott felolvasások és szabadelőadások anyagával. A hangos folyóiratirodalom elsősorban a hallható érdekességekre épül fel; tehát ilyen témákra: a katonazene története, az énekhang kialakulása, különböző népek beszédbeli sajátosságai, stb. Érezhetjük magukból a címekből, hogy a gerincet itt a hang adja, ehhez fűződik minden elméleti fejtegetés. A hangot zenekar, gramofon vagy éneklő-beszélő személy adja a mikrofonba; az előadó rajtuk „szemléltet”.

Felette érdekes a régebbi korok kedvelt gondolatközlési formájának, a vitának felélése a hangos könyv keretében. A szellemi és gyakorlati élet minden érdekes kérdése vita alakjában mikrofon elé kerül; kettős vagy hármas viták ezek, egymástól jól megkülönböztethető hangokon; rendszerint az érdekellentétek vagy intézmények egy-egy képviselője vitázik (munkáltató-munkavállaló, hivatalnok-ügyfél, rendőrtiszt-polgár, közlekedési rendőr-gépkocsivezető, stb.). Meglehetősen szabadsággal folynak le ezek a viták, ami hatásuk szükséges feltétele is; a vitázó személyek gondos megválogatása biztosítékul szolgál arra, hogy valóban jóhiszeműen, az ellenfél teljes értékelésével és meggyőzniakarásával dolgoznak a vitázók. A párbeszédes előadási alak nagyban fokozza az érdeklődést, a gondolatközlés köz-

vetlensége megragadja a közönséget. Az írásbeli vita terjengősségéről szó sem lehet; az ember nem foroghat örökké a maga igazságában, mint írásban szokta. Az ellenfél érvei hirtelen találják, azokra nyomban és röviden felelnie kell. Sokszor az állam, a gyakorlati élet, a tudomány legkiválóbb irányítói vesznek részt az ilyen vitákban, ami a tartalmi vonzóerőn kívül személyes élmény varázsával is hat a hallgatóra. Különösen érdekesek a társadalompolitikai kérdések vitái, melyek, szakítva a régi, „ne beszéljünk róla“ iránnyal, minden bajt a hangos irodalom nyilvánossága elé visznek az eszményi igazságszolgáltatás tárgyilagosságával. A felek vitáznak, a hallgató ítéletet alkot magának fülén át nyert szellemi élménye alapján.

Nem tagadhatjuk, hogy a szellemi élet bizonyos mértékig felfrissül ezen az úton; a felüdülés és lüktetőbb ütem nem éri károsan a legmagasabb, a súlyos régiókat, oda a hangos könyv természetesen nem is kívánkozhat. A néma folyóiratokban és könyvekben megnyilvánuló első tudományos arcvonal teljes komolyságában megmaradhat így. A könyv lényeges kelléke volt már a legelső könyvek megszületésekor is a kép, az illusztráció. Á néma könyv műszaki tökéletesedése az illusztrálást talán még magasabb fokra emelte, mint magát a szorosabb értelemben vett könyvrészt. E tekintetben a néma könyv ma még felette áll a hangos könyvnek. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy csak ideig-óráig; a távolbalátás elég sietős ütemben fejlődik s a brit rádió 1930 júliusában már rendes műsora keretében bemutatta Pirandello egy darabját fülnek is, szemnek is. A hangos könyv nem sokáig fogja tehát nélkülözni az igazi, az élő illusztrációt. Ekkor már megszűnik hangos könyv lenni, eleven könyvvé válik.

És itt, az eleven könyvnél, melynek ma még csak a színház és a közönség jelenlétében megtartott felolvasás a megnyilvánulási alakja, itt kell rátérnem a hangos könyv egyik fő irodalmi műfajára, a hangjátékra. A szemnek szóló „könyvdráma“ testvérének tarthatnák a csak a fülön keresztül ható drámát. Amint azonban az igazi drámát nem lehet könyvdrámává nyomorítani, úgy nem sikerül hangjátékká felül- vagy átbélyegezni sem. Mi is az a hangjáték? Első megnyilvánulásában az a színjátszás, melyet a klasszikus görögség tartott drámai játéknak; díszletek nélkül, csak a hang, a színész munkája alapján. A cédulás shakespearei-színpad is hangjátékot adott, ha látták is rajta a színészt. Minden párbeszéd, mely drámai alapon, azaz cselekvésen épül fel, színpadi mű is, hangjáték is egyszerre. Minthogy azonban a rádióban a szem ma még nem segíti az érzékelést, lehetőleg kevésszámú szereplő kívánatos itt; a színészi munkáóak pedig a hangba kell belefeküdni. A dráma azért dráma marad, ha elsötétített színpadon hallgatjuk is, vagy akár becsukott ajtó mögül ügyeljük. Olyan drámák persze, melyek inkább a szemnek készülnek, nem valók rádióra. Irodalmi tekintetben ugyanaz történik a rádió hatására a drámaírásban, mint az elbeszéléseknél: feléled a régebben oly divatos egyfelvonásosok, pár szereplővel dolgozó kis kamaradarabok írása. Ma még azért visszatetsző a helyzet e területen sokaknak, mert silány kabarétakolmányok bitorolják az őket meg nem illető helyet. Reméljük, hogy már nem sokáig.

A hangjáték név sok író és más érdeklődőt megzavart világszerte. Új műfajt véltek felfedezni, melyben a süstörgés, puffogás, gépzaj, zene a lényeg, ezeket köti össze holmi színpadias cselekmény, mint akár az operett zeneszámaikat az idéltlen és durva viccek librettónak nevezett füzére. Az ilyesmi, mint irodalmi alkotás szerencsére külföldön is megbukott már, mielőtt még hozzánk eljuthatott volna. A magyar rádió dramaturgja szerint az egyfelvonásosok reneszánsz felé haladnak, még pedig színpadon és mikrofon előtt egyaránt használható drámaibb, jobb, kifejezőbb egyfelvonásos felé, amelynek szerkezetében erősebbnek és kifejezéseiben sokkal tömörebbnek kell lennie a ma divatos többfelvonásosoknál, az új drámaírói törvény kettőt parancsol: világosságot a szerkezetbe, takarékoságot a szereplők számában s az időben! E véleményében mind többen osztoznak a hozzáértők közül.

FEL KELL VETNÜNK A KÉRDÉST: talál-e majd olyan kritikai és irodalomtörténeti méltatást a hangos könyv, mint aminőben a néma könyvnek része volt? Lesz-e a szellemi élet leltározásában érdemeit megillető súlya?

A mai szellemi értékelési rend szerint aligha. Még erősen él az a törvény, hogy a szó elrepül, az írás megmarad; a kritika és irodalomértékelés teljesen ezen az alapon áll annyira, hogy még a napilapokban vagy folyóiratokban kifejtett bármilyen értékes munkát sem regisztrálja, ha az nem foglalódik össze könyvvé.

A hangos könyvnek ezért új kritikai beállításra, új irodalomértékelési figyelőkre van szüksége. Ezt kétféleképpen érheti el: vagy meggyőzi a néma könyv értékelésén felnőtt régi kritikusokat és irodalomtörténészeket működési területük kibővítésének szükségességéről, vagy pedig, mint azt a brit rádió már teszi is, önmaga gondoskodik bírálatról és történelmi értékeléséről.

A HANGOS KÖNYV könnyebben születik, mint a néma. Előállításának távolról sincsenek oly súlyos feltételei, ezért, mint említettük már, rugékonyabb, fürgébb, ötletesebb, gyorsabb. Azzal a vevőkészülékkel, mellyel halljuk, kielégül a technika jegyében élő korunk emberének műszaki ösztöne.

A könnyebb megszületés hasonlíthatatlanabban olcsóbbá teszi. Már ez az egyetlen tényező is elegendő arra, hogy az emberek kevesebb irodalmat olvassanak, több irodalmat hallgassanak. A hangos könyv olcsóságával, elnyúhatatlanságával és folytonos újraszületésével együtt jár egy, az átlagember szemében nem megvetendő szempont: nem kelti kiolvasottság után azt az érzést, hogy most már nincs semmi haszna, kár volt megvenni. A használat folytonossága a haszonérzés állandóságával jár, amit a néma könyvnél csak az igen magas műveltségű embernél tapasztalhatunk.

A hangos könyv, fontos tényező ez is, kényelmesebb a némánál. Elbeszélések vagy tudományos ismertetések hallgatása közben egyéb munkát végezhet a szem meg a kéz, a hallgató nincsen a könyvhöz szegezve. Nem szellemi, hanem mechanikus munkáról van itt szó,

aminek főképpen nők szempontjából van jelentősége, a néma könyvnek is ők adják nagyobb és lelkesebb közönségét.

Vannak bőven, kiket a hangos könyv készítené néma könyvnek keresésére és megszerelésére. Olyanok szintén adódnak szép számmal, kiket a hangos könyv elvon a néma könyvtől. Mindezt nem lehet úgy statisztikázni, mint az emberek születését és elmúlását, vitathatatlan azonban, hogy a hangos könyv nagy töretlen területeket hódított meg az irodalomnak aránylag szűkreszabódott eszközeivel.

A néma könyv beteg túltermelésben szenved az egész világon. Az írógépből diktálhatás könyvözönt hozott a Földre; ha a hangos könyv a mértéktelen és áldatlan néma-könyvtermelés egyik természetes lecsapolása, úgy örömmel köszönhetjük ezért is. A könyvírás dicsőségéről uralkodó balhit azonban arra enged inkább következtetni, hogy a hangos könyv írói nem nyugszanak addig, míg elmondott dolgaikat néma könyvek alakjában élénk nem tárják. Sohasem lehet elég érzékük és eszközük az embereknek dicsőségünk észrevezésére, ez a legegységesebb irányelv.

KILIÁN ZOLTÁN

AZ ÁLLÁSHALMOZÁS ÉS AZ IFJÚSÁG

MUNKA ma világszerte válságba jutott és a munkanélküliség kérdése ezért nemcsak legáltalánosabb, de lassan mindent átfogó leghatalmasabb problémájává lett a világ összes népeinek. A közgazdászok és társadalompolitikusok keresik mindenfelé az okokat, hogy megállapíthassák a gyógyítás irányelveit. Mindeddig azonban inkább csak a szomorú helyzetképet sikerült megfesteniök, amely még optimista beállítottságában is sötét színeket tartalmaz. Az okokat különböző társadalmi, gazdasági és technikai jelenségekben vélik megtalálni. Egyesek az emberi általános életkor és így az ember munkaidejének meghosszabbodásában látják a legsúlyosabb okot, mások pusztán abban, hogy a háború utáni magas vámfalak elválták az egyes nemzetek közötti gazdasági vérkeringés ereit és az ezzel bekövetkezett gazdasági visszafejlődés, valamint vérveszteség okozza a mostani szomorú viszonyokat. Feltétlenül döntő jelentőségű továbbá a gépek elterjedése, amelyek térhódítása a fizikai és szellemi munkások millióit tette feleslegessé. Az a gép, amellyel az ember a természetet akarta legyőzni, rabjává tette ezt, föléje emelkedett és az embert győzte le. De ennek a megállapításnak nem szabad oda vezetnie, hogy romboljuk le a gépeket, állítsuk meg vagy fejlesszük vissza a technika eredményeit, — mint amilyen irányban a délamerikai államok újabb törvényhozásai haladnak — hanem legyen bátorságunk és erkölcsi erőnk a technika haladását az ember szolgálatába állítani és nem csupán a tőke szolgálatába, amely egyoldalúság a jelenlegi válság egyik jelentős faktorát termelte ki. Ezeknek a kérdéseknek megoldásai azonban, egyes országok kereteire szorítkozva nem igen tárgyalhatók, mert a reformok megvalósítása inkább csak kontinentális méretek között lehetséges és e Soroknak sem célja mindeme kérdéskomplexumoknak megvilágítása. Célunk csupán a magyar szellemi munkanélküliség tárgyalása, a háború utáni generáció síkjára vetítve.

A diplomás fiatalság mai helyzete nagy általánosságban ismeretes. Ha végignézzük az országon, a fiatal jogászok, mérnökök, orvosok és egyéb főiskolát végzettek hatalmas számát látjuk, kik teljesen foglalkozás és jövedelem nélkül vannak vagy teljesen alsórendű fizikai munkát kénytelenek végezni, csakhogy megélhessenek, és akik teljesen reménytelenül várják a mind sötétebbre boruló sejtelmes magyar jövőt. Ezek az állapotok érlelték meg az ifjúság vezetőiben azt a felfogást, hogy a diplomás ifjúság elhelyezkedésének érdekében akciót indítsanak. Ez a mozgalom egyik programtpontjáról „az álláshalmozások elleni küzdelem“ név alatt vált ismeretessé.

Mindenütt azt látjuk, hogy ma a szociális kérdések megoldását tekintik a legfontosabb állami problémának és különösképpen tapasztalhatjuk ezt az ifjúság felfogásában. A mai nemzedék az államot már nemcsak közigazgatási egységnek tartja, hanem olyan szociális és erkölcsi közösségnek, amely tagjai számára az élet teljességéről gondoskodni tartozik. Az állam eszméjének ezt az etikai értelmezését fejezi ki Prohászka Ottokár mondása, hogy az állam napjának — amely a nemzeti erő szimbóluma — egyformán kell éltetnie a legnyomorultabb bér munkást és a leggazdagabb polgárt. Érezhetővé kell tenni mindenki számára ehhez az erkölcsi közösséghez való tartozandóságát, aminek elemi feltétele, hogy az állam minden egyes tagjának biztosítja a munkához és vele az emberi élethez való jogát nemcsak fiktív elvképpen, hanem tettekben is valósítva. Ezzel szemben ha végignézünk a mai közviszonyokon és itt is csak az egyetemet és főiskolát végzettek kis társadalmát tekintjük, közel nyolcezer főiskolai végzettségű embert találunk teljesen állás nélkül, vagy nem a végzettségének megfelelő állásban anélkül, hogy eddig elhatározó lépés történt volna a helyzet megjavítására. Pedig állandóan növekszik a szellemi munkanélküliek száma és ha közbelépés nem történik, matematikai pontossággal számítható ki a helyzet fokozatos, sőt ugrásszerű rosszabbodása. Lehet, hogy a mai vezető korosztály e kérdés felett azért siklik el, mert nem tudja úgy átérezni annak égető aktualitását, mint az az ifjúság, amelynek elhelyezkedési lehetősége éppen ezekre az évekre esik. Ezért vette sorsának irányítását a fiatalság a maga kezébe, becsületes elvi alapon kezdve a küzdelmet.

Mint említettem, matematikai pontossággal lehet kiszámítani a szellemi munkanélküliség növekedését.

Magyarországon évente kb. 3200-an nyernek egyetemi és főiskolai oklevelet. Ha egy-egy diplomás embernek pályafutását általában csak 30 évre tesszük, feltételezve, hogy azután nyugalomba vonul és helyét átadja az utána jövőknek (megjegyzendő, a teljes szolgálati idő az államnál is 35—40 év), ilyen minimális munkaidő mellett is ez 100.000 új szellemi munkást jelentene a helyzet teljes kifejlődése esetén. Ezzel szemben jelenleg Csonka-Magyarországon 55.000 a szellemi munkások száma, akiknek nagy része már szintén nehezen tartja fenn magát, ez tehát nagyjában a maximális telítettség, amelyet a mai társadalmi és gazdasági berendezkedések mellett fel tudunk szívni. E két szám összevetéséből láthatjuk, hogy 30 év alatt 45.000-re fog növekedni a szellemi munkanélküliek száma. Évente 1.500-al több diplomát adnak ki, mint amennyi a csonka ország területén elfér.

Még ennél is rosszabb eredményt kapunk, ha az 1928—29. tanév adatait tekintjük s az utánpótlás szempontjából azt figyeljük meg, hogy egy-egy foglalkozási ág összlétszámához képest hány százalékot képviselnek évente az új diplomások. A jogi foglalkozású egyének jelenlegi összlétszámának 5.95%-át teszi ki egy év diplomatermése, a gazdaszakteknél még erősebb, amennyiben eléri a 6.77%-ot, a mérnököknél 7.62%, az orvosoknál pedig 8%, a középiskolai tanároknál viszonylag még kevés: 4.45%. Ha most tekintetbe vesszük, hogy a természetes utánpótlás két-három százalék között van és még a közszol-

gálát körében is, ahol a szolgálati idő okán kedvezőbb a helyzet, az utánpótlás nem jelent többet 3—4%-nál, azonnal szembeötlik az a lényeges különbség, mely a két index között fennáll. Míg a természetes utánpótlás évente legfeljebb 3% lehet, addig a jelenlegi esztendőök utánpótlásának átlagos százaléka meghaladja a 6%-ot, tehát minden második diplomás fiatalember, vagyis évente 1.600-an feleslegessé válnak. Ezt a számítási módot az élet eddig sajnálatos módon igazolta. Mert ha az utolsó évtizedet vesszük, mióta a feleslegek kitermelődése megkezdődött, ennek a számnak megfelel a kb. 8.000 itthon tartózkodó szellemi munkanélküli és nagyjában ugyanannyi külföldön szerencsét kísértő diplomás fiatalember. A hivatalos statisztikai adatok is 5.252 olyan főiskolai képesítésű egyént tartanak nyilván már 1928-ban, akik nem szellemi munkával keresték kenyerüket s akiből 1.848 teljesen munkanélküli. Jellemzőül érdemes megemlíteni, hogy a legalább hat középiskolai osztályú végzettség alapján „szellemi munkásokként” nyilvántartottak 26%-a, számokban 75.000-en már az 1928. évben nem szorosán vett szellemi munkával keresték a kenyerüket, illetőleg ebből több, mint 10.000 ember (3.6%) teljesen munka nélkül volt.

Mindennek a megszüntetésére két út van. Egyik a diplomatúlermelés mérséklése, amit természetesen csak a szellemi szelekció alapján lehet elképzelni. Ennek a problémának a szálai azonban mélyen és szétágazóan nyúlnak bele a kultúrpolitika teljességébe és feltétlenül a középiskolai oktatásig kellene lehatolni. A másik út a társadalmi és gazdasági életberendezések olyan átalakítása lehetne, amely mellett a szellemi munkások alkalmaztatási lehetősége 80—100%-kal növekednék, tehát a mai diplomatermelés mennyiségét fel lehetne szívni.

Ettől független, sürgősen megvalósítandó probléma a jelenlegi szellemi munkanélküliek elhelyezése. Ez rendkívüli helyzet, amely azonnali és rendkívüli intézkedéseket igényel. A segítséggel várni nem lehet, mert ha ez a hatalmas tábor összetalálkozik a fizikai munkanélküliek tömegeivel, készen adódik az a vezető réteg, amely az eddig vezér nélkül tapogatózó és határozott lépésekre természeténél fogva képtelen tömeget megszervezi; ezzel pedig döntő súlyú tényezővé lenne az ököl, ami egyértelmű a forradalom rémével. Ennek a folyamatnak következményeit láthatjuk Németországban, ahol az a 60—70 ezer állástalan diplomás szervezte meg a szélsőséges Hitler-pártot, akikkel addig senki sem akart foglalkozni.

Ezt a veszedelmet látták meg egy év előtt az ifjúság vezetői, midőn a fiatal generáció elhelyezkedésének kérdését napirendre tűzték és egyfelől az állástalan fiatalok, másfelől a kellő indok nélküli álláshalmozók és a mammutjövedelműek kataszterének felállításával nyilvánosság elé léptek. Felhívással fordultak a magyar társadalomhoz, melyben rámutattak, hogy

„a diplomások körében rengeteg ember van munka nélkül s igen nagy azoknak a száma, akik egészen alantas fizikai munkát kénytelenek végezni, csakhogy megélhessenek. Különböző tervek merültek fel arra vonatkozóan, mikép kellene ezen a helyzeten segíteni. Ha komolyan akarunk a kérdéshez nyúlni — hangoztatta a felhívás — és nemcsak általánosságban, legelső kötelesség, hogy a jelenlegi helyzetet a maga teljességében megismerve, a hibákat, betegségeket, sebeket pontosan megállapíthassuk.

A tünetek általánosságban való hangoztatása, a társadalmi bajoknak kódos formában való felhánytorgatása nem használ, csak elmérgesít. A legelső lépés a gyógyulás felé a helyes diagnózis megállapítása, a baj helyének konkretizálása. Ezért az erre a célra megalakult ifjúsági bizottság elhatározta, hogy az állástalanok névsorával egyidőben összeállítja azoknak a lajstromát is, akik több forrásból húznak kellő indok nélkül, vagy éppen munka nélkül busás jövedelmeket és akik ezáltal jogtalanul előffják az ifjúság útját. Felkérünk tehát mindenkit, különösen a mai nehéz időkben is önzetlenségét még mindig megőrző magyar ifjúságot, hogy ezeket az álláshalmozásokat hozza bizottságunk tudomására, ha akarja névtelenül, hiszen a bejött adatok ellenőrzése már úgyis könnyű.

A magyar ifjúság tiszta és meg nem rontott lelkiismeretére appellálunk akkor, amikor ezt a felhívást közrebocsátjuk. Tűrheterlen, hogy az ezer sebből vérző országban egyesek a többiek kárára 2—3 forrásból is gazdagodjanak. Tűrheterlen, hogy ezek elzárják az ifjúság elől a megélhetés, a kenyér, az emberi igényeknek megfelelő élet útját! Tisztában vagyunk azzal, hogy ez nem az egyedüli és talán nem is a leghatásosabb orvosság, de elhatároztuk magunkat erre az akcióra, mert már az álláshalmozások megszüntetése is nagyot lendítene az állástalan diplomások sorsán és mert ez az a tér, ahol a közvélemény és az ifjúság önzetlen ereje valamit mégis javíthat.“

A felhívásnak nem várt hatása lett. Míg egyik oldalon a levelek ezrei érkeztek, és erkölcsi testületek, vármegyék, városok — élükön a fővárossal — csatlakoztak a mozgalomhoz, az érdekeltek mindent elkövettek a kérdésnek eltussolására, és nem riadtak vissza attól sem, hogy az akció vezetőit személy szerint vegyék üldözőbe. A hivatalos körök egyelőre passzívák voltak, a társadalom és közélet köreiben azonban számosan akadtak, akik az akciót félreértették. Nem egy ismert nevű személyiség nyilatkozatában és megszólalásában jutott ez kifejezésre. Az álláshalmozás elleni küzdelem mégis egyre szélesebb köröket mozgatott meg és a sajtóban, a törvényhatóságok gyűlésein, a parlamentben megnyilatkozott rokonszenves fogadtatás mind erősebb visszhangot keltett.

Az akciót vezető bizottság egyelőre a legfeltűnőbb esetek köréből 100 álláshalmozó nevét összefoglalva, memorandumot nyújtott be a miniszterelnöknek.

„Az ifjúság nem nézhetette tétlenül azt, — hangsúlyozta a memorandum — hogy az életbe kikerülő diplomás fiataloknak amúgy is igen kis mértékű elhelyezkedési lehetősége még korlátozottasék olyan jelenségek által, amelyeket a mai súlyos gazdasági viszonyok között egyenesen immorálisnak és annak hallgatólagos elnézését az ifjúság lelkületére való hatásában károsnak és veszélyesnek tartjuk. A minden szociális érzéket megcáfoló indokolatlan álláshalmozásoknak azokra az eseteire gondolunk, amelyekkel az ifjúság — mint elhelyezkedésének egyik akadályával — úton-útfélen találkozik. Tudjuk, hogy az álláshalmozásoknak leggyökeresebb megszüntetése sem jelentené a bajok teljes orvoslását, mégis az ügy beható tanulmányozása után nyert adataink alapján állíthatjuk, hogy ezeknek az álláshalmozásoknak megszüntetése többézer diplomás fiatalember elhelyezkedését tenné lehetővé és mindenesetre hozzájárulna az ifjúság lelkiállapotának megnyugtatósához. A legsúlyosabb gazdasági és egzisztenciális problémák oly mértékben tomosulnak a mai magyar ifjúság elé, amely csak elkeseredést és lelki meghasonlást válthat ki. Ez a tény pedig nem lehet közömbös a kormányzatra nézve sem. A kormányzat állásfoglalása ebben a kérdésben nemcsak szociális megnyugvást keltene az ifjúságban, hanem egyszerűs mind elejét venné annak is, hogy az elhelyezkedésért folytatott küzdelemben felőrölve, esetleg szélsőséges jelszavak alatt keresse egzisztenciális érvényesülését. Befejezésül hivatkozik az új Olaszország szellemi és társadalmi átalakulásának azon tényére, hogy a regenerálódás éppen azokból a fiatal erőkből adódott, amelyek érvényesülésének Magyarországon az álláshalmozások a legfőbb akadályai.

Az ifjúságnak további szervezkedésében most már csak a nyár jelentett szünetet, különben megszakítás nélkül dolgozott tovább. A politikai pártok valamennyien programjukba iktatták a fiatalság elhelyezkedésének megoldását, az álláshalmozások megszüntetését, a mammutfizetések letérését. Ennek következménye volt, hogy a kormányzat is megtette az első nagyjelentőségű lépést és immár hivatalos programmá emelte az akció célkitűzését, elrendelte a közhatóságoknál levő álláshalmozások, a többszörös jövedelmek összeírását. A rendelet szigorú és precíz volt.

Bejelentésre kötelezettek az összes következő kategóriák: 1. állami, vármegyei, törvényhatósági és megyei, városi, községi, 2. állam vasúti, állami vas-, acél- és gépgyári és állami kőszénbányászati tisztviselők, 3. honvédség, folyamórség, vámórség és csendőrség rangosztályba sorozott havidíjasai, 4. az országgyűlés két házának tisztviselői, 5. Budapest székesfőváros közmunkák tanácsának, 6. a kormány kezelése alatt álló közalapoknak és közalapítványoknak, 7. a törvényhatósági közúti alapoknak, 8. az állami közkórházaknak, 9. az országos gazdasági munkáspénztárnak, az Országos Társadalombiztosító Intézetnek és a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének tisztviselői, 10. mindezeknek a hatóságoknak, intézményeknek, intézeteknek nyugdíjas tisztviselői, 11. a nem állami tanszemélyzetnek az állam részéről fizetéskiegészítésben részesülő tagjai. Bejelentés alá esik mindennemű rendkívüli munkadíj, jelenléti díj, óradíj, jutalék, tantiém, részesedés, pótdíj, képviseleti átalány, külön munkaátalány, pótilletmény, korpótdíj, ülésdíj, jutalom és segély vagy bármilyen más címen élvezett mellékjárandóság. Az állam, törvényhatóság, város vagy község által támogatott üzem, intézet, vállalat vagy testület terhére kapott mellékjavadalmazást csak akkor kellett bejelenteni, ha az állam vagy más köztestület annak tőkájéhez legalább 20%-al járul hozzá, vagy évi költségvetésének legalább 20%-át viseli, avagy más formában ily értékű támogatást (kiváltság, kedvezmény, előjogok stb.) nyújt neki.

A kormány e megmozdulása volt az első hivatalos kísérlet az álláshalmozások megszüntetésére. Mivel az ifjúság mozgalma azóta is egyre erősebb méreteket ölt, a további intézkedések logikus megtétele elkérülhetetlennek látszik. Egyébként a rendelet nagy jelentőségének visszhangja volt az egyetemi hallgatók országos központjának, a MEFHOSz-nak a társadalomhoz intézett kiáltványa, melyben az álláshalmozások és mammutfizetések elleni akciónak alapelveit újból leszoげて.

Az eddigi támogatásért — a felhívás bevezető soraiban — az ifjúság köszönetét küldötte a magyar társadalomnak és azoknak a városi és megyei törvényhatóságoknak — élükön a székesfővárosnak, melyek az álláshalmozás és mammutjövedelmek ellen indított harcukat gyakorlatba átvitt rendszabályaikkal már addig is kézzelfogható sikerre segítették. 1. A törvényhozáshoz fordultak, hogy törvényalkotó hatalmával a magánvállalatokra is kiterjedőleg intézményesen vessen véget minden álláshalmozás és mammutjövedelem lehetőségének. 2. A kormányhoz fordultak, hogy addig is, míg a becsületes megélhetés problémája törvényben nem nyer gyökeres és végleges megoldást, azoknál a közintézményeknél és vállalatoknál, amelyekre az állam befolyása kiterjed, saját hatáskörében szüntesse meg a kirívó eseteket. 3. A magántőke képviselőihez fordultak, hogy az idők intelmét megértve, ne álljanak a szociális fejlődés útjába és ne olyanoknak juttassák a munkaalkalmakat, akiknek megélhetését egyéb magán- vagy közállásuk már úgyis biztosítja.

4. Végül a társadalomhoz fordultak, hogy ezután ne hunyjon szemet semmiféle álláshalmozás vagy mammutjövedelem előtt, mindaddig, míg a nemzet ifjúságának egyetlen tagja is munkáért kénytelen koldulni; sújtson le a közvélemény ítéletével a halmozott állások haszonélvezőire és a szabad-

foglalkozású pályákon ne vegye őket igénybe saját érdekében se: az ilyenek idejéből gondos, lelkiismeretes munkára nem telik, avagy egyáltalán nem is maguk végzik ezt, hanem helyettük hitványul fizetett alkalmazottak robotolnak.

Azonban tiltakoztak az ellen, hogy a többszörös jövedelmet élvezők állásainak megvonásával magukat a munkahelyeket is megszüntessék és ezzel a problémát takarékosági tényé egyszerűsítsék. Ez igazságtalan volna és szükségtelen is: a nagy jövedelmek egy határon túl természetlenül halmozódnak fel, de sok kis fizetésre széttörve, megannyi új fogyasztót jelentenek, akik pénzüket nem lopják külföldre; hanem elköltik idehaza és visszaadják a gazdasági élet körforgásának. Az álláshalmozás elleni harc ugyan független a takarékoságtól: csupán a jövedelem jobb elosztását kívánja, de ez mindjárt legjobb útja a gazdasági élet vérszegénysége megszüntetésének is. Tiltakoztak az ellen is, hogy mlg országosan ismert álláshalmozásokat és mammutjövedelmeket érintetlenül hagynak, ezek helyett olyan duplaállású robotosokat fozszanak meg egyik állásuktól, akiknek még e többszörös munkával szerzett jövedelmük sem elegendő a maguk vagy népes családjuk létminimumának biztosítására. Azzal fejezték be, hogy az álláshalmozások és mammutjövedelmek meghasonlásba taszítják az ifjúságot, amely testi és szellemi életének legtermőképesebb éveit lealázó tétlenségben, méltatlan mellőzöttségben és erőszakos elnyomás alatt kénytelen eltölteni. „Tudjuk, — írta végül — hogy az álláshalmozások nagy része nem ütközik tételes törvényekbe, azonban mozgalmunkat az a tiszta meggyőződésünk szentesíti, hogy a mai gazdasági helyzetben a munkanélküliség és mammutfizetéseknek kellő indok nélküli olyarányú felhalmozása, amelyekkel úton-útfélen találkozunk, immorális és embertelen. A semmibevert és gondoktól gyötört ifjúság felemeli figyelmeztető szavát: ne engedje meg a társadalom, hogy a nemzet jövője, az ifjúság az álláshalmozások terhe alatt tovább pusztuljon. Megnyomorított ifjúság csak nyomorék nemzetet ígér.“

Nemsokára a kérdés az ország színe előtt a parlamentben is szónyegre került, egy interpelláció kapcsán. A miniszterelnök sürgős segítséget ígért az ifjúság elhelyezkedésére, az álláshalmozás megszüntetésére vonatkozólag. Hangsúlyozta, „hogy ezeket a túlzott többszörös fizetéseket és álláshalmozásokat meg akarjuk szüntetni; ehhez kétség nem fér, mert ezeknek fenntartása semmiképp sem indokolt és nem kívánatos.“

A kiáltványnak és a nyomában keletkezett megmozdulásoknak eredményeit azért tartottam fontosnak a maga teljességében ismertetni, mert amidőn ma már ily széles érdeklődés és rokonszenv nyilatkozik meg a mozgalom iránt, nem lehet érdektelen ennek történeti háttére sem. A MEFHOSz kiáltványa adta az egész mozgalom történeti kialakulásának és elvi szempontjainak legszabatosabb lerögzítését. Miután örömmel állapította meg, hogy a kezdetben elítélő megjegyzésekkel fogadott követelések jogosultságát most már a közjogi testületek, városok és vármegyék egész sora elismerte, eréllyel kelt ki a túlzások ellen is, melyek elsősorban a kisebb existenciák ellen irányultak, nyilván olcsó és hangulatkeltő elintézés kedvéért. Megállapította, hogy álláshalmozásnak lényegében csak azt tekinti, ahol a jövedelmekkel szemben a valóságos munkaszolgáltatás hiányzik, vagy ha ez meg is van, komoly szükséglet nem indokolja. Megvilágította a kérdést a társadalom érdekeinek szempontjából is, rámutatva, hogy az ilyen álláshalmozók munkája ráérés hiányában értékes, sőt legtöbbször lelkiismeretes sem lehet. Ugyancsak vétót emelt, hogy az egyes álláshalmozások megszüntetésével a munkahelyeket is leépítsék és így a mozgalom célját meghamisítva, a problémát a takarékoság mellék-

vágányára tereljék, holott eddig indokoltak látták ezeknek az állásoknak a fenntartását.

Az álláshalmazok rendezése azonban természetesen csak pár ezer embernek adhat helyet, ezzel nem fog még minden rendbejönni, mint azt egyesek hiszik. A kérdés jelentősége az egész problémának erkölcsi oldalában rejlik. A diplomás fiatalság elhelyezkedésének kérdése megmarad továbbra is fenyegető kérdőjelként, amelyet mihamarabb el kell távolítanunk. Marad a kérdés: mit csináljunk velük, hol biztosíthatunk munkaalkalmat részükre? Bel- vagy külföldön lehet ezt a jelenlegi felesleget elhelyezni? Miután az intelligencia válsága világjelenség, sokat a további és fokozottabb kivándorlástól remélni nem lehet. Sőt számítani kell, hogy éppen a világválság okán, mind többen és többen kényszerülnek majd visszatérni, mint ahogy ez a folyamat már meg is indult.

Marad megoldásként a szellemi munkanélkülieknek belföldön, itthon való elhelyezése. Körül kell tehát néznünk, hogy hol lehet helyet teremteni, akár parancsoló beavatkozással is, de az emberiség határán belül és a polgári jogok sérelme nélkül.

Felmerültek tervek, ideák: képezzünk idegenvezetőket; adjuk a fiatal mérnök-generáció kezébe az iparoktatást, melyet jelenleg többnyire hozzá nem értők vezetnek; a mezőgazdaságban a gazdasági kényszert, az iparvállalatoknál a mérnökök alkalmazását fokozottabban kívánjuk meg; a nyilvános számadásra kötelezett vállalatoknál a kötelező revíziót vezessük be. Sajnos, ezeknek az új munkahelyeknek létesítése, bár tárgyilag is indokolt állásokról van szó, a mai gazdasági berendezkedés körében alig képzelhető el. Bevezetődik is már hangsúlyoztuk, hogy érdemleges, tartós megoldás csak a gazdasági életnek valamely kontinentális átalakulásával következhetne be. Egyelőre tehát a sürgős segítség módozatai közül ezeket a gondolatokat el kell ejteni. Említett másik megoldás lenne a numerus clausus szigorítása, a diplomákban való mai túlermelésnek felére csökkentése. Ez természetesen szintén hosszabb folyamatot kívánna szerves iskolareformnak évek sora után kibontakozó eredményével. Egyébként az ily módon visszaszorított tömegek sorsa is további külön probléma maradna, mert amikor megoldanék vele a diplomások helyzetét, ugyanakkor növelnők a többi ágakban elhelyezést keresők számát s így visszajutnánk az általános gazdasági megoldás követelményéhez.

Mindez távolfekvő lévén, ha gyorssegélyt keresünk, kénytelenek vagyunk az állam intézkedését kívánni. Az álláshalmazok megszüntetése esetén — aminek bizonyára példátmutató hatása lenne a magángazdaságban is — elhelyezkedéshez jutó 2—3000 emberen felül még mindig vagy 10.000 szellemi munkanélküli maradna, akiken a mai gazdasági viszonyok között csak nagyarányú szellemi szükségmunka segíthet. Tudom, hogy az állam anyagi erejéhez való folyomódás szinte fantasztikumnak látszik a jelenlegi pénzügyi helyzetben, de másként a megoldás most el nem képzelhető. Amíg az államnak nem áll hatalmában a magángazdaságok helyreállításával vagy legalább a nagy magánvállalatok megfelelő befolyásával egyéb munkahelyeket teremteni, addig erkölcsi kötelessége sajátmagának gondoskodni erről.

E nélkül az állam elvesztené szociális, gondoskodó karakterét és üres jogi keretté merevednék. Azt senki sem vélné helyesnek, hogy az állam hivatalnoki státusát tízezer új állással növeljük, még a szükséges teherbírás mellett sem volna ez kívánatos; ezért éppen az elhelyezés átmeneti jellegét és pénzügyi kereteinek minimálisra szabottságát kívánja biztosítani a szükségmunkarendszer. Ebben a megoldásban az emberek elhelyezése teljesen ideiglenes, magát a normálstátust nem terheli egyetlen állásszaporítás sem; az érdekeltek legjobban fognak örvedeni, ha a viszonyok helyrebillenésével jobban jövedelmező és karriert jelentő szabad pályákon oszolhatnak el. Ilyen átmeneti céllal annál inkább vállalhatja a megoldást az állam, mert, hivatalos helyről állandóan megnyilatkozott felfogás szerint, a mai válság rendkívüli jelenség, amely előbb-utóbb normális kiegyensúlyozottságnak fog helyet adni. E felfogásnak logikus következménye, hogy a szellemi szükségmunka terhe csak ideiglenesnek tekinthető, ha tehát a provizórium idejére anyagi fedezete valamiképpen megtalálható, úgy ez elől kitérni nem lehet. Az erre szánt összegek egyébként produktivitás szempontjából sem jelentenének felesleges kiadást. A nagyarányú szellemi szükségmunkának nemcsak szociális hivatása lehetne, hanem olyan téren kellene felhasználni, ahol közvetlen eredménnyel is járna. A mérnökök számára például hasznos munkaterület lenne Budapest újabb felmérése. Ezt több mint 50 éve végezték utoljára és azóta természetesen városrendezési szempontból teljes revízió vált szükségessé. Újra feldolgozását már a háború előtt el is határozta a főváros, azonban pénzügyi nehézségek miatt mindeddig elmaradt. Ez csak példa a különböző ágazatokban fellelhető, sőt tárgyi szempontból is egyenese felkeresést váró munkafeladatok közül.

Tízezer ember évi dotációja kereken 10 millió pengőt kívánna. Felhasználhatók e célra mindenekelőtt az államnál és egyéb közületeknél utolérhető mammutjövedelmek felszabadítandó részei. Tudom, hogy ez ellen azzal érvelnek, hogy miért csak a köz jövedelmeket nézzük és miért hunyunk szemet a magángazdaságban, a bankvilágban részben ismert, részben sejtett nagy, sőt nagyobb jövedelmek felett. Ezek mellett sem óhajtunk elsiklani, azonban ezeknek a jövedelmeknek alapja a gazdasági, vám- és iparpolitika körébe vág, amelyeknek fejtegetése túlesik feladatkörünkön. Hogy az ily módon elérhető megtakarítások milyen összegeket tesznek ki, erre jellemzőül felhozom, hogy a fővárosonál a 796 álláshalmazás közül a 15 legnagyobbak fizetéscsökkentése közel félmillió pengő megtakarítást jelentett.

Másik tekintélyes megtakarítás lenne elérhető azoknál a nyugdíjasoknál, akiknek egyéb jövedelmei túlhaladják az államtól élvezett nyugdíjuk összegét. Ezekről, akiknek számára nyugdíjuk nélkülözése nem jelent gondot és igazságtalanságot, meghatározott kulcs szerint a rendkívüli idők tartamára vonassék meg nyugdíjuk folyósítása. Tudom, hogy ezt jogilag vitássá fogják tenni, azonban ha az állam a hadikölcsönöket, az árvák pénzét, a takarékbetéteket és életbiztosításokat hagyta a maguk teljességében elveszni a rendkívüli időkre hivatkozva, — pedig ezek sokszor emberi egzisztenciák egyedüli hordozói voltak, — legyen ehhez is kellő erkölcsi bátorsága.

Itt kell megjegyezni, hogy a közhivatalokban a legszigorúbban kellene keresztülvinni a teljes szolgálati idejüket betöltött köztisztviselők nyugdíjazását, hogy ezzel is újabb helyek, valamint előmenetel biztosítható a fiatalok részére. Ennek erkölcsileg is nagy jelentősége van, mert a jelenlegi helyzetben a fiatalabb tisztviselők közül az előmenetel reménytelensége kiöli az ambíciót és ez a munkakészségre is visszahatással van. Fokozottan vonatkozik mindez a tudományos pályákra, ahol szintén reménytelenség uralkodik éppen az előmenetel kilátástalanságai miatt, ez pedig az emberi és erkölcsi szempontokon felül szellemi életünk jövőjére is veszedelmet jelent. A törvény elő is írja a hetvenedik életévüket betöltött egyetemi tanárok nyugdíjazását. Legalább ezt az ügyis liberális korhatárt kívánatos volna mindenkinek betartania a tudományos intézményeknél.

További jövedelemforrást jelentene a trafik-, sorsjegy- és egyéb hasonló engedélyek okszerű revíziója. Ma ezeknek jelentős része olyanok kezén van, akik voltaképpen csak mint közvetítők szerepelnek, az üzlet tényleges vezetését a haszon megosztásával másnak engedik át. Ha ennek a visszas állapotnak megszüntetésével a jelenlegi közvetítői hasznot az államkincstár a maga részére fordítaná, ez is jelentős tétel volna a szükségmunka fedezetére.

Bizonyos összegeket jelentene az állam hivatalos támogatását élvező vállalatok nyereségéből a tisztességes kereskedelmi hasznot meghaladó jövedelmeknek idefordítása is.

E javaslatok egyesek előtt talán radikálisnak és túlzottnak fognak látszani, mégis hiszem, hogy a józanul gondolkodók idejében észreveszik azt a veszedelmet, amely e fontos problémának: a fiatal generáció elhelyezésének elodázásából reánk zúdulhat. A most tolmácsolt felfogás tulajdonképpen nem is újszerű. A mindennapi kenyér igazságosabb elosztása nem először foglalkoztatja a magyar közéletet és törvényhozást ilyen szellemben. Az álláshalmazások miatti elkeseredés nem mai keletű. Ezek ellen intézkedik már II. András is az aranybulla kiadásakor és később is megtaláljuk a magyar törvényhozásban az eljövendő álláshalmazási törvény előképeit. Tűjták az álláshalmazásokat az egyházi törvények is; már a 451. évi chalcedoni zsinat kánonjai intézkednek ily irányban. Későbbi zsinatok: a piacenzai, lateráni, tridentini zsinatok hasonlóképpen foglalkoznak e kérdéssel és szigorú tilalmakat állítanak fel a többszörös beneficiumok ellen. Nálunk az egyházi javak adományozása a király által történvén, vüági törvényeink is kifejezik és megerősítik az egyházi jövedelmek halmazásának tilalmát. (1471: XIII., 1498: LVL., 1467: XCVIII. törvények.) A közszempontból — például várak fenntartása érdekében — megengedett kivételeket szigorúan tételenként tartják szükségesnek felsorolni a törvények. (1500: XXXI., 1507: XIII. t.-c.)

E tradíciókból merítsen erőt törvényhozásunk most, amikor minden eddiginél kiáltóbb tények parancsolják beavatkozását. Becsületes és nagyszabású cselekedet lesz ez, amellyel ezek új magyar életnek nyit utat és amellyel egyedül lesz biztosítható a békés társadalmi továbbfejlődés.

ACSAY LÁSZLÓ

FIGYELŐ

A FIATAL MAGYARORSZÁG

HA Petőfi feltámadna és elébe adnék mindazt, amit róla és koráról összehírtak, bizonyos, hogy nem egyszer unottan, értetlenül vagy bosszúsan lökné félre a könyvet: esetleg erélyesebb kitérőkre is fakadna.

De ha Farkas Gyula új könyvére kerülne a sor: talán fokozódó érdeklődés ülne az arcára. Mert itt a valóságos élet beszélne hozzá, melyben mozgott, lélegzett, újra éledne előtte barátainak szellemi köre, felmeredznék előtte ellenségeinek klikkje, újra megfürödnék kora eszmevilágában.

Farkas Gyula *Fiatal Magyarországa*,¹ mint korábbi kötete, a nagy sikert aratott Magyar romantika, valóban az irodalmi élet története s az irodalomtörténet szempontjainak avval a tág fogalmazásával készült, mely az írókat nem szigeteli el egymástól, hanem megrajzolja az egyes irodalmi jelenségeket összekötő szellemi vonalrendszert, mely csak a kívülről szemlélő előtt káosz, de a belső összefüggéseket kutató számára rend és harmónia.

A szerző szempontjai korábbi könyve óta bővültek, az anyag természetéhez idomultak. A „magyar romantika“ vizsgálatánál még a táj és a felekezet tényezője bizonyult termékenynek, mert a magyar társadalom és irodalmi élet fejletlenségénél fogva szűkebb közösségek e korban még nem alakultak ki; az irodalmi életben a közösség, az együvértartozás tudata csak a végső kifejlés idején jelentkezik, a pesti írói társaságban, Kisfaludyéknál. Mikor aztán az irodalmi élet megindul, folyóiratok körül formi, buzogni kezd, Farkas Gyula joggal keresheti az irodalmi élet ritmusát a nemzedékek változásában.

A nemzedékek fogalmának jelentőségét a mi irodalmunkban először Szekfű Gyula ismerte fel *Három Nemzedék-ében*, a magyar liberalizmus hanyatlásának egyes fázisait az egymást felváltó nemzedékekhez kötötte, ő ismerte fel azt is, hogy az irodalmi élet is pontosan követi ezt a nemzedékrendet és hogy a magyar irodalom századvégi dekadenciája lépést tart a politikai élet hanyatlásával. Mikor ő ezekre a tényekre a magyar szellemi élet analízise alapján rájött, nem sejtette, hogy külföldön és nálunk rövidesen egész irodalomtörténeti elméletek veszik majd számba a nemzedékek szerepét. A hangsúly az irodalomtudományban is jórészt a társadalomtörténeti tényezőkre toldott át.

Új könyvében tehát Farkas a magyar irodalmi élet menetét a romantikától Petőfiig vizsgálva, három elég élesen elkülönülő nemzedéket ismer fel. S e három nemzedékben az irodalmi élet látszólagos zürzavara feloldódik, széthulló adatok egységbe állnak: azaz tudományos képet kapunk a magyar irodalomnak erről az élénk, meleg színű korszakáról.

Aki tagadja, hogy a nemzedékszemplélet tudományos eredményekre vezethet, gondoljon csak arra, hogy pl. a mai világban is milyen élesen elkülönülő csoportot alkot egyrészt a háborúelőtti idősebb nemzedék különleges optimizmusával, szintelen, de retorikus sovinizmusával, társadalmi

¹ „A Fiatal Magyarorszag kora“. A Magyar Szemle Társaság kiadása. Budapest 1932.

közömbösségével, másrészt a realisabb látású, erős társadalmi érzékenységgel megáldott ifjabb nemzedék. Kétségtelen, hogy a jövő történetíróját megint csak a nemzedékszemplélet fogja a látszólagos ellenmondások útvesztőjében eligazítani.

Száz év távlatában persze a nemzedékek is világosabban különülnek el egymástól. A Kisfaludyék Auróra-köre szétoszlott már a harmincas évek elején, mikor helyébe egy egységesebb tudatú generáció, az Athenaeum köre lép, mely rövidesen egy félelmetes hatalmú triumvirátus: Vörösmarty, Bajza és Schedel-Toldy vezetése alá kerül. Tőlük függ tíz esztendőn át a magyar szellemi életben minden érvényesülési lehetőség. Viszont Bajza generációja a legkíméletlenebb harccal vívta ki magának ezt a pozíciót Kazinczyék nemzedékével szemben. Ez volt a magyar irodalomban az első nemzedékharc, ami már az irodalmi öntudatosodás kétségtelen jelensége. Kazinczy Ferenc, Döbrentei, Dessewffy József, Kisfaludy Sándor, Horváth István és Szemere Pál egymásután kerültek terítékre a türelmedén Bajza hajtóvadászatán.

Ez a félelmetes triumvirátus a negyvenes évek elején hull széjjel. Kossuth Pesti Hírlap-jának megalapítása adja meg a kegyelemdőfést az Athenaeumnak. De az új nemzedék, az Eötvösé és Keményé, kevésbé egységes, mint az előző kettő volt. Főbb csoportja az országgyűlési if jaké (Eötvös, Szalay, Gaál József, Pulszky Ferenc). Hozzájuk csatlakozik Erdélyi János, Szigligeti, Kuthy Lajos, Vachott Sándor. Bajza általában „unta“ ezeket a fiatalokat, ők meg szívesebben keresték a kisémmizett öregek barátságát, kik iránt nagy tisztelettel viseltettek. Kölcsény volt szellemi vezérük és mód felett tisztelték Kazinczyt.

Lényeges különbség azonban nem volt e nemzedék és Bajzaék között, úgy hogy az Athenaeum sorainak megritkulásával ez a liberális ifjúság könnyen foglalhatta el a pozíciókat az Akadémián, a Kisfaludy-Társaságban és az Athenaeumban. Nemzedéktudatuk legtisztábban az általuk megindított Budapesti Szemlében csapódott le, majd a Pesti Hírlapba viszik bele politikai eszméiket. Hozzájuk csatlakozik Pestre költözve az Erdélyben is mozgolódó irodalmi élet legértékesebb kikristályosodása, e nemzedék legerősebb feje, Kemény Zsigmond.

De van e nemzedéknek még egy csoportja, mely késhegyig menő harcot indít a diadalmas romantikus nemzedék ellen. Ezek a közülük kitaszított KoVacsóczy, Rothkrepf-Mátray Gábor, Csató Pál, Munkácsy János, Vajda Péter, Frankenburg, Kimoss, Hazucha, Császár Ferenc, Nagy Ignác, Garay János. Majdnem mindegyikük: alapított valamilyen folyóiratot. Ezek érezték legjobban a Bajza-féle triumvirátus nyomását és Frankenburg visszaemlékezéseiben nyíltan be is vallja, hogy személyes élű támadásaik a hatalom megszerzésére irányultak. Támadásaikban kíméletlenek, a legérzékenyebb ponton akarnak sújtani, ellenfeleik becsületében. Reprezentatív folyóiratuk az „Életképek“, később a Petrichevich-Horváth Lázár-féle Honderű, szellemi bajtársuk a katolikus őrangyal, mely e gyűlöletes polémiákban nem vesz részt érdemlegesen, de érthető módon a liberális nemzedékkel találja magát szemben.

A korábbi nemzedékeknek ez a világos tagoltsága kitűnő prologus a „Fiatal Magyarország“ jellegzetes nemzedékének megértéséhez. Értékes megfigyelése Farkasnak, mint növekszik az irodalmi élet intenzitása ebben a harmadik generációban, a nemzedékek kollektív öntudatának erősödésével. „Míg a második nemzedék tagjai nagyrészt csak egyetemi tanulmányaik elvégzése után találkoznak a pozsonyi országgyűlésen vagy Pest irodalmi életében, addig e legifjabbak gyermekkorukban, az iskolák padjaiban és még inkább az önképzőkörökben már tudatos nemzedékké formak össze.“ így értjük meg, hogy Petőfi zsenije hogyan tudott oly fiatalon kibontakozni;

míg Csokonainak annyit kellett szenvednie korának értetlensége miatt, Petőfi az ország irodalmi tudatának teljes rászegeződésével írta verseit és szerez országos hírnevet.

Ennek az irodalmi életnek sajátos sejtrendszere támadt Magyarországon ez időben. Az önképzőkörök voltak ezek a legkisebb kollektívások, melyekben az irodalmi és nemzeti tudat kialakult. Petőfi nemzedékét ezért az önképzőkörök nemzedékének is nevezhetnők. Előbb nemzetiségi területén levő, utóbb színmagyar protestáns középiskolákban is elterjedt ez a nemzetiségialakító szerv, melyekben olyanok jutottak első írói és előadói szerepléshez, mint Petőfi Sándor. A debreceniben ismerkedik meg az irodalommal Arany János. Mellettük majdnem valamennyi neves író itt kapcsolódik be először a magyar irodalmi élet folyamatába.

Farkas Gyula aztán érdekesen szemlélteti, milyen volt ennek az új nemzedéknek a fogadtatása a korábbi csoportoknál. Megint a tegnapelőttel, az Athenaeummal állott jobb viszonyban, mint a tegnappal, vagyis az Athenaeum ellenzékével, és Frankenburgékkal Petőfiék éppolyan késhegyig menő harcot vívtak, mint ezek Bajzáékkal, Bajzáék Kazinczyékkal. E harc egyik fejezete, a Honderú-vel vívott csata Petőfi révén közismert. Ez a különben igen érdemes folyóirat, melynek az arisztokrácia visszamagyarosításában szép szerepe volt, mihamar elterült a porondon. Az ifjúság aztán Vahot Imre Pesti Divatlapok c. folyóirata köré csoportosult, miután a szerkesztő kijelentette, hogy számára fontosabb „a fiatal életerő, mint neves és parókás írók, elaggott színezet”. Ezúttal is tehát, mint mindig, mint ma is, a folyóirat a szellemi élet összetartozásának magva, kikristályosodásának tengelye. De Vahot lapja sem volt a fiataloké és minthogy a cenzúra nem engedte új lap alapítását, Petőfiék, a Tizek Társasága, az Életképekhez költöztek, melynek szerkesztését Frankenburg Jókainak engedte át.

Ez a radikális, többnyire nem nemes származású ifjú nemzedék átvitte szenvedélyességét, kiforratlanságát az irodalmi élet központi fórumaira. Sokszor zördültek össze egymással is. Olyan hangnemet honosítottak meg, amilyenre még nem volt példa. Viszont telve vannak lelkes eszményiséggel, meg nem fizethetők, inkább nyomorognak, hogysem eladják magukat. Ezzel az elvhűséggel, erkölcsi tisztasággal győznek és nem elsősorban harciassággal.

A nemzedékek felvonulásának ez a képe tölti be Farkas könyvének első részét. A továbbiakban az így megrajzolt írónemzedékek egyéb társadalmi vonatkozásait vizsgálja: a nemzetiséget és a korábbi művében oly fontos szerepet játszó táji és felekezeti tényezőket, az írók származását. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, mennyire igaz és helyes ezeknek a szempontoknak bátor és nyílt vizsgálata és örömmel látjuk, mint kutatja fel a mai tudományos nemzedék egymásután a magyar szellemi élet azon fejezeteit, melyeket a liberális történelmi szemlélet látni nem akaró hipokrizise, talán öntudatlanul is, örök fátyollal akart leborítani.

E rész sikerültebb lapjai közé tartozik, amint Farkas megállapítja, hogy marad ki lassan a Dunántúl és a katolicizmus az irodalmi életből, melynek azelőtt irányítója volt. Szerinte nagy szerepe volt ebben a tisztára latin oktatási nyelvnek: a magyar irodalmat sehol sem tanítják a katolikus iskolákban. Most már különben nem a nemzeti lét hordozóját látják az irodalomban az Egyház képviselői, hanem az Egyház ellenségét. A magyar irodalmi élet határozottan protestáns, felvilágosodási, majd liberális jellege sem kedvezett a katolikus Egyháznak és számos pap- és egyházellenes nyilatkozatot lelhettünk az egykorú írók cikkeiben és költeményeiben, a kisebbeknél csak úgy, mint a legnagyobbaknál. A katolikusok is megkísérlték, hogy az őrangyal révén irodalmi visszhanghoz jussanak, de

nem sikerül nagyobb hatásra szert tenniük. így ebben a korban válik túlnyomóvá az Akadémián és a Kisfaludy-Társaságban a protestánsok befolyása, amit a szerző számadatokkal is érzékeltet.

Majd a Fiatall Magyarországnak eszmevilága kerül elemzésre. Elsősorban a nemzeti érzés, mely korábban a költészet tengelyében állt. A régi nemesi hazafiú érzés helyébe egy általános, liberális fogalmazású és erősen nemességellenes hazafiság lép. Érdekes megállapítása a szerzőnek, mily kevés Petőfi korában (1846 előtt) a hazafias költemény. Ez a nemzedék ugyanis nem szerette a korábbi nemzedék költőinek frázisos hazafiságát és realista, az „igazat“ kereső ösztönével inkább felhagyott a hazafias műfaj művelésével. És míg a második nemzedék, az Eötvösé, hazafias és reformer, a harmadik a világszabadságért lelkesedik, vallástalan és forradalmár. Az ő hazafiságuk aztán tette, vagy tettét jelentő forradalmi költészetbe robban ki és a harcmezőre, esetleg a névtelen katonák tömegsírjához vezet.

Nagy változás állott be a történelmi múlt felfogásában is. Míg Vörösmarty nemzedéke borúsán emésztődött a múlt nagyságain, a Vörösmarty formáitól megszabadult Petőfi már holdvilágos embereknek nevezi azokat, kik a régi kort visszasíratják. A francia romantika történetszemléletéhez képest a múltban csak a zsamokok világát látja, mely szörnyű bűnökben fetrengt és csupán a szegény nép kizsákmányolásából élt. Ezért lesz oly népszerű pl. Dózsa György Petőfiék korában. Az arisztokrácia különösen torz képpel jelenik meg e kor regényeiben és verseiben. Ez is párhuzamos a francia liberális romantika szemléletével. Finom és helyes megjegyzéseket olvasunk még a nemzetiségek, a zsidóság és a németiség értékeléséről; e kérdésekben is sikerül a szerzőnek általános nemzedéki szempontjait igazolnia.

Majd azt látjuk, mint alakul ki a költészetben a magyar föld képe. Míg a „romantikus“ nemzedék csak a Dunántúlt ismerte, a második nemzedék Alföldről származott tagjai, Gaál József és Kuthy Lajos felfedezik ezt a legmagyarabb országrészt és egyengetik Petőfi útját. Petőfi nemzedéke már az egész országot birtokába veszi s ha külföldön nem utazhatnak is, bejárják Magyarországot, tapasztalatból ismerik a magyar életet az ország minden sarkában. Erdélyt Jósika, Kemény Zsigmond fedezik fel, majd Kriza és Szentiványi Mihály a székely nép lelkét hozzák az irodalmi öntudatba, s mihamar divatba jönnek a székely dalok. És ez a forradalmi hangú, szenvedélyes nemzedék teremti meg a család költészetét is!

A speciálisan műhelykérdést: az irodalmi hatások kérdését is élvezetesen tárgyalja Farkas Gyula. Itt talán kifogásolni lehetne, hogy az angol és német irodalommal ellentétben a francia irodalom hatását igen felszínesnek tartja. Béranger hatása Petőfinél nemcsak refrénekre szorítkozik, mint ő mondja, hanem műfaji ösztönzéseket ad: „Genreképei is 1844-ben szaporodnak el, kétségkívül Béranger hatása alatt“, mondja nagy Petőfi-monografiájában Horváth János. Jókainál sem lehet a francia irodalom hatását azzal elintézni, hogy a szabadságharc után megtagadta mestereit és az angol realisták táborához szerette magát számítani. Aki Victor Hugo prózájának ritmusát ismeri, annak nem kerülhette el figyelmét, milyen hasonló, bizonyos várakoztatási és meglepetési hatások» beállított legtöbbször Jókai mondatszerkesztése és szakaszbeosztása. Ezek csak sebtében kiragadott példák, de elég ahhoz, hogy a szerzővel szemben határozottan állíthassuk, hogy a francia irodalom hamisa a Fiatall Magyarországnak költészetében a felületnél mélyebbre hatolt.

Az irodalom szempontjából kétségtelenül a legfontosabb rész a könyv utolsó, aránylag rövid fejezete, mely az irodalmi tudat és ízlés átalakulását tárgyalja. Kazinczyék korában még a fordítás útján való nyelvművelés,

stílusalkotás volt az irodalom célja. Az irodalomban általában a klasszikus eszmény, az általános emberi kifejezést kereste még a következő nemzedék is, melyhez a hazafiul szempontot vegyítik. A negyvenes években már egyenes követelménnyé válik a magyar faji jelleg kidomborítása. Ezt egyesek (mint Eötvös) a politikai irányzatosság útján akarták kifejezésre juttatni, mások a népi költészethez való visszatérésben látták az üdvösséget. Petőfiék nemzedéke átvette a népies irodalom kultuszát, de csak azért, mert benne megtalálta esztétikai igazolását: az egyéni valóról vallott eszméit, a költői realizmus alapjait. Az irodalmi fejlődés végső pontja ez: a tiszta irodalmiság követelménye, mely az egyénit minden tendenciának fölébe helyezi. A kritika csak nehezen tudott lépést tartani az irodalom haladásával; a közönség ellenben felkarolta Petőfiéket és a színházban is megmutatta, hogy nemcsak maganyelvűséget, hanem való magyar életet is követel, mikor a Bánk bánt, a Szökött katonát, a Tisztújítást és a Csikóst sikerhez juttatta. A kritika még vitatkozik az eposz korszerűségéről és eltemeti, ugyanakkor Petőfi János vitéze és Arany Toldija egymásután jelenik meg a közönség nagy lelkesedése mellett.

Ebből a tartalmi ismertetésből is kitetszik, hogy Farkas könyve távol áll attól, amit az írói monográfiák szoktak nyújtani. Az egyes írók művészetének jellemzését ő — némi túlzással — az esztétika körébe utalja. Farkas az irodalomtörténész feladatául elsősorban a történeti folyamatot alkotó tényezők tanulmányozását tűzi ki. Ezek részben az irodalmi élet összetevői, részben az írói művek belső alakulásának tényezői, mint az eszmék, irodalmi hatások, témák, tárgyszemléletek.

Ilyenfórmán életszerűségben rendkívül sokat nyer az irodalomtudomány, mely e felfogásával igen közel jut a történettudomány egyéb ágaihoz. Míg a korábbi irodalomtörténeti felfogásnak szemére lehetett vetni, hogy az írókat légüres térbe helyezi azzal, hogy egymástól és koruktól elszigeteli őket, Farkas Gyula történetiszemlélete az egész irodalmat korába mintegy integrálja, átéled az olvasóval a kor izgalmait, belehelyezi érdeklődési körébe: rekonstruálja azt, amit történelmi levegőnek szokás nevezni. Horváth Jánosnak a magyar irodalom középkoráról szóló könyve után, tanítványa, Farkas Gyula két műve tanúskodik már e módszer termékenységéről és feltétlen tudományosságáról.

A szellemtörténet ellenségei legsűrűbben azt szokták művelőinek szemére hányni, hogy légies elméletekkel dolgoznak. Ennél igaztalanabb és mondjuk, légiesebb vád még nem ért tudományos irányt. Farkas könyvei csupa aprólékos adatból állanak össze: bűnéül róhatjuk-e fel neki, hogy az adatokon túl a szellem munkáját is meglátja? Ellenkezőleg, az igazat kereső embernek örül a lelke, ha ilyen műveket olvas, melyek a múltat nem héroszpantheonokba merevítik, hanem jelené elevenítik.

Nagy lecke lehetne az efféle tanulmány azoknak is, akik rosszul felfogott tekintélytisztelet követelésével a jelennek jövőbe fejlődő természetes folyamatát akarják megállítani. Az élet Petőfi korában is küzdelem volt, érdekek és célok összeütközése és a harcból, a harc árán alakult ki az új, a korszerű nemes érték, a Fialat Magyarország irodalmi kifejezése. A múlt helyes szemlélete itt is mozgásra, keresésre, egyszerűen dinamikusra biztat, nem pedig megállásra, passzív szemléletre, erőtlen utánzásra.

Farkas Gyula könyveiből a magyar irodalomtudomány új, friss szele áramlik felénk.

ECKHARDT SÁNDOR

A MOLDOVAI MAGYARSÁG

HA EZELŐTT egy évvel egyik este pesti ember lépett volna a székely-magyar egyesület termébe, talán csodálkozott volna, hogy az a magas, szikár férfi fenn a pódiumon, micsoda idegen, selypítő magyar dialektusban versel és énekel a hallgató harminc-negyven székelynek és erdélyi magyarnak?

„Elvinnéle sz elhadnále,
mandrulifa mea?

Elvinnélek, de úgy féjtlek,
mändrulija mea,
Zéd erdébei vadoktól,
Pusztá mezén tólvajoktól,
Szénáfübéi kégyóktól.“

A verselő Domokos Pál Péter székely ember volt s kibujdosott székely honfitársainak egy még távolabbi, még elhagyatottabb fajtájukról, a moldvai magyarokról beszélt.

Domokos tanítóképzői zenetanár, aki az impérium változásakor nem tett esküt s a románok elzavarták az iskolából. Egyideig hegedűjével a hunya alatt Moldovában járkált az ottani magyarság falvaiban, ismerkedett velük, tanulmányozta kultúrájukat, gyűjtötte verseiket, dalaikat. A múlt év őszén Targul-Sácuescben, Kézdivásárhelytt, kiadta tanulmányai eredményét egy 300 oldalas könyvben. Nagy szolgálatot tett vele.¹

„Voltak és vannak mai nap is híres misszionáriusok“, írja könyve bevezetésében, „akik szívesen mennek térítő útra vad indiánok közé ... csupán arra nem akad hittérítő és tudós, aki a Kárpátok keleti lejtőjére, a Tatros, Beszterce, Szeret, Pruth vidékére menjen és észrevegye, hogy él ott egy római katolikus vallású, kieresztett ingben járó, magyarul beszélő nép.

Szomorú valóság, hogy a magyar közönség legnagyobb része nem tudja, hogy kik azok az etelközi magyarok, vagy moldvai csángók.“

„Könyvemmel“, folytatja az előszóban, „tájékoztatni szeretném az olvasó magyarokat elfelejtett csángómagyar testvéreink szomorú sorsáról.

Megpróbálok láttatni az ő jelenükben a székelységnek szánt jövőt. Figyelmeztetek mindenkit, hogy a mi sorsunk is a mindennél rettentesebb csángómagyar sors lesz, ha sorainkban a szeretetlenség, egymás meg nemértése és a felekezeti ellentétek tovább nőnek.“

A mai, Erdélyen kívüli Romániában élő magyarok, Domokos szerint, három különböző időbeli településből származnak.

Egyikük — s Domokos e véleményében Wiegand leipzig-i tanárra támaszkodhatik — a népvándorlási ősmagyarok maradványai. Nem lehet elképzelni, írja, hogy honfoglalás előtti őseink az új haza keresésekor utolsó szálig elhagyták volna Eteleköt; valószínűbb, hogy a nyugodtabb vérű törzsek és öregek ott maradtak, összekeveredtek kunokkal s valahogyan megmenekültek a pusztulástól. A népvándorlásnak már vége volt.

Más az Erdélyben, különösen a székelyek között elterjedt huszitizmus eretnksége és a XIV—XV. századi erdélyi vajdák kegyetlensége folytán kizavart székelyek települése Moldovába; sokan lehettek, mert számukra Tamás és Bálint testvér magyarra fordította a bibliát s Hussról elnevezett várost, a mai román Husit, alapították. Ezek lassankint mind visszatértek a római katolikus egyházba.

Volt végül egy harmadik kitelepülés, a mádéfalvi sziculicidium után a császári katonáskodás elől Bukovinába szökött jobbára csíki székelyeké.

A magyarság története egy nyelvéért, egyházáért és magyar kultúrájáért küzdő kisebbség küzdelme volt és az ma is. Az újkor első századainak val-

¹ Domokos Pál Péter: A moldovai magyarság. Szerző kiadása; kizárólag a szerzőnél kapható Kézdivásárhelytt.

lasi üldözése mellé e földön a nyelvi, a nemzetiségi üldözés járult. A kisebbségi kérdés történetének szempontjából egyedülálló jelenség a világon. Egyházában a moldovai és a jelenlegi román kormányzat, nyelvében egyházi felsőbbsege támadta meg és pusztította, amely e hű katolikus népet magyar nyelvét nem értő olasz és lengyel papságnak rendelte alá.

A XVIII-ik század végén, 1781 januárjában kelt jelentésében írja Zöld Péter, csikdelnei lelkész püspökének, gr. Batthyányi Ignácnak, hogy a magyarok közé küldött atyák mind tisztán olaszok,

„kik sem az oláh, sem a magyar nyelvet nem tudják beszélni és a kilenc magyar plébániát teljességgel nyomorultan és lanyhán szolgálják; nyomorultan, mondom, a nyelvek nem tudása miatt és lanyhán, mert inkább áhítóznak a pénz összesepése, mint a lelkek megnyerése után, ami legvilágosabban kitűnik abból, küldetésük kilenc évét bevégezvén, pénzzel nyakig megtelve mennék vissza Olaszországba, de az általuk szolgáló plébániákon, vagy más helyt egyetlen egy, valamelyes eretnekségből megtérített lelket sem hagynak hátra. Miért is a magyarok hangos sóhajtások között imádkoznak, hogy az Isten igazgassa szerencsésen a magyar király fegyvereit és a római szék szívét, hogy az olasz misszionáriusok helyett magyarokat és az ő nyelvüket értő lelkipásztorokat méltóztassék küldeni nekik.“

Zöldtől és másoktól hallva ezeket a püspök, maga is a pápához fordult:

„Ne higye Szentséged, hogy keveset számít, ha a misszionáriusok nem ismerik a magyar nyelvet, mert nemcsak egynéhány szétszórt és ide-oda vándorló magyarról van szó. Sok magyar család van, kik egész helységeket tartanak megszállva és éppen úgy nem jártasok az oláhban, mint amilyen erősen ragaszkodnak hazai nyelvükhöz. Túrje el Szentséged, hogy azon szerencsétlenségnek, melyet ők szenvednek, elbeszélésével szomorítsam. Így tehát ezen misszionáriusok, midőn gyónásokat hallgatnak ki, a bűnöknek bizonyos jegyzékét hozzák el és ahelyett, hogy a gyónni akarók tárnák ki lelkeik sebeit, maguk a misszionáriusok sorolják el a bűnöket, vagy inkább a szavakat variálják és fordítják el, úgy hogy alig érthetők meg; ezen gyónási módtól annyira irtóznak a magyarok, hogy sokan teljes húszt évét engednek eltelni gyónás nélkül.“

De ha a telkeknek ez a veszedelme nem következne is be, az aratást nem képesek azon jó férfiak összegyűjteni, mert sem tanáccsal segíteni, sem buzdítással ösztönözni nem képesek a bűnösöket, kiket még a szívbéli bánatra serkenteni és az élet megjobbítására ösztönözni kellene. De hogyan történjék ez, mikor a gyónatók a bűnbánók vallási állapotát ismerni nem tudják?“

1791-ben a sistovi béke folytán a moldovai római katolikus egyház Ausztria befolyása alá került, de a csángók helyzete nem javult. Ausztriának nem volt oka, hogy ezt a tömérdek magyarságot pártfogásába vegye s a csángó fálvakban ezután is alig került magyar pap. Pedig az akkori Moldovában és a mai Romániában a katolikus vallás és a magyar nyelv egyet jelent a magyar nemzetiséggel s mint Petrás Ince János, pusztinai pap a múlt század derekán írta, „sok magyar eredetű embert a nyelv feledése oláhosított el.“ S ez tartott és tart mind a mai napig. Egy levelet közöl könyvében Domokos, melyet egy „csángómagyar testvér“ 1931-ben írt hozzá s amelyben elpanaszolja, hogy „a magyar nyelv szollása nagyon el van hervadva“, de ha a papok „mindent csak magyarul tanítanak és hirdetnének, akkor elhinnők, hogy az elhervadt magyar nyelvnek a szalása a csángó nép között még felpillanna.“ Mert „mi a magyar nyelv kiszáradásának oka a csángó nép között?“ kérdi a csángó testvér:

„Iass-i püspökünk mindig csak olasz emberek voltak és csak olasz papokat rendeltek a szegén csángó népségnek, amelyek nagyon gyűlölték és tiltották az édes magyar nyelvünk szólását; a csángó fiúnak, ki Iassiban tanult, nem volt szabad beszélni, írni, vagy olvasni semmit magyarul, hogy a fiú sok csúfolás miatt önmaga meggyűlölte az ő édes magyar nyelvének szólását; úgy történt a mai püspökünkkel is, aki gyűlöli a magyar nyelvit...“

KÖNYVE MÁSODIK RÉSZÉBEN a moldovai csángómagyarság közötti útját, a nép szólásait, vendégszeretetét írja le Domokos és adja a népesség számadatait.

Példának okáért, Galbenban, a Szeret és a Beszterce összefolyásánál fekvő kis faluban 145 magyar lakik és a következőképpen él:

Szabó Ferenc a legjobb gazda, értelmes ember, románul és magyarul egyformán beszél és ír és olvas. Rendes, tiszta háza, szép családja van.

Magyar földön, Erdélyben a „nagy verekedéskor“ járt. Csíksomlyón gyakran járt búcsún, öt hold szőlője van, jó gazda.

Háza, földje deszkával padolt s a tűzhely úgy van szerkesztve, hogy a gyerekek körülötte fűtőzhetnek s szobának hívják. A szoba fő bútora egy nagy festetten láda, tele a nagy lány ruháival. A láda tetején szép rendben, fel a mennyezetig szőttes lepedők, csergék, takarók, cedelék, bundák vannak. Egy másik láda az anya kerparuváit, kiváló alkalmak ruháit, leányának gyöngyeit tartalmazza. A falra szegzett polcon írások, könyvek, a falon fényképek vannak. Nem hiányzik a házból a „Presă buna“, jassi-i püspöki sajtóorgánium naptára és más „jó könyv“.

Csángóföldön kenyeret nem sütnék, a székelyföldi sütökemence itt nem található, csak vásárkor esznek kenyeret, helyét a puliszka pótolja. Nagy alkakkor, lakodalomkor és temetéskor sütnék kalácsot.

A nagyobbik fiú, Pista, a harmadik elemibe jár. Románul jól tud. A kicsi leány, Mari ovódába jár, románul nem tud, de anélkül, hogy értené, verset tanítanak be neki. A kis magyar leány például ilyen verset hadar:

Rosu, galben si albastru
E frumos drapelul nostru.
Când le văd inima bate
Mai venjos mai simte'n spate.¹

De imádkozni csak magyarul tudnak a gyerekek.

Azután Szabó Ferenc leírása nyomán rendkívül érdekesen és hosszasan közli Domokos a „lakodalmi szokásokat a csángó-magyar népnél Bákó megyében“.

A KÖNYV LEGÉRTÉKESEBB harmadik része megbecsülhetetlen kincsét nyújt: hatvannyolc csángó ballada és népdal szövegét és lekottázott dallamát, amit a nép ajkáról jegyzett fel Domokos. Csodálatosan visszhangoznak e dalokban és különösen balladákban a székely balladák versei, átalakulva, — vagy talán eredetijüket képezve nyelvben és formában. Próbaképpen egy dalt közlünk:

„Ud szír, ud szír vala Györgyi Honával:
Tudade Hona, mit mondok én neked?
Hat te ingem vár meg három esztendeiig.
Tudade te Györgyi, nem vállak in téged,
Szók szip idő vámi három esztendeiig.
Tudade Hona mit mondok in neked?
Z Iszten engeggye meg, mika hazajérek
Te udvaridot kiszeperve kapjam.
Tesztyi koporsódot ajtód détt lásszom,
Apádot sz ányádot a fejednél lásszom.
Papot sze gyivákot lábojdnál lásszom.“

Az A KÉRDÉS, hogy lehetne-e valamit tenni e pusztuló magyarság megmentésére?

Valamikor a magyar kormányok arra gondoltak, hogy hazahozzák Erdélybe a csángókat; de a telepítések nem sikerültek. Csakúgy, mint ma sem sikerülnek az erdélyi és dobrudzsai román telepítések.

¹ „Vörös, sárga, kék a mi zászlónk színe, mikor e három színt látom, elfog a gyönyörűség.“

Százötven évvel ezelőtt okosabbat tanácsolt püspökének Zöld Péter:

„Az én gyenge ítélőképességem szerint“ — írta volt fennebb említett jelentésében, — „azokon aligha lehet másképpen segíteni, mintha a fenn-dicsért hittérítő szent kongregációnál kieszközöltetik, hogy az olaszokat a moldvai fejedelemségből mozdítsák el és helyükbe Erdélynek akár világi, akár szerzetesi papságából a magyar és oláh nyelvet egyformán beszélő papok küldessenek *i* az ilyen papok annyira szükségesek azon a részen; hogy náluk nélkül a katolikusok mindnyájan csak névszerint mondhatók katolikusoknak, minthogy az olasz atyák a nyelvek nem tudása miatt nem képesek őket a hit elemeibe oktatni.“

Ez: nyelvüknek és katolikus hitüknek, egyházuknak védelme mentheti meg a moldovai magyarokat; ez pedig egy végrehajtott kisebbségi politika keretében történhetik meg. Nemzetközi kötelezettségeinek végrehajtására kell kényszeríteni Romániát. Téved az „Erdélyi Helikon“ kritikusa, aki a könyvet ismertetve panaszol, hogy „nagy hiánya a kisebbségi szerződéseknek, hogy nem emlékeznek meg olyan kisebbségi népelemekről, melyek nem az újonnan Romániához kapcsolt országrészek területén, hanem a régi anyaállamban élnek.“ A kisebbségi szerződés a román állam területén élő minden kisebbségre vonatkozik, a moldovai csángóra és dobrozdai bulgarra éppen úgy, mint az erdélyi magyarra, szászra és bukovinai ruténra.

A többi magyarság és a székely ség kötelessége, hogy az Erdély határán kívül élő magyarságot vonja be a kisebbségi politikába: százezer magyar támogatásáról van szó. E téren történt is valami: sajnos, úgy látszik, a csángók, évszázadok elnyomása után, egyelőre nem bírtak a faji öntudat és politikai érettség olyan magaslatára emelkedni, hogy szívvel-lélekkel részt vegyenek az állam kisebbségeinek küzdelmeiben.

Domokos értékes könyve erősen hozzá fog járulni, hogy a szétszórt magyarság megértse és támogassa egymást.

SZÁSZ ZSOMBOR

KÜLPOLITIKAI SZEMLE.

A sanghaji konfliktus genezise és lefolyása, az angolszász hatalmak együttműködése — A genfi konferencia, Apponyi pontjai — A jóvátételt kérdés: az angol pozíció erősödése Amerika és Franciaország közt; az angol védvám, MacDonalld és a konzervatív többség — A Laval-kormány bukása — A német birodalmi elnökválasztás

AZ UTÓBBI ÉV leforgása alatt a külpolitika mindinkább átalakult gazdasági politikává, a gazdasági és pénzügyi szakértők munkájává vált és kivetkőzött klasszikus politikai jellegéből. Amint a XIX. századot a nacionalizmus és imperializmus, úgy a XX-at mindinkább az ökonomizmus címkéjével lehet ellátni. Az épp elmúlt hetekben azonban két esemény ismét visszahelyezte jogaiba a külpolitikát, amely mögött ugyan természetesen hatnak a gazdasági érdekek is, de amelynek főjellemonása az egyetemleges nemzeti énekek összeütközése, expanziós törekvések veszélyes sűrűlódása, illetve elvi és gyakorlati kísérletek arra, hogy ezeket a sűrűlódásokat a minimumra redukálják és az összeütközések mértékét s következményeit enyhítsék. Több nagy állam egyetemleges nemzeti érdekeinek és expanziós törekvéseinek összeütközése a mind veszedelmesebb méreteket öltő japán-kínai konfliktus, amely mögött a sokszor megálmódott és először Vilmos császár által felfedezett sárga veszedelem fantasztikus árnyképe vetítődik a keleti égboltra. A sűrűlódásokat a minimumra redukálni akaró elvi és gyakorlati kísérlet pedig a genfi Leszerelési Konferencia.

A hatalmak és a Népszövetség együttesen és külön-külön képtelenek voltak megállítani a japánok előnyomulását Mandzsúriában. A Mikádó csapatai befejezték mindazokat a rendcsináló és hódító mozdulataikat, amelyeket a tokiói vezérkar tervbe vett. Minthogy a nagyhatalmak közül senki sem merte vállalni egy ultimátum, vagy akár a népszövetségi Egyezményokmány 15. és 16. cikkében felsorolt kollektív szankciók következményeit, nem maradt más hátra, mint abban bízni, hogy a lassan érvényesülő kényszerítő rendszabályok, Japán pénzügyi helyzetének fokozatos romlása később fogják a szigetországot megfosztani sikeres hadjárata gyümölcseitől. Kína, amely természetesen nem volt képes arra, hogy Mandzsúriában kivédje a japán támadást, — amennyiben egyáltalában lehet Kínáról mint cselekvő, öntudatos tényezőről beszélni — egy nyilván nagyon hatásos eszközhöz fordult, amikor kikötőiben igen éles és kíméletlen bojkottot kezdeményezett Japán exportja és áruja ellen. Társadalmi szervezetek és ifjúsági egyesületek, amelyek a nankingi kormányt magát is terrorizálták és Csian-Kai-Csek tábornagy államfő lemondását kieroszakolták, nem elégedtek meg az indiai passzív árubojkott leutánzásával, hanem elsősorban Kína legnagyobb kereskedelmi empóriumának, Shanghainak, a Yang-Tse torkolat milliós városának kikötőjében fégyveresen ellenőrizték a kereskedéseket, vájjon a japán áruk tartásának tilalmát végrehajjták-e. Ahol japán árut találtak, azt elkobozták és elégették.

Ezzel kezdődtek a shanghaii tragikus események: Japán ultimátummal követelte az anyagi jóvátételt, a bűnösök megbüntetését és a japán áruk szerződéseken alapuló szabad forgalmának helyreállítását. Kérdéses, vájjon a most már a helyszínen működő — a hatalmak shanghaii konzulaiból összeállított — népszövetségi vizsgálóbizottság valaha is meg tudja-e állapítani, mi történt és történik ettől kezdve mindaddig a napig, amíg valamilyen módon ez a konfliktus is meg fog szűnni. Japán az alattvalói által lakott „settlement” — telepítvény — védelmére tengerészkatonaikat szállított partra, Shanghai polgármestere pedig mit tehetett egyebet? — elfogadta az ultimátumot. Viszont a japán csapatokat kínai reguláris és guerilla — polgári ruhába öltözött — harcosok megtámadták. Ebből fejlődött a japán flotta és a kínai védőcsapatok között az a harc, amelyet eddig sem eldönteni, sem fegyverszünettel megállítani nem tudnak, {miiben különösen az a jellemző, hogy az említett népszövetségi bizottság azt sem képes megállapítani, melyik félén múlik a fegyverszünet létrejöttének lehetetlensége. A két fél most már nemcsak Mandzsúriában, hanem Shanghaiban is harcban áll anélkül, hogy háborút viselne, mert hiszen hadat senki sem üzent. A japán hadihajók szétlőtték már Shanghai egyik városrészét, de viszont a régen bombázott erődöket nem tudják elfoglalni s a különben oly hasznavehetetlen kínai katonaság sikeresen látszik védekezni. A nankingi kormány a közélről fenyegető veszedelem elöl elmenekült Nankingból és az éppen együttülő népszövetségi Tanácshoz fordult, kérve az Egyezményokmány 10., 15. és 16. cikkeinek alkalmazását, amelyek a felek szavazatainak kizárásával lehetővé teszik, hogy a Tanács komoly szankciókat vegyen igénybe.

A nemzetközi telepítvényeknek s a nagyhatalmak kereskedelmi és politikai pozíciójának veszélyeztetése mozgásba hozta a közvetlen érdekeltek közvéleményét és kormányait is. Az Egyesült Államok, melynek politikája mind barátságosabb kezd lenni Nagybritanniával szemben, — annál barátságosabb, mentői inkább elidegenedik Franciaországtól — a londoni kabinethez fordult, közös akcióra szólítva fel MacDonald kormányát. Nagybritannia hosszú ideig hideg és szenttelen volt az amerikai kezdeményezéssel szemben, egyrészt, mert Japánnal sok közös érdek fűzi össze, de talán taktikai okokból is. Hiszen Nagybritannia számára növekvő érdekléssel bír az

Egyesült Államok barátsága s így a Washington számára értékes kooperáció a birodalom pénzügyi és politikai helyzetére nem megvetendő eredményeket hozhat. Shanghai bombázása január 28-án kezdődött; az angol-amerikai közös akcióra vonatkozó megállapodás néhány napi diplomáciai tárgyalás után létrejött; Anglia képviselője — ezúttal J. H. Thomas dominionügyi miniszter — február 2-án a Leszerelési Konferencia összeállításának napján a népszövetségi Tanács sürgős rendkívüli ülésének összehívását kérte, amelyen drámai bejelentéssel hívta fel a Tanácsban képviselt nagyhatalmakat és a Tanácsot az Anglia és az Egyesült Államok Tokióban és Nankingban tett komoly, szinte fenyegető jellegű lépéséhez való csatlakozásra. Franciaország, Olaszország és Németország a maguk részéről követték is ezt a manifesztációt, amelynek azonban — s ez a legjellemzőbb a helyzetre — a mai napig semmi eredménye nem volt, hacsak az nem, hogy Japán a hatalmak követeléseivel közül hármat visszautasított és különös eréllyel tiltakozott a hatalmaknak a mandzsuri konfliktusba való beavatkozása ellen. Bármily beláthatatlan következményekkel járhat is a helyzet további kiélesedése a nagyhatalmak és Japán között, a tokiói kormány állásfoglalásából az már nyilvánvaló, hogy csakis egyenes háborús fenyegetés, sőt talán már csak háború — a két angolszász nagyhatalom hadüzenete és határozott fegyveres akciója — állíthatja meg a felkelő nap országát a veszélyes úton, amelyen úgy látszik ellenállhatatlan erővel — pénzügyi segédforrásai megfelelő számbavétele nélkül — elindult.

Kína, a tehetetlen óriás, ma már mindenki számára nyilvánvalóan a teljes bomlás képét mutatja; politikai szervezett hatalom egyáltalában nem létezik, viszont a gyűlölet Japán ellen oly mértékű, hogy ez pillanatnyilag elegendő arra, hogy a meglévő hadierőket egyesíthessék és a megtámadott, relatíve igen kicsiny területen, Shanghaiban, sikeresen latba vessék. Bármily leplezetlen imperializmussal látott is hozzá Tokio, illetve a japán katonai párt a keletázsiai hegemonia megszervezéséhez, — mindez valóban kihívja a legkeményebb ítéletet — mégis, ha már ma is az objektív történelmi igazságot kutatjuk, meg kell állapítanunk, hogy nem lehet egyedül Japánt gánccsal illetni és hogy bármily gyűlöletesnek lássék is shanghaii eljárása, a kínai anarchiával, szerződészegéssel és alattomos támadásokkal szemben nehéz lenne megmondani, milyen más eszközöz folyamosodhatott volna éppen az a hatalom, amely legjobban tudja, milyen módon lehet keleten a politikai akarattal tiszteletet szerezni.

Mandzsúriának „független köztársaságga“ történt kikiáltása, ami a volt mandzsú császár „elnökle“ alatt természetesen álcázott japán annexiót jelent, és a Shanghai birtokáért a nagyhatalmak néma asszisztenciája mellett folytatott harc a fehér és a sárga civilizációk összeütközésének vagy egymás mellett való létének kérdését veti fel. Az alternatíva így jelentkezik: a Kellog-paktum által önnön kezüket megkötő amerikaiak és a különböző előnyöket nyújtó japán vagy amerikai barátságok között még habozó angolok elhatározhatják magukat a beavatkozásra, ami háborút jelentene Japán ellen, a győzelem valószínűségével, ha ketten vannak egy ellen. Ebbem az esetben Európa és Amerika nemzetközi rendőrséggel gyarmatként maga fogja megszervezni Kínát, ami hamarosan fellendülést hozna, mert Ázsia fogyasztóképességének emelkedését jelentené. Vagy pedig az angolszász hatalmak képtelenek lesznek erre az elhatározásra és ekkor Japánt elfoglalt pozíciójából előreláthatólag többet ki nem mozdíthatják. A Kínától valaha kölcsönvett kultúráját Japán, a Kelet porosza, most „szervező civilizációval“ fizetné vissza sárga testvéreinek. Ez Ázsia elvesztését jelentené a fehér faj számára: India, Indokína és Szibéria birtoklása ez esetben már csak rövid idő kérdése lenne. Ritkán rajzolódt jelentőség teljesebb

dilemma ilyen világosan a világtörténelem füstös, véres horizontjára. Talán már a Népszövetségnek Kína kívánságára március 3-án összehívott közgyűlésén kapunk valamilyen választ erre a nem banális kérdésre.

A KELETÁZSIAI BOMBÁZÁS adja meg a kísérőzenét a legnagyobb konferenciához, amely államok hivatalos képviselőiből valaha is összeült. A Genfben tárgyaló fényes értekezleten egymásután vonulnak fel a legkiválóbb nevek, nagy és kis országok kimagasló reprezentánsai, hogy elmondják véleményüket a leszerelés nemzetközi-jogi és katonai-technikai problémáiról. Tardieu, Franciaország hadügyminisztere és képviselője, a francia politika logikus kifejtésében úgynevezett szenzációszámba menő javaslattal állt a Konferencia elé, amely a leszerelés helyett egy nemzetközi hadsereg, népszövetségi végrehajtó haderő szervezését ajánlja. Ennek a kétségtelenül érdekes és szellemes tervzetnek nyilvánvaló célja az, hogy a ma fennálló szervezett haderőt a ma kikristályosodott hatalmi rend — egyensúlynak nem lehet nevezni — állandó szolgálatába állítsa és ezzel a mai erőelosztást és politikai berendezkedést megörökítse. Nem érdektelen, hogy ez az alaposan kidolgozott javaslat nem talált visszhangra a konferencián, amelyet Gibson amerikai delegátus konkrét indítványai és Grandi olasz külügyminiszter érdekes és gyakorlati jellegű javaslatai sokkal jobban látszottak érdekelni. Nagy sikere és meglepetése volt a Konferenciának Brüning kancellár kétségtelenül nagy diplomáciai ügyességgel megfogalmazott, tapintatos és óvatos beszéde. A Konferencia fénypontja azonban — az egész világsajtó egybenhangzó tanúvallomása szerint — Apponyi Albert gróf nagyszabású beszéde volt, amelyben meggyőző erővel tett vallomást a nemzetek egyenjóságáért. Bár önérzetes eréllyel követelte ennek elismerését és a hadikészültségek egyenlősítését a békeszerződések által teljesen leszereltekkel, az általa kifejtett magyar álláspont feltűnt és sikert aratott bölcs mérséklete által. „Ha van olyan nemzet, amely saját érdekében épp annyira, mint ideális indokok által vezetettve, kell hogy kívánja amaz új rend bekövetkezését, mely kizárja a kalandokat és a háborút és megtámadhatatlan alapokra fekteti le a békét és a biztonságot, akkor ez a magyar nemzet“ — mondta Apponyi Albert. Mesterien világítva meg a magyar nemzet történeti pozícióját, megállapítja, hogy nem a békeszerződés revízióját keressük ezen az úton, hanem ellenkezőleg annak lojális végrehajtását kívánjuk. Abból a tételből kiindulva, hogy „a magyar delegáció a közös munkához odaadással és a megértés szellemével fog hozzájárulni“ az előkészítő bizottság javaslatát keretként elfogadta a vita alapjául és a következő négy pontban összegezte azokat az elveket, amelyeket a magyar delegáció követni fog:

„1. Kérjük, hogy alkalmazzák általánosan az Egyezségokmány 8. cikkét, amely mindenkire nézve egyenlő jogot állapít meg a nemzetközi biztonsággal összeférő fegyverkezés minimuma és a nemzetközi kötelezettségek teljesítése tekintetében, és amely ugyanakkor — ennek az elvnek alkalmazásául — előírja, hogy a Tanács által kidolgozott és az államok által elfogadott tervzet alapján figyelembe kell venni mindegyik nemzet földrajzi fekvését és különleges körülményeit.

2. Megállapítjuk, hogy a „minimum“ kifejezés, amelyet a 8. cikk szövege használ, az elérhető legnagyobb csökkentést jelenti.

3. Úgy véljük, hogy ez magában foglalja nem csupán a létszámok csökkentését, hanem a hadianyagét is, továbbá a támadó természetű fegyverek, a repülőgépek (különösen a bombavető repülőgépek) teljes eltörlését, annak a tilalomnak mintáulvételével, amelyet a versailles-i, saint-germaini, neuilly-i és trianoni szerződések katonai rendelkezései tartalmaznak.

4. Ha az így megállapított cél csak fokozatosan lenne elérhető, azt kívánjuk, hogy az egyes fokozatokat lehetőleg rövidre szabott időközökben ériék el és hogy az az egyezmény, amelyet ezen az értekezleten megkötnek, tényleges és lehetőleg minél hatalmasabb lépést jelentsen ezen az úton, egyben pedig döntő garanciákat foglaljon magába arra nézve, hogy a célt teljes egészében megvalósítják olyan rövid időn belül, mint ahogyan ezt a dolgok természete megengedi.“

A német kancellárnak a jóvátételre vonatkozó kijelentései után, melyekben rámutatott arra, hogy Németország nem képes a Young-terv szerint vállalt kötelezettségeinek eleget tenni (Hitlerék szerint nem is akar és nem is fog), a lausanne-i konferencia megtartása az adott helyzetben a nagyhatalmaknak majdnem egyező véleménye szerint feleslegessé vált. Hiszen a vezető államférfiak összefüggésétől a gazdasági válság mai állapotában, az amerikai Kongresszus rideg elutasító álláspontjával számolva, úgy sem lehetett sikert remélni. Politikailag meg kell várnunk a francia tavaszi (áprilisi) választások, a német birodalmi elnöki választás (március 13) és a poroszországi választások eredményét, amelyek a két közvetlenül érintett hatalom politikájában esetleg alapvető változást hozhatnak. Gazdaságilag meg kell figyelni a német kivitel alakulását az év első öt hónapjában, amitől Németország teljesítőképessége függ. A kabinetek között hosszan folyó tárgyalások ahhoz az eredményhez vezettek, hogy a kormányközi konferenciát júniusra halasztották — ebben végre követve Keynesnek, a prófétai ihletű angol nemzetgazdásznak tanácsát, aki rámutatott arra, hogy a jóvátételi Hoover-moratóriumot öt hónapra, december 15-éig az Egyesült Államok hozzájárulása nélkül is meg lehet hosszabbítani úgy, hogy a júniusi konferenciának ideje maradjon arra, hogy határozatainak és a Washingtonba küldendő javaslatainak a talajt előkészítse. Közben novemberben lefolynának az amerikai választások, amelyek szokás szerint legalább is két esztendőre megszabják az Egyesült Államok politikai irányát. Németország hozzájárult az elsősorban Anglia és Franciaország között létrejött megegyezéshez, bár a német kormány az azonnali és végleges megoldást sürgette, míg a másik oldalon, különösen a franciák részéről, legjobb esetben csak pár évi megoldásról, illetve halasztásról hajlandók tárgyalni. Mint rendesen és állandóan, az úgynevezett „sorsdöntő“ órák vagy percek ismét eltolódtak, ezidőszent januárról júniusra. Május—júniusban a Leszerelési Konferenciának és a Jóvátételi Konferenciának is meg kell találnia az időközben az események által is megérlelt megoldást, még hacsak időlegeset is.

Ami a kérdés amerikai viszonylatát illeti, az utóbbi hetek legérdekesebb tapasztalata az angol birodalom pozíciójának rendkívüli megerősödése az aranystandard elhagyása és a választások lezajlása óta. Az Egyesült Államok közvéleménye és kormánya — mint már említettem — egyaránt rendkívüli barátságos hangulatot mutat Nagybritanniával szemben. Ha a szövetségek közötti adósságokról van szó, akkor nemcsak felelőtlen bankárok hangsúlyozzák, hanem az amerikai pénzügyminiszter maga is — a legutóbb londoni nagykövetté designált Mr. Mellon — hivatalos minőségében jelenti ki, hogy Angliával szemben, amely nehéz pénzügyi helyzetében rendkívüli erőfeszítéseket fejt ki, hogy kötelezettségeinek megfeleljen, talán enyhébb mértéket kell alkalmazni, mint bármely más adós állammal szemben. Az amerikaiak egész rosszkedve ebből a szempontból Franciaországra koncentrálnak, amelyet elég gazdagnak tartanak arra, hogy háború után keletkezett adósságainak, amelyeknek tőkeértékét úgyis egészen rendkívüli mértékben leszállították, eleget tehessen, tekintet nélkül arra, hogy Németországtól kap-e jóvátételi fizetéseket vagy sem. A francia kormány e hangulatra és állásfoglalásra a Francia Bank által azzal felelt, hogy a newyorki Federal

Reserve Bank pincéiben lévő arany depóját, a Laval washingtoni időzésekor létrejött megegyezésre támaszkodva, megkezdte fokozatosan visszavonni. Mire júniusban a Jóvátételi Konferencia összeül, Franciaországnak nem lesz már aranykövetelése New-Yorkban; valószínű, hogy francia bankok és magánosok amerikai kihelyezései ugyanezt az utat fogják választani és az európai spekulánsok tömegei is az aranyözönlés kelet felé irányuló tendenciáját fogják követni. Bizonyos, hogy Amerika hivatalos és nemhivatalos pénzügyi vezetőinek egész hidegvérükre és tudásukra lesz szükségük, hogy ennek az exodusnak, a csökkent kereskedelmi forgalomnak és a bankjegyszaporulatnak súlyos következményeit elkerülhessék vagy legalább enyhítsék. Mindezt összevetve kiviláglik, hogy Nagybritannia helyzete mily nagy mértékben erősödött: az Egyesült Államok hajlandó enyhébben eljárni vele szemben — talán a távolkeleti kooperációnak is itt lehet megtalálni az árát, másrészt Franciaországnak nagy érdeke fűződik ahhoz, hogy Nagybritannia-
val együtt egységesen lépjen fel mint adós az Egyesült Államokkal szemben. Tehát lényeges engedményeket kellene tennie, hogy London, előnyös helyzetét feladva, adós-szolidaritásból hozzákösse magát a rosszabb francia pozícióhoz.

Bármit mondjanak is a doktriner szabadkereskedők, nem lehet azt sem tagadni, hogy a brit birodalom helyzetének erősödéséhez egyrészt az aranystandard kölöncétől való megszabadulás, másrészt azonban a vámvédelem bevezetése a leglényegesebben hozzájárult. A pártatlan külső szemlélő számára tehát elvitathatatlanul helyes a konzervatívoknak és a kormánynak az az elhatározása, hogy a provizórikus és egyes árukategóriákat sújtó vámvédelem helyébe, ha átmenetileg is, generális tarifát helyeznek, amely a birodalom termelésének fokozatosan kiépített védelmi rendszerévé válnék. Ez az elhatározás azonban egy igen érdekes alkotmányjogi problémához és viszályhoz vezetett, minthogy a MacDonald kormány egyes, azelőtt labour-párti — most nemzeti labour — és nemzeti liberális tagjai megtagadták az általános 10%-os ad valorem védővám megszavazását. A kormány hosszas vajúdas után „megegyezett abban, hogy nem lesz egy véleményen“, azaz, hogy tagjainak teljes véleménynyilvánítási és szavazati szabadságot ad. A kormány többsége tehát megszavazta a tarifaeemelést, amelynek parlamenti elfogadása pillanatig sem lehetett kétséges, viszont megengedte, hogy azok a tagjai, akik ennek elvből ellene szegülnek, a parlamentben ezt a véleményüket szabadon nyilváníthassák, a javaslat ellen szavazhassanak anélkül, hogy ebből a következményeket le kellene vonniok, azaz a kabinetből ki kellene válniok. Minthogy a birodalmat érdeklő összes többi bel- és külpolitikai kérdésekben teljes az egyetértés, az alkotmányjogászok arra az álláspontra helyezkedtek, hogy helytelen lenne kabinetváltságot felidézni. Bármily erővel tart is ki MacDonald a konzervatívokkal való együttműködés mellett, helyzete azért az óriási és mind türelmetlenebbé váló konzervatív többség mellett nem rózsás és kétségtelenül veszélyeket rejt magában, amelyek talán a nyár folyamán fogják kritikus komolysággal felütni fejüket.

EGYELŐRE a sokkal kevésbé szilárd alapokon nyugvó Laval-kormányt érte utói sorsa, mert áldozatul esett a jobboldali többségű kamara s a baloldali többségű szenátus eddig lappangó, most azonban nyíltan kitört viszályának. A konfliktus látható és pragmatikus oka a kamara által elfogadott választójogi törvényjavaslat, különösen a női választójogra vonatkozó s a kamara többsége által megszavazott indítvány. A Palais Bourbon jobboldali többsége hajlandó ezt a merész és a nagy revolúció hazájában forradalminak tekintett lépést megtenni s a francia nőnek megadni a politikai véleménynyilvánításnak jogát, míg a szenátorok radikális többsége a francia

kispolgár rideg konzervativizmusához méltóan továbbra is szembehelyezkedik e „merész“ reformmal. A reform „merészsége“ a baloldal számára persze nem ebben állott, hanem abban a körülményben, hogy a jobboldal által a Kamarában keresztülerőszakolt javaslat megszüntette a pótválasztásokat és ezzel a két baloldali párt által állandóan kihasznált utólagos összefogás lehetőségét, amellyel az első turnusban relatív többséget nyert jobboldali kandidatest a második turnusban közös erővel, és pedig rendszerint a szocialisták javára kibuktatták. Az újítások ellen — két vagy három hónappal az új választások előtt, amelyeket a jobboldali koalíció ki akart tolni a porosz választások utáni időre, a balpártok, különösen a radikális szocialisták, érthető okokból élet-halálharcot indítottak. Ennek a javaslatnak a tárgyalása volt az incidens, amelyen a Laval-kormány Franciaország számára nem éppen szerencsés pillanatban elbukott. Leszavaztatásának azonban mélyebben fekvő okai vannak. A szenátus baloldali többséget szeretne kieroszakolni* vagy legalább is egy széles baloldali és balközépi koncentrációt, anélkül azonban, hogy a radikális szenátorok el tudnák érni azt, hogy a kamara radikális szocialistái — Herriot és Daladier pártja — belemennének egy ilyen koncentrációba balközépi vezetés alatt, vagy hogy a kamara balközép pártjai beleegyezzenek a radikálisok vezetésébe. Nem kétséges, hogy még ennél mélyrehatóbb divergenciák is vannak a szenátusi buktató szavazás mögött, így az a félelem, hogy a meglehetősen iniciatíva nélküli Laval-kormány, amely a nacionalista jobboldal befolyása alatt áll, elmulasztja az alkalmat a reparációk kérdésében Angliával, Németországgal és végeredményben Amerikával való megegyezésre; a leszerelési kérdésben elfoglalt merevségével pedig mindinkább izolálja Franciaországot a többi hatalmaktól és áldozatul dobja oda az elképzelt német támadástól való félelemnek. Nem alakult ki Franciaországban egységes nézet a két kérdésben, bár jobb- és baloldal megegyeznek a Németország iránti bizalmatlanságban és az egész közvélemény egységes abban, hogy nyugalmat akar. Ha elképzelhető lenne olyan kormány vagy olyan európai megoldás, amely Franciaországnak északnyugati határai biztonságát nyújtaná, a jóvátételt kérdésnek pedig olyan megfejtését hozná, amely nem járna a költségvetés és így az adóterhek növekedésével, akkor ez a kormány vagy egy ilyen megoldás bizonyára maga mögött találná a francia nép munkás, józan nagy többségét.

A szenátusbeli győzelem félsiker maradt. A radikális szenátorok a Láváinál is jobban gyűlölt Tardieut kapták vissza. Viszont Tardieu, aki a költségvetésre és a külpolitikára, különösen a leszerelési konferencián való részvételre fektette a fősúlyt, a választójogi javaslatot, úgy látszik, elejti. Hogy ennek dacára a Kamara és Szenátus véleménymegosztása mellett hosszú életű lehet-e a Tardieu-kormány, azt, tekintettel a francia parlamenti berendezésre, kockázatos lenne megjósolni. A harmadik köztársaságnak 1871-től máig, 61 év alatt, 87 kormánya volt: e mellett a gyorsfogyasztás mellett a születéskor legerősebbnek látszó kormány is összeomolhat néhány nap vagy néhány hét alatt.

NAGYOBB ÉLESSÉGGEL és több közvetlen tragikummal hasonló dilemmák között gyötrődik a német nép. Nemcsak nyilvánvalóan nem képes jóvátétel! kötelezettségének eleget tenni, amióta a hitelforrások, amelyekből a fizetéseket teljesítette, elapadtak és kereskedelmi mérlegének aktívuma a mai helyzetben már nem elegendő mértékben jelentkezik fizetésre használható aranydevizákban, hanem a német népnek mindszélesebb rétegeiben nyer teret a lázadás a jóvátételt kötelezettségek ellen, azok nyílt megtagadását követelve. Hogy ennek a lázadásnak az élére állott és azt megszervezni igyekezett, ez adja a nemzeti szocializmusnak dinamikus erejét. Ezzel a láva-

ként terjedő tömegpszichózissal szemben Brüning államférfiúi belátásának és kiváló taktikai készségének nem marad más hátra, mint hogy bizonyos enyhítésekkel kisajátítsa a Hitler-programmot és igyekezzék a német nép józanabb elemeit egyesíteni s azokat, akik elveszítették az egyensúlyt, lassan kijózanítani. A nagy küzdelem a nyílt szakítás pártolói és a józanabb gondolkodás szerint ma még helyesebbnek látszó megegyezési politika hívei között a birodalmi elnök választásán fog eldőlni. Ha nem hagyjuk magunkat a mindenáron való robbantás forradalmi elméletének követőitől befolyásolni, akkor azt kell tartanunk, hogy a küzdelem első felét a német nép — szerencséjére — már megnyerte azzal, hogy sikerült Hindenburg elnököt rábírnia a jelölés vállalására. Pártkülönbőség nélkül három millió választópolgár fordult azzal a kéréssel az elnökhöz, hogy jelölje magát újra. A tábornagy vonakodott a küzdelemben résztvenni, hiszen a hozzá közelebbálló jobboldal dien kellene, hogy a szocialistákkal együtt a közép- és baloldali polgári pártok jelöltjeként vonuljon a harcba. Ettől nyilván húzódozott, azonban nagy kötelességérzete és hazaszeretete győzedelmeskedett: az elnök kijelentette, hogy vállalja nemcsak a jelöltséget, hanem azt a kockázatot is, hogy kisebbségben maradjon, mert akkor nem teheti magának azt a szemrehányást, hogy küzdelem nélkül elhagyta őrhelyét.

Ezzel szemben Hitlernek, aki osztrák származású létére meglepő módon a mai napig sem szerezte meg a birodalmi állampolgárságot, bár a német hadseregben küzdötte végig a háborút, még valamilyen adminisztratív csellel kell megszereznie a hiányzó feltételt ahhoz, hogy Hindenburggal szemben fölvehesse a harcot. Már pedig komoly esélye arra, hogy a tannenbergi győzővel szemben fölvehesse a harcot, a nemzeti szocialisták között csak magának a vezérnek lehet. Hogy azonban az ilyen hirtelen és nem egészen tiszta eszközökkel megszerzett állampolgárság képes lesz-e emelni a horogkeresztes jelölt tekintélyét, az a manapság is minden forradalmisága és erkölcsi szabadossága mellett tekintélytisztelő német népnél legalább is kétséges.

OTTLIK GYÖRGY

GAZDASÁGI SZEMLE

Az inflációs mozgalmak - A mezőgazdaság problémái - A főváros üzemi politikája - Vásároljunk magyar árut!

INFLÁCIÓ—DEFLÁCIÓ: ettől a két jelszóvá lett gazdasági fogalom-meghatározástól hangos nemcsak Magyarország, hanem most már lassanként az egész világ gazdasági közvéleménye is, különösen az Egyesült Államok legutóbbi nagyjelentőségű elhatározása nyomán. A magyar hivatalos pénzügyi politika nagy elhatározottsággal szegezte le magát az utóbbi mellett, vagy legalább is az infláció ellen; és nem hiszem, hogy tévednék, ha azt állítom, hogy az infláció veszélyeinek unos-untalan való hangoztatása már a nyár folyamán az akkor még láthatatlan tábornak szólt, amely azóta nagyon is láthatóvá lett és amelynek politikai nyomása — amint januári szemlémben már megjósoltam — egyre érezhetőbbé kezd válni. A nehéz gondok között élő magyar mezőgazdaságsadalom egy nehezen átbőjtölt tél után ott látja maga előtt a tavasszal megkezdődő mezei munkák egész sorát, amelyek forgótőkét, pénzt, sok készpénzt igényelnék és amelyeket minden áron d kell végezni. Pénzre pedig sehonnán sincs a gazdáknak kilátása, aminek főokát a szigorúan megvalósított deflációs politikában látják, tehát az dien fordulnak és az ellenkező politika érvényesülésétől várják minden gondjuk és bajuk enyhülését.

Ritkán találkozni oly közkeletűvé vált és mindenkit közelről érintő fogalommeghatározással, amelyet annyian értenének félre, használnak és magyaráznak tévesen, mint az infláció és defláció kifejezéseket. Amióta — sajnos — újból napfényre kerültek e fogalmak, úgyszólván egész Magyarország felszemét a Nemzeti Banknak az érckészlet és bankjegyforgalom változásairól szóló jelentésem tartja és esetről-esetre kiszámítva, hogy a kettő egymás közötti aránya nem csökkent a törvényes fedezeti arányszám alá, egyéni meggyőződéséhez képest megnyugvással, vagy elégedetlenséggel állapítja meg hogy nincs infláció. Holott, amint tudjuk, az infláció a bankjegyfedezeti aránytól független fogalom, amely bekövetkezhetik egy pénzügyileg egységes gazdasági területen 100 %-os, vagy még annál is magasabb bankjegyfedezeti arány, sőt tiszta aranypénzforgalom mellett is, viszont deflációról beszélhetünk igen alacsony, esetleg a törvényesnél is alacsonyabb érckészlet feltételezése esetén. Még a forgalomban levő pénzmennyiség sem alkalmas egyedül az infláció vagy defláció jelenségének meghatározására, mert ugyanígy szerepet játszik ennél például a pénz forgási sebességének emelkedése vagy csökkenése is. Ha elfogadjuk azt a meghatározást, hogy valamely zárt gazdasági terület forgalmában egymással érintkező árutömeg és pénzmennyiség viszonyának változásai határozzák meg azt, hogy a szóbanforgó gazdasági területen inflációról, vagy annak ellenkezőjéről kell-e beszélni, akkor rámutattunk egyúttal arra is, hogy e jelenségek legközvetlenebb és legfeltűnőbb hatásai szükségképpen az árszínvonal alakulásában mutatkoznak meg. Az árak az inflációval szemben alig mutatnak ellenállást, könnyedén emelkednek, ha a kellőnél, vagy szokottnál több pénz kerül szembe ugyanazon árutömeggel. A magasabb árszínvonal folytán a forgalom fenntartása állandóan emelkedő pénzmennyiséget igényel, sőt ami rosszabb, fokozza annak forgási sebességét, ettől ismét tovább emelkednek az árak és így tovább, ahogy ezt a közelmúltban keserves tapasztalatok árán már kipróbáltuk. A deflációval szemben az árak nem bizonyulnak ugyanolyan rugalmasaknak, mert alkatelemeik közül úgyszólván csak a vállalkozói haszon és a saját tőkék kamatoztatása és amortizációja az, amely könnyen és egészen a 0-ig redukálható, ellenben az állam és közületek különféle címen szedett részesedése, továbbá a közvetítés díja, a fuvar, az idegen tőkék kamatai, amelyek együtt ma már oroszánrészt teszik ki az árak, az áru és pénzmennyiség viszonyától független, önálló életet élnek. Ezeknek ugyanis részben összegük van rögzítve, részben pedig, mint a kamat is, egészen más szempontokhoz igazodnak.

Az inflációt várók két táborra, jó- és rosszhiszeműekre oszlanak; az utóbbiak az inflációs áremelkedésekkel kapcsolatos spekulációs haszonra és a tartozások elértéktelenedésére, tehát munkanélküli jogtalan gazdagságra számítanak, amivel a másik oldalon egy-egy szorgalmas és takarékos eredményeinek megsemmisülése áll szemben. De van egy jóhiszemű tábor is, amelyik az inflációnak ezeket a lehetőségeit elutasítja magától, sőt ezek ellen védelműl és biztosítékul valorizált és összegében korlátozott inflációt követel, és attól az elakadt hitelezés felélénkülését és a leromlott mezőgazdasági árak feljavulását várja. Kétségtelen, hogy napjaink egyik legégetőbb és nézetem szerint nem a kellő figyelemben részesülő problémájának, a zöldhitelek kérdésnek egyik legnagyobb akadály, a pénzhány, infláció útján kiküszöbölhető volna, bár a bizalmi szempontokat, amelyek egy hitelnyújtásnál a pénzzel csaknem egyformán fontos szerepet játszanak, a bankjegyinfláció egyáltalában nem szolgálná és ugyanígy nem volna a bankjegykibocsátással elintézve a fedezetek kérdése sem, amely pedig a mezőgazdaság eladósodott részénél elég nehezen volna megoldható. Messze vezetne annak vizsgálata, hogy vajjon a valorizált és limitált infláció nálunk egyáltalában

megvalósítható és elképzelhető-e; ehhez a kormányzat szilárd elhatározásán felül a nagyközönség nagyon nagyfokú fegyelmezettsége is szükséges volna és olyanféle egységes bizakodó közszellem, amilyent Anglia tudott a közelmúltban felmutatni. Az sajnos kétségtelen, hogy az elmúlt nagy infláció idejében a mi közönségünk, tisztelet a kivételnek, nagyon kevés érettségről és önmegtartóztató hazafiságról tett tanúságot, sőt a hatóság is tétlen maradt a teljesen lelkiismeretlen spekuláció korona-rontó tőzsdei és tőzsdén kívüli tevékenységével szemben. A múlt tapasztalatai tehát semmi biztatást nem nyújtanak ebben a tekintetben. Ami pedig a mezőgazdasági árak emelkedését illeti, úgy ez, bár nyilván bekövetkeznék, aligha volna alkalmas a jelenlegi annyit felpanaszolt értékesítési válság megszüntetésére, mert az iparcikkek ára nyilván együtt emelkednék mindig a mezőgazdasági cikkekével és így az agrárróló nyílásának csökkenésére ezen a réven aligha lehetne számítani.

Tény az, hogy a magyar mezőgazdaság súlyos helyzete többféle irányban pozitív intézkedéseket követel, mert a nélkül az úgvis már sok vérvesztéséget szenvedett agrártársadalom és a nemzeti jövedelem oroszánrészt kitevő mezőgazdasági termelés katasztrofális helyzetbe kerülhet. Tárnyilagosan meg kell állapítanunk, hogy a több szempontból elhibázott tavalyi boletta-rendelet óta a kormányzat nem sokat tett a mezőgazdaság talpraállítása érdekében, pedig most az országnak a nyár óta állandósult nagy devizaszegénysége még fokozza a mezőgazdasági termelés egyébként is rendkívüli jelentőségét. Igaz, hogy maga a mezőgazdaság is jóidéig elszigetelten jelentkező bajok felemlítésén és általános jellegű és állandó, de ezáltal egyúttal erejét veszített panaszkodásokon túlmenőleg nem igen tett egyebet és az egységspárt gazdablokkjából legutóbb kiindult akció talán az első, amely átfogóbb jellegű és konkrétan körvonalazott kívánságokkal lépett elő. Kétségtelen, hogy az általános termelési prémiumot fenn kell tartani, de nem a kenyérmagvakra korlátozva, nehogy az megint a tengeri és takarmánytermelés elhanyagolására vezessen, sőt kiterjesztendő volna főleg az elsősorban exportképes magok termelésére. Ugyanakkor azonban a külkereskedelmi tárgyalások során a mezőgazdasági termékek exportját kellene biztosítani, mégpedig a lehetőség határain belül készpénz vagy itthon nem található nyersanyagok és csak az elkerülhetetlen esetekben és lehető kis mértékben kész iparcikkek behozatala ellenében. Az olyan mezőgazdasági kivitel ugyanis, amelynek ellenértéke nem a belső termelésben hasznosítható termelőeszközök formájában jön be az országba, tőkeképződésünk és általában gazdasági életünk szempontjából haszontalanná és értéktelenné válik. Hiszen éppen ebben rejlik a kereskedelmi tárgyalások vezetésének művésze, hogy a pontosan ellentétes érdekű másik állam több engedményt tegyen a mi érdekeinknek, mint amennyit mi kénytelenek vagyunk tenni az övének, és az általunk tett engedmények úgy legyenek megválasztva, hogy azok a másik államnak kecségetők, nekünk pedig ártalmatlanok legyenek. Elég tekintélyes számú és mennyiségű áru tekintetében legális behozatalra vagyunk utalva, így igen sok ipari nyers- és segédanyag, fe stb. hiányzik itthon, amelyek legtöbbjét több forrásból is beszerezhetjük. Gondosan vigyázni kell arra, hogy sehonnan se vegyünk át árut, amíg megfelelő mezőgazdasági beviteli kontingenst nem biztosítanak nekünk viszonzásul. Ismerni kell tehát a legrészletesebben és évekre visszamenőleg az összes érdekelt államok külkereskedelmi mérlegét, hogy elbírállható legyen valamely engedmény hordereje mindkét irányban. Es kívánatos volna, hogy a beviteli kontingensek minden állammal szemben az illető állam összbehozatalának százalékos arányszámában állapíttassanak meg, hogy ezen arányszámok a mezőgazdasági kivittel rendelkező államok egymásközi megállapodásai-

nak képezhessék alapját. Ha ugyanis a vásárló államokkal létesített megállapodások a beviteli kontingens keretén belül, oly védett piacot biztosítanak az egyes mezőgazdasági exportállamoknak, amelyet más állam nem veszélyeztethet, de amely ugyanúgy nem is növelhető a többi rovására, úgy könnyebb lesz a mezőgazdasági kivitelre utalt államok között oly egészséges kartellszerű egyezményt létrehozni, amely az árszintet biztosítja, mint most, amikor az egyes államok szabad kezüket nehezen adják fel, arra számítva, hogy árendemény útján kivitelüket esetleg fokozhatják. Hozzá a ma fennálló helyzettel szemben annyiból is haladást jelentene, mert tudvalevőleg minden kartellszerű megegyezésnek legnagyobb nehézsége, különösen a mai túltermelés korszakában, éppen az egyes résztvevők kvótájának megállapítása szokott lenni és ezt a kényes munkát ilyenformán a vásárló államokkal kötött különféle kereskedelmi szerződésekből adódó kvóták egyszerű összevetése feleslegessé tenné. Nem lehet szerepe e Gazdasági Szemlének egyik vagy másik, akármennyire is fontos kérdésnek részletekbenemő kidolgozása, csak utálni akartam arra, hogy aligha van ma Csonka-Magyarországon fontosabb feladat a különféle kereskedelmi tárgyalások kedvező eredménnyel való lefolytatásánál és hogy egzisztenciális fontossággal bír a mezőgazdasági termelés egész jövője szempontjából, hogy ebben a tekintetben a legteljesebb szakértelem vértetében állhassunk a porondon.

Ami a mezőgazdaság megsegítése irányában szükséges és sürgős intézkedést igényel még, az az agrárálló aránytalanságainak további tompítása. Múltkori szemlémben ismertettem a német kormány azon intézkedéseit, amelyek az árak letörése és a kamatszínvonal leszállítása által a vásárló erő emelését és — a munkabéreknek ezzel egyidejűleg történt leszállítása útján is — a termelés olcsóbbátételét célozták. Ezt a célt kell a mi kormányunknak is maga elé tűznie és ezen vagy más eszközök igénybevételével, ami a fő azonban, az eddiginél nagyobb eréllyel kellene a cél irányában haladnia. A legutóbb életrehívott árelenőrző bizottság, bár még korai volna működéséről bírálatot mondani, aligha lesz képes az e téren kívánatos erélyes intézkedésekre, amelyek rendkívül széleskörű részletekbe menő szakértelemet igényelnek. Az eddigi kamatmérséklés, bár talán a Jegybank maga is csak átmenetnek szánta, még távolról sem elegendő és elég hatásos, és úgy szólván egyöntetű a gazdasági élet közvéleménye a lényegesen alacsonyabb kamatszínvonal követelése tekintetében. Végül különleges figyelmet igényel a különösen nálunk aránytalanul magas közvetítési költség is, ami az árakat sokszor indokolatlanul emeli. Csak az volna baj, ha a kormány mindezen intézkedései során, az érdekeiben sértett érdekképviselőknek a közérdeket nem eléggé szem előtt tartó és a talán jóhiszemű, de hozzá nem értő napisajtó által sokszor támogatott tiltakozásai által feszélyezve érezné magát, mert az olyan félrendsabályokra vezetne, amelyek a gazdasági élet egyébként oly fontos nyugalmanak megzavarása dacára, a kívánt célt el nem érnék.

Megfontolandó volna a földadó eltörlésének kérdése is. A mezőgazdaság egyik — úgy a művelt terület nagysága, mint a ma rendkívül fontos kiviteli lehetőségek szempontjából egyaránt — aránylag jelentéktelenebb termelési ágának, a dohánytermelésnek a magas beváltási árakban a világpiacon árral szemben juttatott termelési prémium összege, hozzávetőleg felemésztja az állam egész földadó bevételeit. Sőtől méltányosabb volna a dohánybeváltási árak megfelelő leszállítása mellett ezt a támogatást adóelengedés formájában az egész mezőgazdasági termelés javára fordítani, mint ahogy sokban hasonló eljárás volna méltányos a mezőgazdaság egyéb különleges támogatást élvező termelési ágai esetében is, ahol a szesz, cukor és olaj ára a gazdák egy-egy kiváltságos részének juttatott támogatást is magában foglal.

AZ ÁLTALÁNOS olcsóbbodás helyett, utolsó szemlém megjelenése óta, bizonyos visszatetsző jelenségek mutatkoztak egyes székesfővárosi üzemek részéről, amelyek némi figyelmet érdemelnek. A pengő értékének megállapítása szempontjából, — amióta a szabad devizaforgalom felfüggesztése folytán a külföldi jegyzések elvesztették értékmérő szerepüket — tisztán a belső vásárló erő nyújt alapot következtetések levonására. Éppen ezért fokozott figyelmet érdemel a belső áralakulás általában, mert az árak alacsony szintje, a deflációs bankjegykibocsátási politika hatásain kívül, legalább is negatíve a pengő iránti változatlan bizalom mellett tanúskodik. Ilyen körülmények között fokozott jelentőséget nyer minden áremelés általában, de különösen azok az áremelések, amelyek nem az önköltségek emelkedésében, hanem egyéb körülményekben nyerik magyarázatukat. Két székesfővárosi üzem, úgymint az Autóbuszüzem és az Elektromos Művek, járt elől ezzel a rossz példával, mégpedig olyan indokolás kapcsán, amely az üzemek üzleti elveire és létjogosultságának kérdésére tereli a közfigyelmet. Nem kívánok a fővárosi üzemek kérdésének részletes taglalásába belemerülni, mert tekintve az üzemek rendkívül nagy számát és sokféleségét, ez e Szemle keretei között megoldhatatlan feladat volna. Egyébként is annyi ellenzőjük van ma már, hogy nyilván csak régóta folyó viták érveit és ellenérveit tudnám itt ismételni. Arra szorítkozom tehát, hogy a két említett drágítást tervvel kapcsolatban tollhegyre kívánczoló megjegyzéseimet adjam elő, csupán oly mértékig érintve általános szempontokat, amennyire elkerülhetetlennek látszik.

Az Elektromos Művek vezetősége azt indítványozta a főváros illetékes fórumai előtt, hogy a folyó évre várható üzemi hiány fedezésére egyrészt az árammérők használata adóztatassék meg, másrészt oly új díjszabás lépjen életbe, amely röviden azt eredményezné, hogy a fogyasztó akkor se fizessen kevesebbet az idén az előző évnél, ha kevesebb áramot használ is fel. Az üzleti elvek szempontjából, amelyeket itt szóvá kell tenni, közömbös, hogy ez az indítvány milyen sorsra jutott, mert a kiinduló pont maga hívja ki a bírálatot. Az elektromos áramszolgáltatás oly üzleti vállalkozás, amelyre magántőke mindig, még talán ma is kapható, ha tehát a főváros ezt a vállalkozást a magántőke kezéből kivette, ezzel non a magasabb értelemben vett közérdek szolgálatában cselekedett, hanem a vállalkozás üzleti hasznát akarta a maga részére biztosítani. Ez esetben azonban nincs erkölcsi jogosultsága annak, hogy a fogyasztóra a hatósági gazdálkodásnak a magántőkével szemben mutatkozó hátrányai tetszés szerint átháríttassanak. Más szóval az ilyen közüzemnek — úgy mint az a magánüzemeknél is történik — kiadásait kell a bevételekhez idomítani és nem fordítva, és díjszabása nem jelenthet nagyobb megterhelést a neki kiszolgáltatót fogyasztónak, mint amit az a díjszabás jelentene, amelyet engedélyhez kötött és monopolisztikus magánvállalkozásoknál a hatóság, a fogyasztók védelmében mindenkor ellenőrizni és a kellő keretek közé szorítani szokott. Mit szólna a főváros ahhoz, ha pl. az autotaxivállalkozók azon a címen akarnák a viteldiát felemelni, hogy bevételeik valószínű visszaesését ezúton kívánják pótolni! Olyan hatósági üzemnek, amelynek vállalkozása nem hiányt pótló, mert arra magántőke is található, ha egyáltalában van létjogosultsága, nem volna szabad egyeduralmi helyzetét arra kihasználni, hogy magántőke részéről soha meg non túrt üzleti elveket valósítson meg, hanem — főleg oly kritikus időkben mint a maiak — áldozatok árán is jó példával és közérdekű kezdeményezésekkel kellene a magántőkének irányt mutatnia. Oly díjszabás mellett, amely a nagyobb fogyasztót magasabb díjtétellel bünteti meg, nyilván nem lehet egy üzem rentábilis. Ebből azonban nem az következik, hogy ezeket az üzleti elveket változatlanul alkalmazzák, bármekkora áldozatba kerül is az a közönségnek, hanem, hogy egészséges üzletszerű felfogás kerüljön azok helyébe, vagy oly magántőkét

kell keresni az üzem átvételére, amely a megfelelő beruházásokra kötelezhető. Az majd meg fogja keresni a módját, hogy ezen beruházások kihasználását biztosítsa, és hogy olcsóbb áramárakkal a fogyasztás emelkedését érje el, természetesen a nagyobb fogyasztónak nagyobb előnyöket juttatva.

Az Autóbuszüzem két fillérrel megdrágította egyes jegyeit és itt is inkább az emelés elvi jelentőségéről eshetik szó, mert sajnos az átélt inflációs időkből áthozott pazarló hajlam, továbbá az annakidején túlmagasán megállapított pengőérték következtében a mai nemzedékből a rézpenz megbecsülése úgyszólván elveszett és így a kérdés anyagi oldala kevésbé szemet-szűrő. Elkerülhetetlen azonban, hogy ennek a főváros közlekedési üzemének üzleti politikáját is kissé közelebről meg ne nézzük. Annakidején úgy tanították a közlekedési politikában a köz- és magánkézben levő közlekedési vállalatok közötti különbséget, hogy ott, ahol a vállalkozás rentabilitását megfelelő lakott területek és a lakosság szükségleteinek megfelelő útirány biztosítja, a magánvállalkozás helyénvaló, mert ez üzleti érdekből jobban igazodik a közönség igényeihez és általában üzemvezetése gazdaságosabb. Ott viszont, ahol az összeköttetésre közérdekből szükség van ugyan (pl. stratégiai vonalak), de annak hasznosítása utashiány folytán nem valószínű, ott magántőke aligha fog befektetésre vállalkozni, tehát a közlekedés fenntartása a köz feladatát kell, hogy képezze. Vagy másképpen a magánvállalat olcsóbb, tisztább, kényelmesebb stb. közlekedést nyújt ott, ahol az kellő utaslétszám folytán rentábilis és elhanyagolja azokat a vonalakat, amelyek nem fizetik ki üzemüket, viszont a közkezben levő közlekedés nem nyújtja ugyan a fenti előnyöket, de viszont biztosítja a közlekedést közérdekből ott is, ahol a csekély igénybevétel nem ígér hasznot. Ha az autóbuszüzem működését nézzük, úgy látjuk, hogy reá ez az elmélet nem alkalmazható.

Nemcsak az összes világvárosok közlekedésének tapasztalatai, de pusztán a józan megfontolás is az autóbuszt avatja a jövő városi közlekedés legfőbb eszközévé. Némi túlzással azt mondhatnánk, hogy a villamosközlekedés egyetlen létjogosultsága ma már csak abban áll, hogy a lefektetett síneket és kocsiparkját amortizálja, mert az autóbusz versenyét ez a nehézkes közlekedési eszköz semmiképpen sem bírhatja el. Ebből üzletszerű gondolkodás mellett kettős következtetésre jutunk; elsősorban, hogy fejleszteni kell az autóbuszközlekedést és a villamosvasútnak fokozatosan ki kell szorulnia a város forgalmas útvonalairól és másodszor, hogy az autóbuszüzemnek megfelelő üzletvezetés mellett gazdaságosnak, haszonhajtónak kell lennie. E helyett azonban azt látjuk, hogy kettőjük harcában eddig a BESZKÁRT volt az erősebb. Nemcsak, hogy az autóbusz útvonalak megválasztásánál volt vezető szempont az, hogy az új közlekedés a villamos vonalaknak versenyt ne támasszon, ami természetesen az autóbusz rentabilitását tette tönkre, hanem a BESZKART még a múlt évben új beruházásokat eszközölt a város legforgalmasabb belső útvonalain is, amelyeknek amortizálása még évekig akadályozni fogja az autóbuszközlekedés fejlődését. Sőt a legutóbb a kereskedelmi minisztérium akadályozta meg a villamosvasútnak a belváros szűk utcáiból való kitelepítését. Hogy ilyen közlekedési politika mellett az autóbusz, dacára igen magas viteldíjainak nem haszonhajtó, ez nagyjából érthető. Itt kellene tehát alkalmazni a közkezben levő közlekedési eszközök előnyeire nézve fentebb idézett közlekedéspolitikai elméletet és a nem rentábilis vonalak közlekedését épp úgy kellene biztosítani, mint a többit. Ezzel szemben vannak vonalak, ahol 15 perces menetidő mellett délután 18 percenként közlekedik a kocsis, sőt már hangok hallatszanak arra nézve is, hogy e járatokat — mert veszteségesek — „közérdekből“ meg kell szüntetni. Az orvosság itt csak az lehet, hogy szabadabbá kell tenni a kétféle közlekedési vállalat versenyét nemcsak az útvonalak megválasztása, de az autóbusz vitel-

dijának leszállítása által is. Ha pedig az autóbuszüzem valamely organikus hiba folytán így sem tudna haszonhajtóvá válni, úgy egyszerre két, vagy több magánvállalatnak kellene engedélyt adni autóbuszközlekedésre. Azok helyes üzleti politikája és egymásközötti versenye majd kitermelné a jó és olcsó közlekedést, ami a fővárost az eddigi ráfizetés helyett még adóbevételhez is juttatná. A mai súlyos időkben azonban egyes üzemek öncélúságából kiindulni, az üzemek szakkérdéseit várospolitikai pártszempontoknak alávetni és mindennek terheit a közönségre áthárítani, nem látszik a főváros részéről helyes politikának és ezért e téren is sürgős reformokra volna szükség.

VÉGÜL még egy szempontra szeretném a figyelmet felhívni és ez a külföldi eredetű iparcikkek és egyéb áruk fogyasztásának kérdése. Főntebb már érintettem azt a körülményt, hogy az olyan kivitel, amelynek ellenértéke tisztán fogyasztás céljait szolgáló áruk alakjában jön be az országba, gazdaságilag az országra nézve elveszett és értéktelen. Bár mindenki ismeri az ország devizaellátásának óriási nehézségeit, annak minden gondját igazi magyar szokás szerint ráhárítja a pénzügyi kormányzat vállaira és nem gondol arra, hogy az egyes polgár is sokat tehet ennek enyhítésére azáltal, ha tartózkodik a külföldi eredetű áruk fogyasztásától. Nemrégben a kormány néhány külföldi áru behozatalát engedélyhez kötötte, ami ellen az érdekelt kereskedők erőlyesen tiltakoztak, mert Magyarországon egy kissé mindenki a más rovására szeretné a hazát menteni és minden intézkedés csak addig közérdekű, amíg senki magánérdekeit nem sérti. Kár, hogy a kereskedelem különféle képviselői háttérül szolgálnak az efféle tiltakozásnak, amely jogosnak nem tekinthető és csak a kereskedelem a nélkül is kissé megtépzott népszerűségének és ezen testületek tekintélyének árthat.

Hogy a belföldi árut kell fogyasztanunk külföldi helyett esetleg némi lemondás árán is, az ma a legelsőrendűbb állampolgári kötelezettségnek számít, de ugyanúgy kötelesség lemondani azokról a külföldi árukról is a lehetőség határain belül, amelyek itthon nem teremnek meg, vagy állíthatók elő és amelyek több-kevesebb áldozattal nélkülözhetők. Sokakat félrevezet e tekintetben az, hogy ezen áruk a különféle kereskedelmi szerződések alapján annak ellenében jönnek be az országba, hogy mi viszont árut viszünk ki azok származási országába. Pedig a kereskedelmi szerződések csak arra kötelezik a kormányt, hogy bizonyos mennyiségű árut beengedjen az országba, — ha itt elfogy. Ha tehát nem vesszük az idegen árukat, az nem is fog bejönni az országba a nélkül, hogy a kormány szerződéses kötelezettségét megsértette volna. A kormány nem tehet a külföldi áruk fogyasztása ellen semmit, sőt a hangos ellenpropaganda vagy bojkottmozgalom könnyen retorziókra vezethetne még akkor is, ha félhivatalos, vagy társadalmi mozgalom jellegével bír is. Mindenkinek magának kell önmagával szemben a szigorú és lelkiismeretes ellenőrzést gyakorolnia ebben a tekintetben, mert szégyene a magyar társadalomnak és életteremtésének tanúsága minden darab külföldi gyümölcs és minden méter külföldi szövet, ami a verejtékes magyar munka termékeinek elpusztítását jelenti.

IFJ. SIMONTSITS ELEMÉR

POTIOREK TÁBORSZERNAGY

POTIOREK OSZKÁR tábornagy vezette Szerbia ellen a volt monarchia hadainak 1914. évi — augusztustól decemberig terjedő — hadműveleteit. Ezek tudvalevőleg megdöbbentő kudarccal végződtek. Azóta Potiorek neve a köztudatban különös fogalommá vált. Ez a név pótolja a balkezes hadvezér, a „hivatásos csatavesztő” megjelölést.

A világháború történetének a mi hadilévélárunkban végzett oknyomozó kutatása¹ már bőséges anyagot tárt fel ahhoz, hogy Potiorek hadvezéri működésének minden részletét áttekinthessük és ezek alapján megbírálhassuk: hol és miben terheli őt vagy mást a felelősség azért a rettentő és látszólag hasztalan véráldozatért, amelybe az 1914. évi szerbiai hadjáratok kerültek. Azt is megállapíthatjuk, vajjon igazságos-e a közvélemény, mikor ezt a szerencsétlen hadvezért így megbélyegzi?

Ő maga hallgat, 1914 óta Klagenfurtban, csendes visszavonultságban él. Ma élete 80-ik évének küszöbén áll.

Kétségtelen, hogy Potiorek a régi cs. és kir. hadseregnek egyik legképzettebb és letehetségesebb vezérkari tisztje volt. Hímevét a vezérkar legfontosabb ágazataiban tett jeles szolgálataival alapozta meg. Elöljáróinak már fiatal tiszt korában feltűnt „nagy tehetsége, gyors felfogása és helyes ítélőképessége”. Törzstiszt korában kapott minősítése szerint „a reábízott feladatok megoldásánál, valamint az ismételt vezérkari utazásoknál és nagy gyakorlatok alkalmával lankadatlan szorgalom és teljes odaadás mellett ritka munkabírást és kimagasló képességeket tanúsított”. Tábornoki előléptetése előtt a vezérkar hadművelési osztályának, azaz a legfontosabb vezérkari ügykörnek főnöke volt és azt „teljes odaadással, csak a szolgálatnak élve, kitűnő eredménnyel vezette”. 45 éves korában lett tábornok és Budapesten dandárnok. Majd rövidesen Conrad elődének: Beck vezérkari főnöknek lett helyettese és ebben a minőségben döntő szerepet játszott a haditervek előkészítésében. A katonai tudomány minden terére kiterjedő, a legkisebb részletekbe ható tudását jelen sorok írójának is volt alkalmá megcsodálni, mikor a hadi iskola záróvizsgáján Potiorek, mint a vezérkar szellemi feje, fogas kérdéseket intézett a hallgatókhoz és egyúttal oktatta azokat.

Mikor a vezérkar főnökévé Conradot nevezték ki, Potiorek a gráci hadtest parancsnokságát kapta meg. Sokat emlegették abban az időben a gráci őszi hadgyakorlatokat, amelyeken Potiorek magasfokú

¹ A m. kir. hadtörténelmi levéltárak Potiorek működését összefoglaló nagy műve a folyó év nyarán jelenik meg.

hadvezetési képességről tett tanúságot. Ellenfelét, Jenő főherceget megverte, jóllehet a főherceg serege volt a nagyobb. Grácból került 1910-ben hadseregfelügyelői állásba, majd 1912-ben Bosznia-Hercegovina kormányzói székébe. Utóbbi méltósággal a boszniai, hercegovinál és dalmáciai helyőrségekből háború esetén alakuló 6. hadsereg vezérlete is járt.

Egyik kortársának ítélete szerint Potioreket bajtársaival és alárendeltjeivel szemben nem indokolatlanul érzett szellemi fölénye bizonyos zárkózottságra készítette. Ez magyarázza meg, hogy tanácsokkal senki sem mert neki szolgálni. A háborúra nézve az volt a nézete, hogy a haditapasztalat nélkül tűzbe kerülő csapat kénytelen a modern harcot 50%-os veszteség elszenvedése mellett megtanulni és hogy a hadviselés a csapatnak elkerülhetetlenül koplalást és szenvedést jelent. Tudjuk, hogy ezek a nézetek helyeseknek bizonyultak.

~ Tény az, hogy a világháború előtt az egész hadsereg Potioreket tartotta egyik leghivatottabb vezetőjének. Szellemi képességek tekintetében közvedentül Conrad után sorolták. Ennek csapongó fantáziájával szemben a józan realitást látszott képviselni. Az a körülmény is, hogy polgári származása mellett ily magas állást ért el, mindenki előtt bizonyította kivételes tehetségét. Közismert volt kíméletlen erélye és nyers szókimondása.

Potiorek merészen ívelő pályáján az első zökkenőt a szarajevói gyilkosság jelentette.

Általában szemére vetették, hogy a trónörökös pár szarajevói látogatásánál nem elég körültekintéssel járt el, s hogy a közbiztonsági viszonyokban való túlságos bizakodása tette a véres merényletet lehetővé. Nehéz itt bírálatot mondani. Potioreknek, a kemény és nyers katonának összegyéniségével bizonyára nem fért össze, hogy merényletektől féljen vagy mást féltsen, és hogy az ízig-vérig katonafőherceget az esetleges merényletek miatt a látogatástól elriassa. Az ilyen lépés a felelősség nemvállalásának tényét is magában rejtette volna.

Lássuk most Potioreknek két hadjáratban bemutatott hadvezéri működését.

MIKOR 1914. évi július hó 25-én a monarchia Szerbia ellen háborúra szánta el magát, Conrad a szerb határon három hadsereget vonultatott fel, mégpedig Bóhm-Ermolli seregét (a z.) a Száva mentén, Frank seregét (az 5.) az alsó Drina mentén, Potiorek seregét (a 6.) a közép Drina és Szarajevó között. A Szerbia ellen alkalmazásra szánt haderők zöme tehát Boszniában, a Drina mögött gyülekezett, Conrad ama alapvető haditerve értelmében, hogy a támadó hadjáratot innen indítja meg. Ez a haditerv nem volt ötletszerű, hanem már régebről kelt. Conrad azt vallotta, hogy az adott viszonyok között ez az egyetlen mód a szerbekkel való mérkőzésre.

Minden katonai szakértő egyetért abban, hogy Szerbia ellen a támadást a Száván és a Dunán át, észak felől a Morava völgye irányában kellett volna intézni. Az említett völgy a Balkán kapuja. Ezt az utat választották az elmúlt korok hadvezérei a Balkán meghódítására.

1915 őszen Mackensen tábornagy is északról rohanta meg Szerbiát. Hogy ez nem így történt már 1914 augusztusában, az nem Potiorek bűne. A Drina-menti kiindulási helyzet Conrad elgondolása volt. Ezen Potiorek már nem tudott változtatni, mikor a hadműveletek vezetését reá bízta. Ennek története a következő:

Miközben az említett három hadsereg felvonulása folyamatban volt, bekövetkezett (augusztus i-én) a hadiállapot a monarchia és Oroszország között, ami Conrad haditervét annyiban módosította, hogy Böhm-Ermolli seregének Galíciába való elszállítását — augusztus közepétől kezdve — határozta el. A másik két sereg a régi terv szerint folytatta a gyülekezést Boszniában. A hadvezetés utóbbi két sereg fővezérévé augusztus 6-án — tehát elég későn — Potioreket nevezte ki, de meghagyta egyben a 6. sereg parancsnokának is. Potiorek ekkor kapta azt a „legalább is teljesítendő feladatot, hogy az ellenséges betöréseket a monarchia területére, elsősorban azokat, amelyeknek iránya Bécs vagy Budapest, akadályozza meg“.

Ekkor már gondolni sem lehetett arra, hogy Potiorek csapatainak bizonyos jelentékeny részét Boszniából a Szerémségbe tolja el és azt — Budapest és Bécs fedezése céljából — csoportosítsa. Ilyen csapateltolás a vasutakban és utakban szegény Boszniából a Szerémségbe, még hozzá a felkészült szerbekkel szemben, nemcsak haditechnikai nehézségekkel, hanem még oly nagy idővesztéssel is járt volna, amit senki sem merhetett kockáztatni. Különben is Böhm-Ermolli hadserege ekkor még a Szerémségben állt és Conrad egyik parancsa utalt arra, hogy e hadsereg „helyileg korlátozott — augusztus 18-án túl nem tartó — közreműködésére javaslat tehető“.

Conrad parancsának ez a kifejezése: „legalább is teljesítendő feladat“ — magában rejtette azt is, hogy Potiorek támadhat is, mert különben nem jelölték ki volna a védelmet minimális teljesítménynek.

Mindezek az előzmények, kapcsolatban azzal a ténnyel, hogy Conrad a Potiorekre bízott haderőket a Drina mögé, annak torkolatától fölfelé egészen Focáig — két, egymástól távolos csoportba — állította, azt eredményezték, hogy Potiórek elhatározási szabadsága bizonyos korlátok közé szorult. Haderőinek a monarchia legfontosabb területei (Szerémség és Bánát) közvetlen megvédésére alkalmatlan helyzete Potioreket abba a kényszerhelyzetbe hozta, hogy iparkodják seregeivel a Drinán mihamarabb átkelni és támadással a szerbeket magára vonni. Ezt meg kellett tennie, nehogy a szerbek magyar területre és innen Budapest vagy Bécs felé törjenek. Ismételjük, hogy Bóhm-Ermolli csapatainak a Szerémségből való elszállítása küszöbön állt. Ezért célszerű volt a támadást ezek elvonulása előtt intézni.

Podorek feladatának nehézségeit elegendően bizonyítja az is, hogy 10 hadosztállal kellett támadásra indulnia oly ellenség felé, amelyet Conrad maga a Morava—Száva—Drina által határolt területben 11—12 hadosztállalra becsült. Potiórek a támadás megkezdésének időpontját az 5. seregnek augusztus 12-re, a 6. seregnek augusztus 14-re tűzte ki. Ezt bejelentette Conradnak a következő indokolással: „Tudom, hogy a vállalkozás hadműveletileg nagyon merészesnek látszik. De az általános helyzetről fogva mást nem tehettem... csak nem cselekedhetem a legrosszabbat, azaz nem várhatok tétlenül oly helyzetben, amelyben eredményes harc szükséges... Ezért tehát fel kell keresnem az ellenséget...” Conrad ezt elfogadta azzal, hogy „a támadó előnyomulás az itteni felfogásnak is teljesen megfelel”, aztán hogy „az előnyomulás a Drinán át az 5. és 6. hadsereg feladatának legcélszerűbb megoldása és a Nagyméltóságod által választott időpont a legmegfelelőbb...”

Az előadottak alapján méltányolnunk kell azt, hogy Potiórek igái nehéz hadi feladatot kapott. Azt csak támadással oldhatta meg. Ez annyit jelentett, hogy haditapasztalattal bíró ellenséges túlerő (200.000 fő, 580 ágyú) ellen kellett csapatait (165.000 fő, 400 ágyú) folyóátkelésrel súlyosbított támadásra vezetnie. Láttuk, hogy a vállalkozás kockázatos voltát maga is átérezte. De látta azt Frank tábornok is, ki hadseregét elszigeteltnek érezte s ezért Potiorektól a támadó hadművelet elhalasztását — hasztalanul — kérte. Látta ezenkívül a veszedelmet a Száva mentén álló Bóhm-Ermolli is, ki Conradnak erről jelentést tett. Conrad azonban erre azt válaszolta, hogy minél nagyobb szerb erők fognak az 5. sereg ellen harcolni, annál határozottabb lesz a 6. sereg támadása.

Kétségtelen, hogy a támadás nagy gondolatát Conrad — ha talán akaratlanul is — szuggerálta. Ezért a felelősség őt terheli.

A támadás részletes megtervezése körül azonban a felelősség Potioreket illeti. Itt igen súlyos hibákat követett el. Nem számolt kellően azokkal a nehézségekkel, amelyekkel a harc a szerb hegyvidéken járt. Lebecsülte a szerbek ellenilőerejét és túlbecsülte a maga csapatainak átütő erejét és teljesítőképességét. Ez vonatkozik különösen Frank seregére, melynek jelentős része — a prágai hadtest — hegyi háborúban járatlan és ehhez nem is felszerelt csapatokból állt. Frank seregét indította el Potiórek augusztus 12-én az alsó Drinán át

Valjevónak, míg a másik, erősebb és jobb seregének (a 6-nak) az előnyomuláshoz a közép Drinán át két nappal később kellett volna Uzice felé csatlakozni. Ez a térbeli és időbeli elszigetelés újabb hiba volt és veszedelmeket rejtett magában. A baj be is következett.

Frank serege ugyan elég simán átjutott a Drinán, tért is nyert, de feleúton Valjevó előtt a mindenfelől ide sereglett szerb túlerőre ütközött és kellemetlen vereséget szenvedett, mielőtt a másik hadsereg a csatatéren megjelenhetett volna. Ezért veszteségteljes visszavonulásra kényszerült.

Ez volt az első hadjárat. Túlságos kockázattal tervezetett. A hadjárat sikertelenségének bizonyos hányada a haditapasztalat hiányának és néhány alvezér ügyefogyottságának rovására írható. Frank serege erősen megtépázva került a Drina mögé vissza. Sok foglyot és ágyúkat hagyott a szerbek kezén. De helyrehozhatatlan katasztrófa nem történt.

Mindenesetre Potiorek hadvezetése ebben a hadjáratban sok kifogás alá esik. De elvégre nem volt a világháborúban hadvezér, akinek valaha balsikere ne lett volna. Mackensen hadteste az első csatában, Gumbinnen mellett, rendetlenül özönlött vissza, Foch hadserege a mámei csatát határozott hátrálással végezte. Potiorek első előretörésének mégis volt annyi haszna, hogy a szerbeket magára vonta és így azok nem törtek be már a háború elején magyar földre. Igaz, hogy ezt az eredményt drágán vásárolta meg.

A VÁZOLT első hadjárat után a hadvezetőségnek döntenie kellett afelől, hogy megengedje-e Potioreknek a támadás megújítását, vagy pedig a Szerbia ellen talpraállított haderőket a galíciai front javára gyengítse-e annyira, hogy azokkal csak védekezni lehessen. E kérdések felől Conrad és Potiorek között eszmecsere folyt le. Potiorek a támadás megújítása mellett érvelt, mert „a várakozással járó védelem túl nagy erőket kötné le a déli hadszíntéren és ezért ebben az esetben célszerű lenne további erőket a döntő északi hadszíntérre szállítani”.

Mintahogy a király Szerbia megrendszabályozását kívánta és a külügyminiszter is ilyen értelemben szólalt fel, Potiorek megtartotta eddigi haderőit, sőt Bohm-Ermolli seregétől még egy hadosztályt kapott és egyben támadó tervei végrehajtására szabad kezet nyert. Potiorektól bizonyára nem lehet rossznéven venni, hogy az első csorbát kiköszörülni óhajtotta. Az elszenvedett kudarc egyáltalában nem törte meg. Frank seregének vereségét kellemetlen epizódnak tekintette, amely a kedvező döntést csupán elhalasztotta, de nem tette lehetetlenné.

A második támadó hadjáratot Potiorek újra merészen, de alaposan tervezte meg. A győztes szerbekkel szemben kezében tartotta a kezdeményezést. Másodszor is a Drinán át készült a támadásra, de most már az alsó Drina felé szorosan összefogott haderőkkel (Zwomiktól mindkétoldalt).

Bizonyára hátrányt jelentett a támadásra való kiindulási hely megválasztásánál az a körülmény, hogy a megtépázott Frank-féle sereg a Drina mögé volt kénytelen visszavonulni és itt megpihenni, továbbá az, hogy Potiorek vezéri minőségében is megmaradt Bosznia-Hercegovina

kormányzójának, akinek e tartomány védelmével és belső ügyeivel is kellett törődni. Ez megakadályozta, hogy főhadiszállását és csapatait Bosznián kívül helyezze. A Drina-menti állás megválasztásánál az is szerepet játszott, hogy az első hadjárat után ide tódult az egész szerb haderő. Ennek szeméi előtt a Száva mögé való elvonulás már túlságosan kockázatosnak látszott, mert az ilyen manővert a szerbek rögtön támadással a Drinán át könnyen megakadályozhatták volna.

Említsük még meg azt is, hogy Potiorek típusa volt az olyan hadvezérnek, aki minden védelmi feladatot támadás útján iparkodik megoldani. Nem akart időt veszteni haderői hosszadalmasabb átcsoportosításával, mert ezzel a támadás időpontját is kitolta volna. Híreket kapott arról, hogy a szerbek is támadásra készülnek.

A támadás nyugat-keleti irányának mindenképp megvolt az a nagy hátránya, hogy seregeit oly területre vezette, ahol vasutak, hajózható folyók vagy jó utak hiányában az elhasznált hadianyag (lőszer, ruházat, felszerelés) pótlása és az élelmezés utanszállítása rendkívüli nehézségekbe ütközött. A csapatnak túlságosan kellett koplalni és szenvedni. Ez egyébként jól megtervezett és ügyesen vezetett második hadjárat részben ezen bukott meg.

Pedig ez a hadjárat a mi fegyvereink számos szép sikerével bővelkedik. Maguk a szerbek is elismerik a támadó hadművelet jó megtervezését.

Potiorek minden erőt összegyűjtött az alsó Drina mentén és csupán minimális csapatot hagyott a Bánát, a Szerémség és Szarajevó védelmére. Számolt azzal, hogy Bosznia déli részét időlegesen fel kell adnia és hogy szerb betörések a Bánátba és a Szerémségbe előfordulhatnak. De abból indult ki, hogy az ő erőteljes támadása a Drinán át az ellenség esetleges ily szándékait keresztezni vagy erőtlenné fogja. Nem is csalódott.

A második hadművelet megkezdését Potiorek szeptember 9-ére tűzte ki, de a támadást mégis két nappal hamarabb indította meg. Tette ezt azért, hogy erőteljes választ adjon a szerbeknek, akik egy hadsereggel szeptember 6-án a Szerémségbe betörték. Ismeretes, hogy a mi csapataink ezt a betörést szeptember 14-ig tartó küzdelem során igen szépen kivédtek, sőt a Mitrovica közelében átkelt szerb Timokhadosztályt tönkrevették. A szerb vállalkozás tehát siralmas véget ért. Ezt Potiorek javára kell írnunk.

Maga a főtámadás a Drinán át rendkívül véres harcok között indult meg, de sikerrel járt. A 6. hadsereg azonnal kieroszakolta az átkelést, míg Frank serege több veszteségteljes kísérlet után a Drinán és részben a Száván szeptember 15-én jutott át. A túlsó parton mindkét sereg erős szerb állásokra ütközött, de azért lépésről-lépésre tért nyert. A szerbek szorongatott helyzetbe kerültek. Hiába akarta a szerb fővezér, Putnik a mi sikereinket azzal kiegyensúlyozni, hogy egyik seregével és a montenegrói haderőkkel szeptember közepén a fedetlenül hagyott Dél-Boszniába (Uzice és Foca felől) hatolt. Az volt a szándéka, hogy ezzel a diverzióval Potioreket a támadás feladására bírja. Potiorek ugyan kénytelen volt a támadás ütemét meglassítani, de főerejét meghagyta a Drina keleti partján elfoglalt állásokban, bár

déli oldala és háta veszélyben forgott. Ebből a kényes hadászati helyzetben Potiorek nagy hidegvérrel kapart össze mindenfelől a földöntes helyén nélkülözhetőnek látszó kisebb haderőket, hogy a szerb betörést még Szarajevó előtt megállítsa. Mikor ez sikerült, 6. hadserege déli szárnyáról vett hadtesttel ellentámadást intéztetett az oldalába hatolt ellenségre. Ez október közepén teljes sikerrel járt. Az ellenség a Romanja planinán és Rogaticánál csatát veszített és Boszniából gyorsan kitakarodott.

Potiorek ezekben a küzdelmekben ellenfelénél, Putniknál szívósabbnak mutatkozott. Nem hagyta magát eredeti tervétől eltéríteni. Végül is az ő akarata érvényesült.

Miután harcvonala déli szárnya mögött így rendet teremtett, Potiorek a kikülönített haderőket magához vonta, hogy a Drina keleti partján megakadt csatát befejezze. Ez meg is történt azzal, hogy a szerbeket, mindkét szárnyukra mért kemény csapások sorozatával megingatta és november első harmadában az egész vonalon hátrálásra kényszerítette. Ezt a szép diadalt Valjevónak a rögtön megindított üldözés során történt elfoglalása koronázta meg.

A nagy győzelem nemcsak a tekintélyes hadizsákmányban (8000 fogoly, 42 ágyú, 31 géppuska) nyilvánult, hanem abban is, hogy a 6. hadsereg előtt rendetlenül hátráló szerb haderő erősen megrendült. A szerb vezérkar is elismeri ezt, mikor megállapítja, hogy Valjevónál az egyik szerb sereg zászlóaljai vonakodtak engedelmessé válni és hogy a legénységből a köteletségérzet teljesen eltűnt.

A Drina-menti hosszú csata megnyerésével Potiorek fényesen kiköszörülte hadvezért hírnevén az augusztusi hadjáratban szerzett csorbát.

A különös tragikum abban rejlik, hogy ez a szép győzelem kényszerítő erővel hajszolta a szerencsétlen hadvezért a hadjárat folytatásába. Nem lehetett Valjevónál és a sáros Macsvában megállani. A Drina-menti küzdelem a győzónél is oly nagy mértékű hadianyag-elhasználással járt, hogy azt csak valamely vasúti vonal igénybevételevel lehetett kielégítően pótolni. Ez a vasútvonal ott húzódott a győzelmes sereg arcvonala előtt: a Kolubara völgyében, annak torkolatától Valjevóig. A völgy túlsó partjára kellett előremenni, hogy a völgyben futó vasút biztos használatára tőmaszkodhassék az ott pihentetni szándékolt hadseregek anyagi ellátása.

Meg kell még említenünk, hogy az ősz szokatlanul esős volt. Valjevo körül már ekkor havazott is. A seregeinktől meghódított terület sártengerré változott, az utak feneketlenekké váltak, az útonszállítás már alig leküzdhető nehézségekkel járt. Vasútra ezért is szert kellett tenni.

Minden amelletz szolt, hogy ez a vállalkozás a megrendült szerb hadsereggel szemben nem lesz nehéz feladat. Potiorek ezért nyugodtan kiadta a parancsot a Kolubaráig való előnyomulásra. Bizott abban, hogy ez nagyobb harc nélkül menni fog. Sajnos, csalódott. A szerbek nem akarták a Kolubara völgyét keményebb harc nélkül átengedni. Belgrádot fedezték itt. Potiorek azt hitte, hogy szerb utóvédek állnak a folyó mögött, holott az egész szerb haderő készült itt a döntő harcra.

Így történt, hogy csapataink előnyomulása a Kolubara és annak jobboldali mellékfolyója: a Ljig mentén november közepétől kezdve újabb, kemény — két hétig húzódó — küzdelmeket váltott ki. A bevezető harcok újból azt látszottak igazolni, hogy számos szerb csapat harci értéke nagyon alászállt. Előfordult például, hogy egyik gyenge zászlóaljunk előtt a szerb gyalogság megfutamodott, kintartásra buzdító tisztjei ellen fegyvert fogott. Sokan lerakták a fegyvert. Ilyen körülmények között Potiorek a harcot nem szüntethette be, bár a csapat mind sűrűbben kérte a pihenőt. Az események egyelőre Potioreknek adtak igazat. A no km hosszú arcvonalon dúló csata a szerb haderő erkölcsi erejének újabb hanyatlási tünetei között a szerb közép áttörésével és a balszárny visszadobásával, azaz a mi határozott győzelmünkkel végződött. A szerb seregek Kragujevac irányába mentek vissza és kiürítették Belgrádot is. A főváros feladása mellett sok ezer fogoly és ágyúban is jelentékeny zsákmány igazolta a győzelmet. Szerb megállapítás szerint: „Potiorek tábornok a novemberi hadművelet alatt a sikerek sorozatát vívta ki, melyek, ha folytatódnak, bizonyára döntő győzelemmel végződnek. Az osztrák hadvezér ebben az időszakban, okulást nyervén az augusztusi áldozat teljes kísérletből, rendszeresen és hajlíthatlan határozottsággal manővrozott.“

Potiorek e második győzelem után az Arangelovac—Gm. Milenovac vonalba hátrált szerbeket képteleneknek tartotta arra, hogy rövid időn belül támadó hadműveleteket végezhesenek. Most már hajlandó volt csapatainak az olyannyira szükséges rövid pihenőt megadni, mielőtt a szerb haderőnek a kegyelemdőfést megadja. Csak azt kívánta, hogy Frank serege a szerbektől még védettnek gondolt Belgrádot szállja meg. Nem csupán a győzelem világraszóló bizonyítékát akarta ezzel megszerezni, hanem azt a célt is kívánta szolgálni, hogy Frank seregének anyagi ellátása immár Belgrádra alapoztassék. Ez ugyan nem volt feltétlenül szükséges, de tagadhatatlan, hogy a monarchia felől vizen és vasúton könnyen megközelíthető Belgrádra a hadsereg ellátását jobban lehetett alapítani, mint az Obrenovac—Valjevo keskenyvágányú vasútra.

E szándék elbírálásánál arra is kell gondolni, hogy Potiorek, bár eddig két győzelmet aratott, még nem mért olyan csapást az ellenségre, hogy ez minden ellenállásra képtelen lett és ezért békét kért volna. A főváros felé való kanyarodással Potiorek hadai oly csoportosításba kerülhettek, amelyből később a szerb haderő bekerítésére is lehetett előnyomulni. Erre Potiorek gondolt is. Ez természetes. Mert ma is felvetődik a kérdés: mi történik, ha a szerbek Dél-Szerbiába megsemmisítő vereség nélkül elvonulhatnak és itt, Szalonikire támaszkodva, hadi erejüket újra talpraállítják? Ez esetben Potiorek seregeit a háború végéig lekötik. Már pedig a hadi érdek azt parancsolta, hogy Szerbiával gyorsan végezzünk és aztán az itt felszabaduló csapatainkat; az északi hadszíntérre szállítsuk el. Ennek az óhajnak megvalósítása a csapatok erejének megfeszítését követelte meg.

Volt még egy körülmény, ami fontos szerepet játszott. Potiorek úgy vélte, hogy a kormányzóságával és Béccsel való összeköttetés

fenntartása miatt nem távozhat el a csapatok körletébe. Ezért nem szerezhettek személyes tapasztalatokat azok erőállapotáról. Mentségére szolgál az, hogy a 6. sereg hadtáparancsnoksága neki az anyagi ellátás állapotáról szépített jelentéseket küldött. Tudta, hogy seregei sokat nélkülöznek és szenvednek, de tudta azt is, hogy a szerbek sincsenek jobb helyzetben. Ez a körülmény persze nem csökkentheti felelősségét, de megérthetővé teszi azt, hogy tervein nem akart gyökeresen módosítani.

Ki hitte volna, hogy a fentiekben vázolt egyrészt hadműveleti, másrészt a csapatok jobb ellátását szolgálni kívánó rendszabályok idézték elő közvetlenül hadaink katasztrófáját?

Míg ugyanis a szerb seregek a Kolubara mellől rövidebb állásba húzódtak vissza, ahol Putnik összefogta haderőit, addig Potiorek hadainak arcvonala Belgrád megszállása következtében északkeleti irányban széthúzódott. Ezt a gyengeségi mozzanatot használta ki Putnik szerb fővezér, mikor december első napjaiban egyik igen tevékeny alvezérének javaslatára — mondhatjuk, hogy végső kétségbeesésében és legutolsó kísérlet gyanánt — déli szárnyán összefogott helyi túlerővel a 6. hadseregre vetette magát és azt veszteségteljes visszavonulásra kényszerítette. Használt a szerbeknek a pár napos — november végétől december 2-ig tartó — viszonylagos nyugalom, amely alatt Kragujevácból (a szerb hadsereg arzenálja) tüzérségi lövedékkészletüket az éppen ideért francia szállítmányokból pótolták és gyalogságuk megritkult sorait az itt felkészült pótlásokkal feltöltötték. Az eddig létszámban és hadianyagban megvolt erőegyensúly így hirtelen a szerbek javára billent. Ezzel magyarázható meg, hogy az eddig mindenütt győzelmes 6. hadseregünk képtelen volt a váratlan szerb rohamot feltartóztatni, bár Frank serege Potiorek rendeletére Belgrád felől azonnal ellentámadásra indult és ebben némi sikereket is ért el. A hirtelenül rosszra fordult hadihelyzetet már nem lehetett megmenteni. A 6. sereg egymásután feladta kivívott eredményeit és végül is nagy anyagvesztéssel Szabácson át a Száva mögé hátrált. A visszavonuláshoz csatlakozott Frank serege is. Kiűrtette Belgrádot és a Szerémségbe ment vissza.

A kudarc közvetlen oka tehát a haderő széthúzódása a Kolubarától Belgrád felé.

Osztrák hivatalos megállapítás szerint: „a vállalat hajótörést szenvedett azon a zátonyon, amelyet a kényszerű viszonyok következtében előállt kedvezőtlen támadási irány (azaz a Drinától kelet felé irányuló hadművelet) és az esős őszi zordonsága (ami a seregek anyagi ellátását megnehezítette) alkottak; egyébként ezt a hadjáratot a mintaszerű hadvezetés és a csapatok kimagasló teljesítményeméi fogva a hadi történelem klasszikus példái közé kellene sorolni.“

Ezt a megállapítást még ki kell egészíteni azzal, hogy Potiorek hajlíthatatlan erélye a csapatokat a végkimerülésig hajszolta előre.

Ahogy ma a helyzetet látjuk, a Kolubara mellett hadműveleti szünetet kellett volna közbeiktatni. Igaz, hogy minden pihenő, amit Potiorek csapatainak nyújthatott, a szerbeknek is javára vált volna. Ezért sem akart az eddig elért féleredménnyel megelégedni. Tudta,

hogy anyagi erőállapot tekintetében a szerb hadsereg sem áll magasabb fokon, erkölcsi erőben pedig két csatavesztés után feltétlenül a mi haderőink alatt van. Ez november végén így is volt. A váratlan fordulat a legutolsó napok alatt következett be. A pár napi pihenő és hadianyagpótlás, nemkülönben Péter szerb király személyes megjelenése a csapatoknál előidézte a szerbeknél azt a lds javulást, amely a végsőig feszült helyzetben mindent a mi hátrányunkra borított fel.

A szerb a hazáját védte. Ez bírta emberfölötti megerőtetésre. A mi seregeinkben sok cseh és szerb nemzetiségű csapat volt. Ezeket Potiorek erélye és hadvezetése sokáig előrevitte, de nem hozhatta ki belőlük teljesítmény terén azt, amit ellenfele az utolsó csatában bemutatott.

Ha most a második támadó hadjárat eseményeit végigtekintjük» azt látjuk, hogy Potiorek annak három havi időtartama alatt szárnyai ellen intézett két szerb támadást (Szerémség és Dél-Bosznia) utasított vissza és két nagyobb győzelmet (Drina és Kolubara) aratott. A hadiszerencse csak az utolsó — harmadik — csatában fordult ellene. Bizonyos, hogy túlfeszítette a hűrt. Csapataitól túlsókat követelt. De el kell ismerni azt is, hogy a hadműveletnek a Kolubarán túl való folytatása mellett nyomós érveket lehet felsorakoztatni és hogy Potiorek valóban a döntő győzelem küszöbéig jutott el.

A hadjáratot befejező kudarc természetesen óriási felháborodást keltett. A szerbek megrendszabályozását mindenki forrón óhajtotta, sőt azt becsületbeli ügynek tekintette. Ennek elmaradása sokkal fájdalmasabban érintett mindenkít, mint bármelyik veszett galíciai csata vészhiře. Az ilyet betudták az orosz túlerőnek. De a közvélemény Potiorek számára nem talált mentséget. Tehetségtelennek tartotta mindenki. Ma már ezt a felfogást mindenesetre módosítani kell. Határozottan hadvezéri kvalitásai voltak, de nem volt hadiszerencséje.

A szerencsétlenség után értésére adták, hogy kérje elmozdítását és hogy nevezze meg alvezérei közül a felelősségre vonandókat. Ilyenek lettek volna. De Potiorek kijelentette: „Mindenért, bármiként is történt, a felelősség kizárólagosan engem terhel és én a reám háruló felelősség minden következményét nyugodtan és katonás megnyugvással viselem.“ Egyik alvezére Potioreket menteni akarván, a maga bűnének megállapítását kérte, Potiorek azonban ezt visszautasította.

Midőn hadseregeitől eltávozott, kinyilatkoztatta azt a meggyőződését, hogy a szerbek a jövőben képtelenek lesznek a határon való komoly betörésre. Tudta, hogy az ő hadműveletei a szerbeket majdnem a megsemmisülésig morzsolták össze.

Jövendölése bevált. A szerbek többé nem mozdultak. Hadvezetőségünk a Frank seregét alkotó hadtesteket (prágai, zágrábi és kombinált) már januárban a Kárpátokba szállította, a 6. hadsereg hadtesteit (XV. és XVI.) pedig májusban az olaszok ellen vitte. Szerbia ellen a határokat csupán népfölkelés védte. Itt volt a fényes alkalom a szerbek számára, hogy akár az oroszok kárpáti küzdelmeit, akár az Olaszok támadásait önmaguk erőteljes offenzívával megkönnyítsék. A szerb hadsereg azonban minden támadó hadműveletre kép-

télen volt. Szerbia közel egy éven át a nagy döntésből kikapcsolódott. Ezzel szemben a szerbek ellen 1914-ben harcolt seregeink a nagy szerencsétlenség után rövidesen az oroszok és az olaszok ellen győzelmesen verkedtek. Ez a tény Potiorek mellett bizonyít. Ő törte meg a szerbeket annyira, hogy akcióképtelenné váltak. Nem tudta ugyan őket a végső csatában legyőzni, de elhasználta erejüket. Ezzel a déli hadszíntéren nyugalmat teremtett.

Ezt a döntő jelentőségű körülményt Potiorek működésének meg-bírálásánál nem szabad elfelejteni.

JULIER FERENC

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: minden hó 15-én délben. — írógépen irt cikkeket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímezett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korrigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte. — Szerzőink különnyomataikat, megállapított tarifa szerint, az Athenaeum nyomda igazgatóságánál szíveskedjenek közvetlenül megrendelni, legkésőbbben a szám megjelenésétől számított két héten belül.

MAGYAR SZEMLE

1932. április

XIV. KÖTET 4. (56.) SZÁM

AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK 1932-BEN

HÉT-NYOLC ÉVVEL ezelőtt még sugárzott az Egyesült Államokban minden, szinte pöffeszkedett a gazdagság fitogtatása. Alig lehetett látni nyomort, rongyos embereket, koldust. Évről-évre aztán egy-egy új keserű, ijedt ránc ütkezött ki diszharmonikusan a derűs arcon, mindig több és több lett a rongyos ember, a koldus s mindig több ború árnyéka tolakodott az optimizmus, túltengő jólét, fény és megelégedettség hangulatába.

A mai Amerika riasztó és szomorú, egyszeregyszer hátborzongató is. Parkok és terek lócáin sok munkanélküli alszik éjszakánként dideregve. Megsokasodott a rongyos emberek légiója. A koldusok pedig olyan fenyegetően, parancsolóan követelik az alamizsnát, hogy az ember ijedten adja oda, mintha revolvert szegeztek volna a mellének ... A válság, vagy mint kint mondják — a depresszió — sehol sem olyan rikító, mint Amerikában, ami azonban nem jelenti azt, hogy nagyobb is, mint máshol, hanem csak azt, hogy a felhőkarcoló égése döbbenetesebb, mint a kis vidéki kúriáé. A külső jelenségek-nél sokkal meggondolásra késztetőbb azonban az emberek tanácstalan, kapkodó riadalma, az a hisztéria, ami nálunk az első gazdasági össze-roppanások korszakában tébolygott, mert Amerikába még csak most kezd beidegződni az a tudat, hogy a válság nemcsak múltó, szimptomatikus, de gyökeres és hosszú időtartamú is lehet.

Ez sokkal jelentősebb, mert az amerikai optimizmusnak, önbizalomnak lendülete még pár évvel ezelőtt sem ismert határt. Még a válság kezdetén is azt hirdette és hitte mindenki, hogy az amerikai prosperitás: gazdasági törvényszerűség s hogy ebben a prosperitásban nincs megállás. Az optimizmus volt az Egyesült Államoknak legszembeötlőbb jellegzetessége és fejlődésének egyik legnagyobb lendítője. Optimista volt ott még a tönkrement ember, a koldus is, mert a nagy birodalom a lehetőségek olyan perspektíváját mutatta, amilyent egy állam sem. Mindenki büszke volt arra, még a rongyos csavargó is, hogy ennek a nagy nemzetnek fia, ahol mindenből szédületesen gyors idő alatt minden lehet. Ez szárnyalta a nagy vállalkozási kedvet, ez volt lélektani alapja a vakmerő kezdeményezéseknek.

Amerikában, ahol pedig kicsi a politikai tájékozottság, mert más kérdések vonják el az érdeklődést a politika problémáitól, — még a legegyszerűbb emberek is úgy tudták, hogy a világ egy nemzete sem versenyezhet az Egyesült Államokkal. Az ő birodalmuk egy nagy kontinens, amelynek megvan mindene: sarkvidéke és trópusa; óriási síkságai és nagyszerű hegyvidéke, ahol a legjobb érc, szén és

más ásvány rejtőzik; petróleuma, gabonája éppen úgy, mint gyapotja, hatalmas folyói, vízesei, — a legkívánatosabb energiaforrások. Ezzel a kontinenssel, amit egy nemzeti egységbe, ugyanabba a közös érzésbe egyesít az amerikai öntudat, hogyan vehetnék fel a versenyt Európa államai, amelyek a háborúban megfogvatkoztak, mialatt Amerika meggazdagodott? Az az Európa, ahol mozaikkockaszerű kis államok néznek farkasszemet egymással ellenségesen, gyilkolják egymást gazdasági harcokban és fegyverkeznek egymás ellen a kiegyenlíthetlenség és megbékélhetlenség háborúira?

AMERIKA: A VILÁG URA

Annyira mentek az amerikaiak a túltengő önbizalomban, hogy már akadtak szép számmal nemcsak írók, de publicisták és tudósok is, akik egész nyíltan vallották, hogy a történelem, a világhatalom Ázsiában kezdődött, azután átment Európába és most készül át Amerikába. Már átment Amerikába a pénz, a gazdasági fölény, a civilizáció s kis idő kérdése, hogy Amerika lesz a kultúra központja is.

Mi is volt a helyzet az Egyesült Államokban a válság előtt?

A háború előtt körülbelül 40 milliárd dollár volt az egész világ kereskedelmi forgalma és ebben 4.2 milliárd dollárral, vagyis tíz százalékkal részesedett az Egyesült Államok, 1926-ban a kereskedelmi forgalom 62 milliárd dollárra emelkedett és ebben már az Egyesült Államok 9 milliárddal, tehát 15 százalékkal szerepelt, holott ez idő alatt Nagy-Britannia részesedése 14.2 százalékról 13.8 százalékra esett, a németeké pedig 12.2 százalékról 7.6 százalékra. Az Egyesült Államok exportja 1913-ban még csak 2.5 milliárd dollár volt, 1927-ben már 4.9 milliárd. Az egész világ exportjában az Egyesült Államok exportja 1.5 százalékról 15.7 százalékra nőtt.

A búzatermelés például átlagban 18 millió tonna volt az Egyesült Államokban a háború előtti években, azután azonban 22 millió tonnára emelkedett és a kivétel 1.8 millió tonnáról 3.6 millió tonnára. Amerikába került a világ aranykészletének több mint a fele. Az üzemi indexszáma az Egyesült Államokban 1899-ben 200, 1914-ben 220, 1919-ben 228 és 1923-ban már 336, A produkció az 1899-es 100-as indexszámról 1914-ben 156-ra, 1919-ben 198-ra s 1923-ban 285-re emelkedett.

1925-ben az Annual Report of the American Telephone and Telegraph Company jelentése szerint az Egyesült Államokban minden 100 lakóra 15 telefonelőfizető jutott, Európában minden 100-ra csak 2. A National Automobile Chamber of Commerce szerint 1925-ben az egész világon 24,565,000 automobil volt s ebből egyedül az Egyesült Államokban 19,954,000, ugyanakkor Európában 2,676,000 s ebből Nagy-Britanniában 903,000, Franciaországban 235,000; az Egyesült Államokban minden öt lakosra jutott egy autó, Nagy-Britanniában minden 49-re és Franciaországban minden 54-re. Amerikában azóta az autók száma 27 millióra emelkedett.

Az Egyesült Államoknak 1914-ben 2*6 milliárd követelése volt külföldi államokban, 1930-ban már 16*6 milliárd, 1931-ben pedig 17*5 milliárd. A háború utáni prosperity wave — a virágzás! hullám idején — nagyszerű volt a polgárság életviszonya, különösen a munkásoké, akik igen sokat kerestek már a háború alatt s akik közül a szakmunkás átlagos napibére még 1926-ban is 5—10 dollár volt, a napszámosság és segédmunkásé 3—5 dollár. Ugyanakkor egy font hús ára napszámosságnál körülbelül egy órai munkabéremek felelt meg, egy öltözet olcsó ruha árát ugyanez körülbelül 2½—3 hét alatt kereste meg, holott nálunk ugyanez 8 hét alatt.

A légvárakba azonban beütött a villám. Eleinte azzal biztatták magukat és egymást az emberek, hogy az amerikai gazdaságtörténelem tanúsága szerint ott minden hét kóvér esztendő után hét sovány esztendő következik. Vége lesz ennek a krízisnek is, hiszen mint Amerikában mondják:

— Sam bácsi (Unde Sam) a világ legokosabb embere, még mindig rendbe hozott mindent és ezt is rendbe fogja hozni.

A válság azonban mindinkább elhúzódott és arányaiban úgy ki-mélyült, hogy most már alaposan csökkent a bizalom, fogyatékán az optimizmus, úrrá lesz felette a vak kétségbeesés és tanácstalanság. Már deficités az államháztartás, sőt ezidén körülbelül két milliárdra teszik azt, sok város nemcsak pénzügyi bajba került, de elvesztette hitelét is, nem akarnak kölcsönt adni a bankok. Ezévi február végi jelentés szerint két esztendő alatt 100 milliárd dollárt jelent az Egyesült Államok tőzsdéinek vesztesége. A vasutak vesztesége ugyanez idő alatt több mint kétmilliárd dollár, az acélgyáraké és építkezési vállalkozásoké ugyancsak 2—2 milliárd. Gyapoton egy év alatt 550 milliót, gabonán 350 milliót vesztek és munkabérekben két év alatt 18—20 milliárdal kevesebbet fizettek ki. A bankbetétek félév alatt több mint két-milliárd dollárral csökkentek.

Egy év alatt öt százalékkal esett a villanyfogyasztás. Az acélgyárak 25 százalékos forgalommal dolgoznak, a department-üzletek 1931-ben 15 százalék forgalomcsökkenést szenvedtek. A nehéz ipar nagy átlagban egy év alatt 20 százalékkal redukált. A bűtoripar 80 százalékkal kevesebbet dolgozott, mint az elmúlt esztendőben. Kedvezőtlenek a vasúti társaságok jelentései. Az elmúlt évben 70.000-rel kevesebb autót gyártottak.

TÍZMILLIÓ MUNKANÉLKÜLI, TÍZMILLIÓ DOLGOZIK HETENKÉNT EGY-KÉT NAPOT

Mínhogy Amerikában nincs hivatalos statisztika, nehéz pontos számadatokat nyerni, bárha a washingtoni statisztikai intézet igen kitűnő. Érthető okokból azonban a munkanélküliekről ez sem ad ki-mutatást. Háromnegyed évvel ezelőtt McGrady, az American Federation of Labour vezetője szerint 7½ milliót tett ki azoknak a száma, akiknek semmiféle elfoglaltságuk sem volt. Ezzel szemben több meg-bizható vélemény és számítás alapján körülbelül azt lehet megállapí-tani, hogy az Egyesült Államokban megközelíti a 10 milliót azoknak a száma, akiknek semmi munkájuk sincs és ugyancsak 10 millió azoké, akik hetenként 1—2 napot dolgoznak.

A munkanélküliség elsősorban a bevándoroltakat, azután a színe-seket sújtja és csak ezek után következnek a született, igazi amerikaiak. A gyárakból, műhelyekből rendszerint előbb a bevándoroltakat és színeseket bocsátják el és szinte szabály az, hogy nem tartanak 40 éven felüli munkást. Ez természetesen rendkívül fokozza a tömegnyomort, mert a 40 éven felülieket valósággal halálra ítélte ez a környérelenség. A prosperitás boldog éveiben az volt a jelszó, hogy minden munkás-nak vagy annyit kell gyűjtenie, vagy olyan biztosítást kell csinálnia, hogy 40 éves korán túl nyugalomba mehessen. Aki nem gondoskodott magáról: nem is érdemli meg, hogy róla gondoskodjanak. Most azon-ban más a helyzet, mert a takarékos, önmaguk öregségére gondoskodó munkások is elvesztették vagyonukat, elúszott a bankbukásokban, el-értéktelenedett az, értékpapírok és az ingatlanok árának lemorzsoló-dásával. Különösen az sújtotta a munkásokat, hogy a vállalatok szinte rászorították őket arra, hogy részvényesei legyenek annak a gyárnak vagy bányának, amelynél dolgoznak. Például az United Steel Trust részvényeinek 16 százaléka alkalmazottai birtokában volt, a Goodyear Tire and Rubber Comp.-ének —95 százaléka. Tehát a legegyszerűbb emberek, akik azelőtt azt sem tudták, hogy mi az értékpapír, rászok-tak a részvényvásárláson keresztül a tőzsdéi játékra s a börze krachja kifosztotta őket vagyonukból.

A munkanélküliség egyik következménye, hogy leszállottak a munkabérek is. A legmagasabb munkabéreket a háború alatt fizették. Akkor a tanult munkás napibére átlagban tíz dollár fölött volt, azután „esett” 5—10 dollárra, a napszamosoké és segédmunkásoké átlagban 6—6, 7 dollár volt és azután szállt le 3—5 dollárra, a gépészeké pedig heti 60 dollárról 45 dollárra. A háborús abnormális béreket azonban nem lehet figyelembe venni, mert a háború utáni bérek még mindig olyan magasak voltak, hogy aránytalanul jobb életmódot biztosítottak itt, mint amilyenben a világ más államainak munkásai élnek, pedig még hozzá a háború után az elsőrendű életszükségleti cikkek 200—250

százalékkal emelkedtek is. Mint mondom, ennek ellenére is meg voltak a munkások béreikkel elégedve, mert a háború alatti túlzó bérek nem a megélhetést és normális tőkegyűjtést, hanem a rendellenesen gyors meggazdagodást és szertelen költelekzést eredményezték.

A mostani válság alatt — La Folette szerint — 45%-kal estek a munkabérek és 35%-kal a munkaalkalmak, de estek az árak is s ezért például az a tisztviselő, aki a régi fizetés mellett dolgozik, aránytalan jó viszonyok közé került s akik kevesebb bérért dolgoznak, sem igen jutottak rosszabb helyzetbe.

A világválság okai nagyjában-egészében ugyanazok Amerikában is, mint máshol. Az amerikai válságot azonban ezenfelül még veszedelmesebbé, nehezebben leküzdhetővé teszi, hogy míg Európában „csak“ pénzügyi, gazdasági és szociális válság van, addig Amerikában ezeken felül még ipari forradalom is, mint amilyen Angliában volt, amikor a szövöszékek kenyértelemné tették a takácsokat. Röviden: a gép kiszorította az embert.

Amerika lángoló vágya, hogy az ember tökéletes kipréselésével szinte a lehetetlenségig ki tudja használni az emberi munkát. Minden arra rendezkedett ott be, hogy kiszedjen az emberből minden erőt, értéket. Azért olyan nagy a kényelem a háztartásban. Azért tökéletes és törvényekkel védett pihenés a vasánap. Azért hozták be az italtilalmat és azért nincs Amerikában kávéház, nyilvános kocsmák, azért nem lehet ott üldögelni, mert az a cél, hogy az ember minden energiája, izma, idege a munkáé legyen, hogy kipihenten és csak a munkában élje ki magát az ember-gép minden rúgója, motorja, lelkeveleje. Amerika berendezkedése rákényszerít mindenkit arra, hogy csak dolgozzon, ezért fizették és becsülték is meg a munkát, de ezért is kopik el időnap előtt maga az ember.

Elérte Amerikában az ember, hogy igényesebben, kényelmesebben élhet, rendes viszonyok közt biztossá teheti öregségét és vagyont gyűjthet, ennek ellenében azonban csak egy numerussá vált, géppé, amelynek annyi az értéke, amennyi munkateljesítmény kipréselhető belőle. Nem több és csak addig, amíg van benne munkaérték; ezt azonban normális időkben jól megfizetik. Viszont a lehetőségek beláthatatlanok. Azért optimista ott még a nyomor is. Ezért vált ott szenvedéllyé a munka. Ezért lett Amerika a testi munkás paradicsoma, ahol különbnek tartják a gyári munkást az ügyvédnél, a mérnököt a tudósnál.

A munka istenségének e klasszikus hazájában már elavult a Taylor-rendszer is. A technika fejlődése, a futószalagos munkafolyamat, a tempó fokozása, a munkás minden lehetségének kihasználása, a munkamegosztás nagyszerű tökéletesítése, a racionalizálás egy darabig olyan prosperitást teremtett, hogy ennek korszakát jogosan nevezik az amerikaiak „gazdasági csodának“, utána azonban be kellett logikusan következni annak, hogy ez a prosperitás megölte magát a fogyasztót.

Elérték, hogy a kővágó- és csiszológépek annyi munkateljesítményt végeznek ma már egy óra alatt, mint azelőtt 500 óra alatt. Az építőiparban egyetlen gőzlapát 400 munkást tett fölöslegessé. Elektrotechnikában 1919-ben egy munkás 75 izzólámpát készített naponta, 1920-ban már egy munkás 73.000-et. Vasöntödékben 7 munkás végzi azt, amit eddig 60 munkás és a kohók üzemtartásánál 42 ember munkateljesítményét éri el 1 ember. A gyufagyártásban az új gépek

a munkások 20 százalékát tették fölőlegessé. A távirókészülékek tökéletesítése rengeteg sokszorosító és leíró munkaeőt tett nélkülözhetővé. Az összeadó-, pénzváltó-, kamatszámító gépek a bankhivatalnokok nagy tömegének szájából vették ki a kenyeret. A vasutaknál elbocsátották az alkalmazottak egy részét, mert automatikusan el lehet végezni a vonatrendezést. Mind több és több kereső ember válik fölőlegessé az automata fényképező, diktáló-gépek tökéletesedése következtében is. A cipőgyártásban 1932-ben 80.811 munkás ér el ugyanolyan munkateredményt, mint 1929-ben 202.190 ember. A legnagyobb a fejlődés az autógyártásban. A detroiti autógyárakban például 1930-ban a teljesítmény kétszeresére emelkedett, ugyanakkor tíz százalékkal csökkentették a munkások számát.

Ez a fejlődés tehát a munkások nagy tömege kezéből ütötte ki a munkát. Másik következménye ennek, hogy mindinkább feleslegessé válnak a tanult munkások és például ma már a szivargyártásból teljesen kiszorultak Amerikában a tanult férfimunkások, helyükbe a tanulatlan női és gyermekmunkások léptek, így Filadelfiában a szivargyárakban a foglalkoztatottak 90 százaléka nő és gyermek.

E fejlődéssel együtt járt a standardizálás, a szériatermelés, ami ugyancsak fölőlegessé tett rengeteg embert a munkában, a szétosztásban és az elárúsításban. Ma például a régi 210-féle üveg helyett csak 20-félét, 780-féle vetőgép helyett csak 29-et, 446 mosógép helyett csak 18-at, 175-féle autókerek helyett csak 24-et, 1000 nemezkalap-színárnyalat helyett csak 9-et, a szüreteléshez használt 78-féle kosár helyett csak 14-félét, 40 kórházi ágytípus helyett csak 1-et, 312-féle borona helyett 76-ot, 67 téglafaj helyett csak 4 típust gyártanak, ötven iparcikkben 73 százalékkal csökkent a típus.

Ez a fejlődés nemcsak Amerikára vonatkozik, hanem az egész világra, ellenben Amerikában szédületesen gyors ez a tökéletesedés s Németország kivételével a világ többi nemzetei csigalassúsággal kullognak Amerika után. Ezért tehát hasonlíthatatlanul több embert tett munkanélkülivé Amerikában a technika fejlődése, a racionalizálás, a standardizálás, a munkamegosztás és az a módszer-tökéletesítés, amely kihasználja az embert utolsó lehelleit, idegei végső megfeszítéséig, mint Európában. Németország követi vágató iramban Amerikát.

A fejlődést pedig nem lehet megállítani. A gőzlokomotívot sem törték össze a fuvarosok kedvéért és a szövőgépet sem azért, hogy a takácsok kenyerét biztosítsák. Elért eredményeket nem lehet sutba dobni és a fejlődés iramát sem lehet megállítani. Az igények fokozása, a nagyobb jólét, kihasználatlan területeknek a civilizáció áldásaiba való bevonása, munkaidőszállítás és sok más gazdasági törvényszerűség orvosolni fogja azokat a sebeket, amiket a fejlődés ütött a munkanélkülivé vált tömegeken. Ez a kiegyenlítődés azonban hosszú és keserves idő dolga lesz. Elvitathatatlan áldása viszont ennek az, hogy a nagy tömegeknek a fejlődés okozta olcsóság az élet olyan kényelmét, olyan magas standardját, az igények olyan fokozását tette lehetővé Amerikában, mint sehol a világon. Ezért van még az egyszerű munkáslakásokban is központi fűtés, hideg-meleg víz, fürdőszoba, rádió, telefon s ezért van az egész világ telefonállomásainak 64 százaléka az Egyesült Államokban, az egész világ autóinak pedig 81 százaléka.

Nem megoldás, csak némi enyhítése a munkanélküliségnek az, hogy most már nemcsak a jótékony egyesületek, de a városok — sőt burkoltan, közvetve az állam is — segíyezi a munkanélkülieket, még pedig vagy pénz- és természetbeni adományokkal vagy azáltal, hogy szükségmunkákkal kereseti lehetőséget nyújtanak. Pedig ez ellenkezik az amerikai felfogással. Amerikában ugyanis éppúgy nincs társadalombiztosítás, mint ahogy kevés kivétellel nincs nyugdíj sem. Amerikának az az elve, hogy segíts magadon és az az elve, hogy jól

megfizeti a munkát, de csak a munkát, mert értéket csupán a munkateljesítmény jelent. Annyira szélsőséges ebben, hogy például Ford könyvében kikelt a jótékonyág ellen is. Szerinte ugyanis még a nyomorék ember és a gyengeelméjű is felhasználható bizonyos munkára, nem lehet tehát őket alamizsnával, ingyenes eltartással a dolgozó társadalom heréivé tenni. Ford szerint a jótékonyág csak tehetetlen aggastyánokkal és munkaképtelen betegekkel szemben indokolt némileg, egyébként immoralis és gazdasági szempontból veszedelmes. Az amerikai társadalom ennek ellenére is nagyon jótékony: meglepő, hogy sehol sem olyan megértők, jók és könnyűkezüek az emberek, mint a materializmus e birodalmában. Az amerikai közszellem azonban nem engedte, hogy a jótékonyág, ami az ő szemükben egy a munkátlanság honorálásával, intézményesen bevonuljon az állami életbe.

A társadalom jótékonyága gigászi méretű s ezt az államok, a szövetségi kormány is támogatja. Hogy mennyi pénzt osztottak szét egyházak, társadalmi egyesületek a nyomor enyhítésére, azt még körülbelül sem lehet megállapítani. A Washingtonban székelő segélybizottság, amely Walter S. Gifford és Owen D. Young vezetése alatt áll, 131 városban körülbelül 40 millió dollárt gyűjtött össze és osztott ki munkanélküliek között. A newyorki munkanélküliek segélyalapja például 18 millió dollárral segélyezte a legnagyobb nyomorban lévő munkanélkülieket. 90.000 munkanélküli kért január végéig segítséget ebből az alapból s köztük 152 foglalkozásiágbeliek szerepeltek, még pedig szép számmal az úgynevezett „fehér gallérosok” is. Ugyancsak New-Yorkban a Public Welfare karácsony tájkán ötmillió dollárt adott át a rendőrkapitányságoknak, hogy osszák szét a nyomorogók között, ugyanekkor egy bizottság Jesse J. Straus elnöke alatt egy 3,250.000 dolláros alapból utalt élelmiszerjegyeket. Rengeteg az ingyenkenyér-bolt, máshol öt centért adnak ebédet és sok jótékonyági étterem egy centért ad egy ételfogást. Nagyban-egészeben ilyen arányokban folyik a segélyezés Amerika többi városaiban is.

Sok a szükségmunka is. New-York város például legutóbb 15 millió dollárt szavazott meg, hogy a munkanélkülieket foglalkoztassák s ehhez ugyanennyit adott a kormány is. Utakat építenek, parkokat, nyilvános golf-pályákat és picnic-groundokat alapítanak. Az Emergency Work Bureau háromhetes munkaalkalmat ad a munkanélküli családfőknek s ebből február végéig több mint 30.000 ember részesedett. Egy másik newyorki alap 16.000 embernek adott szükségmunkát. Az államok, a városok sok ilyen munkaalkalmat létesítenek.

A munkásszervezetek társadalombiztosító felállítását s munkanélküliség esetére való törvényes biztosítást követelnek, ez azonban nem fog sikerülni, mert — pénzügyi akadályai mellett — gyökeresen ellenkezik az amerikai gondolkodással. La Folette és Corrigan szenátorok indítványt tettek, hogy a parlament 1932-re 375,000.000 dollárt szavazzon meg munkanélküliek segítésére. De már a bizottságban 6 szavazattal 2 ellenében kisebbségben maradt a javaslat. Nemcsak a birodalom, de az egyes államok sem mentek eddig bele ezekbe a tervekbe. Wisconsin állam az egyetlen, amelyik törvénybe iktatta, hogy január 1-től kezdve tíz héten át heti 10 dollár segélyt folyósít

azoknak, akik önhibájukon kívül vették el munkájukat. Erre az alapra a munkáltatók a kifizetett munkabérek két százalékát szolgáltatják be; mentesek azok, akik tíznél kevesebb munkást foglalkoztatnak és ahol a munkások heti keresete nem haladja meg a 30 dollárt.

Wisconsin állam tehát a fehér holló: az első, amely törvényes alapra helyezte a munkanélküli segélyt. Nem igen valószínű, hogy példáját a többi államok követni fogják, mert amit megengedhet magának a kis Wisconsin állam, ahol aránylag kevés a munkanélküli, azt aligha tehetik meg a nagyipari államok, ahol óriási a munkanélküliek száma. Különböző is tiltakozik ez ellen az amerikaiak felfogása.

Az amerikai felfogás szigorúan elválasztja az állam kötelességeit a társadalom kötelességeitől. Nem megy abba sem bele, hogy az állam iskolákat tartson fenn s így abba sem, hogy az állam alamizsnákat, munkanélküli jövedelmeket osztogasson. Az Egyesült Államokban azonban a társadalom tudja kötelességét. Nemcsak a gazdag emberek létesítenek óriási kulturális és jótékonyági alapokat, de igen sok kisebb vagyónú ember is végrendekezésében jelentős összegeket hagyományoz egyházaknak, iskoláknak, jótékony egyesületeknek. Sehol nem segítik úgy az egyszerű emberek is egymást üzletben, vállalkozásban, existencia-alapításban, mint Amerikában és még pár évvel ezelőtt a prosperity korszakában alig lehetett a nagyobb városokban koldust látni, de még rongyos gyereket sem, mert a legelső ember bevitte a szegény kis lurkót a legelső üzletbe s felöltöztette. Abban az országban, ahol a nagy munkabérek és a biztosítási üzlet általános elterjedése azt eredményezte, hogy még a legkisebb jövedelmi rendes ember is heti bére 10 százalékát megvonta magától, takarékbba tette, vagy biztosításra fizette s ahol ezért öregségére mindenkinek megvolt a megélhetése, — érthető, ha az amerikai felfogás elutasította az államnak jótékonyági vagy szociálpolitikai tevékenységét.

ÁLLAMHÁZTARTÁSI DEFICIT, A BANKJEGYFORGALOM SZAPORÍTÁSA

Megrendült az Egyesült Államok pénzügyi helyzete is. Kétmilliárd dollár deficittel kell számolnia a szövetségi kormánynak. A pénzügyminiszter tervet készített, hogy a deficitet részben a szövetségi adóknak másfél milliárd dollárral való emelésével, részben kölcsönrel fedezzék. Amerika pénzügyi politikusai okos és belátó emberek, hiszen a Dawes—Young-terv enyhítette Németország helyzetét és amikor ez a terv elégtelennek bizonyult, Hoover erőszakolta ki a moratóriumot. A külföldi adósságok pedig súlyosan érintik Amerikát, a vezető politikusokban azonban van annyi belátás, hogy Amerikát csak az állíthatja talpra, ha engedékenységgel elősegítik a tönkrement európai államok talpraállítását, ha áldozatok árán megindítják az egészséges nemzetközi gazdasági vérkeringést, ha a méltányosság bölcsesége életképessé teszi a megroppant külföldi adósságokat.

Említettem, hogy az Egyesült Államoknak 1931 végén 17*5 milliárd követelése volt a külföldön. Ebből 5*6 milliárddal tartozik Európa, 4*4 milliárddal Kanada, 3 milliárddal Dél-Amerika, 29 millióval Közép-Amerika, 995 millióval Ausztrália és a többivel mások. Nemcsak kölcsön forinafában ment a pénz ki, hanem sok dollár „dolgozik“ is külföldi államokban. Az Egyesült Államoknak kintlevőségei 4415 millió kamatot hoztak, a szövetséges hatalmak 842 millió dollárt fizettek meg. Eddig körülbelül kétmilliárd dollárt vettek amerikai polgárok külföldi bondokon.

E téren tehát Amerikának igen nagy a kára és igen nagy a kockázata. Érthető hát, ez a kérdés izgatja az amerikai közvéleményt. Ame-

rika vesztesége 1931 végén egy kimutatás szerint 1 milliárd dollár dél-amerikai bondokon, 800 millió az európai kormányok által garantált kölcsönökön és 464 millió európai ipari kölcsönökön. Ma már a világ aranyának „csak 35*5%-a van itt és 30%-a Franciaországban.

A nagy megrendülés alaposan segítette az amerikai pénzügyi megindulását. A parlament kénytelen volt az elnök kívánására újabban inegint 2000 millió dollárt szavazni meg, hogy ebből pénzügyi intézeteknek, biztosító társaságoknak, vasutaknak, iparvállalatoknak és kis részben farmereknek adjanak kölcsönt. Ezenfelül még 150 milliót akarnak megszavaztatni, hogy a bezárt bankok receiverjei abból kölcsönt kaphassanak és hogy a betevőket nagyobb kár ne érje. Ez bizonyára jótékony hatású lesz. A képviselőház két szavazat ellenében egyhangúlag fogadta el és a szenátus egy óra múlva már egyhangú felkiáltással tette magáévá.

Jótékony hatású lesz az új banktörvény, az úgynevezett Steagall Glass Bill. E törvény célja az, hogy csökkentse a bankbukásokat, új hitelforrásokat teremtsen, különösen az önálló kis vidéki bankok javára. Ez azért is sürgős, mert az Egyesült Államok déli és nyugati vidékén nem egy helyen már egyetlen bank sem szolvens. A Federal Reserve bankok eddig csak az amerikai kormány kölcsönkötvényeire adhattak lombardkölcsönt, az új törvény értelmében adhatnak a felügyeleti hatóság engedélye alapján részvényekre, jelzálogkölcsönökre is. Ettől az várható, hogy a bankok, amelyek eddig államadóssági címleteket halmoztak, ezután engedékenyebben nyújtanak hitelt.

Ez a törvény rendezi a forgalomban lévő bankjegyek fedezeti arányát is. A kibocsátott bankjegyeknek ezután is 40 százalékgig arannyal kell ugyan fedezve lenni, de a további 60 százalék fedezete lehet nemcsak áruváltó, hanem kincstári váltó is, amiáltal csökkenni fog az aranykészlet felhalmozása. Az Egyesült Államok szabad aranykészlete a múlt nyáron még egymilliárd dollár volt, minthogy azóta sok aranyat vittek ki, ez az aranyalap 450 millióra zsugorodott össze.

Kimondták, hogy szaporítják a bankjegyforgalmat. Ugyanis másfél milliárd dollárt tezaurláltak az utóbbi időben. Az amerikai bankok körülbelül két év óta értékpapírállományuk árfolyamának emelése érdekében deflációs politikát csináltak s ezáltal fokozták a bankjegyek vásárlóképeségét. Sok dollárt tezaurláltak külföldön is. A kormány most két és fél milliárd dollár új bankjegyet bocsátat ki. Ezáltal a bankjegyek vásárlóképesége csökkenni fog, ami a tezaurlást kockázatosabb teszi. Azt remélik, hogy így előcsalogatják a pénzt. A jegybankok ennek következtében megkönnyébbítik a visszleszámitolást és olyan rugalmasságot nyernek, mint az európai jegybankok. Ez a rendszabály csak tizenkét hónapig marad érvényben, azután 2½ milliárd dollárt kivonnak a forgalomból.

Meg kell emlékezni arról is, hogy a mezőgazdaság talán még rosszabb helyzetbe került, mint az ipar. A mezőgazdasági termelést óriási módon fokozták. Különösen nekilendítette a túlermelést a mezőgazdaság mechanizálása, ami emelte ugyan a termelést, de ugyanakkor mind feleslegesebbé is tette az emberi munkaerőt. 1918-ban még csak 80.000 traktor dolgozott az Egyesült Államokban, 1929-ben már 852.000;

\ 1918-ban még 5000 arató-cséplőgép és 1929-ben már 37.000. Egy traktoros kombinált aratógép 2 munkással 200 ember munkáját végzi ma el. A termelés emelkedett, a fogyasztás csökkent, a kivitel reauálódott és hiába kísérleteztek dumpinggal: az az államnak rengeteg pénzébe került, a farmereken azonban nem segített. Az volt a cél, hogy bizonyos árszinten fogja tartani a termelvények árát, a farm-board bizottság azonban elköltött több mint 500 milliót és az árak mégis lezuhantak. Ma már az a helyzet, hogy bizonyos államokban bizonyos gabona, gyümölcs, vetemény, gyapot tenyésztését maximálják és például jelzálogos kölcsönt sem kap sok helyen az, aki nem kötelezi magát, hogy birtoka egyharmadát ugaron hagyja. Amellett időszakonként a gabonát, a krumplit a tavakba hányják, felégetik.

Megkezdődött a bankbukások sorozata. 1927-ben 662 bank bukott meg 194 millió passzívummal, 1930-ban 1345 bank 865 millió passzívummal; 1931-ben több mint ezerre emelkedett e szám. Meg kell azonban állapítani, hogy az igazán komoly nagy bankok

közül egy sem rendült meg. Leszállón a bankbetétek összege két-milliárd dollárral. Az 1931-es évvégi mérlegekben a visszaesés 50 és 70 százalék közön mozog. Óriási károkat okozott a tőzsdéösszeomlás.

A nagy tőzsdéhossz már Coolidge megválasztásával kezdődön és az árfolyamemelkedés apróbb megszakításokkal egészen 1929 novemberéig tartott, amikor egyszerre beütött a mennykő. TeljesTíévig emelkedtek az árfolyamok, még ha közben egyszer-egyszer elő is fordult az árfolyamok esése, sőt zuhanása is, de a fekete napok után a jó papírok mindig visszanyerték régi árfolyamukat és tovább folytatták a lassú, de teljesen biztosnak látszó emelkedést.

Hoover nagy prosperitást ígért, ami megint fokozta a játék kedvet. így hát érhető, hogy óriási tömegek szoktak a tőzsdézésre. Általánossá lett a hit, hogy megtakarított vagyunkákat jól csak papírokba lehet elhelyezni. Elszoktak az emberek attól, hogy takarékbetétbe helyezték alacsony kamat mellett tőkéiket. Leszoktak a kötvényvásárlásról is, hiszen ha a vállalat jó, akkor részvénye éppen olyan biztos, mint kötvénye és a részvényen többet lehet keresni. Még komoly, közgazdaságüag képzett amerikaiak is azt hitték, hogy ebben a prosperitásban nincs megállás és aki erre alapítja számítását, az csak nyerhet. Általános közmondássá lett, hogy

— You can't go short on the Uaited States.

Ami azt jelenti, hogy Amerika ellen nem lehet besszre játszani. Amerika rohamos fejlődése megállíthatatlan. A telkek értéke éppügy emelkedett, mint a vállalatoké. Szédületes volt az árfolyamok felfelé szökkenése, különösen azokban az iparágakban, mint az autó, rádió, ahol ezt a természetes fejlődést az élet diktálta. Mindenki ki akarta hát venni a maga részét a prosperitásból. Az a példa lebegett mindenki előtt, hogy aki a régi időkben telket vett jó helyen vagy jó vállalat papírjába fektette pénzét: rövid idő alatt dúsgazdag ember lett. Amellett Amerika a gamblerek — játékosok — országa, ahol mindenre fogadnak, megjátsszék egyaránt a boxmérkőzéseket és elnökválasztások esélyeit. így indult meg egy hajzás, hatalmas játék a tőzsdéi papírokban is.

A General Electric például 1927 decemberében 135 $\frac{3}{4}$ volt, 1928 decemberében már 200 $\frac{1}{4}$ ez leesett 1929-ben 38-ra, a Hoover-hossz alatt felemelkedett 44 $\frac{7}{8}$ -ra, most pedig 21—23 között áll. A General Motors 1927 decemberében 138-on állott, 1928 decemberében 211 $\frac{1}{2}$ -re emelkedett, azután leesett 1929-ben 33 $\frac{3}{8}$ a Hoover-hossz alatt fél-emelkedett 39 $\frac{2}{8}$ -ra, most pedig 23—23%-en áll. Ez a két kikapott példa is elég annak szemléltetésére, hogy micsoda pusztulás ment ott végbe vagyonokban, értékekben. Az Am. Tel. and Tel. például 1929 decemberében 220-en állott még, 1931 decemberében már csak 187 $\frac{7}{8}$ -on, most pedig 12974-én. A Betlehem Steel például 1929 decemberében 94 $\frac{3}{4}$ -en állott még mindig, 1931 decemberében már 61 $\frac{1}{8}$ -on és most 21%-en. Elképzelhetetlen vagyonok úsztak így el, becsületes tőkék zsugorodtak össze és sajnos ez az összeomlás a lakosság igen nagy tömegeit sújtotta.

A NAGY KÉTSÉGBEESÉS SEM TETTE A TÖMEGEKET RADIKÁLISABBÁ

Európai ember meg sem értheti, hogy amikor ilyen kétségbejítő a helyzet és ilyen tanácstalan a jövő: a tömegek ekkor sem radikalizálódtak. Tiszta és titkos választásnál még a kétségbeesettek és

munkanélküliek nagy tömegei is a két guvemementális kapitalista pártra szavaznak. Amerika népe annyira kapitalista és annyira nemzeti gondolkodású, hogy még ezek az idők sem tudták elhomályosítani józanlátását. Hozzájárul ehhez mindenesetre az, hogy a szakszervezetek nem állanak politikai alapon s azoknak semmi köze a szociáldemokráciához, tehát a szervezetben tömörült munkások érdekeik védelmét nem a szakszervezetekkel kombinált szociáldemokráciában látják. Erősíti a nemzeties és kapitalista gondolkodást minden bizonnyal Amerika demokráciája is. Az a tudat, hogy ott mindenkiből minden lehet és az az optimizmus, amely a lehetőségek e szeretlen birodalmában még a legborzalmasabb helyzetben is uralkodó lényege az amerikai pszichének. Ott, ahol a legszerényebb munkások oly óriási tömegei jutottak jó időkben telkük, részvényeik, pénzüik révén kapitalista sorba, még egy ilyen észvesztő nagy megrázkódtatás sem tudta kiverni belőlük azt a hitet, hogy megint kapitalistákká lehetnek és azt a tudatot, hogy azokká is lesznek.

Az Egyesült Államokban még ma is „idegenek klubjának“ hívják a szociáldemokrata pártot, mert ennek tagjai közt alig akad született amerikai. Oroszok, lengyelek, különösen feltűnően sok lengyel zsidó, németek, osztrákok, olaszok az amerikai szociáldemokrata párt zöme és ugyanezekből kerülnek ki a kommunisták is. Az igazi amerikai alig tud nemzetközivé, antikapitalistává lenni, legfeljebb „rózsaszínűvé“ lesz, de nem lesz vörössé.

Eltagadhatatlan az is, hogy az amerikai nép kevésbé iskolázott politikailag, mint az európai. Jellemző példa erre, hogy a legnagyobb terjedelmű lapok is alig foglalkoznak politikával, az pedig elképzelhetetlen, hogy parlamenti tudósításokat adjanak. Ahol ilyen kicsi az érdeklődés a politika iránt, ott érthető csak meg, hogy a nagy harc a hatalomért állandóan két olyan párt között folyik, amelyik programmban nem tér el egymástól. Prohibíciósok ebben a pártban is vannak, amabban is, liberálisok is, radikálisok is, industrialisták és agráriusok is és ha megkérdézzük az amerikaitól, hogy miért szavaz a demokrata vagy a republikánus pártra, csak helyi vagy személyi okokkal tudja azt indokolni.

Az amerikaiak makacsul ragaszkodnak a két párt rendszerhez, mert azt mondják, hogy kettő elég ahhoz, hogy közülök választani lehessen, három már megzavarná az elhatározás komolyságát. Ezért küzd ott állandóan csak a republikánus párt csak a demokrata párttal. Szocialista képviselő az Egyesült Államok kongresszusába 1920-ban jutott be egy, 1922-ben is egy, 1924-ben kettő, 1926-ban egy, a szenátusba soha egy son és ma már a második ciklusban nincs egy szocialista képviselő sem. Egy radikális farmer-csoport is próbált szervezkedni, 1922-ben i képviselőt és 2 szenátort, 1924-ben 3 képviselőt és 1 szenátort, 1926-ban 2 képviselőt és 1 szenátort tudott csak győzelemhez segíteni: pártnak tehát ők sem számítanak. Az elnökválasztás mindig a republikánus és demokrata jelölt közt folyik le, csupán 1924-ben sikerült a „harmadik párt“-nak is jelöltet állítani La Folette személyében, áld 4,823.000 szavazatot kapott, a republikánusok 15,725.000 és a demokraták 8,387.000 szavazatával szemben.

Amerika úgy belső, mint külső politikájának iránya nagyon sokban függ attól, hogy ki lesz a legközelebbi elnök. Hoover ma népszerűtlen, holott ő volt az Egyesült Államoknak egyik legkiválóbb elnöke. Európai műveltségű, széles látókörű, határozott, nagy gazdasági tudású és mélyebbre látó politikus, aki nagyobb méltányosságot akart diktálni a tönkretett, megszabdalt európai államokkal szemben. Nem az ő hibája, hogy olyan viszonyok közé jutott, amikor még az ő bölcsesége és koncepciók tehetsége sem tudta elhárítani az Egyesült Államok feje felől ezt a világválságot, amelynél szőnyűségesebb még sohasem dühöngött. A nép azonban őt átkozza s őt teszi felelőssé.

A beavatottak nagyon valószínűnek tartják, hogy a republikánusok megbuknak. Ez azonban mégsem bizonyos, mert ha lesz elegendő pénz a fokozott propagandára, ha a választás előtt elő tudnak állani faszínáló ötletekkel, illúziókeltéssel és ennek alátámasztására egypár hónapra látszat-prosperitást tudnak teremteni, akkor könnyen győzhet a republikánus-párt és Hoovert is megválaszthatják, nem is szólva arról, hogyha valójában meg is javulna a gazdasági helyzet. Az amerikai választás tiszta ugyan és titkos, de éppen mert a pártok között nincsenek programmarikus különbségek és mert a politikai kérdések iránt való érdeklődés hiánya nem tette eléggé fogékonyá politikailag a nagy tömegeket, — a választás kimeneteléhez sok olyan tényező is hozzájárul, amilyen sehol máshol. Sok pénzzel különben is irányítani lehet még e tiszta és titkos választást is, mint ahogy azt sokszor kimutatták azok, akik megírták annak a pénznek a szerepét, amely az elnököt választja: „the money that makes Presidents.”

Ismert titok, hogy a nagy vállalatok jelentős összegekkel járulnak a pártok választási kasszájához, még pedig mindegyikéhez, mert nem lehet tudni, hogy melyik győz. Persze az esélyesebbnek többet adnak, a kevésbé esélyesnek kevesebbet. Kérdés, hogy ezek most melyik pártot fogják esélyesebbnek ítélni? A republikánusok valószínűleg Hoovert jelölik elnöknek, de erősen küzd ezért Hiram Johnson kaliforniai szenátor is, aki Hoover külpolitikáját erősen támadta s aki a külföldi kölcsönök ügyében a szenátus vizsgálatát vezeti. Emlégetik Boraht, Butiért, Norist is. A jelölésig több kandidátus is fog jelentkezni. A demokraták közül jelöltségre legtöbbször az esélye Franklin D. Rooseveltnek, New-York állam kormányzójának, aki bátor munkát vezetett a korrupció ellen. Jelölni akarják Al Smithet, New-York volt kormányzóját is, aki a múltkor volt a demokraták jejlötte és aki azért is nevezetes, mert Amerikában eddig még csak protestáns elnökjelölt szerepelt, ő volt az első, akit mégis kandidáltak, holott katolikus s még hozzá bevándorló családból is származik. Fel akar lépni Ritchie marylandi kormányzó, Murray oklahamai kormányzó, Garner kongresszusi elnök és Newton D. Baker, Wilson volt hadügyminisztere, aki be akarja vinni Amerikát a Nemzetek Szövetségébe. Fellép megint Rogers, Amerika cowboy politikus humoristája is minden remény nélkül. Erősen dolgozik Cox lelkész, aki autókon vezette fel Washingtonba a munkanélkülieket, ő mint egy új harmadik párt jelöltje próbálkoznék. Sok munkanélküli híve lesz, de komolyan szóhoz sem jut.

Az amerikai bonyolult és kiszámíthatatlan jelölési és választási rendszer következtében egyáltalán nem lehet kiszámítani, hogy kik lesznek az elnökjelöltek, — még kevésbé, hogy ki lesz az elnök. Magyar szempontból nagy szerencse lenne, ha Borah szenátor jutna az elnöki székbe, aki republikánus, modom ember, bátor és nagytudású. Sajnos azonban aligha fog eljutni a jelöltségig is. Mindenesetre a világpolitika helyzete alig változhatik addig, ameddig Amerikának új elnöke nem lesz.

A választások alig érinthetik azt a kérdést, hogy fenntartja-e Amerika az italtilalmat, a prohibíciót. A demokraták közt több a prohibíció megszüntetésének a híve, mint a republikánusok közt. Igen nehéz ezt a törvényt megváltoztatni, mert az államok háromnegyedének és a parlament kétharmadának hozzájárulása kell. A prohibíció pedig megbukott. Dyer, Missouri állam képviselője például elmondta a parlamentben, hogy az italtilalom kijátszására 220.000 speacasy — titkos kocsmá — működik. Négy milliárd gallon sört gyártnak az országban, a csempészek 2—3 milliárd jövedelmet szereznek. Ryans és Kugler bebizonyították, hogy az italszabadság utolsó évében a szesz- és sörgyártás, szőlőtermés, kereskedelem egymillió emberek adott kenyeret és rengeteg bányásznak, hiszen ebben az esztendőben csak a sör- és

szeszgyárak 2,500.000 tonna szenet használtak fel. A munkanélküliség 2, esetleg 3 millió emberrel csökkenne, ha megszüntetnék a prohibíciót, nem is szólva arról, hogy az állam deficitjét kiegyenlítené az az adó, amit ezek fizetnének, ma pedig adómentesen működik titokban a több mint 200.000 titkos kocsmá, ma nem fizet adót senki a körülbelül 4 millió gallon titokban gyártott sör után és a csempészek 2—3 milliárd jövedelme is elkerüli az adófizetést.

A prohibíció különben is megbukott, mert több mint kétszerannyi embert zárnak el részegség miatt most, mint a „nedvesség“ idején, megkétéfélszereződött az alkoholmérgezések száma és ezenfelül még a szövetségi kormány 40 millió dollárt költ éventéként prohibíós rendészetre ugyanakkor, amikor az italtilalom, ha csak a régi arányokat vesszük is, 882.000 dollár veszteséget jelent szövetségi adóban és körülbelül 1 milliárd dollárt állami adókban.

A prohibíció óta emelkedett a bűnözés is. Es különösen rombol az, hogy Amerika törvényisztelő népe rászokott a törvény rendszeres kijátszására. A prohibíció óriási korrupciót is teremtett és a nagy bandita-szervezetek sohasem létesültek volna, ha nincs a prohibíció, mert hiszen ezek elsősorban csempészszervezetek és csak mellékesen gangsterek is, ha már olyan szépen együtt vannak. Az italtilalom megszüntetése alig remélhető. Legutóbb vetette el a szenátus 55 szóval 15 ellenében a Birgham-javaslatot, amely azt célozta, hogy az egyes államok referendum alapján döntsenek a prohibíció fenntartása vagy módosítása kérdésében. Még a W. E. Hull indítványát sem fogadták el, hogy megengedjék az alacsonyfokú sör gyártását és ezt adóztassák meg alaposan, ami a deficitet csökkentené. Amerika ezekben a kérdésekben nagyon konzervatív.

A TÖMEG HÁBORÚT SZERETNE JAPÁNNAL

Nagyon érdeklí Amerikát az orosz kérdés. Majdnem minden nagy lap rendszeres tudósítót tart Oroszországban. Ott sokkal komolyabbnak tartják az orosz gazdasági terveket és igen nagy a mérnökök és szakmunkások kivándorlása is Oroszországba. Magam beszéltem csoportokkal, akik megmutatták, hogy nagy amerikai bankok garancialevelével vállaltak egy-két-három évre Oroszországban szerződést: fizetésük felét ott kapják orosz pénzben, másik felét a szerződési idő leteltével az amerikai bank fogja kifizetni dollárookban. Nem alaptalan az a köztudat, hogy az oroszországi nagy berendezkedés mögött amerikai érdekeltségek állanak. Azt mondják, hogy legalább húsz év kell hozzá, amíg Oroszország berendezkedik és addig legalább keres az amerikai tőke, enyhül a munkanélküliség. Hogy azután mi lesz — ki törődik most azzal? Hogy a kapzsiság szállítja a szovjetnek azokat a gazdasági fegyvereket, amelyekkel később a legveszedelmesebb csapást éppen az amerikai kapitalizmusra mérhetné?!

A tömeghangulat háborúspárti. A munkanélküliek szinte türelmetlenül követelik, hogy Amerika lépjen fel fegyveresen Japán ellen. Azt remélik, hogy a nehéz ipar nyomban foglalkoztatni tudná a munkanélkülieket és milliók jelentkeznének katonának. A zsold, a biztos koszt, kvártély: az álmok álma. Az elmúlt világháború szörnyűségének nagyszerű amerikai munkáskonjunktúrája él az emlékezetben és ez izgatja az éhes és fáradt fantáziákat.

Japánnak aránytalanul kedvezőbb a katonai helyzete, mert flottáját közletről és gyorsan hadsorba állíthatja, haderejét pedig ugyancsak közletről és gyorsan mozgósíthatja. Ezzel szemben az Egyesült Államok bázisa Japánnal szemben elsősorban Hawaii, másodsorban Manilla lehet és atlantióceáni flottája egyelőre alig jöhet

számításba. Hawaii és Manilla sincs bázissá teljesen kiépítve. Hadserégét pedig Amerika csak igen nagy távolságról és igen nehézkesen viheti harctérre.

Amerika eddig is nagy presztízs-veszteséget szenvedett Japánnal szemben. Amióta alig eresztik be a rendkívül expanzív japáni tömegeket Amerikába, megnehezítik letelepedésüket Ausztráliában és több délamerikai államban is, azóta előzönlötték Mandzsúriát, Koreát s Japán mindenáron életlehetőséget akar biztosítani azoknak az óriási emberfölöslegeknek, amelyek megrekedtek. Japán exportja veszedelmes versenytárs lett Ázsiában, de Közép- és Dél-Amerikában is. Legutóbb a japán gazdasági élet már alaposan befészkelte magát Mexikóba s így az Egyesült Államok legközvetlenebb és legveszedelmesebb szomszédságába.

Amerika eddig mindent lenyelt, pedig nagy politikai és gazdasági érdekeket veszélyeztet Japán előretörése. Ha tehát tűrik Japán erőszakoskodását, megvan a nagy kár és presztízs-csorbulás és erősödik a jövő veszedelme; ha azonban fegyverrel szállana szembe vele és Japán megverné Amerikát, az helyrehozhatatlan veszedelmeiket és károkat jelentene. Annak Amerika nagy birodalmára kiszámíthatatlanok lennének a következményei.

Sohasem volt Amerika ilyen súlyos helyzetben. Sem pénzügyileg, gazdaságilag, sem külpolitikailag. Nagy szerencséje viszont, hogy ez a hatalmas, földrajzilag-gazdaságilag-nemzetileg egységes kontinens-birodalom megrendíthetetlen s hogy több mint 120 milliónyi népe a maga egészséges tradícióival, munkabírásával, gondolkodásmódjával, frissességével, nemzeti érzésével a jövő legnagyobb biztosítéka. Ilyen országot és ilyen nemzetet végzetes katasztrófa nem érhet!

... A washingtoni kongresszusi tagok szobájában nyomtatott, berámázott lap hirdeti, hogy:

— The United States is the Biggest Business in the World. It has 120,000.000 stockholders.

Az Egyesült Államok a világ legkitűnőbb részvénytársasága. 120,000.000 részvényese van. Vagyona megközelíti a 400 millió dollárt; a nép a részvényes és azért választja az elnököt, hogy az jól vezesse a részvénytársaságot.

Ez hivatalos kiadvány! A nagy részvénytársaság meg fogja hát találni azokat a módokat, amelyek visszaszerzik a 120,000.000 részvényes vagyont, megvédi azok érdekeit és bizonyára olyan elnököt fog választani, aki jól is vezeti a nagy részvénytársaságot.

KUN ANDOR

A TÖRVÉNYHOZÓ ÖSSZEFÉRHETETLENSÉGE¹

ATISZTA ERKÖLCS POLITIKÁJA. Elterjedt balhit a magyar közéletben, hogy a politikában lazábbak az erkölcsök, politikai téren szabadabb a járás görbeutakon, sőt vannak olyan korszakok a nemzet életében, amikor egyenesen kötelező a kétszínűség és inkább célravezető a ravaszság, mint az egyenes és becsületes magatartás. De az angol politikai világ tartalma a puritán erkölcsök kvintesszenciája. Ott olyan erőt és súlyt reprezentál a tisztesség, mint a léleknek egyetlenegy vonása sem. Nagy tévedés az, ha nálunk lenézik a politikai élet erkölcsi értékét azzal, hogy lebecsülik az erkölcs politikai hatását.

Macchiavellizmus — amelyet Janin a politikai eszközök iránt való közömbösség tanának nevez — mindig volt és mindig lesz, minden nemzet sorsának intézőiben, azokban, akik erre születtek és más mint csalfa eszközökkel nem tudják előbbre vinni nemzetüket. De ez csak egészen kivételes jelenség minden nemzet életében. Ha máshol célravezet, nálunk ez a legkevésbé alkalmas eszköz a közélet irányítására. A magyar nép nyílt, egyenes és becsületes és elvárja vezetőitől is, hogy azok legyenek, noha tréfásan úri huncutságnak nevezi a politikát. Van valami nemeziszerű jelenség abban, hogy azok, akik hitszegők és árulók voltak a magyar politika világában, a legnagyobb tehetség mellett sem tudtak eljutni a legmagasabb polcra. Akik álmakon jártak és nemtelen eszközökkel dolgoztak, azoknak pályája többnyire derékon tört ketté a legmerészebb magasbaívelés ellenére is. Látjuk, — nem egy példát idézhetnénk erre az utolsó évtizedek történetéből — hogy ritka tehetséggel megáldott és egyébként vezérszerepre hivatott férfiak nem képesek kezükbe venni azt a marsallbotot, amelyet életük végéig a tarsolyukban hordanak pusztán azért, mert múltjuk tele van kétszínűséggel és a hazugságnál rosszabb féligazsággal. Sehogy sem hisznek nekik a maga egészében hiszékenyek hitt magyar, mert semmit sem képes olyan kevéssé megbocsátani, mintha egyszer választott vezére hitében megcsalta. Nálunk igazi, maradandó és örökértékű hatása a nemzetre mindig csak a tiszta erkölcs politikájának volt.

TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK. Deák Ferencet nemcsak törvénytudásának teljessége, logikájának acélossága és ékesszólásának fényette igazán nagygyá, hanem puritán egyszerűsége. Csemátony Lajos

¹ Új összeférhetlenségi törvényjavaslatot nyújtott be a képviselőházba Zsitvay Tibor igazságügyminiszter folyó évi március hó 1-én. Időszérűnek tartjuk e cikk közlését, amelynek írója, szerkesztő-bizottságunk kitűnő tagja, a háború előtti országgyűlés állandó összeférhetlenségi bizottságának előadója volt. *A szerk*

közbeszólása, hogy „a miniszternek nem illik gazdagodni, mikor az ország szegényedik“, a politikai élet alapvető követelményét mondta ki. Még ma is emlegeti a nép Irányi Dánielt, aki 5 forintos képviselői napidijából hónaposszobában éldegelt és élete példájával a nemzet szívébe költözött.

A magyar nemzet mindig hű volt önmagához. *Semper idem*. Voltak mindig és vannak ma is, akik a régi jó időket visszasírják és úgy állítják oda a sivár jelent, mind paródiáját a dicső múltnak, mint amelyben egyre jobban hanyatlanak az erkölcsök, züllik a magyar becsület és pusztul a tekintélye minden intézménynek. Ezek a jeremiádák visszatérő refrénjei a magyar történelem különböző korszakainak. A *laudator temporis acti*: a múlt idők dicsérője minden időben megtalálható nálunk.

Alig volt pár éves a parlamentarizmus, amikor Horváth Lajos, az első összeférhetlenségi javaslat előadója 1874 június hó 24-én így siránkozott bevezető beszédében: „Nem lehet tagadni, hogy a Ház tekintélye napjainkban tetemesen szenvedett, a Ház tárgya volt nem egy megtámadásnak. A vádak közül kimagaslik azon vád, hogy a Ház több tagja a végrehajtó hatalom lekötelezettje és hogy a Ház tárgyalásaiban a szavazatok arányát megzavaró mértékben az önérdék is érvényesül.“ Az összeférhetlenség szabályozásának sürgős szükségét ezekkel a markáns szavakkal okolja meg: „Erre, ha valaha, úgy ma van szükség, midőn a szigorú erkölcsök kultusza, fájdalom, hanyatlásban van és a társadalmi és politikai morál követelményeire nézve aggasztó fogalomzavar kezd mutatkozni.“ Magában a javaslatra vonatkozó bizottsági jelentés szövegében pedig megtaláljuk már akkor az álláshalmozás ellen emelt kifogást: „A képviselői állás egymaga is igénybe veszi a képviselő összes szellemi erejét s azon képviselő, aki közszolgálatban áll, csak kivételesen lehet azon kedvező helyzetben, hogy kettős kötelességének teljesen megfelelhessen, pedig a mulasztás itt és ott mindig a közügyek rovására esik.“ Az álláshalmozás — úgy látszik — már abban az idilli korszakban is szemet szúrt. Ezt bizonyítja már a közhivatali és képviselői összeférhetlenségi javaslat tárgyalása alkalmával bejelentett különvélemény indokolása. A javaslat előadója Szilágyi Dezső volt, a különvéleményé Molnár Antal, aki 1873 március hó 16-án többek közt ezzel okolta meg álláspontját: „A fő, az irányító nézőpont, melyből az inkompatibilitási törvény megalkotásánál ki kell indulnunk, nem lehet egyéb, mint a képviselőház ellenőrzési képességének emelése, függetlenségének megóvása. A másik figyelembevételt kívánó tekintet, hogy az állások összehalmozása kárára válnék magának a közügynek, nem annyira elvi, mint inkább gyakorlati jelentőséggel bír.“ Ugyancsak az első összeférhetlenségi javaslat — a későbbi, 1875. évi I. törvénycikk — tárgyalásakor, amikor a keleti vasút építésének a botránya kitört és a határőrvidéki erdőknél elkövetett visszaélésekről szóló hírek felmerültek, a támadásokról ezt mondotta a nagytekintélyű Horváth Lajos: „A képviselőház nem ignorálhatja a közvélemény ily nyilvánulásait, legkevesebbé akkor, ha azok tévesek. A Ház a közvéleményből meríti éltető erejét és annyit ér, amennyit felőle tartanak. Ha elvesztette a közbizalmat, megszűnt

létezésének erkölcsi alapja; mely azon hatásban áll, melyet az ország népre gyakorolni tud.“

A KÖZVÉLEMÉNY ÉLTETŐ EREJE. Van abban a vádban valami igaz, hogy a képviselőház és a közvélemény eltávolodott egymástól. Miért távolodott el? Nézzünk egy kissé mélyére ennek a kérdésnek! A megigazulás útjának első etappja a vallomás. Általános szokássá vált üres szóbeszédnek bélyegezni minden gyanúsítást, amely a közélet terén szerepet vivők közéleti tevékenységét körülsuttogta. Elnémult az érzékenység, amely azelőtt a legkisebb mendemondára reagált a lelkekben. A háború után következő évek közléte nem volt sem jobb, sem rosszabb elődjénél, de valamiféle — erkölcsi apátia — veszedelmes bacillusai szállingóztak a levegőben és marazmusszerű hangulat ülté meg a kedélyeket. „Nem érdemes törődni vele“ — ez volt a felelet minden vádira és — fájdalom! — ez ma is. Lényegesen leszállott a párbajok száma, de nem az „istenítélet“ lenézése, hanem az érzékenység hiánya miatt.

Trianoni egykedvűség ölmos köde fekszik reánk és valahogyan nem érezzük eléggé szent hivatásunkat, amely nem merülhet ki abban, hogy — nem vagyunk összeférhetetlenek. Nem elég passzívnak, — aktívnak kell lennünk! Hiszen minden egyéb csak ezután következik. Ha tiszta a közélet, akkor... akkor kezdődik az igazi munka; rajta, cselekedjünk, alkossunk és mutassunk világító példát a közvéleménynek, emeljük fel a népet! Nem lesz visszhang nélkül a kiáltásunk, nem marad hatás nélkül a példánk. „A közvélemény éltető ereje“ reagálni fog és újabb tettekre sarkal. Milyen tettekre?

IGEHIRDETÉS ÉS PURIFIKÁCIÓ. Milyen tettekre sarkal benünket a közvélemény? Tettekre, amiket elmulasztottunk! Mulasztásaink sorában első: az igehirdetés elmaradása. Kötelességünk lesz a jövőben: a trianoni romokon tántorgó nemzedéket megerősíteni hitében. Mert a feltámadás igéjét sem harsogtuk eléggé a fülébe, a szívébe. A morálprédikáció quantité négligeable volt, amely felett mosolyogva tértek napirendre az erre hivatottak. Pedig a törvényhozó hivatása nemcsak a nevében rejlik, hanem a nemzeti jövő kialakításában, aminek leghatásosabb eszköze azoknak az erkölcsi elveknek a lelkekbe való átvitele, amelyeknek varázslatos ereje egyedül képes újjáteremteni az országot. A vezérmotívum az legyen: különbeknek kell lennünk, mint voltunk és túl kell szárnyalnunk szomszédainkat, hogy feltámadhassunk! Ezt a vezérmotívumot az egész nagy politikai zenekar minden hangszere pártkülönbségre való tekintet nélkül vegye át, ölelje fel és zengesse végig az egész kis csonkaországon át! Mert értsük meg már végre: mindenféle válságunk között leg súlyosabb az erkölcsi válság! Ebből kell kiragadnunk a nemzetet, — nem hipokrita jelszavakkal és nem a közéleti tisztaság pusztá hirdetésével, amely sokszor csak azért hangzik el, hogy tisztábbaknak látszassunk. Hányan vannak, akik abból élnek, hogy mások közléte nem tiszta és abban a biztos tudatban lépnek purifikáló akcióba, hogy a közvélemény „pereat“-kiáltásától való félelem miatt nem meri senki

védelmesni azt, akit ezen a címen megtámadnak! Hányan vannak, akik tüzet kiáltanak és — gyújtogatnak! Modem Mucius Scaevolák, akik a mások jobbát égetik el. Az új idők másik típusa a ma Horatius Coclese, aki az összeomlott hídról mást ránt a folyóba, hogy a hátán kiússzék és a magasba jusson. És hányan vannak, akik ma sem hallják meg a purifikáció jelszavát, ma sem érzik át a megigazulás helyességét, ma sem értik meg az erkölcsi javulás kategorikus imperativusát! Vannak, akik a tisztulási folyamatot futó szélrohannak ítélik: megrázza kissé a fákat, amelyeken mosolyogva üldögélnek azok, akik szép csendben megvárják, amíg a szélroham elül; addig pedig a közéleti erkölcsök hangos hirdetésének paraventjával védekeznek. A purifikációt magát alkalmi cikkek tartják egyesek, mint a kormosüveget napfogyatkozáskor. Annyira nem veszik komolyan a purifikációs törekvéseket, hogy nyíltan vigasztalják egymást: nem soká tart már e divat-örület időszaka. Annyira elhatalmasodott ez a közöny, annyira úrrá lett éveken át a lelkeken a teljes érzéketlenség ez eszmék hirdetése iránt, hogy nem veszik észre, hogy ez a természetes, ez a normális, amit a közvélemény most kíván, és az erről való megfélekedezés bűn a nemzet ellen, amely előbb-utóbb keservesen megbosszulja magát. A szellemi és erkölcsi színvonal emelése: ez legyen legfőbb törekvésünk! Maga a nép is szomjúhozza ezt, ami legnagyobb áldás szomorú hazánkban. Legfőbb feladatunk az, hogy éreztessük meg a közvéleménnyel komoly akaratumkat a purifikálásra. Ez nem szolgál meghunyászkodás a demos előtt, hanem az igazság becsületes keresése, ha azt a közvélemény képviseli. Igazi életcélunk: a szellemi és erkölcsi erők legteljesebb kifejtése a nemzet nagy jövőjének szolgálatában.

POLITIKA ÉS ETIKA. Herczeg Ferenc írja valahol: a Balkán ott kezdődik, ahol az eltussolás. Én meg azt mondom: a Balkán ott éri el a csúcspontját, ahol a porhintés kezdődik. Ahol erkölcsöt hirdetünk, anélkül hogy hinnénk benne. Ahol purifikációt írunk a zászlónkra csak azért, hogy lássák, hogy becsületesek vagyunk. Ahol port hintünk a nemzet szemébe, hogy tisztáknak lásson bennünket. Kant szerint a jóakarát abszolút jó, akár van hatása a világban, akár nincsen. Ennek csak egy képzeleti világban van meg a kellő értéke. A politikában — különösen a magyar politikában — ez nem elegendő. A nemzeti lét értékelmélete többre kötelez: hangsúlyoznunk kell, hogy cselekedeteink zsinórmértéke a jog és az erkölcs, de célja boldergabbá tenni ezt a nemzedéket. Alá kell húznunk tetteink teleológiai jellegét és azoknak nemcsak intuitív, idealisztikus képét kell meglát-nunk, hanem utilitárius hatását is a nemzeti közélet fejlődésére. De gondolnunk kell arra is, hogyha igaz lenne az, hogy a cél sokszor szentesíti az eszközt az ember kezében, sohasem avatja szentté magát az embert, aki ez eszközzel él magasabb célok érdekéből. Azoknak az etikai fogalmaknak, parancsoknak és tilalmaknak, amelyek bennünket köteleznek, lépéseinket irányítják, egy világítótorony magasságából a villanyos transzparens fényével kell átvilágítaniok a határokon, hogy a megszállt részekben élő sorstestvéreink érezzék a magasabb

erkölcsi eszmék vonzó varázsát. Csak kulturális és erkölcsi túlsúlyunk együtt biztosíthatja számunkra a feltámadást. Egy magasabbrendű etika törvényének erejével érvényesülni fog előbb-utóbb a mi nemzeti igazságunk. A revízió eszméjének diadala a tiszta erkölcs ragyogó ösvényén át várja a nemzetet.

A RÉGI ÖSSZEFÉRHETETLENSÉGI TÖRVÉNY. Ha a törvényhozó hivatása az, hogy a világítótorony szerepét töltsse be, akkor vigyáznia kell arra, hogy az a torony elég magas legyen, — alapja ne nyugodjék süppedékes, mocsaras talajon, amelynek kipárolgó gáza lidércfényvel vezeti félre a tenger tévelygő utasait, — és harangja tiszta ércből legyen öntve, amelybe salak sose vegyüljön! Mert nem győzöm eléggé hangsúlyozni: nem elegendő az, hogy a törvényhozó összeférhetetlen ne legyen! Ezt a célt már a régi, ma érvényben levő törvénnyel is elérhetjük. Hiszen ez ellen a törvény ellen egyetlenegy hang sem emelkedett eddig. Széli Kálmán, Szilágyi Dezső, Polónyi Géza, Tisza István, Horánszky Nándor, Ugrón Gábor és hasonló politikai egyéniségek oroszlánckörmének nyoma rajta van ezen a törvényen. Mindössze Nagy György és Eitner Zsigmond tett indítványt a múltban a törvény kiegészítésére — nem módosítására —, mely szerint képviselő megbízatása alatt és megbízatása megszűnésétől számított egy éven belül ne legyen kinevezhető semilyen állásra vagy hivatalra és hogy címet, kitüntetést vagy rendjelet ne lophasson. Ezenkívül csak Szmrecsányi György tett indítványt, de öneki már az eljárási rész ellen volt kifogása: azért kérte a törvénynek nem módosítását, hanem eltörlését, mert bizalma — úgymond — megrendült az ítélőbizottság igazságosságában.

A közelmúltban Hunyady Ferenc gróf fejezte ki azt az óhaját, hogy a törvénynek anyagi részét is módosítsa a törvényhozás, mert ő csak kerettörvényt kíván, amely ne kösse meg semmi irányban a teljesen független bíróság kezét; a részletek taglalásába talán ezért nem bocsátkozott, egyedül azt hangoztatta, hogy pénzbüntetéssel sújtaná azt a vállalatot, amelynek érdekében eljár a törvényhozó. Nézetem szerint a harmincéves törvény teljesen megérett a revízióra. Nemcsak azért, mert tele van anakronizmussal: az értékek koronában vannak megállapítva, az egyik szakasz meghatározása szerint: „kormány“ alatt úgy a magyar, mint a közös miniszterek értendők, — hanem azért is, mert egy emberöltő telt el a törvény keletkezése óta, de egy évszázad eseményeihez képest is túlsók esemény történt azóta, megváltozott a helyzet, több a tehetség, gazdasági és pénzügyi tehetség, nem kell annyira félnünk attól, hogy egy szigorú törvény kizárja az igazi tehetséget a parlamentből, mert akad helyette más, aki szívesen lemond arról, hogy összeférhetetlen legyen, cserébe azért, hogy törvényhozó lehessen és hazájának nagyobb és maradandóbb szolgálatokat tegyen; a képviselőnek jobban kell ma törődnie a néppel, ami idejének nagy részét elfoglalja, nem ér rá más állást is betölteni, függetlenebbnek is kell lennie, hogy jobban odaadhassa magát a nemzet érdekei önzetlen szolgálatának. Több az összeférhetetlenségi eset, új esetek vannak, sokkal súlyosabbak és bonyolultabbak, amelyeket az új élet teremt.

A választójogi és egyéb törvények szétszórta módosították és kiegészítették a törvényt; mind e rendelkezést most egységesen kell kodifikálni. Új jelenségeket vetett fel a haladó világ: ha csőd helyett vagyontalansági eskü alá veti magát a képviselő, indokolt-e őt összeférhetetlennek kimondani, mert hiszen helyzete ugyanaz, mintha csődbe került volna? Mi történjék azzal a törvényhozóval, aki titkos alapból tiszteletdíjat kap a vállalatoktól, amelyek legújabbban rendelkezési alapot kreáltak? Vagy juttatást kap titkon a kormány valamely tagjától? Mi legyen azzal a miniszterrel vagy államtitkárral, aki erre és az összeférhetlenségi törvény egyéb kijátszására segédkezést nyújt? Mennyiben változott meg e függőségi viszony: a bank függ-e a kormánytól vagy megfordítva, — a képviselő a banktól vagy a bank a képviselőtől mint a törvényhozás tagjától, aki látszat szerint mint igazgatósági tag vagy egyébként függő viszonyban levő a bank szolgálatában áll? Ezeket a kérdéseket az új összeférhetlenségi törvény van hivatva megoldani, amelynek tető alá hozását az egész ország egységes közvéleménye sürgetően követeli.

VILÁGÍTÓ PÉLDÁK, AMELYEK AZ ÚJ JAVASLAT INDOKOLÁSÁBÓL KIMARADTAK. A most benyújtott törvényjavaslat a történelmi előzmények egész sorozatát közli és nagyszabású fejtegetések keretében ismerteti azokat a javaslatokat, amelyek eddig az összeférhetlenség ügyének szabályozása terén napvilágot láttak. Nagy sajnálatomra ez előzmények között nem találtam az 1848. évi országgyűlés figyelemreméltó aktusait, amelyek ragyogó példái annak, hogy ősünk milyen bölcssek, milyen előrelátók és milyen puritán lelkűek voltak törvényhozó kötelességük gyakorlásában. Ezeket az indokolásból véletlenül kimaradt történelmi előzményeket, amelyek között a legelső kísérlet az összeférhetlenség szabályozására megtalálható, minden kommentár nélkül ide iktatom. „Országlár“ szó alatt miniszter értendő.

„Törvényjavaslat

a népképviselőség s közhivatalnokoskodás egybe nem férhetéséről.

1. §. Országos vagy más közhivatalnok, akár közigazgatási, akár bírói téren legyen alkalmazva, egyszersmind képviselő is nem lehet; — kivéven egyedül az országlárokat, kiknek, ha képviselővé nem választatnak is, a hazban nemcsak ülésük, de felvilágosító szavuk is van.

2. §. A képviselőül választott országlár csak hivatalbeli fizetését kapja, a képviselőt illető napidíjt és szállásbért pedig nem.

Ágoston József s. k., borsod-dédesi képviselő.^{tc}

(Lásd: 1848. évi nemzeti gyűlés 102. számú irományát.)

Ugyanezen nemzeti gyűlés 104. számú irományában olvasható:

„Törvényjavaslat

arról, hogy a képviselők egyéb hivatalt ne viselhessenek.

1. §. A törvényhozó és végrehajtási hatalmának egymástól leendő tökéletes elkülönítése tekintetéből, és mivel képviselő más hivatalnak képviselősege mellett kellőleg meg nem felelhet, — sem kormány-, sem más hivatalt képviselő nem vihet.

2. §. Hogy azonban emiatt vagy vagyontalanabb osztálybeli hivatalnokok, kik magukat s családjukat fizetésükből táplálják, az ország-

gyűlésnek hosszabb vagy rövidebb ideig tarthatásától feltételezett, s így bizonytalan összegre mehetőapidíjak miatt bár a nép bizodalját bírva a képviselőség el nem vállalására, ön s családjuk fenntartása iránti tekintetből kényszerülve lehessenek —s nehogy ezáltal a képviselőség elvállalhatása, melynek egyedül a nép bizalmán kell alapulni, a vagyonságtól legyen feltételezve a képviselők ezentúlapidíjak helyett bizonyos évi fizetést fognak kapni.

Beadja:

Halász Boldizsár s. k., pest-dabasi képviselő.“

AZ ÚJ ÖSSZEFÉRHETETLENSÉGI JAVASLAT. A ma érvényben levő összeférhetlenségi törvény 29. §-a elrendeli, hogy a főrendiház tagjaira nézve az összeférhetlenségi javaslat „1902. év vége előtt előterjesztendő.“ Ez mai napig nem történt meg. Az új javaslat ezt a kérdést megoldja: felöleli a felsőházat rendelkezéseinek jogkörébe azzal az óvatos mérséklettel, amely az egész elaborátumon végigvonul.

Az új javaslatnak részletes taglalása, a szakaszok kritikája és egybevetése, az itt szabályozott kérdések jogi fejtegetése jogászilagok méltó tárgyaként jogtudományi revübe kívánkozik. Én itt csak azokat a fontos újításokat óhajtom ismertetni, amelyekkel az új törvényjavaslat úgy az általa felölelt kérdések új rendszerbefoglalása terén, valamint az élet által produkált új esetekre és a megváltozott helyzetre vonatkozólag hatalmas lépéssel viszi előre az összeférhetlenségi jog körül kijegecesedett jogrendszert.

A javaslat az összeférhetlenség eset-csoportjait öt fejezetben foglalja össze. Ezek: összeférhetlenség a közszolgálattal, más foglalkozásokkal, államtól nyert kedvezményekkel, közbenjárással és a Házban tanúsított viselkedéssel.

A köztisztviselő ezután csak akkor léphet fel képviselőnek hatósága területén, ha abban a kerületben a választás előtt három hónappal megszűnik működése. Ha megválasztják képviselőnek, azonnal nyugalomba kell őt helyezni, vagy ha még nem nyugdíjképes, úgy végkielégítéssel végkép felmenteni. Ha nem választják meg, úgy két éven belül azon a hatósági területen, ahol jelölt volt, tisztviselőként nem alkalmazható. Képviselőt képviselői megbízásának tartama alatt és megbízása megszűnésétől számított két éven belül csak számszéki elnöknek, főispánnak, követnek, kormánybiztosnak lehet kinevezni és olyan állásra, amely vele összefér, — az erre vonatkozó jogszabályok nagyjában megegyeznek a ma érvényben állókkal — vagy amely felsőházi tagsággal jár.

A felsőház tagja bármely hivatalra alkalmazható; viszont minden köztisztviselő, ha a felsőház tagjává lesz, megtartja állását, hacsak speciális törvény mást nem rendel.

Fegyelmi eljárást indítani az országgyűlés tagja ellen közszolgálati minőségéből folyóan csak a mentelmi jog felfüggesztése esetén lehet; a megkeresésre illetékes a fegyelmi eljárás elrendelésére jogosult hatóság. Hiányt pótol ez a rendelkezés, amelynek szüksége a közelmúltban volt érezhető és alkalmas arra, hogy a kifejlődött gyakorlatot megerősítse és alátámassza.

Közszolgálatnak tekintendő minden fizetési állás az államnál,

törvényhatóságnál vagy községnél, továbbá minden intézménynél, amely felerészben ezek tulajdonában van, és alpnál és alapítványnál, amely kezelésükben áll; — irreleváns az, hogy a képviselő e fizetéséről lemondott. A felsőházi tagoknak csak a választott kategóriája számára tilos a kormány kinevezésétől vagy jelölésétől függő javadalmazott állás vagy megbízás elfogadása. De minden felsőházi tag és minden képviselő számára tilos hivatása körében vállalt ügyben vagy díjazásért bármely ügyben a Házban felszólalni, tilos továbbá: felelősszerkesztői vagy kiadói állást időszaki lapnál elvállalni, ez utóbbi működésükre mentelmi joguk védelme nem terjed ki. Aki ez ellen vét, összeférhetetlen helyzetbe jut; hasonlóképpen az országgyűlés minden tagja, aki nyereszkesedésre irányuló vállalatnál, amelynél korábban nem működött, igazgatósági, felügyelőbizottsági vagy más javadalmazott állást elfogad, feltéve, hogy gazdasági téren korábban hivatásszerűen nem működött, tehát megállapítható, hogy a megbízást csak az országgyűlési tagságra való tekintettel nyerte, még ha ezzel kapcsolatos illetményei felvételéről le is mondott volna.

Ugyancsak összeférhetlenségi helyzetbe jut az a miniszter vagy államtitkár, aki olyan vállalatnál vállalt működésének megszűnése után öt éven belül állást, amely az ő hozzájárulásával keletkezett vagy jutott valamely joghoz, kedvezményhez vagy szerződéshez, még ha ez állásával járó illetményeiről le is mondana.

Az érdekeltégi összeférhetlenség csak a képviselőkre és a választott felsőházi tagokra terjed ki; ezek jutalmat, kegydíjat és segélyt az államtól nem kaphatnak, sem olyan hasznot hajtó jogot vagy vagyoni kedvezményt, amelynél az eljáró hatóság kedvezménye szerepet játszhatott; az állammal szerződéses vagy üzleti viszonyban nem állhatnak, hacsak a jogszabályok lehetővé nem teszik minden érdekeltnek előre közzétett feltételek szerint e viszonyba vagy összeköttetésbe lépés lehetőségét. Szerződést, jogot vagy kedvezményt nemcsak az országgyűlés tagja a maga személyében, de a házastársa vagy a törvény megkerülésének céljából egyenes ági rokona sem kaphat, de nem kaphat olyan vállalat sem, amelynek egyharmadrészben tulajdonosa vagy igazgatósági tagja vagy más fizetett alkalmazottja az illető országgyűlési tag.

A javaslat érvényteleneknek nyilvánítja az összeférhetlenséget eredményező szerződéseket, ami egyik legfontosabb biztosítéka annak, hogy a jövőben mindenki óvakodni fog ilyen szerződések kötésétől. Az országgyűlés minden tagja összeférhetlenségi helyzetbe jut, ha a kormányzati vagy közigazgatási hatóságoknál anyagi előnyért közbenjár, — ha nem azért jár el, de eljárásának oka, célja vagy módja a köztisztességbe ütközik, vagy ha bár ellenszolgáltatás nélkül bármilyen csekély anyagi érdekét reprezentáló ügyben más érdekében eljár, kivéve, ha ez a más erkölcsi testület, vagy ha eljárása a hadigondozottak érdekében történik. Ezzel a rendelkezéssel a javaslat eltörli a magyar közéletnek egyik elhatalmasodott szokását: a protekciót. Ebben a szomorú világban jobban rászorul minden választó a támogatásra; de az élet ezen a téren is olyan kirívó igazságtalanságokat mutatott, hogy a közerkölcsök tisztaságába és az igazi érdem

érvényesülésébe vetett hit megrendülését csak úgy kerülhetjük el, ha e jogszabályt törvényerőre emeljük.

„Az összeférhetlenség egyéb esetei“ címén azokat az eseteket kodifikálja a javaslat, amelyek eddig egyik csoportba sem voltak sorozhatók. Ilyenek: a képviselőnek és a választott felsőházi tagnak az a mulasztása, hogy féléven át nem teljesítette hivatását szabadságkérés nélkül, vagy ha egy ülészak alatt már harmadízben határozta el a Ház a kizárását a törvényhozás eredményes működését veszélyeztető magatartása miatt. Ezek a szabályok a felsőháznak csak választott tagjaira vonatkoznak, mert a kormányzó által kinevezett tagok megrendszabályozása e kinevezési jog csorbítását jelentené, az országgyűlésnek a felsőházban hivataluk vagy állásuk alapján helyet foglaló tagjai pedig azt a hivatalt és állást képviselik, amely az ő felsőházi tagságuk elvesztésével képviselet nélkül maradna, ami bizonyára nem volt és nem is lehetett a törvényhozás intenciója. A felsőház nagy többsége választott tagokból áll.

De lege ferenda: meg kellene szüntetni azt az anomáliát, hogy még e javaslat szerint is helyet foglalhat a felsőházban mint tag a főispán, akit nem az ő törvényhatósága vagy bármely más testület választ meg azzá, mert lehetetlen közjogi, közigazgatási és politikai helyzet az, hogy az a főispán ítélkezzék mint felsőházi tag a kormány működése felett, aki ennek a kormánynak kinevezett exponense.

Az országgyűlés minden tagja köteles bejelenteni rendszeres díjazással járó állásait és megbízásait és azokat egyenként felsorolni; de a bíróságok és más hatóságok is kötelesek közölni az összeférhetlenséget maga után vonó határozatot a Ház elnökével. A bírósági eljárásra a perrendtartásnak a törvényszéki elsőfokú eljárásra vonatkozó szabályai irányadók. Az összeférhetlenség súlyosabb eseteiben öt évre eltiltható az országgyűlés tagja attól, hogy megválasztható legyen és 10.000 pengő bírsággal sújtható az a miniszter vagy az az államtitkár, aki az ellen a jogszabály ellen vétett, amely őt az általa kreált vállalatnál alkalmaztatásának elvállalásától tiltotta.

„A KÖZÉLET TISZTASÁGÁNAK TELJES BIZTOSÍTÁSA.“ „A közvélemény úgy érzi, hogy ma, a gazdasági súlyos megpróbáltatások idején, a puritánságnak az átlagosnál nagyobb mértéke szükséges és a törvényhozói tisztet közmegnyugvásra csak olyan emberek tölthetik be, akiknél még a látszata sem merülhet fel annak, hogy a saját érdekeiket is védik. A közélet tisztaságának teljes biztosítása adhat csak lelki erőt a nemzetnek a ráért megpróbáltatások elviselésére.“ (Indokolás 17. old. 35. és köv. sorok.)

Ez a fenekölt gondolkodás, ez a komoly hang vonul végig az egész indokoláson. Ennek a szolgálatába szegődöm én, amikor az ellen a rendelkezés ellen szót emelek, amely a javaslatban az alaptalan bejelentőt bírsággal sújtja. Ismerve a jogszolgáltatás fórumán riadozó gyávaságot, amely még a tanúzás kötelességétől is óvakodik, kétségtelenül az lesz ennek a szakasznak a következménye, hogy senki sem tesz bejelentést összeférhetlenségi ügyben és csak önbejelentések lesznek, amelyekre megindul az eljárás — és ez az eljárás nem lesz

kontradiktórius, nem lesz benne vád, csak védelem — és a hozandó határozat: egy pártbíróóság ítéletének színében jelenik meg a közvélemény előtt. Akár bírságot ró ki, akár ellentmondás nélkül ítéletet hoz ez a bíróság: sem a közvélemény megnyugtására, sem „a közélet tisztaságának teljes biztosítására“ nem lesz alkalmas ez a határozat.

A javaslat első szakasza erkölcsi parancsként szövegezi meg az összeférhetlenség meghatározását. Ez a szakasz a maga kristálytisza tüzetességében és világos egyszerűségében alkalmas arra, hogy keret-törvény legyen, amely jelent és jövőt egyaránt felölel. A rohanó élet szilaj áradatában és a lazuló erkölcsök vad forгатagában teljesen bizonytalan, milyen új eseteket vet fel a sors az összeférhetlenség terén; — ezeknek taxatív felsorolása annyit jelentene, mint a jövőbe látni és a csillagokban olvasni. A javaslat taxációja korántsem öleli fel a ma eseteit sem, mint ahogyan minden taxáció tökéletlen, nemcsak azért, mert nem provideálhat természeténél fogva a jövőre, hanem azért sem, mert éppen ez a természete elzárja annak lehetőségét, hogy más hasonló eseteket per analogiam döntsön el a bíróság, amelynek, úgy látszik, az első szakaszban vezérfonalat kíván adni a kezébe a javaslat. Taxatív felsorolás tárgyai az összeférhetlenségi esetek, amelyeknek a megállapítására a javaslat első szakasza semmi befolyást nem gyakorol, legkevésbé akkor, ha, mint a javaslatban, az ítélkező bíróság magának az országgyűlésnek tagjaiból alakul, ami ma már úgyszólván sehol a világon nem található, csak olyan országokban, amelyekben sem az összeférhetlenséget, sem annak kiirtását non veszik komolyan. Hiszen az indokolás 49. lapján ezt olvashatjuk: „... kívánatos, hogy a tevékenységi körök szervezetenként el legyenek választva, s ne legyen senki fél és bíró egy személyben. A legtöbb alkotmány szerint például az országgyűlés tagjai nem vehetnek részt olyan bíróságokban, amelyek... országgyűlési, választási vagy összeférhetlenségi ügyekben ítélkeznek.“

Nyíltan kimondom: amilyen becsületes a javaslat szerkesztőjének szándéka, amilyen alkalmas az anyagi rész egész szerkezete és az indokolás purifikációtól sugárzó hangja arra, hogy végre az összeférhetlenség nagy ügyét tető alá hozza a magyar törvényhozás, éppolyan elhibázott lépés az eljáró bíróóságot az országgyűlés tagjaiból és úgy, ahogyan a javaslat tervezi, a két Ház elnökének a kijelölése és sorshúzás alapján megalakítani. Az eljárásra egyedül hivatott fórum csak a független bíróság lehet, nézetem szerint a közigazgatási bíróság, amely már most is ítélkezik hasonló ügyekben, mert hiszen a petíció maga sem más, mint megítélés annak, hogy az a magatartás, amelyet a képviselő mint jelölt vagy tudtával mások tanúsítottak, összefér-e a képviselőséggel. Az új házszabályok 15. §-a szerint a közigazgatási bíróság dönti el, a végleges igazolás előtt kifogásolt képviselő választható volt-e a választás időpontjában. Mi más ez, mint az összeférhetlenségi ítélkezésnek egyik esete!

A javaslatban a felsőház elnöke 9 tagot a felsőház, a képviselőház elnöke ugyancsak 9 tagot a képviselőház tagjaiból jelöl ki és e 18 tagból álló grémiumból sorshúzás alapján alakul meg a hetes tanácsban ítélkező bíróság. Ez az új fórum mindenesetre javított kiadása az

Összeférhetlenségi jurynek, de csak szerényen javított és részben javított kiadása. Ha a közélet tisztaságának teljes biztosítására törekszünk, akkor a legcélravezetőbb eszköz független fórum kreálása vagy kiválasztása az összeférhetlenségi bíráskodásban.

Hatalmas kódex az új javaslat; nagy körültekintéssel, széleskörű tudással és fényes dialektikával megírt indokolásával együtt a törvény-előkészítés tiszteletreméltó terméke, — de én e pár száz oldalra terjedő munkálat helyett minden indokolás nélkül a következő két szakaszból álló törvényjavaslatot nyújtottam volna be, melynek első szakasza szóról-szóra egyezik az igazságügyminiszter javaslatának első szakaszával:

„1. §. Az országgyűlés tagjait hivatásuk betöltésében kizárólag az egyetemes nemzeti érdek vezetheti. Ennélfogva az országgyűlési tagsággal nem egyeztethető össze olyan helyzet vagy magatartás, amely a törvényhozás tagját akadályozhatja abban, hogy a törvényhozói munkát a nemzet érdekében lelkiismeretesen és önzetlenül lássa el.

2. §. A bíráskodást az országgyűlés minden tagja felett: helyzete vagy magatartása összeegyeztethetők az országgyűlési tagsággal — a magyar királyi közigazgatási bíróság öttagú tanácsban gyakorolja.“

HEGEDŰS KÁLMÁN

AZ ÖSSZEFÉRHETLENSÉG

A KORMÁNY ÁLTAL beterjesztett összeférhetlenségi javaslat, az azt megelőző és azzal kapcsolatos viták éppen úgy az összeférhetlenség felé terelték a közérdeklődést az utóbbi hetekben, mint a múlt század végén. Ha az akkori ellenzéki lapokat, vagy a szabadelvű párt disszidens vagy nemzeti párti árnyalatát képviselő lapokat vesszük elő, úgy tűnik fel, mintha hónapokon át Magyarország központi kérdése ez a magában véve nem nagy jelentőségű probléma lett volna. Általában azt az észrevételt tehetjük a 25—30 év előtti vezető egyénekekkel és rétegekkel szemben, hogy a nagy társadalmi és gazdasági eltolódásokat nem látták, a nagy tömegek helyzetét félreismerték és olyan közjogi berendezések mellett vagy ellen indítottak harcot, amelyek fenntartása vagy megszünte végeredményben úgylis a nemzet eleven erejének természetes kifejtésétől, vagy a fejlődés visszamaradásától függött;— a századforduló politikusait ebből a nézőpontból fokozott felelősség terheli. A társadalmi és gazdasági mozzanatoknak háttérbe szorulása és a közjogi ellentétek kihegyezése csakis abban található magyarázatát, de nem mentségét, hogy a magyar nemzet a valamelyes fejlődést jelentő 67-es rendszerben sem élhetett tulajdonképpen, teljes állami életet és így közjogi mozzanatokra jobban reagált és a törvényhozásban, mint annyira-amennyire független állami szervben látta érthető optikai csalódás következtében az állami lét csúcspontját.

Bármily legyen is véleményünk a mostani nemzedékről, azt minden esetre javára kell írunk, hogy a közjogi nézőpontok kevésbé zavarják és több érzeke van a valóságos erőtényezők, az állami és társadalmi lét igazi alapjainak értékelése iránt. Más lapra tartozik annak megítélése, hogy ezen a téren a mai nemzedék teljesen feladata magaslátán áll-e és gyakorlatilag eléri-e azokat az eredményeket, amelyeket a világválság és az 1919-es katasztrófa által vont korlátok még lehetővé tesznek.

Éppen ezért nehezen érthető az a szokatlan érdeklődés, amellyel az összeférhetlenség iránt bizonyos körök viseltetnek. Nem csalódunk talán akkor, ha azt mondjuk, hogy az összeférhetlenség kérdésének mostani feltevése pártpolitikai célok mellett talán azért is történt, mert az összeférhetlenséggel kapcsolatos mozzanatok az erkölcsi és anyagi javak megoszlásának és igazságosabb elosztásának alapkérdésével függnek össze és így az összeférhetlenség új szabályozása vagy ennek a szabályozásnak megkísérlése tulajdonképpen nem egyéb, mint a jövedelem- és vagyoneeloszlás megváltoztatásának, a funkciók helyes felosztásának beharangozója.

Nem lesz talán felesleges, ha függetlenül a beterjesztett kormányjavaslattól az összeférhetlenség kérdését, a vele kapcsolatos jelenségeket, a háttérül szolgáló társadalmi visszasságokat és a kérdés megoldását nyomon követő új célkitűzéseket vizsgálat tárgyává tesszük.

Az összeférhetlenség kérdésének gazdag hazai és külföldi irodalmában a figyelmes olvasónak elsősorban az tűnik fel, hogy szabatos meghatározást az irodalom tulajdonképpen nem ad. A közjogi és politikai írók az összeférhetlenséget vagy mint adott fogalmat, ismert jelenséget tárgyalják, vagy — amennyiben meghatározására törekcsenek — azzal csak egyik vonatkozásban: mint törvényhozói összeférhetlenséggel foglalkoznak.

Az összeférhetlenség azonban sokkal tágabb valami annál a körnél, amelyet a törvényhozó egyénisége és működése tölt be. Az összeférhetlenség tulajdonképpen csaknem valamennyi hivatásra kiterjedő az a célszerűségi berendezés, amellyel a jogi hatalommal nem rendelkező társadalom vagy a jogi hatalmat gyakorló állam az illető hivatás lehető legjobb gyakorlását biztosítja. A nélkül, hogy szabatos meghatározásra törekednénk, ennek a rövid cikknek a használatára az összeférhetlenség fogalmát akként állapíthatjuk meg, hogy az összeférhetlenség lényege egy tényben, egy ellentétben rejlik. A társadalom a maga minden tagjára kötelező értékítéletével vagy a közület erőhatalmával bizonyos hivatást gyakorlókat megakadályoz abban, hogy más hivatást is gyakoroljanak, a közjó nézőpontjából lényeges hivatásukat befolyásoló, de a közönséges ember számára nem tiltott cselekvéseket végezzenek, magatartást tanúsítsanak. Az összeférhetlenség tehát a kiválasztásnak egyik módja, akár közhatalmi kényszer, akár társadalmi nyomás az alapja.

Az összeférhetlenségnek lényeges ismérve az, hogy az érdekelt által szabad akaratból megszüntethető. Az érdekeltnek választania lehet két lehetőség között: vagy a közösség nézőpontjából fontos törvényhozói, bírói, igazgatási stb. hivatást folytatja, vagy ahhoz a cselekvéshez, magatartáshoz ragaszkodik, amely amazzal ellentétben áll. Az összeférhetlenség kérdésének felvetése és a következményeknek az illetővel levonatása tehát éppen olyan kevésbé bírhat büntetés jellegével, mint a tisztviselő fegyelmezése. Hatásában esetleg azonos, mert a törvényhozó, aki nagy jövedelemmel járó mellékfoglalkozásról kénytelen lemondani, esetleg nagyobb anyagi hátrányt szenved, mint aránylag súlyos bűncselekmények pénzbüntetése is szokott lenni. Az akaratelhatározástól függés, az önkéntesség ismervét a tételes szabályozások nem különböztetik meg határozottan a kizáró okoktól, így pl. a magyar közhivatalnoki jog szabályai vagy az 1900. évi XXIV. törvénycikk is együttesen tárgyalják a két teljesen különböző jelenséget, ami egyrészt zavar keltésére alkalmas, másrészt az összeférhetlenség kiválasztási eszköz voltát elhomályosítja és az összeférhetlenség fennforgását, sőt vádját is majdnem megbélyegzővé teszi.

Messze mennek a politikai írók az összeférhetlenség fajainak meghatározásában. Ezeket az osztályozásokat általában meddőeknek mondhatjuk. Az összeférhetlenség annyira függ a társadalom állapotától,

az erkölcsi nézetektől, a jogban sűrűsödő közvéleménytől, hogy jóformán lehetetlen akár az összeférhetlenségi esetek felsorolása, akár azoknak bizonyos rendszerbe foglalása. Polónyi Géza az 1900-as törvény országgyűlési tárgyalása alkalmával nagyon találóan mutatott rá arra, hogy ennél a jelenségnél a taxatív felsorolás milyen veszedelmekkel jár, mennyire nem fogja utolérni az életnek, különösen a közgazdaságnak türemléseit. Minthogy azonban mégis meg kell állapodnunk a könnyebb áttekintés végett bizonyos vezető eszmékben, talán azoknak az íróknak az álláspontját fogadhatjuk el, akik általában kétféle összeférhetlenséget különböztetnek meg: hivatásit, vagyis társadalmi és hivatalit, vagyis közjogit. Az első csoport azokat az eseteket foglalja magában, amikor a magánember kereseti tevékenysége vagy társadalmi elhelyezkedése jut összeütközésbe valamely írott vagy nem írott normával, az utóbbi csoport pedig azokra az esetekre vonatkozik, amikor az egyén magánéletét nem is vizsgáljuk, mert az amúgy is bírálat alatt áll, vagy annak tisztasága amúgy is biztosítottnak látszik, hanem azt nézzük, hogy az általa ellátott közfeladatok nézőpontjából nem kerül-e összeütközésbe valamilyen más érdekkörrel, függetlensége biztosítottnak látszik-e. Végeredményben minden összeférhetlenség érdekösszeütközést jelent, még pedig közérdekek összeütközését, mert akkor is a közérdeket akarjuk érvényesíteni, mikor valamely társadalmi réteg vagy hivatás tisztaságát védjük.

Néhány példával eléggé megvilágíthatjuk a hivatási (társadalmi) és közjogi (hivatali) összeférhetlenség különbségét.

Hivatási összeférhetlenség volt pl. az, hogy békeidőben huszáronkéntesnek nem illett egyfogatú bérkocsit Budapesten igénybe vennie. Hivatási összeférhetlenség az, hogy köztisztviselőnek nem lehet kereskedése, italmérési üzlete pedig még családtagjának sem. Hivatási összeférhetlenség volt a spanyol hidalgóknak, sőt a magyar nemeseknek is tartózkodása az ipari és kereskedelmi pályáktól. De hivatali összeférhetlenség forog fenn az ugyanazon hivatalos szervnél alkalmazott pénztáros és ellenőr között, ha rokonsági viszonyban vannak. Hivatali összeférhetlenség a fegyveres erők tagjának a törvényhozói tiszttól eltiltása. Hivatali összeférhetlenség a székesfővárosi tisztiorvosoknak magánygyakorlat folytatására vonatkozó tilalma.

Ha az összeférhetlenség jelenségének történetét, intézményes fejlődését vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy eredete a legrégebbi korba nyúlik vissza. Az ősvallások tilalmainak egyrésze nem egyéb, mint összeférhetlenségi törvény. Ugyancsak erős szerepet játszik az összeférhetlenség az őskultúrák jogrendszerében. Az egyiptomi papyrusok éppen úgy számos összeférhetlenségi esetet állítanak fel, mint a görög város-államok alkotmányai. Rendszerbe azonban az összeférhetlenséget ugyanaz az intézmény fűzte, amelynek köszönhetjük a mai értelemben vett közigazgatási jog megalapítását. A keresztény egyház állapított meg papjai, sőt hívei számára is számos hivatási és még több hivatali összeférhetlenséget. A papok számára előírt életrend az összeférhetlenségi esetek kódexe; a sokáig érvényben volt kamatvételi tilalom a most oly hatalmas hitelszervezeteket és alkalmazottaikat zárná ki a kereszténységből, ha most is érvényben volna.

A középkor inkább a hivatási összeférhetlenség mozzanatát domborította ki. Már említést tettünk arról, hogy a felső osztályok tagjai számára egyes hasznothajtó foglalkozások folytatása tilos volt. Ahol és amikor tételes jogszabályok nem rendelkeztek így, a társadalom erkölcsi meggyőződése, az abban az időben sokkal hatalmasabb közszellem szerzett érvényt az uralkodó osztályok ezen kiválasztódtáji elvének. A Mesterdalnokok megrázó harmadik felvonásbeli változása és az ifjú lovagnak az iparosok körébe felvétele XIX. századbeli elgondolás, amelynek a középkor lelkében gyökere nem lehetett és még a XVI. században is valószínűleg hátrányokkal járt volna az ilyen meg-tiszteltetést elfogadó lovagra nézve, mert csak egész magas állásúak: fejedelmek, nagy tudósok teheték meg azt, hogy az osztálytudattal szembehelyezkedjenek.

Ne gondoljuk azonban, hogy csak a felső osztályok vették ilyen rendkívül szigorúan az összeférhetlenséget. Az talán még erősebben érvényesült a középosztályt pótló iparos- és kereskedő-rendben. Elég ebből a tekintetben a felsőmagyarországi, túlnyomórészt német városok szabályrendeleteire, céhszabályaira utalnunk. Ezeknek a tilalmi nemcsak rengeteg sok kizáró körülményt sorolnak fel, hanem az összeférhetlenség eseteit is szabályozzák. Kontár nem gyakorolhat ipart; aki egyik céhnek a tagja, nem gyakorolhatja a másik céhhez tartozó ipart; a céhhez tartozás, vagy a városi polgárság gyakran valamely egyház tagságától függ, tehát — és itt érvényesül a szabad elhatározás — vagy a vallást kell változtatni, vagy a lakóhelyet, illetőleg az iparágat. Ne ítéljük el a középkor és az újkor elejét az összeférhetlenség ilyen szigorú szabályozásáért és az egyéni szabadság ily mérvű megkötéséért. Erre akkor éppen olyan szükség volt, mint ahogy esetleg szükség lesz a közel jövőben: csakis így biztosíthaták az élet- és munkafolytonosságot, így gondoskodhattak arról, hogy valóban megfelelő egyének lássák el az egyes élethivatásoknak a közösség érdekeit is megvalósító tennivalóit.

Az újkorban már a hivatali összeférhetlenség mozzanata lép előtérbe.

A felvilágosodott abszolutizmus államai nagy hivatalnok-seregeket szerveztek. Ezeket a hivatalnok-seregeket fegyelmezni kellett, a kormánynak gondoskodnia kellett arról, hogy a hivatalnokok jól dolgozzanak, megfelelő kereteket állítsanak fel. A különböző Beamtenordnungen tehát nemcsak szolgálati utasítások voltak, nemcsak az eljárási szabályokat állapították meg, hanem azt is meghatározták, hogyan kell a hivatalnoknak viselkednie, mitől kell tartózkodnia. Ez a részletes szabályozás természetesen sok kívánni valót hagyott hátra: a szigorú rendtartások nagyon sokáig nem tudták pl. a hivatalnoki megvesztegetés visszaélését kiirtani, de mégis alapjául szolgáltak a közhivatali jognak és nagyon sokkal járultak hozzá az igazi tisztviselői közszellem kialakulásához.

A kontinentális államokban a közösség nyomult előtérbe és a hivatalnok az államhatalmat gyakorló, impériummal bíró intézkedő felsőbb lényé vált. Természetes tehát, hogy a hivatalnokok igyekeztek a kiválasztás elvének érvényesítésére, de az államfő, illetőleg a

kormány is gondoskodni akart arról, hogy egyrészt az alattvalókat a hivatalnokoktól megóvja, másrészt az állam gerincévé vált hivatalnoki kar úgy tudásban, mint viselkedésben és társadalmi állásban megfelelő legyen. Angliában ezzel szemben az egyén érvényesül mind erősebben. Az angol fejlődés az egyéni szabadság jegyében megy végbe és a szabad egyének összessége: a nemzet, a közvélemény dönt a kiválasztás, a hivatási tisztaság kérdéseiben is. Az utolsó évtizedektől eltekintve Angliában ismeretlen a kontinentális tisztviselők fogalma. Ellenben minden érdeklődést magára von a kormány magatartását is szabályozó törvényhozó-testület összetétele, működése.

Anglia példa arra is, hogy ott, ahol a viszonyok megfelelőek és egészséges a közszellem, az összeférhetlenség jogszabályba foglalása felesleges. Az angol gentlemanlike az angol tisztviselőt sokkal jobban kötelezi az összeférhetlen magatartás vagy hivatás kerülésére, mint a mi tételes szabályaink. Szükséges volt ezzel szemben az, hogy a törvényhozói összeférhetlenséget a XVIII. században az idegen hannoveri uralkodóházzal szemben megvédjék, nehogy ez Ó-Angliában is hazai abszolút uralmi rendszerét honosítsa meg és az angolokat érdekeik ellen is kontinentális bonyodalmakba sodorja bele.

Ez a törekvés eleinte nem járt sikerrel. Walpole mindennek fölébe helyezvén a kormányzat állandóságához fűződő közérdeket, a parlament tagjainak nagyrésztét egyszerűen megvásárolta. A párturalom vagy kormányzat állandóságának a nemzeti érdekekkel azonosítása és erre a célra erkölcsileg elítélhető eszközök igénybevétele azóta két évszázadon át sok helyen fordult elő. Walpole-nak minden esetre a történelem a kortársak gyűlölködésével szemben sok tekintetben felmentést ad, mert az ő kormányzásának évtizedei az angol világhatalom megalapozásához sokban hozzájárultak.

A közvélemény nyomása alatt azonban ennek a helyzetnek véget kellett vetni és a különleges angol jogszabály-alkotási technika következtében a külön törvények sorozata alakította ki azt a jogrendszert, amely szerint törvényhozó nem lehet a kormánytól függő, az állam által fizetett állásnak betöltője, jognak, javadalomnak élvezője. Különlegességként említjük meg azt, hogy ez már olykor túlzásokba is megy: így pl. van az angol koronának három, csupán névleges díjazással egybekötött olyan állása (három elhomokosodott kikötő révkapitánysága), amelyekre azokat a képviselőket szokták kinevezni, akik mandátumuktól szabadulni akarnak és a törvényes lemondási tilalomra tekintettel másképp képviselői tisztjüktől megválni nem tudnának. Nem összeférhetlen természetesen a kormánytagság, de összeférhetlen a kormány számára kölcsön adása vagy közvetítése, úgyhogy az 50-es években precedenst kellett alkotni egyik Rothschild számára, nehogy a részvénytársaság igazgatóságában való részvétel őt II. György király egyik törvénye alapján ülésétől megfosssa.

Az angol analógiák keresése és a Habsburg-időszakban — egyéb államéleti jelenségek kényszerű elsorvadása következtében — a törvényhozás jelentőségének, szerepének túlbecsülése vezetett ahhoz, hogy nálunk a törvényhozói összeférhetlenség kérdése annyira előtérbe szökött. Nem mondhatjuk azt, hogy a közép- és újkor hivatási összefér-

hetlenségi berendezései és irányzatai nálunk is nem hagytak volna nyomot és nem érvényesültek volna. Talán egy árnyalatnyival kevésbbé volt szigorú nálunk a helyzet, mert hiszen mi a nyugati eszmeáramlatokat és berendezéseket némi késéssel vettük át és a sokak által arisztokratikusnak tartott, valójában talán inkább demokratikus magyar közszellem bizonyos — bárha a korszellemre tekintettel csak igen mérsékelt — enyhítéseket fogatosított a kasztszerű merevségen.

Igen korán látjuk nyomait a hivatali összeférhetlenség szabályozásának is. Van erre már rendelkezés az Árpád királyok törvényeiben, még inkább a XV. század törvényhozásában. Igazi jelentőségre azonban a törvényhozói összeférhetlenség emelkedett és ez is akkor, amikor az uralkodóházzal szemben az országgyűlés nem csupán jogszabályalkotó, de nemzetvédő hivatáshoz is jutott.

Állandóan az volt a veszedelem, hogy a nemzeti érdekek védőit az udvar állással, donációval magához vonja vagy fenyegetésekkel megfélemlíti. Igen figyelemre méltó olvasmány ebből a nézőpontból az örökös királyság elfogadásának, vagy az 1723:1—III. törvény-cikkek tárgyalásának története, a háttérrel együtt. Ezért határozták el a II. József alkotmányellenes uralkodása után 1790-ben összegyűlt Karok és Rendek azt, hogy az országgyűlés szétoszlása után egy bizonyos ideig hivatalt, kitüntetést nem fogadnak el és erre fogadalmat is tettek. Egészen 1848-ig azonban a kérdés törvényhozási szabályozása nem sikerült, csupán a reformkorszak eleven erkölcsi érzéke működött.

1867 után más oldalról fenyegetett veszedelem. Ez volt a „gründolások“ kora, ekkor kezdett a nagytőke először érvényesülni, ami a törvényhozói függetlenség nézőpontjából annál veszedelmesebb volt, mert a nagytőke a dolog természete szerint annak a kormánynak a szekerét tolta, amely az engedélyeket adta és a többé-kevésbbé reális alapításokhoz is segédkezet nyújtott. Mikor azután a kormány pénzügyintézetet akart alapítani az államnak nyújtandó kölcsönök lebonyolítására és nyilvánvalóvá vált, hogy a Deák-párt néhány korifeusa alkotja majd meg az igazgatóságot, a közvélemény a kérdés napirendre tűzését sürgette. A kormány és a kormánypárt erről hallani sem akart. Ekkor a Haza Bölcsse meglepetésre felszólalt, a közvélemény aggodalmait magáévá tette és keresztülvitte azt, hogy az 1873: XXVI. törvénycikkbe belekerült az első, mai értelemben vett összeférhetlenség és az ő tekintélyének nyomása alatt jött létre a régi összeférhetlenségi törvény: az 1875:1. törvénycikk is.

Kiderült azonban, hogy az élet erősebb a jogszabályoknál és szegény társadalomban, be nem fejezett állami életet élő nemzetben nem képződhetik ki olyan közszellem, amely a törvényes szabályozás hézagait kitölti.

A kijáráások, az állammal burkolt kapcsolatban állók haszonrészesedése rendszerré vált, ellenzéki törvényhozóknak ellenben még a teljesen legális üzleti összeköttetést is bűnül rótták fel, amint ez a 67-es idők egyik legragyogóbb szónokának és legönzetlenebb hazafiának: Ugrón Gábornak egykor annyit emlegetett esete is bizonyítja.

A Bánffy-kormány bukása után a disszidensek és a volt nemzeti pártiak kívánták a közélet megtisztítását és ezzel kapcsolatban új össze-

férhetlenségi törvény alkotását. A rendkívül érdekes és tartalmas, azonban helyszüke miatt itt nem ismertethető vitában részesült törvényjavaslat mint 1900. évi XXIV. törvénycikk került a Törvénytárba, azonban — lényegében nem térve el a régi összeférhetlenségi törvénytől és nem alapulván jobb közviszonyokon — nem is válhatta be a hozzá fűzött reményeket.

A most beterjesztett törvényjavaslathoz nem akarván hozzászólni, itt kell rámutatnunk arra, hogy a most még érvényben álló törvény két olyan hiányt mutat fel, amely nehezen vagy alig orvosolható, pedig ezeknek a hiányoknak kiküszöbölése nélkül eredményt nem érhetünk el.

Az egyik hiány a törvény 13. §-ával megállapított kijárási tilalom hiányzó büntetőszankciója. A kijárási tilalom valóságos rákfenéjévé vált a parlamentáris államoknak, ez teszi a képviselők erkölcsileg silányabb részét üzletszerű politikussá és ez teszi a jobbjárású képviselőt választóinak rabjává. A silány elemek kiküszöbölését, a jóézésűeknek törvényhozói hivatásuk számára visszaadását csakúgy érhetnők el, ha a kijárást szigorú büntetéssel sújtanék.

A másik hiány az, hogy a jelenlegi törvény is túlságosan tág teret enged az állammal üzleti összeköttetésben lévő egyének és vállalati alkalmazottak számára. Ezt azzal szokták indokolni, hogy szakértőknek a törvényhozásban részvétele csak így biztosítható, minthogy az állami omnipotencia korában minden vállalat és minden gazdasági pályán működő egyén üzleti összeköttetésbe kerül az állammal. Ezzel szemben rá lehet mutatnunk arra, hogy nálunk is a szakszerűségnek inkább a felsőházban kell érvényesülnie, míg az alsóházban a nagy tömegmozgalmak és széles társadalmi osztályok képviselőinek kell ülniök, akiknek szakértelemhiányát pótolja a miniszter szakértő munkatársaival. Nem kerülheti el továbbá figyelmünket az sem, hogy a törvényhozói tiszt eszmeileg függetlenséget tételez fel: az anyagilag tehetős mondjon le további haszonszerzéséről, a vagyontalan, de szellemileg független törvényhozó tudjon nélkülözni. Végül az is megkönnyíti a kérdés megoldását, hogy a törvényhozás tagjainak számát nálunk is csökkenteni kell és kisebb létszámban aránylag több áldozatkész és önzetlen törvényhozót lehet találni.

Egész röviden érintjük a törvényhozói tiszttel összeférhetlen egyéb hivatások kérdését is és itt hivatkozhatunk Minghettire, Gavour eszméinek nagy letéteményesére, aki az ügyvédi hivatás gyakorlását is összeférhetlenségnek minősítette, mert szerinte az ügyvéd jó debatter, megszokta azt, hogy ügyfelének ügyével azonosítsa magát, tehát az általa képviselt vállalat, egyén érdekeit fogja a törvényhozó testület termében is diadalra vinni.

A törvényhozói összeférhetlenség kérdése nálunk is eltérítette a figyelmet a hivatalnoki összeférhetlenségről, pedig törvényhozói összeférhetlenség legfeljebb néhány tucat lehet, hivatalnoki összeférhetlenség pedig ezerszámra is.

Nem mondhatjuk, hogy 1867 után ebben a tekintetben nem történtek volna lényeges és helyes lépések. Az 1869: IV. t.-c. elválasztja a bírói hatalom gyakorlását a közigazgatástól, noha a közigazgatás

még most is gyakorolja a rendőri büntető bírói jogkört. A pénzügyi szolgálati szabályzat, az 1870-es és 1886-os közigazgatási törvények, az 1929: XXX. t.-c., az 1930: XVIII. t.-c. igyekeznek arra, hogy a fejlődő élet követelményeivel, a gazdasági élet gátakat törő erejével számoljanak.

Rendkívül sok azonban még ezen a téren a tennivaló és ez nézünk szerint sürgősebb lenne, mint a törvényhozói összeférhetlenség szabályozása.

Bármennyire kerülgeljük, előbb-utóbb meg kell oldanunk a megkevesbedett életlehetőségek és a botorul felemelt létszámú diplomás fiatalokra tekintettel az állás- és jövedelemhalmozás problémáját.

Rendszerré vált, hogy a magasabb tisztviselők nemcsak egy, hanem több olyan állást ragadnak magukhoz, amelyek mindegyike külön-külön megélhetést nyújt. Főtisztviselők elnökei és igazgatósági tagjai olyan részvénytársaságoknak, amelyekben az állami érdekeltségre tekintettel az állami befolyás biztosítása helyes, de nem olyanok által, akik hivatali hatáskörükben az illető részvénytársaságnak vagy egyéb kereskedelmi társaságnak ügyeit intézik, ajánlatai tekintetében döntenek.

Nem ritka az az eset, amikor főtisztviselők külön díjazás ellenében, sokszor a rendes hivatalos órák alatt látnak el szükséges vagy kevésbé szükséges közfeladatokat. Ide sorozhatók az utóbbi évtizedben gombamódra elszaporodott tanácsok, bizottságok, kormánybiztosságok, miniszteri biztosságok, szigorlati biztosságok. Amennyire méltányos a többletmunkának és többlet-képzettségnek anyagiakkal is elismerése, annyira kihívja a jogos bírálatot ez a halmozás.

További és igen gyakori esete az összeférhetlenségnek az, hogy a nyugdíj képes, biztos állásban lévő hivatalnok amellet eredeti szabadkereseti pályáját is folytatja: orvosi, mérnöki gyakorlatot folytat. Ez nemcsak azért veszedelmes, mert az illető így könnyen palástolhat meg nem engedett üzelmeket és energiáit esetleg a köz szolgálatától elvonja, hanem sokak szerint tisztességtelennek minősülő versenyt is támaszt az illető hivatás igazi gyakorlóinak.

Végül szoros vizsgálat tárgyává kell tennünk az ellátott nyugdíjasok helyzetét. Sokan nem értenek egyet e sorok írójának azzal a nézetével, hogy a vagyonos vagy ellátott nyugdíjas ellátási díjainak folyósítását legalább is az államháztartás rendbehozataláig fel kellene függeszteni. Azt hisszük azonban, nincs józan eszű ember, aki helyeselné a nyugdíjasoknak akár magánalkalmazásban, akár közalkalmazásban új állásban működését. Ha az illető munkaképes, maradjon régi hivatalában; ha nem, vonuljon vissza. Nem akarjuk ezúttal és itt a gazdasági életben a főtisztviselőknek, s mellettük nagyobb számban a főúri rendnek és kiérdemesült politikusoknak szerepét szóvá tenni, de azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a nyugdíjas újból alkalmazása legritkább esetben jelenti az új állás tennivalóinak becsületes és lelkiismeretes ellátását.

Az összeférhetlenségnek ezek az esetei tömegjelenséget alkotnak; ne felejtkezzünk meg tehát róluk akkor, amikor a kisebbségű visszaságok szabályozásáról van szó.

WEIS ISTVÁN

AZ ÚJ REGÉNY

ÚJABBAN sokat beszélnek a regényírás hanyatlásáról.¹ A kérdéshez nehéz hozzászólni. Nehéz pedig elsősorban azért, mert felette homályos, hogy esztétikusok és irodalomtörténészek mit értenek regényírás alatt. Egyáltalán az egész műfajelmélet kissé érthetetlen. Nem tudom, hogy a regény fogalmát azonosítanom kell-e a széppróza fogalmával, vagy esetleg regénynek tarthatom a verses legendákat is, nem tudom, hogy a XIII. század olasz és francia novelláit, vagy az ókori Apuleius Aranyszamarát kell-e a regény őségének tekintenem, zavarban vagyok, ha meg kell határoznom Goethe *Wahrheit und Dichtung* című könyvének műfaját, Puskin *Anjegin* Eugenjét, Byron *Don Jüanját*, Anatole France *Bergeret-ciklusát*, Swift, Morus Tamás, Diderot, vagy James Joyce bölcselkedő szépprózáját, — legjobb, ha a regény szót úgy tekintjük csak, mint egy gyorsírási jelet, amelyet hasznossági szempontból közmegegyezészerűen elfogadunk, hogy író és olvasó az eszmetársítások vonalán találkozzanak. Benedetto Crocenak nyilván igaza van: „Aki tragédiákról, vígjátékokról, drámákról, regényekről, zsáner-, harci, táj-, tengeri képekről, költeményekről, dalokról és efélékről beszél, csak azért, hogy megérttesse és jól megjegyeztesse a műalkotások valamely csoportját, bizonyára nem követ el semmi tudományos hibát; mert szavakkal és elnevezésekkel dolgozik, de nem állapít meg törvényeket és meghatározásokat; a hiba ott kezdődik, amikor a szóhoz tudományos megkülönböztetéseket fűz, amikor szándékosan beleesik a csalásokba, amelyekre ez a frazeológia csábítani szokott.“ Anatole Francénak is igaza van abban, amit Maupassantról mond: „Maupassant úgy alkotja meg a regény elméletét, mint ahogy az oroszlan alkotná meg a bátorságét, ha beszélni tudna. Elmélete, ha jól értettem, mindössze ennyi: jó regényt mindenféleképen lehet írni, de megbecsülni csak egyféleképen lehet. Semmi szabály nincs

¹ A Magyar Szemle megindulása óta állandóan szemmel tartja az irodalom aktuális jelenségeit; tizenhárom kötetében tanulmányokat találunk a paraszt regényről (III. kötet, 259. oldal), az amerikai könyvek tanulságáról (IV. k. 287. oldal), a magyar regény problémájáról (V. 283.), irodalmi életünk feszültségeiről (Vili. 335.), a Folklore és az irodalom összefüggéseiről (IX. 21.), az irodalom és a stílus problémájáról (X. 62.), a törpe nagyregényekről (X. 187.), szépprózánk legújabb irányairól (X. 356.), a mai olasz regényről (XII. 221.), kisebbségi irodalmunk szelleméről (XII. 250.), regényeink társadalomszemléletéről (XII. 132»), a modern irodalom-szemléletéről (XII. 22.), Aldous Huxleyről és a regény új útjairól (XII. 48.), az új magyar irodalom útjairól (XIII. 222.), a inai német regényről (XIV. 22.). Ezúttal tehát felesleges volna újra beszámolót adni a modern regény állásáról; itt inkább az okokat keressük, amelyek a hagyományos formákat szétrobbantották, és az előjeleket, amelyekből kirajzolódnak a tartalmilag és stílusbelileg megújuló regény valószínű körvonalai.

arra, hogy miképpen kell eredeti művet alkotni, de vannak szabályok a mű megítélésében. Aki teremt, szabad ember, aki bírál, rabszolga.«

Kezdetben vala tehát a mű s utána támadtak az elméletek. Shakespeare után nagy zavarban voltak a műkritikusok. Bacon, akit vagy négyezer irodalomtörténeti, kritikai, filológiai tanulmány aShakespeare-drámák szerzőjének tekint, Marlowe, Ben Jonson, Shakespeare, Nashe, Peele műveit zagyva és dekadens romantikának tartotta. Courbet festői naturalizmusa óriási megdöbbenést és botrányt okozott a párizsi művészkörökben. Wagnert féleszűnek és szélhámosnak tartották sokáig, Tolsztoj szemében pedig Shakespeare, Beethoven és Wagner egyformán az emberiség ellensége, barbár és eszelős nyárspolgár volt. Az esztétikában nincsenek abszolút törvények, az esztétikában nem lehet logikai ítéletekkel dolgozni. Hisztorizmus és intellektualizmus nem tud mit kezdeni a remekművekkel. Formulákkal és általánosításokkal semmire sem megyünk. Volt idő, amikor Lessingnek a művészetek határaitól való elméletét minden vilin felül álló törvénynek tekintették. Az ő szellemében természetesen azoknak is igazságuk van, akik a különböző műfajelméleteket megalkották. De maga a művészet, amelybe beletartozik az irodalom is, mindig fittyet hányt az esztétikai elméleteknek. Ha a műfajok keretei széttörhetetlenek volnának, lehetetlen volna a haladás, a haladás szót természetesen nem történeti, vagy filozófiai, hanem esztétikai szempontból véve, ami egészen más jelentést ad a progresszivitásnak. A haladást nem a remekművek abszolút értéke, hanem azok korszerűsége jelenti. Az egyiptomi művészet van olyan magasrendű, mint a görög, vagy a renaissance művészet. Dante Comediája van olyan remekmű, mint Shakespeare valamely drámája; az Iliast és a Háború és békét remekművi érték szempontjából egymással összehasonlíthatni gyermekes és henye esztétikai játszadozás volna. A haladás a korszerűségben rejlik. A ma emberének másfajta művészet kell, mint Perides kortársainak, ha hű akar maradni önmagához. Ha a ma embere Praxiteles szobraiban, az Aeneisben, Dante Poklában, Racineban vagy Moliéreben, Flaubert Bovarynéjában, vagy a Háború és békében látja a művészi megnyilatkozás egyetlen lehetséges stílusát és a ma művésze mindenáron ehhez a stílushoz akar ragaszkodni, az dekadenciát jelent az alkotó, az élvező és a műértő részéről egyaránt.

Mindez összevéve azt jelenti, hogy nem az a fontos, vajjon hanyatlásnak indult-e a regény, mint műfaj, hanem az, hogy a XX. századbeli kultúrában megtaláljuk-e azt az őszinte, korszerű irodalmi intuíciót, amely a XX. század emberét kielégíti, őt maradéktalan esztétikai gyönyörűségbe meríti, vagyis hogy a ma kultúrája a maga stílusában halhatatlan értékű remekművet tud-e magából kiválasztani?

Ha ilyen értelemben fogjuk fel a kérdést, három irányban könnyítettük meg munkánkat a XX. század alapvető irodalmi problémáinak megoldásában. Elsőben is megnyugtattuk magunkat, hogy az ember a természettudományos fejlődés még oly magaslatán sem fogja nélkülözni a szépirodalmat, tehát semmi ok sincs feltételezni, hogy korunk, vagy az utánunk következő korok kevésbé lesznek irodalmiak, mint az előbbiek; irodalmiatlan korokról nem lehet beszélni. Második

eredmény, hogy megszabadultunk a műfajelméletek bilincseitől. Nem érdekel bennünket, hogy a ma és holnap regénye mennyiben simul azokhoz a szabályokhoz, amelyeket az irodalomelmélet-tudósok Balzac vagy Dickens, Flaubert vagy Tolsztoj regényeiből desztilláltak le. Regénynek mondjuk mindazt a szépirodalmi alkotást, amely intuitív módon, a művészeti stílus eszközeivel viszi át egyik emberről a másikra az értelmi és érzelmi élet problémáinak megoldásait. És végül megérettünk velünk azt az igazságot, hogy a szépirodalom legbensőbb lényege a forma. Amennyire nem igaz, hogy a stílus az ember, annyira igaz az, hogy a művészet és abban az irodalom, nem más, mint stílus.

Ha ebben megegyeztünk, a sikernek némi reményével rajzolhatjuk meg a ma és holnap regényirodalmának körvonalait.

A REGÉNYÍRÓ STÍLUSÁRÓL írni — ez nem azt jelenti, hogy megvizsgáljuk szófűzéseit, képeit, metaforáit, mondatainak egyensúlyát, muzsikáját és architektúráját, nyelvének erejét, színét és egyéni sajátosságait, előadásmódjának zamatát és mindezeknek rejtett titkait, — ha a regényíró stílusáról van szó, akkor mélyebb és általánosabb szempontok szerint bontom szét az író egyéniségének külsőségeit. Inkább ezt a szót kellene használni: az író technikája, vagyis az a mód, ahogy a téma, az eszme, a regény lelke és tendenciája napvilágra kerül. A teremtés módja. A gondolat, az eszme, a téma: az a lélek; a stílus azonban nem ruhát, hanem testet jelent: csontvázsal, zsigerekkel, idegrendszerrel, epidermissel együtt jelenti a lélek habitusát.

Ha a stílus nem volna ilyen fontos kelléke az irodalomnak, akkor nem volna különbség metafizikai elmélkedés, erkölcsi oktatás, politikai fejtegetés, jogtudományi értekezés, büntető törvénykönyv, történetírás és szépirodalom közt.

Nem is hinnők, hogy milyen kevés témát variál a világirodalom. Isten és ember; természet és kultúra; fogalom és tárgy; kenyér és szerelem; én és a világ — ezekben az összefüggésekben majdnem minden benne van, ami az embert érdekli. Négy-öt főtéma körül forr, sistereg, hullámszik, röpköd a képzelet, a zene nyolc hangot és ugyanannyi félhangot variál, a képzőművészet az emberi test és a térben mutatkozó természeti tárgyak másolásában merül ki, bútort, mást, mint asztalt, szekrényt, padot elképzelni sem lehet — és az irodalom mégis kimeríthetetlen, a művészet mégis végzeteden, az emberi fantázia mégis talál újat, vagy legalább is olyant, ami újságnak látszik. A természet törvényei örökkévalók. Az isteni rend, a világegyetem nagy harmóniája kész, de még sincs két levél, két veréb, két kis ember egyforma. A természet kifogyhatatlan az ő variációiban és az emberi lélek megannyi külön-külön kis világ a maga egyéni tulajdonságaiban. Semper idem, séd aliter. Az egyéniség, az egyéni szem, a felfogás egyéni volta teszi olyan szüléssé és olyan kiismerhetedenné a természetet. Ebben az értelemben minden ember újra és külön a maga számára terem meg a világot. Az irodalom tulajdonképpen egyéni képe a világnak. Az irodalom azért nem merül ki soha, mert mindig új szemmel nézi az életet és ez benne a legszebb. Ez az a lélek, amely

a sötétség felett úszik és amely azt fenéig szeretné megvilágítani. Az egész világ két tényezőből áll: az egyik az ember, a másik, amely ezen kívül van. És minden ember a saját stílusa szerint nézi a világot.

A stílust nevezhetem módszernek, felfogásnak, formának, világnézetnek, temperamentumnak, irányzatnak, vagy közönséges technikának, mindegy. Vannak dolgok, melyekben a forma a legfőbb lényeg és a látszat a legigazabb valóság. A matematika és geometria abszolút dolgok; de vers, regény, festmény, szobor látszatok csak, ebben a formát a belső tartalomtól nem lehet elválasztani.

A képzőművészetek körül egészen természetesnek találja mindenki, hogy évszázadokig tartott, míg az ember bizonyos technikai tökéletességek magasságára tudott emelkedni. Senki sem csodálkozik, hogy a középkori táblaképeken nyoma sincs a perspektívának és az ókeresztény szobrász nem is álmodott anatómiáról. De ha regényről van szó, amelyben esetleg százával mozognak emberi figurák, tesznek-vesznek, szeretnek és szenvednek, élnek és meghalnak, amelyben együtt van az utolsó ítélet apokaliptikus nyüzsgése, Mózes szobrának isteni nyugalma, Gioconda mosolya és Beethoven szimfóniáinak tragikus jajveszékélése, — a regénnyel szemben nem gondolunk arra, hogy annak is megvan a maga technikája.

Regényről van szó, amelyben az emberi élet megnyilvánulásait az író többé-kevésbé kerek mesékbe olvasztva, pontosan lejegyzí az olvasó számára. Igen ám, de a szereplő személyek gondolkodnak is a regényben, a szereplő gondolatait is közli a mindentudó, mindenütt jelenlévő, a vesékbe látó, az idegekkel együtt érző szerző. A színpadon a hős jelleme szavaiból és cselekedeteiből lesz nyilvánvaló, a regényben azt is megmondja az író, hogy hőse mit gondol, ahogy megpillantja hűtlen kedvesét a vetélytárs oldalán, hogy mit érez egy végzetes levél olvasása közben, hogy mire vágyik magányos sétája alatt és hogy milyen impressziókat kelt benne a bimbózódó virág, a sötét, felhős ég és a távoli harangszó.

Ritkán jut eszünkbe, hogy ez tulajdonképpen lehetetlenség és valóságos visszaélés az olvasó hiszékenységével? Valósággal komikus, hogy a szerző belelát a hőse lelkébe, sőt tovább megy és két vitatkozó ember replikái között pontosan látja mindkét ember elhallgatott gondolatait és eltitkolt érzéseit is? S ha még itt megállna! Ámde tisztán látja ő a regény összes alakjainak összes gondolatait, vagyis tízhúsz, vagy száz ember idegrendszerének, érzékszerveinek, agysejtjeinek, egész lelkivilágának minden titkát átvilágítja, mindegyiknek beköltözik az ő legbelsőbb énjébe, mintha valamennyinek kibérelte volna a lelkiismeretét.

A regényírás romantikus korszakában az író szabadon garázdálkodhatott szereplői lélekvilágában. A régi olasz novellában egyszerűen elmesélte a dolgokat, lehetőleg elkerülve a párbeszédet és a drámai megelevenítést, ellenben szélesen hömpölygő folyamán az epikus előadásnak szószátyár és fontoskodó bácsi módjára magyarázgatta a szereplő többé vagy kevésbé titkos, ravaszkodó, vagy kép-mutató intencióit. A naturalista stílus úgy segített magán, hogy az alakokkal elmondatta titkos gondolataikat, vagy az egyik figurát hasz-

nálta fel arra, hogy a többi alak féltett titkait leleplezze a többiek előtt. Ez már haladás volt a regényírás technikájában. Nem az író beszélt, hanem beszéltek a hősei, beszéltek magukról és egymásról és egymás között derítették ki azt az igazságot, amelyet a középkori novellairó naiv egyszerűséggel saját személyében közölt az olvasóival. A naturalista regény csak a főhőssel tett kivételt, egyetlen emberrel, aki mint szilárd pont állott a mese központjában, mintegy helyettesítve a szerzőt, aki nem akarta első személyben közölni a maga állásfoglalását. Az író beköltözik a hőse lelkébe, azonosítja magát annak idegrendszerével, az egész történetet az ő szemével nézi s a körülötte nyüzsgő valamennyi mellékalakot csak a reá való vonatkozásban, a vele való viszonyban állítja elének. A főhős gondolatait minden tartózkodás nélkül közli olvasóival, a többi alaknak csak a mozdulatait és cselekvéseit látja és írja le, a főhősről elmondja, hogy mit szenved lelkileg, a többi hősről csak azt, hogy milyen szenvedéseket árul el az arca s milyen szenvedésekre lehet következtetni szavaiból és cselekedeteiből.

A modern regényben az író még a főhőssel sem azonosítja magát. A modern regény azért dolgozik majdnem kizárólag párbeszéddekkel, mert nem akar egyébnek látszani, mint fotografáló gépnek, vagy hangfelvevő érzékeny lemeznek, aki egyszerűen tovább adja, amiről szemével, fülével és a többi érzékszervével értesült az előtte lefolyt eseményekről. Az író odaül az olvasók közé, ő is csak néző és hallgató publikum, mozioperatőr vagy grammofonlemez kezdője, teljesen avatatlan ember, aki csak arcjátékából, gesztusokból, szavakból és cselekményekből értesül a szereplők sorsáról.

Természetes dolog, hogy ezzel a technikával is bele lehet világítani a szereplők lelkébe és ezzel a technikával is megvalósítható az író állásfoglalása és kritikája a maga hőseivel szemben.

Mereskovszkij, aki gondolkodónak sokkal több, mint írónak, Tolsztojról és Dosztojevszkijről szóló könyvében érdekes megfigyelést közöl a két nagy regényíró technikájáról. Mereskovszkij abból az egyéni és szellemes megállapításból indul ki, hogy az író az emberben három egymástól gondosan megkülönböztetendő alkatrészt érdekl: az egyik a test, a másik a szellem, a harmadik a lélek, amelynek folyama a test és a szellem két partja között hömpölyög a halál nagy, sötét óceánja felé. A test az ember külső megjelenése, fizikuma, szemmel látható és kézzel tapintható, érzékszerveinkkel észrevehető habitusa; a szellem az egyén gondolat- és érzésvilága, a legbensőbb titok, az emberben az isteni elem, az elvont égi törvény, a logika, az erkölcs; a lélek pedig maga az élet az ő dinamikájával, az idegek játéka, a szenvedélyek harca, az ösztönök, a rendeltetés és a küzdelem, amelyet az ég és a pokol, más szóval a szellem és a test vív meg az ember dualisztikus egységében.

Az elmélet talán nem elég tudományos, de arra nagyon jó» hogy alapul szolgáljon a regényírás technikájának megfigyelésére. Mereskovszkij is e célra használja. Szerinte Tolsztoj az embert nem a teste és szelleme, hanem a lelke révén ragadja meg és ezen keresztül teszi szemléletessé.

Tolsztoj azonban — aki viszont írónak sokkal nagyobb, mint gondolkodónak — azt is jól tudta, hogy az olvasó képzeletének megragadására legjobb a festői módszer. Az embert lerajzolni pedig leghatásosabban úgy lehet, ha a lélek működésének a testen látható jeleit fényképezzük le, vagyis azt a folytonosan változó kaleidoszkópot, amelyet az emberi testen előidézik a lélek hullámozása. Tolsztoj hőseit látjuk és regényei olyanok, mint a panoptikumok. Tolsztoj vizionárius volt és remek rajzoló.

Mereskovszkij Tolsztoj ellenképe gyanánt Dosztojevszkijt állítja elének, aki viszont a dramatizáló technika virtuóza volt. „Dosztojevszkijnél fordítva van: az elbeszélő rész csak másodrendű az egész alkotás architektúrájában. Ez mindjárt az első pillantásra szembeötlő: az elbeszélő rész mindig egyforma, sietős, néha szinte hanyag, néha fárasztóan terjengős, bonyolódott, részletekkel agyonterhelt, majd összesajtolta, sűrített. Az elbeszélés még nem maga a szöveg, hanem csak mintegy zárójelekbe ékelte, apróbetűs drámai utasítás, amely megvilágítja a cselekmény helyét, idejét, előzményeit, a szereplők környezetét, külsejét; csak a színtér, a nélkülözhetetlen színpadi díszletek megadására való; a dráma voltaképpen akkor kezdődik, amikor a szereplők kilépnek és megszólalnak. Dosztojevszkijnél a párbeszédekben összpontosul az ábrázolás minden ereje; nála minden bonyodalom a dialógusban van és ott is oldódik meg. Ezért nincs író az egész újabb irodalomban, aki a párbeszéd mesteri tökéletességében Dosztojevszkijhez fogható volna.

Mereskovszkij nem gondol Dickensre, aki az ember külsősége keresztül, a szereplők alakjának, hangjának, mozdulatainak, arcjátékainak, modorosságainak, beszédmódjának, majdnem azt mondtuk különös ismertetőjeleinek, impresszionista ábrázolásával tárja fel a lélek legmélyebb titkait. Nem gondol Flaubertre, Zolára, az egész naturalizmusra és verizmusra, amely sutba dobta a meseszövés művészetének minden eszközét és az irodalomban megvalósította azt a technikát, amelyet a festőművészetben valamikor régen a mozaik képírók, a XIX. század elején pedig a pointillisták találtak fel. Nem gondol arra, hogy a naturalista regényírás technikája mennyire hasonlít a mozgófényképek előállításának műhelytitkához, vagyis a gyors egymásutánban felvett filmképek lepergetéséhez, amely az eleven mozdulatot és a lüktető élet illúzióját kelti fel a nézőben.

Nem szabad lekicsinyelni a fotografálás művészetét. Iróilag fotografálni, vagyis az emberi lélekről vett filmfelvételekkel felkelteni az élet illúzióját: ez nagyon nagy dolog, annál is inkább, mert az írónak olyan fényképező készüléke van, amely maga is öntudatos szellemi és erkölcsi alany, vagyis a saját lelke, vérmérséklete, érzelmi világa és intellektusa. Ez a szerkezet isteni elemekből áll, a Legnagyobb Technikus állította össze és ezzel jól fotografálni: ez magasrendű irodalom és abszolút művészet.

Az UTOLSÓ ÖTVEN ESZTENDŐRE a technikai felfedezések és a világháború ütötték rá a bélyegzőjüket. Az ember meghódította a földet, vizet és levegőt, birtokba vette és kénye-kedve szerint hasz-

nálja azt, mint egy modern Faust, aki ezért cserébe odaadta a lelkét a háború ördögének. Repülőgép, tengeralattjáró, rádió, hangosfilm, automobil, elektrotechnika és világháború együttvéve van olyan nagy dolog, mint Amerika felfedezése és bizonyos, hogy egy új vüágtörténelmi korszak kezdetét éljük, amelyben az emberiség élete gyökeresen megváltozik. Illetőleg megváltoznak a formák, aminthogy éppen a világháború mutatja, hogy csak a formák változnak meg, a lélek örökké ugyanaz marad. Az irodalom lelke is az marad, ami volt Homeros korában, de ki meri állítani, hogy minden emberi dolgok között egyedül csak az irodalom és a művészet marad érintetlenül az emberi életformák változásaiban? Vegyük ehhez azt, hogy a változás ma sokkal gyorsabban és durvábban megy végbe, mint bármely korszakában az emberiségnek. Az idő is relatív fogalom és az ember öregedése nem az évek számától függ, hanem a benyomásokétól, amelyek az emberi lelket gyorsabb vagy lassúbb ütemben érik. Ma tíz esztendő alatt többet él az ember, mint azelőtt ötven év alatt. Az életnek ez a tempója meglátszik az irodalmi formák változásain is. Thomas Hardy, vagy Hauptmann Gerhardt még a saját életükben látták az új világ kiemelkedését, a régi romjaiból. Az a változás, amelyet Goethe figyelhetett meg a maga nyolc évtizedes élete alatt, csigalépésben haladó enyhe evolúció volt ahhoz a forradalmi kirobbanáshoz képest, amelynek Hardy vagy Gerhardt Hauptmann szemtanúi voltak. Semmi sem természetesebb, mint hogy Goethétől sokkal rövidebb az út Heinéig, mint például Hardytól James Joyceig, vagy Aldous Huxleyig.

A formaváltozás viharos hirtelensége először a háborús regényeknél mutatkozott. Tolsztoj a Háború és békét 1864—1869-ig írta s az európai irodalomnak ez a legháborúsabb regénye azt a nyolc esztendőt rajzolta meg, amelyet Európa 1805—1812-ig kínlódott át a napóleoni háborúk zúrzavarában. Több mint fél évszázadnak kellett tehát lemerülni az idők mély vizébe, amíg valaki hozzá mert nyúlni, orosz ember és igazi nagy író, Napoleon oroszországi hadjáratának megírásához. Schiller és Goethe nem nyúltak hozzá. Schiller ezalatt inkább megírta a harmincéves háború történetét és Goethe szívesebben dolgozott a Fauston. Nem nyúlt hozzá a francia naturalista regényirodalom sem, ahelyett mikroszkopikus vizsgálat alá vette az ember legtitkosabb és legbensőbb énjét, az egyéniséget, amelyet Napoleon csak annyiban méltányolt, amennyiben abból körülbelül ezer darabot számított egy jóra való gyalogos vagy tüzérezredre. Most is azt hittük, hogy jónéhány évtizednek kell elmúlnia, amíg újra eszünkbe jut a háború a maga millió és millió halottjával, összelövődött emberroncsaival, kiütéses tífuszával, éhségével, nyomorúságával, embergyilkolásával és lelki fertőzésével. Elhibáztuk a számításunkat. A nagy tragédiák után szokásos biedermeier-megrökönyödés nem sokáig tartott. A háború után négy-öt esztendővel már megindult a háborús irodalom és néhány esztendő alatt le is zajlott. Ez az idő tempója, öt-tíz év alatt a háború már megkapta a maga perspektíváját. A napóleoni háborúkat az emberiség harminc évig nem látta tisztán és csak ötven év múlva kapott író, aki megmutatta neki a nagy dráma leg-

bensőbb titkait s a hősök valódi arcát, A modem embernek elég volt öt esztendő, hogy emlékeit szintetikus egységben lássa, összefoglalja és feldolgozza. Mintha csak kétszáz kilométeres gyorsasággal, repülőgépen távolodott volna el a múlttól. Ez volt az első meglepő tünet; a második az irodalom életszemlélete és erkölcsi tendenciája körül jelentkezett. A háborús regények előtt néhány évig arról panaszkodtunk, hogy az olvasó mindenáron happy end-et követel, mert az életillúziót nem találja meg a reális világban, ennél fogva az író optimizmusából kívánja pótolgatni azt. Ez persze nagy baj volt az írókra nézve, mert a kibékítés szerencsés megoldása legtöbbször művészietlen és hazug, mert ellene mond az anyagi és erkölcsi élet egyetemes és örök igazságtalanságának. Ma már a műértő olvasó nem ragaszkodik a romantikus és naiv megoldáshoz, sőt egyáltalában nem ragaszkodik a megoldáshoz sem, mert a szépirodalomtól nem igazságszolgáltatást, nem erkölcsi mesét, sőt már-már mesét sem vár, hanem valami egyebet, amely mindennél jobban jellemzi ezt a kiábrándult, agyontechnizált és egzakt korszakot: tények közlését várja az irodalomtól. Tény...: ma körülbelül ez az egyetlen dolog érdekli az embert s ez az oka, hogy nagy keletük van a riportregényeknek, a regényes korrajzoknak, az emlékiratoknak és az életrajzoknak. De az olvasó megunta a romantikus stílust, a pathetikus körmondásokat, a festői leírásokat, az aprólékos lélekelemzéseket is és elvárja az írótól, hogy lapidáris, egyszerű és közvetlen modorban, minden felesleges elmélkedés és minden felesleges díszítő jelző nélkül mondja el azokat a tényeket, amelyekből az olvasó szinte tudtán kívül kapja meg a benyomásokat, az elérzékenyedés és a gyönyörködés hangulatait. Ez volt a titka Remarque világsikerének. De ez okozta azt is, hogy 1930-ban a francia könyvkereskedés kimutatás szerint Zola könyveiből adtak el legtöbb példányt, messze utána következett Maupassant, Proust, Loti és Alphonse Daudet és csak a kimutatás végén találjuk Balzac, Anatole France, Stendhal és Barres nevét. Zola! A kritika már évtizedekkel ezelőtt végzett vele. Az európai olvasók is megunták már, mire a háború kitört. Most pedig megint az övé a legnagyobb közönség. Nyüvánvaló, hogy nem morálja, életszemlélete, vagy költészete érdekli ma az olvasót, hanem a stílusa, a technikája, a tények aprólékos és szenzációhajászó feldolgozása, minden, amiben előfutárja volt a riportregények technikájának. Még csak megfelelő tempó, gyorsbeszédűség, lakonikus rövidség, minden élelmességtől mentes tárgyilagosság volna szükséges ahhoz, hogy Zola legyen a legmodernebb technikájú író. Modem író azért még így sem lehetne, egyszerűen amiatt az ötven esztendő miatt, amely az új kort a régítől elválasztja. Zola azért oly népszerű, mert ponyva lett belőle, modem ponyva, a stílusánál fogva. És jegyezzük meg jól: csak a tökéletes remekmű és a tökéletes ponyva halhatatlan. Zola odakerült az idősebb Dumas, Eugene Sue és Paul de Kock mellé, akikkel ma csak Wallace, Stevenson, Gaston Leroux és Maurice Leblanc tudnak népszerűség dolgában versenyezni. Ám ne felejtsük el, hogy ezek lényegükben többnyire kalandregényeket írtak. Kaland, bűnügy, geográfia, biológia, technika, koloniális élet, szociális, háborús, forra-

dalmi, politikai élmény, ösztönélet, realizmus, naturalizmus, publicisztika, riport, ezekből a fogalmi megjelölésekből tevődik össze az az irodalmi felépítmény, amely eléggé újszerű, eléggé érdekfeszítő, eléggé reális, eléggé izgató és eléggé banális ahhoz, hogy a háború után való új ember lelkét megragadja. Amivel sem az új embert, sem az új embernek tetsző irodalmat nem akarjuk lebecsülni. Dőreség volna az emberi izléstelenségek és a művészeti dekadencia területére utasítani a Neue Sachlichkeit és a Zweckbau jegyében kísérletező német építéstílust, a betontemplomokat, Le Corbusier vagy Jeanneret építészeti kubizmusát; nincs az a stílus, amelyben tökéletes remekműveket nem lehetne alkotni és nincs az a forradalom, amely az indulás alkalmával ne képtelen túlzásokkal, vagy ügye-fogyott tapogatózással kezdené; nagy idő telik el abban, sok kongeniális korrektúrát kell elvégezni addig, ameddig valamely új intuíció teljesen rátalál önmagára. Annyi bizonyos, hogy a ma emberének lelkében az értelmi és hatalmi erő imádata egyelőre elhomályosította azt a kedélyi kultúrát, amely a XIX. századot jellemezte. Nem tudni, meddig tart ez az affektált átszeüemültség, ez az értelmi szupracivilizáció, amelyet Ward totális kornak, Oswald a glóbus-ember korának, Müller-Lyél a föld szocializálásának nevez, de az tagadhatatlan, hogy a mai agykultúra egészen másként látja az életet, mint a régi individuális érzelmi kultúra. Ez az életszemlélet ellenállhatatlanul rányomja bélyegét az irodalomra is. Vegyük ehhez a fehér emberek által lakott egész világ politikai és gazdasági válságát, amely kicsiny és nagy társadalmi kategóriákat a nyomor, gond és idegizgalom delíriumába sodort és nem csodáljuk, hogy az irodalom is felszámolta a XIX. század egyenkultuszát és tekintetét a nagy egységek, a fajok, nemzetek, kontinensek és az egész emberiség sorsa felé fordította. Az egyéni pszichológiából tömeglélektan lett, az egyéni gazdaságból világ gazdaság, az egyéni problémából faji probléma, az egyéni sorsból kollektív sors, az emberboldogításból világ-boldogítás és a regény hőse az egyén helyett a társadalom, a faj, a tömeg, a nép, az emberiség. Ez az értelmi kultúra irodalma.

A cement. Gyár az erdőben. A hydrocentrale. Építkezés. A Volga a Kaspi-tóba ömlik. Három pár selyemharisnya. Mérnökök zendülése. A hold jobbról. A hold balról. Az ember azt hinné, hogy ezek a címek egy iskolakönyvből, vagy egy népakadémia előadássorozatából valók. Nem. Ezek regénycímek, az új bolsevista Oroszország regényirodalmának legjelentékenyebb terméséből. Ezek a címek ugyan az új irodalom értelmi végtelenségekbe lendülő hyperbolájának legtávolabbi pontját jelentik, de túlzásaiknál fogva éppen azért legszembetűnőbben mutatják a tendenciát. Ulysses. A világitó torony. A hullám. A negyvenkettedik szélességi fok. Candaule király. Esetek. Urian utazása. Juliette a férfiak országában. Siegfried et le Limousin. Pont és kontra-pont. Ezek is regénycímek: James Joyce, Dos Passos, Virginia Woolf, Giraudoux, Gide, Aldous Huxley regényei; ezek még nem mentek oly messzire, vagy már útban vannak visszafelé. Mindenesetre ezek a regények képviselik azt a formát és stílust, amely — tekintet nélkül a népszerűsége — a tömegeknek, vagy az elvből konzervatívoknak

tetszésére, mintegy légüres térben elképzelve a modern regény legfinomabb és legmagasabbrendű reprezentánsai. Excentrikus kísérletek, bizarr konstrukciók, az értelmi kultúra üvegházban nőtt, sápadt, buja, részegítő illatú exotikus virágai. Nem arról van szó, hogy mint állják meg helyüket késői századok irodalomtörténeti esküdtzéke előtt. Nem érdekel bennünket, válnak-e ezekből a regényekből klasszikus remekművek, vagy csak irodalmi alchimisták és mágusok obscurus műhely-kísérletei. De az alchimia nem egy korszakalkotó felfedezést adott a vegytani tudományoknak és bizonyos, hogy az új regény módszere, stílusa, technikája nem véletlenül olyan, mint amilyen. Nem véletlenül robbantotta szét a régi műfajkereteket és nem véletlenül függetlenítette magát az ortodox irodalmi esztétika szabályaitól. Ez a függetlenítés tulajdonképpen nem is új és nem is valami egyéni szélső forradalma a regényirodalomban. „Balzac túrhetetlen encyklopédista — mondja Taine — özönlő szóáradatai, tudományos csevegései, főfájást okoznak. Balzac olyan modorban beszél, mint a művészetek és a mesterségek szótára, mint a német bölcsészet kézikönyve, mint a természettudományok encyklopédiája; stílusa visszataszító vagy kuszáit; a hatás kedvéért túloz; hogy felizgasson bennünket, ő maga izgul fel.^{cc} Mi hozzátehetjük, hogy Anatole France regényei sem egyebek dialogizált történetbölcséleti, szociológiai, vagy kritikai értekezéseknél, Hugo Victor politikai propaganda-cikkeket illeszt be a Nyomorultakba és Flaubert Bouvard et Pecuchet-je teljes egészében nem egyéb, mint egy haragos pamflet a tudományokba vetett babonás hit ellen. És ne feledjük el, hogy Tolsztoj a Karenina Anna szereplőivel ivszámra terjedő tanulmányokat mondhat el az orosz mezőgazdasági viszonyokról, a paraszt gazdasági helyzetéről, a földművelésről és a kisiparról, a földreformról és a politikai jogeloszlásról. Sőt Tolsztoj tovább ment. A maga történelem-bölcséletét a Háború és béke lapjain nem meseszöveg közben, nem a szereplők ajkára adott párbeszédekkel, hanem különálló fejezetekben, az elbeszélés folyamatosságát megszakító, néhol száz oldalra terjedő elmélkedések formájában, essayista módjára közli, tüntető őszinteséggel bevallván ezzel, hogy nem törődik a regény technikájával, szétrombolja a műfaj hagyományait és a rövidebb-hosszabb epizódok után, hőseinek viselt dolgairól akként mondja el a maga véleményét, mint a Háború és béke leghivatottabb kritikusa, aki egyúttal kimondja minden idők minden olvasójának a kritikáját is.

Mindez csak azt bizonyítja, hogy az író egyéniségén, a mondani-valók mélységén és őszinteségén, valamint a tárgy- és életszemlélet korszerűségén kívül a regény legfontosabb eleme a stílus. A regény: a stílus.

Ha lerázzuk róla azokat a logikai batyukat, amelyeket ortodox irodalom-tudósok aggattak az esztétika nyakába, nem beszélhetünk a regény hanyatlásáról. Stílusváltásról, igen. És ha elfogadjuk, hogy a XX. század elején megváltozott a kultúremberiség életének stílusa, akkor bele kell nyugodnunk abba is, hogy új stílust keres az irodalom is. Ennyi az egész. Magát az irodalmat nem kell félttem. Hiába minden államférfiúi, hadvezért, vagy katedrái pöffeszkedés,

hiába minden politikai cinizmus, bölcseleti szkepszis, plebejust hetykeség vagy aljasság, sőt hiába minden agyi túltengés vagy klinikai elme-gyengeség, az ember a legfontosabb kérdésekben mindig a metafizikához fordul, nevezzék azt a metafizikát Mózes, szent János, Dante, Shakespeare, Tolsztoj vagy Huxley könyvének: — mindegy. És az ember az ő legmeghittebb rokonát végül is mindig az íróban találja meg. Shakespeare Montaigne-ben, Carlyle Dantében és az egész emberiség Shakespeare-ben. Napoleon szent Ilona szigetén Homerosban talált gyönyörűséget és megnyugvást. Platót és Sokratest is Homeros tanította a legmagasabb emberi bölcseségre: az élet szépségeinek szemetére. Gondoljuk meg, mi minden történt a világon azóta, hogy megszületett a biblia, vagy hogy hányféle s milyen természetű változásokon ment keresztül az ember a homerosi eposzok keletkezése óta a rádió feltalálásáig! Hasonlítsunk össze egy modern tőzsdei ügynököt, aki a londoni vagy newyorki pénzpiacra szaladgál, azzal a kóbor bölcselővel, akit az athéni polgárok halálra ítélték, vagy azokkal a képfaragókkal, hajóácsokkal, piaci kofákkal, lakatosokkal és pékekkel, akik őt a halálba kergették; hasonlítsuk össze Napóleont Platóval vagy egy Julius Caesar-korabeli centurióval és gondoljuk el, hogy tőzsdeügynök, Sokrates, athéni patkoló kovács, Plato és centurio egyformán értik és szeretik Odysseust, az ithacai csavargót, — akkor bizony le kell hajtani természettudományoktól, statisztikai számadatoktól, szociológiai törvényektől kábult fejünket és meg kell vallanunk, hogy magunkról és magunknak embertársainkhoz és a világ-egyetemhez való viszonyáról csak az irodalomból tudunk meg annyit, amennyit éppen megtudhatunk.

Viszont azonban az is kétségtelen, hogy Homeros a saját nyelvén beszélt. Homeros éppúgy korszerű és korszerűen modern volt, mint Shakespeare, vagy Tolsztoj. Minden remekmű magán viseli a saját kora postai bélyegzőjét és stílusából pontosan megállapítható a feladás dátuma. Elkésett vagy előre keltezett küldeményeket az irodalom-történet, mint kézbesíthetlent, mindig visszaküldött a szerzőjéhez. Nincs más, csak korszerű remekmű, ezért csak a XX. század stílusában megírt új regény számíthat arra, hogy az emberiség vagy azonnal vagy időnknek múltán remekművé hitelesíti.

SURÁNYI MIKLÓS

ISKOLARENDSZERŰNK ANARCHIÁJA FELÉ?

FOLYÓIRAT szeptemberi számának egyik érdekes tanulmánya a magyar kultúrkormányzat utolsó tíz esztendejének ama munkásságát tette módszeres vizsgálat tárgyává, mely külföldi tudományos intézményeinket hívta létre.¹ A közoktatási politika e korszakának egy másik fejezetét kívánja tárgyalni az itt következő dkk: a középfokú oktatás kérdését, mely a tágabbkörű közvéleményt hazánkban, sajnos, kellő mértékben sohasem foglalkoztatta s amelyet mindenkor a szakkörök érdektelen témája gyanánt kezeltek. Nem kíván ezzel szemben bizonyítást, hogy a középfokú oktatás kérdése korántsem tekinthető valami „pedagógiai” szakügynek, hanem a szellemi nemzetvezetés egyik legsúlyosabb kérdéseként kell vizsgálni. E cikk szerzője a témát nem is az iskola felől közelíti meg, melyhez sohasem fűzte s nem is fűzi hivatása, hanem a „gyakorlati” élet irányából, melyben saját munkássága folyik. Ezt előre kellett bocsájtani, mert a továbbiakban a humanisztikus iskola felélesztése mellett fog állást foglalni, amaz iskolatípus mellett, melyet felszínes érvelés oly gyakran és oly helytelenül állít szembe a „praktikus” élettel.

Az elmúlt tíz esztendő során több ízben alkalmunk volt rámutatni arra a rendkívüli tünetre, hogy a konzervatív vagy általában annak ítélt magyar politika tízesztendő s korszakában éppen a hazai iskola-politika terén mutatkozott várakozást meghaladóan radikálisnak. Az európai nevelés évezredes humanisztikus alapjaitól való eltávolodás különösképpen a radikális kormányzatokat jellemzi, amelyek — többé-kevésbé nyíltan vallván szint — a nemzetvezető társadalmi osztályok történeti szemléletét és az oktatás egyházi szellemét vélték a humaniorákon keresztül megtámadhatni. A reáliáknak a XIX. század második felében történt előnyomulása és az imént említett „laicisztikus” szellem már ötven év óta sikerrel küzdenek a humanisztikus gimnázium rendszerével szemben. Ennek ellenére a görög-latin stúdiumok, bizonyára immanens erejüknél fogva, meglepően időállóknak bizonyulnak. A nagy nyugati nemzetek, több-kevesebb teret adván a reáliáknak, szinte változatlanul kitartanak ma is a humanisztikus oktatás mellett: a német, francia, olasz és főként angol egyetemek diák-seregei ma is, mint egykor, latin és nagy részben görög műveltségűek. Különösen érdekes Franciaország esete, mely a háborút követő évtizedben ismételten revidálta középoktatási politikáját s ahol újabban ismét a humanisztikus elv túlsúlya mutatkozik.

A törvényeknek és rendelkezéseknek az a csoportja, melyet ma a hazai középiskola reformjaként szoktunk idézni, lényegileg nem egyéb,

¹ Deér József: A külföldi collegiumok. Magyar Szemle XIII. (1931) no. 1.

mint a görög-latin stúdiumoktól való szüntelen eltávolodás, tehát a régi középiskola szellemi céljának elhomályosítása, anélkül hogy új cél tűnnék fel. Meglepően bonyolult e reform fejlődésmenete is. Megteremti az új, domináns iskolatípust, melynek meghagyja latin gerincét; már a görögöt számúzi belőle. Az 1924. XI. t.-c. ez, mely inaugurálja a reálgimnáziumot. Magában véve ártatlannak látszik, hiszen ugyanakkor egy lépést visszafelé is tesz, mert a görögptől-rendszer kiküszöbölésével új típust is teremt, melyben a görögnek „rezervációs területet” juttat — megteremti az ú. n. humanisztikus gimnáziumot. Ám hozzáértők előtt az első órától fogva nem titok, hogy ez a reform hova vezet. A magyar középiskola három típusa, a humanisztikus gimnázium, a reálgimnázium és a reálskola az egyetemi tanulmányok szempontjából, tehát az egyetlen döntő szempontból, egyenjogúsítván, nyilvánvaló volt, hogy a szellemileg alacsonyabbrendű típus fogja a magasabbat elnyomni, mint ahogy a rosszabb pénz kiszorítja a jobb pénzt. 1924 óta olyan hallgatók özönlöttek el a humanisztikus műveltséget múlhatatlanul megkövetelő pályákat, kik reálskolából jöttek, vagy abból a reálgimnáziumból, ahol a latin, elvesztvén szupremáciáját, mellékes jelentőséget kapott. Történészeket és filológusokat neveltek a magyar egyetemeken, kik a nyugati műveltség és a nyelvi képzés alapvető diszciplínáiban: a görögben és a latinban még csak elemi oktatást sem nyertek. Papokat, orvosokat és jogászokat, kik értetlenül álltak szemben hivatásuk legfontosabb történeti emlékeivel, saját tanulmányuk terminológiájával. Mindenki érezte, hogy képtelen helyzet alakult itt ki. De a reform sodra feltartóztatatlannak látszott. A törvényt követte — mert követnie kellett — a latin eltolódása a reálgimnázium harmadik, a leányiskolák ötödik osztályába, vagyis a reálgimnáziumban el kellett sorvasztani a gimnaziális gerincet. Ezt megtette még az a rendelkezés, mely a humanisztikus gimnáziumot megfosztotta humanisztikus, tehát alaprendeltetésétől: a mostani esztendőben rendeletileg megszűnt a kötelező görög tanítás, melyet az 1924. évi törvény teremtett meg. Valóban csodálatos folyamat ez: a törvény egyes köveit a rendeletek sora kiemeli az épület falából! Ki csodálkozik ezek után, ha az épület összeomlik.

Mert ma a helyzet az, hogy van ugyan humanisztikus gimnáziumunk, de benne görögöt nem kell tanulni, van reálgimnáziumunk is, de benne a latin kihalásra van ítélve. Ezzel a magasabb magyar műveltség — minden nemzet tudományos és öntudatos gondolkodásának alapja — elveszti kapcsolatát az európai múlttal, de meglazul összeköttetése az európai jelennel is.

Mindenki, aki ezzel a tárggyal csak némiképp is foglalkozott, ismeri az érveknek ama tömegét, mellyel 50 év óta védik nyugaton a humanisztikus oktatást. A latin nyelvnek és grammatikának logikus és formális képzőerejére hivatkoznak egyes csoportok, a klasszikusok olvastatásának szellemi és erkölcsi értékére egész pedagógiai rendszerek. A latin népek a római műveltségben tulajdon nyelvi és nemzeti gyökereiket ápolják máig; az angolok és németek emellett a görögben egyházi és kultúrtörténeti tradíciókat tisztelnek. Ha mindé, többé-kevésbé

nyomós értelmi és érzelmi argumentumok semmivé válnak, itt vannak még a gyakorlati indokok. Jog, orvostudomány, teológia, történeti, irodalmi, nyelvi és művészeti stúdiumok: mindez a nyugateurópai múltban gyökerezik. Minden szellemi út legalább is Athénba és Rómába vezet és Athén és Róma hatásvonala egész a XIX. század első harmadáig töretlen.

Nem foglalkozhatunk ezekkel az érvekkel, — egész könyvtárak irodalmáról van szó! — mert nem ez cikkünknek célja. Elég itt rámutatnunk, hogy a nyugateurópai kultúrkör határára sodort magyarság legkevésbé lehet hivatott a nemzetközien máig legérvényesebb fonalak elmetszésére. Tudósainkra és szellemi vezetőinkre vár a feladat, hogy eldöntsék: búcsút mondjon-e a magyarság nyugati szellemi tájékozódásának s elvághatja-e a kapcsolatokat, melyek Szent István óta az eszmei Rómához, vagyis Európához fűzik.

Mi úgy véljük, hogy ennek éppen ellenkezője a parancsoló szükség. Nem ránk vár a világ középoktatásában a reformeri szerep. Nekünk önmagunk védelmében egy feladatunk lehet: beleilleszkedni a közép- és nyugateurópai nevelési rendszerekbe, vagyis ápolni és megerősíteni a legtöbb sikert ígérő, mert legnemzetközibb iskolatípust — a humanisztikus gimnáziumot. De függetlenül a nemzetközi érintkezéstől, ezt követeli a magyar tudományosság érdeke, mely korántsem áll ellentétben a praktikus élet érdekeivel. A magyar gazdasági intézmények vezetőférfiai, úgy tudjuk, szinte kivétel nélkül humanisztikus képzettségűek és ismeretes, hogy gazdasági szervezeteink amaz állásaiban, melyek nem kívánnak műszaki szakképzést, általában szívesebben látják a jeles gimnazistát, mint például a kereskedelmi iskolák neveltjeit. Maga a műegyetem is jobb tapasztalatokat tett a humanisztikusán művelt hallgatókkal, mint azokkal, akik egyéb iskolatípusokból származnak. Nem titok, hogy Poincaré, a legnagyobb matematikai elmék egyike, lelkes híve volt a latin-görög alapképzésnek; éppen a reáliák számára többet várt tőlük, mint az antihumanisztikus tanmenettől.

Nem, a 'gyakorlatinak' mondott élet nem kíván gyakorlatias középiskolát, hanem jó középiskolát követel. De nézzük, vajjon a humanisztikus jellegéből kivetkeztetett magyar oktatás valóban gyakorlatias lett-e?

Érintenünk kell itt, ha futólag is, az anyanyelv oktatásának kérdését is. A legutóbbi reformintézkedések egyik megokolása szerint a klasszikus stúdiumok ártanak az anyanyelv ápolásának, — egyéb-iránt, hallottuk, az ifjúság magyar nyelvtudása olyan fogyatékos, hogy csupán a latin Studium feláldozásával lehet rajta segíteni. Ennek is, úgy véljük, éppen az ellenkezője helytálló. Legkiválóbb nyelvészeink könnyűszerrel beigazolják, hogy a magyar ember grammatikális készségét nagy mértékben neveli a tiszta és logikus szerkezetű görög-latin grammatikális iskolázás.¹ Másfelől azonban kétségbe kell vonnunk, hogy nyelvi téren ifjúságunkra bármiféle veszedelem leskelődik. Nyelvünk inkább javul s ha valami romlik, az inkább a stílusunk.

¹ Lásd erről Gombocz Zoltán nagyfontosságú cikkét a Magyar Szemle XIII. (1931) 218 l.-ján: Nyelvtudomány és nyelvtanítás.

Ám ez nem a nyelvoktatás, hanem a magasabbrendű irodalmi és műveltségképzés kérdése. Ha tehát a szónak legmagasabb értelmében tisztább és jobb magyarságra törekszünk, csupán a klasszikus stúdiók szellemi kerülőútján érhetjük el. Nincs itt menekvés: műveltség felé a nemzetet csupán a műveltségen át viszi az útja!¹

Amit az 1924. évi reform a már akkor elvben feláldozott humanisztikus oktatásért cserébe adott a magyar társadalomnak, az a modern nyelvtanítás. A német nyelv mellé, mely gimnáziumaink egyetlen modern nyelvtárgya volt, bevonult a francia, az angol és az olasz nyelv a hazai közoktatás épületébe — nézetünk szerint nemcsak kellő előkészítés híján, hanem megfelelő motiváltság nélkül is.

A MAGYAR REÁLGINNÁZIUMNAK e percben mindene hiányzik, ami egy iskolatípust alkalmassá tesz arra, hogy benne nemzetvezető társadalom nevelődjék. Hiányzik szellemi célja, hiányzik alapiránya, hiányzik tartalmi jogosultsága és végül híján van a tanítás eszközeinek.

Ez az iskolatípus, mely alapításakor elhibázott volt s amelynek átalakítására, a legkompetensebbek szerint, sürgető szükség van, mindentől nyújt valamit, anélkül hogy alapvető nevelési cél lebegne előtte. Nem „klasszikus” ez az iskola, melyből a latin fokról-fokra kiszorul, de nem is realisztikus, mert alapjai, ha ugyan vannak, inkább szellemtudományiaknak mondhatók. Túlteng benne az, ami az ifjú elme kiművelésére a legkevésbé alkalmas, a modern nyelvek praktikus célzatú tanítása, még pedig egyszerre (ha nem is egy iskolában) az anyanyelvvel együtt öt modern nyelv. Alig hisszük, hogy van a világon nemzet, mely a céltalan polyglottjának nagyobb mértékét engedné meg magának, mint e percben a magyar.

Az idegen nyelvek szükségességét a kis nemzetek életében újabban szertelenül túlbecsülik. A nemzeti intelligencia zöme életét végül is az országhatárok között éli s még súlyos gazdasági kényszerűség sem képes a határkeretekből kiemelni. A magyar értelmiségi osztályoknak valóban szükségük van egy segítőnyelvre és semmiféle világpolitikai orientáció nem téveszthet meg bennünket afelől, hogy ez a segítőnyelv csupán a német lehet. A politikai, gazdasági és a tudományos élet igen szűk körei számára szükséges ugyan a német mellett egy második, még ritkább esetben egy harmadik segítő nyelv. Alig tévedünk, ha azt mondjuk, hogy egy-egy közintézmény, bank, tudományos intézet nagy személyzetében teljesen elegendő néhány olyan vezető, ki magát franciául, angolul vagy — esetleg — olaszul megértetni képes.

Ezek a kevesek, kik hivatásos életükben a távolabbi nyugati nemzetek nyelvének hasznát látják, ismereteiket nem a középiskolának köszönik, hanem képességeiknek és szorgalmuknak, mert az élő nyelvek gyakorlati célú tanulása, legyünk vele tisztában, nem jellemet nevelő vagy elmét képző eszköz, non is demokratizálható élvezet, hanem igen keserű és többé-kevésbé kellemetlen, terhes munka.

¹ E kérdésekről Eckhardt Sándornak régebben két cikke jelent meg a Magyar Szemlében: A magyar nyelv válsága, II. (1928) 373. 1. és Kell-e nyelvtan? V. (1929)24.1.

Azt hisszük, hogy a magyarság túlon túl súlyos áldozatot hoz és fikciókért hozza az áldozatot, ha a néhány külpolitikai és bankkapcsolat kedvéért a nemzeti intelligencia nagy tömegeit kényszeríti olyan nyelvekkel való bíbelődésre, — és nem megtanulásukra, mert ilyen eredményeket nem látunk — amelyek a nemzet vagy az egyén életében soha jelentősebb szerepet nem fognak játszani.

Nem hanyagolható el az sem, hogy másként van szüksége az idegen nyelvismeretekre az olvasónak, a tanárnak, a bankárnak, a művésznek. Sokszázados tapasztalat azt mutatja, hogy akinek szüksége van rá, az megtalálja azt az idegen nyelvet, mely hivatásosan hozzá közel esik. A történész be fogja érni vele, ha folyamatosan olvas angolul; semmi szüksége az élő beszédre. A gyáriparosnak elég lesz, ha francia levelezését elláthatja; a műszaki ember megelégszik terminológiai ismeretekkel. Kevesen lesznek, kiknek átfogó — irodalomra és élő beszédre egyként kiterjedő — nyelvismeretre van szükségük; ezek, ismételjük, sohasem fogják ezt a középiskolától megkapni.

Egyik társulatunk több évvel ezelőtt írásos ankétot rendezett egyetemi és főiskolai tanáraink körében. Az ankétnak, melyet annak idején a Magyar Szemlében részletesen ismertettünk, a latin védelme mellett egyik legfőbb eredménye az volt, hogy a magyar tudományos oktatás szakemberei, humanisták, orvosok, technikusok, közgazdászok egyaránt, a német nyelvnek alapos ismeretét nélkülözhetetlennek mondták a hazai főiskolai oktatás szempontjából.¹

A német nyelvismeretek hiányára olyan nyomatékkal mutattak rá, hogy általános meghallgatásra kellett volna találniok. Ezzel szemben az történt, hogy az oktatás humanisztikus alapjait tovább romboltuk s emellett érthetetlenül a német nyelv tanítását csorbítottuk. Elképzelhetetlen, miként kívánjuk a magyar intelligenciát az annyit felhánytorgatott »praktikus* életre felszerelni, ha a középiskolák legfelsőbb osztályában mindössze heti nyolcvan percet szentelünk a német nyelv tanításának. Hogy a reálgimnázium legalsó osztályaiban a latin rovására a német azóta némi tért nyert, kisebb értékű nyereségnek tekintjük. A magyarság geopolitikai helyzetének teljes félreismerése ez az eltávolodás a német nyelvtől, mivel súlyos következményeit éppen gyakorlati téten észleljük.

Az idegen nyelvek tanítása terén nem lehet érzelmi politikát űznünk. Bármilyen szoros kötelékek fűznek is ezidőszerint Olaszországhoz, nem szabad eltitkolnunk, hogy az olasz nyelvnek a magyar középiskolai ifjúság nagy átlaga számára kevés elméleti vagy gyakorlati jelentősége van. Ugyanígy a többszázados erős angol szimpátiák sem bírhatnak bennünket arra, hogy Sárospatakon angol mintájú és tan nyelvű Public School-t teremtsünk.

Komis Gyula tanulságos s talán eddig kellőképpen ki nem aknázott nagy könyvéből, A magyar művelődés eszményei-ből, megtanulhattuk, hogy a magyarság mindenkor nyomonkövette a nyugati kultúrpolitikai fejlődést, kapcsolatai is elég szorosak voltak a nyugati nemzetek művelődési központjaival. Ám mindenkor bizonyos tartózkodással

¹ Balogh József: Középiskolai kérdések — az egyetem szemszögéből, Magyar Szemle I. (1927) 253.

és méltósággal keveredett itt külföldi minta és magyar szükség. Soha szolgai módon nem vettünk át matricákat és nem igyekeztünk idegen talajban gyökeret vert nevelési eszményeket mindenestől — fonáksgaikkal egyetemben — átplántálni. A sárospataki angol mintájú és tannyelvű iskola, amennyiben éppen az angol tannyelv megvalósítható benne, nézetünk szerint, azok közé az álképletek közé tartozik» melyek végső soron illúzióknak fognak bizonyulni.

ANNAK AZ ISKOLAPOLITIKÁNAK, melyet intézményesen az 1924. XI. t.-c. indított meg s amely rendeleti kibontakozásában tegnapig tart, szakembereink véleménye szerint, elég súlyos következményei mutatkoznak egyetemien és középiskoláinkban is.

A panaszok sokfélék. Úgyszólván az összes karokon olyan hangok hallatszanak, hogy az ifjúság nyelvi, értelmi, műveltségi és methodikus előkészítése nem elégséges a tudományos munka megfelelő ellátására. A jogász és történész, nem utolsósorban a modern nyelvek egyetemi tanárai arról panaszkodnak, hogy a latin nyelvismereteknek úgyszólván teljes hiánya meggátolja egyfelől a forrásolvasást, másfelől a modern nyelvek mélyebb és műveltebb megismerését. Az orvosok, természettudósok és technikusok arra utalnak, hogy német nyelvismeretek híján az ifjúság csak ügyel-bajjal birkózik meg a nélkülözhetetlenül szükséges német kézikönyvekkel. Nem szólok itt a teológiai karok hangos tiltakozásáról: a nevelkedő katolikus klérus idegenül áll szemben a szentmise nyelvével, úgy a katolikus, mint a protestáns teológia pedig hovatovább kénytelen lemondani az Újtestamentum eredeti nyelven való olvastatásáról. Mindez, túlzás nélkül mondhatjuk, csődje lehet olyan politikának, mely céljául a magyarságnak Nyugat? hoz való közeledését tűzte ki.

De zavarok mutatkoznak a középiskolában is s a legkülönbözőbb irányban. Fentebb már céloztunk rá, hogy a reformnak nemcsak célja és szellemi tartalma hiányzott, hanem eszközei is. Eszközön megfelelő képzettségű tanárkart is értünk. Bizonyára nem köztudomású» hogy az 1924. évi reformtörvény következeképpen a magyar tanárság egy részét 'átnevelésre' kényszerítette a sors. Latin és görög tanárok modern nyelvek megtanulására kényszerültek és ezekből tettek kiegészítő vizsgát. A vizsga még nem jelent methodikus képzettséget és így nem csodálkozhatunk, ha — számos tanúbizonyosság szerint — olyanok is tanítanak egyes középiskoláinkban pl. angolt, akik maguk angolul nem tudnak. Egyes tanítórendjeink nagy zavarba jöttek és csak példakép hivatkozom egyik nagymúltú nevelőintézetünkre, mely kénytelen volt a francia nyelvoktatás megerősítése okáért a messze külföldről haza? hívni egyik tagját, ki történetesen — matematikus. Egy másik tanítórendünk az egyik modern nyelvnek egyetemi fokon való oktatását kénytelen volt egy jeles klasszikus filológusára bízni, ki élete derekán tett végül sikeres kísérletet arra, hogy Párizsban franciául megtanuljon. Ismét egy rendi iskolánkra hivatkozunk, mely két éven belül kétszer Volt kénytelen megcserélni a maga 'szabadon választott' modern nyelvét, mert az egész magyarországi rend tanári karában még nem talált angol képzettségű tanárt.

Sokat vártak hatóságaink e téren a külföldi kollégiumok munkájától is, de aligha hisszük, hogy ezek a remények valóraválnának. Deér József már idéztem cikkében rámutatott a kollégiumi rendszernek ama fogyatékoságára, mely éppen a magyarok együttélése következtében hátráltatja az idegen nyelv elsajátítását. Úgy értesülünk, hogy a magyar középiskolai tanárság csak csekély számban kapott Bécsből, Berlinből és Rómából olyan tanárokat, kik a német és az olasz nyelvet kifogástalanul elsajátították; nagyobb a siker párizsi ösztöndíjasainknál, kik nem kényszerülnek kollégiumi együttlakásra.

De maga a középiskolai ifjúság is zavarba jött, nem kevésbé a szülők. Szakkörökben ismeretes, hogy az a bíró, kinek fia angol tan nyelvű reálgimnáziumba jár, nem fogadhatja el más városba való áthelyezését, mert ott történetesen olasz a reálgimnázium kötelező nyelve.

MI A SEGÍTSÉG ITTEN? Nem férhet hozzá kétség, hogy tíz esztendő kísérletezése után a magyar középoktatási épületnek vissza kell adni stabilitását. Legjobbaink meghallgatásával a nemzetnek meg kell állapítani a maga művelődéspolitikai céljait és irányát. Tisztába kell jönnie azzal, merre kívánja vezetni ifjúságát, a tradicionális európai kultúrának mily mértékben kíván teret biztosítani középoktatásunkban, az élő nyelveknek minő szerepet juttat a nevelésben.

Legjobbainkra vár a másik feladat, hogy az ilyként tűrhetően stabilizált magyar iskolának végre szellemi alapot is adjanak. Tisztázni kell, hogy a középiskola műveltségterjesztő intézmény-e, mely elmét nevel és szellemi irányítást ad, avagy a gyakorlatinak vélt élet apró hasznos tudnivalóit nyújtja-e, aminők Berlitz-nyelvismeretek, gyors- és gépirás, közgazdasági kiskaté és hasonló, aminőket boldogabb időkben esti kurzusokban könnyen el lehetett sajátítani.

A középiskola szellemi programja és tanterve szempontjából bizonyára revideálni fogják az iskolai sportolás és az egyesületi időtöltések mértékét is; ha jól értesülünk, már hallhatók úgy a szülők, mint a tanárok soraiban bíráló hangok ebben az irányban is.

Kormányzatunknak minden erővel arra kellene törekednie, hogy középiskoláink és egyetemi korrelátumuk: tanárképzésünk, a biztonság és a nyugalom képét mutassák. Minél ziláltabbak a világ politikai és gazdasági viszonyai, minél nagyobb megpróbáltatások között él nemzet, család és egyén, annál nagyobb jelentősége van az iskola fensőbb-séges biztonságának és nyugalmának. A helyes iskolapolitika titka éppen annak felismerésében rejlik, hogy a serdülő ember nevelése nem idomul szükségszerűen a napi változásokhoz és izgalmakhoz, hanem bizonyos távolfekvő, ha mindjárt soha el nem érhető célokat tűz maga elé. Nevelőerő nem magukban az ismeretekben rejlik, hanem az ismeretek közlési módjában, a szellemi fegyelemben és nem utolsósorban az iskola mint intézmény által megteremtett erkölcsi atmoszférában. Ezek a hagyományos erősségei a némelyek által meghaladottnak vagy kiküszöbölhetőnek vélt humanisztikus oktatásnak, melyeket helyes lesz egy szerencsétlen korból egy boldogabb nemzedék számára változtatlanul átmenteni.

BALOGH JÓZSEF

GOETHE

VOILA UN HOMME“, e szókkal fogadta Napoleon Goethét azon nindkettőre sokáig emlékezetes találkozáson 1808 októberében, Erfurtban. Mit értett ezalatt? Sok vita, sok elemezgetés próbált erre a kérdésre választ találni, de hiába! Furcsa véletlen, hogy a pedánságig pontos Goethe e találkozásról csak évek múltán csinált feljegyzéseket, magukra az üdvözlő szavakra sem emlékszik pontosan, s így valójában még azt sem tudjuk: miről beszélgettek jó egy óra hosszat?

Napoleon férfikora delén, hatalmának tetőpontján állt akkoriban; a nála húsz évvel idősebb Goethe már az öregség küszöbén, hírnévben méltó társa az Empereurnek. Vajmi kevés hiteles adatunk maradt fenn arról a kölcsönhatásról, melyet a két szellemóriás egymásra gyakorolt; annyi bizonyos, hogy Napoleon nagy rábeszéléssel hívta magához Párizsba, a világ fővárosába, a német költőfejedelmet, — s Goethének erősen kellett önmagával harcolnia, hogy egy kis hercegség székvárosát a diadalmámorek sorozatában úszó metropoliszal föl ne cserélje.

Napóleon a genie megérzésével látta meg a belépő „öreg úr“-ban azt, aminek megértéséhez az utókornak csaknem egy évszázadra volt szüksége: az embert. Hisz a XIX. század két utolsó harmadában Goethe csaknem kizárólag az irodalomtörténészek és esztéták egyeduralmának volt kiszolgáltatva; — a fizikusról, a geológusról, a biológusról is tettek ugyan említést, de nem látták meg benne az egységet, az embert! Pedig Goethe az egész életet, annak minden rejtélyét kereste:

Greift nur hinein ins volle Menschenleben!
Ein jeder debt's, nicht vielen ist's bekannt;
Und wo ihr's packt, da ist's interessant.“

Ez látszik Goethe vezérlő gondolatának egy hosszú életen át. Minden, ami őt érdekli, egyszersmind az alkotó géniét is rezonálásba hozza. Mint Midas királynak bűvös érintésétől, úgy válik arannyá minden, amit ő megfog, amiről csak véleményt, ítéletet mond. Ha élete utolsó éveinek pontos krónikását, Eckermannt olvassuk, meglepetve látjuk a nyolcvanéves aggastyán fiatalosan friss és lenyűgözően sokoldalú érdeklődését és tudását.

Sokan, kik Goethe életét nem tanulmányozták közelebbről, azt hiszik, hogy volt egy művészet, amely iránt hiányzott belőle a megértés: a zene. Nagy, nagy tévedés! Jóllehet ő maga e téren valóban nem volt produktív, sem mint alkotó, sem mint interpretáló zenész, de annál lelkesebb és komolyabb élvezője és megértője a muzsikának. Háza legalább hetenként egyszer megnyílt a legkomolyabb kamarazene

és ennek műértői számára; ő maga lelkes tisztelője Beethovennek, s nem rajta múlt, hogy kettőjük között Soha személyes érintkezés nem fejlődött.

E sorok célja az volt, hogy Goethének, az embernek emlékét szolgálják, — nem több, mint egy áldozat, melyet az igazhívó és hálás epigon, az irodalmi szaktudománytól távolálló laikus, modern ember a szellemóriásnak bemutat. Talán ezért is érezném profánálásnak, ha azt a csodálatosan gazdag egységet, amit az ő élete alkot, bármely szempontból is bonckés alá akarnám venni. Hiszen annyiszor elemezték mikroszkópos részecskékig Goethét a költőt, az író, az államférfit, tudóst, a művészt,—a „Sturm und Drang“ ragyogó ifjú hősét és az „Olympuson trónoló“ aggastyánt, — olvastunk és különösen e jubileumi évben olvasunk cikkeket, melyeknek címe: Goethe és China, Goethe és az alkalmazott vegytan, Goethe és a matematika, stb., stb! E mozaikdarabok lehetnek bármily ragyogóak, bármily értékesek: ha az egész képet akarjuk látni, akkor annyira kell eltávolodnunk, hogy az egyes köveket ne vehessük külön-külön észre. Goethénél, az embernél, a mozaik maga oly óriási, hogy épp ezért volt talán egy évszázad távlatára az emberiségnek szüksége, hogy az egész képet átfoghassa.

A kor, midőn e gazdag élet útjára indul, a széttépett német világ legmozgalmasabb periódusai közé tartozik. Az alig eszmélő gyermeki öntudat már a hétéves háború forгатagában találja magát, házukban francia tisztek laknak, s fogékony lelke végigéli azt a hőskölteményt, amelyet a nagy porosz király egyedül harcol végig jóformán az egész kontinenssel. Mogorva és szigorú atyjának kedélyét csak elsötétítik az események. Egy évre rá, hogy a harci zaj elcsöndesül, a gyermekifjú elkerül a szülői háztól, s mikor — egy súlyos betegség által rákényszerített, hosszú pihenéstől eltekintve — visszatér Frankfurtba, már szárnyaira kapta nevét a dicsőség: Werther és Götz íróját ünnepelve emlegetik az egész német világban. Fialat szépségének és lobogó genialitásának teljes ragyogása tölti be ezt a frankfurti pár évet; — már ismerik lírai költeményeinek egy részét is, hiszen Lotte, Friederika nagy szerelmei már a múltéi, és ebbe hajlik Lili iránti vonzalma is. Minden tettén a lángész ösztönös hatalma: ahogy éjjel fölugrik ágyából és gyorsan papírra vet egy verset, — ahogy megtámadja és kifigurázza a nála jóval idősebb Wielandot, kit még nem is ismer s kitől soha mást, mint szeretetet, nem fog tapasztalni; — ahogy rövidebb utazásait végigtombolja; — futólagos és mégis oly messzi horderejű együttléte a weimari hercegekkel, Karl Augusttal és Konstantinnal, — végül ennek megható ellentétéképpen a szigorában már megenyhült, gyermekére büszke apa, ki pedantériáját abban éli ki, hogy fiának ügyvédi irodáját vezeti, és boldog, mikor ennek villámgyors áttekintésében, pompás ítélőképességében gyönyörködhetik, — mily csodálatos kaleidoszkóp! Az emberek ámulva dörzsölik szemüket. Mi ez? Gleim, Bürger, Klopstock után egyszerre ez a búbajos nyelv és ezek a melódiák benne?! Egy ifjú, kiben minden forrong, mint egy vulkánban, — íróasztalán már ott van az „Urfaust“, a világ legóriásibb költői alkotásának torzója; egy ifjú, kinek egész lényé még káosz, de ez a káosz „táncoló csillagokat szül“.

Égő lelkében a legkülönbözőbb érzések és tervek küzdenek egymással: családi boldogság Lili oldalán, vagy út Olaszországba vagy Weimar? S a sors kockája fordul: a döntés megtörténik, a bálványozott ifjú megérkezik abba a német városkába, mely azóta is az ő nevének sugarait ontja a világba, — hisz mind a többiek: Schiller, Herder, sőt még halála után is: Liszt Ferenc, miatta és érette gyűltek oda. Ki és mi volt ő akkor, azt rajongón írja le Wieland, ódát zengve róla.

Ez így tart még néhány hónapig, s aztán ... csend lesz. A „Sturm und Drang“-nak vége, a költő elhalkul, — a helikoni forrás, melyből gejzir erejével csapott föl a víz, mintha ki akarna apadni. A költő államminiszteri székben ül: nehéz harcok után, miket nem neki kellett megvívnia, hanem az uralkodó hercegnek és az özvegy anyahercegnének, kiknek egész tekintélyüket latba kellett vetniök, míg az államtanács tagjai belenyugosznak abba, hogy ifjú kollégájukkal egy asztalnál foglaljanak helyet. S most meglepődéssel figyel föl előbb a székváros, majd az egész hercegség.¹ A tegnap még csapongóan vidám fiatalember ma már egy érett férfi áhitatos komolyságával temetkezik el száraz aktái közé; egy szavával, egy gondolatával tízezreknek sorsán változtathat: az abszolút államfő és népe között áll ő. A műszak elcsendesülnek, csak Klio figyel, neki sok följegyezni valója van ez évek történetében. Megint csodálatosan és emberien egész az, amit Goethe tesz. A közigazgatás, az államháztartás ezernyi gondja tölti ki napjait. Hogy Ilmenau bánya-romjait új életre keltse, ásványtani és geológiai tanulmányokat folytat; vezetése alatt az uralkodó herceg és alattvalói között olyas viszony alakul ki, amely az alkotmányos monarchiára vall, — pedig a francia forradalom tanulságai és reakciói egyaránt messze vannak még. Felejthetetlen a jelszó, mellyel nálánál jóval fiatalabb, a gyereksorból alig kinőtt uralkodóját népe iránti kötelességeire figyelmezteti:

„Was du ererbt von deinen Vätern hast,
Erwirb es, um es zu besitzen.“

Az irodalomtörténet szinte panaszkodik az első weimari évtized terméketlensége miatt, — de az ember Goethe óriási méretekben nő. S mint a fiatalos könnyelműség, a geniális lobogás az államférfiúi komolyságnak, úgy adnak helyet a játszi és csapodár szerelmek egyetlen komoly, nagy érzésnek.

Szerencsés volt-e a találkozás Goethe és Frau von Stein között, azt nehéz volna megmondani. Hogy nagy, értékes érzelmeket szült e viszony, azt tagadni nem lehet, — de nem tagadhatjuk azt sem, hogy sok keserűséget, sok disszonáns akkordot hozott be a költő életébe. Talán merészség, amit leírok: ez a bizonyos fokig természetellenes kapcsolat egy életvidám, edzett, erős fiatal férfi és egy nála jóval idősebb, beteges, hervadt, gondokba belefáradt nő között okozhatta részben a költőnek elhalkulását. Igaz, hogy egy másik, általánosan emberi irányban sokat nyert Goethe, — de annyi bizonyos, hogy ő e szerelemben nem volt boldog (pedig nem sejtette: mennyi keserű-

¹ Sachsen-Weimar a napóleoni háborúk után lesz nagyhercegség.

seget fog neki az imádott asszony később okozni!). Egy ideig küzd, s aztán egy reggelen eltűnik Weimarból. Kevesen tudják, hogy nagy álmát megy megvalósítani: Olaszország várja benne régi szerelmesét, — s még kevesebben, talán senki, talán még ő maga sem érzi világosan, hogy ez az elutazás ... menekülés Frau von Stein elől, egészen úgy, mint tizenhárom év előtt a szép menyasszonytól, Schönemann Lilitől menekült.

Ismét fordul egyet a kaleidoszkóp, s az elfogulatlan, de gyöngéd szemlélő előtt egy rajongó és ragyogó Goethe áll, ki elfelejti észak ködös, szürke égboltját. Milyen nagy volt a vágyódás benne, azt Mignon Örökszép dala mondja el, — s hogy mit érzett ott ő maga, arról tanúskodik egyik levelének e mondata: „Wenn Ihr an mich denkt, so denkt als an einen Glücklichen.“ Valóban, az a másfél év, amit Goethe Olaszországban töltött, életének talán legboldogabb korszaka volt.

Boldogság? Álljunk itt meg egy percre! Lewes, első nagy biográfusa, azt írja róla, hogy amit élt, az szebb volt mindennél, mint amit írt... és sokan vannak még ma is azon a véleményen, hogy Goethe élete a legtökéletesebb emberi remekmű. Milyen nagy tévedés ez! Hisz épp itt van a legmélyebben emberi tulajdonság e gigászi vonásokkal megrajzolt emberi sorsban: Goethe nem volt boldog, mert nem lehetett az! Más kérdés hogyan tudott ő az élet kisebb-nagyobb zökkenőin átjutni, hogy mekkora büszkeséggel tudta a világ előtt eltitkolni, ha valami fáj. De a boldogság a legnaivabb, legprimitívebb érzések egyike, s hogy lehetett volna rá képes valaki,, akinek igazi énje, Faust, oly szenvedélyesen vallja:

„Und was der ganzen Menschheit zugeteilt ist,
Will ich in meinem innern Selbst gemessen...
... Ihr Wohl und Weh auf meinen Busen häufen.“

Hanem életének ez a szentivánéji álma, az itáliai álmkép, boldog volt és gyönyörű. Újból megszólal a költő és fblébred a művész, — bár (sajnos í) nagy teherrel súlyosbítva, melyet még hazulról hozott el magával I E tehertétel: Winckelmann. Azon idők egyetlen műtörténéskének szuggesztív hatalma alatt csak az antikot kereste, csak ezt látta meg, s nem vette észre azt a leggyönyörűbb ajándékot, amit Olaszország az emberiségnek adott: a renaissance-ot! Anyja, az irodalomtörténet mosolygó Frau Aja-ja túlbecsülte fiának „saszemeit“, mikor azt hitte, hogy mindent meglát, ami szép. Giotto, Pisano, Ghirlandajo, Donatello még egy emberöltőt pihenhetek sírjukban, míg Ruskin föltámasztotta őket.

Ám az utas lelkében magában megy végbe a rinascimento, az újjászületés, hacsak rövid időre is. Az antik világ lenyűgöző emlékei, — Itália ragyogó napja és derűsége az otthoni szürkesség után, — egy kis német Residenzstadt (minden szabadelvűség ellenére is) merev életformái helyett a vidám és fiatal művészek köre, — az élő és alkotó természet minden bujasága és színpompája... lehet-e csodálni, ha az immár közel negyvenéves Goethe újból az első diadalok frankfurti éveinek hangulatába esik? Még ő maga sem sejtí, milyen határkövet fog ez a másfél év számára jelenteni! De egyelőre boldog,

— szerelmi életét is új nap aranyozza be, — élvezi Nápolyt, élvezi Rómát, — heteken át sétálgat és mereng a Pinción s a Borghesek kertjében ...

S hogy mennyire nemcsak költő Goethe, azt legjobban talán éppen az olaszországi tartózkodás bizonyítja. Valószínű, hogy egy Petőfinék, egy Heinenek soha gazdagabban nem ömlött volna ajkairól a dal, mint ilyen benyomások között és után. Viszont Goethénél — ha nem is marad néma — nem kezdődik itt új, ihletett költői periódus. Sőt mikor visszatér Weimarba, a régi barátok megdöbbenven veszik észre a változást! Mintha valami megfagyott volna benne. Szótlanabb, szigorúbb, mint régen. Az egykor oly rajongó és készséges barát nehezen hozzáférhetővé lesz, s végül — az antik emlékeket megújító római főurak példáját követve, magához veszi lakótársnak Vulpius Krisztinát! Olyan ökölcsapás ez a weimari legmagasabb körök arcába, amit — a hűséges jóbaráton, az uralkodó hercegen kívül — évekig nem tudnak neki megbocsátani. És legelső sorban nem ad bocsánatot Frau von Stein. Az ő szívéen nagy és mély sebet ütött már az olasz út maga is, s most igazán az Eumenidák költöznek beléje! Hosszú éveken át szórja a gyűlölködés és a kicsinyes asszonyi rágalmak mérges virágait abba az „erkölcsi fertőbe“, amelybe — szerinte — a Goethe-ház sülyedt. Az ember önkénytelenül is arra gondol: mennyire kellett e nőnek Goethét szeretnie, ha most oly keserűn tudja őt gyűlölni! E gyűlölködésnek maradandó emléke az az eltorzított és hamis kép, mely Krisztináról egészen a XX. század elejéig a köztudatban élt; ezen nem változtatott még az sem, hogy Goethe 1806 végén, a jénai csatavesztés és Weimar nehéz francia megszállása után, Krisztinát törvényes feleségül veszi. Még ezután is feszélyezetten megbeszélte pont: lehet-e a „kegyelmes asszonyt“ úrihölgyek közé meghívni? s az embernek jól esik a sok kicsinyeskedés között olyan szellemes döntést hallania, mint Schopenhauer Johannának (a nagy filozófus akkoriban Weimarban élő anyjának) szavait: „Ha Goethe a nevét adta oda, úgy mi is nyugodtan adhatunk neki egy csésze teát.“

DE NE VÁGJUNK elébe az eseményeknek! Még csak 1790-et írunk, s az államminiszter most igazán fontos, történelmi jelentőségű időket él át. Az első nagy európai koalíció indítja hadseregeit a szent monarchikus eszme ellen lázadó Franciaország megbüntetésére. Braunschweig hercege, a fővezér, eltaposni készül, egyszer és mindenkorra eltaposni a forradalom démonát. E hadjáratban Karl August mellett részt vesz Goethe is, s a gondolkodó, bölcs „ember“, ki benne lakik, nem egy tapasztalattal, nem egy bölcseséggel lesz gazdagabb. Örökké gránitba vésendők lettek volna a valmy-i nap estéjén mondott szavai, melyeket akkor jóformán senki sem értett meg, s melyek egy elkövetkezendő negyedszázad minden gloire-ját és minden nyomorúságát látták előre: „A mai nappal új fejezet kezdődik a világtörténelemben“ ... ő az egyetlen, aki átérzi: mit jelent az, hogy az egyesült királyok és fejedelmek zsoldos csapatai meghátrálnak a gyülevésznek, hordának gúnyolt néphadsereg előtt. Vájjon megérezte-e az ő látnoki lelke azt, hogy hová fog fejlődni az „ein Volk in Waffen“ akkoriban

oly csodás bűverejű fogalma, ha majd átveszi a parancsnokságot, a főszerepet a nagy Moloch: a gép!

Körülbelül ebbe az időbe esik Goethe legnagyobb fejlődéstani fölfedezése is: az os intermaxillare és a koponyacsontok csigolyaelmélete. Böme, a szenvedélyes és izzóan gyűlölni tudó Böme, sohasem tudja Goethének megbocsátani azt, hogy a csigolyaelméltre a Lido partján sétálgatva, egy ott talált, félig szétesett báránycoponyát vizsgálva jött rá.¹ Börne megvetéssel ír arról, aki Velencében, a lagúnák és a történelmi szépségek bűbajos városában arra képes, hogy egy állati koponyával társalogjon! Nem kell-e ma ezen mosolyognunk? Hisz tudjuk, mily messze volt akkoriban Goethe leikétől a költő, és mennyi új, mennyi mély benyomás raktározódott föl abban az ő csodálatos öntudatában, hogy aztán évek, talán évtizedek múltán bukkanjon ismét föl, ki tudja, milyen formában? Hiába! A lángész mégis csak valamilyen „transformator“, aminőket ezrével állított és állít elő az emberi ész, mióta a világ fölötti uralmat a villamosság hódította el magának: ki volna megmondhatója, hogy melyik benyomás, mely gyermekkori emlék marad az öntudat legalsó rétegeiben évtizedeken át elföldelve, hogy aztán valamikor, szinte varázstüetésre, mint egy ragyogó eszme keljen új életre?! Ezért nem volna szabad egy lángész életében meddő évekről beszélnünk; az ilyenek talán terméketlenek a szó termést hozó értelmében, de hisz az anyaföld akkor is éltet és teremt, mikor a magot a mélyben csíráztatja! Hány növénynek rejlik az igazán becses része örökké benn a földben, s csak őszre érik meg, mikor már minden elvirult, s a természet szinte halódik!

Olyan méretű egyéniséget, mint Goethe, nem lehet és nem szabad rendszerek szerint osztályozni, feltördelni. Ezért helytelen önála külön a költőről, az íróról, a fizikusról, stb. beszélnünk, hacsak nem akarjuk magunkat a mefisztói kritikára kárhozhatni:

„Wer will was Lebendiges erkennen und beschreiben,
Sucht erst den Geist herauszutreiben,
Dann hat er die Teile in seiner Hand,
Fehlt, leider! nur das geistige Band.“

A nagy, a lenyűgöző, az örökkévaló őbenne éppen az egység, a kozmikus méretekbe átdimenzionált emberi mikrokozmosz. Egy óriási törzs, melynek ágai a legkülönbözőbb virágokat és gyümölcsöket terülik; de ki beszélne a fa egyes ágairól külön úgy, hogy az életet adó gyökerekről és törzsről megfélelkeznek?

Tavas van, 1794 tavasza. Új, hatalmasnak ígérkező ág kezd kihajtani a látszólag mohosodni kezdő fából, rajta ezernyi bimbó; az ág tövébe Erato, Klio, Thalia és Melpomene gyöngéd kezei véstek be egy nevet: Schiller. Megszületik a legszebb, legmélyebb barátság, melyet minden idők irodalomtörténete ismer: egymásnak adják lelkük jobbik felét, és mindkettő úgy érzi, hogy ő a nyertes a cserében.

Kevés helyen szeretjük meg az ember Goethét jobban, mint Schillerhez írt leveleiben. Csodálkozva gondolok azokra a történelemhamisítókra (nem találok alkalmasabb szót!), kik ezt a viszonyt úgy

¹ Amália özvegy anyahercegnőt kísérte akkor Velencéből haza.

igyekeztek beállítani, mint a büszke Goethe leereszkedését a nála io évvel fiatalabb, jóval népszerűbb, de mégis szegény Schillerhez, kit jóformán még arra sem méltatott, hogy féltékeny legyen rá. Mennyire hazug ez a beállítás! Cáfolja ezt már az a külső tény maga is, hogy Goethe nem nyugszik addig, míg a jó barát vele egy városba nem kerül, s míg le nem veszi vállairól a megélhetés sanyarú gondjait. S nem él benne sem egy gondolat, sem egy terv, melyet ne közölne vele, s ne kémé tanácsát: „Seien Sie wieder einmal mein Berater“ ... „wieder mein guter Prophet, wie immer.“

Milyen erővel és milyen mélységgel buzog fel Goethéből a baráti kapcsolat folytán a költői véna, annak örökbecsű emléke Faust „Zueignung“-ja, — talán a legszebb, amit valaha német nyelven írtak. És hogy mit jelentett ez a korszak egész Schiller haláláig a német irodalom számára, azt mondják el az irodalomtörténészek. Nekünk fontos az, hogy az emberi érzések egyik legnemesebbike tizenegy éven át tartotta összeforrvá ezt a két férfit, rendületlenül állva egymás mellett, mint a weimari színház előtti kettős ércszobor alakjai. Bizonyára több volt ez, mint barátság: inkább megszentelt frigyhez lehet hasonlítani.

Az ÉVEK MÚLNAK, elkezdődik a veszteségek sora. Herder már megtért apáihoz, s három év múlva kiszenvedett az alig 46 éves jóbarát, Schiller is. Goethe egyedül maradt. Komoran, didergően egyedül. Következő év őszén rajta, az Ő otthonán is átgázol a francia hódító, Weimar nehéz napokat él át. Aztán még néhány évi viszonylagos csend, ebben egyetlen nagy esemény: találkozás a világhódítóval. Majd beteljesül a végzet. Az a hullám, mely a Szajnából 1789-ben óriási erővel kicsapott és áthömpölygött egész Európán, megtörik az Ural hegyláncán, s már jön visszafelé, maga előtt sodorva mindent s nem pihen el, míg azt a másik emberi kolosszust, az egyetlen, aki Goethét egész nagyságában első látásra képes volt megérteni, ki nem dobja az Atlanti-óceán egy magányos szirtfokára.

Európa elcsendesül, évek hard dübörgése egy kongresszus vidám tánczenéjében halkul el. Már a porosz, a német „Freiheitskrieg“ lelkesedése, amely halálba úzi Römert, hidegen hagyja a weimari óriást. És azután, Goethe maga mondá, hogy inkább elvisel igazságtalanságokat, csak rend legyen. S végre is: Metternich Európájában rend van, hangtalan, dermedtő rend és csend.

És a weimari szellemóriás körül is egyre csendesül a világ. Schiller után anyja, a mindig mosolygó, fiát mindig megértő „Frau Aja“ költözik el az élők sorából, — és egyre ritkul a baráti kör. Még Schiller előtt Herder, aki oly döntően szólt be a fiatal diák szellemi fejlődésébe — valamikor régen, a strassburgi évek alatt, a sesenheimi románc idejében. Aztán Wieland, — majd el kell siratnia Faust Euphorionját, lord Byront, kit annyira szeretett. S ki tudja, talán három évvel azelőtt titokban meggyászolta a szenthelenai szirtre láncolt másik óriást is; Goethe volt az egyetlen német, aki elég bátor volt Waterloonak nem örülni, s nem is oly régen volt az, mikor egy weimari szalonban a legázolt, fogoly Napóleont gúnyolták, rágalmaz-

ták, ő hirtelen felállt és nyersen közbekiáltva: „Lasst mir meinen Kaiser in Ruh“ elhagyta a szobát. Válasz ez a jelenet azoknak is, kik oly célzatosan nézik le Goethében az udvaroncot.

Családi élete nem boldog. Felesége már régóta nem több, mint házvezetőnő, s 1816-ban meghal, egyetlen fia könnyelmű és messzi idegenben hal, el (1830). Ami kevés napsugár még számára kisüt, az két kis unokájától jön; — Otilie, fiának felesége, majd özvegye, nála él ugyan, de csak azért, hogy a Goethe-név varázsában sütkérezzék. Még egyszer felébred a szerelem hatalmas ösztöne is, és a 75 éves aggastyán számára nem kisebb úr, mint Karl August, Sachsen-Weimar nagyhercege, kéri meg a fiatal Lewetzow Ulrike kezét. A választ sejteni lehetett előre: gyöngéd elutasítás,— a szerelem Goethe egyik legszebb és legutolsó elégiájában csendül ki. S az ilmenai tölgyek alatt szomorúan emlékszik vissza az 50 év előtt itt, ugyanezen fák alatt született dalra: „Warte nur, balde ruhest du auch!“

Az utolsó két weimari élettárs, kik elhagyják, Frau von Stein (1827) és Karl August (1828). Előbbivel valamilyen elfogadható viszony mégis csak kialakult, különösen Krisztina halála után, — utóbbi mindvégig a hűséges, megértő barát maradt. Voltak közöttük is félreértések, volt tartósabb elhidegülés is, de a fejedelem derék, talán olykor gyalultatlan, de mindig arany szíve megtalálta a helyes utat a kibékülésre. Ne felejtjük el, hogy a feudális világban élünk, ahol az uralkodó teljhatalmú, kényúr,— kivált most, a Szent Szövetség zászlaja alatt, amely a királyok győzelmét hirdeti a népek fölött. Az „udvaronci“ és „fürstendieneri“ vádnak nagyon ellene szól az a tény, hogy éppen saját urával zördül össze és vele szemben duzzog. Azt hiszem, e ponton is összetévesztik a formát, a modort a lényeggel.

A weimari Fürstengruft vasajtaja döngve zárult be, Németország eltemette legnagyobb halottját. Kevesen sírnak utána, — talán egy-két hűséges alkalmazott, ki most támaszát veszté el benne, talán Wolf és Walter, a két unoka, kik elég nagyok; ahhoz, hogy megértsék: a gondtalan, vidám életnek, a nagyapai háznál vége van. De senki a múltból, senki azok közül, kik valaha együtt nevettek, együtt terveztek, együtt küzdöttek vele. Ha él még valaki ezek közül... „Wenn es noch lebt, irrt in der Welt zerstreuet.“

EGY ÉVSZÁZAD mult el azóta, hogy Goethe megkezdte az öröklételet, — nem a teozófusok ködös metempszychozisát, hanem az öröklételet itt a földön, közöttünk, emberek között.

Hiszen évezredekre szóló hírnév sokaknak jutott osztályrészül. Augustus költője büszkén énekelhette: „Non omnis moriar!“, s Pheidias neve éppen úgy ragyog mint Baché, hiába szállott amarra két és fél ezred, erre két évszázad pora. Mindegyiknél az a halhatatlan rész, melyet műveibe lehelt át a művészi ihlet önfeledt perceiben, s így lett halhatatlanná Horatius, a költő, Pheidias, minden idők legnagyobb szobrása, Bach, a zenész.

Hát Goethe?

Legyünk őszinték. Ha 60 évi írói és költői működésének mérlegét elkészítjük, akkor látnunk kell, hogy a mi számunkra aránylag

nem sok maradt, a XX. század aránylag nem sokat tartott meg a maga számára. Faustról nem beszélek. Olyan alkotás ez, amelynek méreteit magával Goethével szemben sem alkalmazhatjuk, — egyetlen műve sem tűri meg az összehasonlítást ezzel az örökbecsűen emberi remekművel. De Weither, a Wahlverwandschaften, Götz, Egmont, Iphigenie... mindez már nem a mi világunk! Egy csokor a szerelmi versekből és balladákból, a Dichtung und Wahrheit, Wilhelm Meisters Lehrjahre, — ezek még ma is élő alkotások; a többi bevonult az irodalomtörténet pantheonjába, gondosan méltatva, elemezve, néhány még a kötelező középiskolai olvasmányok közé is.

S a természettudós? Igaz, hogy Helmholtz majdnem bizalmatlankodó pontossággal vizsgálta felül Goethének közel 300 optikai kísérletét, s nem talált bennük egyetlen hibát sem, — a „Metamorphose der Pflanzen“ egyenesen genialis, — az anatómiai fölfedezések Lamarck és Darwin korszakos elméletének úgyszólván előfutárjai, sőt a példákat még szaporítani is lehetne és mindez csak növelné bámulatunkat a lángész sokoldalúsága iránt. De a bámulat még nem jelent közelséget, akárhányszor még szeretetet sem.

Az, amiért őt magunkénak érezzük, éppen nem genialitásának kozmikus méreteiben találja magyarázatát, hanem abban, hogy mindezen keresztül megmarad embernek, szenvedésekkel és kevés örömmel megáldott életet végigélt embernek. Ezért oly közvetlenek éppen azon alkotásai, melyekben önmagából legtöbbet ad; fent említettek mind ilyenek: lírája, önéletrajza, a Lehrjahre, mely sok tekintetben kiegészítője a Dichtung und Wahrheitnak, ilyenek levelei is. És ebben találjuk meg a magyarázatát annak is, hogy Eckermann „Beszélgetései“ miért oly kedves, értékes olvasmány. Annyi közvetlenséggel adják az öreg Goethét, hogy az embernek igazán az az érzése, hogy ott ül az ebéd- vagy vacsoraasztalnál és áhítatosan hallgatja őt, amint néha elvontabb dolgokról, néha a napi kérdésekről elbeszélget, keresetlenül, minden gondolatát adva úgy, ahogy a pillanat megszűli.

Azokból az évekből talán tényleg nem maradt volna fönn más képünk, mint az Olympuson trónoló szellemóriásé, ha nincs itt a hűséges famulus, Eckermann, ki e mellé a hideg, szinte elérhetetlen régiókban lebegő fantóm mellé odaállítja az érző, meleg, emberien bölcs aggastyán élő alakját. Az a gazdagság, amely e könyvben van összegyűjtve, lenyűgöz, és — hangozzék bármily különösen — Goethe legszebb művei vannak itt összegyűjtve.

A XIX. század első harmadának domináló két szellemóriása Goethe és Napoleon. S mennyire más az a sors, mely reájuk haláluk után vár, mennyire ellentétes! A nagy hódító alakja köré már a század közepe táján valóságos mítosz szövődik. Hiába kísérti meg az objektív történetírás, hogy emberi méreteket adjon neki, hiába igyekszik őt a hétköznapi élet legapróbb mozzanataig követni: Napoleon mélyen tragikus sorsa megihleti a művészetek minden ágát, megihleti a költőket, sőt a nép képzeletét is és az apoteózis tökéletessé válik.

Viszont Goethénél megfordított irányt vesz ez a „halál utáni élet“. Hosszú földi pályájának vége felé kortársai már szinte elérhetetlenül magas szférákba emelték őt, az olympusi egyedüllét volt az

övé, amelyben ő maga is szinte megfagyott, és egészen egyedül maradt egy reá nézve teljesen új világ, új nemzedék közepett. Ezt a világot az övétől huszonöt évi szörnyű vajúdás választja el: ez a nemzedék ismeri, tiszteli őt ugyan, de hangjuk, érzésviláguk mégsem közös. És íme, — a hideg olympusi régió, melybe már az élő elköltözött, kezd lassanként fölmelegedni! A fenséges arcba egyre több és több emberi vonás költözik: nem sok hiányzik s fölismerjük benne önmagunkat, testvérünket: a küzdő, szenvedő, remélő, tűrő embert. Istennek lenni hideg, nem egyszer zordon gondolat; jól tudták ezt az Olympus urai, kik lejöttek a földre s emberré váltak, hogy a szív dobbanását és a vér melegét érezzék. Valóban szeretni csak emberit tudunk, s Goethe is azóta kezd igazán a mienk lenni, amióta „das Ewigmenschliche“ visszahozta őt közénk.¹

SZÖLLŐSY LAJOS

¹ Amikor Goethe halálának százados évfordulóján mindenfelé irodalomtörténeti szakemberek cikkei jelennek meg, bizonyára érdekelni fogja olvasóinkat a fenti cikk, melyben nem szakember, hanem moderm műveltségű laikus mondja el, mit jelent a mai ember számára Goethe.

A szerk.

LEVÉL A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR IFJÚSÁGRÓL¹

MÉLYEN TISZTELT BARÁTOM!

— Szíves levelét, valamint a magyar ifjúságnak a Masaryk-
“ Akadémiát dicsérő és annak működésébe bekapcsolódó pozsonyi füzetét megkaptam. A füzet tartalmát ismertem, mert tavaly, november 15-én tartotta a pozsonyi magyar egyetemi ifjúság ezt a közös gyűlést, melyről a lapok annakidején részletesen megemlékeztek. Minthogy tudom, hogy Ön nagy figyelmet mutat a határon túli magyar ifjúság szellemi fejlődésének kérdése iránt és minthogy látom, hogy a Magyar Szemlében közölt cikkem aggodalmait ez a füzet máris igazolta, szükségesnek tartom, hogy a szlovenszkoói magyar ifjúság mai helyzetéről önnel néhány adatot közöljek. Bármilyen szép, bármilyen tudóskodó, bármilyen „politikamentes“ is ennek a füzetnek a programja, — az októberi Sarló-kongresszus után végzetes hiba volt a Sarlósokkal együtt egy olyan közös munkaprogramban megállapodni, mely csak az októberi Sarlósprogram részére hozhat jelentős megkönnyítéseket.

Ön nagyon jól ismeri a Sarló történetét. Ez az ide-oda dülöngelő és jobbra-balra ugráló egyesülés végre visszalendült, végérvényesen, oda, ahová állni akart és ahonnan csupán egy elhibázott kapacitáció tudta rövid időre elmozdítani, anélkül hogy egy megfelelő és meggyőző tartalommal lekötötte volna. A szocialisták a Sarlót kezdetől fogva magukénak vallották. Programja szocialista alapra helyezkedett. Amikor érről a bázisról némelyek le akarták téríteni, amikor kétséges volt, hogy merre fordul ennek az egyesülésnek vezetősége, a szocialista befolyás az egyesülés tagjait már annyira lefoglalta, hogy vezetősége az egyesületben való izoláltság veszedelmét elkerülve, a leghatározottabb szocialista irányba terelte a Sarló hajóját. Még 1930-ban, a losonci gyűlés után, határozták el, félpolitikát, hermafrodita szocialistáskodást nem lehet tovább tűrniük. Szemére vetették akkor a vezető Balogh Edgárnak, hogy nem lehet ideológiai tekintetben forradalmat és szocializmust hirdetni, ugyanakkor azonban paktálni, kompromisszumokat kötni, jobbra-balra tárgyalni, nemesi kúriákkal kacérkodni, ugyanakkor a parasztnak is hízelegni, szenátorokkal vacsorázni és gyárosok politikai füzetkétit terjeszteni. A Sarló határozza el magát és a határozat csakis szocialista lehet. Kodolányi János megírta ekkor a zsákutcában levő Sarlóról többek között a következőket:

¹ A kitűnő szerzőnek a szerkesztőhöz írt levelét közöljük itt, melyben megdöbbentő adatokat sorakoztat fel azon akcióról, mellyel a csehek a most alakult Masaryk-Akadémia hasznosításával az ottani magyar ifjúság vezetését akarják megszerezni, sőt ez irányban már sikereik is vannak. V. ö. szerzőtől: Magyar Masaryk-Akadémia, Magyar Szemle 1932, XIV. 176. 1. *A szerk.*

„Ha a generációk ellentétének minden okát kivizsgáljuk s minden következményét levonjuk, oda kell kilyukadnunk, hogy az ifjúság csak szocialista lehet, mert meg kell tagadnia azt a termelési és társadalmi rendet, amely a világháborút s a véget nem érő válságokat szülte, meg kell tagadnia azt az eszmekört, amely a régi világrendből hajtott ki s nyíltan azok mellé kell állnia, akik ennek a rendnek alapjait is, ideológiáját is tagadják.“

„Ám a Sarló kétlelkű taktikázása megölte a kezdeményezés helyességét. Forradalminak is lenni, de a jó öreg polgárok fejszoválásait is respektálni, szocialista hitvallást tenni, de a Magyarország és Uj Nemzedék klerikális fasiszta jóindulatát is megtartani mégsem lehet. Vagy vagy.“

„Nem hirdetett harcot az egyházak ellen!

„Nem követelte a tanítás módszerének megváltoztatását, az ifjúság felszabadítását, autonómiájának megszerzését, a vallásoktatásnak az iskolából való száműzését. Nem követelte a paraszt- és munkásakadémiák felállítását. Testvériesülést hirdetett a proletariátussal s parasztsággal, ám a gyakorlatban alig valósított belőle meg mást, mint a falvak látogatását.“

„Itt az ideje, hogy a Sarlót kibontsuk a kompromisszumok pókhálójából, s a magyar új generáció, valóságos éles és csillogó sarlójává tegyük, aminek született.“

„Sürgösen véget kell vetni a taktikázásnak, kompromisszumozgatásnak s a Szlovenszón való bujósdinak.“

„Ha a Sarló most ki nem nyújtózik és fel nem magasodik, soha többé ki nem kerül a zsákutcából s nem teljesíti történelmi hivatását.“

1931 októberében döntött a Sarló a „vagy vagy“ felett. A kongresszus határozataira vonatkozó tudósításból hosszadalmas ismeretetés helyett a következő jellemző részleteket emelem ki:

„A népi kultúra és a proletárkultúra kérdéseiről Brogyány Kálmán és Peéry Rezső külön vitaest keretében tartottak előadást. Az eredmény szerint a Sarló egyrészt elősegíti a népi kultúra regisztrálását és marxista analízisét, másrészt elősegíti a kisebbségi magyar hard proletárkultúra kialakulását a munkásszínpad, szavalókórus, faluújság és munkáslevelezők propagálásával.“

„A Sarló lépéseket tett a keleteurópai fiatal cseh, szlovák, magyar, ukrán, zsidó, lengyel, román, bolgár, szerb, horvát és szlovén szocialista értelmiség közös munkájának előmozdítása érdekében. A közös munka a keleteurópai kérdés társadalomtudományi és szodográfiai feldolgozására vonatkozik.“

„A keleteurópai kérdés vitanapjának szimbolikus befejezésképpen a Sarlósok vörösszalagos koszorút helyeztek a keleteurópai nemzetek színdíszével Petőfi Sándor szobrára a városi marhavásártéren.“

„A diákság és ifjúmunkásság közös programjáról szóló vitát Terebessy János vezette be, utalva arra, hogy a diákság az ifjúmunkásmozgalmakon keresztül kaphatja meg a számára szükséges osztálypedagógiát, míg az ifjúmunkások a diákság tanító tudására számítanak. A diákság és az ifjúmunkásság viszonyát hosszantartó viták tisztázták, amelyek eredményeképpen felmerült egy rövidesen legalizálandó politikamentes diák- és ifjúmunkás-kultúrszervezet tervezete. A Vörös Barátság, a szocialista diákok és ifjúmunkások osztályharcos kultúrszervezete természettudományi, társadalomtudományi és organizációs vitákkal és előadásokkal, valamint a proletárkultúra és munkássport eszközeivel igyekszik a terv szerint a városi és falusi ifjúmunkásság kulturális fejlődését s a diákságnak a munkásmozgalomba való bekapcsolását elősegíteni.“

A Sarló orientációját nemcsak ezek a határozatok jellemzik, hanem a kongresszust megelőző időszakban megjelent és a Sarlót aposztrofáló közlemények is, melyek a csehszlovákizmust és a prágai kormányt szolgáló sajtóban jelentek meg. Ezek a cikkek mind komoly munkaprogramot sürgetnek és távol áll tőlem, hogy tagadjam azt, mintha ezeket a fiatalokat komoly és elismerésreméltó munkaakarat

nem hatná át. Am ez a munkaakarát ottani magyar nemzetrészünk helyzetét, különösen pedig viszonylatát a prágai hegemonizmushoz non mérlegeli helyesen és nemzetközi jelszavak és allűrök után szaladva nemzetmentés helyett osztály- és társadalmi ellentéteket élez ki és harcokat szít egy olyan nemzetrészen, mely egy sovíniszta, túlzó, nemzeti expanzivitástól hajtott ellenség és kormányzati rendszer szorítása alatt vonaglik és pusztul. Nem kegyetlen farce-e az, hogy egy ilyen helyzetben levő nép a köldöknéző szociográfus szerepében tetszelegjen, proletártestvériséget stb. hirdessen, miközben elvérzik. Nem kicsinylem a szociális kérdések jelentőségét és nem tartozom azok közé, akik megdühödnek a szocializmus szó hallatára, azonban magyar részről teljesen elhibázott orientáció az, mely egy utódállamban ama párt és irány felé hajlik, mely a magyarellenes hegemonista kormányzati rendszernek egyik feltétlen és túlzó, kiszolgáló pártját képezi. Ha azt látnám, hogy a csehtót szociáldemokrata párt a leghevesebb támadásokat intézi a magyar nemzetrészt elnyomása miatt a prágai centralizmus ellen, ha azt látnám, hogy Dérer miniszter ahelyett, hogy magyarul területeken csehtót iskolákat létesít, megvalósítja a magyar kultúra autonómiát, ha azt látnám, hogy a csehtót szociáldemokrata párt élni engedte volna a magyar szociáldemokrata pártot és egyúttal a magyar szakszervezeteket is, ha azt látnám, hogy a csehtót szociáldemokrata pártba beolvadt magyar nemzeti-ségű szociáldemokraták a magyar nemzetrészt nyelvének és nemzeti-ségének védelmére szervezik a magyar proletariátust, nem pedig testvérharcra, akkor talán meg tudnám érteni a Sarló orientációját, melynek a csehszlovákizmus szolgálatában álló csehtót és magyaryelvű lapok tapsoltak leginkább, — és itt egy kissé meg kell állapodnom.

Δ mai csehszlovákiai kormányzati rendszer természetesen szívesebben látja a magyar ifjúság nemzetközi szellemű irányváltását, mint egy olyan állásfoglalást, munkát és agitációt, mely a magyar nemzetrészt nemzetiségi konzerválását célozza. Δ kisebbségi élet „lírai foszlányainak“, a „kisebbségi sérelempolitika elefántcsonttomyában“ való gubbaszkodás visszautasításának leple alatt dühöng ma odaát a szocio-kollektív tudóskodás, mely a „patentirozott hazafiság“ elcsépelet frázisát szegzi azok ellen, akik a prágai hegemonizmus elleni harcot éppen olyan fontosmisk tartják, mint a szociográfiát, vagy pedig az ifjómunkásokkal való szocialista szövetséget. Ez a visszavonás, ez a társadalmi megbontottság kell a csehszlovákizmusnak, hogy aláássa a magyar nemzetrészt önvédelmét. Egy olyan magyar ifjúságot szeretne ott látni, mely régen elfelejtette és elhányta magától a magyar nemzeti együvértartozás érzését és inkább a harci proletárkultúra megszürkült sejtjévé degenerálódik. Ezért van odaát a nagy lárma az „öregek“, az „öregarcúak“ ellen, mert mint ezt a Hradzsin légionáriusainak lapjában olvashattuk, amíg ezek élnek, a magyar kisebbség ellenzéki politikát fog csinálni:

„A mai magyar generáció, amely Nagy-Magyarország, az ezeréves királyság és a Szent István korona ideológiájában nőtt fel, nem tud megbékülni az új viszonyokkal. És ez a generáció szilárdan tartja kezében az itteni magyar kisebbség politikai vezetését. Ezért ellenzéki a mi magyarjaink hivatalos politikája és ellenzékieknek is marad mind-

addig, amíg az öreg generációt fel nem váltja egy újabb, és pedig az a generáció, amely már a megváltozott viszonyok között az új hazában, a csehszlovák köztársaságban nevelkedett föl. Ez az új magyar generáció, amely egykor szóhoz fog jutni, ma még teljesen háttérben van. Az egész itteni magyar politikában nincsenek szószólói, nem tudja érvényesíteni magát, nem jut szóhoz. A Magyarországon felnőtt öreg generáció erősen tartja kezében a kormányrudat s nem is engedi ki mindaddig, amíg ki nem leheli lelkét. Ez a magva a kisebbség és a magyar kisebbségi politika problémájának. Nagy változásokat hiába váránk. Legalább is addig hiába, amíg a politikai hatalmat azok tartják kezükben, akik még az államfordulat előtt vették birtokba s meg tudták őrizni a mai napig s meg is fogják őrizni egész halálukig.“

Ezért örül a csehszlovákizmus annak, ha a következő szlovenszkói és ruszinszkói magyar generációk az ő hamisan értelmezett faluorientációjukkal és „etikailag megtisztult tudományos szocializmusukkal“ cserbenhagynák a magyar nemzeti hagyományos utakat. Jól tudom azt, hogy a mostani magyar politikai vezetésnek is lehetnek hibái, melyek között nem utolsó helyen áll az, hogy az a réteg, melyből a vezetők kikerültek, nem foglalkozott megfelelő intenzitással a következő, a feltörekvő és növésben levő nemzedékek nevelésével, nem adott megfelelő érvényesülési teret a következő garnitúráknak és csupán a legutolsó években, valószínűleg a Sarló miatti zavarok nyomása alatt foglalkozik behatóbban az ifjúsági kérdésekkel,— sajnos azonban meg kell állapítanom azt, hogy kevés kivétellel igen dilettáns módon és hogy az ottani magyar ifjúság nélküli a megfelelő szellemi vezetést, mert nem elég ankétokat rendezni és pályadíjakat kitűzni, hanem felette szükséges, hogy a vezető az ifjúságot tanítva vele együtt dolgozzék is. Ezért van az, hogy mindazoknak, akik odaát az ifjúsági kérdéssel foglalkoznak, gyűlésről gyűlésre, ankétról ankétra az ifjúságot újra és újra meg kell nyerniök, mert az intervallumban az idegen befolyások ismét befurakodtak.

A Sarló orientációját a következő két idézet is jellemezheti. Csáder Mihály dr. orvos az 1931-iki kongresszus előtt a Sarlóhoz intézett levelében mondja:

„Határozza el a kongresszus a szociográfiai füzetek kiadását. Írjon ki idevágó pályázatokat s a beérkezett legjobb munkákat jutalmazza. Már e pár idevágó munkából kitűnik, hogy milyen gyászos, kétségbeejtő a magyar falun az anya- és csecsemővédelem, a tuberkulózis és az ú. n. népbetegségek profilaxisa. Például az eddig gyűjtött adatok szerint a magyar Csallóköz a tuberkulózishalandóságban az egész világon vezet.

Hozzáértőkkel írasson és adjon ki a Sarló anya- és csecsemőgondozásról szóló, a tuberkulózist, a nemi bajokat ismertető, népies nyelven megírt, rövid brosúrákat és azokat olcsó pénzen, megfelelő fedezet esetén ingyen osztogassa a magyar vidékeken. Hasson oda, hogy magyar nyelven vezetett tanácsadókat állítsanak fel anyák, csecsemők és tüdőbajosok részére. Például az egész Csallóközben nincs ilyen.“

„Lépjen a Sarló összeköttetésbe a megalakult szocialista orvosok egyesületével és a passzív, befelé élő, de értékes és megbecsülendő pozsonyi orvosi és természettudományi egyesülettel. Ezekkel karöltve érdeklődjék Masaryk elnök milliós alapítványából a természettudományok ápolására szánt összeg sorsáról. Véleményem szerint az ideeső összegből fedezhető volna a megindítandó lap s népies felvilágosító egészségügyi brosúrák költsége. Esetleg tanulmányútra küldhetnének a szociális orvoslás iránt érdeklődő medikust vagy orvost. Ennyit az orvosi dolgokról. Máskülönből örömet fejezem ki, hogy a Sarló végre nem kér helyet a MAKK, a Magyar Diákszövetség kongresszusain, hogy nem szívesen látott vendégként meddő vitákba nem keveredik,

hanem külön és maga állva vállalja a magyar kisebbség életéért való harc minden örömét és fáradságát.“

„Dolgozatosok lefelé, a faluért, a parasztért, a proletariátusért. A magyar lateiner-osztályt már nem lehet életre injekciózni, mert az itteni kultúrpolitika (ha lehet erről egyáltalában beszélni) régen elvágta a fel-törekvő rétegek útját s így nincsen miből a középosztálynak felfrissülni.“

„Tudjátok erősen és legyetek meggyőződve arról, hogy minden mozgalom, amely számot tesz a társadalom fejlődésében, a kollektivitás vivőerején és a tömegek öntudatán alapul. Az elmúlt generáció sokat engedhetett meg magának és lehetett individualista a mi szám-lánkra, de a mi megcsalt és mindenéből kiforgatott generációnk szá-mára csak egy etikai parancsot ad a kora:

tedd félre a kényelmes, az egyéni öntudatot pillanatra megduz-zasztó utat és válaszd azt, amelyen minden erődet a megszegényedett s oly igen nyomorult nép javára értékesítheted!“

Kovács Endre szerint:

„A faluorientációnak látható eredménye is lett a regősmozgalom-ban, mely az első haladás volt a városi ifjúság szociális vuágszemléleté-nek kifejlesztése érdekében. Amikor ez a fiatalság feleszmélt arra, hogy a magyar jövő egyedüli lehetősége az elnyomott parasztosztály, az új mentalitású középosztály s a városi munkásság együttműködése, még csak kezdetén volt annak a pályának, mely a kisebbségi sors első esztendeinek szorításából az etikailag megtisztult, tudományos szocializmusig elvezet.“

„Nem lehet elmenekülni a népi kultúremlékek gyűjtésébe ott, ahol a kiáltó gazdasági nyomorúság ötlük a kutató szemébe. Az osztályharc itt éppen olyan éles, akárcsak a városban s az intellektuális ifjúság hosszú évek után eljut a demokrata és szocialista társadalomelmélet ismeretéig s a reális élet tényismereteinek tudatában a szociográfia esz-közéivel nyúl a falu kérdéseire.“

„A gazdasági élet kritikája s a mai társadalom helytelenségeinek felismerése új tartalmat ad az ifjúsági mozgalomnak. Az egyetemes emberi sérelmek föléje nőnek és eltemetik a nemzetiségi kérdést. A gazda-sági érdekek nemzetközi szervezkedése bizonyos nemzetközi együtt-ézés összefogását eredményezi a kérdéseket tanulmányozó. fiatalság-ban s így történik az, hogy az ifjúság, amennyiben itt politikáról szó lehet: nem a nemzetiségi, hanem a demokratizmust és szociális hala-dást megerősítő pártok mellett tör lándzsát. Itt természetesen csak az ú. n. haladó rétegről van szó, a másik szigorúan megmarad a paten-tírozott magyar hazafiság búfelejtő narkózisában, vagy a sérelempolitika elefántcsonttornyában rejtőzik.

A haladó szellemű szlovenszkói magyar fiatalokról végleg leszakadtak a lírai foszlányok. A lelkesedés érzelemballsztjait a tudományos analízis, a szócséplő hírlapi csatákat a reális munkaprogramm cserélte fel.“

Természetesen, valahányszor a magyar diákság gyűléseit odaát tartja, mindannyiszor megkísérlük a kisebbségi politikát ellenző cso-portok és pseudo-magyar lapok a „dolgozó magyarság százezreinek“ nevében a kútmérgezést, amint ezt a tavalyi kassai diákkongresszus alkalmával tették:

„A maga jövődjére készülő fiatalság tehát hirtelen tisztában volt véle, hogy ha már szülei semmit sem kapták, semmiben sem részesültek az öregarcú magyarok részéről¹—a magyar fiatalság erről az oldalról igazán semmi jót sem várhat. Mint ahogy a fiatalásznak az a csoportja, mely nyíltan függetlenítette magát az öregarcúaktól, a „kisebbségi magyar sors“ árendásai részéről csak támadásoknak, gyanúsításoknak és rágalomnak volt kitéve. Ez a fiatalság most tanul, most készül fel az itteni magyar építómunkára. Sorsközösségben mással nem lehet, mint azokkal a dolgozó magyar szávezrekkel, amelyből származik. Ennek a magyarságnak van szüksége a „munkában edzett, tudással felfegyverzett, korszerűen érző és gondolkozó“ új magyar munkacsapatokra.

Tehát a magyar fiatalság nem szerepelhet, mint utánpótlás, mint töltelék az öregarcúak „kisebbségi magyar sorsában“, nem adhatja oda magát eszközül egy levitézlett rend politikai védelmére.

A jövő magyar sors a fiatalságé, amely most nem politizál, hanem lát, figyel és tanul. Ne avatkozzanak be a magyar fiatalság életébe, útjának irányításába azok, akik nem akarják tudomásul venni a má, akik ellenségei a fiatal jövődönök, akik csak önmagukkal törődtek, csak a maguk osztály-érdekét védték. Ezek ne várjanak a mai újarcú, a maga sorsának megalapozásában céltudatos, a maga helyzetét tisztán látó magyar ifjúságtól fiatal kádereket. Ezek a fiatal káderek igenis kialakulnak, de nem a régiarcúak úriházaikat és kastélyait fogják tudásukkal, erejükkel, tehetségükkel megvédeni, hanem a dolgozó magyarság százezeréinek lesznek kultúrkatonái.“

Ilyen előzmények után 1931. évi november hó 15-én a pozsonyi egyetemi ifjúság gyűlést tartott, mely azután kiadta „A kisebbségi magyar ifjúság röpiratát“ a csehszlovákiai Magyar Tudományos Társaság megalakulása alkalmából. A gyűlésen valamennyien megállapodtak abban, hogy a munka zavartalan és rendszeres keresztülvitelét elsősorban az új társaság biztosíthatja. Az ifjúság szangvinikus lelkeséggel hiszi, hogy Masaryk ezzel a társasággal a tudományos munkalkalmak sorát adta nekik. Érdekes lenne tanulmányt írni arról, hogy a csehszlovák kormányzati rendszer tankönyvei segítségével milyen hamis képet vetített Masarykról az ifjúság leikébe. Masaryk, úgy látszik, az ottani magyar ifjúság szemében is a „szent öreg“, a szeretet apostola stb. — holott a magyar nép ellen elkövetett bűnei irtózatossak. — A november 15-iki gyűlésen kétségtelenül azok a Sarlósok vezettek, akik az októberi kongresszusukon a szocialista proletarizmussal való együttműködést hirdették. Balogh, Terebessy, Peéry, Berecz stb. a Sarló határozataiból és javaslataiból ismert nevek és nagyon is féltő, hogy az egységes frontba való tömörülés nem egyéb, mint a többieknek az opportunizmus mérgével való megfertőzése. A Sarlósok kongresszusán különösen a tanítói kérdéstről szóló vitában olyanok vettek részt, akik a Masaryk-akadémia csehszlovák tagjai közé tartoznak, mint pl. Szalatnaiék. A munkaprogramm igen szép, azonban bármennyire is hangoztatja a politikamentességet, ez nem elegendő. Nem napipolitikáról van szó, hanem világnézetéről és ámbár például a szociológia és szociográfia a valóság, a konkrétumok tudománya, más szempontokat tartalmaz a szocialista kollektívizmus és a proletártestvériség képviselőjének tollából eredt munka, mint azé, aki a nemzeti szempontokat el nem veti. Mindkettő ugyan hirdetheti öklömnyi betűkkel, hogy „politikamentes tudományos“ munkát ír. Ezekben a kérdésekben, a füzetben felsorolt összes szempontban, nincsen és nem létezik politikamentesség, mert a világnézeti differenciák döntenek. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Csehszlovákiában divat a szociológiai tudóskodás, hiszen mindenki Masaryk után igazodik és hogy ennek tudható be az, hogy a magyar ifjúság beszédeiben, írásaiban, vitáiban hemzseg a „kollektív szempontú munka“, az „átértékelő Jövő“, a „proletarizálódó tömegek osztályharcán alapuló új népkultúra“ híg frázisa. A Masaryk-akadémia két kézzel fog az ifjúság ajánlata felé nyúlni, mert hiszen ez jó alkalom a csehszlovák és nemzettagadó elemek részére, hogy a magyar ifjúságot Prágának szállíthassák.

A csehszlovákiai magyar főiskolai ifjúság közvetlen azután, november 21—22-én kultúránként tartott Pozsonyban, melyben kihirdette, hogy „a nemzeti gondolat alapján állva bekapcsolódik a hala-

dás szellemébe“. Úgy látszik a november 15-iki gyűlés hatását akarták ezzel elhalványítani. Felvetődik a kérdés, vajjon a Sarlósokkal való munkaközösség-e a komoly eltökéltség, vagy pedig ez az enunuciáció?

A magyar főiskolai hallgatók egyesülete kultúrankétjain és szemináriumain igen értékes munkásságot fejt ki. Az ankétok előadásai között a következő témákat találjuk: A szlovenszkói magyar irodalom. A szövetkezeti kérdés. Mit tágulhat a szlovenszkói ifjúság az erdélyi szász kisebbségtől? A műveltségről általában. A szlovenszkói magyar történetírás irányjai. A főiskolai reform. A szellem a művészetben. A magyar leányotthonok. A prágai szemináriumok. A területiális nemzet fogalmától a kultúmemzet fogalmáig. Korszerűség és haladás. Németország ipari centrumai. A szovjet és az ötéves tervgazdaság stb. Ez két ankét témáit mutatja. Sokirányú és rendszertelen. Bizonyos azonban az, hogy jó úton kezdenek haladni és megfelelő tudományos vezetés mellett a szükséges munkarendszer is ki fog fejlődni. Nézetem szerint sem a magyar ifjúságnak, sem pedig az ottani magyar szellemi életnek nincsen szüksége a Masaryk-akadémiára, ha komoly eltökéltséggel dolgozni akar, mert hiszen az akadémia anyagi bázisa olyan gyenge, mint ez utólag kiderült, hogy a független szellemű szlovenszkói magyar kultúra részére aligha fog onnan egy morzsányi is jutni. A múlt évben a magyarság mecénásai által kitűzött pályadíjak sorozata a következő:

- z. Csáky Mihály díja. Regény: 5000 Ke. Pályázati feltétel: Regény, amelyben a kisebbségi magy. ifjúság küzdelmes életé és szellemisége tükröződik. Határidő: 1931. október 1. 2. Herzog Ignác díja. Regény: 5000 Ke. Pályázati feltétel: Szlovenszkói regény. Határidő: 1931. október 1. 3. A Kazinczy-Társaság díja. Regény: 5000 Ke. Pályázati feltétel: Kazinczy Ferenc halálának centennáriuma alkalmából megírandó regény, vagy regényes korrajz, melynek gerincét Kazinczy élete és irodalmi törekvései képez». 4. Pozsonyiak Baán Bertalan díja. Irodalmi értékű regény, minden megkötés nélkül: 6000 Ke. Határidő: 1931. november 1. 5. Scepusia-díj. (Tradícióihoz hű zipszercsalád díja.) Regény: 5000 Ke. Pályázati feltétel: Történelmi regény Mátyás király idejéből, amely a Szepesség fénykorát írja meg. Határidő: 1932. február 28. 6. Sárosi új földesúr díja. Kis regény: 3000 Ke. Pályázati feltétel: Irodalmi értékű kis regény, minden megkötés nélkül. Határidő: 1931. szeptember 1. 7. Tátrabarátok díja. Novella: 2000 Ke. Pályázati feltétel: Irodalmi értékű novella, amely tátrai miliőben játszik. (I. díj: 1000 Ke, II. és III. díj: 500—500 Ke.) Határidő: 1931. június 1. 8. Balassa Bálint-díj. Verskötet: 3000 Ke. Pályázati feltétel: A legjobbnak ítélt verskötet, amely szlovenszkói költőtől 1931 folyamán jelenik meg. Határidő: 1931. december 31. 9. Reviczky-díj. Műfordítás — szlovákból: 3000 Ke. Pályázati feltétel: A mai szlovák irodalom antológiája. Határidő: 1931. december 31. 10. Nógrádiak Madách-díja. Színmű: 5000 Ke. Pályázati feltétel: Színpadi előadásra alkalmas irodalmi értékű színmű, minden megkötés nélkül. Határidő: 1931. december 1. ii. Kadosa Pál díja: Tanulmány: 5000 Ke. Pályázati feltétel: A szlovenszkói magyar kultúra sajátos külön értéke a magyar nemzeti kultúrában és a kölcsönös szlovák-magyar kultúrhatásokra való tekintettel. Terjedelem: legalább 10 nyomtatott ív. Határidő: 1931. december 31. 12. Szepesi magyarok díja. Tanulmány: 5000 Ke. Pályázati feltétel: A szlovenszkói magyar szellemiség problémái. Terjedelem: legalább 10 nyomtatott ív. Határidő: 1931. november 1. 13. Tarján Ödön díja. Tanulmány: 5000 Ke. Pályázati feltétel: A csehszlovákiai magyarság szociológiai helyzetképe. Terjedelem: legalább 12 nyomtatott ív. Határidő: 1932. február 1. 14. Rákossy Lajos díja. Tanulmány: 3000 Ke. Pályázati feltétel: A szlovák-magyar együttélés a múltban és jelenben. Terjedelem: 6—8 nyomtatott ív. Határidő: 1931. december 1. 15. Pozsonyi intellektuellek díja. Tanulmány: 3000 Ke. Pályázati feltétel: Tanul-

mány a szlovenszkói képzőművészet köréből. Terjedelem: 6—8 nyomtatott ív. Határidő: 1931. augusztus 1. 16. A magyar falu díja. (Népművészet.) Kisebb tanulmány: 1000 Ke. Pályázati feltétel: A népművészet kérdése és helyzete Szlovenszkon. Terjedelem: 3--5 nyomtatott ív. Határidő: 1931. augusztus 1. 17. A magyar falu díja. (Etnográfia.) Kisebb tanulmány: 1000 Ke. Pályázati feltétel: Szlovenszko etnográfiai sajátosságai egy-egy etnográfiailag egységes területdarabra vonatkozólag (például Csallóköz, Gömör, Mátyusföld stb.) tárgyi és szellemi szempontból. Terjedelem: 3—5 nyomtatott ív. Határidő: 1931. augusztus i. 18. Földes Dezső díja. Kisebb tanulmány: 1000 Ke. , Pályázati feltétel: A szlovenszkói magyar színészet történetéből. Terjedelem: 3—5 nyomtatott ív. Határidő: 1931. augusztus x. 19. Eszterházy János gróf díja. xo.000 Ke. Magyarország története.

Az akadémiai magyar ifjúság részére kiírt pályadíjak:

1. A szlovenszkói magyar líra. 1918-tól (500 Ke).
2. A kisebbségi magyar ifjúság szerepe a nemzeti munkában (1000).
3. A szövetzeti mozgalom jelentősége a kisebbségi magyarság anyagi jólétének előmozdítására (1000).
4. A szlovenszkói és ruszinszkói munkanélküliség és kivándorlás okai (1000).
5. A kisebbségi kérdés fejlődése a népszövetség madridi összejövele óta (1000).
6. A kisebbségi magyarság politikai fejlődéstörténete Szlovenszkon és Ruszinszkon (1000).
7. A magyar mérnök, munkás és az ipar helyzete Szlovenszkon és Ruszinszkóban. (1000).
8. Az állattenyésztés gazdasági jelentősége Szlovenszko és Ruszinszko magyar gazdaközönsége szempontjából (1000).
9. Mit adtak a magyar föltatálók a művelt világnak (500).
10. A nemzeti gondolat szerepe a nevelésnél (500).
11. Világnézet vagy társadalomszemlélet-e a szocializmus? (500).
12. Ezekhez járul még Grossschmidt Géza dr. által adományozott pályadíj: Szlovenszko vagy Ruszinszko valamely magyarlakta vidékének népegészségügyi helyzetrajza (1000).

„Tudományos objektivitás talaján állva“ — van itt elég munka-alkalom, mely a napi politikától is teljesen mentes! Prága mindenképpen demoralizálni akarja a szlovenszkói magyar szellemi és ifjúsági életet. Tipikus jelensége ennek a törekvésnek a losonci magyar ifjúsági lapnak, „A Mi Lapunkénak váratlan megfordulása „Bratislava—Praha“ irányába. Egy-kettőre összeállt „Bratislava“ pseudo-magyar csehofiljeivel. Ügy látszik, a Masaryk-akadémia egyik első hatása ez. Flórián dr. volt magyar jogakadémiai tanár, a Masaryk-akadémia jogtudományi osztályának elnöke, egy csehszlovákizmustól áradozó füzetet írt. Ebbe a sorozatba bekapcsolódik az Ön által hozám juttatott füzet is. Kereskedői zsargonban szokták mondani: m. p., man probiert!

Múltkori cikkemet igazolja most mindez, mert az egész Masaryk-akadémia alapítása éppen beillik ama világcsaló taktikába, melynek segítségével a csehek „csehszlovák“ államukat szereztek. Mindezt csupán azért közlöm, mert a füzet témaszakaszai igen megvesztegetően hatnak akkor, ha valaki a kérdéssel összefüggő viszonyokat nem ismeri. Aki tudatában van annak, hogy ebben a lázas és beteg korszakban az államok és népek milyen eszközökkel harcolnak és áskálódnak egymás ellen, az egyúttal azt is látja, hogy a nemzeteknek nemcsak igazságokra, tudományos objektivításra van szükségük, hanem érdekeik megfelelő és célszerű védelmére és érvényesítésére. És erre annál inkább van egy népnek szüksége, minél kedvezőtlenebb és elnyomottabb helyzetben leledzik!

STEIER LAJOS

FIGYELŐ

MINT OLDOTT KÉVE¹

ERDÉLY felől indult meg a történeti regények új divatja, ahol az impérium-változás megrázkódtatásai dolgozták meg a lelkeket a múlt átélésére és a védekezésül vállalt, de csakhamar érzelmileg is elhatalmasodott Program, a transylvánizmus keresett igazolást, támasztékot, megfelelést a történet tanúságaiban. A munkák a romantikus hagyományokba kapcsolódtak, inkább széles festésű freskó volt a cél, mint kritikai analízis, inkább lelkesítés, mint megismerés, inkább Jókai hatott, mint Kemény. Hozzánk Pálfyné Gulácsy Irén közvetítette ezt a stílust gyorsan népszerűvé vált, néha könnyebb fajsúlyú regényeivel.

Ugyanakkor nyugatról is jött az áramlat: a biographie romancée divatja. Népszerűsége most már csökkenőben van, de néhány év előtt pusztulással fenyegette az igazi regényt is. A háború után elsokasodott emlékiratok, amelyek feltárták a világtörténeti események dessous-it, a mozgó érdekeket, a vezetők gyengeségeit, keltették fel talán a történeti kíváncsiságot. A polgár bosszúja a megfigyelés; önérzetét emeli, hogy átlát azokon, akik a sorsát intézik. Valóságos pszichológiai éhség támadt fel, többnyire persze nagyon könnyű táplálékkal kielégíthető és a letarolt újak után sor került a régi területekre. A múlt presztízse még nagyobb, mint a jelené; nagyobb élvezetet nyújt a megtépázása is. Természetesen a felületessel párhuzamosan ébredt a komoly történeti érdeklődés, a regényes életrajzokon kívül világsikerré vált egy-egy nagystílusú monográfia, André Maurois, Emil Ludwig durvább szövésű „leleplezései“ mellett Lytton Strachey mesteri karakterizálása, finom iróniája.

Sárközi a kétféle mintát szerette volna egybefogni hatalmas művében; a modern szemlélet kicsinyítő, megértető, az eseményeket és szereplőit a mi emberi szívünkre állító technikáját, meg a romantikus epika áradását, zsúfolt nagyvonalúságát. Nyüzsgő hangyabolyt ábrázolni mikroszkóp alatt megfigyelt hangyákkal, a történelmi levegőt éreztetni ezernyi reális részlettel. A mai ember hideg érdeklődésével leírni a negyvenes évek lázát, a forradalom tehetetlen paroxizmusát, az emigráció zűrzavarát, keresztülvetítve mindezt egy romantikus életsors fordulatain. Hasonló feladat Tolsztoznak kínálkozott, aki a századközép kiábrándult hangulatán keresztül tekintette a napóleoni legendát. De Tolsztoj minden realizmusa ellenére legalább a kegyetlenségben tudott szertelen lenni, Napóleonról hatalmas torzképet rajzolt. Sárköziből a gyűlölködés erénye éppen úgy hiányzik, mint a lelkesedés, az ironia sem kenyeré; valami fanyar energiátlansággal áll hősei elé. Ha kapva kap is minden apró, jellegzetes vonáson, tetteik, indokaik, rejtett valójuk számbavétele bágyadt, a lélek felszínének színjátéka izgatja, nem mélységei.

A mozaikok tömegét szánta újnak és csodálatosképen ez hat legavultabban a könyvében. A díszítmények ellepik a regény testét; a torlódozó jelzők, a szemléletet panorámaszerűen szétteregető képek percnyi pihenőt sem engednek és próbára teszik az olvasó türelmét. Az aprócska megfigyelések, a folyondárszerűen kapcsolódó sima mellékmondatok magukhoz vonják a figyelmet, az áttekintés elvész. De az érzéki hatásokra bámulatos

¹ Sárközi György: Mint oldott kéve. 3 kötet. (Pantheon).

következetességgel ügyelve, maga is elveszti uralmát az epikus formálás fölött és kisszerűvé lesz. Az élére állított helyzet váratlanul letörik, az ábrázolás mellékutakra siklik, a lényeges dolgok elejtődnek. Természetesen ebben része van a képekre szabdaltság és az örök jelen idő módszerének is, amellyel mozgalmat próbál vinni a nyomasztó részletekbe. A kép mindig valami készet kell, hogy sietnünk elé állítson, at átmenet jelzésére néhány mondat marad. Ha kellően kidolgozott, feszült, éreztetni tudja a közbeeső időt is, megadja a folytonosság sodrását, máskor azonban erőszakkal kitépett és önkényesen egymás mellé rótt életdaraboknak hat, ami a lélekrajznak is rovására megy. Néhány váltakozó jelenet mesterien lendíti előre a lelkeket fejlődésük egy-egy szakaszán; ilyen az első kötet végén Mednyánszky Cézár sorsdöntő útja a kétségeit nyugtató primási audienciától a primás halálán keresztül a hitetlenül felszenteltetés crescendójáig. Legtöbbször azonban a szapora események alig járulnak hozzá a karakterek kibontakozásához. Görgey alakja például, akit a legnagyobb kedvvel formált, átmenet nélkül olvad át magányos testőrből félszeg szobatudósba, majd hideg, tisztánlátó, szkeptikus katonába. Az átalakulás finom mechanizmusa rejtve marad előttünk, akárcsak Cézár hitevesztésének mélyebb okai. Sárközi mintha meghökkenne réalista látásának következményeitől; a forradalmárok egymás előtt is titkolt kicsinyhitűségét, legyűrhetetlen érzésüket, hogy már veszett ügyért harcolnak, a kétségbeesés öniróniáját lessük meg egy kártyajelenetben, de a szál itt is elsodródik, mint az emigráció kiaknázatlan maradt tragikomédiájában. A döntő pillanatokban, amelyek korhangulatot, lélekállapotot érzékeltetnének, mindig történik valami Mednyánszky Cézárral vagy a túlságosan érdeklődésünkbe vont rokonsággal. Sárközi mulasztásnak éreznék ha elhallgatná, amire adatot talált.

Az adatszerűség a nagyszabású regénynek egyik legérdekesebb problémája. Kifogástalan és gazdagsága egyenesen szédítő, fő okozója az alapszövegnek, amely olvasás közben állandóan uralkodik felettünk: elismerés a teljesítmény előtt. Végeredményben mégis ránknehezedik, akárcsak a stílus ezernyi mintázata; kevesebb, több lett volna. Sárközi könyve látszólag érv azok számára, akik a regényíró műveltségét, felkészültségét az alkotóerőre károsnak tartják. Az erudíció értéke azonban az író számára nem önmagában, hanem a felhasználásban van; háttér, amely megadja a benne mozgó alakok biztonságát, atmoszférikus nyomás, amely magasan tartja a higanyoszlop karcsú testét. Nem fekkhet rá, nem nyomhatja agyon a regény regényfeladatát, nem lehet öncél és nem lehet pótlék sem; a leghitelesebb adat mértéke is a belső szerepe. A szerkesztés törvényei szabják meg használhatóságát; mihelyt bejut az elbeszélésbe, más követelményeknek van alávetve, más igényeket kell kielégítenie, mint a valóság síkján vagy fogalmi életében. A régiből egy új világrendszerbe került és ahhoz alkalmazkodik, vagy idegen test lesz légkörében. Cézár utolsó szerelmi kalandja a hercegnővel bizonyára pontosan úgy játszódott le, ahogy Sárközi megírta, de a regényben bosszantó giccsé alakult. Pontossága tehát semmit sem ment; lett volna más, de jó.

Persze akadt volna megoldás. Az írói képzelet mindent megemész, mindent használhatóvá gyúr, ha igazi. Sárközínél azonban a képzelettel van baj, sőt minden bajok alapja itt van. Nem véletlen a szemmel tartható részletekhez ragaszkodás, nem véletlen a megismert események engedelmesség követése; fantáziájában lappang valami elhasználtság, eredendő fáradtság. Hiábavaló lenne egy író vagy egyes írók hatását nyomozni, az irodalom véste belé magát kitörölhetetlenül. Ahol semmi sem köti, a legkevésbé eredeti; meglepetéstelen ismétlője ősi helyzettípusoknak. Ha kötve van az adatoktól, történeti tényektől, rendező képzelete frissebb. Művének

kétségtelenül legjobban sikerült a második kötete, a szabadságharc bonyolalmaiban elmerült egyéni sorsokkal.

Olvasás közben felgyűltek a kifogások, visszatekintve egyszerre harmónikusabb a könyv. Lefegyverez a páratlan munka és fáradtság, amely megelőzte; gyors eredményt hajszoló korunkban egymagában minden tiszteletre méltó. Megkap, élesen válva ki emlékezetünkben a környező sokaságból, néhány bravúrosan megírt helye; Mednyánszky László kivégzésének izgalmát sokáig visszaborzongja az olvasó. Elgyönyörködtet számos lírai szépsége, a felvidéki visszavonulás vagy a csataképek biztos, összefogott rajza. Visszaidéződnek testiekben nagyon jellegzetes portréi, megnyugtat a végig gondosan megőrzött irodalmiság, egyenletes színvonal, nobiles stílus. Megnyugtat az író tehetsége felől, mert aki egy elvi meggondolás alapján felvett hangot és alkotópózt ilyen vaskövetkezetességgel tud végigvinni, annak lesz ereje más, megfelelőbb formához is. Hihetetlen alkalmazkodás a jellemzője, amely, ha a tanult, tudott dolgokkal szemben beteges kényszerre erősödött is, lélek- és valóság szemléletének mégis a legfőbb értéke. Megvan benne (első regényben és lírikus múlt után egészen meglepően) a vérbeli regényíró idomuló készsége, az alakjait egy színre hozó szubjektivitás helyett a sokszerűséget élvező epikai kedv.

HALÁSZ GÁBOR

AZ ÚJJÁSZÜLETETT UTÓPIZMUS

KI TUDJA MEGMONDANI, hogy a nagy gazdasági válság valóban a kapitalizmus következménye-e? Ki tudja pontosan, hogy a világ gazdasági zűrzavarát a kapitalizmusnak, mint rendszernek rovására kell-e írni vagy csak a kapitalistákéra? Ki tudja, hogy a bajok nem annak tulajdonítandók-e éppen, hogy a kapitalizmusnak beteges kinövésai vannak, vagy ellenkezőleg hiányzik a tiszta és következetes kapitalizmus s a gazdasági megtorpanás nem egyéb, mint orvosi nyelven szólva, csak a kapitalizmus szívbillentyű-elégtelenségének folyománya. Vájjon igaz-e, hogy megbukott a termelés modern szervezése?

Minderre sok feleletet hallunk, bizonyosnak azonban csak egy látszik. Az, hogy a kapitalizmus pöre a kapitalisták pörévé vált s alighanem igaza van Hugo Viktornak, aki azt írta *Ultima verba*-jában: A huszadik század a gazdagok dien fog támadni, amint az előző század a nemesség ellen intézte rohamait. Csakugyan, már olvashatunk jó helyekről is szabályszerű kirohanásokat a tulajdonjog intézménye ellen, jóllehet a büntető törvénykönyvek tilalma teljes épségében áll a tulajdon jogintézménye ellen irányuló minden izgatással szemben.

A szocialisták teljesen következetesek önmagukhoz, amikor a kapitalizmust és a kapitalistákat támadó önkéntes segédcsapatok szolgálatait büszkén nyugtázzák s a maguk részéről megkettőzik a felvonulás ütemét „a korhadat társadalmi rend“ ellen és hangosan dicsőítik „a dolgok új rendjét“, a „világmegváltó szocializmust“, a boldogság új bőségszaruját minden nép számára.

Akadnak kapitalisták, akik nem egészen világos okokból maguk is bámulva tekintenek a bolsevista gazdasági „rendszer“ felé, nem törődve azzal, hogy ez az állítólagos rendszer nem is új, hanem inkább századok fejlődése után meghaladt, letűnt s poraiból újjáélesztett képlet, sőt esetleg, ha jól megnézzük, maga a kapitalizmus a szó legnyersebb és legdurvább értelmében, Megindul hát a pusztító demagógia a kollektív termelő rend felmagasztalására és nem is száll már senki komolyan szembe azzal az érveléssel, hogy az egyéni mozgató erő, sőt a személyi érdek alapja minden alkotó tevékenység-

nek. Senkisémm vizsgálja már, hogy egyéni felelősség nélkül fenn lehet-e tartani tartósan gazdasági rendszereket, társadalmakat és államokat, bár bizonyos, hogy a kapitalizmussal szembe szegzett szocialistának mondott termelő rendben az egyéni felelősség belezuhan és elvész a leírt számokká süllyesztett emberek tömegében. Senkisémm vizsgálja már, miben is áll valójában ez a szocialista termelő rend? Hiszen eddig csak azt láttuk, hogy ahová ennek a tannak, helyesebben ennek az agitációnak hívei lábukat betették, ott a földi paradicsomnak pontosan az ellenkezője következett be s ha a társadalom egyik rétegével látszólag jól bántak is, ártottak a másikkal s a végén mindenütt felrémlt a mindenkit egyformán sújtó baj, az államháztartás deficitje. Senkisémm kutatja, mi is az a szocialista termelő rend önmagában, kapitalisták s a kapitalista társadalmi rend gazdasági eredményei nélkül? Azt halljuk szüntelen, hogy egyiktől ezt kell elvenni, a másiktól amazt s a szocializmus kegyesen vállalkozik arra, hogy az elvett vagyont és jövedelmi forrásokat szétosztja, csak azt nem tudjuk pontosan, miként szervezné meg jobban a kapitalizmusnál a termelés erőtényezőit, jobban lenne-e megművelve a föld, jobban lenne-e kihasználva a természet kincsesháza, mindaz, amit a természet az emberiség számára tartogat és magában rejt, ám csak gigászi munka, lelemény, szervező-, feltaláló- és ítélőképesség árán? Vájjon mit csinál a szocializmus akkor, ha szétosztotta és föléltte a kapitalizmus minden hagyatékát, a vagyont, a gazdagságot? Az a sejtésünk, hogy abban a pillanatban a kapitalizmus szétforgácsolt tömbjének utolsó szilánkjá halálos sebet ejtve fűrődne a szocializmus testébe is.

Mindezek a kétségek azonban nem zavarják azokat, akik a szocializmusnak és a III. Internacionálénak propagandája alapján, akár mint e propaganda ügynökei, akár mint jóhiszemű szegődöttjei megállapítják, hogy a kapitalizmus „romjaiból“ a kollektívizmus, sőt mi több, a szovjet-köztársaság Phoenixeinek kell felröppenniük.

Egy vidéki vaskereskedő az unalomig olvasván a kollektívizmus folyamatos dicsőítését és összeroskadásig hallgatván a szocializmus agitátorainak szavatait a világ romlásáról és a tengerbe dobált kávézsákokról, meg a disznók elé szórt kanadai búzáról, felöltve a jóhangzású Gáthy István nevet, felcsapott az új idők előhírnökének, s A munka társadalmá dm alatt leírta a jövő államat Részletesen fogjuk ismertetni e munka eszméit, mert véleményünk szerint nem arról van ebben szó, hogyan javítsuk meg a világ rendjét, hanem arról, miként romboljuk le azt is, ami a meggyógyulás alapja és kiindulópontja lehet. Ezzel a jellemzéssel pedig elmondtuk a jellemzését egyéb szó- és eszmekezeskedés világboldogító tevékenységéről is.

A könyv képzeletbeli, új társadalmat tár elénk, ahol nincs már magántulajdon, hanem olyan kollektívizmus, amely egyenes tagadása mindazoknak az elveknek és intézményeknek, amelyeken a jelen állama és társadalmá kifejlődött.

A szerző szerint a jövő világa: a munka társadalmá nem a falanszter sívár börtöne lesz, hanem az élet, a haladás, a szeretet, a jóság, igazság, vidámság és boldogság világa. Megmondja nyíltan, hogy a mostani világ Összeomlóban van, mert igazságtalan, embertelen és esztelen. A szerző a világ legnagyobb veszedelmének a magántulajdont tartja, mégpedig amiatt, hogy a termelés két legfőbb eszköze, „a föld és a tőke“ túlnyomórészt csak az emberiség egy töredékének van birtokában. A szerző szerint a termelés irányítása és a javak észszerű szétosztása csak kollektív jellegű vagyonkezeléssel lehetséges, az egyéni magántulajdon alapján álló gazdasági rendszerben ez lehetetlen. A magántulajdont egyébként nagyon egyszerűen intézi el a szerző, mint évezredek társadalmi fejlődésének eredményét, amikor azt állítja, hogy a magántulajdon nem alapszik máson, mint az ural-

codó osztályok fegyveres erején és politikai hatalmán. A szerző számításai szerint az európai országok lakosságának legalább 95%-a jogosan elégedetlen a fennálló társadalmi renddel, mert az élet szépségeit a mai társadalmi rendben csak kevés kiváltságos élvezzi, míg „a dolgozó népmilliók“ a testi és lelki szegénység, a nélkülözés és nyomor gyötrelmei közt élik le örömtelen napjaikat. A magántőke gazdasági rendszerében a közérdek eltörlül az egyesek érdeke mellett, a pénz mindenhatóvá válik, ennek nyomában pedig gazdasági és társadalmi züllés jár. A modern államnak tehát, ha meg akar menekülni e magántulajdon átkától, a legfontosabb termelőeszközök tulajdonjogát kell megszereznie.

„Az idők szellemének ellenállhatatlan parancsszavára“ — mondja merész fordulattal a szerző — a múlt lomtárába kerül a család intézménye is, mert erre a jövő társadalmában nem lesz szükség, nem lévén szükség ott a férfi és nő állandójellegű együttélésére. A mai házasság a szerző szerint túlnyomóan gazdasági jellegű intézmény. Meg kell tehát szabadítani a szexuális vonatkozásoknak s főleg a fajfenntartásnak ügyét azoktól az anyagi mellékszempontoktól, amelyek megzavarják a természetes vonzalmakat s a fajfenntartás igazi érdekeit biztosító szerelmi kapcsolatokat. Természetesen „magasabbrendű és szabadabb szellemű“ nemi erkölcs tan általános elterjedésével járna mindez, azaz új nemi erkölcs tan váltaná fel a „régieket“, dogmákra és elavult szokásokra“ felépített mai szerelmi erkölcsöt. A szerző, valószínűleg a magántulajdon jogának eltörléséért kártalanításul „a szerelemhez való jogot“ nyújtja át az új rend híveinek. A jelenkor asszonya, mondja tovább szerzőnk, jogi és gazdasági rabszolgaságban szenved, az asszonyi hűség követelménye meg éppen a férfi rabszolgájává teszi; mint-hogy pedig a házasságban a férfi hűség is erkölcsi követelmény, a mai házasságban a házaspár egymás rabszolgái. Nem így »a munka társadalmában!« Addig tart ott a nemikapcsolat, amíg a két érdekelt félnek jólesik s így, mondja tovább a szerző elég rejtelmesen: a munka társadalmában tudomásul veszi a szerelemnek minden természetes alakját. Ledőlnek itt a szerelmi élet összes korlátai, a szabadszerelmek ragyog itt diadalmas szépségében!

A szerző új társadalmában jelentőségét veszti a szülő és gyermek közötti mai értelemben fennálló kapcsolat is, mert a gyermek nem lesz többé a szülők kénye-kedvére kiszolgáltatva, hanem az új társadalomnak lesz rá gondja, hogyne legyen éhez, fáz, nélkülöz gyermek. A szerző szerinte mai társadalom imperialista háborúk céljaira szaporítja az emberiséget, holott az emberiség hivatásával nem fér össze „a patkányok módjára“ való elszaporítás. Ezért a szerző a munka társadalmában létesíti a magzatelhajtás jogát is, nehogy azonban az új társadalomnak magva szakadjon, korlátozza a jogot, ámde a korlátozásnál súlyos számítási hibába esik, mert a szerző kulcsa szerint, ha az új társadalomban minden nő élne a megadott joggal, az új földi mennyország rövidesen az ebek harmincadjára jutna.

A szerző kikel a militarizmus és nacionalizmus ellen, a háborúkat a magántulajdonból származó profitéhségre vezeti vissza s e tárgyban az összes pacifista és szocialista szövegeket meglehetősen összevisszaságban összegyűjtve nyújtja át olvasóinak.

Könyve végén kirohanást intéz a mai állami és társadalmi rend hívei ellen és cselekvésre hívja fel az új nemzedéket. A gyűlölet tüzeit iparkodik felszítani azok ellen, „akik a megváltozott idők új szükségleteit meg nem értve a népek millióira az újabb szenvedések és megpróbáltatások keserveit zúdítják.“ Gyűlöletet hirdet azok ellen, „akik a mai világrendszer egész szervezetével lehetővé teszik, hogy a népek sorsa ostoba, lelkiismeretlen és korlátolt eszű politikusok, önző és kíméletlen hatalmasságok játékszere és zsákmánya legyen.“ Az új nemzedék fogja megalkotni bámulatosan rövid

idő alatt korszakos, forradalmi reformokat, mondja tovább a szerző, „amelyeket a megfertőzött agyú öreg államférfiak, katonák és diplomataik megérteni, de elképzelni sem tudnak.“

Vaskereskedőnk, amint látjuk, alaposan elsajátította a forradalmi demagógia közhelyeit s míg boltja asztalánál bizonyára szigorú elvek szerint alkalmazza a „tartozik és követel“ kapitalista szabályait, az emberi haladás és boldogulás szolgálatának örve alatt vas igyekezettel igyekszik megfúrni annak a társadalomnak hajóját, amelyben és amelyből él. önkénytelenül Matuska jut eszünkbe, a biatorbágyi cinikus merénylő, a saját villájában lakó bécsi kereskedő, aki azonban a forradalom kiküldöttjeként üzenetet a polgári társadalomnak, vért és pusztulást szór gyilkos bombáival a giríflölt világrendszerre. Nem állítjuk, hogy a szerző a Matuska-féle közvetlen cselekvés embere, sőt megengedjük azt is, hogy egyszerű ábrándozó, de ekkor is eszünkbe kell jutnia a régi mondásnak, hogy az ilyen ábrándokban semmi sem reális, csak a vér, amit miattuk kiontanak.

Természetesen meddő fáradság lenne a könyvben felmagasztalt „társadalmi rendszert“ tudományos bírálat alá venni. Ezeknek a könyveknek ugyanis korántsem az a lényegük, hogy új társadalmi rendszerek bonyolult tervezeteit fejtegetik, A lényeg, a hangsúly a fennálló társadalom elátkozásában és meggyalázásában van. Meddő és céltalan dolog lenne tehát eme vaskereskedelmi utópiának, amelyet a szerző egyébként „kollektív kapitalizmusnak“ nevez és részvénytársasági alakban kíván megoldani, keresztülvihetetlen és képtelen mivoltát, valamint az emberiség haladására káros hatását kimutatni. Sem a szerzőt nem győznők meg, sem azokat, akikhez a mű tulajdonképpen szól, az Ítélni és bírálni nem tudókat. A szerzőt azért nem, mert ő egészen bizonyosan tisztában van azzal, hogy rendszere régi kopottságokból összetákolt elképzelés, ami pedig pozitív van benne, az a fennálló uralmi rendszer megvetése és gyűlölete. A bírálni nem tudó olvasókat pedig azért nem győznők meg, mert ezeknél mindig visszhangot kelt a rombolásra megfűjt induló, a tudományos érvelés pedig teljesen hatástalan marad. Igaza van a mű egyik szocialista bírálójának, aki a könyvben kifejtett elméletet csapnivalónak tartja ugyan, de arra mégis alkalmasnak, „hogy a szocializmus behatoljon olyan társadalmi rétegekbe is, amelyek eddig elzárkóztak a marxista-szocializmus szelétől is.“

Mi semmiesetre sem akarunk naivak lenni s egész nyugodtan azt állítjuk, hogy a könyv eredete, célja és jelentősége azokban a megnyilatkozásokban van, amelyeket a könyv előszavában tár elénk a szerző. Az előszó szerint „az orosz szovjeturalom a legjobb úton van a végleges megszilárdulás felé; az ötéves iparosító terv roppant körvonalai mind megdöbbentőbb arányokban bontakoznak ki az Oroszországban járó szakemberek előtt s a szovjet új államkapitalista rendszere olyan súlyt és erőt fog adni a világ új rendjének, amelynek nyomása alatt össze fog roppanni Európa többi részének társadalmi, politikai és gazdasági szervezete. Szinte szerencséje az emberiségnek, hogy az oroszországi kommunista uralom irgalmatlan kísérletezéseiével már kipróbálta, mit lehet megvalósítani a szocialista-kommunista elvekből és dogmákból.“

A könyvet tehát a büntetőjog mezejére kell utalnunk. Alighanem szerencséje azonban a szerzőnek, hogy a büntetőjog még nem ért el a fejlődés ama fokára, amelyen a III. Intemadonálé propagandája áll, ezt lojálisán elismerhetjük, de újból ki kell emelnünk, hogy a könyv csak szimptomája a kapitalisztikus világ megzavarodottságának, melyben a szerzővel, a természeténél fogva kapitalisztikus kereskedővel a mai termelési rendnek sokkal nagyobb kaliberű vezetői is osztoznak.

MISKOLCZY ÁGOST

AZ UTAZÁS IDŐSZERŰ PROBLÉMÁI

AZ UTASFORGALOM problémáiról szólva, manapság mindig gyakrabban halljuk a kishitű lemondás hangjait. „Ma azután vége egyelőre az idegenforgalomnak.“ „Az idegenforgalmi probléma anakronizmus!“ Ezeket és ehhez hasonló jelszavakat hallhatunk a firenzei ötvenezer orvos szájából.

Mert bármennyire is valószínűnek látszik, hogy manapság a takarékoság és igényredukálások, a „csökkentések“ és „megszüntetések“ korszakában a sokak szemében luxusnak látszó utazások is alkonyukhoz közelednek, mindezek a hozzászólások meggyőző hangjukkal és kifogástalanul tetsző logikájukkal mégis csak a firenzei udvari bolond anekdotájára emlékeztetnek.

A Mediciek udvarában állítólag egyszer idegen orvosok importálásáról esvén szó, az udvari bolond fogadást ajánlott a hercegnek, hogy újabb orvosok meghívására nincsen szükség, mert hiszen Firenzében több mint ötvenezer orvos él. Legközelebbi vasárnapon tehát a bolond a templom ajtajában helyezkedett el és arcát keservesen bebugyolálván, minden kijövőnek rettenetes fogfájásról panaszkodott. Ki ezt, ki amazt ajánlotta a fájós fogára, a bolond pedig gondosan feljegyezte a kapott jótanácsokat jószívű tanácsadói neveivel együtt. Így valóban sikerült is neki a kikötött napon ötvenezer „orvos“ címét a hercegnek prezentálnia.

Idegenforgalmunk fájós fogára éppen így alig van, aki nem tudna valami biztos csodaszert. Újabban azonban mind több az olyan idegenforgalmi „orvos“, aki egyszerűen a fájós fog kihuzatását ajánlja. „Tegyük félre egy időre idegenforgalmi törekvéseinket, hiszen azok praktikus eredményekre a mai világgazdasági helyzetben egyhamar úgysem vezethetnek.“

Hogy a mai világgazdasági helyzet reménytelensége valóban oly reménytelenné teszi-e a nemzetközi utasforgalmat is, hogy ez a logika helyesnek bizonyulhat, erre későbben szeretnék rátérni. Egyelőre feltételezzük, hogy pillanatnyilag valóban az a helyzet, hogy praktikus idegenforgalmi eredménydere a legközelebbi három éven belül nem számíthatunk. Indokolt-e akkor is—még csak ideiglenesen is— idegenforgalmi törekvéseinknek mint eredménytelen és céltalan kiadási tételnek a „megszüntetésé“?

Nem hiszem. Ennek a kérdésnek megvilágítására azonban kiváló példa egy világpolitikai szempontból sokkal nagyobb jelentőségű kérdés, a mai kor világtörténelmének talán egyik legérdekesebb kérdése: a Brit Birodalom India-problémája. Nem kétségtelen-e mindenki előtt, hogy az angol politika vezéremberei többé-kevésbé leszámoltak már azzal, hogy Indiát a mai formában nem tarthatják meg. Mégis azt látjuk, hogy a birodalom további súlyos pénz- és véráldozatoktól sem riad vissza, hogy uralmát néhány esztendővel hosszabbra nyújtsa. Miért? Egyszerűen azért, hogy az előző hosszú évtizedek folytán Indiába beleölt angol tőkét és annak méltányos időközbeni kamatait veszteség nélkül kimenthesse onnan, mielőtt hatalmát és ezzel a tőke feletti rendelkezéseit Indiában elveszítené. Hogy Indiát még súlyos áldozatok árán is tartani akarja Anglia, ez nem a brit imperializmus ambíciója, csupán a takarékos üzletemberé, aki a pénz után fut.

Per analogiam: mi már szintén sokkal több pénzt költöttünk idáig idegenforgalmunk fejlesztésére, illetőleg kiépítésére, semhogy megengedhessük magunknak ezen összegeknek veszteségként való leírását.

Talán csak kevesen értik át a nagyközönség körében, hogy az idegenforgalom hosszúlejáratú üzlet, talán a leghosszabb lejáratú spekulációk egyike. Ha szállodát építünk, idegenforgalmi intézményeket alapítunk, ahhoz

hosszú eredményes évtizedek kellenek, hogy ezekben befektetett nemzeti tőkénk amortizálódjék. Ami pedig a propagandát illeti, annak gyümölcsseit csak hosszú fáradtságos, kitartó és következetes munkában eltöltött évek múltán élvezhetjük.

Idegenforgalmi szerveink munkája, bár az első korszak gyermekbetegségeit világosan mutatja, eddig igazán nem nevezhető sikertelennek. Ha intenzív idegenforgalmi munkásságunk rövid múltjára tekintünk, — hangsúlyozom, hogy e munka múltja az idegenforgalmi üzlet hosszúlejárátú voltához képest rendkívül rövid még — el kell ismernünk, hogy máris jelentős eredményeket mutathat fel. Hogy a világgazdasági krízis a fáradtságos munkával elért eredményeket legnagyobb részben éppen megérésük időpontjában illuzóriussá tette, ez sem idegenforgalmi szerveink hibájából fel nem róható, sem azt nem bizonyítja, hogy az idegenforgalommal nemzeti szempontból foglalkozni nem volna érdemes.

Az utóbbi két év folyamán a külföld közönsége már észrevehetőig kezdett tudomást venni Magyarországról, mint utazási terepéről és még a legkétkedőbbeknek is el kellett ismerniük, hogy Budapest utcáin mind sűrűbb és sűrűbbé vált az idegen szó. Az eredmény azonban nem egyedül a legutóbbi évek intenzívebb propagandapolitikájának tudható be, hanem jórészt az azt megelőző hosszú, sokat támadott, közvetlen eredményt nem mutató és sok pénzt felemészítő előkészítő munkának is, mely a legutóbbi évek intenzív külső propagandáját lehetővé tette, annak alapjait megvetette és előkészítette.

Mi az, ami az idegenforgalmi munkálatok eredményeiből a gazdasági világtasztrófa következtében megsemmisült? Ha gondosan megvizsgáljuk a helyzetet, rá kell jönnünk, hogy semmi több, mint a közvetlenül előttünk álló idények termése. Ha következő években nem is jönne az idegen közönség Magyarországra, az nem azért volna, mintha Magyarországról nem hallott volna, azt nem ismerné, vagy nem szeretné, csupán azért, mert anyagilag nem állana módjában, hogy utazási vágyát kielégítse. Ha ez az időleges sikertelenség kishitűségre vezet és az eredménytelenség láttára most a propagandamunkát, valamint az idegenforgalmi ipar intézményeinek karbantartását és fejlesztését elejtenénk, ez könnyen azt eredményezhetné, hogy amikor az utazás ismét megindul, azon vesszük észre magunkat, hogy kiestünk a nemzetek versenyéből az idegenforgalomért és újabb tízéves előkészítőmunkálatokra lesz szükségünk, míg az aratás ideje megint elérkezik. Más szóval: az idáig szívósan megteremtett talajelőkészítés összes beleölt költségei dacára lomtárba kerül és midőn arra ismét szükségünk lesz, nemcsak hogy előről kell kezdenünk az előkészítéssel járó költségek, de versenytársainkkal szemben újabb sok évi hátrányba is kerülünk.

Azoknak az állapotoknak felvázolása, melyek az idegenforgalmi „leépítés” esetén négy-öt év múlva uralkodnának, halhatatlan Madáchiink Luciferjéhez illő feladat volna. Képzeljük el Magyarországot egy virágzó idegenforgalmat élvező Közép-Európában, még mindig európai nivójú vidéki szállodák nélkül. Budapesten a szállodai ipar nemcsak hogy nem haladt a korral, hanem visszafejlődött, hiszen külföldi vendégekre szállodásaink nem számíthattak, a belföldi közönség igényei pedig a „megszüntetések” „csökkentések” és takarékosági programmokhoz alkalmazkodva, igen mélyre redukálódtak. Külföldön a magyar propaganda már hosszú évek óta hallgatott. Vannak ugyan még ott is, akik emlékeznek, hogy évekkel ezelőtt Budapestről már csaknem úgy beszéltek, mint Európa egyik legszebb városáról, — de hát bizony a krízis, úgy látszik, túlnagy megpróbáltatás volt ennek a szegény, hajdan törekvő nemzetnek, nem sikerült nekik az ő gyönyörű Buda-

pestjüket azzá fejlesztem, amire hivatva lett volna. Eközben idehaza lassan arra eszmélünk, hogy szomszédaink, sőt nálunk sokkal kisebb idegenforgalmi adottsággal rendelkező országok is jelentékenyen keresnek a „láthatatlan exporton“, míg a mi idegenforgalmi mérlegünk még mindig veszedelmesen passzív. És akkor majd újra kezdődik a magyar idegenforgalmi mozgalom. Új kísérletezések, új eredménytelenségek. Új úttörés és új kishitűség. A sok évvel ezelőtt idegenforgalomfejlesztésbe beleölt tőke pedig nyomtalanul elveszett.

Pedig csak rajtunk áll, hogy Lucifernek e fantáziája csak lidércnyomásos álom maradjon. Semmi másra nincsen szükségünk hozzá, csak kitartásra és józan értékelésre.

Hogy megállapíthassuk idegenforgalmi politikánk közvetlen feladatait, legelőször is szembe kell néznünk a főkérdésekkel, hogy tudniillik a jelenlegi gazdasági világcatasztrófa a nemzetközi utasforgalom halálát jelentheti-e, vagy csupán időleges korlátozását? Azt hiszem, hogy erre a válasz nem lehet kétséges.

Hogy a világválság egyidőre minden ország közönségétől általános igény-redukálást követői meg, ezt tudjuk. Ez egyelőre kétségtelenül fokozott mértékből áll az idegen valutát is kívánó luxusszükségletek redukálására, amelyek közé ma még az utazás is számít. Kérdés azonban, hogy a válság elmúltával mi lesz a helyzet a különféle ideiglenesen redukált igények kielégítése körül?

Erre vonatkozólag két eset lehetséges. A válság megoldása után vagy a gazdasági fellendülés olyan foka következik, melyet a termelési technika mai fokától természetesen elvárhatunk, mely tehát a régi és csak ideiglenesen redukált igények minden fajtájának kielégítését egyszeriben lehetővé fogja tenni, vagy pedig egy új gazdasági világrend kialakulásával a régen fontos, de a válság alatt megszüntetett igények nagy része non fog ismét életre kelni és helyettük új igények, új szükségletek keletkeznek.

Az első esetben az idegenforgalom története meg fogja ismételni önmagát. Éppúgy, mint a háborút követő években, midőn a háború alatt felállított utazási korlátok fokozatos megszűnésével az emberek tömegesen vetették magukat a régen éhezett szükséglet kielégítésére, a válság elmúltával is ismét teljes mohóságában fog kitömi az utazási láz, mely egy ideig ismeretlen méretű és intenzitású nemzetközi idegenforgalmat fog megteremteni. Erre tehát erősen fel kell készülnünk.

Ha azonban egy új gazdasági világrend új igényekkel és a régi életberendezésre alig emlékeztető stílusban építi fel a jövő korszakot? Elképzelhető-e, hogy ez az új történelmi periódus nem a fokozottabb és megértőbb nemzetközi érintkezés jegyében fejlődhet ki csupán? Ez esetben legfőképpen csak az történhetik meg, — amely fejlődési folyamat jelei különben már ideig is mindig erősebben voltak észlelhetők — hogy az utazás megszűnik luxus lenni és az elsőrendű és legszükségesebb szükségletek sorában foglal helyet. Ez esetben pedig csupán egy esetleg valamivel különböző jellegű, de ugyancsak hihetetlenül felfokozott intenzitású utasforgalommal fogjuk szembe találni magunkat.

Az idegenforgalmi hét szűk esztendő tehát mindenképpen egy bőségperiódusnak kell hogy idővel helyet adjon, amelyben sokszorozottan fontosabb fog válni a helyes idegenforgalmi politika. A közben rendelkezésünkre álló időt pedig igen jól felhasználhatjuk arra, hogy idegenforgalmi berendezésünket kifejlesszük, feleslegesnek vagy gazdaságtalannak bizonyult intézményeit megszüntessük, ellenben neveljünk egy még hiányzó képzett szakgárdát és egyenként most is kiváló munkát végző, de egységesen meg nem szervezett idegenforgalmi organizációnkat összhangoljuk. Egyszóval, nem-

hogy félredobjuk azt az alapot, amelyet eddig idegenforgalmi munkásságunkkal felépítettünk, de erősítsük és gazdaságosabbá és munkaképesebbé fejlesszük azt.

Ezek azonban csak jelképek a jövőből. Pillanatnyilag az utazás válsága, mint a gazdasági világválság egy része teljes valóságában itt áll előttünk és problémákkal halmoz el. Bármilyen racionálisnak is lássék, hogy egy szebb jövő reményében áldozatok árán is fenn kell tartanunk a hét szűk esztendő alatt is teljes idegenforgalmi szervezetünket, ki bírná ideggel ennek a feladatnak a keresztülvitelét, ha időközben idegenforgalmunk nullává csökken?

Erre teljes biztonsággal felelhetjük, hogy ha idegenforgalmi aktivitásunkat nem csökkentjük, még a krízis éve vagy évei alatt sem kell attól tartanunk, hogy idegenforgalmunk teljesen megsemmisül.

A nyugatról várható idegenek közül azok, akik idegenforgalmi szempontból értéket képviselnek, csak az amerikaiak, angolok és az északi államok lakói vehetők számításba.

Föltétlenül számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy az Európát látogató amerikaiak száma ezekben az években megcsappan, még pedig egész észrevehetően. Ne feledjük azonban, hogy idáig az amerikai forgalomnak csak egy jelentéktelen százaléka jutott el Budapestre, míg ma éppen azon a ponton vagyunk, hogy kitarással folytatott propagandánk első eredményei mutatkozni kezdenek. Minden joggal remélhetjük tehát, hogy bár az Európába érkező amerikai turisták száma meg is csappan, azok közül, akik átjönnek, mégis többen fognak Magyarországra is ellátogatni, úgyhogy ezt a forgalomcsökkenést Magyarország csak jóval kisebb mértékben fogja elszenvedni, mint pl. Svájc vagy bármelyik más olyan ország, melynek amerikai forgalma normális viszonyok mellett nem növekedett volna.

Az északi államokat a gazdasági válság aránylag a legkevésbé sújtotta. Az ő utasközönségüket valutáris megszorítások sem akadályozzák komolyan az utazásban. Még azoknak az államoknak a közönsége is, melyeknek valutája követte a fontot az aranystandardról való letérésében és így értékéből vesztett, jelentékenyen olcsóbban élhet pénzével Magyarországon, mint saját hazájában. Miért ne várhatnánk tehát egy bizonyos, ha ideiglenesen lecsökkent forgalmat is, de mégis valamelyes idegenforgalmat ezekből az északi államokból, ha propagandánkat tovább is buzgón folytatjuk?

Érdekes, hogy az az utasközönség, melyet a legteljesebben szoktak elparentálni, melyről még hozzáértő idegenforgalmi szakemberek is készek beismerni, hogy egyelőre elveszett az idegenforgalom számára, az angol. Ennek az általános impresszióknak titka az angol sajtó túlértékelt „stay et home” kampányában és az otthonmaradási mozgalomról szóló túlzott híradásokban rejlik.

Bizonyos, hogy tekintettel az angol társadalom nagy nemzeti öntudatára, a „Buy British” mozgalomnak a szokásos „Tulipán” és hasonló egyéb nemzeti megmozdulásoknál nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk. De eltekintve attól, hogy még ha a „Buy British” jelszó kétszerannyi intenzitással hat is, mint más nemzetek hasonló akciói, jelentősége még akkor sem lehengető; tudnunk kell, hogy az otthonmaradási propaganda a „Buy British” mozgalomnak is csak másodrendű ágazata, — egyszerűen azért, mert az angolok maguk is tudják, hogy a világ első utasközönségét otthon tartani még hazafias jelszavakkal sem lehet.

Arra, hogy az angol utasközönség ne utazzék, sokkal kézzelfoghatóbb okokra van szükség. Az otthonmaradási propagandánál sokkal veszedelmesebb tényező e tekintetben a font értékcsökkenése, mely az utazást az amúgy is gazdasági bajokkal küzdő angolok számára még költségesebbé tette.

Ha ennek a körülménynak az angol utasforgalomra gyakorlandó hatását akarjuk mérlegelni, ismét tekintetbe kell vennünk, hogy az angol utasközönség két fő típusra osztható fel: a „tourist“ és az „independent traveller“ típusára. Az előbbi adta a háborút követő években számbelileg az angol utasközönség zömét. Tagjai az aránylag kispénzű, kisműveltségű úgynevezett alacsonyabb középosztályból adódtak, akik a háború előtt sohasem utaztak külföldre. A háború után, midőn az angol font rendkívül magas értéke számukra az életet a kontinensen meglepően olcsóvá tette, ez az osztály tömegesen indult a közeli belga és francia partokra és Párizst előzönlötte. A tourist megjelent mindenütt, ahová az utazási irodák olcsó csoportos utazásokat rendeztek, nem ezért, hogy az idegen országokat megismerje, hanem hogy kiélvezze azoknak az elsőrendű szállodáknak a kényelmét, melyekhez hasonlóba otthon sohasem juthatott volna be, vagy hogy eldicsekedhesék otthon, hogy micsoda nagynevű idegen fűrdőhelyeken töltötte a szabadságát, anélkül hogy arra többet költött volna az útiköltséget is beleszámítva, mintha ugyanazt az időt otthon, Angliában töltötte volna el. Hogy a font értékcsökkenése erre a „tourist“ forgalomra végzetes csapást mért, az bizonyos. De ebből a forgalomból Magyarország semmit sem veszíthet, mert ez az utastípus az Angliától Magyarorszáig vezető út hosszú és költséges volta miatt amúgy sem jött és a jövőben sem jött volna soha hozzánk.

Az egyéni utas, a magasabb nivójú utastípus ezidei utazási terveit is természetesen befolyásolni fogja a gazdasági válság, annak dacára, hogy ez a közönség a jobbmódú, vagyis a mi fogalmaink szerint gazdag aszályokból adódott. Ez az utastípus rendszerint az „off the beaten track“ programokat keresi és minél távolabb igyekszik elkerülni azokat a helyeket, amelyeket az olcsó „tourist“ típus eláraszt.

Ez a közönség az, amelyre a magyar idegenforgalom számíthatott. Hogyan befolyásolja ezeket az utasokat a gazdasági válság? Útjaikat meg fogja nyírni az általános takarékosági mozgalom, de utazni mégis fognak és ugyanazt fogják keresni, amit eddig, új országokat, töretlen utakat.

Az angol „independent traveller“ forgalom egy részének terjeszkedő tendenciája a legutóbbi években Németországon, majd Ausztrián keresztül határozottan kedvezően tartott Magyarország irányában. Ha ezek a közép-európai programutak le kell hogy rövidüljenek, ez természetesen minket kellemtelenül fog érinteni. Volt azonban az independent travellemek egy gazdagabb fajtája, aki azelőtt Egyiptomba, Indiába vagy a távoli keletre utazott. A takarékoság ezeket is rövidebb és olcsóbb utazási programútok kidolgozására fogja kényszeríteni. És ez a közönség még mindig ugyanazt akarja: valamelyes exotikumot, amit mégis teljes európai kényelemben élvezhet végig, „off the beaten trade“, olyan áron, mely bár az átlagnál valamivel több, de költségredukálási programját nem teszi semmivé — tehát mindazt, amit Magyarország nyújthat.

Ha tehát propagandánkat ennek megfelelően irányítjuk, az utazás válságának időszakában az eddig remélt utastípus helyett, mely útterveit fokról-fokra tovább terjesztette, míg már-már felénk közeledett, azt nyerhetjük meg, mely idáig rajtunk túl ment, most azonban utazásának végpontjait kénytelen fokról-fokra közelebbre vonni vissza. Ez az utasforgalom számban talán valamivel kisebb lesz, de értékben nagyobb, mert hiszen aki már szűkebbre vonja úttervét, az bőkezűbben költ, mint a terjeszkedő. De rendkívül fontos volna a jövő szempontjából is, hogy ezt az utasközönséget ideiglenesen is megnyerjük, mert ez a közönség az, mely divatot kreál.

Az utazás válsága valóság. De hogy ez a válság az utazás végső megsemmisülésében végződjék, az lehetetlen. Ez ellenkeznék a világszellem fejlődésével, technikai kultúránk fejlődési irányával, de ellenkeznék magá-

val az emberi természettel is. Gazdasági zavarok, valutatorompók csökkenthetik egy bizonyos fokig a nemzetközi utasforgalmat, de teljesen megállítani még ideiglenesen sem tudják.

Amennyit pedig az idegenforgalomból sikerül is a válság időszakának ellopnia, az megannyi égő utazási vágy erőszakos elfojtása árán sikerül csak, és el fog jönni az idő, mikor ez a sok elfojtott vágy a gazdasági sorompók megszűnésével egy új, óriási utazási világlázban fog kielégülni.

CZENNER JENŐ

SZÉLJEGYZETEK A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT SOPRONI VÁNDORGYŰLÉSÉRŐL

AMÚLT. a tél folyamán felelevenítette közel negyedévszázada szunynyadó vándorgyűléseit. Miskolc és Győr után alig egy évnegyed leforgása alatt Sopronnal immár a magyar vidék harmadik gócpontját látogatta meg a kiránduló vendégcsapat. Az újra életrehívott vándorgyűlések azonban a régiékkal szemben új formát öltöttek s az új formában új célkitűzést is jelentenek.

A múltbéli vándorgyűlések történetírásunknak a kiegyezést követő nagyszerű fellendülése közepett elsősorban — és hovatovább szinte kizárólag — az egyetlen központba, az ország fővárosába toduló tudományművelők felderítő portyázásait jelentették a vidék hatósági s magán levéltáraiban meghúzódó forrásanyag első futólagos számbavétele érdekében. A múlttal szemben a mai vándorgyűlések nem a vidék levéltári anyagának szólanak, hanem a vidéki magyar értelmiséghez keresik az utat.

A magyar életnek a századvég óta egyre nagyobb arányokban észlelhető szomorú jelensége: az értelmiség mind szélesebb köreinek eltávolodása a komoly fajsúlyú irodalomtól, az olvasás útján való önművelésnek mind általánosabbá vált elsőkélyesedése fokozott mértékben állapítható meg a történeti műveltség területén. Ennek megvolt a sajátos oka.

A történeti megismerés elsősorban a történeti érzék, vagyis a születéssel hozott különleges és esetleges képesség dolga. A specializálódott modern történettudomány azonban, amely a történeti életet a részleteknek elérhetően hiánytalan ismeretéből igyekszik rekonstruálni, feladatait annyira megsokszorozta, hogy azok megoldásában az első vonalbeli abszolút történetírói tehetségek mellett nemcsak hogy szóhoz kellett engednie a szerényebb, kevésbé éleslátású tehetségek népes sorait is, hanem ezek munkájára — és pedig igen kiterjedt területeken — egyenesen reászorult. Bekövetkezett ez mutálunk is. Minthogy azonban a történeti megismerés lényege — akár részletről van szó, akár a történésnek valamely átfogóbb komplexumáról — mindenkor a történeti élet egészét adó történeti összefüggések meglátása, a szerényebb tehetségnél mindenkor fennáll a veszély, hogy az elébe szabott feladattal nem tud megbirkózni, hogy a lelkiismeretes szorgalommal kiásott adatok mögé nem tud elég mélyre tekinteni. A specializálódásnak itt gyökerező veszélyei csak a kutató munkának bizonyos belső szervezetségével voltak kiküszöbölhetőek, amely a szerényebb képességekkel rendelkező (sit venia verbo) hátsó garnitúrák munkáját egy természetes munkaközösségben az első vonalbeli abszolút tehetségek céltudatos, közvetve vagy közvetlenül oktató irányításának rendelte alá. A történettudomány e belső szervezetséggel vesztett valamit egyéni ízéből, mert általa a szerényebb tehetség munkája igen számottevő elemeiben tulajdonképpen a vezető, irányító elme alkotását jelentette, de — s ez a lényeges — gyümölcsözően tudta hasznosítani a kevésbé izmos tehetséget is.

Hogy hogy nem, — magyarázata e sorok keretén kívül esik — a specializálódott magyar történetírás a kutató munkának e belső szervezetedét nem tudta megtalálni, legalább is nem hatékony mértékben. S nélküle a „hátsó garnitúrák“ szerényebb képességeire bízott részletkutatásunk hovatovább feladatát meg nem értő disszertációgyártássá fajult, mely semmit vagy csak töredékeket nyújtott abból, amit nyújtania lehetett és kellett volna. Mert a történeti élet mélyére, annak lényegéig son tudott betekinteni, a történetírás célját merőben félreismerve „tudományos“ munkásságának mibenlétét az adatok pusztá regisztrálásában találta meg, vagyis befejezte ott, ahol az igazi tudományos munka tulajdonképpen csak elkezdődött volna. Bénítólag hatott ez magára történettudományunk fejlődésére is, amely ily módon a specializálódás egyik legnagyobb előnyétől, a kielégítően tisztázott részletek bőséges ismeretétől esett el, hivatásuk magaslatán álló történetíróink pedig történetünknek egy-egy kiterjedtebb szegmentumát felölelő tanulmányaik során kénytelenek voltak minduntalan a nyers anyaghoz visszatérni s maguk erejéből elvégezni azt, amit másutt ökonómikus munkafelosztással a kutatók egész kis serege, esetleg több nemzedéken át, hajtott végre. De ez volt a kisebbik baj, mert nagy időáldozattal bár, de végeredményében helyre volt hozható.

A specializálódás elfajulásának ennél sokkal tragikusabb következményei nyilatkoztak meg egy másik irányban: a művelt magyar olvasóközönségnél. Művelt közönségünk érdeklődését ez a többé-kevésbé pusztá adathalmazban kimerülő történetírás le nem köthette. Gyulai Pálnak Thajy Kálmán egyik korai művéhez fűzött megállapításait idézve, történetirodalmunknak ez a része olyasmit nyújtott az olvasónak, ami „igen hasonlít az el nem készített ételhez. Ebédre vagyunk híva s ebédlő helyett a konyhába vezetnek bennünket, hol sok minden össze van halmozva, miből ebédet lehetne készíteni, de senki sem készít s vagy magunk vagyunk kénytelen valamit főzni, vagy éden maradunk... Az olvasó élvezet helyett unalomba merül s becsapja a könyvet, vagy nagy kinnal maga igyekszik valahogy utánpótolni a történetíró mulasztásait.“ Azt már azután igazán nem vethetjük a magyar olvasóközönség szemére, ha az adott helyzetben nem az utóbbit választotta, hanem a könyvet csapta félre. Sőt meg fogjuk tudni érteni, — Im megbocsátani éppen nem is — hogy amikor a dolgok természeténél fogva a szabadjára engedett szerényebb tehetségeknek e tudománytalanságba vesző részletkutatása tette ki számbelileg történetirodalmunk termésének túlnyomó részét, könnyelmű, de kényelmes általánosítással elvetette magától a magyar történetírás renaissance-ának ama gyöngyszemeit is, amelyek annak abszolút tudományos színvonalát képviselik. A magyar értelmiség műveltségéből lassanként kitöredezett a történelem síkja, illetőleg azt igazi történeti megismerés helyett inkább csak múltat melengető érzés és zsumaliszta szólamok töltötték ki. Történetírásunk pedig egy-két évtized múltán arra ébredt, hogy elvesztette kölcsönösen éltető kapcsolatait az értelmiség nagyközönségével s tulajdonképpen csak a szakemberek számára él.

Ez a felismerés adja meg a Magyar Történelmi Társulat által fel-elevenített vándorgyűlések új célkitűzésének mélyebb értelmét s avatja az áldozatkész csoportok propaganda-útjait jelentőségteljes misszióvá. Ha a károkat nézzük, amelyek a tudomány és értelmiség közötti kapcsolat elsorvadásából származtak: a tudományos munkák megjelenítésének anyagi nehézségeit, a magyar értelmiség történelmi műveltedének elsekélyesedését, ennek következtében sok lényeges nemzeti kérdésben (pl. külpolitika, kisebbségek, földbirtok, társadalmi megosztás) való tájékozatlanságát, történeti emlékeink, főként vidéki levéltáraink elhanyagolt, nem rit-

kán a pusztulással határos állapotát, bizvást elmondhatjuk: debuissetprimem. De jobb késve, mint soha. S a rövid időközökben ismétlődő kiszállások mintha már önmagukban véve is azt bizonyítanák, hogy a „késve” nem jelent „már késő”-t, hogy a magyar értelmiség történeti érdeklődése még nem veszett ki, csak mintegy tárgyát veszítve céltalan bolyong.

Ha valahová, úgy Sopronba bizonyára azzal a nyugodt érzéssel indulhattak útnak a pesti vendégek, hogy ott meglesz az érdeklődés. Hiszen a soproni várostörténeti kiadvány nyomán a vendéglátó Frankenburg Irodalmi Kör elnökének, Thumer Mihály polgármesternek és vitéz Házi Jenő főlevéltárnoknak a személyében azok kezében tudhatták a vándorgyűlés ügyét, akik félmunkával nem szoktak megelégedni. Amit azonban a távozó vendégek Sopronból magukkal vittek, az felülmúlt minden várokozást.

Az a minden társadalmi réteget képviselő közönség, amely a kaszinó hatalmas termét betöltötte, meglepően nagy számával lehetett a rendezőgárda lelkes fáradozásának dicsérete. De az a minden udvarias türelmet, figyelmes tapintatot meghaladó kitartó érdeklődés s feszült figyelem, amellyel e díszes közönség meg nem bomló sorokban a vándorgyűlés zsúfolt — közel háromórás — előadóprogramját végighallgatta, arról tanúskodott, hogy Sopron társadalma lélekkel fordul a múlt tudománya felé s hálás, elmélyülően élvező közönsége a komoly veretű tudományos munkának. És e magasabbrendű történelemszeretnek a soproni társadalom tárgyi bizonyítékait is tudta nyújtani abban a szeretetteljes gondozásban, amellyel szűkebb hazája múltjának írott emlékeit őrző levéltárainak ügyét szívéen viseli. Amit az összeomlás óta mind Sopron város, mind a vármegye közönsége levéltárára áldozott, az a háború utáni magyar életnek külön, szép fejezete.

1917-ben Sopron városa új főlevéltárnokot kapott. A harctérről tért vissza tudományos foglalkozásához, melyet úgyszólván még az egyetem padjain kellett abbahagynia. Csonka-Magyarország leggazdagabb levéltára került kezére. Az anyagával való megismerkedés s annak rendezése során komoly tudományossága csakhamar rávitte annak felismerésére, hogy vidéki levéltáraink helyi vonatkozású anyagának rendszeres kiaknázásában s az ezen alapuló helytörténeti kutatásban a történeti megismerésnek szinte beláthatatlan — addig figyelemre alig méltatott — lehetőségei rejlenek. A felismeréssel veleszületett az elhatározás és Házi Jenő élete céljául tűzte ki a Sopron város levéltárában őrzött történeti forrásanyag rendszeres kiadását és a város történetének a modern tudományosság színvonalán álló földolgozását. Mint a Csallóközről jött homo novus nem zajos tervkovácsolással, hanem kész eredménnyel kívánt új otthonában bemutatkozni s áldozatos lélekkel úgy gondolta, hogy nagy vállalkozása megindításának anyagi kockázatát is maga viseli. Ezen a ponton azonban rosszul számított a soproniakkal. Mert amikor alig négy esztendei hivataloskodás után 1921 tavaszán polgármesterének bemutatta a Sopron városi oklevéltár első kötetének kéziratát s vele az őt mint magánembert kötelező nyomdai szerződést is, mely a kiadvány megjelentetését biztosította, erre a magabízó, önérzetes szerény bejelentésre Thumer Mihály polgármester másnap egy gyűjtőivel adta meg a legszebb elismerést hirdető feleletet, mely gyűjtőíven Sopron város vezető gazdasági vállalatai s módos polgárai az első kötet kiadási költségeit hiánytalanul lejegyezték. A kezdeményezés nem volt az első lépéssel kialakuló szalmaláng. Ugyancsak magánosok, majd a harmadik kötettől fogva a város közönségének kizárólagos áldozatkészségéből csaknem évenként követték az elsőt a sorozatnak többi, immár a tizediknél járó kötetei.

A magyar történetírásban helytörténeti forrásaink feltárása tekinteté-

ben egyedülálló ez a hatalmas munkateljesítmény, mely ha mint derekas úttörés bízó örvendezést kelt a jövőre nézve, annál fájdalmasabb érzéseket támaszt, ha arra gondolunk, hogy egy ily kezdeményezés nem akkor született meg, amikor a Felvidék és Erdély gazdag levéltárai még a magyar tudományosság korlátlan domíniumát jelentették.

Körülbelül egyidőben azzal, hogy Házi Jenő kezdeményezéséből Sopron közönségének megértő támogatása az első termést érlelte, a városházával átellenben, a vármegye székházában a vármegye akkor választott alispánjának új munkaterületének számbavételekor azt kellett megállapítania, hogy a vármegye levéltára a szláv korridor tervével kapcsolatos cseh megszállás eshetősége folytán szükségessé vált kényszerköltöztetés folyamánként igen szomorú, az iratok épségét a legnagyobb mértékben veszélyeztető állapotban van az egyik megyebeli főúri kastély gazdasági épületeiben elraktározva. Míg ugyanezen idő tájt sajnos nem is egy vármegyei, illetőleg városi hatóságunk nyugodt lélekkel bocsátotta áruba makulatúraként levéltárának történeti beccsel bíró állagait (százszámra menő török korbéli iratról, XVIII. századi városi számadásoknak egész sorozatáról, sőt országos jelentőségű iratokról, azaz ezeknek könnyelmű elvesztéséről szólnak az 1920-as évekről való értesüléseink), Gévay-Wolff Lajos úgy találta, hogy hivataloskodásának egyik legégetőbb gondja a vármegye levéltárának kellő biztonságot nyújtó elhelyezése, természetes rendjének helyreállítása s a tudományos kutatás számára használhatóvá tétele kell hogy legyen. A csaknem egyidejűleg a vármegyére került új főlevéltámoknak, Sümeghy Dezsőnek a személyében meg is találta azt a munkatársat, kinek szakavatottsága és hivatásszeretete helyt tudott állni a nagy feladattal szemben. Megindult a munka. A levéltár részére kijelölt tágas, világos és könnyen szellőztethető helyiségek a modern építkezési technika tapasztalatai alapján víz- és tűzbiztosná lőnek átalakítva. A berendezés leleményes takarékosággal java részében a levéltár s vármegyeházi hivatalok múlt század eleji régi tölgyfaszekrényeiből került elő, amelyek festék-mázukból kihámozva szabványos méreteikkel s természetes nyers fenyezésükkel a szemet is gyönyörködtető intériert varázsoltak a levéltári termekbe. A helyiségek átalakításával s berendezésével egyidejűleg hazakerült a levéltár is, megindult a rendező munka. A lázas sietséggel végrehajtott kényszermenekülés következtében az iratok egykori rendjükből teljesen kivetkőztetve, a legnagyobb összevisszaságban bomlottak elő az inkább makulatúrának mint levéltári állagokat sejtető hatalmas bálserű papírgomolyagokból, úgyhogy azokat valósággal darabonként kellett egykori természetes rendjükbe újra összerakosgatni. Esztendőket igénylő, fáradságos munkával, de megtörtént. Sopron vármegye levéltára az iratok történetileg kialakult tagozódásában, kifogástalan rendben ismét hozzáférhető a kutatás számára.

A rendező munka mellett kiterjedt a levéltári szolgálat figyelme a tágabb értelmezésű, tudományos feladatokra is. Még 1928-ban jelentette meg Sümeghy Dezső a törvényhatóság kiadásában a rendezés során a kezelés gyakorlati szempontjából külön gyűjteményként felállított okleveles anyag középkori részét, míg a kiadvány folytatása, valamint egy a levéltár egész anyagát felölelő, ugyancsak megjelentetésre szánt részletes leíró leltár készülöben van. A laikus közönség érdeklődését viszont egy nagy gondal s leleményes propagatív érzéssel összeválogatott kiállítás van hivatva kielégíteni, mely a levéltári termék közepét elfoglaló ízléses tárlókban várja a látogatót. Hogy propagatív szerepét sikerrel tölti be, bizonyítják a már eddig is a vármegye levéltárában mind magánosok, mind testületek által elhelyezett újabb letétek: 8—10 községi ú. n. „bírói láda“, a megyebeli

városokban fennállott több céhnek az iratai, s mint köztörténeti vonatkozásban is számottevő: felsőbükki Nagy Pál hagyatéka.

Ez a maga nemében páratlanul álló építő munka, nemzeti művelődésünknek éppen legelhanyagoltabb ágazatában, parancsolóan eszméltet rá) hogy Sopron a maga legsajátosabb helyi intézményeiben immár szilárd pillére a magyar történeti érzéknek. Sopronban már nem lehet szunnyadó vagy éppen kiveszett történelemszeretetet élesztgetni, Sopronnak segítség kell nyújtani a maga erejéből megindított áldásos munkához s kihasználni az utóbbi által már megérlelt lehetőségeket.

A támogatásnak, segítő együttműködésnek úgy helyi vonatkozásban, mint történetírásunk általános érdekeire nézve hatékony és egyben nagy hiányt pótló formája a helytörténeti kutatás megszervezésében kínálkozik a Magyar Történelmi Társulat számára. A számottevő helytörténeti kutatásnak eddigi bénító hiánya csakúgy, mint az a kevés érdemleges kezdeményezés, amivel e téren eddig dicsekedhetünk (pl. Mályusz Elemérnek programot adó tanulmánya a Magyar Szemlében és a Hóman Bálint-féle Új Utakban, Györffy Istvánnak az alföldi magyarság életviszonyait felderítő kutatásai, Mendöl Tibornak szarvasi vonatkozású tájtörténeti dolgozata), mutatja a cselekedetek szükségét. S megvalósításának nincsenek is komoly, elháríthatatlan akadályai. A „megszervezés“ alatt u. i. nem egy a „Magyarország újabbkori történetének forrásaiddhoz hasonló hatalmas s éppen ezért nagy pénzbeli fölkészültséget igénylő Corpus megindítására gondolunk, hanem csak magának a kutató munkának — annak legbelsőbb lényegére irányuló — megszervezésére. Történettudományunk ama képviselőiből, akiknek eddigi munkálkodása a helytörténelem bonyolult problémakomplexumának mélyrelátó ismeretét bizonyítja, alakíttassák egy szűkebbkörű bizottság, hogy avatott kézzel kezébe vegye a kutatás megszervezését. E bizottság feladata lenne megállapítani, hogy történetírásunk mai állása mellett mely kérdések lennének a legeredményesebben és melyik vidék múltbeli viszonyainak vizsgálata alapján kidolgozhatók. A munkaterv tárgyi körvonalainak ilyenén kialakulása után következnek mind a vidéken, mind a fővárosban élő íróink, illetőleg a még az egyetemeken felnövő legifjabb nemzedék köréből azoknak az erőknak a kiválogatása, akiket tanulmányi eredményeik, eddigi munkásságuk a kitűzött kérdések megoldására megbízhatóan alkalmasoknak ajánl, amely alkalommal a ma százanként állástalan fiatalok számára a „szükségmunka“ egy komoly neme is adódnék.

Az így meginduló munkától azonban a kívánt kielégítő eredményt csak úgy remélhetjük, ha a vállalkozás hivatott vezetői a kutatóerőkkel a munka folyamán mindvégig a legszorosabb érintkezésben állanak. Tájékoztatják őket, hogy a hasonló irányú messze elöljáró külföldi irodalomnak mely termékeiben található az egyes konkrét kérdéseknél felhasználható módszerbeli útmutatásokat, hogy mely forráscsoportok s miként értékesíthetők. Fölvívják figyelmüket, hogy az egyes kérdéseken belül minő, csak az ő nagyobb fölkészültségük, szélesebbkörű látásuk által megsejtett összefüggések húzódnak, illetőleg húzódnak meg. Az egyes kutatókkal azok kutatási eredményeit még a munka folyamán ismételt és behatóan megvitatják. Vagyis nem riadnak szűkkeblűen vissza attól, hogy tudásuknak úgy mennyiségileg, mint minőségileg magasabbrendű tárházából a vezetésük alatt készülő munkákba mindazt beadják, ami az egyes kutatók munkáját fokozott eredményhez segítheti. A szervezetségnek a munka e belső egységében s nem csupán a kérdések tárgyi érintkezésében vagy éppen a sorozat közös címfejében kell megelevenednie.

A szervezés feladatai közé tartozik természetesen a kérdés anyagi része is. Nem könnyű, de azt hisszük a súlyos gazdasági viszonyok ellenére

sem megoldhatatlan. Köteteket vagy egész kötetsorozatokat igénylő városi vagy vármegyei monográfiákról mint közeleső közvetlen célkitűzésről történetírásunk mai állása mellett amúgy sem lehet szó. A ma sorra vehető helytörténeti kutatások az ilyen átfogóbb munkáknak még csak az előkészítését tarthatják szem előtt s eredményeik kisebb tanulmányokban sűrűsöd-
nének össze, amelyek egy része bizonyára a Társulat folyóiratában s különnyomatként is meg volna jelentethető. Ami pedig meghaladja e kereteket, annak kiadásához, valamint a kutatással kapcsolatban felmerülő kiadásokhoz szükséges fedezet, úgy véljük, még ma is elő volna teremthető és a kiadványoknak éppen helyi vonatkozásai miatt talán még könnyebben, mint az általános, köztörténeti munkák esetében. Ha törvényhatóságaink, különböző gazdasági és társadalmi szervezeteink közpénzeiből, vidéki társadalmunk félrevezetett áldozatkészségéből csak a közelmúltban is futotta tudományos ponyvairadalomra, ez az áldozatkészség bizonyára nem fog visszahúzódni akkor, ha a Magyar Történelmi Társulat kétséget nem tűrő erkölcsi oltalma alatt komoly veretű tudomány kopogtat ajtajain.

Úgy érezzük, a civitas fidelissima társadalma ezzel a hálás, föltétlenül kedves, de nem kevésbé súlyos kötelezettséggel búcsúztatta meleg szeretettel fogadott vendégeit, a hazai történeti társaság tagjait.

PAULINYI OSZKÁR

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Briand és Ivar Kreuger halála – Kezdődő optimizmus – A német elnökválasztás a jövő francia választások – Tardieu középeurópai terve – A távolkeleti események a Népszövetség nehéz helyzete és fellépése – Japán hanyatlásának jelei

HÁROM, egymást egész rövid idő alatt gyorsan követő esemény nyomja rá bélyegét az elmúlt hetek történetére. Kronológiai és nem jelentőségük szerinti sorrendben ezek Briand halála, Ivar Kreugemek, a svéd gyufakirálynak öngyilkossága és a német elnökválasztás.

A világpolitika szempontjából a nagy francia államférfit az első halálos csapás, mely leterítette, éppen egy évvel ezelőtt érte: a német-osztrák vámuniós terv nyilvánosságra hozatalával. Azóta ugyan még ez év januárjáig szereplő és cselekvő egyéniség volt, de tekintélyben és súlyban annyit veszített, hogy döntő tényezőnek, mint a múltban, már nem lehetett őt tekinteni. Arisztid Briand az emberiség történetének egyik legsúlyosabb korszakában kétségtelenül egyike volt a legjelentékenyebb államférfiaknak. A férfikora delén rövid lejáratra, taktikai sikerekre, pillanatnyi „realizációra“ dolgozó férfiú helyét élete alkonyán elfoglalta egy nagy perspektívája tagadhatatlanul ideális röptű, széles emberi megértéssel dolgozó, fiatalkori, skepticizmusa helyett szinte úgylátszik már hinni tudó bölcs] Sokan és sokat mosolyogtak európai uniós tervén — hiszen ez általában szokásos —, sok csalódás érte német-francia közeledési politikájában is, hiszen mindkét irányban az ellenálló erők, amelyek leküzdése nélkül tudvalevőleg eredményt létrehozni sohasem lehet, ma még igen hatalmasak és egy különben biztosnak látszó történelmi fejlődés sem érhető el máról holnapra. A kezdeményező csalódás és gúny érte, pedig nincs kizárva, hogy egyszer a történelem Őt fogja a kontinentális egység első gyakorlati iniciáléjaként ünnepelni. Tragikumát abban látjuk, hogy kívülről és hazájában is azok részéről érték a halálos csapások, akikre politikáját felépítette, akik barátainak számítottak. A németek akaratlanul döntötték le őt nem egészen végiggondolt tervükkel; és nyilván francia barátai és hívei sem óhajtották azt, hogy az elnökválasztás,

amibe bele vitték, bukásával végződjk, pedig minden józan megfigyelő előre láthatta, hogy Briandnak a versaillesi nemzetgyűlésen sikere nem lehet. De abban is tragikumot látunk, hogy amikor az ő saját európai uniós, kissé elvont elméleti terve már elfakult és elporladt, akkor fiatalabb, energikusabb, tetterősebb utóda, Tardieu, más oldalról, ma még ugyan szintén kivihetetlennek látszó módon fogja meg a problémát: a dunai államok kooperációja útján valószínűleg ugyanoda akarván vinni Európát, amerre Briand fáradtan már — új Mózesként — csak a végcél tudta megmutatni.

Briandnak közvetlen kapcsolata a magyarsággal, Magyarországgal nem volt. Szinte csak az őt Apponyihoz fűző és az utóbbi évek alatt bensősége-sebbé váló barátsága volt az egyetlen valódi és élő kapcsolat. Mégis ő volt egyike ama kevés francia államférfinak, aki hazánkkal szemben sohasem mutatta azt a türelmetlenséget, mely a francia politika aktív tényezőit általában jellemzi, sem a velünk szemben fennálló előítéleteket nem tette magáévá. Sokkal nagyobb látkörű és emberi megértésű volt, semhogy a pártpolitika vagy a szövetségi politika kicsinyességei befolyásolhatták volna őt. Nem kisebb ember, mint Apponyi Albert írhatta tehát róla benső meggyőződéssel és teljes joggal, hogy sírjánál az emberiség gyászol.

Ivar Kreuger öngyilkossága nézetünk szerint túlnő jelentőségében egy nagyvagyonú üzletember letűnésén. A termelő és alkotó kapitalizmusnak legtisztább vértzetű, becsületes harcosa esett el éppen annak a kapitalizmusnak a kiméletlensége következtében, amelyért életét és munkáját áldozta. Vele nem egy spekulációs vállalkozás, hanem szinte egy mérnöki remekmű omlik össze vagy rendül meg. A hitelező nagytőke Kronosként falja fel saját gyermekeit, akik tartópillérei a modern hitelszervezetnek, ennek a finom szálakkal egymáshoz fűzött csodálatos és művészi építménynek. Mindegy — vakságból, gonoszságból vagy tudatlanságból teszi-e. Különösen a tapasztalatlan, nyers és rosszidegű amerikai tőkés veszélyeztetni ezzel azt a termelési rendszert, amelyből él és amely ma mással nem helyettesíthető. Ha ugyan Kreuger halálának pillanatnyilag nem voltak is katasztrófális visszahatásai, amint azt öngyilkosságának hírére vámi lehetett, akkor ez még nem zárja ki, hogy az összeomlása által előidézett válság további súlyos következményekkel ne járjon és különösen Amerikában ne vonjon maga után további, ma még beláthatatlan bajokat. Az a nyugalom, amivel a világtőzsdék erre a katasztrófális összeomlásra feleltek és az a bizalom, amivel a német elnökválasztás eldöntetlen eredményét fogadták, bízva abban, hogy Hindenburg megválasztása csupán halasztást szenvedett, nézetünk szerint ismét igazolni látszik azt az általános, hogy úgy mondjuk történelmi optimizmusunkat, amelynek e szemlénkben az elmúlt év augusztusában és szeptemberében kifejezést adtunk. Meggyőződésünk szerint, a történelem perspektívájából tekintve, a példátlan nagyságú világválság, mely végigpusztított földünkön és mindenünnen szedte áldozatait, a múlt évi július izgalmas és eseményekkel telt napjaiban érte el tetőpontját. Azóta lassan bár, de biztosan, ismét munkában vannak a világgazdasági test vörösversejtjei. Az, hogy Anglia elhagyta az aranystandardet, már nem a válságnak volt a kimélyülése, hanem a gyógyulásnak első biztató jele. És valóban ettől kezdve számíthatjuk Angliának — a mai tőkés termelési rendszer legbiztosabb mentsvárának — újbóli megerősödését, amely a megmenekülés legbiztatóbb, legkétségtelenebb jele. Egyáltalában nincsen kizárva, hogy Amerikában még el fog mélyülni a válság, az is valószínű, hogy további erős lökéseket kap még gazdasági rendszerünk, de bizvást leírhatjuk ama meggyőződésünket, hogy Európában a destrukció erői ellen már felvonultak az optimizmus erői, amelyeket semmiféle katasztrófális hír sem tud vállvetett munkájukban megzavarni.

A HINDENBURG—HITLER választás pontosan úgy folyt le, ahogyan ezt a meglepően jól informált német hivatalos körök előrelátták (hát vajjon ott is kerületenkénti és nyílt szavazás van-e?). A prognózis úgy szölt, hogy a választóknak 85—90%-a fog leszavazni, ami körülbelül 38 milliót tesz ki, Hindenburg körülbelül 18*5 milliót, Hitler hozzávetőleg 12 milliót fog összeszedni és az, vajjon az agg elnök már az első turnusban megkapja-e az abszolút többséget, csak pár százezer szavazaton fog múlni. Az eredmény hajszára igazolta ezt a várapozást. Hogy a nagy morális győzelemből, amely kétségtelenné teszi, hogy az április 10-i szavazásnál a németiség legnemesebb megtestesítője, a marsall fog győzni, mily rész illeti az ő személyiségét és milyen súllyal esett a latba a Brüning-koalíció eddigi tevékenysége és jól szervezett munkája, azt csak alapos analízis után lehetne hozzávetőleg megállapítani. A Németbirodalom jövője és Európa sorsa szempontjából mindenesetre megnyugtató, hogy Hitler a szavazatoknak csak harminc százalékát kapta és hogy a kommunisták nem kaptak több szavazatot, mint két évvel ezelőtt az általános választásoknál (persze még így is elég feltűnő az, hogy cca. ötmillió ember vallotta magát kommunistának, majdnem háromszor annyi, mint a szovjetbirodalomban). Hogy a nemzeti szocialista szervezetek hogyan fognak reagálni a vezér vereségére és vajjon ez további küzdelemre fogja-e a barnaingeseket ösztönözni, vagy pedig belső egyenetlenkedésre vezet-e, azt csak a pótválasztás után lehet valamivel világosabban látni. De nincs kizárva az sem, hogy ez a vereség bizonyos kijózanodásra vezethet, hogy másrészt a porosz választásoknál megerősödve fognak bejönni és ott meg fogják dönteni a tízéves Braun-rezsimt, amely bár a szociáldemokrata uralmat tartotta nyeregben, már doktrinér álláspontjánál fogva is elsősorban felelős a kommunista szervezetek elterjedéséért és megerősödéséért. Mindenesetre katasztrofális meglepetés lenne, ha a mostani választási eredmény nem jelentené a Brüning-rendszer nyugodt megerősödését, azt, hogy most már hozzá lehet látni józanabb számítások alapján a jóvátétel! kérdés új megoldásához, amellyel együtt járna a leszerelési konferenciát befejező szerződésre vonatkozó kompromisszumszerű megállapodás.

A német választások várható nyugodtabb eredménye, amely a német nép józanságát és önfenntartási ösztönét bizonyítja, kétségtelen hatással lesz a francia választásokra. A hirtelen jobbra eltolódás Németországban holtbizonyossággal magával hozta volna a jobboldali pártok győzelmét, dacára annak, hogy a mérleg serpenyője a francia közvéleményben immár hónapok óta balfelé hajlik. A kérdés egyszerű eldöntését komplikálja azonban Tardieu nagy aktivitása, amellyel a fenyegető francia gazdasági válságot akarja elhárítani és a nagy európai problémák megoldásának előkészítésével sikereket, tehát érdemeket akar szerezni a választóközönség előtt. Ha ehhez hozzávesszük azt az előnyt, amit Franciaországban is nyújt a kormányművet valamely pártnak vagy pártkoalíciónak a választásnál, akkor mindenesetre nagyon óvatosan kell megítélnünk a francia tavaszi választások kimenetelét. Egyik oldalon a kormány esetleges sikerei, a másik oldalon a munkanélküliség növekedése jobbra vagy balra lendíthetik ki az ingát.

FRANCIAORSZÁGTÓL mint Európának ma leggazdagabb, pénzügyileg és katonailag leghatalmasabb államától várta mindenki a kezdeményezést az európai gazdasági válság gyógyítására. Az általános vélemény szerint a válság gócpontja Közép-Európa, illetve még szorosabban körülírva az úgynevezett dunai államok. Az elődjénél, Láváinál, energikusabb és céltudatosabb, nagyobb kormányzati tapasztalatú, tehát bátrabb Tardieu meg is tette a tőle várt lépést. Az ő elgondolása szerint az öt dunai államnak — Magyarországnak, Ausztriának, Csehszlovákiának, Romániának és Jugo-

szláviénak—konferenciára kellene összeülnie, amelyen preferenciális vám-szerződések alapján való együttműködésüket vitatnák meg, erre vonatkozó javaslataikat azután a nagyhatalmak elé terjesztenék. Hiszen azt mindenki látja, hogy Franciaország, Németország, Olaszország és Anglia aktív bekapcsolódása, illetve esetleges áldozatai nélkül ezt a szűkebb középeurópai kérdést annál kevésbé lehet megoldani, mert az öt állam agrárprodukcója oly tetemes felesleggel zárul, amelynek elhelyezése felől gondoskodni kell, különben a problémának csak a keretei változnak, de a megoldástól époly távol lesz, mint a terv és mozzalom előtt.

Bármily kezdetleges legyen is még a tervezet, — hiszen talán legnagyobb előnye, hogy nem merev — mindenesetre gyakorlati irányban hozta mozgásba a közvéleményt nemcsak az említett öt államban, hanem Angliában, Németországban és Olaszországban is, és aktivitásra serkentette az államférfiakat is. Elsősorban Franciaország és Anglia között indultak meg tárgyalások, amelyek célja ugyan sokkal nagyobb méretű, mert kiterjed a reparációs kérdésre, a leszerelési problémára, az Amerikával szemben követendő eljárásra, valószínűleg a valutaegység kérdésére, sőt a keletázsiai politikára is, de a Tardieu tervére adott olasz és német válaszmemorandumok megnyitották egy szorosabb és gyakorlati együttműködés lehetőségét a kontinentális nagyhatalmak között. Akár a francia elgondolás szerint fognak eljáráni, akár azt a procedúrát követik, hogy előbb a nagyhatalmak keresnek megegyezési lehetőséget, megállapítva, hogy a maguk részéről mivel járulhatnak hozzá a speciális középeurópai válság megoldásához — részben pénzügyi eszközökkel, részben gazdasági koncessziókkal (preferenciákkal) — és ennek alapján igyekeznek a ma még nehezen összeegyeztethető érdekeket kiegyenlíteni, mindenképpen kell hogy az első lépésnek folytatása legyen. Természetesen közben fantasztikus tervek merülnek fel, amelyekből bölcs dolog csak egészen keveset komolyan venni és még amit komolyan veszünk, abból is kevés fog megvalósulni. Magyarország és Olaszország között a hét hónap előtte még megboldogult Brocchi olasz delegátus életében létrejött árucseregyezmény néhány héttel ezelőtt aláírásra került és mindenesetre például szolgál arra, mint lehet két egymást hasznosan kiegészítő gazdasági területet észszerű és gyakorlati módon összekapcsolni. Ez a megegyezés, épúgy mint az a tény, hogy Németország a Magyarországgal és Romániával kötött preferenciális szerződéseit életbelépteti, minthogy a legfontosabb államok, amelyek ez ellen tiltakoztak, mint pl. Szovjetország, visszavonták tiltakozásukat, máris bizonyítéka annak, hogy aktív és gyakorlati munka kezdődött meg egész Európában és az elméleti vagy konferenciákon lefolyó tervezetési stádiumon túljutott Európa gazdasági szervezkedése. Magyarország földrajzi helyzeténél fogva gazdaságilag, de mindenképpen szellemileg, tehát egy bizonyos mértékig politikailag hivatva van számbeli súlyánál különb szerepet játszani ezekben a tárgyalásokban, aminek külső megnyilvánulásakép elég, ha a magyar külügyminiszter római, genfi és párizsi időzésére és annak az egész európai sajtóban jelentkező visszhangjára mutatunk rá.

A NÉPSZÖVETSÉGET lekicsinyleni és kinevetni általában népszerű; a mandzsuri konfliktus elmérgesedése és a shanghai események óta pedig egyenesen közkedvelt sporttá vált. Érzünk magunkban elegendő erkölcsi bátorságot arra, hogy ezzel az olcsó állásfoglalással szembeszálljunk és rámutassunk arra, mi volt és mi lehetett a Népszövetség szerepe, mit ért el, annál is inkább, mert viszont szokásunk, hogy ugyanilyen nyíltsággal Genfiben is megmondjuk kritikánkat, ha nézetünk szerint a Népszövetség nem felelt meg azoknak az elveknek, amelyeknek jegyében létrejött. Nézetünk

szerint a Tanács a konfliktus kezelésében egy hibát követett el: humanitárius és dogmatikus felháborodása által vezetve, a mandzsuriai konfliktus keletkezésekor túlságosan kiélezte állásfoglalását Japán ellen, nem látva be, hogy a felelősségből mi terheli Kínát és hogy Kínát milyen redukált mértékben lehet csak szuverén népszövetségi tagállamnak tekinteni. Ugyanaz az argumentum azonban, amire kritikánk fel van építve, az tudniillik, hogy a Távol-Kelet államaira nem alkalmazhatjuk a mi modern demokrata civilizációnk mértékét és csak erkölcsi szankciókkal bíró döntéseinknek nem szerezhetünk érvényt, azóta már maga is menti a Népszövetség tehetetlenségét is ugyanazon a földrajzi helyen: Európa, a népszövetségi Tanács tagjai s az Egyesült Államok nem beszélnek ugyanazt a politikai és erkölcsi nyelvet, mint Kína lakosai, még ha ez utóbbiak kultúrája régebb is. Japán pedig, amelynek államférfiai jól értik ugyan ezt a nyelvet, érdekei védelmében nyilván hasznosnak találja, hogy ugyanezen megnemértési bástya mögött sáncolja el magát. Sőt Tokió tovább megy: minden egyes esetben hangsúlyozza, hogy Kína nem civilizált, nem szuverén állam és semmiféle adminisztrációval nem bír. Ezért kell Japánnak, a többi hatalmak érdekében is, önvédelemről a helyszínén saját eszközeivel gondoskodnia. A másik indok, amely megmagyarázza a Népszövetség lassúságát vagy bénaságát, az, hogy akcióképessége a nagyhatalmak állásfoglalásának függvénye; ezek pedig saját érdekeik, Japánnal vagy Kínával való összeköttetések komplex befolyása alatt sem egyik, sem másik irányban nem tudták magukat energikus eljárásra elhatározni. Annál kevésbé teheték ezt a népszövetségi Tanács nagyhatalmi tagjai, mert ha elhatározzák az Egyességokmány 15. és 16. cikkeinek, illetőleg az abban foglalt szankcióknak alkalmazását és ehhez az Egyesült Államok kormánya nem járul szolidárisán hozzá, akkor az eredmény nemcsak szakítás lehet Japánnal, hanem — és ennél groteszkebb helyzetet a béke fenntartása érdekében tervezett akciónál elgondolni sem lehet — az Egyesült Államokkal is konfliktusra vezethet. Végül egy percre sem szabad elfelejtenünk, hogy Japán, bármilyen végeélt követ is és bármily homályosak is e céljai, közvetve a többi államok telepítményeit és állampolgárainak jogait is védi Shanghaiban.

A március 3-ára összehívott népszövetségi rendkívüli Közgyűlésnek mindezeket a szempontokat tekintetbe kellett vennie, amikor feladatát megoldani igyekezett, hogy a távol-keleti konfliktust lecsillapítsa és a Népszövetség tekintélyét helyreállítsa. Egy szempontból volt a Közgyűlésen a hangulat más, mint a Tanácson belül: a Közgyűlésen a kis államok számbelileg erősebben dominálnak és ezek mindig bátrabb előharcosai a tiszta népszövetségi eszméknek, mint a sokkal bonyolultabb érdekek befolyása alatt lévő nagyhatalmak. Az Assemblée extraordinaire hangulata mindenestre amellett nyilvánult meg, hogy az intézmény alapjaként elismert nagy elveket intaktul kell megőrizni, különben menthetetlenül elpusztul. Érdekes és nálunk nem eléggé méltányolt, mert talán meg sem értett körülmény az, hogy a Közgyűlésnek végül egyhangúlag hozott határozata sokkal pozitívabb, mint ahogyan előre vámi lehetett és ha Japán nem fogadta is el kifejezetten, nem merte „nem“-szavazatával az egyhangúságot meghiúsítani, annyira érezte azt az erkölcsi nyomást, amelyet reá az egész művelt világ közvéleményének e megnyilvánulása kellett hogy gyakoroljon.

A határozatnak két pontja bír nagy elvi és gyakorlati jelentőséggel. Az egyik szerint a Népszövetség elvárja tagjaitól, hogy semmi olyan helyzetet vagy befejezett tényt el ne ismerjenek, amely ellentétben áll a népszövetségi alapszerződéssel és a párizsi Kellogg-paktummal (ez utóbbit Anglia kívánságára az Egyesült Államokra való tekintettel vették be, amely tényleg a legszorosabban *együttműködött* az Assembléével és szolidaritását fejezte

ki határozatául). Másik fontos rendelkezése az, hogy egy 18 tagból álló állandó bizottságot bízott meg a távolkeleti probléma figyelemmelkíséréssel, amely bizottság javaslatára az üléseit elnapoló, tehát formailag permanendában maradó Assemblée — szükség esetén elnöke által bármikor összehívható. A bizottság tagjai a Tanács összes tagjai, Japán és Kína kivételével (12), továbbá Svájc, Svédország, Magyarország, Portugália, Csehszlovákia és Kolumbia képviselője. Semmi sem mutatja jobban azt a rendkívüli tekintélyt, amivel Apponyi Albert gróf rendelkezik Genfben és azt a szerepet, amit ott egyéniségének súlyánál és az általa képviselt elveknél fogva játszik, mint hogy ebbe a bizottságba beválasztották, annak ellenére, hogy már egy középeurópai államnak (Csehszlovákia) megígérték egy helyet. Ha Magyarország türelemmel, okos önfegyelmel, magas szellemi színvonalon képes lesz hasonló szerepet játszani a nemzetközi életben, mint amilyent legnagyobb reprezentánsa immár nyolc esztendeje állandóan játszik Genfben, akkor bizvást mondhatjuk, hogy történelmileg nem is hosszú idő múlva olyan súlya lesz a nemzetközi areopágokban, amilyent mi óhajtanánk, s nem olyan, amilyent a sor szeszélye ma juttatott nekünk.

Ami a távolkeleti kérdés érdemét illeti, az elintézés természetesen igen lassú lesz: hiszen a Keleten az idő fogalma sem azonos a mienkkel és olyan fejlődéshez, amely nálunk hónapok alatt megy végbe, ott sokszor évek vagy évtizedek szükségesek. A két közvetlenül érdekelt angolszász nagyhatalom vezető köreinek viszont úgy látszik az a felfogásuk, hogy nem is érdemes Japánra nagyobb és esetleg háborús veszélyt felidéző nyomást gyakorolni, mert ez a keleti nagyhatalom amúgy sem lesz képes megtartani ma szerzett pozícióját, Shanghaiban semmiesetre, de valószínűleg még Mandzsúriában sem. Erre a felfogásra vezethető vissza nyilván a Közgűlés határozatának ama passzusa is, amely az Egyességokmánnal vagy a Kellogg-paktummal össze nem egyeztethető helyzeteknek vagy tényeknek el nem ismerésére vonatkozik. Ugyanezt még sokkal élesebben mondta ki Stimson államtitkár a keletázsiai helyzetről Borah szenátorhoz intézett levelében. Ez röviden annyit jelent, hogy bármit csinál is Japán, a hatalmak a befejezett tényeket nem ismerik el és a gazdasági nyomás lassanható erővel kiveszik kezeiből mindazt, amit eddig katonai akciójával megszerzett. Ugyanezt a véleményt még sokkal élesebben fejezi ki az angol liberális sajtó, amely — élén a legkiválóbb pacifistákkal! — a kormányt majdnem háborús rendszabályokra akarta kényszeríteni Japán ellen. Legvilágosabban összefoglalta ezt az álláspontot az Economist, amely február 27-i számában megállapítja, hogy Japán kétségbeesítő helyzetben van és romlása végeredményben ma éppoly biztosnak tekinthető, mint amilyen biztos volt 1914-ben Németország összeomlása. A nagy angol gazdasági lap különösen Japán gazdasági helyzetében látja a gyengülés szimptomáit: a felkelő nap országa elvesztette egész kereskedelmét Kínában, hiszen el kellett szállítania Shanghaiból összes ottani kereskedőit, viszont Mandzsúria is mai helyzetében mindig bizonytalan marad számára. Japán tehát meg fogja emlegetni „a gazdasági krízis és a japán militarizmus örült szövetségének“ következményeit. A civilizált hatalmaknak lesz azután feladatuk, hogy a kijózanodott Japánnak — „mely ma fittyet hány civilizációnknak“ — segítségére siessen.

OTTLIK GYÖRGY

PARLAMENTARIZMUS ÉS DIKTATÚRA¹

I. A PARLAMENTARIZMUS FOGALMA

PARLAMENTARIZMUS „válságáról“, vagy éppen „csődjéről“
A manapság igen sok szó esik: ennek dacára kétségtelen, hogy a mai európai közjogokban a parlamentarizmus még erősen uralkodó forma. Közjogi jelentése szerint a parlamentarizmus lényege az, hogy az állami főhatalom, a szuverénitás, a parlamentnek, mint a nemzet politikai képviselőjének kezébe van letéve. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az állam kormánya — a „kabinet“ — a parlament kebeléből kerül ki, az ország kormányzását ennek ellenőrzése alatt intézi és csak addig maradhat helyén, amíg a parlament bizalmát bírja.

Az állami főhatalomnak ily módon való szervezése szorosan összefügg azzal a körülménnyel, hogy a modern állam — legalább is a ma még uralkodó közfelfogás szerint — túlnyomóan „törvényhozó állam“. A középkornak állandóságra, a hagyományok szentségére felépített világával szemben az újkor vezérlő eszméje a haladás, a reformálás. A régi hagyományos joggal szemben az újkor jogrendszere reformjog, amely folytonosan új és új törvényhozással, újabb és újabb reformokkal iparkodik az élet igényeinek megfelelni, sőt azokat lehetőleg megelőzni. Ezért az újkorban lényegesen meg is változik az állami hatalom szerveinek egymáshoz való viszonya. Abban az időben, amikor a jogot még állandónak és megváltozhatatlannak tekintették, az élet igényeihez való alkalmazkodás a közigazgatás feladata volt: ma, amidőn az élet igényei állandóan törvényhozási reformok alakjában keresnek érvényesülést, a közigazgatás merőben a törvények végrehajtásának látszik s ezért nevezi a politikai tudomány a közigazgatást irányító legfőbb állami szervet „végrehajtó“ hatalomnak. Ez a — törvényeket — végrehajtó hatalom, eszméje szerint nem lehet egyéb, mint a törvényhozó hatalomnak egy szerve, orgánuma s amennyiben a törvényhozó hatalom a parlamentet, mint a nemzet képviselőjét illeti, a kormánynak, mint végrehajtó hatalomnak eo ipso a parlamentben kell gyökereznie. Ez a parlamentarizmus közjogi értelme.

A valóságban a dolgok rendje egészen más. Annak, ami a törvényben elő van írva, elenyészően csekély a jelentősége ahhoz képest,

¹ Olvasóink figyelmét felhívjuk az itt kezdődő, három folytatásban megjelenő tanulmányra, mely a parlamentarizmus kontinens bajait és az azokból folyó diktatúrahangulatot a szerzőnél szokásos éles politikai érzékkel, mindig a realitásokra, a valóság viszonyaira tekintettel tárgyalja.

ami az életben a közigazgatás útján, a törvény keretében a kormány vezetése alatt végbemegy. Emellett azt, hogy a valóságban micsoda feladatai vannak a jognak, hogy a jogrendszerben minő újításokra van szükség, azt a — feladatai magaslatán álló — közigazgatásnak kell legjobban tudnia, amelynek állandóan közvetlen érintkezése van az étellel, amely állandóan jognak és életnek egymáshoz való alkalmazásával foglalatoskodik. Ezért a parlamentárizmus, amely a kormányzást a népképviselő törvényhozó munkájától tette függővé, — merőben történeti okokból bár, de logikusan — egyúttal kiegészítette ezt a berendezést azzal, hogy a törvények előkészítésének és szerkesztésének feladatát mindinkább teljesen az ú. n. végrehajtó hatalomra bízta rá, amely ennél fogva voltaképp csak azt „hajtja végre“, amit maga gondolt ki. A parlament tehát nem azonosítható a törvényhozó hatalommal: a valóságban a kormány sokkal magasabb értelemben és sokkal nagyobb mértékben birtokosa a törvényhozó hatalomnak, mint a parlament. A parlament igazi szerepe az, hogy ellenőrzi a kormányzást s a törvények végrehajtását s hogy a javasolt törvényhozás megakasztásával megkötheti a kormány kezét s azt visszavonulásra kényszerítheti, hogyha megvonja tőle bizalmát.

Ily módon azonban a parlament a törvényhozás helyett, amelyet az uralkodó elmélet az ő hatáskörébe utal, de amely voltaképp csak nagyon másodlagos értelemben tartozik rá, egészen más funkció ellátására nyert hivatást: kiválasztja azokat a tényezőket, amelyek az állami főhatalmat voltaképp gyakorolják: az ország kormányzóit.

A parlament a kormányzók kiválasztását kétféleképp valósíthatja meg s itt válik külön egymástól a közjogi képeben egységes parlamentárizmusnak két legnevezetesebb politikai válfaja: az angol és a francia típus. A kettő közötti különbséget egy könnyű példából világosan meg fogjuk érthetni.

Valamely hivatali állásra többen pályáznak s a pályázók egy versenyvizsgálaton mérkőznek meg egymással. A vizsgázók közül a vizsgálóbizottság kiválasztja azt, akit legjobbnak talál s ezzel az egyik pályázó elviszi a pálmát a többiek elől. Csakhogy ezzel a versenyfutás még nem ér véget, mert a pályázók között még az élet is választ, nem csupán a vizsgálóbizottság. Az a pályázó, aki a hivatalt elnyerte, esetleg utóbb teljesen csődöt mondhat az élet feladataival szemben, holott „bukott“ társai közül egyik vagy másik a gyakorlatban esetleg sokkal jobban bevált volna. Ebből pedig az következik, hogy a vizsgálat nem felelt meg feladatának, hogy nem volt eléggé gyakorlati, nem számolt az élet követelményeivel: a kiválasztás nem volt helyes.

Nem elég tehát a kiválasztásra valamiféle szervet — vizsgálóbizottságot vagy parlamentet — kijelölni: a fontos feladat az, hogy a kiválasztás helyes legyen, hogy a megfelelő emberekre essék, akik a rájuk váró feladatokkal szemben meg tudják állni helyüket.

A FRANCIA RENDSZER a kiválasztás munkáját egyenesen a parlamentre mint vizsgáló-bizottságra bízta, ezzel szemben az angol rendszerben a vizsgálóbizottság szerepét a nép, a választóközönség, illető-

leg a közvélemény látja el. Igaz, hogy a parlamenti szuverénítás közjogi elve Angliában is fennáll: ennek dacára az angol parlament nem bukathat saját szakállára kormányt, mint a francia, már csak azért sem, mert az angol parlament kedvezőtlen döntése ellen a kormány mindig „fellebbezhet“, a választóközönséghez, holott a francia kamara a fennálló konvenciók értelmében ciklusának lejártá előtt fel nem osztható. Az angol rendszer eszerint sokkal közelebb áll egy direkt demokráciához, mint a francia. Ez a tény így első látszatra az angol rendszer ellen szólna, mert kétségtelen, hogy egy jó kormányrendszer természeténél fogva csak arisztokratikus lehet, mert hiszen minden jó kormány eo ipso a jók, a legjobbak kormánya s az arisztokrácia nem jelent egyebet, mint a legjobbak uralmát. Azonban a legjobb, legideálisabban szervezett arisztokratikus kormánynak is számolnia kell a demokráciával, mint végső elemi ténnyel, amelyet ép oly kevéssé ignorálhat, mint a mérnök a gravitációt. Akárminő alapon van is szervezve a kormányzás, a demokrácia Damokles kardja ott függ feje felett, mint ultima ratio. Ahogyan tehát pozitív értelemben arisztokratikusnak kell lennie minden jó kormánynak, ugyanúgy számolnia kell negatív értelemben a demokráciával, mint minden kormányzás határával. A demokrácia igazi természete ugyanis a negáció. „A népies kormányzást — mondja a modern demokráciák nagy ismerője, Bryce, — rendszerint nem mint valami önmagában való értéket becsülték és valószínűsítették meg az emberek, hanem mint eszközt arra, hogy kézzel fogható hátrányoktól szabaduljanak, vagy kézzelfogható előnyöket érjenek el.“ A néptől nem lehet irányítást várni s a demokráciának nem csekélyebb apostola, mint Rousseau mondotta, hogy „egy vak tömeg gyakran nem tudja mit akar, mert ritkán tudja, mi volna neki jó.“ A nép csak egyet tud biztosan: hogy jól érzi-e magát az uralkodó viszonyok között vagy rosszul s ha rosszul megy sora, vagy valamivel nincsen megelégedve, rendkívül könnyen szánja el magát arra, hogy ezért a kormányzást tegye felelőssé s ha módja van rá, iparkodni fog szabadulni tőle. Az ilyen esetekben megvalósuló demokratikus kormányzás a legtöbb esetben véletlenül felmerült emberek kezébe kerül: kalandorok, demagógok, fantaszták kezébe. Nem mintha a nép éppen ilyeneket akarna, de mert rendszerint ezek vannak ilyenkor kéznél. Amit a nép akar, az nem meghatározott emberek, vagy meghatározott elvek uralma, hanem csak valami más, mint ami addig volt, valami ami lehetőleg annak az ellenkezője. Nos, az angol rendszer nevezetessége az, hogy hasonló esetekre az „ellenkező“ megoldást készen tartja a nép számára egy második kormány-„gamitúra“ alakjában, amely nem kevésbé arisztokratikus, mint az első volt. Az angol parlament pedig végső lényegében nem egyéb, mint ezeknek az arisztokratikus alternatív kormánygamitúráknak kiválasztására és „felnevelésére“ szolgáló szerkezet.

2. AZ ANGOL RENDSZER

Ennek a rendszernek normális funkcionálása feltételezi az ú. n. „kétpártrendszert“. Az angol parlamentben normálisan két és csak két pártnak van helye. Ezt a körülményt az uralkodó elmélet különböző elvont és „örök“ princípiumok szükségképpen fennálló dualizmusára hivatkozva magyarázza. S valóban kétségtelen, hogy ha az angol pártok által csaknem három évszázados történetük folyamán vallott elveket és programokat szemléljük, azoknak ellentéteit a rend és a fejlődés, a köz és az egyén, a tekintély és a szabadság elveinek szembeállításával nagyban és egészben jól lehet kifejezni. Hiszen az angol rendszer nevezetes sajátosságát ismertük fel abban, hogy a pártok mint alternatív kormánygarnitúrák hordozói egymás elveinek ellentétével kínálják a választóközönséget. Ha azonban ez lenne az egész igazság, azt kellene gondolni, hogy az angol politika minden kormányváltás után valóságos forradalmon esik át és hogy abban minden új kormány, az előzővel ellenkező irányban haladva, állandóan lerombolja azt, amit elődje alkotott s az állam kormányzását minden alkalommal egészen „előiről“ kezdi. Ily módon pedig éppenséggel kárba veszne az az előny, amelyet az iskolázott kormánygarnitúrák készmentartása jelent.

A valóságban a jelszavak és programok inkább csak a választónak szólnak: ígéretül arra, hogy most már minden eddigi rossz dolognak az ellenkezője fog történni. A programok hordozói maguk, a garnitúrák sokkal közelebb állanak egymáshoz s egészen jól képesek arra, hogy egymás politikáját súlyosabb zökkenések nélkül — a maguk felfogása szerint „megjavítva“ — tovább folytassák. Ezt könnyen meg fogjuk érteni, hogyha a kétpártrendszer gyakorlati működését közelebbről megvizsgáljuk.

A parlamenti kormány normális esetben a többségben levő parlamenti pártnak vezetőiből, legjobbjáiból áll. Hogyha pedig a kormányzó párt elveszti többségét, a vele szemben ülő új többségi párt vezérei veszik át a kormányt. Ennélfogva a mindenkori kisebbségi pártoknak is állandóan készen kell állania arra, hogy a kormányt átvegye: az ellenzék első padosorában ott kell ülniök azoknak a politikusoknak, akikből a következő kormány fog állani. Emest Barkerrel szólva, az angol rendszer lényege az, hogy a „cabinet in esse“, a hivatalban levő kormány, egy „cabinet in posse“-vel, azaz esetleges utódjával ül szemben. Ennélfogva az ellenzék nem opponál csupán azért, hogy opponáljon: hiszen tudja, hogy a kormány munkáját maholnap neki kell folytatnia s ezért maga is felelősséget érez azért, amit a kormány cselekszik. (Ez az értelme az ismert kifejezésnek: „őfelsége ellenzéke“, ad analogiam: „őfelsége kormánya“.) Alfred Meusel szerint: a kormánypárt úgy viselkedik, mintha az ellenzékkel kompromisszumot kötött volna, s az ellenzék magatartása olyan, mintha része volna a kormányzásban. Mindebből az következik, hogy a kormányzás vonala mindkét oldalról a közép felé hajlik s ily módon meglehetősen egységes nemzeti politikai tendenciák alakulnak ki. Ez pedig a kormányzat munkáját sok tekintetben függetleníti

politikai napi áramlatoktól: az nyugodtabban, tárgyilagosabban szentelheti törekvéseit a közügynek. Tudja ugyan, hogy ennek dacára — vagy éppen ezért? — előbb-utóbb el fogja veszteni a szuverén demokratikus tömegek rokonszenvét s távoznia kell: de azt is tudja, hogy utódjára ugyanez a sors vár s hogy előbb-utóbb ismét megfordul Fortuna szekere... íme, ez az angol pártrendszer jelentős teljesítménye. Az angol parlament pedig nem merő „fecsegő bódé” (talking shop), aminek Carlyle nevezte, noha fontos funkciója hogy az is legyen. A publikumnak szüksége van a nagyhatású szónoklatokra, amelyekben egy ideális pártdoktrína mellett megvesztegethetlen elhűséggel tesznek hitvallást a vezető politikusok. Ez az eszmékért való harc páthoszával tölti be a politikai arénát s a párthívekre felemelő és lelkesítő hatással van. De mihelyt megoldandó gyakorlati kérdésekről van szó, az ünnepi szónoklatok árnyékában azonnal megkezdődik a komoly munka s az ilyenkor elhangzó számos, komoly tanulmánnyal alátámasztott, szigorúan tárgyilagos beszédben mutatkoznak be és bontakoznak ki az ország leendő vezetői, azok, akiknek idővel a vezető legjobbak között, azaz a tényleg uralkodó arisztokráciában, az „első padon” lesz a helyük. Szükség van itt a szónoki képességre, de merő rétori mutatóványokkal az angol parlamentben nem lehet karriert csinálni. Mert itt nemcsak arról van szó, hogy a másik pártot okvetlenül eláztassák a publikum szemében: itt mindenki sorra kerül, mindenki kormányképes és ezért mindenkinek komolyan és lelkiismeretesen fel is kell készülnie a kormányzás tárgyi feladataira. Az igazi arisztokratikus kormányzás legjobb iskolája ez: mert arisztokratikusnak joggal csak azt a rendszert lehet nevezni, amelyben minden helyen a legjobb ember a legnagyobb tárgyilagosággal és ennél fogva a legnagyobb függetlenséggel is látja el az államkormányzás nagy feladatait.

Az angol rendszer ekképpen egyesíti magában az arisztokrácia és a demokrácia összes előnyeit: arisztokratikus kormányzást biztosít a legszélesebb demokratikus alapokon. A választók névleg — normálisan! — két ellentétes pártprogramul között választhatnak s ha elúnták a fennálló rendszert, megkapják annak az „ellenkezőjét”: a valóságban azonban csupán a parlamenti arisztokrácia egyik szárnya helyett annak a másik szárnya lép hivatalba. Az igazat megvallva, a pártdoktrinákkal az átlagos angol aránylag keveset törődik: a politikai pártban nem annyira egy program hordozóját látja, mint egy „team”-et, a politikai babérokért küzdő sportcsapatot. Így természetesnek látja azt is, hogy ezekből éppen kettő legyen s méltányosnak, hogy azok egymást felváltva időről-időre mindketten szóhoz jussanak, amint hogy a cricketben, a legtipikusabb angol sportban is a küzdő csapatok. Elváltva jutnak egy-egy „inning”-hez, amelynek folyamán a győzelemhez szükséges pontszámot megszerezhetik. Amint évről-évre a legnagyobb nemzeti események közé tartozik, Oxford és Cambridge evezős- vagy Eton és Harrow (a két leghíresebb angol középiskola) cricket-mérkőzése s amint a tipikus angol húsz-harminc éven át változatlan hűséggel mindig Oxfordra, vagy mindig Cambridge fogad, anélkül, hogy ennek különösebb okát tudná adni:

ugyanúgy szavaz az átlagos, önérzetes angol polgár minden cikluson át a konzervatívokra vagy a liberálisokra, anélkül, hogy doktrínáikkal különösebben törődne. A választásokat persze nem ezek az állhatatos elemek döntenek el, hanem a nagy tömeg, amely jobban enged hullámozó kedélyének, de előtte is a választás nagy problémája nem annyira párt- és programkérdés — a „választási ígéretek“ demagógiája persze nagy szerepet játszik — mint inkább az, hogy a hivatalban levő kormány mellett, vagy ellene foglaljon állást.

Az ANGOL PARLAMENTARIZMUS politikai rendszere a kontinentális fejlődéstől teljesen eltérő történeti evolúció eredménye. Ha tehát az angol rendszert valóban meg akarjuk érteni, meg kell ismerkednünk — legalább is nagy vonalakban — kialakulásának történetével.

Ahhoz, hogy a parlamentben gyökerező két csoport egymást felváltva, általában egyenlő esélyekkel és egyenlő hivatással tarthassa kezében az uralmat, előbb a parlamentnek az uralom egyetlen bázisává kellett lennie: ehhez elsősorban a parlamenttől független királyi hatalom kiküszöbölésére, illetőleg elsorvadására volt szükség. S valóban az angol és a kontinentális alkotmányfejlődés legfeltűnőbb különbsége az, hogy abban az időben, amikor a kontinensen mindenütt abszolút monarchiák jönnek létre — az újkor első századaiban — Angliában ellenkezőleg a parlamenti szuverenitás kialakulását lehet megfigyelni.

A középkori „közjog“ voltaképp különböző magánjogok egyensúlya, kölcsönös, szerződéses jellegű relációkból eredő jogok és köteleességek bonyolult és kényes rendszere. A király közjogi állása ebben a rendszerben a fennálló jogok védőjének, legfőbb arbitrátorának, az ország főbírójának méltóságaként fejlődik ki. A király az, aki „törvényt napjain“ igazságot tesz vitázó hűbéresei között, ő az, aki a „királyi“ békét, mint a jog uralmát az erőszak fölött, fenntartani hivatott. A kontinentális Európa „külpolitikai“ viszonyai között azonban a királynak az ország békéjét nemcsak tusakodó alattvalóival, hanem külső hatalmakkal szemben is fenn kellett tartania: innen a kontinentális fejedelmek az a mindinkább sikeres törekvése, hogy hatalmát katonai alapokra fektesse s hogy, az ország véderejének racionálisabb kihasználása végett, az állam adminisztrációját is minél szűzár-dabban kezébe kerítse. A fejedelmek e központosító tevékenysége természetesen az eredeti jogi egyensúly állandó rombolásával, az alattvalók jogainak, „szabadságainak“ fokozatos visszaszorításával jár. A király a jogi rend öréből annak erőszakos lerontójává lesz: hatalma nem a bíró, hanem a hadúr és az adminisztrátor hatalma.

Ezzel szemben az angol királyság hatalmának alapja — mindvégig, míg e hatalom fennáll — a főbírói méltóság marad s a parlament maga eredetileg nem egyéb, mint a király főbírói széke („High Court of Parliament“), mert Nagy-Britannia szigetország — Shakespeare gyönyörű epigrammja szerint „a tenger ezüstjébe foglalt drágakő“ — amelynek külső biztonságát sohasem kellett a nemzet erőinek megfeszítésével megvédenie.

A XVII. és XVIII. század felfogása szerint az angol alkotmány két tényezőnek: a királynak és a parlamentnek egyensúlyát kívánja meg: eszerint ez dualisztikus, „vegyes“ alkotmány. Ez az elmélet azonban nem felel meg az angol alkotmány eredeti jogi alkotmányának. A szuverenitás birtokosa az eredeti jogi helyzet szerint a parlamentben székelő király (The King in Parliament). Ez a szerkezet eredetileg teljesen monisztikus: a megyei lovagok (knights of the shire) és a városi képviselők (burgesses), vagyis azok az elemek, amelyekből később a parlament Alsóháza áll — s ennek törvényhozó testületévé váló kiépülése után lehet csak a „parlamentről“ mint az alkotmány tényezőjéről beszélni — eredetileg nem azért hívták a parlamentbe, hogy határozatokat hozzanak, hanem hogy megtegyék azt, amit a király elrendel. A Tudor-házbeli királyok alatt (1485—1603), akik a feudális oligarchia elleni küzdelemben a parlament Alsóházában képviselt közrendekre támaszkodtak, király és parlament eszmei egysége nem is szakad szét. Amidőn pedig a Stuart-házbeli királyok (1603—1688), renaissance-kori ideák és a római császári jog eszméinek hatása alatt, a modern királyi abszolutizmus megvalósítására törekedve, hadat üzentek a parlamentnek: e küzdelemben nem támaszkodhattak azokra az erőkre, amelyeken a kontinentális uralkodók abszolutizmusa felépült. Hadsereg és bürokrácia hiányában alul maradtak a küzdelemben s ezzel a politikai főhatalom átszállott a parlamentre. Amint eredetileg a parlament nem egyéb mint a király szuverén jogi személyiségének mintegy meghosszabbítása — úgy a Stuart-restaurációtól (1660) kezdve a király nem egyéb többé, mint a parlament egyik pártjának a feje. A váltakozó párturalmak rendszerét pedig a váltakozó pártkirályok „rendszere“ vezeti be.

Maguk a pártok erejüket és fennmaradásukat annak köszönhetik, hogy megalakulásuk idején az ország összes politikailag aktív rétegeinek felfogását kifejezésre juttatták. A „Whig“-párt, amely a parlamenti szupremáciát s a politikai és vallásszabadságot írta zászlóira, a városok protestáns — „nonkonformista“, azaz nem-anglikán — polgárságára támaszkodott, viszont a „Toryk“ pártja a királyhű és anglikán „gentry“, a kisebb-nagyobb földbirtokosok s általában a „vidék“, a „rural England“ politikai képviselete volt. S mégis, e társadalmi osztályok szerinti megoszlás dacára, az angol pártrendszer nevezetes módon nem tagolta szét a társadalmat egymástól légmentesen elzárt részekre s ami a fő, a politikai küzdelmet osztályharccá sohasem torzította el. Ez pedig annak a körülménynek volt köszönhető, hogy nemcsak a Toryk, hanem a Whigek pártjának vezetői is a legmagasabb és természetesen anglikán arisztokrácia sorából kerültek ki. Ennek a ténynek megértése végett némileg szemügyre kell vennünk ennek az arisztokráciának a történetét.

Említettük azt, hogy a Tudor-házbeli királyok a maguk fejedelmi hatalmát a parlament alsóházára, vagyis a közrendekre támaszkodva építették ki, közben irtóháborút viselven az ú. n. „Rózsák“ harcaiban amúgy is tetemesen felmorzsolódott régi feudális főnemesség ellen, amelyből VIII. Henrik korára már úgyszólván csak hírmondók maradtak. Amidőn azután ez a fejedelem végrehajtotta a maga „refor-

mációját“, nem utolsó sorban azzal a célzattal, hogy a szerzetesrendek, apátságok vagyonára rátehesse a kezét, ezeknek az egyházi birtokoknak tekintélyes része polgári származású kereskedők, spekulánsok kezébe került, akiknek módjukban volt az ekkép megszerzett birtokok ellenértékét pénzben megfizetni. így kerültek az ország leggazdagabb földbirtokos főurainak sorába azok a családok, akik — így nevezetesen a Russell-ek, utóbb a Bedford hercegi cím viselői — azután a Whig-párt legfontosabb támaszai lettek. És pedig nem csupán azért, mert származásuknál s mert a kereskedelembe való tekintélyes érdekelttségüknél fogva közelebb állottak a városi polgársághoz, mint a birtokos gentryhez, hanem azért is, mert birtokaik eredeténél fogva a legélesebb frontot kellett csinálniuk mindennemű katolikus restauráció lehetősége ellen. Már pedig a „Whig“ és „Tory“ pártok létrejötte az 1680-i „Exclusion-Bill“ körüli harchoz fűződik, amelynek célja az volt, hogy a katolikus vallású yorki herceget, a későbbi II. Jakabot, vallása miatt kizárja a trónöröklésből. Ekkor az egyik oldalon a Tory-k az örökös királyság, a legitimitás elvét védik, a javaslat pártolói ellen, ez utóbbiak viszont, a Whigek, a protestáns szupremácia fenntartásáért harcolnak s az ő soraikban a legengesztelhetetlenebb, legkimagaslóbb vezérek azok voltak, akiknek legtöbb okuk volt egy katolikus restaurációtól tartaniok.

Az 1688. ÉVI U. N. „DICSŐSÉGES FORRADALOM“, amely a Stuartok uralmának végét vetett s a szuverenitásért vívott évszázados harcot a parlament javára végleg eldöntötte, a mai napig úgy él az angol köztudatban, mint valami nagyszabású népies mozgalom, mely a királyi abszolutizmussal szemben a demokráciát juttatta diadalra. A valóságban a forradalmi akció népszerű volt ugyan, de nem népies és a királyi hatalom fölötti győzelem az arisztokráciának ez alkalommal — a katolikus restauráció közvetlen veszélye ellen — egyesült két szárnyát illette. A nép bizonyára szívvel-lélekkel magáévá tette az arisztokrácia e mozgalmát, amely a politikai szabadságot és a protestáns vallás szupremáciáját volt hivatva megvédeni, de a forradalom győzelme egyelőre korántsem a demokráciának, hanem a parlamenti oligarchia több mint százéves uralmának tört utat.

A nagy diadal első hasznélvezői a Whig arisztokraták voltak, ő belőlük került ki 1714-ben, a Hannoveri Ház trónralépése alkalmával az első egyöntetű parlamenti pártkormány s ők monopolizálják a politikai hatalmat 1760-ig. Ennek pedig az volt az oka, hogy a Tory-k, a legitimista gondolat hívei, — akik II. Jakab ellen csak az anglikánizmusnak, a Szentszéktől való egyházi függetlenségnek védelmére vettek részt a nemzeti fölkelésben és akik Jakabnak leányait mint a jog szerint uralkodó királyi ház tagjait, hallgatólag elismerték ugyan királyuknak, de Anna királynő halálával ennek testvérét, a trónkövetelőt, készültek visszahozni, — a Hannover-házból származó I. György alatt semmiképpen sem voltak kormányképesek. I. György s közvetlen utóda, II. György tehát csakis a Whig-párt támogatásával

kormányozhattak, ami más szóval annyit jelent, hogy a Whigek királyai voltak. Iá voltak szolgáltatva a Whig vezérek akaratának, illetőleg annak a Whig vezérnek, aki a parlamenti többség támogatását biztosítani tudta. Ebben az időben születik meg a parlamenti pártkormány s ebben az időben lép a királynak, mint a kormány tulajdonképpeni fejének helyére a kabinet feje, az első miniszter. Ennek a fejlődésnek nemcsak az volt az oka, hogy a két első György kénytelen volt arra a Whig pártra támaszkodni, amelynek elve volt a királyi hatalom korlátozása, hanem az is, hogy jellem és tehetség dolgában gyenge férfiak és még hozzá idegenek voltak, akik angol problémákban kevésbé ismerték ki magukat. A parlamentárizmusnak ez az első periódusa ilyenformán egypárt-rendszerű: a Tory-k politikai „száműzetése“ csak akkor szűnt meg, amikor az 1746. évi cullodeni véres csatában a Stuart-restauráció utolsó kísérlete is összeomlott s amikor 1760-ban III. György személyében olyan uralkodó került a trónra, aki már született angol volt, akit egyenesen angol királynak neveltek s aki azzal a szilárd elhatározással lépett elődei örökébe, hogy helyreállítja a királyi hatalom szupremáciáját, a személyes kormányzás rendszerét. A kormányt tehát kivette a Whig vezérek kezéből, s Tory minisztereket vett maga mellé, akik elvi hívei voltak a királyi hatalom fenntartásának és érvényesítésének s mihelyt kibékültek a Hannoveri Ház trónigényeivel, hajlandók voltak a Hannoveri királyt is, mint királyt odaadóbban kiszolgálni, mint a Whigek, akik kezdettől fogva barátai voltak a Hannoveri Háznak, de sohasem voltak barátai a királyi személyes uralomnak. Ennél fogva III. György alatt is megmaradt az egypártrendszer, csak hogy visszajára fordult: most a Tory-k uralma következett, 70 éven át egykét egészen rövid megszakítással. Ennek a szolid és megingathatatlan uralomnak azonban nem a királyi kegy volt a reális alapja, hanem a választói jog XVIII. századbeli rendje.

A XVIII. századbeli angol parlament ugyanis semmiképp sem hasonlítható egy modem, a nép széles tömegeinek választásán alapuló országos gyülekezethez. Az merőben oligarchikus testület volt, amelynek tagjai nagyrészt csak névleg választás, a valóságban kinevezés útján foglaltak benne helyet. A megyékben a választójog egységesen azokat a szabad birtokosokat illette, akiknek földjükből eredő évi tiszta jövedelme legalább 40 shillinget tett ki. A városokban azonban a választójog a legkülönbözőbb tarka-barka jogcímenek volt gyakorolható, ami azután tekintélyes visszaéléseknek lett forrása. A legnagyobb szerepet a választásoknál az ú. n. „rotten borough“-k (rothadt városok) vagy „pocket borough“-k (zseb-városok) játszották. Ezeknek területe ugyanis a XVIII. században egy vagy más gazdag úrnak birtokában volt, aki azután a választójog gyakorlását tőle függő embereknek, szolgálóinak, klienseinek, bérlőinek juttatta. Egy 1793. évből eredő számítás szerint az Alsóház 558 tagjából 172 a kormánynak, vagy egyes nagyuraknak köszönhetette helyét, 137 saját maga volt „város-tulajdonos“, a 45 skóciai képviselőt pedig 35-en küldötték ki: azaz 354 volt az ekképen kinevezett képviselők összes száma. 1815-ben, miután az írlandi unió százszal szaporította az Alsóház

létszámát, ennek 487 tagja a kormánynak, 144 mágnásnak és 123 „közrendű“ úrnak kiküldöttje volt s csupán 171 mondhatta magát valóban a „közönség“ által választott népképviselőnek.

Ebben a rendszerben a Whig-párti urak helyzete, amilyen kedvező volt a Hannoveri éra kezdetén, III. György uralkodása folyamán annál inkább reménytelenebbé vált. Δ XVIII. században beállott nagy gazdasági eltolódások következtében ugyanis a „rothadt városok“ legnagyobb része a régi arisztokrácia zsebéből különböző „új gazdagok“ zsebébe vándorolt át: tőlük pedig a királyi kormány megvette azokat egy lovagi címért vagy grófi koronáért. 1827-ben az Alsóháznak már csak 75 széke volt szilárd Whig-kézben. Ha tehát a Whigek meg akarták tömi a Tory-k hatalmi monopóliumát, erre nem volt más módjuk, mint kivívni a választói jog reformját. Az ú. n. „új Whigek“ valóban ezt tűzik ki célként maguk elé s ezzel élére állanak az ú. n. „ipari forradaloméban felcseperedett új polgári középosztály felfelé törekvő mozgalmának. Egyesült erőfeszítéseik gyümölcse az 1832. évi „nagy“ reformtörvény.

OTTLIK LÁSZLÓ

Folytjuk

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: minden hó 10-én délben. — írógépen irt cikkeket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímzett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korrigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte. — Szerzőink különnyomataikat, megállapított tarifa szerint, az Athenaeum nyomda igazgatóságánál szíveskedjenek közvetlenül megrendelni, legkésőbb a szám megjelenésétől számított két héten belül.